

TOPLUMSAL BARIŞ YOLLARININ ARAŞTIRILMASI VE ÇÖZÜM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ KOMİSYONU RAPORU

KASIM-2013-ANKARA

İçindekiler

1. BÖLÜM: 21. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNDE KÜRT SORUNU-KÜRT SORUNUNU DOĞURAN SÜREÇ VE TARİHSEL NEDENLER 17

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Kürt Sorunu 17

Ulus Devlet ve Kürtler 18

Kürdistan Adı 20

Osmanlı-Kürt İlişkilerinde İlk Büyük Kırılma Noktası 20

Türk-Kürt İlişkisinde İkinci Büyük Tarihsel Kırılma 23

I.Dünya Savaşı ve Kürtler 24

Erzurum Kongresi 25

Sivas Kongresi 26

İngiltere-Kürt İlişkileri 27

Sovyet Rusyası ve Kürtler 28

Sevr Antlaşması 29

Koçgiri İsyanı (1919-1921) 30

Kürtlere Özerklik Sözünün Verilmesi 31

Lozan Antlaşması ve Kürtler 37

1924 Anayasası Ve Tekçi Zihniyetin Hakim Kılınması 39

İkinci İsyan Dalgası Ve Seri İsyanlar Dönemi (1923-1938) 42

Şeyh Said İsyanı 43

1925 Yılından Sonra Doruğa Çıkan Milliyetçi Ve Irkçı Söylem 45

Takrırı Sükun Kanunu (4 Mart 1925) 46

Şark Islahat Planı (24 Eylül 1925) 46

1927 Yerleştirme Kanunu (Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp VilayetlerineNakillerine Dair Kanun) 50

1930 "İskâna Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi Uygulamasına İlişkin" Gizli Genelge 52

Ağrı İsyanı 54

1934 İskân Kanunu ve Kürtler 56

Dersim Harekâtı 57

1938-1950 Yılları Kürtler ve Devlet Politikaları (Kürtlerin Durgunluk Dönemi) 59

Milli Şef Dönemi (1938-1945) 59

Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş ve Kürtler 59

Kürt Aydınlarının Bir araya Gelişi ve 49'lar Davası 61
27 Mayıs Darbesi 63
'Bu Memlekette Kürdüm Diyenin Yüzüne Tükürürüm' 64
Kürtleri İnkar Politikaları 65
Baskı ve İnkarın Görünür Yüzü: Komando Baskınları 65
TKDP, TİP ve DDKO Üçgeninde Kürt Uyanışı..... 67
68 Hareketi-Kürtler ve Doğu Mitingleri 68
Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Kürtler Yasal Parti Programında 70
12 Mart Muhtırası..... 71
İç Savaş Manzaraları 73
Son İsyan PKK..... 74
Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) Grup Aşaması ve Partileşme Süreci 76
12 Eylül Askeri Darbesi 80
Darbenin Bilançosu..... 82
Neden Darbe Oldu?..... 83
12 Eylül Askeri Darbesi İle İnkar ve Asimilasyon 86
Kürt Sorununda Kırılma Noktası: Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi..... 89
İsyan Ateşini Fitilleyen 12 Eylül'den 15 Ağustos'a Giden Sürecin Analizi 93
Kürt Sorunun Büyümesinde OHAL Gerçeği..... 99
Bir Toplumsal Yıkım Dönemi 90'lar ve Kitleselleşen Kürt Halk Gösterileri..... 101
Kanlı 92 Newroz'u..... 102
Legal Kürt Siyasal Muhalefetinin Doğuşu..... 103
Halkın Emek Partisi (HEP) .....
Demokrasi Partisi (DEP) .....
ÖZEP-ÖZDEP.....
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) .....
DEHAP .....
Demokratik Toplum Partisi (DTP) .....
Ateşkesler ve Siyasal Çözüm Arayışları..... 108
İnsan Hakları İhlalleri ve Faili Meçhul Cinayetlerde Artış..... 114
1993-1999 Arası Ateşkesler..... 115
1998 Ateşkesi ve İmralı Sistemi 115
"Ortak Vatan" ve "Demokratik Cumhuriyet" Savunması..... 117

1999 Geri Çekilme Süreci 118
Çatışmaların Düşüşe Geçtiği 1999-2004 Yılları ve Heba Edilen Tarihi Fırsat 121
Kürt Sorununun Çözümünde Umut 123
2006 Ateşkesi-Görüşmeler ve Demokratik Açılım 124
Oslo Görüşmelerinin Sonlanması ve Şiddetin Artması 128
Öcalan ile Diyalog-Çözüm ve Müzakere Süreci 129

2. BÖLÜM: ÇÖZÜM KOMİSYONU ADINA KÜRT RAPORLARI 132
Raporlarda Kullanılan Asimilasyon ve İmha ile İlgili Kavramlar ve Cümleler 134
Abdülhalik Renda Raporu 135
Cemil Uybadın Raporu 135
Şark Islahat Planı 135
Hamdi Bey Raporu 136
İbrahim Tali Öngören Raporu 136
Fevzi Çakmak Raporu 136
İsmet İnönü Raporu 136
Abidin Özmen Raporu 136
CHP Azınlıklar Raporu 1940 136
27 Mayıs Doğu Raporu 137
Hüseyin Yayman'ın 1925-1960 Yılları Arasında Listelediği Kürt Sorunu Derinleştiren Uygulamalar 137
1990 sonrası Hazırlanan Raporlar 138

3. BÖLÜM: ÇATIŞMADAN BARIŞA DÜNYA DENEYİMLERİ 140
Neden Müzakere ve Barış? 140
Barış Süreci Modelleri 141
Süreçlerden Çıkarılacak Dersler 144
Semboller ve Ritüeller 147
Dünya Deneyimleri 149
İngiltere-Kuzey İrlanda Süreci 149
Güney Afrika Süreci 151
Endonezya (Açe) Süreci 152
Nepal Süreci 153

Guatemala Süreci 155
Fransa ve Korsika Sorunu 157
İspanya ve Bask Sorunu 163
Kolombiya ve FARC Gerçeği 169

4.BÖLÜM: HUKUKSAL DÜZENLEMELER 173
Giriş 173
Terörle Mücadele Kanunu 177
TMK'da 5532 Sayılı Yasayla Yapılan Değişiklik İle Oluşan Hak İhlalleri 178
Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Barajı 181
Kürtçe ve Diğer Dillerdeki Yer İsimlerinin İadesi 186
Kamusal Alanda Anadil Kullanımı 188
Ceza Kanunları 197
Basın Mevzuatı 204
Milli Eğitim Müfredatının Revizyonu 205
İdare Mevzuatı 209
Uluslararası Mevzuat 209
5233 Sayılı Terör Ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Yasa 212
Milliyetçi, Militarist Söylem Ve Simgelerin Kaldırılması 215
Cezaevleri, Siyasi Tutuklular, Hasta Tutuklular 215
Hasta Tutuklular .....
Siyasi Tutuklular .....
Tecrit ve İmralı Sistemi 231
Koruculuk 233
Değiştirilmesi Gereken Sair Kanunlar 237

5. BÖLÜM: ADALETİN TESİSİ 240
Zorunlu Göç 240
Zorunlu Göçün Neden Olduğu Sorunlar .....
Kadınlar ve Göç .....
Çözüm Önerileri ve Çözüm Projeleri .....
Zorla Kaybetmeler ve Yasadışı ve Keyfi İnfazlar 257

Korkunç 90'lar 259
BM Kişileri Gözaltında/Zorla Kaybedilmeye Karşı Korumayla İlgili Uluslararası Sözleşme 266
Sözleşme imzalayan ülkelerdeki gelişmelere birkaç örnek .....
Sözleşmenin maddeleri ve gerekçeleri .....
Toplu Mezarlar 272
Minnesota Protokolü .....
Bağımsız ve güvenilir komisyon .....
Ceza Yargılamaları (Temizöz ve Musa Çitil gibi davaların etkinleştirilmesi ve yeni davaların açılması) 281
Musa Çitil Davası.....
Temizöz Davası.....
Roboski Katliamı .....

6. BÖLÜM: KURUMSAL REFORMLAR 294
Koruculuğun Lağvedilmesi 294
Ordu ve Emniyet İçerisinde Kurumsal Reform 296
Mayınlı Arazilerin Temizlenmesi ve Askeri Yasak Bölgelerin Yerleşime-Tarıma Açılması 297

7. BÖLÜM: BARIŞ VE MÜZAKERE SÜREÇLERİNDE HAKİKAT KOMİSYONLARI 300
Hakikat Komisyonu Nedir? 300
Hakikat Komisyonu Niçin ve Ne Zaman Kurulur? 301
Hakikat Komisyonunun Kurulması 305
Hakikat Komisyonunun Oluşumu 306
Hakikat Komisyonunun Faaliyetleri 306
Hakikat Komisyonunun Yetki Alanı 308
Hakikat Komisyonun Etkin Olarak Yer Alabileceği Bir Takım Uygulamalar 313
Türkiye'de Hakikat Komisyonu Neden Bir İhtiyaçtır? 316
Dünyadaki Hakikat Komisyonları Deneyimleri 325
Arjantin (Latin Amerika) 325
Şili [Latin Amerika] 329
Brezilya [Latin Amerika] 334
El Salvador [Latin Amerika] 338

Guatemala [Latin Amerika] 343
Güney Afrika 347
Doğu Timor [Asya] 353
Sierra Leone [Afrika] 358
Peru [Güney Amerika] 362
Fas [Orta Doğu] 367

8. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN TANINMASI ve KABULÜ 371
Anma Mekânları ve Toplumsal Hafıza 371

9.BÖLÜM: SAVAŞ VE EKONOMİ - ÇÖZÜM KOMİSYONU 382
30 Yıllık Savaş Ve Ekonomik Yıkımları 383
Koruculuk ve Üretimden Kopuş 384
Emek Sömürüsü 385
Mevsimlik Tarım İşçileri 385
30 Yıllık Savaş Ve Türkiye Halklarına Maliyeti 393
Savaş Ve Bütçe 394
Eşitsiz Gelişim ve Ekonomik Sömürü 394
Enerjide Temel Tablo 397
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 399
Kürt Coğrafyasında Barajlar ve Ekonomi Tahribat 399
Güvenlik Barajları 401
Savaş Aklında Israrın Tezahürü Olarak Kalekollar 401
Bölgeden Gelen Somut Öneriler 402
Bölge Öldürücü Semaye Akımlarının Yeni Hedefi Olmamalıdır 403

10. BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET 403
Savaş ve Kadın 405
Barış ve Kadın 408
Dünya'da Kadınların Barış Süreçlerine Katılımı 409
Çözüm Önerileri ve Kadınların Talepleri 415

11. BÖLÜM: DEMOKRATİK ANAYASA 417

Nasıl Bir Anayasa?..... 425
Demokratik Özerklik..... 425
Anadilde Eğitim..... 427
Kültürel Kimlik Hakkı..... 428
Eğitim ve Öğrenim Hakkı..... 429
Cinsiyet Eşitliği..... 429
Ekoloji..... 429

- Çevre Korunması

Vatandaşlık Tanımı..... 430
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ..... 431

GİRİŞ:

Bu gün bütün Ortadoğu ve Asya topraklarını bir kültürler ve halklar mezarlığına çeviren temel anlayış hukuk, eşitlik ve özgürlüğü hiçe sayan baskıcı ve tekçi ulus-devletler ve onların kurucu ideolojisi olan kapitalist-modernitedir. Halkları ve inançları karşı karşıya getirebilen yapay devlet sınırları, milliyetçilik, mezhepçilik ve erkek egemen ideoloji ve yaklaşımlar yaşadığımız bu cehennemin en büyük sebepleridir. Bu noktada barışı ve kardeşliği yeniden inşa etmenin yolu halkların eşit ve özgür birlikteliğinden geçer. Despotik yönetimlere karşı artık horlanan, ötekileştirilen ve yok edilmek istenen halklar tarihte hak ettikleri bir yaşama kavuşmak için uyanıyor. Bu uyanış, kendi çağdaş ve güncel siyasal kültürünü yaratamayan ve kendini dönüştüremeyen klasik yapıların tasfiyesini de dayatmaktadır. Katı, merkeziyetçi, otoriter ve farklılıklara tahammül etmeyen yönetimler ya tarihsel kötülüklerin terkinden demokratik bir inşaya yönelecekler ya da tarihte yok olup gideceklerdir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türk halkı ile stratejik bir birlikteliği esas alarak ortak vatan idealini yaşatmak isteyen Kürtler, eşit haklar temelinde ortak yaşamı kabul etmiştir. Gerek son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, ve gerekse Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara toplantı ve kongrelerinde Kürt ve Türk halkının ortak birlikteliği esas alınmıştır. Ancak bu birliktelik 1924 anayasası ile tekçi ve katı ulus inşasının kurbanı oldu. Monolotik ulus yaratma politikasının mağduru sadece Kürtler olmadı. Bu tekçi ve baskıcı, toplumu homojenleştirici politikalardan diğer halklar, kültürler ve inançlar da nasibini aldı. Türklük potası içinde eritilmek istenen halklar ve inançlara farklılıklar ile yaşama hakkı tanınmadı. Bu tarihsel zulüm nedeni ile Kürtler, Lazlar, Boşnaklar, Araplar, Asuri-Süryani, Ermeni, Gürcü, Alevi, Hristiyan, Musevi, Arap, Çerkez, Türkmen, Mıhallemi, Ezidi, Romanlar, gibi halklar ve kültürler ile İslami grup, cemaatler ve özellikle kadınlar büyük baskı cenderesi altına alındı. Bu politikaların somut ve görünür hali katliamlar ve göçler oldu.

Tarihin en ağır yıkımlarından birini yaşamış olan Kürt Halkı kendisine uygulanan bu tarihsel kötülüklere karşı yaklaşık iki yüz yıldır amansız bir mücadele vermekte ve bu gün geldiği noktada demokratik, çoğulcu ve halkların birlikteliğini esas alan bir toplumsal yaşamda diretmektedir.

Son Kürt İsyanlarından biri olan PKK ile mücadele adı altında yürütülen resmi devlet politikaları sonucu tarihin en büyük insani, ekonomik, kültürel ve doğal yıkımlarından biri yaşanmıştır. 15 Ağustos 1984 tarihi itibari ile devletin Kürt sorunundaki inkarcı imhacı ve asimilasyoncu politikaları sonucunda 50 bine yakın insan savaş sürecinde yaşamını yitirdi. Milyonlarca insan göç ettirildi, doğa tahrip edildi, Türkiye toplumunun ruh sağlığı ağır yaralar aldı. Ancak PKK tasfiye edilemedi, Kürt sorunu şiddetle bastırılamadı.

Öte yandan 1984 yılından bu yana 5 Cumhurbaşkanı, 8 Başbakan, 8 Genel Kurmay Başkanı, 22 İç İşleri Bakanı görev yapmış, yine aynı dönemde 15 hükümet değişmiş, OHAL Bölge Valiliği kurulup kaldırılmış; ama sorun hep yerinde kalmıştır. * [1]

Tekçi devlet anlayışı, inkar ve asimilasyon politikaları, farklılıkları ve özgürlükleri yok sayan resmi ideoloji ve toplumun kendi geleceğiyle ilgili kararlar almasını engelleyen katı merkezi idari yapı nedeni ile ortaya çıkan Kürt Sorunun çözümü her zamankinden daha uygun koşullara sahiptir. Türkiye, başlatılan müzakere ve barış süreci sayesinde sırtında yük olarak duran Kürt Sorununun çözümü ile beraber demokratik bir hamle yapma şansını yakalamıştır. Çünkü tarih, Kürt Sorunu ile demokrasi sorunun iç içe olduğunu biri çözülmeden diğerinin asla çözülemeyeceğini göstermiştir.

Kökenlerini neredeyse iki yüzyıllık bir tarihsel ve siyasal gerçeklikten alan Kürt Sorunun doğru bir analizinin yapılması için bütün tarihsel, ekonomik, siyasal ve kültürel süreçlerin objektif bir gözle ele alınması elzemdir. İki yüz yıllık bir sorunun yarattığı çatışma ve savaş durumu günümüze kadar sürmekte olup özellikle PKK'nin 1993 yılından itibaren zorladığı barışçıl ve demokratik çözüm perspektifi tarihsel süreç içerisinde önemli oranlarda kesintiye uğratılmıştır.

2013 yılının Ocak ayından itibaren yeniden başlayan barış ve müzakere süreci, 2013 Amed Newroz'unda Sayın Öcalan'ın ortaya attığı yeni bir politik model ve çözüm perspektifiyle yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Sayın Öcalan'ın *''…Milyonların şahitliğinde diyorum ki; artık yeni bir dönem başlıyor, silah değil, siyaset öne çıkıyor. …Zaman ihtilafın, çatışmanın, birbirlerini horlamanın değil, ittifakın, birlikteliğin, kucaklaşma ve helalleşmenin zamanıdır.''* şeklinde deklere ettiği barış manifestosu Türkiye'yi en büyük tehlike olan bir iç savaştan kurtarmış ve yeni bir müzakere sürecinin önünü açmıştır.

[1] Hüseyin Yayman, Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiyenin Kürt Sorunu Hafızası, s.21

Hükümet ile Sayın Öcalan arasında yapılan mutabakat sonucu 8 Mayıs 2013 tarihinde TBMM bünyesinde TBMM Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu 10 AKP'li ve 1 BDP'li üyenin katılımıyla kurulmuştur. Komisyon, sorunun tarihsel, sosyolojik, psikolojik, siyasi ve hukuki boyutlarını değerlendirmek üzere akademisyen, yazar, siyasetçi, STK temsilcileri, gazeteciler, siyasi tutsaklar, savaş mağdurları gibi toplumun değişik kesimlerinden insanları dinlemiş, nihai olarak da bir rapor hazırlamıştır.

Fakat rapor yazma sürecinde komisyon üyesi olmasına rağmen BDP'nin temel politik hassasiyetleri ve görüşleri dikkate alınmamış, raporun içeriği komisyon üyeleri arasında müzakere edimeden Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Raporda bazı olumlu tespitler yapılmış olsa da genel itibari ile tek yanlı ve geleneksel resmi devlet algının dışına çıkılmamıştır. Çözüm ve barış sürecini ilerletecek somut adımlar önermemiş bu yönüyle topluma ve meclise doğru bir perspektif sunmaktan ziyade bir temenni manzumesine dönüşmüştür. Buna bağlı olarak raporun içeriğinde:

- Raporda genel olarak müzakere ve barış sürecinin bir tarafı olan Sayın Öcalan ve PKK'nin rolü göz ardı edilmiş ve sürecin tek başına AKP'nin tarihsel bir başarısı olarak sunulmuştur.

- Raporun hemen hemen her yerinde sorun denmesine rağmen soruna bir isim konulmamıştır. Son derece ürkek bir tavırla yazılan raporda soruna Kürt sorunu deme cesareti gösterilmemiştir.

- Raporda kullanılan dil ve kavramsal çerçeve klasik devlet refleksinin bir tekrarı olmuştur. MGK arşivlerinde dahi bir isyan olarak tanımlanan PKK realitesi 'terör' ve yürüttüğü faaliyetler de 'terörizm' çerçevesinde değerlendirilmiştir.

- Raporun genelinde PKK ve Kürt sorunu iki ayrı parametre olarak ele alınmış ve sorun asıl bağlamından koparılmıştır.

- 1993 yılından itibaren sorunun demokratik ve barışçıl yollardan çözülmesi için defalarca girişimde bulunan, ateşkesler ilan eden PKK'nin barıştaki rolüne gönderme bile yapılmamıştır.

- Raporun ortaya koyduğu tarihsel arka plan incelendiğinde Kürt sorunun ana kaynağı, tek parti dönemi uygulamaları ve 12 Eylül rejimi olarak gösterilmiş oysa gerçekte sorunun tarihsel kökenleri Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme çabalarının başladığı döneme kadar uzanmaktadır. Ayrıca yapılan bir tarihsel yanlışlık daha AKP iktidarı döneminde barışın önünü tıkayan gözaltı operasyonları, hak ihlalleri, ölümler ve tasfiye girişimleri göz ardı edilerek AKP sonrası dönem bir demokratik reformlar dönemi olarak sunulmuştur.

- Raporun belki de en sorunlu alanlarından biri sorunun bir bireysel haklar değil kolektif haklar olduğu gerçeğinin inatla ret edilmiş olmasıdır.

- Raporun bir yerinde 1990'lı yıllarda devletin sorunun çözümüne yönelik bir takım girişimlerinin bizzat PKK'nin 'terörü' yüzünden kesintiye uğradığı iddia edilmiştir. Oysa 1993 yılından itibaren PKK'nin defalarca ortaya attığı barış çağrılarına karşın 1993'ten itibaren devreye giren topyekün savaş konsepti kendi içindeki ılıman ve barışçı kanatların tasfiyesini bile sağlamıştır. Eşref Bitlis, Turgut Özal, Bahtiyar Aydın ve Adnan Kahveci gibi isimler tasfiye edilen asker ve siyasetçilerden sadece bir kısmıdır. Aynı zamanda 1990'lı yıllarda büyük bir toplumsal yıkıma neden olan devlet terörü görmezden gelinmiştir.

- Raporda, Akil İnsanlar Heyetinin sunduğu bölge raporlarının özetine yer verilmiştir. Ancak, bir çok bölgede yapılan görüşmelerde yurttaşların Sayın Öcalan'ın koşullarının iyileştirilmesi ve muhatap alınması, özerklik ve anadilde eğitim talepleri yönündeki görüşlerine yer verilmemesi dikkat çekmektedir.

- Yürütülen süreçte müzakere konusu bile edilemeyecek olan tamamıyla insani ve vicdani bir mesela olan Hasta tutsaklarla ilgili yazılan bölümde hasta tutsakların geleceğine dair net bir tutum bulunmamaktadır. Yapılan düzenlemelerle sorunun belli oranlarda veya çözüleceği yönünde bir algı yaratılmak istenmiştir.

- ''Özerklik tartışmaları''başlıklı bölümde iktidara yakın kimi anket şirketlerine yaptırılan araştırmalar ölçü alınarak Kürtlerin özerklik talep etmediği ileri sürülmüştür. Kürtlerin bu günkü özerklik talebinin Özellikle Osmanlı İmparartorluğu'nda yarı özerk ya da tam

özerk statülerde yaşamış olan Kürt Mirlikleri ve Kürt Beylikleri'nin özerklik statüsü ile ilişkilendirilemeyeceği ve günümüzün modern siyasal sistemleri referans alındığında bunların güncel bir karşılığının olamayacağı şeklinde (tarihte olmuş olan bu güne dair değildir) bir yaklaşım sergilenmiştir.

- AKP'li Komisyon üyeleri komisyon toplantılarında sürekli olarak Kürdistan'da korucu alımlarının durduğu ve 2013 yılı itibariyle artış olmadığını iddia etmişlerdi. Ancak rapordaki resmi verilere göre 2012 de 45.961 olan geçici köy korucusu sayısı 30 Temmuz 2013'te 48232 olduğu tespit edilmiştir. Koruculuğun ancak silahlı unsurların tehdit olmaktan çıkması şartına bağlanmıştır.

- 5233 sayılı ''Terörle Mücadelen Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Kanunu''nunçatışmalarda zarar gören vatandaşların mağduriyetlerinin giderilmesi bakımından tarihi nitelikte hayati bir adım olduğu ve kanunun uygulanmasında önemli mesafe alındığı iddia edilmiştir. Partimiz adına ilgili kanuna ilişkin yazılı olarak komisyona sunduğumuz eleştiriler ilgili kısımda yer almamıştır.

- Askeri yasak bölgeleri ve güvenlik bölgeleri ilan etmenin bir devletin egemenlik hakkına en tabii kullanım haklarından biri olduğu tespiti yapılmıştır. Bu başlığa ilişkin şu görüşe yer verilmiştir: ülkemizin otuz yılı aşkındır yaşadığı terör ve çatışma ortamıyla buna paralel sınırlarımız hassas durumu da göz önüne alındığında ilan edilen yerlerin gereken asgari sınırlara inmesi diyalog görüşme ve barış ortamının kalıcılığı ve sürdürülebilirliği ile yakından ilişkili olacaktır tespiti yapılmıştır.

- TMK'nın tümden kaldırılması yerine 'terör' tanımının ve 'terör suçlusu' tanımının daraltılması gerektiği yönünde bir yorum yapılmıştır.

- Genel Af'a ilişkin komisyona davet edilen konukların görüşlerine yer verilirken komisyonun kendisinin bu konuyla ilgili herhangi bir görüşü bulunmamaktadır.

- Raporda Karakol ve Baraj İnşaatlarının devletin en doğal hakkı olduğu belirtilmiş,komisyona davet edilen konukların HES, Güvenlik Barajları ve Karakollarla ilgili olumsuz eleştirileri dikkate alınmamıştır.

- Uluslar arası sözleşmelerin uygulanması noktasında konuklarına görüşlerine yer verilirken komisyon herhangi bir görüş beyanında bulunmamıştır.

- Göçe ilişkin bölümde sadece konukların görüşüne yer verilmiş komisyonun bu konudaki her hangi bir görüşü beyan edilmemiştir.

- Hakikat ve Gerçeklerle Yüzleşme Komisyonu'nun kurulması konusunda net bir görüş beyan edilmemiştir.

- Raporun değerlendirme ve sonuç kısmı sadece temenni ve genel belirlemelerden oluşturulmuş, somut hiçbir çözüm pratiği ve çözüm sürecinin önünü açacak bir yol haritası belirlenmemiştir

- Raporda Roboski Katliamına ilişkin herhangi bir belirleme, soruşturma sürecinin seyri ve çözüm sürecinin önünü açacak bir yoruma yer verilmemiştir.

Bütün komisyon üyesi partilerin ve vekillerin ortak görüşü alınarak hazırlanması gereken rapor, tek taraflı yazılmış ve sürecin ruhuna uygun bir yaklaşım tarzı ortaya konmamıştır. Bu yönüyle Çözüm Komisyonu adına Meclis Başkanlığına sunulan rapor partimizin temel görüşlerini yansıtmamakta ve kabul edemeyeceğimiz bir siyasal yaklaşım ve kavramsal çerçeveyi içinde barındırmaktadır. Raporun yeniden gözden geçirilmesi ve ortaklaştırılması hususunda yaptığımız bütün görüşmeler neticesiz kalmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı BDP olarak Çözüm Sürecinin önünü açacak, Türkiye halklarının kardeşliğini ve birlikteliğini güçlendirecek, yeni bir rapor yazmak ihtiyacını duyduk.

Hazırladığımız raporun;

Birinci Bölümde Osmanlı'dan Günümüze Kadar Kürt Sorununun Tarihsel Süreci irdelenmiştir. Sorunun tarihsel, siyasal, kültürel, hukuksal ve sosyolojik parametreleri ortaya konulmuştur.

İkinci Bölümde, Kürt Sorununa İlişkin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar yapılan çalışmalar ve yazılan raporlar incelenmiş, Cumhuriyet Dönemi ve 1990 sonrası hazırlanan raporlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Üçüncü Bölümde Dünya Barış ve Müzakere örnekleri bütün ayrıntılarıyla ele alınmış, bu konuda başlıca örnekler olan Kuzey İrlanda, Güney Afrika, Endonezya, Nepal, Guatemala, Fransa-Korsika, İspanya-Bask ve Kolombiya-FARC gerçeği olmak üzere tüm kayda değer deneyimler tahlil edilmiştir.

Dördüncü Bölümde Türkiye'nin demokratikleşmesi ve Kürt Sorunun çözülmesi önünde engel olarak duran siyasi ve hukuki sorunların ayrıntılı bir analizi sunulmuştur. Çözümün ve barışın önünde bir engel olarak duranTMK, Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Barajı, Anadilde Eğitim, Ceza Kanunları, Basın Mevzuatı, Milli Eğitim Müfredatının Revizyonu, İdare Mevzuatı, Uluslararası Mevzuat, 5233 Sayılı Kanun, Milliyetçi-Militarist Söylem ve Simgelerin Kaldırılması, Cezaevleri, Siyasi Tutuklular, Hasta Tutuklular,Tecrit ve İmralı Sistemi, Koruculuk, Değiştirilmesi Gereken Sair Kanunlar ve Ayırımcı Hukuk Uygulamaları ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme sunulmuştur.

Beşinci Bölümde Adaletin Tesisi adı altında Zorunlu Göç, Kayıplar, İşkence ve Kötü Muamele, Toplu Mezarlar, Ceza Yargılamaları (Musa Çitil, Temizöz, Roboski Katliamı gibi davaların etkinleştirilmesi), uluslararası sözleşmelere konulan çekincelerin kaldırılması gibi önemli konular ele alınmıştır.

Altıncı Bölümde Kürt sorunu çözümü önünde büyük bir engel olarak duran Koruculuğun lağvedilmesi, ordu ve emniyet içerisindeki kurumsal reform ve mayınlı arazilerin temizlenmesi ve askeri yasak bölgelerin yerleşime-tarıma açılması gerektiği konusunda yürütülen tartışmalara ve görüşlere yer verilmiştir.

Yedinci Bölümde toplumsal helalleşmenin en önemli araçlarından biri olan Hakikat ve Gerçeklerle Yüzleşme Komisyonunun barış ve müzakere süreçlerindeki rolüne değinilmiş ve Türkiye'ye model olabilecek dünya örneklerine geniş bir yer verilmiştir.

Sekizinci Bölümde Türkiye'de toplumsal farklılıkların tanınması ve kabulü noktasında anma mekanları ve toplumsal hafızanın önemine işaret edilmiştir.

Dokuzuncu Bölümde Savaş ve Ekonomi ilişkisine yer verilirken otuz yıllık savaşın nasıl bir ekonomik ve doğal yıkıma neden olduğu gözler önüne serilmiştir.

Onuncu Bölümde Toplumsal Cinsiyet konusu işlenmiş, kadınların örgütlü olarak yer almadığı bir barış sürecinin devamlılığı olmayacağı ve kadınların yer almadığı barış süreçlerinin toplumsallaşamayacağı yönünde görüş beyan edilmiştir.

On birinci olan son bölümde Türkiye'de başta Kürt Halkı olmak üzere farklı etnik grup ve inançların bir arada barış içerisinde yaşayabilmesinin bir yolunun da yeni birDemokratik Anayasa yapımından geçtiği vurgulanmıştır.

1. BÖLÜM

1. 21. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNDE KÜRT SORUNU-KÜRT SORUNUNU DOĞURAN SÜREÇ VE TARİHSEL NEDENLER

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Kürt Sorunu

İnsanlık tarihinin en karmaşık ve en kapsamlı etno-ulusal problemlerinden biri olan Kürt sorununun doğru bir analizini yapmak için sorunun tarihsel kökenlerini objektif bir tarzda ele almanın yanında, söz konusu tarihsel gerçekliği, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gerçekliklerle birlikte ele almak bir zorunluluktur.

"Kürtlerden, Kürtlerin sorunlarından veya benzer nitelikteki etnik grupların sorunlarından bahsetmeyeceğiz." düşüncesi geçersiz bir düşüncedir, böyle bir durum yok. Bu sorun bir biçimde, kendisini çok farklı biçimlerde gösteriyor.'[2]

Osmanlı Devletinden Modern Türkiye'ye geçiş aşamasında iyice belirginleşen Kürt Sorununun tarihsel başlangıç noktasını 1800'lü yılların başında Osmanlı'nın merkezileşme çabalarının yarattığı yapısal sorunlara kadar götürmek mümkündür. Osmanlı'nın otoriteyi merkezileştirme çabaları özellikle Kürt bölgelerinde Şeyh Ubeydullah ve Bedirhan Bey İsyanlarına kaynaklık edecektir. Daha sonra İttihat Terakki ile başlayan etnik düzleştirme ve etnik tasnif politikaları sorunun çok daha kanlı ve yıkıcı bir boyutta büyümesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun âdem-i merkeziyetçi devlet yapısı, ulus devlet merkezileşmesi ile karşılaştırıldığında göreli de olsa farklı kimlik ve kültürlerin yaşam bulması açısından daha iyi şartlar sağlamıştır. İslami ümmet tasavvuru etrafında oluşan beylikler sisteminde 16 yarı özerk Kürt Beyliği belli bir süre sonra çatırdamaya başlamış ve bir dönemler Yezidi Kürtlere ve Alevi Kürtlere uygulanan tasfiyeci politikalar bizzat suni Kürtlere de uygulanmaya başlanmıştır. Bu gün Kürtlerin katı merkeziyetçi otoriteye karşı başlattıkları direnç, meşruluğu bir yönüyle de uzun bir tarihsel süreçte özerk yapılar şeklinde örgütlenmiş Kürt Mirliklerinden almaktadır. Osmanlı Dönemindeki Kürt-Osmanlı ilişkilerinin esnekliği ve merkez-çevre ilişkisi özellikle Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonraki süreçle

[2] Prof. Dr. Erol Kurubaş 22-05-2013 No'lu Meclis Komisyon Tutanağı Sayfa:7

kıyaslanmayacak kadar demokratik, esnek ve yerel otoritenin güçlü olduğu bir tarihsellik barındırır.

Ulus Devlet ve Kürtler

Ulus-Devlet, bir toplumdaki yönetici elitlerin bütün askeri ve sivil bürokratik aygıtları kendi tekeline almalarıyla oluşan bir devlet yapısıdır. Tekçiliğin yaşamın her alanına egemen kılınmaya çalışıldığı ulus-devlet paradigması Kürt Sorunun en büyük sebebini oluşturmaktadır.

Türk Modernleşmesi birçok ulus-devlet inşasında olduğu gibi, üstten alta doğru gelişen pozitivist ve kaba indirgemeci bir karakter barındır. Bir sosyal mühendislik projesi olarak beliren Türk Modernleşme siyasetinde ulusçuluk etnik temele indirgenmiştir. Etnik kimlik kapsamı dışında kalan ötekilere kolay kolay yaşam alanı bırakmaz. Farklı etnik ve inançsal kimliklerin yok sayılması temelinde kurgulanan modern ulus devlet, bu gün yaşanan sosyal, iktisadi ve kültürel birçok yıkımın nedeni olmuştur.

Askeri ve bürokratik baskı, toplumsal kırımlar, ekolojik yıkım, ekonomik sömürü, kadın kırımı ve cinsiyetçi yaklaşım, 1. ve 2. Dünya savaşında ölen toplam 75 milyon insan ve hızla tahrip olan yaşam alanları modern ulus-devletin bakiyesi olarak ortada durmaktadır. Bu bağlamda ulus-devlet anlayışının yapısal bir eleştirisi oluşturulmadan Kürt sorununa dair doğru çözümler üretmek imkânsızdır.

1984 yılında PKK'nin silahlı mücadele kararı almasıyla birlikte ülkenin ve bölgenin temel gündemi olan Kürt sorununun tarihsel arka planının 1800'lü yıllara kadar uzandığı gerçeğini artık birçok otorite kabul etmektedir. Cumhuriyet dönemi boyunca 'eşkiyalık', 'feodalizm', 'asayiş problemi', 'geri kalmışlık' ve 'modernizm karşıtlığı', 'dış mihrakların oyunu' şeklinde tanımlanan Kürt sorunu son dönemlerde de aynı karmaşık tanımların içinde net bir isim bulamamaktadır. Kürt sorununun bu gün net bir tanımının yapılamıyor olmasının temel sebebi resmi tarih tezleri ile reel tarih arasındaki derin farklılık ve inşa edilen resmi hakikat rejiminin barındırdığı yanılgı ve çarpıtmaların sorunu derinleştirmiş olmasıdır. Resmi tarih tezlerinde kart-kurt sesi çıkaran 'Dağlı Türkler' şeklinde kitlelere kodlanan Kürtlerin bu gün bir takım demokratik ve yasal reform talepleri ile gündeme gelmeleri Türklerde ciddi bir kitlesel şaşkınlık hissi yaratmaktadır. 'Bölücü terör', 'ayrılıkçı terör' 'eli kanlı vatan hainliği' şeklinde kitlelere empoze edilen sorunun bu gün tartışılıyor ve demokratik çözüm yollarının

aranıyor olması aynı zamanda kitlelerde bir 'kandırılmışlık' hissi yaratmaktadır. Hem Kürtler hem de Türkler bu gün yaratılmış olan bir takım algılar ve ketegoriler üzerinden kendilerini ve birbirilerini tanımlamaktadırlar. Bu tanımlamaların birçoğu tarihsel süreç içerisinde üretilmiş olup birbirini iten, birbirini besleyen ve birbirini ötekileştiren ilişki tarzından beslenmiştir. 1900'lerin başında yükselen Kürt milliyetçiliği hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de İstanbul kozmopolit koşulları düşünüldüğünde giderek daha çok saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilenmiş ve her iki milliyetçiliğe tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1920 ve 1930'ların önemli Kürt kişiliklerinden biri olan Celadet Bedirhan, yıllar sonra Atatürk'e yazdığı ünlü mektubunda, milliyetçi bir kuruluş olan Türk Ocağından söz ederken *'Bu ocaklar size Türkçü yetiştirirken bizlere de Kürtçü yetiştiriyordu'* demiştir. 2

Buna benzer birçok kanıt, 1910'ların egemen ethos'u olan, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine duyulan tepkilerin Kürt milliyetçiliğini beslediğini doğrulamaktadır. Aynı karşı tepkiler bu gün bile devam etmektedir. Sorunu sadece büyüten ve günümüzde hala sürmekte olan bu tarz klasik yaklaşımların ötesinde, son yıllarda Sayın Öcalan tarafından geliştirilen demokratik ulus kavramı, üzerinde gerçekten durulması gereken önemli bir paradigma ve alternatif yaşam modeli olarak önümüzde durmaktadır.

'Her özerk birim kendi içinde yatay ve çevresiyle karşılıklı bağımlılık tarzında bir ilişki sistematiğini esas alır. Demokratik konfederal örgütlenme bunu gerektirir. Tüm renkliliğiyle, çoğulculuğuyla, şeffaf ve esnek örgütlenmeleriyle söz ve karar yetkisi yerelindir; her yerel birim özerktir ve kendi kararını kendisi alır. Ancak demokratik konfederal prensipleri de ihlal etmesine mani olacak kadar toplumsal sözleşmeye bağlıdır. Kendisine katılmayan toplum kesimlerini de dışlamaz, çatışmayı değil ilkeli uzlaşmayı esas alır. Toplumun bir kesimini başka bir kesimiyle karşı karşıya getirmez. Aksine karşılıklı olarak çıkarlara saygıyı esas alır. Bunu da sadece bir hoşgörü kültürü olarak ele almayıp toplumsal sistem ve zihniyetini inşa ederek yanıt olur. Dikkat edilirse toplumun inşasıdır söz konusu olan, yaratılması değil! Toplum yaratmak 'mühendislik' iddiasıdır, inşa ise demokratik bir süreçtir. Çünkü toplum zaten vardır, ancak ahlaki politik özellikleri geriletilmiştir; inşa ile bu özellikler geri kazanılacaktır. Toplum örgütlendikçe ve bilinçlendikçe kendini inşa edecektir. Öyle iddia edildiği gibi önceden çizilmiş, tamamlanmış bir toplumsal model ya da tek elden bir toplum yaratma yaklaşımı yoktur.'3[34]

[3]Emir Celadet Bedirhan, Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup, İstanbul, Doz Yay. 1992 s.22

Kürdistan Adı

Kürdistan terimi ilk kez son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar Bey'in merkezi bu günkü İran'ın Hemedan kentine yakın Bahar kenti olan Kürdistan Eyeleti için kullanmıştı. Kürdistan adı, coğrafi bir terim olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın 1525 ve 1553 fermanlarında da vardı. I. Ahmet 1604 tarihli fermanında 'Umum Kürdistan' terimini kullanmıştı. 17. yüzyıl yazarı Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde ayrıntılarıyla 'Kürdistan' bölgesini ve şehirlerini anlatmıştır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa 1847 yılında yönetim birimi olan 'Kürdistan Eyaleti'ni kurdu. 13 Aralik 1847 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan düzenlemedeki eyaletin merkezi Ahlat'tı ve Diyarbakır, Muş, Van, Hakkâri, Cizre, Botan ve Mardin'i kapsıyordu. Merkez, sonra sırasıyla Van'a, Muş'a ve Diyarbakır'a taşındı. 1856'da bu eyaletin sınırları yeniden düzenlendi. 1864'te ise Diyarbakır ve Van vilayetlerine bölünerek son buldu. Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in Hariciye Nazırı Ferid Paşa'ya gönderdigi 13-14 Nisan 1335/1919 tarihli tezkireye bakılırsa bu tarihte de Kürdistan, Ermenistan, Kürt gibi terimler rahatlıkla kullanılıyordu. Milli Mücadele'nin başlarında, Mustafa Kemal'in, Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e yazdığı mektuplarda, bazı Meclis konuşmalarında 'Kürdistan' dediğini, Birinci Meclis'in Doğu'dan gelen üyelerine Kürdistan milletvekili dendiğini biliyoruz. Ama 1923'ten itibaren belgelerde bölgeden Vilayat-i Şarkiye veya Şarkî Anadolu olarak söz edilmeye başlandı. 1930'larda Şark, 1950'lerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, 1960'larda Kalkınmada Öncelikli Yöreler, 1984'ten 2002'ye kadar OHAL Bölgesi dendi. Bugün ise belirgin bir adı yok ama Kürdistan adını telaffuz etmek adeta tabu haline geldi. Öyle ki, Irak'ta resmi adı 'Kürdistan Bölgesel Yönetimi' olan idari yapı için bile 'Kuzey Irak'taki oluşum' gibi garip bir terminoloji kullanılıyor.[5]

Osmanlı-Kürt İlişkilerinde İlk Büyük Kırılma Noktası

Osmanlı'nın modernleşme süreci ile birlikte hayata geçirmeye çalıştığı iktidarı merkezileştirme projesi, Kürt liderleri ve toplumu tarafından kabul görmemiştir. Bu kapsamda ilk Kürt Direnişi, 1806 yılında Baban Aşireti isyanı gerçekleşmiştir. Sonra sırasıyla 1833-1837 yılları arasında Mir Muhammed (Soran) İsyanı, 1843 yılında Bedirhan Bey İsyanı, 1855 Yezdin Şer İsyanı gerçekleşmiştir. Tüm bu isyanlar salt milliyetçi isyanlar olmamakla

[4]Demokratik Ulus Nedir? Serxwebun Dergisi, Nisan 2013

4 Ayşe Hür Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Taraf Gazetesi Yazı Dizisi)

beraber hemen hemen hepsinin en büyük amacı Osmanlı'nın merkezileşme girişimine karşı bir itirazı barındırmış olmalarıdır.

1880 yılında ise ilk Kürt Milliyetçisi isyanı gerçekleşmiştir. Şeyh Ubeydullah önderliğinde çıkan isyan genel olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı olarak değerlendirilir. Bu ayaklanmadan sonra Osmanlı Devletinde Abdulhamit dönemi başlar. Abdulhamit dönemi bir istibdat dönemidir. 30 yıl boyunca Osmanlı toplumları büyük kapatılmayla yaşamaya çalışmıştır. Abdulhamit, Şeyh Ubeydullah isyanından sonra Kürt Aşiretlerinin önemli bir kısmını Hamidiye Alaylarına alarak resmileştirilmiş, bu kişilere askeri rütbe ve silahlı eğitim vermiştir.

Abdulhamit Döneminin sonunda doğru istibdat sürecinin de bitmesi ile beraber Kürtler tekrardan örgütlenmeye başlamıştır. İlk Kürt Örgütü 1900 yılında Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Faaliyetleri bilinen ilk Kürt Örgütü ise 'Osmanlı-Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu örgüt 1908 yılında Diyarbakır'da faaliyet yürütmüştür. 1908 yılında 'Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti' ile 'Osmanlı – Kürt Teavün ve Terraki Kulübü' ile 1912'de 'Kürt Hevi Talebe Cemiyeti' kurulmuştur. Ayrıca bu 1918'de 'Kürdistan Teali Cemiyeti' adlı Kürt örgütü kurulmuştur.

1908 yılında İttihat ve Terakki'nin Osmanlı yönetiminde etkin güç haline gelmesi ile beraber esasında yüz yıl sürecek olan Kürt Sorununun temelleri de atılmış oldu. 1908 ve 1912 arasında İtihat Terakki'nin mücadelesi geniş çevreleri içerisine alarak sürdürülmüştür. İttihat ve Terakki'nin 1912 yılında Selanik'te gerçekleştirdiği son kongresinde Ziya Gökalp'in Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık fikirleri genel kabul görmüştür. Bu kapsamda devletin batılılaşması, nüfusun islamlaşması ve islamlaşan nüfusun Türkleştirilmesi şeklinde zuhur eden yeni bir proje ortaya çıkmıştır.

" Genel anlamda, ilk Kürt İsyanının çıktığı 1880 ile 1920 yılları arasında Kürt Milliyetçiliği, Türk Milliyetçiliğine benzer şekilde ve çoğunlukla Türk egemen sınıfları ile çok fazla çatışmadan, emperyalist devletlere ve Ermeni milliyetçiliğine tepki olarak gelişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine Wilson Prensiplerinin de etkisiyle bağımsız bir Kürdistan hedefine yönelmiştir." 1889 yılında kurulan İttihat Terakki'nin kurucu kadrosunda bulunan beş kişiden ikisi Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti Kürt'tü. Aynı şekilde cemiyetin önde gelenleri arasında bulunan Bağdat Mebusu ve Darülfünun Hocası Babanzade İsmail Hakkı, Darülfünun Hocası Babanzade Ahmet Naim ve

daha sonra Türkçülüğün Esasalarını belirleyecek olan Ziya Gökalp Kürt'tü. Hatta Nehri Şeyhi Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdulkadir Efendi ve Bitlisli Said-I Nursi'de İtihat Teraki'nin üyeleri idi.''[6]

''Tüm bu karmaşık denklemin içinde bir taraftan Kürt aydın kadroları ulusal bir uyanışa öncülük ederken bir taraftanda seküler bir yapı olarak ortaya çıkan İttihat Terakki'de aynı kadrolar yerlerini alıyordu. 1889 yılında Kahire'de Bedirhan Beyin oğlu Mithad Mikdat Bedirhan Kürdistan gazetesini çıkarıyordu. Gazete özellikle Kürtlerin birliğini sürekli gündemleştirip, Kürtlerin bilim ve sanayiye yönelmeleri, kendi tarihsel miraslarına sahip çıkmaları gerektiğini salık veriyordu. Abdulhamit döneminde sürgün edilen Jön Türk üyeleri ile Kürt seçkinleri ve aydınları arasındaki ilişki Avrupa ülkelerinde cılız da olsa devam ediyordu. Nitekim Mithad Beyin kardeşi Abdurahman Bedirhan 1897 yılında Cenevre'de Kürdistan Gazetesini çıkarmaya başlamıştı. O dönemin Kürt aydınlarının çoğu monarşi yanlısıydı ve Kürtlerin kurtuluşunu ulusal bir bağımsızlıkta değil bizzat Osmanlı'nın yapısal bir restorasyonunda görüyorlardı.'' [7]

1900' lerin başında özellikle İstanbul merkezli kurulan Kürt dernekleri daha sonra resmi tarih yazımında zararlı dernekler kategorisinde değerlendirilmiştir. Örneğin Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve Gelişme Derneği) Seyit Abdulkadir, Saidi Nursi, Babanzade İsmail Hakkı, Hacı Tevfik (Piremerd) ve diğer Kürt aydınları tarafından 1908 yılında kurulmuş, o güne kadar aralarında ciddi husumetler bulunan Bedirhanileri, Nakşibendi Tarikatının öncüleri olan Şemdinli Şeyhleri ve Babanzadeleri bir araya getirmeyi başarmıştı. Kürtlüğe, İslamlığa, Osmanlılığa ve Anayasaya bağlılığı esas alan dernek bir nevi Kürt dayanışma derneği gibi çalışıyordu. Aynı şekilde 1912 yılında ilk legal Kürt öğrenci derneği olan Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti açılmış İstanbuldaki Kürt öğrenciler arasında bir dayanışma ağı kurmayı amaçlamıştı. Derneğin Roja Kurd adında Kürtçe ve Türkçe çıkarılan bir edebiyat dergisi vardı. Hêvî temel amacının kürtlerin yoksulluğuna ve eğitimsizliğine çare bulmak olarak belirtiyordu. Daha sonra Hetawa Kurd adında bir gazete çıkararak Kürdistan'dan Mektuplar köşesinde Kürt bölgelerinin sorunları yazılıyordu.

Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında, hem geleneksel Kürt seçkinleri hem de yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan Kürt entelektüelleri ayrı bir kimlik olarak Kürtlüklerini tanımlamaya

[6]Naci Kutlay İttihat Terakki ve Kürtler-Koral Yayınları, 1991

[7]Celile Celil, Kürt Aydınlanması, Avesta Basın Yayın, 2000

çalışmışlardır. Amaçları imparatorluğun Doğu topraklarında ayrı bir Ermeni devletinin kurulmasını engellemek ve bölgedeki Türk egemenliğine son vermekti. Bu yıllarda Kürtlerin talepleri tamamıyla kültüreldi; hatta, siyasi taleplerle ortaya çıktığı zaman bile 1924 Bitlis, Barzan ve Süleymaniye isyanlarında görüldüğü gibi Osmanlıcılıktan sapmayan bir mücadele yürütülüyordu. Kürt basını örneğin 1900'lerin başında Kürdistan (1908-1912) ve Kürt Tecavvün ve Terraki Gazetesi gibi, Kürtlüğü herhangi bir bağımsızlık ve ya egemenlik talep etmeksizin yenilenmiş bir Osmanlı akdi çerçevesinde algılamaktaydı.[8]

'Kürtler Birinci Dünya Savaşından hemen sonra Osmanlı İmparatorluğunun başkentinde etkin bir konumda idiler. Dernekleri Kürt Te'ali Cemiyet kültürel-politik bir yayın olan Jîn dergisini çıkardı. Kürt illerinde de etkin olan Kürt milliyetçi çevrelerlerini anılarında anlatan Ekrem Cemil Paşa Diyarbakırda düzenlenen gösterilere katılan kitlelerden uzun uzun söz eder. Aynı şekilde Kürt Te'ali Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu dışında da oldukça etkindi. Eski bir diplomat ve cemiyet üyesi, Osmanlı liberal muhalefetine mensup biri olan Şerif Paşa açık bir biçimde Kürt bağımsızlığını savunmaktaydı. Pariste düzenlenen Barış Konferansında 'Kürt Ulusunun Talepleri' başlıklı bir metin sunmuştur.' [9]

Türk-Kürt İlişkisinde İkinci Büyük Tarihsel Kırılma

1913-14 Bitlis Hizan'da ortayaçıkan Mele Selim ve 1914 yılında Barzan bölgesinde ortaya çıkan Şeyh Abdulselam ayaklanmaları içinde belli milliyetçi nüveler taşıyordu. Örneğin Barzan İsyanında temel taleplerden biri de Kürt bölgelerine Şafii müftülerin ve Kürt memurların atanması idi. Her iki ayaklanmanın önderleri İttihat Terakki tarafından idam edilmesine rağmen Kürt Türk ilişkileri bozulmadı. Çünkü Kürt feodal beyleri ve Kürt sunni din adamları Osmanlı karşıtı bir milliyetçilik kalkışmasına sıcak bakmıyorlar ve aralarının Osmanlı ile bozulmasını istemiyorlardı. Fakat İttihat Terakki'nin sosyal mühendislik projelerinden biri olan Nüfus taksimi ve tanzimi ve 1914'te kurulan İskan-ı Asair ve Muhacirin Müdiriyeti'nin politikaları, 1916 yılında Kürtçe yer isimlerinin değiştirilip Türkçeleştirilmesi, ardından Talat Paşa'nın emriyle savaş nedeniyle başka yerlere göç etmiş Kürt nüfusunun Türk nüfus içine yüzde beş oranında dağıtılması Kürtler arasında büyük bir itiraza neden oldu. Amaç Kürtleri,

[8]Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Abbas vali, Avesta yayınları,2003 Hamit Bozarslan Makalesi s:202

[9]L. Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul, Doz Yayınları, 1992 s.33

daha medeni olduğu düşünülen Türklerin içinde eritmekti. Bu uygulamalarda Ziya Gökalp'in üstü üste yayınladığı raporların etkisi fazlasıyla vardı. Göç sırasında başlayan açlık ve hastalıklar Kürt tarafının tepkisini iyice büyüttü. Bir zamanlar İttihat Terakki'nin içinde yer alan birçok Kürt aydın ve politikacısı İttihat Terakki'nin rakibi olan Hüriyet ve İtilaf Fırkasına geçtiler.

30 Ekim 1918'de Mondoros Mütarekesi imzalandığında ve İttihatçı kadroların yurt dışına sürgüne gönderildiği günlerde Kürdistan Teali Cemiyet kuruldu. Cemiyetin başkanı Seyit Abdulkadir idi. ''Jîn'' adlı yayın organı, Kürt milliyetçiliğinin ilk kez yüksek tonda ve aleni bir tarzda dile getirilmeye başlandığı bir platform oldu. Fakat tıpkı Türk tipi milliyetçilik gibi Kürt milliyetçiliğinin de en büyük handikapı, milliyetçilğin taşıyıcılığını yapacak bir burjuva sınıfının yokluğuydu. Geride tek bir seçenek kalıyordu: Büyük devletlerin desteklediği ve jakoben tarzda örgütlenmiş aydınların öncülük ettiği bir milleyetçilik projesini hayata geçirmek. Diyarbakırdaki Kürt kulüpleri hala İttihat Terakki'nin kontrolünde idi. Seyit Abdulkadir, Kürtlerin Osmanlı devletinin içinde kalarak otonomiyle yetinmeleri gerektiğini iddia ederken, Bedirhaniler ve Cemilpaşazadeler bağımsız bir Kürdistan'da ısrar ediyorlardı. Bu durum iki farklı anlayışın Kürtleri zayıflatmasına sebep oluyordu. Nitekim belli bir süre sonra Seyid Abdulkadir önderliğindeki kadro İstanbuldaki ABD, Britanya ve Fransız Büyükelçilikleri ile görüşüp bir otonomi için destek beklerken bağımsızlık yanlısı Bedirhani ve Cemilpaşazadeler Teşkilat-i İçtimaiye Cemiyeti'ni kurdular. Jin dergisi yayın hayatına son verdi. Teali Cemiyeti'nin birçok üyesi ayrıldı ve Seyit Abdulkadir Suriye'ye geçti. Böylece cemiyet fiilen kapanmış oldu.

I.DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER

I. Dünya Savaşından sonra siyasal bütünlüğü parçalanan Osmanlı İmparatorluğunu yeniden toparlayıp daha sonra bir ulus-devlet ortaya çıkaracak olan eski İttihatçı kadrolar ve çoğunluğunu askeri ve sivil bürokrasinin oluşturduğu gruplar yeni bir devlet kurmak için hareket geçtiklerinde Kürtlerin desteğini almadan bu projeyi gerçekleştirmenin imkansız olduğu biliyorlardı. Bundan dolayı Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından organize edilen kongreler dönemi Kürt- Türk ilişkilerinin tarihsel seyri açısından önemlidir.

Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresine Alevi Kürtlerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerden (Dersim ve Koçgiri) delege davet edilmemişti. Ağırlıklı olarak suni Kürtlerin yaşadığı Elaziz'den dört, Mardin'den üç delegeyi Elaziz valisi, Diyarbakır'dan seçilen üyeleri ise Diyarbakır Valisi engellemişti. Mustafa Kemal Vahdettin'in görevlendirmesiyle, 3. Ordu Müfettişi ve Fahri Yaver-i Hazreti Sehriyari ünvanı ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Kürt aşiret reislerine telgraflar çekmişti. Telgraflarda kendisinin sultan tarafından atandığını, yakın bir zamanda Kürdistan'ı ziyaret etmek istediğini söylüyor, aynı zamanda ülkenin işgalci güçlerden kurtuluşu için Kürt kanaat önderlerinden yardım talep ediyordu. *Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Diyarbakır'daki Kürt Kulübünün üyesi olan Kamil Bey'e ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade'ye çektiği telgraflarda, İngiltere'nin bağımsız bir Kürdistan'ı Ermeni çıkarlarına kurban etmeye çalıştığını, hâlbuki Kürtlerin ve Türklerin kardeş olduğunu söylüyordu. Mustafa Kemal devamında 'bizim varlığımızın Kürtlerin ve Türklerin ve bütün Müslümanların yardımına ihtiyacı var ve ülkemizin bölünmesine asla izin vermemeliyiz; genel olarak Osmanlı'nın bağımsızlığını korumak şartıyla Kürtlerin ilerlemesine ve gelişmesine vesile olacak bütün imtiyazların verilmesinin yanındayım' diyordu.*[10]

Vilayet-i Şarkiye Müdafai Hukuk Cemiyeti, 1918 yılında İttihatçılar tarafından İstanbul'da kurulmuştu. Amacı Doğu Anadolu bölgesinde bir Pontus ya da Ermeni devletinin kurulmasını önlemekti. Erzurum'a giderken hem Türk hem de Kürt tarafının beklentisi, Mondoros Mütarekesi ile her köşesi yabancı devletler tarafından işgal edilmiş olan Anadolu'da ABD Başkanı Wilson'un '14 İlkesi' uyarına bir çıkış yolu bulmaktı. Çünkü Wilson ilkelerinin temelini savaş sonrasında kurulacak dünya düzeninin Milliyet Esasına göre olması oluşturuyordu. 14 İlkenin 12. Maddesi Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarında Osmanlı Egemenliği'nin sağlanacağını fakat Türk olmayan diğer halklara idareler verileceğini, Çanakkale Boğazı'nın milletler arası bir garantiye alınarak her milletin gemilerine daimi suretle açık olacağını' belirtiyordu. Wilson'un Ermeni mandası konusundaki isteksiz tutumu hem Kürtleri hem de Türkleri iyice ABD'ye sempati duymaya itmişti.

'23 Temmuz 1919'da başlayan kongreye, Türklerin ağırlıklı olarak yaşadığı Erzurum'dan 24, Sivas'tan 12, Trabzon'dan 18 delege katılırken Kürtlerin yoğun olarak

[10]Ghalib Sabah, "The Kurds between Sevres and Laussanne: to what extend does the Treaty of Sevres justify the Kurds' nationalism aspiration?", Londra Üniversitesi Tarih Bölümü'nde kabul edilmis master tezinden, s.26

yaşadığı Bitlis'ten 4, Van'dan iki kişi katılmıştı. Bu delegelerlerden 33 (bazı kaynaklara göre 53) kişi İttihatçı, ikisi Hürriyet ve İtilafçı idi. Delegelerin 22'si Kürt asıllı olmalarına rağmen Kürtleri temsil etmiyorlardı. Aksine İttihatçıların Türkçülük ideolojisini benimsemiş kimselerdi. Sürgünde olan Bedirhani'ler ve Kürt Teali Cemiyeti çevresi kongreye katılmamıştı. Kürt milliyetçilerin bulunmadığı Kongrede 7 Ağustos 1919 tarihli beyannemenin 1. Maddesinde Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis vilayetleri dahilindeki toprakların ve üzerinde yaşayanların ayrılamayacağı ifade edilerek, Türk miliyetçilerinin Misak-ı Milli söylemi kağıda geçiriliyordu. Beyannamenin 8. Maddesinde ise Wilson'un 'milletlerin kendi kaderini tayin hakkı' prensibinin geçerliliği vurgulanıyor, konunun toplanacak bir milli mecliste ele alınacağı vaad ediliyordu.[11]

'1919 yılından itibaren Kemalist rejimin Kürt Derneklerini hedef almasının yanında, Kürt Teali Cemiyeti üyeleri arasında uzlaşılmış bir politik amacın olmayışı, dağınık olan yapıyı toparlayabilecek bir liderin ortaya çıkmaması, gelişen kürt uyanışını önemli oranda geriletmiştir. Söz konusu gerilemenin bir başka nedeni ise İstanbul Hükümetinin ve Mustafa Kemal'in başlangıçtı Kürtlüğü yeni siyasi durumun meşru bir parçası olarak kabul etmelerinde yatmaktadır. Kemalist liderler kürt 'makro-etnisitesini' ayrı bir varlık olarak kabul etmişlerdir. 29 Ekim 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti ve Kemalistler arasında imzalanan Amasya Sözleşmesi, Mustafa Kemal'in Kürt aşiret önderlerine ve şeyhlere yazdığı mektuplar, çeşitli konuşmalarda ve el-Cezire bölgesi komutanlığına verdiği emirler, gelecekte Kürtlerin özerk bir konum elde edeceğini göstermekteydi.'Bknz. [12]

Sivas Kongresi

Daha sonra Mustafa Kemal'in asıl kongre kabul ettiği Sivas Kongresinde Kürtler yine temsil edilmedi. Sivas'a gitmek üzere Erzurumda seçilen 8 kişilik Heyet-i Temsiliye şu üyelerden oluşmuştu: Mustaf Kemal (Üçüncü Ordu Müfettişi), Rauf Bey (Eski Bahriye Nazırı), Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum Milletvekili), İzzet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Servet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşi Şeyhi) Sadullah Efendi (Eski Bitlis Milletvekili), Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi)

[11]Cevat Dursunoglu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946; Süleyman Necati'nin Hatira Defteri, Yay. Haz. Ali Birinci, Istanbul 1999)

[12]TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Cilt 3, 1985. S.550-551

Sekiz kişilik üyeden son beş tanesi Erzurum Kongresine delege olarak bile katılmamıştı. Trabzon'lu delgeler o günlerde Milli Mücadeleye katılmak yerine özerk bir Trabzon oluşumu peşinde koşan Trabzonluları ikna etmek için seçilmişti. Kürt delegeler ise Türk-Kürt ittifakı görünümünü pekiştirmek için listeye yazılmışlardı. 4 Eylül 1919'da açılan Sivas Kongresine Mustafa Kemal ile birlikte sadece 38 kişi hazır bulundu. İttihatçı Mazhar Müfit (Kansu) dışına hiçbir Kürt asıllı üye katılmadı. Kongre'ye davet edilen ve çeşitli sebeplerle kongreye gidemeyen İhsan Hamid, Sadullah Efendi ve Hacı Musa Mutki üç ünlü Kürt aşiret reisi idi ve 12 üyeden oluşan başkanlık konseyine seçilerek Türk-Kürt ittifakı zahiren de olsa kuruldu. Kongrede mandacılık ve İttihatçılık damgasını vurduğu için Wilson Prensipleri konuşulmadı ve sonuç bildirgesinde 'Milli iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisinin derhal toplanması mecburidir' ifadesi tek dişe dokunur karar olarak ortaya çıktı.[13]

İngiltere-Kürt İlişkileri

1916 tarihli meşhur Sykes-Picot antlaşması çerçevesinde Irak, İngiltere'nin nüfuz bölgesi olarak tanımlanmıştı. İngiliz Hükümeti nüfuz bölgesi olarak tanımladığı yerde kurulacak yönetim modelini belirlemek üzere bir komisyon kurmuş, komisyonun başına da Lord Curzon'u görevlendirmişti. İngilizler uzun bir dönem Kürdistanlı Lawrence lakabını taktıkları Binbaşı W.C. Noel aracılığıyla Kürt politikası geliştirdiler. Binbaşı Noel, Güneydoğu Anadolu bölgesinde İngilizlere bağlı bir özerk bölge projesini savunuyordu. İngiltere'nin Irak Valisi Sir Arnold Wilson, İngiliz Hükümetine 'Kürdistan denilen bölgenin genel anlamda coğrafik sınırları belirsiz olan bir yer olduğunu ve Kürtlerin aşiretsel kimliklerinin ulus kimliklerinden çok daha dominant olduğunu ve bunun bir ulusal birliği imkansız hale getirdiğini' telkin ediyordu. Tüm bunlar olurken Kemalist güçlerle İngiltere arasındaki çelişkinin yarattığı boşluk anında Şeyh Mahmud Berzenci, 22 Mayıs 1919'da Süleymaniyede İngiliz birliklerini esir alıp bağımsız Kürdistan'ı kurduğunu ilan ediyordu. İngiliz hükümeti bu kalkışmaya sert bir biçimde cevap verdi ve Şeyh Mahmud Hindistan'a sürgün edildi. Çünkü İngiltere, Süleymaniye merkezli kurulacak bir Kürdistan devletinin Musul petrollerinin tamamıyla kaybedilmesini ortaya çıkaracağını biliyordu. Nitekim 1919 sonlarında Paris Barış Konferansına gidecek olan Kürt delegeler İngiliz ve Fransız yetkililer tarafından bir şekilde oyalandılar ve engellendiler.

[13]Ulug Igdemir, Sivas Kongresi Tutanaklari, 1999

Ağustos 1921'de Irak manda yönetimi kuruldu. Faysal, Bağdat'ta krallık tacını giydiğinde Milletler Cemiyeti Kürtlere özerklik verilmesini tavsiye etmişti. Ancak İngiliz Hükümeti, Kürtlerin taleplerine ve Milletler Cemiyetinin önerilerine kulak asmadı. Bu durum Araplar ile Kürtler arasındaki çatışmayı iyice körükledi. Bunun üzerine Ekim 1922'de İngilizler Şeyh Mahmud'u Hindistan'dan getirip Özerk Kürdistan'ın başına koydular. 1923 yılında İrak ve İngiliz Hükümetleri anlaşarak Özerk Kürdistan'ı Irak'a bağladılar. İngiltere 1924 ve 1927'de yeniden başkaldıran Berzenci'yi 1930 yılında tekrar Irak'ın güneyine sürgüne gönderdi ve Berzenci 1956 yılında sürgünde öldü.

Sovyet Rusyası ve Kürtler

26 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adına Lenin'e mektup yazan Mustafa Kemal Batılı emperyalistlere karşı Sovyet Rusyadan yardım talep etmişti. Buna karşılık Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin verdiği cevapta Türk, Ermeni, Laz ve Kürtlerin kendi kaderlerini tayin haklarının ancak kendileri tarafından belirleneceğini söylüyordu. Mustafa Kemal 20 Haziran 1920'de Lenin'e yazdığı ikinci *mektubunda 'bu prensipler bizim de samimi ve ciddi prensiplerimizdir, bizim Garp devletleriyle olan mücadelemizin ana hattı da bu prensiplerdir' diyordu. Ancak iki hafta sonraki meclisin gizli oturumunda Mustafa Kemal, ' Arabasitan, Suriye ve Ermenistan'ın Erivan merkezli devletlerin müstakil bir devlet olma haklarının olduğunu fakat Kürdistan ve Lazistan'ın bunun dışında tutulması gerektiğini'* beyan ederek asıl niyetini ortaya koyuyordu. [14]

Mustafa Kemal ordularının I. İnönü Savaşı sonrası imzaladığı Moskova Antlaşması ile Kürtler iyice sıkışmıştı. Şeyh Mahmud Berzenci, Kürt halkının kendi kaderini Sovyet Halklarının kaderi ile birleştirmeye hazır olduğunu belirttiği mektubuna Sovyet yetkililer cevap bile yazmamıştı. 1923 yılında, Ermenistan, Yukara Karabağ arasında kalan Laçin, Qelbejer, Kubalti ve Zengilan bölgesinde kurulan 'Kızıl Kürdistan' adlı özerk bölge 1928 yılında dağıldı.

[14]TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, TBMM Basımevi, 1980, s. 73

Sevr Antlaşması

İngiliz ve Fransızların Kürt delegelerine çıkardıkları engeller yüzünden Paris Barış Konferasında temsil olanağı bulamayan Kürtleri temsilen Osmanlı'nın Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa, Ermenileri temsilen ise Bogos Nubar Paşa hazır bulunmuştu. Daha sonra Baban, Bedirhan ve Şemdinanlar, Kürt ve Ermeni heyetleri arasındaki görüşmelerde çizilmiş olan Kürdistan Ermenistan sınırına karşı çıkıp Sevr Antlaşmasını ret etmişlerdi.

Sevr'de Kürtler ile Ermenilerin ortak bir devlet kurma fikrini öğrenen Mustafa Kemal, derhal Kürt Aşiretlerini örgütleyip Sevr'e protesto telgrafları göndertmeye başladı. Baban, Basuranlı, Bodmanlı, Bal, Medarlı, Göçerli, Abbas, Rol, Sadi ve Sisanlı aşiret reisleri, Fransız Yüksek Komiserliğine çektikleri telgraflarda 'Barış konferansına bildiriz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleşmiş yasal kardeşlerdir. Osmanı Hükümeti dışında Kürtler adına konuşacak hiçbir gücü kabul etmiyoruz. Bizler Osmanlı'dan ayrılmayacağız ve buna kimsenin gücü de yetmeyecektir' diyorlardı. Benzer telgraflar daha sonra Van ve Tercan'dan gönderildi. Kürt Aşiret reisleri gerçekten de Mustafa Kemal'i padişahın temsilcisi sanıyorlardı ve Ermenilerin devletleşme girişimlerinin kendilerinin çıkarına ters olacağını düşünüyorlardı. Giden yoğun telgraflar etkisini gösterdi ve Şerif Paşa 5 Mayıs 1920'de Paris Barış Konferansından çekildiğini açıklamak zorunda kalıyordu. [15]

Pariste kurulmaya çalışılan Kürt ve Ermeni ittifakını bozmayı başaran Mustafa Kemal 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinde şu konuşmayı yaptı: *'Efendiler, bu hudut sadece askeri mülahazalarla çizilmiş bir hudut değil, milli bir huduttur. Meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-i islamiyedir, samimi bir mecmuadır*' diyordu.[16]

''Özellikle cumhuriyetin kuruluşuyla beraber, resmî ideoloji oluşturma adına bir resmî tarih oluşturulmuştur ve bazı gerçekler ulus devlet inşası içerisinde, ulus devletin inşası mantığı gereğince doğru bir biçimde yansıtılmamıştır. Bu doğruları bugün düzeltmek göreviyle karşı karşıyayız.'' [17]

[15]Hasan Yıldız, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yayınları,1991

[16]Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I. 1997, s. 30 ve 74-75

[17]Prof. Dr. Ahmet Özer 23-05-2013 Komisyon Resmi Tutanağı Sayfa:5

Nitekim Şerif Mardin, 1923'teki Cumhuriyet ilanının 'İktidar merkezi ile çevre arasındaki zımni sözleşmenin sonu olduğunu' iddia eder. [18] Cumhuriyetin kendi doğası kürt geleneksel seçkinlerinin değişen tutumlarını ve onların peşpeşe çıkan isyanlara katılımlarını büyük ölçüde açıklamaktadır.

Koçgiri İsyanı (1919-1921)

Resmi tarih tezlerine göre 1919 ile 1921 tarihleri arasında, Ankara Hükümetine karşı 23 isyan gerçekleştirildi. Bu isyanlardan sadece dört tanesi Kürt bölgesinde ortaya çıkmıştı. Kürt Ayaklanmalarının içindeki en kapsamlı olanı Koçgiri Ayaklanması idi. Dersim bölgesinin içinde yer alan Koçgiri Bölgesi aşiret reisleri, Kürt Teali Cemiyeti ile işbirliği yaparak Ankara Hükümetine temsilci göndermediler. 1920 yılında özerklik taleplerini yaşama geçirmek için ayaklandılar. Hareketin liderliğini Abdulhamit tarafından paşalık rütbesi verilen Mustafa Paşa'nın oğulları Alişan ve Haydar Bey, bu beylerin maslahatgüzarı olan Alişer yapıyordu. Hareketin fikri önderi Baytar Nuri Dersimi idi. Ankara, öncelikle bölgeye bir uzlaşım ekibi göndererek Diyap Ağa, Meço Ağa, Ahmet Ramiz, Mustafa Bey, Hasan Hayri gibi Koçgiri liderlerini Dersim Mebusu olarak meclise katılmaya ikna etti. Aynı günlerde 72 Kürt mebusu yerel giysileri ile Meclise geldiler ve İtilaf devletlerine Ankara Hükümeti ile birlikte olduklarını bildiren bir telgraf çektiler. Daha sonra Nuri Dersimi meclise giden vekillerin kendilerine ihanet ettiklerini ve amaçlarının bağımsız bir Kürdistan olduğunu itilaf devletlerine gönderdiği mektuplarda ayan beyan ortaya koymuştu. [19]

72 Kürt beyinin bu tavrı karşısında Alişer ve adamları Ankara'nın gönderdiği birliklere saldırı düzenlerler. Koçgiri bölgesinde sıkıyönetim ilan edilir. 14 Mart 1921'de 'Zo diyenleri (Ermenileri) temizledik, Lo (Kürtler) diyenlerin de kökünü ben kazıyacağım' diyen Sakallı Nurettin Paşa komutasındaki merkez ordusu bölgeye gider. Muhafız Alayı Komutanı Giresunlu Topal Osman'ın 47. Müfrezesi 17 Haziran 1921 yılında Alişêr ve Haydar Beyin etrafını kuşatırlar. İsyan o kadar sert bir yöntemle bastırılır ki Sakallı Nurettin Paşa'nın aleyhine mecliste bile büyük bir tartışma başlar. Mustafa Kemal Nurettin Paşa'nın ceza almasını bizzat engeller.

[18]Ş. Mardin, Türk Modernleşmesi. Makaleler 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991. s.108

[19]Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Zel Yayıncılık, 1994. s.125

KÜRTLERE ÖZERKLİK SÖZÜNÜN VERİLMESİ

Amasya Protokolü (22 Ekim 1919)

Kürtlere özerklik verilmesi ile ilgili Sivas Kongresinden hemen sonra hazırlanan Amasya Protokolleri adlı siyasi metin, İstanbul ve Ankara Hükümetinin uzlaşma girişimlerinden biridir. İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa ve padişahın yaveri olan Naci Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Kanduh paşalar ülke meselelerini ve Kürt sorununu konuşmak için Amasya'da toplanmışlardı. Atatürk'ün Nutuk (1965 s.176-181) kitabına göre burada üç madde kayıt ve imza altına alınmış, iki madde ise gizlilik gerekçesi ile kayıt altına alınmamıştır. 22 Ekim 1919 tarihli İkinci Protokoldeki bazı ifadeler 1960 yılına kadar hep gizli kaldı.

Amasya Protokolü'nde Kürtlere ilişkin 'Irk Hukuku' sözü tanımlanmış ve Kürtlerin gelişme serbestliğini sağlamalarına izin verilmesi sözleriyle Kürtlerin kendi kendilerini geliştirme, idare etme anlamıyla özerklik sağlanmasına atıfta bulunulmuştur.

Amasya Protokolünün Orijinal Metni;

"Beyannamenin birinci maddesinde; Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hudûdu Türk ve Kürtlerle meskûn olan arâziyi ihtivâ eylediği ve Kürdlerin câmi'a-i Osmâniye'den ayrılması imkânsızlığı îzâh edildikten sonra, bu hudûdun en asgarî bir taleb olmak üzere te'mîn-i istihsâli lüzûmu müştereken kabûl edildi. Ma'a-hâzâ Kürdlerin serbestî-i inkişâflarını te'mîn edecek vech ve sûretde hukûk-ı ırkıye ve ictimâ'iyece mazhar-ı müsâ'adât olmaları dahi tervîc ve ecânib tarafından Kürdlerin istiklâli maksad-ı zâhirîsi altında yapılmakda olan tezvîrâtın önüne geçmek için de bu husûsun şimdiden Kürdlerce ma'lûm olması husûsu tensîb edildi." [20]

Protokolün Günümüz Türkçesi ile İfadesi; "Beyannamenin [Sivas Kongresi sonuç bildirisi] birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırının **Türk veKürtlerin oturduğu araziyi kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundanayrılmasının imkânsızlığı izah edildikten sonra bu sınırın**en asgari bir talep olarak kabul edilmesinin

[20]Kaynak: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 2003, s. 99

temini lüzumu müştereken kabul edildi. **Bununla birlikteKürtlerin gelişme serbestliğini sağlayacak şekilde ırk hukuku ve sosyalhaklar bakımından daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesine veyabancılar tarafından**Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi görünerek yapılmakta olunan karıştırıcılığın önüne geçmek için **bu hususunşimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu**uygun görüldü..." [21]

7 Ağustos 1919 - Erzurum Beyannameleri

Erzurum Beyannamesi'nde, farklı ırk ve toplumsal durumlara vurgu yapılmış ve coğrafi bölge olarak Doğu illeri söylemiyle Kürtlere atıfta bulunulmuştur.*"[Doğu illerinde] yaşayan bütün İslami unsurlar, yekdiğerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeştirler".*

11 Eylül 1919 - Sivas Kongreleri;

Sivas Beyannamesi'nde, Erzurum Beyannamesi'nden farklı olarak, ırksal ve toplumsal durumdan daha güçlü bir şekilde, 'haklar'a vurgu yapılmıştır.

"[Doğu illerinde] yaşayan bütün İslami unsurlar, yekdiğerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal haklarına saygılı öz kardeştirler".

1921 Teşkilat-ı Esasiye (1921 Anayasası) – İdare Yapısı

Şüphesiz 1921 Anayasası Kürtler açısından oldukça önemlidir. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasında yapılan 1924 anayasasıyla birlikte yaşanan paradigma değişikliğinin ispatı niteliğindedir. 1923 yılına kadarki süreçte yukarıdaki belgelerle ortaya konan Kürtlere özerklik vaatleri, Kürtlerin farklı bir halk olarak varlığının ve meşruiyetinin bizzat Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal, İsmet İnönü gibi yönetimin başındakiler tarafından kabulünün 1924 Anayasası ile değiştiğinin en temel göstergesi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye'dir. Zira 1921 Anayasası'nın özellikle ülkenin idari yapısıyla ilgili 11, 12 ve 14. Maddeleriyle, günümüzün sorunlarına en büyük neden teşkil eden katı merkeziyetçi, tekçi yaklaşımdan uzak bir anayasa olduğu ve bugün Kürtler dahil bütün farklı etnik ve inanç gruplarının kendini ifade edebilmesinin ruhunu taşıyan bir düzenleme olduğu açıktır.

[21]Kaynak: 1961 yılında Tarih Vesikaları Dergisi'nde (S.18, s. 359-365)

11. madde; *"Vilâyet mahalli umurunda manevî şahsiyeti ve muhtâriyeti hâizdir. Hâricî ve dâhilî siyâset, şer'i, adlî ve askeri umur, beynelmilel iktisâdî münâsebet ve hükûmetin umûmî tekâlifi ile menâfii birden ziyâde vilâyâta şâmil husûsat müstesnâ olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nce vâz edilecek kavânin mûcibince Evkaf, Medâris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nâfiâ ve Muâveneti İçtimâiye işlerinin tanzim ve idâresi vilâyet şûrâlarının salâhiyeti dâhilindedir."*

Günümüz Türkçesi ile; *Her il, yasalar çerçevesinde, vakıf, medrese, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım konularında yerel düzeyde idari yetkiye sahiptir. Yasada buna özerklik deniliyordu. Bu konuların yönetimi il şuralarının yetkisine bırakılmıştı.*

12. madde: *"Vilâyet şûrâları, vilâyetler halkınca müntehap âzâdan mürekkeptir"*

14. madde: *"Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından tâyin olunup, vazifesi devletin umûmî ve müşterek vezâifini rüyet etmektir. Vali, yalnız devletin umûmî vazâifile mahallî vazâif arasında teâruz vûkuunda müdahale eder."*

Günümüz Türkçesi ile; *Şuralar il halkınca seçilecekti ve valiler TBMM tarafından (İçişleri Bakanlığı'nca değil) atanacak olup, eğer merkez yönetimi ile il yönetimi arasında anlaşmazlık çıkarsa, ancak bu takdirde valilerin il yönetimine müdahale yetkisi doğacaktı.* [22]

1921 Anayasası, 23 maddeden oluşuyor ve millet vurgusu şöyle tanımlanır:

Madde 11- Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şeríi adlî ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükûmetin umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyata, şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek kavanin mucibince evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir.

[22]Kaynak: A. Gözüyübük ve S. Kili: Türk Anayasa Metinleri, SBF Yayınları, 1982, s. 94-95

1921 Anayasası İle İlgili Görüşler

1921 Anayasasının Kürtlerle işbirliğini esas alarak hazırlandığına dikkat çeken KCK Genel Başkanı Abdullah Öcalan bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: ''Çözüm olacaksa 1921 Anayasası esas alınmalıdır. 1921 Anayasası ayrılıkçı bir anayasa değildir, birleştiricidir, Misak-ı Milli sınırlarını kapsar, ayrışma yoktur. Kürdistan milletvekilliği vardır, Kürtler için muhtariyet vardır. 1921 Anayasası demokratik çerçevede bir anayasadır; Kürtlerle Türklerin ortak ulusal kurtuluş belgesidir. İçinde Kürtlere muhtariyet vardır. Musul-Kerkük'ü de içine alıyor, Suriye ve Irak'taki Kürtleri de içine alıyor hatta Türkmenleri de içine alıyor."

Prof. Dr. Ahmet Özer, konuk olarak katıldığı komisyon toplantısında, 1921 Anayasasının 23 maddelik kısa bir anayasa olmasına rağmen geçici bir maddeyle meclisler, şûralar şeklinde de ifade edildiğine dikkat çekerek şunları belirtmişir:

Fakat cumhuriyet bir kırılma noktası olmuştur, cumhuriyetin ilanı. Niye yani onu bir tarih olarak vermemin nedeni? Cumhuriyete karşı herhangi bir şey söylüyor değilim, yanlış anlaşılmasın; iyi ki de cumhuriyet olmuş. Tabii, cumhuriyetin içini demokrasiyle doldurursanız bir işe yarar fakat cumhuriyeti bir tarih olarak vermemin nedeni, bilinmesinden dolayıdır bu tarihin. 29 Ekim 1923'ten sonra artık "Kürt" adını kimse ağzına almamıştır çünkü artık işler sona ermiştir, bitmiştir ve cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber Kürtler buradan çok şey beklediği hâlde göremeyince yavaş yavaş bir huzursuzluk başlamıştır. İşte, bildiğimiz Azadi Cemiyeti var, Kürt Tarih Cemiyeti var, onların yapmış olduğu çalışmalar var vesaire fakat tek kopuş burası değil, ipin üçüncü kopma noktası, hilafetin kaldırılmasıdır 1924 yılında çünkü hilafet, aynı zamanda Kürtler ile Türkler arasında olan en son bağ olmuştur, öyle değerlendirilmiştir, Millî Mücadeleye de öyle girilmiştir. Bu bağ da koptuğu zaman Şeyh Sait İsyanı başlamıştır ve Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra İttihat Terakkiden devredilen bu konuyla ilgili bir amaç gündeme sokulmuştur yani İttihat Terakkinin tekleştirme politikası sistematik olarak devreye konulmuştur. Bunu 4 noktada izah edebiliriz:

1) Kürtleri Türkleştirmek.

2) Alevileri Sünnileştirmek.

3) Sünnileri -laiklik belki dememek lazım- laikperest bir sopayla terbiye etmek.

4) Gayrimüslimleri sürmek yoluyla sermayeyi el değiştirerek bir Türk Müslüman burjuvazi oluşturmaktır. [23]

25 Kasım 1921 – Fransız Arşivleri'ndeki Belge

Kürtlere 'özerklik' sözü verildiğine dair bir diğer iddia Fransız Arşivleri'nde yer almaktadır. Koçgiri Ayaklanması'nı takip eden günlerde Van, Mardin, Bitlis, Diyarbakır yöresindeki Kürtler 25 Kasım 1921'de ortak bir bildiri ile TBMM'den özerklik talebinde bulunmuşlardır. Halil Bey başkanlığındaki Kürt heyeti ile görüşmek üzere, Mustafa Kemal o sıralarda Türkiye'de bulunan Libyalı dini lider Şeyh Senusi başkanlığında bir heyeti görevlendirmiş, ancak Kürt heyetinin temsili niteliği olmadığı anlaşılınca, görüşmenin sonuçlanmadığı belirtilmiştir.[24]

10 Şubat 1922 – Gizli Meclis Oturumu

Ünlü İngiliz Kürdolog Robert Olson'a göre, 24 Mart 1922 tarihinde, İstanbul'daki Britanya Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen bir raporun ekinde 10 Şubat 1922'de mecliste Kürtlere özerklik içeren 18 maddelik bir kanun teklifinin ciddi tartışmalarla görüşüldüğü belirtilmiştir. Ancak mecliste yaşanan büyük tartışmalar ve kargaşadan sonra, teklifin görüşülmesinin başka bir oturuma ertelendiği belirtilmiştir. Buna rağmen, sonrasında bu teklife ilişkin başka bir oturumun yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir.

22 Temmuz 1922 – El Cezire Talimatı

Büyük Millet Meclisi'nde okunan, Meclis'in El Cezire (Irak) Komutanlığı'na yazılmış ve Meclis kayıtlarına geçmiş 'özerklik' ile ilgili çok açık ifadelerin olduğu *22 Temmuz 1922 tarihli talimattır.* Kürtlere özerklik verilmesine ilişkin maddelerden oluşan talimatın aşağıda belirtilen iki maddesi Büyük Millet Meclisi'nin Kürtlerin kendi bölgelerinde bir idare kurmasını gerekli bulduğu ve milletlerin kendi geleceğini idare hakkını tanıdığını belirten çok açık ifadeler yer almıştır.

[23] Prof. Dr. Ahmet Özer 23-05-2013 TBMM Tutanak Sayfa:14

[24]Kaynak: Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Kürdistan Dosyası, Cilt 13, s. 12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yayınları, 1991, s. 220-221

TalimatınKürtlere özerklikle ilgili bölümlerinde (sade Türkçe ile) şöyle denmektedir:

Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu surette yerel idareler kurulması iç siyasetimizin gereklerindendir. ***Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz ve hem de dış siyasetimiz açısından adım adım yere) bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız. Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir.*** *Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.*

Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak hududunda İngilizlere karşı düşmanlığını, silahlı çarpışmayla, değiştirilemeyecek bir dereceye vardırmak ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olmak, adım adım yerel idareler kurulması sebeplerini açıklamak ve böylece bize yürekten bağlanmalarını sağlamak, Kürt reislerinin mülkî ve askeri makamlarla görevlendirilerek, bize bağlanmalarını sağlamlaştırmak gibi, genel çizgiler kabul olunmuştur.[25]

16 Ocak 1923 – İzmit Kasrı

Kürtlere özerklik vaat edildiğine ilişkin kuşkusuz en açık sözler Mustafa Kemal'in İzmit Kasrı'nda dönemin ünlü gazetecileriyle yaptığı sohbet toplantısının metinleridir. Vakit'ten Ahmet Emin (Yalman), Tevhid-i Efkar'dan Velit Ebuzziya, İleri'den Suphi Nuri (İleri), Tanin'den İsmail Müştak (Mayakon), Akşam'dan Falih Rıfkı (Atay), İkdam'dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İzmit İleri'den Kılıçzade İsmail Hakkı ve Kızılay Derneği Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) ile Halide Edip'in (Adıvar) özel olarak çağrıldığı bu toplantı TBMM'nin yeminli dört katibi tarafından zabıt altına alınmış ancak konuşmaların yayınlanmaması kararlaştırılmıştı. Hatta bu görüşmenin içeriği ileriki yıllarda bazı kaynaklar tarafından kitaplaştırılmış olsa da, Kürtlere özerklik verilmesine dair aşağıdaki sözler neredeyse 70 yıl sonra açıklanmıştır. İşte

[25]Kaynak: TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, c.550 ve 557.Kaynak: TBMM.Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, TBMM Basımevi, 1980, s. 550-551

İzmit Kasrı'nda Ahmet Emin Yalman'ın sorusu ve Mustafa Kemal'in içinde Kürtlere özerklik verileceğine dair çok açık ifadeleri;

"Ahmed Emin Bey - Kürt sorununa temas buyurmuştunuz. Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Mustafa Kemal - *Kürt sorunu bizim yani Türklerin çıkarına olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırımız içinde var olan Kürt unsurlar o şekilde yerleşmişlerdir ki pek az yerlerde yoğundur. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurunun içine gire gire öyle bir sınır doğmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek türlüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelimi, Erzurum'a kadar giden Erzincan'a, Sivas'a kadar giden Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir.* ***Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizimTeşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikle oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir.*** *Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür.* ***Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmişlerdir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir.*** *Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz."*

Lozan Antlaşması ve Kürtler

6 Mart 1923 – Lozan İmzalanmadan Önceki Meclis Oturumu

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen önce, Kürt mebusların 63'ünün Musul'suz bir Lozan'a karşı çıktığı ve sonrasında hızlı bir seçimle karşı çıkan bu Kürt mebusların değişmesine neden olduğu ve bu sayede Mustafa Kemal'in kendi seçtikleriyle Lozan'ın imzalanmasını sağladığı söylenen yoğun tartışmaların yaşandığı ateşli meclis oturumunda neler konuşulduğu oldukça önemli. Zira orada konuşulanlar, Kürtleri Lozan'a ikna etmek için neler konuşulduğunu ve Musul konusundaki tartışmaları incelemek açısından yararlı olacaktır.[26]

[26]Kaynak: TBMM Gizli Celse Zabıtları. s. 181-183

Kasım 1922-Mart 1923 – Lozan Görüşmeleri

İsmet İnönü ile Britanya temsilcisi Lord Curzon arasındaki görüşmeler ve Musul meselesi üzerinden İsmet İnönü'nün Kürtlere dair söylediği sözler oldukça önemli ve Musul meselesi üzerinden, Kürtleri farklı bir halk olarak tanımlayan sözleri şu şekilde ifade etmiştir.

*12 Aralık 1922 tarihli oturumda, İsmet İnönü; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi´ne girmiştir. Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. Kürt halkı ve meşru temsilcileri, Musul Vilayeti'nde oturan kardeşlerinin anayurttan ayrılmasına razı değillerdir"*diyerek Lozan'da Kürtlerin üzerinden bir strateji geliştirerek Musul meselesini çözmeye çalışmış ve Kürtlerin bir halk olarak meşruiyetini kabul etmiştir.

21 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da başlayan barış görüşmelerinin en önemli konularından biri Musul Sorunu idi. Türkiye'yi İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka başkanlığındaki 27 kişilik heyet temsil ederken, Kürt heyetini bizzat Mustafa Kemal tarafından atanan ve radikal bir ittahatçı olan Diyarbakır Mebusu Zülfü Tigrel Bey temsil ediyordu. Zülfü Tigrel bizzat Diyarbakır Mebusu Pirinçzade Fevzi Bey ile birlikte Ermeni Kırımındaki aktif rolünden dolayı İngilizler tarafından Mısır'daki Seydibeşir Kampına gönderilmişti. Zülfü Bey Kürt asıllı bir Jön Türk idi. [27]

Musul sorununu ele alan alt komisyonda İsmet Paşa ve Britanya temsilcisi Lord Curzon arasındaki sert tartışmalarda Musul'daki en büyük etnik unsurun Kürtler olduğu kabul ediliyordu. İsmet Paşa oradaki Kürtlerin Türklerle etle tırnak gibi olduklarını savunurken Lord Curzon Kürtlerin Türklerden tamamıyla ayrı bir halk olduğunu ısrarla savunuyordu. 12 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda İsmet Paşa, 'Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de meclisi olduğunu, Kürtlerin gerçek temsillerinin şu anda meclis çatısı altında olduğunu' söylüyordu. Lord Curzon Musul Kürtlerinin Türklerle birlikte yaşamak istemediğini ve Anayurt sınırlarına dahil edilen Musul'dan tek bir vekilin bile mecliste olmadığını savunarak, Kürt illerinden getirilen vekillerin seçilmediğini, bizzat atandığını ve bir

[27]İsmail Göldaş, Biz Türkler ve Kürtler, Avesta Yayınları, 2000, s.36-37

çoğunun Türkçe bilmediği için mecliste tek bir kez konuşamadığını anılarında uzun uzun yazmıştır.

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur: O zamana dek Kürtleri Milli Mücadeleye katılmaya razı etmek için hem özerklik sözü canlı tutulmalıydı. Ayrıca Irak'ta Şeyh Mahmud Berzenci'ye özerklik veren İngiliz Hükümetine karşı Türkiye'de yaşayan Kürtleri durdurmanın bir yolu da özerklik sözleri idi. Türkiye Devletinden kopacak bir Kürdistan Musul ve Kerkük'ü içine alan bir Kürdistan olacaktı. 6 Mart 1923 yılında gizli celse görüşmelerinde 63 Kürt milletvekili Musul'suz bir Lozan'a şiddetle karşı çıkmışlar ve acilen Mustafa Kemal tarafından seçimler yenilenmiş ve Mustafa Kemal Lozan Barış Görüşmeleri metnini bizzat kendisinin seçtiği yeni milletvekillerine imzalatmıştı. [28]

Musul tamamıyla İngiliz denetimine girdikten sonra (Ağustos-1924) bir daha özerlik, Kürtler ve Kürdistan kelimeleri resmi olarak hiçbir şekilde kullanılmadı.

1924 Anayasası ve Tekçi Zihniyetin Hakim Kılınması

Yeni Türk Devleti'nde ilk anayasal metini 1924 yılında kabul edildi.

1924 Anayasası, üniter, Türk ulusçuluğuna dayanan, baskıcı ve otoriter bir devlet yapısını tanımladı. Kurumlaşmayı ona göre konumlandırdı, yürütme yargı ve yasama kurumlarının iç-içe geçtiği bir yapıyı, sivil asker bürokrasinin egemen ve hegemonik olduğu bir rejimi ortaya çıkardı. Hak ve özgürlükler metni değil, hak ve özgürlükleri ortadan kaldıran, sınırlandıran bir yapı kazandı.

Bu anayasa, Türklerin, sivil ve asker egemen elitin, İslam dininin, suni mezhebinin, tek ideoloji, tek parti ve tek milli şefin anayasası oldu. Bu anayasada, Kürtler ve diğer etnik gruplar, İslam dışındaki dinler, suni mezhebi dışındaki mezhepler, sivil ve asker egemen elit dışındaki toplumsal kesimler, otoriter ve faşizan düşünceler dışındaki düşünceler, bu anayasal düzenin dışında kaldıkları gibi, meşru görülmediler, bütün haklardan mahrum oldular.

Osmanlı döneminde 1876-1921 yılları arasında yapılan anayasalar, bir ırkın üstünlüğüne göre değil, bütün ırkların-cemaatlerin bir arada yaşamasını olanaklı kılan millet sisteminin" siyasi

[28]TBMM Gizli Celse Görüşmeleri. S.181-183)

zemini üzerinde yapılmışlardı. Türkçülüğü esas kalan kadrolar ise, tarihte ilk defa Türk unsuru için 1924 anayasasını yaparak, Osmanlı anayasal düzenlemelerinde ulusal anlamda kendilerini çok rahat olarak ifade eden Kürt ulusunu da bu anayasanın çevresi içine alarak, soykırım ve inkar politikaları dahilinde Türk olarak telaki etmeye başladılar.

1924 Anayasası ile artık Osmanlı anayasalarının ve Osmanlılığı ifade eden tüm siyasi kuralların geçersiz olduğu ilan edilerek, bu anayasanın sadece Türk ırkını tanıyacağı düşüncesi açıkça ifade edilmişti. 1924 anayasasına dayanarak açıklanan ifadeler sonucunda Kürtlere yönelik politikalarda belirlenerek, Kürtlerin ulusal, siyasal, kültürel ve hukuki hiç bir hak iddia edemeyecekleri, edenlerin ise ölümle cezalandırılacakları belirtilmişti.

Madde 2 : Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir. Devletin dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır",

Madde 12: Türkçe okuyup yazmak bilmeyenler mebus intihap olunamazlar",

Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar…" [29]Bkz.

Osmanlı merkezi yönetiminin resmi dili olan Osmanlıca-Arapça bertaraf edilerek, yerine resmi dil olarak Türkçe kabul edilmişti. Tamamıyla Türkler için yapılmış olan bu anayasaya göre; başta Kürtler olmak üzere etnik kökeni ne olursa olsun herkes Türk olarak doğmak zorunda idi. 1922'nin sonuna kadar Osmanlı ordusunda subay olan Cibranli Halit bey ile Osmanlı Mebusan Meclisinde mebus olan Yusuf Ziya 1924 anayasasının yürürlüğe girmesinin akabinde Bitlis'te idam edildiler.

1924'te yapılan bu anayasasının siyasi kurallarına uyularak Kürt illerinde varlığını sürdüren Kürt medreseleri, Kürt siyasi cemiyetleri, Kürt yayın organları ve Kürtçe sözlü hitaplar şiddet uygulamalarıyla yasaklandı. Yaşamda olanlarla birlikte yeni doğan bütün Kürt çocukları Türk olarak kayıtlara geçirilerek, Türk milli kimliği içerisinde tanınmak zorundaydılar. Örneğin; 1924 anayasasında bu durum şöyle açıklanmaktadır;

Madde 88- *Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur. Türkiye de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiyede doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte*

[29]Y.Z.Özer, Mukayeseli Hukuku Esasiye, Ankara 1939

vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir" [30]

Osmanlı devletinin dağılması sonucunda Türkçü kadrolar tarafından 1924'te ilk defa Türkler için yapılan anayasaya dayanarak, Kürt vilayetlerinde şiddet içerikli uygulamalar iyice yoğunlaştırılmıştı.

1924 Anayasasını hazırlayan komisyonun kaleme aldığı gerekçede şöyle deniyordu: "Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk'ten başka millet tanımaz. Millet dahilinde eşit hak ve hukuka sahip olması gereken ve başka ırktan gelen kimseler de vardır. Fakat bunlara da ırki durumlarına uygun olarak haklar tanımak veya bu anlama gelecek sözler etmek caiz değildir."[31]

Aynı komisyon toplantısında konuk olan Prof. Dr. Mesut Yeğen, Osmanlı'dan geriye kalan topraklar üzerinde kader birliği etmeye meyal bir tek Türkler ve Kürtlerin kaldığını ifade etmiştir. Yeğen, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

Yani, 1922'de Kurtuluş Savaşı başarıldıktan sonra Mustafa Kemal ve ekibinin yaklaşımını şu kanaate vardılar: Bizim artık Kürtlerin desteğine 1918'le 1922 arasında olduğu kadar ihtiyacımız yok, böyleyse de o zaman, onlara o zamanın koşullarında önerdiğimiz mutabakatı sürdürmek durumunda değiliz. Bu fikrin karşımıza çıktığı an da 1924'tür, 1924 Anayasası'dır. Şeyi söyleyeyim yani, mutabakatın bozulma zamanı 1923 değildir, genellikle Kürt siyaseti uzun süre bu fikri savundu ama 1923 Türkiye tarihinde bir yerden bakarsanız hiçbir şeydir, yani 29 Ekim 1923 hiçbir şeydir neredeyse. Yani bu ülkede cumhuriyet kurulacağı, zaten bir tür bir cumhuriyet kurulmuş olduğu filan apaçık ortadır zaten ama bu cumhuriyetin nasıl bir cumhuriyet olacağı 1924 Anayasası'yla belli olmuştur. Dolayısıyla, 1918-1922 arasındaki mutabakatı Kemalistler, dönemin işte, cumhuriyetinin kurucuları 1924'te esas olarak ilga etmeye karar vermişlerdir ve nitekim, Şeyh Sait isyanı diye bildiğimiz, esas olarak Azadi örgütünün çekip çevirdiği isyan da cumhuriyetin bu niteliği almasına yönelik bir itirazdır, cumhuriyetle filan bir ilgisi yoktur, yani Osmanlı'nın bir cumhuriyete evrilmiş olmasına yönelik bir itiraz ya da isyan değildir. Kürtlerin cumhuriyetle filan bir meselesi yoktur. Kürtlerin temsilcilerinin cumhuriyetin niteliğiyle bir sorunu vardır. Nedir bu

[30]A.Şeref Gözübüyük-Zekai Sezgin, 1924 Anayasası hakkında meclis görüşmeleri

[31]Akt. İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Alan Yay., s.71

cumhuriyetin niteliği? Yani 1924 Anayasası Kürtlere bu kez ne öneriyordu, nasıl bir mutabakat öneriyordu Kürtlerin fikrini almadan, kanaatini almadan? Şöyle bir mutabakat öneriyordu: "Allah'ın yardımıyla gayrimüslimlerden kurtulduk, burayı bir Müslüman ülke yaptık, bu Müslümanlık temelinde gelin hepiniz esas olarak bizim dilimizi öğrenin, bizim dilimize temsil olun, bize benzeyin." Bu türden bir mutabakat esas olarak cumhuriyet önerdi. Yani gayrimüslimlerden kurtulduk ama biz Müslimler Türklük etrafında bir birlik oluşturabiliriz. Bunun manası da şu… Manasına geçmeden, isterseniz, hani bu fikrin böyle çok kristalize bir şekilde karşımıza çıktığı yeri söyleyeyim 1924 Anayasası'nda, esbabımucibede geçer bu, der ki: "Evet, burada başka milletlerden insanlar vardır ama biz onların millî hâllerini, millî var oluşlarını tanıyamayız, bundan sonra, varsa yoksa Türk milleti vardır, dolayısıyla, herkes Türk milletinden olacaktır." Yani bildiğimiz Türk milleti olma hâline Kürtler de başka Türk olmayan Müslimler gibi çağırıldılar. Dolayısıyla, yeni mutabakat bunun üzerinden önerildi Kürtlerin fikri alınmadan, yani Türkleşme üzerinden, aynılaşma üzerinden bir mutabakat oluşturalım ya da bir statüko oluşturalım dendi, nitekim, oluşturdu da cumhuriyet. Yani bir anayasa yaptı ve buna uygun yasal düzenlemeler geliştirdi ama sadece bir sene sonra cumhuriyet nasıl bir belayla karşı karşıya olduğunu gördü.'' [32]

İkinci İsyan Dalgası ve Seri İsyanlar Dönemi (1923-1938)

1923-1938 arası dönem Kürtlerin belli bir eylem programı olmazsa bile belli bir şekilde kesin esaslara dayalı amaçlarla donandığı bir dönemdir. Hükümeti 66 bin askeri seferber etmeye zorlayan 1925, 1930 ve 1936-38 Kürt isyanları Kemalizmin Türkleştirme projelerine, yanı sıra onun kültürel ve dinsel alandaki reformlarına, aşiret ve Müslüman kardeşlik gii Kürt sosyal yapılarını yıkma girişimine doğrudan bir yanıt idi. [33]

İsmet İnönü, anılarında 'Kürtler, Ermeni tehlikesini iyi biliyorlardı. Milli Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle birlikte bulunmuşlardır. Buz Lozan'da milli davamızı biz Türkler ve Kürtler diye bir millet olarak müdafa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı Kürtlerin bu umumu tutumundan ayrılan bir sapmadır.[34]

[32] Prof. Dr. Mesut Yeğen 23-05-2013 TBMM Tutanak Sayfa:53

[33]Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Abbas vali, Avesta yayınları,2003 Hamit Bozarslan Makalesi s:48

[34]Anılar-İsmet İnönü, Ulus, 31 Mayıs 1969

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından 1972 yılında yayınlanan Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1928) adlı kitapta söz konusu döneme bakılırsa Türkiye de 17'si Doğu'da, 18 ayaklanma yaşanmıştı. Genelkurmay'ın bu olayları nitelerken kullandığı 'hareket', tedip (terbiye etme) ve tenkil (cezalandırma) gibi terimlere bakılırsa resmi tarihte geçen İsyanların birçoğunun isyan ya da ayaklanma olmadığını göstermektedir.

Şeyh Said İsyanı

Nakşibendi tarikatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Said, 13 Şubat 1925'te aniden başlayan isyan hareketi iki ay sonra bastırıldı. Azadi örgütünün lider kadrosundan olan Halit Cibran, Yusuf Ziya Bey ve üç akrabası Bitlis'te kurşuna dizildi. Şeyh Said ve 47 kişi 29 Haziran 1925'te Diyarbakır'da idam edildiler. 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, Hıyanet-i Vataniye Kanunu değiştirilerek, dini siyasete alet etmek vatana ihanet kapsamına alınmış ve Ali Fethi Bey, hükümeti düşürülmüş yerine İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştu.

Şeyh Said hilafetin kaldırılmasına tepki gösteriyordu. Fakat isyanın arkasındaki asıl güç Hamidiye Alaylarında görev almış Kürt milliyetçi subaylarının kurduğu Azadi örgütü idi. Hükümetin sürekli gerici ve dini ayaklanma olarak lanse ettiği ayaklanmanın asıl mahiyetini Bakanlar Kurulu'nun 3 Mayıs 1925 tarihli kararnamesinde ortaya çıkıyordu: Yüce Genel Kurmay Başkanlığından gelen 30 Nisan 1925 tarih ve 1835/2270 numaralı tezkerede, son isyan ve irtica olayının basınımızda ve özellikle İstanbul basının büyük bir kısmında genel bir Kürt ayaklanması şeklinde gösterilmesi, içi ve dış düşmanlarımızca propaganda zemini ittihaz edilmekte olduğundan ve asasen sinirli ir sahada çeşitli emeller ve igfalat (aldatmalar) neticesi oluşan olayın büyütülmesi uygun olmadığından, isyanın ayırımcılıktan ziyade irticai cehalet ve atlatma neticesi zemininde yayın yapılması için gereğinin yerine getirilmesi teklif olunmuştur. İrticai görünümü olduğu tespip ve malum olan hadisenin basında Kürt meselesi şeklinde inhisar ettirilmesi gerçeğe mutabık olmadığı kadar siyaseten de sakıncalı olduğundan, keyfiyetin bu açıdan yayınlanması için Dışişleri Bakanlığına tevdiî münasib görülmüştür.

Yıllarca isyanda yabancı parmağı vardı propagandasını İsmet İnönü daha sonra şöyle aydınlatır: 'Şeyh Said İsyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Fakat bundan şüphe edilmiş ve gerekli

tahkikat yapılmıştır. Çünkü İngilizlerin Musul hareketi esnasında ve daha sonra Nesturi ayaklanmasında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle Şeyh Said İsyanının patlamasına zahiren yardımcı oldukları intibasi mevcuttu.' [35]

Şeyh Said ve arkadaşlarını yargılayan Mahkeme Başkanı Mahzar Müfit Bey, kararı sunmak için yapmış olduğu son konuşma da ayaklanmanın niteliğini açıklamış ve kararı okuduktan sonra da şunları eklemiştir:

"Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Bağımsız "Kürdistan" kurulmasına yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermeküzere adalet huzuruna çıkarıldınız…'' [36]

Şeyh Sait isyanının ardından başlayan katliam dalgasından kurtulup yurtdışına çıkan Kürt aydınları, 20 Mayıs 1926'da dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdikleri bir mektupta, kan dökülmesinden yana olmadıkları halde, saldırılar karşısında Kürt halkını savunmak için "Şubat 1925 İhtilaline" (Şeyh Sait isyanı) mecbur kaldıklarını belirterek şunları söylüyorlardı:

"Ne yapalım ki, bıçak kemiğe dayandı, acı gerçek dolayısıyla Şubat 1925 İhtilalini yapmakla milletimizi savunmaya mecbur kaldık. İhtilalde yer alan kişilerin, nefis savunması ya da kişisel çıkarlar için değil; Türk ve Kürt milletinin karşılıklı haklarına saygılı olmak kutsal idealleri uğruna hareket ettiklerine lütfen inanınız. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeni esasları belirlenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi'nde (Anayasa) Türk ve Kürt milletlerinin ulusal sınırları içinde hür ve serbest yaşayacaklarına ve birbirlerinin haklarına karşılıklı saygılı olacaklarına dair açık bir madde yok mudur? İşte İhtilalciler onu, Türk milletinin liderlerinin Kürtlüğe reva gördüğü medeni ve milli hakları istemek ve savunmak amacındadırlar." 37

[35]İsmet İnönü, Hatıralar, Cilt I, s.202

[36]Halil Şimşek, Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.140.

[37]Akt. Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., 1993,s. 494-495

1925 Yılından Sonra Doruğa Çıkan Milliyetçi ve Irkçı Söylem

Genelkurmay Başkanlığının yayınladığı *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar* başlıklı kitabın Şeyh Sait isyanı kısmında bir yandan bu ayaklanma şeyhlerin, ağaların öncülüğündeki silahlı bir irtica hareketi olarak nitelenirken, öte yandan Kürtler süzme ırkçı söylemlerle aşağılanıyor. Cumhuriyet öncesi döneme gidilerek yapılan "tespit"lerde şunlar söyleniyor: "… Tanzimatın ve Meşrutiyetin, Kürtlerin yaşayışı üzerinde yapacağı değişiklik, doğrudan doğruya ağa, bey, reis, şeyh ve hocaların bu *ilkel sürüler* üzerindeki nüfuzlarını kıracak nitelikte idi. *İnsanlığı bile idrak etmemiş bu kitleye* ise, Kürtlük telkin etmeye imkân yoktu. *Bu kitle varlığının manasını bir avuç gulgul (bir nevi darı) ve bir avuç arpa yemekten ibaret zanneder, cumhuriyet nedir, yaşadığı dağın arkasında ne vardır, bilmez ve bilmek de istemezdi*. Hemen hemen hepsi bu bilgilerden yoksun bu kitleyi tahrik için, propagandayı din yönünden yapmak lâzımdı. Gerçekte de öyle oldu." [38]

"Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı [unsurları] kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf [nitelikler] her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır" (Vakit, 27 Nisan 1925).

İlerleyen yıllarda İnönü'nün ırkçı dili daha sertleşiyordu: "Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırki birtakım haklar isteyebilir. Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur" (Milliyet, 31 Ağustos 1930).

"Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur." 39

Tüm bu gelişmelerden sonra İsmet Paşa 31 Ağustos 1930 tarihli Milliyet Gazetesine şöyle bir beyan verir: 'Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur.'

19 Eylül 1930 tarihinde Ödemiş'te konuşma yapan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şunu söylemiştir: 'Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz.

[38] *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1, Kaynak Yay., 1992, s.115*

[39] Akt. Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., 1993, s.526

Mebusumuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamaycağım. Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek bir hakları vardır: hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati iyi bilsinler.' [40]

"Çok şükür, büyük Reisimiz ve dünyanın en büyük inkılâpçısı Gazi Mustafa Kemal, yüksek bilgisi ve yüksek ülküsü ile Türk'e tarihini ve dilini milletimize verdiği gibi, İmparatorluk devrinde kendilerini yabancı soydan sayanlara da kendilerinin halis Türk olduklarını öğretmiştir. Onlar da günün birinde Türk olduklarını öğrenecekler, bize Türk milletine karıştıkları zaman mesut olduklarını ve o şerefi hiçbir vakit eski varlıklarında bulamadıklarını anlayacaklardır. Artık bundan sonra Türk vatandaşının dili bir, duygusu bir, kültürü, ülküsü bir olacaktır.'' [41]

Takrırı Sükun Kanunu (4 Mart 1925)

İlan edilen Takrir-i Sükun Kanunu ile 4 Mart 1925'te ülkedeki tüm özgürlükler rafa kaldırıldı. Şark İstiklal Mahkemeleri kuruldu. İstanbul ve Ankara'daki tüm İslamcı ve solcu gazeteler kapatıldıktan sonra 20 bin askerin katıldığı tenkil hareketi başlatıldı. Kürt bölgelerindeki Tenkil hareketi sırasında 15-20 bin arası insan öldürülmüş, yüzlerce köy boşaltılmıştı. İsyan bölgesinde 1927 yılına kadar 5100 kişi yargılanmış, 420 idam ve 1911 hapis cezası verilmişti. [42]

Kanunun kabulünden üç gün sonra Şark İstiklal Mahkemesi savcı ve yargıçları seçilmiştir. Diyarbakır'da vazife gören Şark İstiklal Mahkemesi isyanla doğrudan doğruya ilgili suçluların mahkemelerine bakmak için kurulmuştur. Ankara'daki İstiklal Mahkemesi'nin görevi ise karşı ihtilalin halifecilik ve padişahlık safhalarına el koymaktır. [43]

Şark Islahat Planı (24 Eylül 1925)

Şeyh Sait isyanının kanla bastırılmasını takiben 1925 Eylülünde yürürlüğe konan ve Dersim katliamına giden yolda önemli bir dönemeç noktası teşkil eden bu plan, uzun yıllar

[40] Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1930

[41]TBMMZC, (Devre IV), C:23, İ:65, 7 Haziran 1934, s.67, EK 7.

[42]Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 134-155

[43]Cemal, Şeyh Sait İsyanı, s.76.

boyunca yürürlükte kalması ve birçok maddesinin içerik olarak günümüze dek uygulamada varlığı koruması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

1925 Şubatında Diyarbakır, Malatya, Dersim, Elazığ, Bingöl ve Muş çevresinde bir Kürt isyanının patlak vermesine yol açtı. Şeyh Sait isyanı olarak anılan bu isyan, devletin Kürtlere yönelik yeni bir imha harekâtına girişmesinin bahanesi yapıldı. Bariz bir şekilde bir Kürt isyanı olmasına rağmen, Kemalist devlet bu imha hareketini ulusal ve uluslararası alanda meşrulaştırmak için bu isyanı bir irtica hareketi olarak lanse etti.

İsyanı takip eden günlerde Örfi İdare (Sıkıyönetim) Kanunu ve Hıyaneti Vataniye Kanunu sertleştirildi ve bunu Mart ayında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu izledi. Bu kanuna dayanarak oluşturulan İstiklal Mahkemeleri ise verdikleri idam kararlarını Meclisin onayını almaksızın infaz etme yetkisine sahiplerdi. Nisan ortalarında yakalanan ayaklanma önderlerinden Şeyh Sait ve beraberindeki 47 isyancı Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesinde göstermelik bir yargılamanın ardından idama mahkûm edildi ve infaz hemen ertesi gün, 29 Haziran 1925'te gerçekleştirildi.

Eylül ayına gelindiğinde, Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı sıfatıyla imzaladığı çok gizli bir kararname hazırlandı: "Şark Islahat Planı Hazırlanmasına Dair Kararname". Bu kararname doğrultusunda hazırlanan "Şark Islahat Planı" ise 24 Eylülde Bakanlar Kuruluna sunularak onaylandı. Kemalist rejimin Kürt halk hareketinin bir daha belini doğrultamaması gayesiyle yürürlüğe koyduğu bu plan, her türlü baskı ve şiddetin yanı sıra, sistemli bir asimilasyonu da öngörüyordu.

27 maddeden oluşan bu planın ilk maddesi, "şark" illerinde yürürlükte olan sıkıyönetimin bu programın uygulanması sona erene kadar devam etmesini öngörüyordu. Ancak ne bu program kısa vadeli bir program olacaktı ne de bölge sıkıyönetim uygulamasından kolayına kurtulabilecekti. Nitekim 1925'ten 2002 yılı sonuna kadar bölgede sıkıyönetim ya da olağanüstü hal uygulaması neredeyse kesintisiz bir şekilde devam etti. 1946'ya kadar süren tek parti diktatörlüğü dönemini bir kenara bırakacak olursak, sıkıyönetimin en katı uygulandığı dönem 12 Eylül rejiminin damgasını bastığı 1980-2002 dönemi oldu. 12 Eylül 1980 darbesinden başlayarak 1986 yılına kadar özellikle Kürt illerini kapsayacak şekilde sürdürülen kesintisiz sıkıyönetim, 1986'da sözde hafifletilerek yerini olağanüstü hale bıraktı ve Olağanüstü Hal Bölge Valiliği aracılığıyla yürütülen bu uygulama Meclis tarafından dört ayda bir uzatılarak 2002 Kasımına kadar devam ettirildi.

Şark Islahat Planının ikinci maddesi Türkiye'yi beş "umumi müfettişlik" bölgesine ayırıyor ve Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazalarını beşinci müfettişlik emrine veriyordu.

Esas olarak Kürt illerini kapsayacak şekilde yürürlüğe konulan ve 1948'e kadar varlığını sürdüren umumi müfettişlik (genel valilik) sistemi, 1986'dan sonra uygulamaya konulan olağanüstü hal bölge valiliğiyle büyük bir benzerlik taşıyordu. Sistemin özü, siyasi iktidarın Kürtlerin bir takım demokratik haklarına karşı kararların olağanüstü yetkilerle donatılan ve hesap verme yükümlülüğü bulunmayan bir genel vali aracılığıyla uygulanmasına dayanıyordu. Seyyar jandarma alayları da bu valinin emrine veriliyordu

Üçüncü madde, olağan mahkemelerde ve sıkıyönetim mahkemelerinde asker ve sivil "yerli" hâkim bulunmasını yasaklıyordu. Yani Kürt hâkimlerin bölgede görev yapmaları yasaktı.

Beşinci madde, Van ile Midyat arasındaki hattın batısında Ermenilerden kalan boş araziye Türk göçmenlerin yerleştirilmesini, sıkıyönetim bölgesindeki Ermeni mallarının maliyece satılmamasını "ve hatta Kürtlere kiraya dahi verilmemesini" emrediyordu. Ermeni mallarını işgal etmiş Kürtlerin derhal buralardan çıkarılarak eski yerlerine ya da batıya gönderileceklerini, onlardan boşaltılan yerlere Türklerin yerleştirileceğini ve bunların Kürtlere karşı koruma altına alınacaklarını söylüyordu.

Aynı madde Balkan ve Kafkas göçmenlerinin yerleştirileceği yerleri de belirliyordu. Buna göre, Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek göçmenler (toplam sayılarının on yılda 500 bin olması öngörülüyordu) öncelikle Elaziz, Diyarbekir, Muş, Bitlis, Bingöl dağının doğu ve batısı, Murat vadisi ve Van Gölü havzasında iskân edileceklerdi. Trabzon, Rize ve Erzurum'un kuzeyinden getirilen Türkler de Hınıs çayı ve Murat vadisine ve Van Gölünün kuzeyine naklolunacaktı. Buralara yerleştirilecek Türklerin nakil masrafları ve bir yıllık iaşe giderleri devlet tarafından sağlanacak, bunlara ev, hayvan ve tarım aletleri verilecekti.

Sekizinci maddeye göre, "isyandan kaynaklanan" zarar, özel bir vergi ile isyana katılan bölgelerdeki halktan tahsis edilecekti. Yani devlet hem saldırıyor, imha ediyor, hem de katliamın tüm askeri masraflarını Kürt halkına yüklüyordu.

Planın dokuzuncu maddesi ise şöyleydi: “Kürt isyanını yönlendiren ve yönetenlerle, bunların yakınları, yandaşları ve aşiret reislerinden hükümetin doğuda kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar batıda hükümetin göstereceği yerlerde iskân edileceklerdir.” Bu tam bir sürgün anlamına geliyordu. 10 Haziran 1927’de çıkarılan “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun”la bu sürgün isyan bölgesiyle sınırlanmaksızın çok daha geniş bir alandaki Kürtleri kapsayacak şekilde genişletilecekti. 1934 yılında yürürlüğe konan “Mecburi İskân Kanunu” ve sonrasındaki “Tunceli Kanunları” da bu sürgünlerin süreklilik kazanmasını sağlayacaklardı. Bu sürgünler aynı zamanda sistemli asimilasyon politikasının tipik göstergelerinden biriydi.

Şark Islahat Planıyla başlatılan kitlesel sürgün kampanyası, ilerleyen yıllarda da çeşitli kanunlarla ve gizli kararnamelerle devam ettirildi. 80’lerin ve 90’ların Türkiye’sine gelindiğinde ise Kürtler geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde genişletilmiş bir sürgünle karşı karşıya kalacaklardı. Bu dönemde 4000’den fazla köy boşaltıldı; tarlası, merası, ormanı, hayvanı, evi yakılan Kürt köylüleri amansız bir devlet terörü eşliğinde göçe zorlandılar. 2000’li yıllarda ise bu zorunlu göç yerini, tarımın ve hayvancılığın yok edilmesi sebebiyle tüm geçim olanaklarından yoksun bırakılan milyonlarca Kürdün ekonomik nedenlerle büyük kentlere ve çoğunlukla da batıya göçüne bıraktı.

Kitlesel sürgünlerin temelini döşeyen Şark Islahat Planı, bölgede “tali memuriyetlere dahi Kürt memur tayin olunmamasını” da emrediyordu. Bölgede görev yapacak memurların, jandarma da dahil, en az üç yıl görev yapması, altı yıldan fazla aynı mevkide kalmaması ve maaşlarının yüzde 75 zamlı olması kuralı getiriliyordu. Daha sonra çeşitli raporlara da yansıdığı üzere, Kürt memurlar açık açık düşman ajanlar olarak görülüyor ve güvenilmez bulunuyorlardı. Bu nedenle de Kürtlere bölgede görev yaptırmama politikası birkaç onyıl boyunca sürdürüldü. Uygulamanın bu noktası daha sonra terk edildiyse de, diğer unsurlarının çeşitli biçimlerde günümüze kadar devam ettirildiği görülmektedir.

On ikinci maddesi Kürtlerin silahsızlandırılmasını ve ruhsatsız silah bulunduranların sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmalarına hükmeden Şark Islahat Planı, bölgede hükümet binalarının ve jandarma karakollarının süratle inşa edilmesini, bölgedeki tüm yolların inşaat programının Umumi Müfettişlik tarafından düzenlenmesinin zorunluluğunu vurguluyordu (ilerleyen yıllarda askeri inşaatlarda Kürt köylüler kadınlar da dahil olmak üzere kamçı altında zorla çalıştırılacaklardı). Şark treninin bölgeye mümkün olan en kısa zamanda

ulaşmasının sağlanmasına yapılan vurgudaki amaç da tıpkı yeni yol inşatlarında olduğu gibi bölgeye asker sevkıyatını kolaylaştırmaktı. Plan, bölgeye "ecnebi şahıs ve kurumların" hükümetin izni olmaksızın girmesini ve yerleşmesini de yasaklıyordu.

Planın asimilasyona yönelik en çarpıcı maddeleri ise 13, 14, 16 ve 17. maddeleri idi. Bu maddeler, bölgedeki vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kurumlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe dışında bir dil kullanmayı yasaklıyordu. Kullananların hükümete ve belediyeye muhalefet ve mukavemetten cezalandırılacaklarını söylüyordu. Kürtlerin ve Arapların ağırlıklı olduğu bölgelerde "Türk Ocakları ve mektepler açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak [gösterilerek] mükemmel kız mektepleri tesis ve kızları mekteplere rağbetlerinin suveri adide ile [fazla miktarda] temini lazımdır. Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen [acil olarak] leyli iptidailer [yatılı ilkokullar] açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır" deniyor ve bu noktada Dersim'e özel bir vurgu yapılıyordu.

Üstelik Kürtçe konuşma yasağı sadece Kürt illerini kapsamıyor, Fırat'ın batısını da içine alıyordu. Şöyle diyordu 16. madde: "Fırat garbındaki vilayetlerimizin bazı akvamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemehal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır."

Bu planda dahi "aslen Türk olup Kürtlüğe yenilmeye başlayan" ya da "aslen Türk olup Kürtlüğe benzemek üzere olan" gibi ifadelere yer verilmeye başlanmıştı ve ilerleyen süreçte Kürt lafının bu kadarıyla bile kullanılmamasına özen gösterilmeye çalışılacaktı. [44]

1927 Yerleştirme Kanunu (Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp VilayetlerineNakillerine Dair Kanun)

Şark Islahat Planı'ndan iki yıl sonra, bölgede güvenliği sağlamaya yönelik ilk yerleştirme yasası, "**Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp VilayetlerineNakillerine Dair Kanun**" adı ile 17 Temmuz 1927 tarihinde kabul edilmiştir.142 Bu kanuna göre Diyarbakır ve Ağrı çevresinden 1400 kişi Batı illerine sürülecektir.

Yasanın gerekçesinde İsmet Paşa, Cumhuriyet Dönemi'nde "Hükümet içinde hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden menfaat temin eden mütegalibe" diye tanımladığı bu

[44] Ilkay Meriç http://www.marksist.net/ilkay_meric/sark_islahat_plani_ve_tc_nin_asimilasyon_politikalari_1.htm

kişilerin, yerlerinden alınıp batı illerine sürülmedikçe aydınlanma ve ilerleme olmayacağını yazmaktadır.143 22 Aralık 1926 tarihinde hazırlanan "Esbabı Mucibe"nin∗ilk cümleleri Osmanlı'nın şarkı her zaman bir tehlike yaratacak şekilde bıraktığı ve bu idare tarzı Cumhuriyet'e yakışmadığı için ıslahat uygulamalarının şart olduğu vurgulanarak başlamaktadır.

15 maddeden oluşan bu Kanun 18 Haziran günü TBMM'de oylamaya sunulmuş ve tamamı itirazsız kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi kimlerin göç ettirileceğini özetlemektedir:

"İdari, askeri, içtimai esbaba binaen Şark idare-i örfiye mıntıkasıyla Bayazit vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatik-ı mezkuredeki ağır ceza mahkûmlarının Garp vilayetlerine nakli için hükümete mezuniyet verilmiştir."

Kanunun beşinci maddesinde de "nakil ve iskân edilenlerin Hükümet'in Batı illerinde gösterdiği yerlerde yerleşmeye mecbur olduklarından, iskân alanlarını terk mahiyetinde olmamak şartıyla seyahatte tamamıyla serbest" olduklarından bahsedilmektedir. Ancak birinci maddede bahsedilen yerlere geri dönemeyeceklerdir.

İngiliz Hükümeti'ne sunulmuş gizli raporlarda da, 1934 İskân Kanunu'ndan önce uygulanan iskân tedbirleriyle ilgili olarak bir takım notlar düşülmüştür. İngiltere Büyükelçisi Clerk'den Dışişleri Bakanı Chamberlain'e yazılmış 12 Ocak 1927 tarihli raporda Ankara İstiklal Mahkemesi'nin ve Harput yakınlarında Elazığ'da faaliyet gösteren İstiklal Mahkemesi'nin çalışmalarından bahsedilmektedir. Raporda, "…bağlılık göstermeyen kimseler yola getirilene kadar mahkemelere gerek duyulacak… Aşiretleri parçalama, silah toplama ve liderlerin sürgün edilmesi politikasına devam ediliyor… Kürtlerin göçüyle boşalan alanlara, Dobruca'dan, Bulgaristan'dan, Kıbrıs'tan, Kafkaslardan Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi umuluyor…" gibi ifadelere yer verilmiştir. [45]

[45]Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1975, s.99. Metnin Türkçe çevirisi için bkz. "İngiliz Hükümetine Sunulmuş Gizli Raporlarla Doğu Anadolu Olayları", Politika, 2 Şubat 1977, s.4.

1930 "İskâna Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi Uygulamasına İlişkin" Gizli Genelge

1930 yılı başlarında, "İskâna Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi Uygulamasına İlişkin" gizli bir genelgeyle valilere şu görevler verilerek asimilasyonun alabildiğine hızlandırılması isteniyordu:

- Yabancı lehçelerle konuşan köylerin isim ve nüfuslarını belirlemek; bu tür köylerin küçük olanlarını civardaki Türk köylerine dağıtmak; yabancı lehçeli olanların köy ve mahalle kurmalarını önlemek; yabancı lehçelilerin bulundukları yerlerdeki memurları, mutlaka o yabancı lehçeyi konuşmayan Türklerden seçmek; Türkçe konuşmanın ve "som Türklüğe" mensup olmanın sadece şerefli değil aynı zamanda kârlı bir iş olduğunu göstermek; özellikle kadınlar arasında Türkçenin yaygınlaşmasına çalışmak; Türk kızlarının Türkçe konuşmayanlarla evlendirilmesini teşvik etmek.

- Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı; bundan dolayı lehçeyle birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek, o lehçeyi konuşan zümrelere mensup kişilerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe düzeltmek.

- Kürt, Boşnak, Çerkez, Laz, Âbaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak vs. lakaplar vermemek, bu adlarla anılan köylerin adlarını değiştirmek.

Genelge şöyle sona eriyordu: "Özetle (bu nitelikteki unsurların) dillerini, geleneklerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türke düşen milli ve önemli bir görevdir." 46

Görüldüğü gibi, Kürt ve Kürtçe dememek için olağanüstü çaba gösteren resmi söylem, Kürtleri "Türkçe konuşmayanlar", Kürtçeyi ise "yabancı lehçe" olarak kodlama yoluna gitmişlerdi. Türkçenin kadınlar arasında yaygınlaştırılmasına vurgu da devam etmekteydi. Bu asimilasyon yöntemine, bir başka asimilasyon yöntemi, Türk kadınların Kürt erkeklerle evlendirilmesini teşvik ederek doğan çocukların dillerinin analarının dillerinde yani Türkçe

46 (Ankara, 1930); aktaran Bayrak, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, s. 506-509.

olmasını sağlama çabası eşlik ediyordu. Bunun yanı sıra, isim ve lakapların Türkçeleştirilmesi uygulamasına da start veriliyordu.

Cumhuriyet aşağı yukarı, 1990'a kadar Kürt meselesiyle Şark Islahat Planı üzerinden uğraşmıştır. Şark Islahat Planı neden bahseder, kısaca onu özetleyeyim. Bir tespitle başlar Şark Islahat Planı, der ki: "Fırat'ın doğusunda Türklük idealine uymayan bir hâl mevcuttur, bu hâle son vermeliyiz." Bunlar birtakım olgularla da desteklenir, rakamlar verilir; işte, malumunuz, 13,5 milyon kadardır cumhuriyetin nüfusu 1927'de -dolayısıyla, o zaman da bu civarda olduğunu tahmin edebiliriz, 1925'te- bunun 1,5 milyon kadarı Kürt'tür ve işin daha vahimi Fırat'ın doğusunda meskûn 2 milyondan biraz az nüfusun bu kadarı Kürt'tür, yani aşağı yukarı, yüzde 75-80'ini Kürtler, kalanını da Kürt olmayanlar oluşturmaktadır Fırat'ın doğusundaki vilayetlerin. Cumhuriyetin ileri gelenleri, Abdülhalik Renda gibi, Şükrü Kaya gibi figürler "Bu durum değiştirilmezse, işte burada tehlikeli bir hâl oluşacaktır." der. Ne yapalım bu durumu değiştirmek için? Cumhuriyetin önereceği en basit, en bilinen araç bu durumu değiştirmek için, malumunuz, zorunlu iskân olacaktır. Başka araçlar da önerecektir cumhuriyet. Kürtlerin yoğun olduğu iller arasında önemli hatlarda demir yolu yapmak, kara yolu yapmak, buralara yeni köyler yapmak, bu köyleri Türklerle doldurmak; işte, Kürtleri Kürdistan'da görevli kılmamak ya da Kürdistan'da görevlileri esas olarak Türkçe konuşur insanlar yapmak, bu insanları -erkekleri tabii ki- oradaki Kürt kadınlarıyla evlenmeye teşvik etmek, vesaire vesaire… Yani bildiğiniz her türden ulus devletin çok cömertçe başvurduğu, sıradan, banal asimilasyon araçları. Şark Islahat Planı esas olarak, bunun üzerinde Kürt meselesiyle meşgul olmayı önerecektir. Dediğim gibi, aşağı yukarı 1990'a kadar da bu minvalde Kürt meselesiyle uğraşacaktır cumhuriyet.

Şimdi, bunu önerdi cumhuriyet Kürtlere ama işte, 1925'te olduğu gibi Kürtler daha sonra da 1930'da, -1937-1938 bu çerçevede değerlendirilir mi bilmem ama- bu duruma itiraz ettiler ve bu itiraz cumhuriyeti çok zorladığında cumhuriyet Kürt meselesinde sadece demin bahsettiğim asimilasyon araçlarıyla değil, bir de tenkil aracıyla meşgul oldu. "Tenkil aracı" dediğimiz de esas olarak "tepeleme" manasına gelen yani işte, bu isyanların bastırılması filan anlamına gelen siyaset. 47

[47] Prof. Dr. Mesut Yeğen 23-05-2013 TBMM Tutanak Sayfa:55

Ağrı İsyanı

1925 Şeyh Said İsyanından sonra ilan edilen Şark İslahat Planı'na bağlı olarak Cemilpaşazadeler, Bedirhaniler ve Saidi Nursi gibi dini liderler sürgüne gönderildi. 1927 yılında çıkarılan 'Bazı şahısların Şark mıntıkalarından Garp vilayetlerine nakline dair kanun' ile sürgünlerin çapı genişletildi. Aynı yıl sürgüne gönderilen Kürt feodal aristogratları, Ermeni Taşnak Örgütü üyeleri ve bir çok karmaşık aşiretsel grup Lübnan'da Xoybun (Bağımsızlık) adlı örgütü kurup Ağrı Dağı İsyanı hazırlıklarına başladılar. Farklı dönemlerde İran, Irak ve Suriye'ye kaçmış olan Kürt aydın ve aristokratları, aşiret reisleri Ağrı'ya toplanıyorlardı. Eski bir Osmanlı subayı olan İhsan Nuri Ağrı Cumhuriyeti'ni ilan edip bağımsızlık ilanını Milletler Cemiyeti'ne bildirdi.

Hükümet isyancıları caydırmak için 1928 yılında bir af çıkarmasına rağman Erzurum Kongresi'nin düzenleyicilerinden biri olan Süleyman Nazif 'vaat ve nasihat veya re'fet ve şevkat zamanı çoktan geçti, eline silah almış olan her asinin eli, başıyla birlikte kesilmelidir' diyordu. [48] 16 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde şöyle bir haber çıkıyordu: 'Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Teyarelerimiz, şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türkün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan Harekatında imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan köyleri ağzına kadar ceset dolmuştur.'

1933'e gelindiğinde, Kemalist rejim şaşalı bir onuncu yıl kutlaması gerçekleştirirken daha önce yurtdışına sürülmüş olan aydınların büyük bir bölümü için af çıkardı, ama aynı aftan sürgündeki Kürt aydınlar yararlandırılmadı. Bu aydınlardan biri olan ve hiçbir zaman ülkesine dönemeyip Şam'da ölecek olan Celadet Alî Bedîrhan onuncu yıl dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e bir açık mektup göndermişti. Kitap halinde de bastığı bu mektupta Bedîrhan, pek çok hususun yanı sıra Kürtlerin taleplerini ve bu halkı asimile etme çabalarının boşa olduğunu da dile getiriyordu:

"(...) Kürdistan çok eski bir tarihsel kavramdır ve milletim Kürtlerin eski bir tarihi, belli bir coğrafyası ve toplumsal bir örgütlülüğü vardır. (…) Resmi bir duyuru ile Kürdistan'ın varlığını, Kürtlerin tarihsel, ulusal, kültürel haklarını tanır ve açıklarsınız, işte o zamandır ki

[48]Mehmet Bayrak, Kürdoloji Belgeleri II, Öz-Ge Yayınları, 2004, s. 291-292

sorunun çözümüne doğru büyük ve önemli bir adım atılmış olur. (...) Paşa Hazretleri, yönetiminiz döneminde Kürdistan sorununu çözmek istiyorsanız; eşyanın tabiatına uygun tek yol budur. (…) Buna rağmen bunca deneyim ve başarısızlıklar göz önünde dururken göstermiş olduğum yol izlenmezse, Başkanlık amacınızın Kürdistan sorununu çözmek değil, tersine Kürdistan yangınını büyütmek olduğu ortaya çıkar. Paşa Hazretleri, Kürtleri eritmek veya esir etmek emin olunuz ki, onları öldürmekten daha zordur. Kürtlerin hürriyeti, tabiattan doğan bir çeliktir. Sadi-i Şirazi'nin dediği gibi, çelikle pençeleşenin sonu elini-kolunu yaralamaktır. (...) Her şeye rağmen Müslüman kanı dökerek Müslüman kurşunu ile ölen Anadolu yavrularına acımıyorsanız, biliniz ki Kürdün de damarlarında ölerek, öldürerek dökeceği kan her zaman için bolca mevcuttur." [49]

Kürt tarihinin, kimliğinin ve dilinin inkârının doruk noktası, Kürtlerin Türk olduğunun sözde akademik çalışmalarla "kanıtlanmaya" girişilmesiydi. Dünyadaki faşizm rüzgârının da etkisiyle Kemalist rejimin güneş-dil teorisi, Türk tarih tezi gibi çeşitli türden tezleri piyasaya sürdüğü 1930'lar, Kürt tarihi ve Kürt dili açısından da bilimsel inceleme adı altındaki binbir safsatayaitibar edilmeye başlanmasıyla bir dönemeç noktası teşkil edecekti. Artık Kürtler Türk, Kürtçe de bir dil değil "lehçe" sayılacaktı.

Diyarbakır'da Birinci Umum Müfettişliği yapan Abidin Özmen, 1936'da hazırlayıp hükümete sunduğu bir raporda, bölgedeki Kürt nüfusun artış hızının tehlikeli boyutlarda olduğundan söz etmekte, bölgede Türklerin azınlık oldukları gerçeğini dile getirmekte ve çare olarak asimilasyonu önermekteydi:

"Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe diliyle konuşur hale getirmek icap eder. Temsilin (asimilasyonun) yapılması için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak icap eder. Halkevlerinin, bilumum memurların, devlet daireleri ve müesseselerinde çalışan bilumum memur ve müstahdemlerin Kürtçe konuşmalarına katiyen müsaade edilmemelidir. İşi olan köylü Türkçe bilmiyor ise köylü ile Kürtçe konuşmamalı, memur olmayan bir tercüman getirmeye mecbur tutulmalıdır. … Kürtçe konuşanlara karşı maddi ve manevi cezalar uygulanmalıdır."

[49]Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup, Celadet Ali Bedirxan, Doz Yay, İstanbul, 1992, s.19

Özmen'e göre, asimilasyona "Kürtlük için çalışanların ortada Kürt bulamaz duruma düşmelerine kadar" devam edilmeliydi. Bunun için de, Kürtçe konuşan memurlar cezalandırılmalı, doğunun belli bölgelerine Türk göçmenler yerleştirilmeli, bölgede Türklük aşılayacak azimli öğretmenler görevlendirilmeli, yatılı okullar kurulmalı, bu okullarda özel müfredat takip edilmeli, Halkevleri güçlendirilerek halka gazete, dergi okutulmalı, köylerde Türkçe konserler verilmeli, Kürtleri istismar eden kişiler seçilip bölgeden çıkarılmalı, her yıl 3 bin kişi batı bölgelerine gönderilerek 15-20 yıllık bir programla bu halk ortadan kaldırılmalıydı! [50]

Tüm bu gelişmelerden sonra İsmet Paşa 31 Ağustos 1930 tarihli Milliyet Gazetesine şöyle bir beyan verir: 'Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur.'

19 Eylül 1930 tarihinde Ödemiş'te konuşma yapan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şunu söylemiştir: 'Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusumuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamaycağım. Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek bir hakları vardır: hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati iyi bilsinler.' [51]

1934 İskân Kanunu ve Kürtler

1925 tarihli Şeyh Said İsyanı'ndan sonra hazırlanan Şark Islahat Planı'nın bir parçası olarak 1927'de çıkarılan bir sürgün kanunu ile Diyarbakır ve Bayazit (Ağrı) Vilayeti'nden 1400 kişi batıdaki illere sürülmüş bunların yerine Dobruca'dan, Bulgaristan'dan, Kıbrıs'tan, Kafkasya'dan gelen Müslümanlar yerleştirilmişti. Aynı yıl bir çeşit 'olağanüstü hâl valiliği' olan 'Umumi Müfettişlik' kurumu oluşturuldu ve ülke beş müfettişlik bölgesine ayrıldı. Başlarına da rejimin en has adamları atandı. Ama bu 'tedbirlere' rağmen 1927-1930 arasında Ağrı İsyanı önlenemedi. İsyanın kanlı biçimde bastırılmasından sonra hem 'Kürt Meselesi'ni halletmek hem de Türkiye'ye dalgalar halinde gelen Müslüman muhacirlerin iskân sorunlarını çözmek için bir 'İskân Kanunu" hazırlandı. Tasarı ilk kez 5 Mayıs 1932'de TBMM'ye sunuldu.

[50]Belma Akçura, Devletin Kürt Filmi kitabından aktaran İlkay Meriç
http://www.marksist.net/ilkay_meric/sark_islahat_plani_ve_tc_nin_asimilasyon_politikalari_1.htm

[51] Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1930

Tasarı üzerinde tartışmalar yapıldıktan sonra 'Muvakkat Encümen'e havale edildi, altı ay sonra encümen raporunu Meclis'e sundu.

Dersim Harekâtı

Şubat 1926 tarihinde Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in hükümete sunduğu raporda 'Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbanbaşıdır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti için mutlaka lazımdır.' Çok geçmeden 1931 tarihinde Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Özgören yöntemi de açıkladı: 'Bütün Dersim'in hariçle münasebetini kat ederek (keserek) bu yüzden taaruzlarına ve ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar etmek ve bu suretle Dersimi fenalardan tahliye etmek. Ayrıca her tarafı esasıl surette kapattıktan sonra ihata çenberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklardan dolayı yakalananları derhal Dersimden çıkarak Garba atmak ve serpiştirmek. Erkanı Harbiye Reisi'ne verilen raporda şöyle bir yöntem önerilmişti: Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellah kuvvenin (silahlı kuvvetlerin) müdahalesi Dersimliye daha çok tesir eder ve ıslahın esasını teşkil eder. Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır. [52]

"Kanun ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir halden dolayı değil; arasıra had nöbetlerde tepen müzmin bir hastalığı kökünden gidermek amacındadır. Dersim ağaları Anadolunun son derebeyleridir. Anadolunun belki bütün tarihi boyunca yalnız Atatürk Cumhuriyeti devrinde sükun ve birlik yüzü görmüştür, bu kolay başarılmamıştır ve bazen radikal tedbirler alma lüzumunu doğurmuştur. Şimdi de sıra Tunceli bölgesine gelmiştir. Buralara yollar, mektepler, iskânlar yapılacak, halk tarlaya kavuşacaktır. İmparatorluk isyan beklerken kan dökmüştür, halbuki Cumhuriyet idaresi kan ananesini ve şartlarını ortadan kaldıracaktır." [53]

Tunceli Kanunu bu amaçlarla, huzuru sağlamak için kabul edilmiştir ancak Dersim İsyanı'nın çıkmasına da engel olamamıştır. Devlet Dersim'e tam olarak egemen olmak istiyordu ancak aşiret reisleri bu durumdan hoşnutsuz olduklarını dile getirmeye başlamıştı. Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan, 1936 yılında yapılan Umumi Müfettişler

[52](Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları 1998. 174,184)

[53]Falih Rıfkı Atay, "Tunceli", **Ulus**, 26 Aralık 1935, s.5.

toplantısında hazırlanan raporlar doğrultusunda, Tunceli'nin ıslahı çalışmalarına devam etmiştir. Ankara'dan döner dönmez de aşiretleri toplayarak her ağaya özel elçiler göndermiş ve aşiret reislerinden silahlarını teslim etmelerini istemiştir. Ancak, aşiret reisleri bunu yerine getirmek konusunda tereddüt içindedirler. Hatta aşiret reislerinin lideri Seyit Rıza, Alpdoğan'dan Tunceli Kanunu'nun kaldırılmasını, Dersim için özel ve milli hakları sağlayan bir idarenin kurulmasını ister. Bu tereddüt ve istekler itaat etmemekle sonuçlanacaktır. Dersim'deki ilk isyan, 21 Mart 1937 gecesi başlar ve Seyit Rıza'nın yakalanması ile 10 Eylül'de bastırılır. İkinci isyan ise 2 Ocak 1938'de başlar Eylül ayında bastırılır. Askeri harekat, hava kuvvetlerine bağlı bir uçak filosunun bombardımanı ile gerçekleşmiştir ve 25- 30 bin civarındaki isyancının güç kaybederek teslim olmasıyla son bulmuştur. [54]

İskân Kanunu ve Tunceli Kanunu ile şekillenen bölgenin ıslahı projesi, bu askeri harekatla devam etmek zorunda kalmıştır. Bu isyan, devletin Kürtçülükle mücadeleye devam etmesi gerektiğini, feodal yapının tam olarak ortadan kaldırılarak, tüm halkın devlet otoritesine tabi edilmesinin şart olduğunu ortaya koymuştur. Aşiretler, fırsatını buldukları an ayaklanmakta, aşiret reislerinin emriyle başkaldırmaktadırlar. Bu nedenle Tunceli Kanunu, planlandığı gibi 1940'a kadar değil [İskân Kanunu'nun fiilen yürürlükten kalktığı 1947 yılından bir yıl önce] 1946 yılına kadar devam etmiştir. [55]

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 Kasımında hazırladığı raporda da ayrıntılı bir imha planının yanı sıra asimilasyona ilişkin şu vurgular vardı: "Dersim'de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünkünden daha medeni yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır. Mektepler vasıtası ile Türk lisanı Dersim'de temin edilmelidir."

İmha: "Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellâh (silahlı) kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder."

Asimilasyon: "Dersim evvelâ koloni (sömürge) gibi nazarı itibara alınmalı; Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen (kademeli olarak) öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır." 56

[54]Necmi Günel, **Dersim İsyanı (1937)**, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.144.

[55] Age. S. 146

[56](Akt. Berna Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, Ayraç Yay.)

1938-1950 Yılları Kürtler ve Devlet Politikaları (Kürtlerin Durgunluk Dönemi)

Milli Şef Dönemi (1938-1945)

1800'lerin başından itibaren büyük bir toplumsal altüst oluşu beraberinde getiren Kürt sorunu özellikle Şeyh Said, Ağrı ve Dersim İsyanlarında yaşanan göç, katliam, sürgün, tahrip olan Kürt coğrafyası ve Kürt sosyal yapısı uzun bir dönem kendine gelememiştir. Ağır bir tahribatın yaşandığı bu dönemler Türkiye Kürtlerinin suskunluk dönemi olarak adlandırılır.

Şeflik taraftarlarına göre, dünyada birçok millet, içinde bulundukları bunalımdan kurtulmak için kendilerini temsil edecek bir şef aradıkları dönemde, Türk milleti sahip olduğu şefiyle kendisini kurtaracağı gibi diğer milletlere de örnek olacaktır. – Şefine güvenen ve şefin kendisine güvendiği bir millet yenilemez. – Milli şef değişmezdir ve sorgulanamaz. Milli şefin sık sık değişmesi partinin otoritesine zarar vereceği gibi, milletin şefi olmuş bir kişinin her dört senede bir şefliğinin devam edip etmeyeceğini görüşmek de onun otoritesine zarar verecektir. – Milli şef, vatanı kudretle yürütmekte ve yarınki Türkiye'nin sağlam temellerini kurmaya çalışmaktadır. – Milli şef yol göstericidir, bir mürebbi yani eğiticidir. Onun bütün çabası milletini yetiştirmektir. Bu nedenle Milli Şefin sözleri herkes için bir ders, (Reşat Şemsettin Sirer) sonsuz bir ilham hazinesi ve bir ömrü tüketecek kadar izah ve tahlil edilecek zenginliktedir. (Emin Erişgil) [57]

Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Ve Kürtler

Kökleri İttihat Terakki'nin liberal kanadına kadar uzanan Demokrat Parti 1924 ve 1930'da iki kez çok partili sisteme geçişte başarısız olan Türkiye'nin özellikle 1930'dan sonra neredeyse devlet ile özdeşleşen CHP'nin başarısız politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin 1946'da tek partili siyasi yaşamdan çok partili yaşama geçilmesi ile beraber tek parti döneminin katı merkeziyetçi, elitist ve baskıcı uygulamaları nedeni ile birikmiş olan halk öfkesi Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'yi iktidara taşıdı. Bu

[57] Akt. Osman Akandere – Milli Şef Dönemi – İz Yayıncılık 1998

siyasal değişimi zorunlu kılan önemli biri de ülkede sermaye gruplarının ve büyük toprak sahiplerinin devlet merkezli iktisadi müdahalelerden duyduğu rahatsızlıktı. Tek parti döneminin ordu eksenli siyasal paradigması göreceli olarak yerini sivil siyasete bıraktı. Örneğin bu uygulamalardan bir Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması oldu. II. Dünya Savaşı boyunca yürütülen dengeci politika uygun dış ilişkiler geliştirmiş ve DP İktidarı ilk yıllarından itibaren hızla borçlanmaya başlamıştı. Kore'ye asker gönderilmesi Marshall Planı çerçevesinde dışarıdan gelen para bu ilk dönemde göreli bir rahatlama yaratmıştı. Karayolları ağı genişletilip kır ile şehir arasındaki mesafe azaltılıyordu. Ekonomik alanda bir rahatlama devresi yaşanırken ve DP'nin halkla ilişkileri de yolundayken ana muhalefet CHP'nin üzerine gidildi. 1953 yılında CHP malları hazineye devredildi. Halkevleri kapatıldı. 28 Ocak 1954'te Köy Enstitüleri kapatıldı.

Çok Partili rejime geçilmesi ile beraber, Kürtlerden DP'ye büyük bir yönelim oldu. Herhangi bir somut etnik-kültürel talebin karşılanmasından çok, bu ilgi Tek Parti baskısının kalkmış olmasına, bölgeyle bağı olan insanların milletvekili gösterilmesini, kemikleşmiş CHP kadrolarının tasfiyesine yönelik bir umudun işaretiydi. DP'nin iktidara gelmesinin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu illerini ilgilendiren somut sonuçları da oldu. Bunların belki de en sembolik olanı, DP'nin daha muhalefette bulunduğu yıllarda ısrarla konuyu Meclis gündemine taşıması sonucu, Türk-İran sınırında 32 kişiyi haksız yere öldürmekle suçlanan eski 3. Ordu Komutanı Orgeneral Mustafa Muğlalı hakkında soruşturma açılmasıydı. Önce idama, sonra 20 yıl hapse mahkûm olan Muğlalı hapiste öldü. Bu olay DP'nin TBMM'de varlığı sonucu gerçekleşen ve Kürtlerin Türkiye'nin eşit haklara sahip vatandaşları olduğuna işaret eden önemli bir gelişme olarak algılandı. Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizoğlu gibi Kürt kimliği çok öne çıkan milletvekilleri DP'den seçildi.[58]

DP parti kendi iktidarı döneminde en güçlü ittifakı tarım ve ticaret burjuvazisi ile kurdu. DP, Tek parti döneminde sürgüne gönderilen Kürt toprak ağaları ile bu dönemde ittifak kurulurken Doğu ve Güneydoğu'da halktan da büyük destek gördü.

CHP, geniş bir eşraf sınıfını sürgünde bırakmanın tehlikesini 1946'da bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasından sonra anladı. 1947'de 2000 sürgün ağa ailesinin geri dönmesine izin verdi. CHP'nin de öngörmüş olabileceği gibi, Demokratlar (DP) sürgünlerin derindeki duygularını suiistimal ederek, bunlara özellikle aşiret mensubu ya da köylü heyetler

[58]Aktürk,Şener,"Türkiye Siyaseti'nde Etnik Hareketler 1920-2007",Doğu-Batı Dergisi,sayı 44, 2008, s.65

gönderip desteklerini kazanmaya çalıştılar. 1950 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla iktidara geldiğinde, aldığı oyların önemli bir kısmını yeni Büyük Millet Meclisi'nde (BMM) önemli bir unsur oluşturan son dönemde sürgün edilen ağalardan oluşturuyordu.[59]Demokrat Parti 1954 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 40 koltuktan 34'ünü kazandı. Ancak Kürt ağa, şeyh ve beyler aracılığı ile Kürtler ilişkilenen DP'nin de sonraki dönemlerde Kürtler üzerinde baskı mekanizmaları kurmaktan alıkoymadı.

Kürt Aydınlarının Biraraya Gelişi ve 49'lar Davası

1950 yıllarından itibaren okuma yazma Kürdistan'da yaygınlaştırıldı. Varlıklı aile çocuklarının ve gençlerinin yanı sıra yoksul kır ve kasaba emekçi kesimine mensup çocuklar ve gençlerde okula gitme olanağı buldular. Böylece tek parti iktidarı döneminde uygulanan eğitim politikaları değiştirilmiş oldu. Lise bitirme olanağı bulan gençler yüksek öğrenim için Ankara ve İstanbul gibi metropol kentlerine geldiler. Burada birbirleriyle tanışma ve arkadaşlık kurma olanağı buldular. Bu gelişme yüksek öğrenim görmüş ve görmekte olan bir Kürt kesiminin ulusal demokratik istemler konusunda bir çizgiye gelmelerine ve kaynaşmalarına yol açtı. Artık Kürt ulusal demokratik savaşımın sözcüleri feodal şefler ve dinsel önderler değil, aydınlar ve öğrenci gençlikti.[60] Sayıları ve ilişkileri giderek artan bu Kürt öğrenciler arasında, Türkiye'de antidemokratik uygulamalar, Kürtlerin yoğunlukta olduğu illerin geri kalmışlığı ve Tek Parti döneminin Kürtlere uyguladığı baskılar konuşulmaya başladı. Yörelerinin kapalı ailelerinden Ankara ve İstanbul'a gelen bu gençlerin dünyaları, gazete okuma, radyo dinleyebilme ve daha geniş kültür olanaklarına kavuşma fırsatı bulunca giderek genişledi. Üniversitede öğrenci hareketlerine katılıyor ve öğrenci örgütlerinde "oy" sahibi olduklarının bilincine varıyorlardı.[61]

Bu yıllarda Kürt öğrencileri ve aydınları etkileyen önemli hareketlerden biri de Irak Kürdistanı'nda (Federal Kürdistan Bölgesi) mücadele yürüten Molla Mustafa Barzani öncülüğündeki hareket olmuştur. 1958 yılında Albay Abdulkerim Kasım'ın Irak'ta gerçekleştirdiği askeri darbe sonucu Molla Mustafa Barzani sürgünde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönüş yaptı. Abdulkerim Kasım tarafından "Kürdistan Genel Valisi" sıfatıyla kendisine bir konut tahsis edildi. 1958'de Irak'ın yürürlüğe konan Irak Anayasası'nda Irak'ın

[59]McDowall, David, Modern Kürt Tarihi, Doruk Yayımcılık, Ankara, s. 528

[60] Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.564

[61]Tori, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler,Doz,s.232-233

Kürtlerden ve Araplardan oluştuğu belirtiliyordu. Bu gelişmeler Kürt aydınları üzerinde ister istemez etkide bulunuyordu.

1950'li yılların sonunda Kürt aydını Musa Anter ve arkadaşları Diyarbakır'da İleri Yurt'u yayınlamaya başladı. Türkiye'de yaşayan Kürtler üzerine korku iklimini örten Dersim Katliamından sonra ilk kez Kürtlerin yaşadığı acıları, sıkıntıları ve dertleri kimi zaman kara mizah ile kimi zamanda diğer edebi ürünler ile ifade ettiği ilk yayındı. Bu dergi aynı zamanda Kürtçe yayıncılığında bir nevi başlangıcı oldu. Musa Anter 1958 yılında "Kımıl" isimli bir Kürtçe şiir yayınladı. Bu şiir Türkiye'de Kürtlere yönelik olan siyasi paranoyaları yeniden depreştirirken, söz konusu şiirde Kürtlerin yeniden uyanışa geçtiğine dair yorumlar o günün basınında geniş yer aldı.

1959 yılında Irak'ta Albay Abdulkerim Kasım'a karşı darbe girişimi yapıldı. Kürtler Albay'ın yanında yer alırken Iraklı Türkmenler de darbe girişiminde bulunanların yanında saf tuttu. Bu darbe girişiminde Kürtler ve Türkmenler arasında da şiddetli çatışmalar yaşandı. Her iki tarafta ağır kayıplara uğradı. Yaşanan bu olayın ardından AP Niğde Milletvekili Asım Erin Türkiye'de yaşayan Kürtlere karşı bir misillemede bulunacak kadar ileri gitmişti*:" Kürtler kardeşlerimizi öldürdüler, hadi biz de onların öldürdüğü Türkmen kadar Kürt öldürelim. Bunu faizi ile ödemeye var mısınız?"* Genç bir avukat olan Meded Serhat tarafından örgütlenen 80'inin üzerinde Kürt öğrenci bu ırkçı çıkışı protesto etmek için, Başbakan, Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Diyarbakır Baro Başkanı ile ABD, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerin büyükelçiliklerine olayları kınayan birer telgraf çekmişlerdi. Bu demokratik tepkiye dahi tahammül edilmedi. 49 tanınmış Kürt aydını tutuklandı. İleri Yurt kapatıldı, Musa Anter ve arkadaşları da tutuklananlar arasındaydı. Polisin yanı sıra Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes de bu 49 kişinin asılmasını istedi. Onları bu işten vazgeçiren buna karşı gösterebilecek olan tepki oldu. Ancak 49'lar davası sonraki yıllarda Kürt öğrenci ve aydınları üzerinde daha çok etki bırakacaktır. Bu davada yer alan bütün şahsiyetler artık Kürt siyasal hareketinin içerisinde aktif olarak yer almış ve öncülük etmişlerdir. Bu olay ile beraber 'Kürtçülük mevzuundaki' tüm yayınların yasaklanması yönünde bir mahkeme kararı çıkartılırken bu Kürtlere karşı yeni baskı ve sürgünlerin de habercisi oldu.

27 Mayıs Darbesi

"Sevgili Vatandaşlar, Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır…" 27 Mayıs 1960 sabahı, Kurmay Albay Alpaslan Türkeş tarafından Ankara Radyo'sundan okunan bu bildiri ile Türkiye siyasal hayatının ilk askeri darbesi gerçekleştirildi. Milli Birlik Komitesi, Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimine el koydu. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel, komitenin başına geçti. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere Demokrat Parti'liler tutuklandı. Anayasa ve parlamento feshedildi. Siyasi faaliyetler askıya alındı. 28 Mayıs 1960 günü Org. Cemal Gürsel başkanlığında bir hükümet kuruldu. Yeni anayasa ve siyasi kurumların kurulması için çalışmalara başlandı. Tutuklu Demokrat Parti'liler yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildi. Demokrat Parti, 29 Eylül 1960'da kapatıldı.

Tutuklular Yüksek Adalet Divanı'nca yargılandılar. 15 kişi idama, 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi değişik hapis cezalarına çarptırılırken 123 kişi de aklandı. Milli Birlik Komitesinde idam, yönetim devri ve seçim tarihi konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Bu gelişmelerden daha sonra 14'ler olarak anılacak 14 subay yurt dışında çeşitli görevlerle sürgüne gönderildi. 14'ler olarak bilinen Milli Birlik Komitesi üyesi subayların yurtdışına sürgüne gönderilmeleriyle birlikte ordu içinde yaşanan ayrışma ilk kez açıkça ortaya çıkmış oldu. Milli Birlik Komitesi idam cezalarından üçünü onayladı. Tutuklu bulunan Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu 16 Eylül 1961'de, Başbakan Adnan Menderes ise ertesi gün İmralı Adası'nda idam edildi. Celâl Bayar ve Refik Koraltan ile 11 kişinin idam cezası ömür boyu hapse çevrildi.

Askeri darbe, ülkede öğrenci ve aydın kesimin DP'ye karşı ivmesini giderek yükselttiği muhalefet dalgasının hemen akabinde gerçekleştiği için bazı sol kesimler nezdinde darbe değil devrim olarak tanımlanmıştır. Emir komuta zinciri dışında yapılan bu darbenin de özünde 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesinden hiçbir farkı yoktur. Ülkedeki siyasal, sosyal ve ekonomik krizi tepeden inme bir şekilde askeri vesayetin gücüne dayanarak aşmayı

hedeflemiştir. Bu darbe, "ülkenin çıkar ve menfaatleri" doğrultusunda askere müdahale hakkını meşru gören bir anlayışı zamanla egemenlerin yerleşik siyasi kültürü haline getirmiştir.

'Bu Memlekette Kürt Yoktur. Kürdüm Diyenin Yüzüne Tükürürüm'

27 Mayıs'ı gerçekleştiren askeri cunta, darbenin gerekçeleri arasında Kürt sorunu konusundaki endişelerini de dile getiriyordu. Güya bir Kürdistan hükümetinin kurulması için DP Grubu içinde çalışmalar yürütüldüğü ve bazı DP milletvekillerinin buna yardımcı olduğu kanıtlanmıştı. Dönemin önde gelen bazı cuntacı subayları, biraz daha geç kalınsaydı Türk vatanının elden gideceği yönünde kışkırtıcı açıklamalar yapıyorlardı. Nitekim darbe sonrasında pek çok Kürt gözaltına alındı, bunlar Sivas'ta bir toplama kampına sürüldüler, ağır işkencelere tâbi tutuldular.[62]

27 Mayıs darbesinin hemen ertesinde 1 Haziran 1960 tarihinde Türkiye'de vuku bulan Kıtlığa karşı bazı ağalar köylüleri hükümete karşı protesto gösterileri düzenlemeye telkin ettikleri iddia edildi. Devlet yetkilileri bu olayda Kürt ağalarının da içerisinde bulunduğu kanaat önderlerini özgür Kürdistan istemek ile suçlarken, toplam 485 kişi tutuklayarak Sivas-Kabakyazı'da açık arazide kurulan bir kampa gönderdi. Daha sonra çıkan af kapsamında 485 kişinin çoğu serbest bırakıldı. Ancak tanınmış 55 ağa ve şeyh çıkarılan sürgün yasası kapsamında Afyon, Antalya, İsparta ve İzmir'e sürgün edildi.

Komisyonun 29 Mayıs 2013 tarihinde dinlediği Yazar ve Tarihçi Ayşe Hür 1960 darbesi ile Kürtlerin "Artık yeni bir dönem geldi, biz yeniden saygı gören unsurlar olacağız " derken darbecilerin de yeni bir Kürt tutuklaması yaptığını hatırlattı. Hür, Sivas Kampı'na ilişkin görüşlerini şöyle belirtti: [63]

'' Darbeciler de hemen yeni bir Kürt tutuklaması yapıyorlar ve "Sivas kampı" diye bir kampa, Sivas kampına birçok Kürt liderini, feodalini içeri atıyorlar. Bir iddiaya göre, bu kişilerin babaları, dedeleri, 1919-1920'de Erzurum ve Sivas Kongresi'ne katılmayan, Meclise temsilci göndermeyen unsurlar olduğu söyleniyor. Yani, devletin de böyle bir hafızası var, onu

[62] Çağlı, Elif, Bonapartizmden Faşizme, Tarih Bilinci Yayınları, 1. Baskı-2004

[63] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 29.05.2013 tarihli tutanakları

anlatması açısından ilginç ve Alparslan Türkeş'in bunu önerdiği, hatta daha geniş tutulmasını istediği…"

Kürtleri İnkar Politikaları

27 Mayıs darbesi sonrası kurulan devrim hükümeti, yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatına (DPT) idarenin yeniden düzenlemesi konusunda bir görev verirken aynı zamanda " Devletin Doğu ve Güneydoğu'da Uygulayacağı Kalkınma Programının Esasları" hususlarında da bir görevlendirmede bulunmuştur. DPT tarafından Doğu ve Güneydoğu'ya dair hazırlanan çalışma Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik İdaresi tarafından görüşülmek üzere Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Söz konusu raporda şu tespit ve önerilere yer verilmiştir: Bölgede asimilasyon politikalarına hız verilmesi, Kendini Kürt sanan nüfusun Batı'ya Türk nüfusun Doğu'ya yerleştirilmesi, Doğu'ya kendini Kürt sanan vali, kaymakam ve idarecilerin gönderilmesi, Dünya entelektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin olmadığının anlatılması, Bir üniversiteye bağlı Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun ispatlanarak yayımlanması….[64]

Bu raporda, tek parti döneminde hazırlanan raporlarda olduğu gibi Kürt sorunu çözmek yerine inkar, asimilasyon ve sürgün politikalarını önermiştir. Hatta "Kürt sananlar" tabiri ile tek parti döneminde bile hazırlanan raporları aratmayacak ırkçı bir rapor örneği olduğunu açıkça belirtmek mümkündür.

Bu raporun siyasal düzlemde yani mevut iktidar şahsında dışavurumunu Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Diyarbakır'a yaptığı ziyarette sarf ettiği şu sözlerde de rahatlıkla görebiliriz: **"Bu memlekette Kürt yoktur. Kürdüm diyenin yüzüne tükürürüm"**

Baskı ve İnkarın Görünür Yüzü: Komando Baskınları

Bu dönemin hafızalara kazınan ve hala Kürtler arasında özellikle sözlü tarih açısından belleklerde yer edinen baskıcı uygulamalardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da başlatılan Komando harekâtıdır. Bölgenin neredeyse her yerinde özel yetiştirilmiş komandolar bütün yerleşim alanlarına baskınlar düzenleyerek halka sistematik işkence uyguladı. Kadın ve erkekler çırılçıplak bütün ahalinin önünde zorla soyundurulup erkeklerin cinsek organlarına ipler bağlanıyor bunlar kadınların ellerine verilerek gün boyunca köy ya da

[64] Yayman, Hüseyin, Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,2011, SETA, s.168

kasaba merkezlerinde dolaştırılması gibi insanlık dışı uygulamalar gerçekleştirildi. Bu harekâtta çok sayıda kişinin yaşamını yitirdiği ya da sakat kaldığı belirtilmektedir.

Bölge illerinde giderek artan bu baskının siyasal arka planından dönemin yetkililerinin Kürt diye bir ulusun olmadığı da yatmaktaydı. Baskı dalgasının yanından inkar ve asimilasyon politikaları da bütün hızı ile devam ediyordu.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 10 Ekim 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, M. Şerif Fırat'ın "Doğu illeri ve Varto Tarihi" (Ankara,1948,1961) adlı kitabının ikinci baskısına kısa bir süre önce önsöz yazmıştı. Önsözde Kürtlerin aslında Türk kökenli olduklarını ve Kürt ulusu diye bir ulusun olmadığını öne sürüyordu. Fırat'ın kitabı kamuoyuna ikna edici geldi, çünkü kitabın yaklaşımı Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığı gibi, Fırat da bir Kürt'tü. Gürsel'in Kürt kimliğini inkar etmesinden birkaç gün sonra 8 Mayıs'ta Mardin, Diyarbakır, Siverek, Bitlis ve Van'da büyük protesto gösterileri yapıldı. Kürt gençleri, "Biz Türk değiliz, Kürdüz ve Türk Hükümeti ulusal haklarımızı tanımak zorundadır" yazılı pankartları taşıyorlardı. Kürt kaynaklarına göre 311 gösterici vurularak öldürüldü ve 754'ü yaralandı.[65]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan bu kanlı olayların ardından 27 Mayıs 1961 tarihinde bir diğer farkı düşünce, ifade, örgütlenme gibi kişisel hakları güvence altına alması ve ekonomik ve toplumsal hakları vaad edilmiştir. Dönemin Kürt aydınları da göreceli olarak anayasanın sunduğu ifade özgürlüğünden yararlanarak **"Dicle-Fırat", "Armanca Me"** ve **"Deng"** gibi Kürtçe dergiler çıkararak bunlar etrafında bir araya gelmeye çalıştı. Ancak bu yayınlarda bölücülük suçlanıp kapatıldı ve yazıları ile katkı sunan ya da editörlük yapanlar da tutuklanıyordu.

1960'lı yıllar hem Irak'taki Molla Mustafa Barzani Hareketinin etkisi hem de Kürt öğrencilerin artık üniversitelerde bir araya gelmesi ile beraber siyasal bir canlanmada boy gösteriyor. Irak Kürdistanı ve Türkiye Kürtlerinin üniversite ortamında kurdukları ilişkiler sonucunda Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti kurulmuştu. Bu ilişki ağı içerisinde olduğu gerekçesi ile birçok Kürt öğrenci tutuklanıp yargılandı. Bu dava da tarihe 23'ler davası olarak geçti.

[65]McDowall, David, Doruk Yayımcılık, s.538

TKDP, TİP ve DDKO Üçgeninde Kürt Uyanışı

Yaşanan bu gözaltı, tutuklama ve baskı ortamına rağmen 1965 yılında illegal olarak kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP), bu dönemin ilk siyasal örgütlenmesidir. Kürt yurtseverliği 1960'lı yıllarda iki kanaldan gelişmekteydi. Bunlar, sosyalist kanal ve milliyetçi kanallardı. Sosyalistler genelde Türkiye İşçi Partisi (TİP) içindeki "Doğulular Grubu", milliyetçiler ise TKDP'de örgütleniyorlardı. Sosyalist Kürt üniversite gençliği ise, önceleri TİP yanlısı olan Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun faal üye ve destekçileriydi. Kürtler, ulusal demokratik taleplerini öne çıkardıkça, Kemalizmden epeyce etkilenmiş olan Türk sosyalist hareketleri ile yollarını ayırdılar… İşte 60 sonrası Kürt hareketlerinin ana rahmi sayılacak DDKO'lar (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) böyle bir süreçten geçtikten sonra ortaya çıktı.[66] DDKO, Türkiye'de Kürtlerin demokratik hak ve istemlerini bir sivil örgüt çatısı altından dillendirdiği ilk oluşumlardan biri olması itibari ile dikkat çekicidir. DDKO'nun ortaya çıkmasında özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin önemli bir etkisi oldu. Kürtler ile solun ilk teması TİP aracılığı ile oldu.

Sekülerleşmenin toplumsal ilişkilerde, zihinsel bir dönüşüme yol açmadığı dönemlerde Kürt meselesinin sözcülüğünü geleneksel aktörler üstlenmişlerdir. Bu süreç en kaba haliyle 1960'lara kadar devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde, sorunun öne çıkan özneleri, ağırlıklı olarak "etno-seküler" denilebilecek bir siyasi perspektifle siyaset yapmaya başlamıştır. Bu tarihler aynı zamanda hem Kürt meselesinin içerik olarak hem de hareketin aktörleri itibariyle değişmeye başladığı dönemdir.[67]

Komisyonun 23.05.2013 tarihli komisyon toplantısına katılan Prof Dr. Mesut Yeğen, Kürtlerin 1938 yılına kadar inkar ve asimilasyona itiraz ettiğini sonraki yıllarda da Cumhuriyetin önerdiği asimilasyona dayalı statüko kabul etmediğini ancak Kürtler'in de bunu değiştirecek gücü olmadığını belirtmiştir. Yeğen, konuşmasının devamında şunları belirtmiştir: *"…Malumunuz, Irak'ta bir cumhuriyetin kurulması ve buna mukabil de Irak Kürdistanı'nın özerkliğinin tanınması ve Molla Mustafa'nın Rusya'dan avdet edip bu bölgenin başına geçmesi, bununla ilgilidir ve bu, belli ki Türkiye'de de Türkiye Kürtleri arasında bir akis bulmuştur. O zamanki Türkiye KDP'si filan da bunun üzerinden kurulmuştur. Ama galiba bunları daha ayrıntı mevzular olarak kodlayıp herhâlde şunu kabul etmek gerekir ki, Kürtler*

[66]Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.569

[67] Yayman, Hüseyin, Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,2011, SETA, s.28

1960'ların ortasında filan cumhuriyetin önerdiği bu asimilasyon artı tenkil statükosuna itiraz edecek gücü kendilerinde yeniden gördüler ve buna yönelik bir itiraz geliştirdiler. Kiminle birlikte? Türkiye soluyla birlikte. Türkiye soluyla birlikte bu, cumhuriyetin demin sözünü ettiğim niteliklerine yönelik bir genel itiraz geliştirdiler.[68]

68 Hareketi-Kürtler ve Doğu Mitingleri

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken tüm dünyada da başta üniversite öğrencileri olmak üzere anti kapitalist kesimlerin sokaklarda özgürlük talepleri ve savaş karşıtlığı etrafında örgütlendiği 68 gençlik hareketi, ortaya çıkmıştı. 22 Mayıs 1968'de Nanterre'de Daniel CohnBendit önderliğinde öğrenci gösterileri olarak başlayan hareket daha sonra Paris'e ve diğer tüm üniversitelere sıçradı. Öğrenciler isteklerini üniversite sisteminde gerekli köklü değişiklik taleplerinden başlatarak bir rejim değişikliği talebine dönüştürdüler. Avrupa'da giderek artan hareket, özellikle Vietnam Savaşı ve ırkçılığa karşı büyüyen siyahi hareket ile birlikte dünyanın farklı bölgelerine yayıldı. Toplumsal ve siyasal sistemin değişimi talebi ile ortaya çıkan bu muhalefet dalgası Türkiye'de de kısa bir süre içerisinde etkisini gösterdi.

1960'ların sonu ve 70'lerin başında Türkiye'de devrimci sol ülkenin siyasal yaşamında belirli bir ivme kazanmıştı. 1960 darbesinden sonra benimsenen yeni anayasa Türkiye'nin gördüğü en liberal anayasaydı ve bu da sol siyasetin halka açıklanması açısından önemli fırsatlar sunuyordu. Dahası dünyanın başka bölgelerindeki devrimci mücadeleler-Küba'dan Vietnam'a, Laostan Angola'ya, Mozambik'e, Gine'ye, Cezayir'e ve Filistin'e –Türkiye soluna moral ve esin kaynağı oluyordu[69]. Toplu eylemin bir şeyleri değiştirebileceğine halk da inanmaya başladığından toplumsal değişim isteyen radikal fikirler taraftar buluyordu.

Türkiye'de, akademilerde yaşanan kimi sorunları protesto edip boykot eylemleri geliştiren öğrenci hareketi zamanla anti-emperyalist bir karakter kazandı. Büyük kentlerde ilk başta etkin olan bu muhalif dalga zaman ile Türkiye 60'ların sonu 70'lerin başında tüm dünyada artan sol hareket Türkiye için geçerliydi. Temelde iki farklı düşünce akımından söz edilebilir. Birincisi Türkiye'de sosyalizme geçişin mümkün olduğunu söyleyen, parlamenter demokrasiye bağlı olan Türkiye İşçi Partisi'ydi. Diğeri ise Türkiye'nin henüz feodal tam

[68] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Süreci'nin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[69]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.41

bağımsız olmayan bir ülke olduğunu söyleyen Milli Demokratik Devrim'e (MDD) aitti. Bu ikinci tezi savunanlar TİP içerisinde azınlıktı ve asıl olarak desteği gençlik kuruluşu olan Dev-Genç'ten alıyordu. Parlamenter sistemin reddi üzerinden silahlı mücadele ya da darbe yolu ile halk iktidarının inşa edilebileceğini savunuyordu.

1970 yılında THKO ve THKP-C, 1972 yılında da TKP/ML kuruldu-bunlar, 'milli demokratik devrim' akımından doğan, siyasal askeri örgütlenmelerdi. Bundan kastedilen, yalnızca siyasal bir partinin yönlendiriciliğinde, işçiler ve köylülerin birlikte yürütecekleri silahlı bir mücadelenin Türkiye'nin gereksindiği değişimleri sağlayabileceği düşüncesidir. Kendileri de MDDci olmalarına karşın bu radikal örgütler özgün MDD tezini sert bir eleştiriye tabi tuttular;orduya yönelme ve güvenme eğilimini, sosyalizmin bir darbe ile gerçekleştirebileceğine olan inancı reddettiler. THKO, THKP-C ve TKP/ML'ye göre başlıca destekleyici gücü köylüler oluşturmak üzere devrimci proleter bir devrim olmalıydı. Bu örgütler özellikle de THKP-C ve THKO Kemalist hareketin 1919-24 dönemini ilerici saymakla birlikte milliyetçiliği reddetti. Buna karşın TKP/ML Kemalizm karşısında son derece eleştirel bir durum sergileyerek bunun 'komprador burjuvazi ile feodal toprak ağalığını temsil eden bir faşizm' olduğunu ileri sürdü.[70]

Üniversite öğrencileri en başta, Kürt gençleri TİP'e büyük ilgi duyuyor, gençlik örgütünde yer alıyorlardı. Bu arada gençler, 1967 ile 1969 yılları arasında TİP yönetiminin desteğiyle, Türkiye tarihinde bir ilki gerçekleşiyor ve "Doğu Mitingleri" adı altında mitingler düzenledi. Bölgedeki komando baskısını protesto etmek ve "Doğuya yatırım" ve "Doğuya hapishane değil fabrika" sloganıyla Silvan'da, Diyarbakır'da, Siverek, Batman, Dersim, Ağrı, Erzurum, Ankara'nın içerisinde olduğu 12 yerleşim yerinde mitingler düzenlendi. 10 bin kişilik bir katılımla taleplerini dile getirdiği doğu mitingleri sonrasında bu mitinglerin kazandırdığı ivmeyle Devrimci Doğu Kültür Ocakları 1969 yılında (DDKO) kuruldu. 1969 yılından sonra da bu kez Suruç, Varto, Siverek ve Lice gibi ilçelerde de bu kez DDKO öncülüğünde geniş katılımlı mitingler düzenlendi.

DDKO'nun amacı kısaca ve genel olarak, "…Türkiye'nin metropol merkezlerindeki üniversite gençliğini belli bir kültür çalışması içine almak, aralarında maddi dayanışmayı kolaylaştırmak, Türkiye'deki ırkçı-şoven ve faşist şartlanmaları kırmak, **HALKLARIN KARDEŞÇE**

[70]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.43

VE EŞİT YAŞAMALARINI, daha mutlu olmaları yolunda mücadele veren devrimci demokrat kuruluşlar yelpazesinde yerini almak" olarak belirlenmiştir.[71]

Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Kürtler Yasal Parti Programında

" Doğu Mitingleri" ardından 1970 Ekimi'nde 4. Kongresini gerçekleştiren Türkiye İşçi Partisi, Cumhuriyet Tarihi boyunca Kürt sorununu programına ilk defa alan parti oldu. TİP bu kongrede Kürt sorununa ilişkin tarihsel niteliği olan şu kararı aldı: Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde, baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını, Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla, geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu, Bu nedenle, "doğu sorunu"nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarını şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu, Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarının gerektiğini, Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı- milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, partiler, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu, Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder.

"Türkiye'de 1950'li yılların başlarından 1970'lere kadar Kürt ve Türk aydınlarının Kürt sorununun çözümüne yönelik çabaları çeşitli baskılarla karşılaşmış, on yıllar süren hapis cezaları, siyasi partilerin kapatılması gibi anti-demokratik yöntemlerle bastırılmıştır".

[71]Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.569

Devlet, Kürt sorununu parti programına ilk defa alan TİP'in bu çıkışını partiyi kapatarak ödetti. TİP içerisinde yer alan ve örgütlenen muhalif Kürt aydınlar ve öğrencileri artık DDKO çatısı altında çalışmalarını sürdürdü.

12 Mart Muhtırası

12 Mart muhtırası, Türkiye tarihinde emir-komuta zinciri içerisinde yapılmış ilk askeri darbe eylemi olma özelliğine sahiptir. 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri komutanı Muhsin Batur'un imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra verilerek hükümet istifaya zorlandı. Askeri müdahaleyle Başbakan Süleyman Demirel istifa etmek zorunda kaldı. Nihat Erim Başbakanlığında partiler üstü bir hükümet kuruldu. Muhtıra sonrası 3.600'ü öğretmen, 118'i gazeteci, yazar, çevirmen, yayıncı, sanatçı, 67'si bilim insanı olmak üzere 10 bin'den fazla kişi gözaltına alınmış, büyük kısmı tutuklanmış ve mahkûm edilmiştir. 37 gazete ve derginin yayını ya tamamen yasaklanmış ya da süreli olarak durdurulmuştur. 200'ü aşkın kitabın basımı ve satışı yasaklanmış, yarim milyondan fazla kitap toplatılarak imha edilmiştir. 28 kisi emniyet kuvvetleri tarafından keyfi şekilde sokak ortasında vurularak öldürülmüştür. Binlerce kişi uzun yargılamalar sonucunda idam ve ömür boyu gibi ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Bu yargılamalar sonucunda Türkiye sol hareketinin liderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin inan ve Yusuf Aslan 6 Mayıs 1972'de idam edildi. Yine 1961 anayasasının kısmi özgürlükler getiren maddeleri kaldırıldı. Anayasa'nın bazı maddeleri değiştirilip, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı anayasaya 11 yeni madde eklendi.

Cumhuriyetin 67 vilayetinden on ikisinde sıkıyönetim ilan edildi, bunlar arasında önemli üniversite ya da sanayi kentlerinin yanı sıra Diyarbakır ve Siirt de vardı. Kürdistan'da binlerce insan gözaltına alındı ve Diyarbakır ile diğer hapishanelere atıldı. İlginç olan tutuklananların yüzde 75'inin kırsal kökenli olmasıydı, bu durum kırsal nüfusun muhtemelen DDKO ile TİP'in taşra örgütlerinin etkinliği sayesinde nasıl politize olduğunu gösteriyordu. İçişleri Bakanlığı askeri müdahalenin üç gerekçesini şöyle sayıyordu: aşırı solcuların ve kent gerillalarının çoğalması; 'diktatörlük isteyen' aşırı sağcılara yanıt verilmesi ve son olarak da çok sayıda silahın bulunduğu söylenen Doğu'daki ayrılıkçılar sorunu. Molla Mustafa'da

ayrılıkçılara yardım etmekle, ayrılıkçıları ise Kürt Bağımsızlık Partisi adlı bir parti kurmakla suçluyordu.[72]

Askeri müdahale sonrası Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nda(DDKO) yöneticilik yapan Kürtlerin çoğu tutuklandı. Tutuklu bulunanlar savcılık makamının Kürtlerin inkarı üzerine kurduğu iddianamesine karşı, kolektif bir şekilde Kürtlerin bir halk olarak dilleri, tarihi ve kültürünün varlığını ispatlamak için yüzlerce sayfalık savunmalar hazırladılar. 92 sanıklı davada 66 kişiye DDKO mensubu olmaktan toplam 1432 yıl hapis cezası verildi. Türkiye'de 1974'ten sonra ortaya çıkacak olan Kürt siyasal hareketlerinin kurulmasında önemli bir etkiye sahip olan DDKO, Nisan 1971 de Askeri sıkıyönetim tarafından kapatıldı.

12 Mart dönemi Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Cezaevi'ndeki siyasi tutuklu ve hükümlü Kürt siyasal kadroları arasında, dönem dönem şiddetlenen çelişkiler ve çatışmalar bir yerde 12 Mart sonrası oluşan Kürt siyasal hareketlerinin de bir nedeni oldu. 1973 seçimlerinde CHP'nin seçim bildirgesine koyduğu genel af, koalisyon ortağı Milli Selamet Partisi'nin karşı çıkması sonucu TCK'nın 141. ve 142. Maddelerini kapsam dışı bırakmıştı. Af Kanunu'nun bu haliyle çıkmış olması, eşitlik ilkesine aykırıydı. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi'ne intikal ettirmişti…1974 tarihinde ilan edilen genel affa kadar geçen sürede cezaevlerinde ve yurt dışında hazırlıklarını sürdüren çoğu Marksist Leninist görüşlü Kürt liderler, tahliyeleri akabinde, yasal boşluklardan istifadeyle ve yasaları ihlal temelinde oluşturdukları dernek, yayınevleri gibi legal kuruluşları kullanmak sureti ile hızla illegal örgütlenme faaliyetlerine başladılar.[73]

1970'li yılların ortasında sağ partilerin Kürt sorununu inkar ve asimilasyon politikasındaki ısrarı, sosyal demokrat anlayışın Kürt sorununu bir kalkınma sorunu olarak ele alması ve Türkiye sol hareketinin büyük bir kesimin sorunun çözümünü sosyalist devrimin sonrasına havale etmesi nedeni ile Kürtler organizasyonel bir kopuş gerçekleştirdi. Artık Türkiye'de basım ve illegal siyaset sahnesine çok sayıda Kürt örgütü yerini aldı. Bu örgütlerin büyük çoğunluğu Kürt sorununu ulusların kaderini tayin hakkı boyutu ile alırken ayrışmalarda dünyada var olan Sosyalist kapmalaşmaya göre belirleniyordu.

1974-1980 yılları arasında faaliyet sürdüren illegal Kürt örgütlerinin tamamına yakını Kürt milliyetçiliği, Kürt yurtseverliği fikri ile Marksist Leninist ideolojinin sentezinden oluşan düşünceleri savunuyordu. Bu örgütlerin Marksist-Leninist ideolojiyi benimsemeleri, onların sosyalist ülkeleri arasındaki ayrılıklardan etkilenmelerine neden olmaktaydı. Bu itibarla TSKP-Özgürlük Yolu, KÖİP-DDKD, ALA RIZGARİ gibi örgütler dönemin Soveyetler Birliği'nin sosyalizm yorumuna bağlı iken,

[72]McDowall, David, Doruk Yayımcılık, s.546

[73]Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.581

KAWA'nın Çin, KAWA RED (DENGE KAWA) Arnavutluk'un sosyalizm yorumunu benimsemiştir. KUK Örgütü genel sosyalist düşüncelere bağlı olmakla birlikte, sosyalist ülkelerin Kürt sorununa sahip çıkmamasını eleştirmiştir. RIZGARİ ise, daha ziyade Troçkist görüşleri benimsemiştir. THKP-C örgütünden esinlenen PKK ve TEKOŞİN örgütleri ise Sovyetler Birliği'ni revizyonist, Çin Halk Cumhuriyeti ve Arnavutluk'u da milliyetçi bir yol izlemek ile suçlamışlardı.[74] Bu siyasal kamlaşmaların tıpa tıp benzeri Türkiye sol hareketlerinde de görülmekteydi.

İç Savaş Manzaraları

1973'lerden itibaren Türkiye'de sağ ve sol örgütler arasında çatışmalar başladı. Sağcı grupların devlet tarafından desteklendiği ve kollandığı yönündeki görüşler hem Türkiye sol hareketinde hem de Kürt örgütlerinde yaygın bir kanıydı. Sağcı-milliyetçi kesim ile sol hareketler arasındaki çatışmaların üniversitelerin de dışına taşıp Türkiye'nin nerdeyse geneline yayıldı.

1973 sonbaharı ile 1977 yazı arasında bu tür çatışmalarda en az 447 öğrenci öldü ve ertesi yıl hazirandaki genel seçimlere kadar geçen iki aylık sürede 70 öğrenci daha hayatını kaybetti. 1978'in sonuna da geldiğinde Kürdistan'da günde 20 ile 30 insan arasında insan öldürülüyordu.[75] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sadece sağ ve sol örgütler arasında değil bazı Kürt örgütler arasında da bu dönemde çatışmalar arttı. Bu çatışmalarda da kesin olmamak ile birlikte yüzü aşkın kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir.

Sağ sol çatışması bazı yerlerde Türk, Kürt, Sünni-Alevi çatışmalarına dönüştü. Malatya'da 1978 yılında sağ görüşlü belediye başkanının öldürülmesinden sonra kentte çıkan olaylarda 9 kişi yaşamını yitirdi. Yüzlerce ev ve iş yeri de tahrip edildi. Bu olayın hemen akabinde 19 Aralık 1978 günü bir sinema salonuna atılan bomba sonucu kentte gün boyunca kanlı günler yaşandı. Alevi kaynaklarına göre 500 devletin resmi rakamlarına göre 111 Alevi Yurttaş dönemin devlet yetkililerinin de desteği ile ülkücü-paramiliter kesimler tarafından katledildi. Dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'nın özel bir ekibe hazırlattığı ve kamuoyuna yansımayan bir raporda şu tespit yapıldı: "18.12.1978 günü ÜGD Maraş Şubesi ikinci başkanı Mustafa Kanlıdere, Ökkeş Kenger ve üçüncü başkan Mustafa Tecirli'ye, 'halkı kışkırtmak,

[74]Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.583-584

[75]McDowall, David, Doruk Yayımcılık, s.548

tahrik etmek ve isyanını sağlamak için, solcuların attığı süsü verilmek kaydıyla, tahrip gücü az bir dinamit atılmasını' emretmiştir."[76]

Maraş'ta yaşanan bu katliamı, "Kahramanmaraş Toplumsal Olayları" olarak nitelendiren Ecevit, çareyi "sıkıyönetim" ilan etmekte bulacaktı. 25 Aralık gecesi toplanan Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'in de katıldığı toplantıda "yaygın şiddet eylemlerini" engellemek için 13 ilde sıkıyönetim kararı aldı. Türkiye'yi 12 Eylül darbesine götürecek süreç böylece başlamış oluyordu.[77] Sıkıyönetim ilan edilen 11 il Doğu ve Güneydoğu Anadolu sınırları içerisinde yer almaktaydı. Sıkıyönetimin ilan edilmesinin ardından Kürt örgütleri içerisinde aktif olarak çalışan ya da sempatizan olan kişilere karşı tutuklama dalgası başlatıldı. Katliamın ardından Kürt örgütlerin bir çoğu (PKK, KAWA, Rizgari ve KUK) hem devlete hem devlet ile işbirliğini yaptıklarını düşündüğü ağalara karşı şiddet eylemlerini arttırdı.

Son İsyan PKK

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türk halkı ile stratejik bir birlikteliği esas alarak ortak vatan idealini yaşatmak isteyen Kürtler, eşit haklar temelinde ortak yaşamı kabul etmiştir. *Gerek son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve gerekse Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara toplantı ve kongresinde ulusal kurtuluş, açıkça Türk ve Kürt ulusal kurtuluşçuluğudur.*[78] Kürtler 1924 anayasası ile tekçi ve katı ulus inşasının kurbanı oldu. Monolotik ulus yaratma politikasının mağduru sadece Kürtler olmadı. Bu tekçi ve baskıcı, toplumu homojenleştirici politikalardan diğer halklar, kültürler ve inançlar da nasibini aldı. Türklük potası içinde eritilmek istenen halklar ve inançlara farklılıklar ile yaşama hakkı tanınmadı. Bu tarihsel zulüm nedeni ile Kürtler, Lazlar, Boşnaklar, Araplar, Asuri-Süryani, Ermeni, Gürcü, Alevi, Hristiyan, Musevi, Arap, Çerkez, Türkmen, Mıhallemi, Ezidi, Romanlar, gibi halklar ve kültürler ile İslami grup, cemaatler ve özellikle kadınlar büyük baskı cenderesi altına alındı. Bu politikaların somut ve görünür hali katliamlar ve göçler oldu.

[76] http://bianet.org/biamag/insan-haklari/134999-tarih-bu-katliami-unutmayacak

[77] http://bianet.org/biamag/insan-haklari/134999-tarih-bu-katliami-unutmayacak

[78] Öcalan, Abdullah, Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi, Mem Yayınları,1999,s.38

Cumhuriyetin farklı olan etnik topluluk, kültür ve inançlara telaki ettiği emir adeta şuydu: *" Benim senin adına öngördüğüm kimlik dışında tarihten ve gelenekten getirdiğin tüm kimlik yapılarını terk edecek, sadece bildiklerini değil, kim olduğunu da unutacaksın"*[79]

Türkiye'nin yaklaşık olarak bir asırdır gündeminde olan ve giderek büyüyen ve bölgesel bir sorun haline gelen Kürt sorununun görünür hale gelmesinin nedeni Kürtlerin inkar ve asimilasyon politikalarına karşı isyan etmeleridir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Şeyh Sait ile başlayan Ağrı isyanı ile devam eden ve Dersim isyanı ile 1938'ler ile son bulan büyük ve küçük ölçekte olmak üzere 21 Kürt isyanının yaşandığı çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir. 1950'lerin başından itibaren kıpırdanmaya başlayan kimi Kürt aydınları ve kanaat önderleri yine devletin baskı, gözaltı ve zorunlu göç politikalarına maruz kaldı. (Cumhuriyet'in kuruluşundan 1937'ye kadar 21 Kürt isyanın yaşandığı Hüseyin Yayman'ın hazırladığı Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası-SETA Rapor, kitabında ve diğer kaynaklarda da ifade edilmektedir)

1960'lardan günümüze Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin yeniden doğuşu ve daha özel olarak da akabinde devam eden çatışma, özellikle Türkiye'nin yapıcı şekilde ilgilenmeyi güç bulduğu kayda değer bir siyasal sorun haline geldi. Kürtlerin 1960'lar ve 1970'ler boyunca meşru kanallar aracılığıyla ve taleplerini demokratik olarak yükselterek bir çözüm aramaya dönük ilk girişimleri bastırıldı ve bu durum onların, sorunlarını çözecek farklı kulvarlar aramalarına yol açtı. Türkiye'de Kürt sorunun en hayati ifadesi, Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK) tarafından yürütülen gerilla başkaldırısı ve 1984'le başlayan çatışma oldu.[80]

PKK Lideri Abdullah Öcalan yargılandığı İmralı Adası'nda mahkemeye sunmak için hazırladığı savunmasında PKK nezdinde son Kürt isyanını şu sözler ile tarif ediyor: " PKK, Cumhuriyetin elli yıllık alt ve üst yapısının ortaya çıkardığı objektif temel üzerinde, dünyadaki fırtınalı devrim ve karşı devrimin teorik ve pratik incelemesini, ütopik ve teorik bir grubun, öncelikle 1970-1980 arası ideolojik isyan hareketi, 1980-1990 arasında da siyasi ve eylemsel hareketi olarak doğup gelişmiş, gerçekten de son büyük Kürt isyan hareketidir… Kürtler, PKK ile verdikleri isyanla şunu kanıtlamışlardır: 'Bizi özgür tanımazsan ayrılıkçılık ve isyan hep

[79] TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, Özet,s.113

[80]Güneş,Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları, 2013,s.19

gündemde olur. Ya seninle özgür birleşirim ya ölürüm, kaçarım' demeye getirmişlerdir. 'Bundan ikimiz de en büyük zararı, acıyı çekeriz" demişlerdir. İsyanın söylemi budur…"

PKK'nin temsil ettiği Kürt öznelliği, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin karşı karşıya kaldığı en ciddi toplumsal-siyasal meydan okuma olan Kürt meselesini kamusal alanda 'görünür' hale getirmenin yanı sıra bir isyan hareketi olarak da 'devletin ve ülkenin bütünlüğüne yönelik' en büyük tehdit olarak tezahür etti… PKK'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasal sistemi açısından yarattığı tehdit Cumhuriyet'in 1923'teki kuruluşundan beri karşı karşıya olduğu en ciddi sorun olarak kabul edildi.[81]

Genelkurmay rakamlarına göre 27 Kasım 1978'den günümüze kadar PKK ile devlet güçleri arasında 43 bin 505 olay meydana gelirken, bu olaylarda; (15 Ağustos 1984 ila Nisan 2009 tarihleri arasında) 11 bin 735'i güvenlik görevlisi yaşamını yitirdi. Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un 17 Nisan 2009 tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı'nda yaptığı konuşmada 40 bin PKK'linin "etkisiz hale" getirildiği belirtilmiştir. Bu rakamlar göz önüne alındığında 50 bini aşkın kişi yaşamını yitirdi. TBMM Göç Komisyonu'nun raporuna göre 3 bin 248 köy ve mezra köy ve mezra boşaltıldı. 300 milyar YTL yakın bir maddi bedel bu çatışma döneminde harcandığı yaygın kanaatler arasındadır. *(Rakamlar Hüseyin Yayman'ınhazırladığı SETA raporundan alınmıştır.*

Ölüm, zorunlu göç, yıkım, faili meçhul cinayetler, toplumsal travma ve büyük maddi bedelleri arkasında bırakan bu 30 yıllık "savaş", "düşük yoğunluklu savaş", "çatışma", "terör" ve "isyan" olarak çeşitli kesimlerce nitelendirilen politik sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için PKK'nin oluşum sürecini ana hatları ile değerlendirmekte yarar bulunmaktadır.

Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) Grup Aşaması ve Partileşme Süreci

1970'lerin başında önce DDKO, ardından Dev-Genç, THKP-C'ye sempati duyan Abdullah Öcalan (4 Nisan 1949-Urfa), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde devam ettiği öğrenimi sırasında etrafına topladığı öğrencilerle yeni bir sol grup oluşturmaya başlar.

1960 darbesinden sonra 1961 yılının görece özgürlükçü Anayasası önce birtakım fırsatlar yaratmış, ancak bu fırsatlar 1971 müdahalesi ile daraltılmıştır. 1970'li yılların başı Türkiye solu için çöküş ve yeniden kuruluş dönemi olmuştur ve bu dönem sonunda PKK'nin kuruluşuna giden oluşum süreci açısından büyük önem taşımaktadır. Sol örgütlere ve yayınlara yasaklamalar getiren 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle sol militanların

[81]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.2-10

tutuklanması, devrimci hareketin önde gelen liderlerinin öldürülmelerinin (1972) ardından solda bir çöküş yaşandı. Böylece Türkiye'de örgütlü sol geçici bir son yaşamış oldu… Kürdistan'ın bir sömürge olduğu tezi ile birlikte Kürdistan'da Türkiyedekinden ayrı bir mücadele örgütleme fikri işte bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1973 yılında kendilerine Kürdistan devrimcileri adını verecek küçük bir grup oluşmuştu- Abdullah Öcalan, Haki Karer, Baki Karer, Fehmi Yılmaz, Kemal Pir (ek yapıldı alıntıda yok), Ali Haydar Kaytan ve İbrahim Aydın daha sonraları ise Cemil Bayık, Duran Kalkan, Mehmet Hayri Durmuş, Mazlum Doğan ve diğerleri.[82]

Siyasal olarak bakıldığında PKK, THKO ve THKP-C'den doğrudan etkilenmiştir… Abdullah Öcalan ile PKK'nin diğer kurucularından, Karadeniz Bölgesi'ndeki Gümüşhane ilinden Kemal Pir'in önceleri THKP-C yanlısı oldukları bilinmektedir. İlk grup oluşumu döneminde önemli bir rolü olan bir başka Karadenizli, Ordulu Haki Karer ile aynı süreçte yer alan ve bugünde PKK'nin lider kadrosunda bulunan Ali Haydar Kaytan ile Mustafa Karasu ise önceleri THKO sempatizanı idiler.[83]

"Kürdistan bir sömürgedir" fikri üzerinden gelişen bu gruplaşma Öcalan'ın, 1 Mayıs 1973'te Çubuk Barajı'nda 6 arkadaşıyla birlikte yaptığı toplantı ile tamamen netleşmiş ve gruplaşma kararı verilerek grup kendini deklere etmişti. Aynı grubun 1974'te kurduğu Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD), bu grubun çalışmaları için yasal bir zemin oluşturmuştu. Dernek yöneticilerinden olan Abdullah Öcalan, derneğin kapatıldığı 1975'e kadar burayı çalışma üssü gibi kullanır ve çeşitli seminerler düzenleyerek fikirlerini yaymaya çalışır. Bu sırada PKK'nin önder kadrolarından Hayri Durmuş ile birlikte kaleme aldıkları 68 sayfalık "Kürdistan Devriminin Yolu" adlı broşür ile Abdullah Öcalan aslında izleyeceği yolu belirginleştirir.

'Kürdistan bir sömürgedir' tezini savunan PKK, Türkiye sınırları içerisinde tarif ettiği Kürdistan coğrafyasına ilişkin 3 evreli bir süreç belirlemesi yapmıştır. Birinci evre, 1925 yılında Şeyh Sait'in yeni Kemalist rejime karşı ayaklanmasıyla başlamıştı. Kemalist rejim bu ayaklanmayı askeri işgal için bir bahane olarak kullanmış, ilk evre Dersim isyanının bastırılmasından birkaç yıl sonra, 1940 yılında sona ermiştir. Bunu izleyen ikinci evrede Türk devletin Kürt gençlerine kendi kültürünü dayattığı yatılı okullar örneğinde somutlanan

[82]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s. 44-45

[83]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.44

asimilasyon dönemi yaşanmış, 1960'larla birlikte bu kez ekonomik sömürgeleştirmenin aracı Kürt toplumunun geleneksel (aşiret temelli) yapılarını çözmeye yönelik (devlet öncülüğündeki) tarımsal modernleşme olmuştur.[84]

1977 yılının Ocak ayında yapılan Dikmen ve Tuzluçayır toplantılarında karara bağlanan 'Kürdistan'a Dönüş' kararı alınır. Tarihler 27 Kasım 1978'i gösterdiğinde Abdullah Öcalan ve arkadaşları Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Fîs Köyü'nde 22 delegeden oluşan bir toplantı düzenleyerek Nisan 1979'da PartîyaKarkerênKurdistan (PKK - Kürdistan İşçi Partisi) adını alacak olan siyasî partiyi kurarlar. Kurulan partinin genel sekreterliğine Abdullah Öcalan seçilir. PKK bu partileşme hamlesini 18 Mayıs 1977'de Sterka Sor adlı örgüt tarafından öldürülen PKK'nin öncü kadrolarından Haki Karer'e adadığını bildirmiştir.

1980'lerden sonra adı sıkça duyulacak ve Türkiye'nin yanı sıra Ortadoğu'da ve hatta dünyada büyük yankılar uyandıracak olan bu partinin adı yaygın biçimde Temmuz 1979'da Adalet Partisi (AP) Şanlıurfa Milletvekili Celal Bucak'ın evine düzenlenen ve Bucak'ın ağır yaralanmasıyla sonuçlanan eylemle duyurdu.[85]

PKK'nin ele aldığımız başlangıç hedefi açısından politik hedefi, eş zamanlı olarak sömürgeciliğin yok edilip bağımsız bir devletin kurulmasına dayanan bir ' yaratıcı yıkım' süreci ile Kürdistan'ın kurtuluşu idi. Abdullah Öcalan tarafından yazılan (veya ona atfedilen) 1978 tarihli manifestosu *"Kürdistan Devrimi'nin Yolu"nda,* PKK kendisini 'ulusal kurtuluşçu' ve 'proleter devrimci' bir hareket olarak duyurdu. Sömürgeciliğin yok edilmesi ve Marksist-Leninist prensiplere dayanan demokratik birleşik bir Kürdistan inşa etme, işçilerin, köylülerin ve aydınların ittifakı ile gerçekleştirilecekti. PKK'nin daha sonraki gelişim sürecinde Öcalan geleneksel Marksist ilkeleri yeniden yorumlayarak kendi sosyalizm anlayışını geliştirmeye çalıştı.[86]

Çıkış sürecinde, bir yandan yılların dil yasağına kadar varan baskı ve inkar diğer yandan o dönem soluna hakim olan sorunlara sloganvari, ütopik yaklaşım, yine, Kürt milliyetçiliğindeki kuşku ve korkuya dayanan ayrılıkçılıkla birlikte, dünya çapındaki ulusal kurtuluş hareketlerinin tek çözüm yolunun, ayrı devlet kurma biçiminde anlaşılması, PKK'nin

[84]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.56

[85]Tori, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasına Kürtler, Doz Yayınları,2005, s.240

[86]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.3

programında ve propagandasında ayrılma yönüne ağırlık vermeye yol açıyordu, enternasyonal birliğe vurgu yapılıyordu. [87]

PKK, diğer Marksist-Leninist ideolojiye sahip örgütlere nazaran birtakım farklılıkları bünyesinde taşımaktadır. Diğer örgütler, kadrolarını biçimlendirmek ve kanalize etmek amacı ile illegal ve legal düzeyde gazete, dergi ve broşür gibi materyalleri kullanırken PKK başlarda görüşlerini gözlerden ırak çeşitli hücre evlerinde ve benzeri kapalı mekanlarda, yazılı kaynak kullanmadan, yüz yüze aktarma yolunu seçmiştir.[88]

13 Haziran 2013 tarihli Komisyon toplantısında dinlenen Araştırmacı-yazar Orhan MİROĞLU 12 Eylül öncesi dönemde Kürdistan'ın sömürge olduğu gerçeğinin çok tartışılan bir tespit olduğunu belirterek, PKK'nin kuruluş yıllarındaki örgütlenme modeli hakkında şu görüşleri dile getirdi:[89]

"PKK bu ortamda tabii ki farklı fikirleriyle tarih sahnesine çıktı Abdullah Öcalan'ın liderliğinde ve o da Vietnam, Cezayir tipi bir anlayışı öngörüyordu. Yani, madem bu ülke bir sömürgedir, o zaman sömürge ülkelerin kurtuluş modeli buna uygundur. Silahlı mücadele fikri o dönemde, doğrusunu isterseniz çok iyi hatırlıyorum, çok makbul bir fikir değildi ve PKK 1977, 1978 hatta 1979'a kadar belki bu sözünü ettiğim grupların içerisinde hemen hemen en zayıf olan gruptu çünkü toplumla ilişki kurma anlayışı ve geliştirmek istediği mekanizmalar diğer gruplara göre çok farklıydı, illegaliteyi çok öngörmüyordu. Mesela, gençlik derneklerinde çalışmanın, yer almanın devlete bir biçimde hizmet olduğunu savunuyordu. Dolayısıyla kitlelerle kurduğu bağlar demokratik kanallar kullanılarak kurulan bağlar değildi, daha ziyade illegal yöntemler kullanılarak kuruluyordu"

Öcalan'a göre devrimci partilerin (THKP-C, THKO ve TİKKO ve diğer sol örgütler) kısa bir süre sonra yenilgiye uğramalarının nedeni, henüz zayıfken devletle doğrudan çatışmaya girmiş olmalarıdır. Öcalan ve çevresindeki grup bu bilgiye sahip olarak böyle eylemlere girişmeden önce sıkı bir örgütlenmeye gitme kararı aldı. Böylece grup hemen eyleme girişmek yerine bir parti oluşumu için beş yıl çalıştı ve varlığını dışarıya duyurmadan önce bir

[87]Öcalan,Abdullah, Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi, Mem Yayınları,s.48

[88]Özer, Ahmet, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, s.619

[89] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

sene daha bekledi. Ancak 1984 yılında, yani grup oluşum sürecinin başlamasından on bir yıl sonradır ki devlete karşı silahlı mücadelesini başlattı.[90]

PKK diğer Kürt örgütler ile mukayese edildiğinde şu belirgin fark da açıkça orta çıkmaktadır. PKK'nin politik ve soysal dokusu tamamen seküler olmak ile birlikte aristokrat veyahut feodal Kürt şahsiyetler ve önderler etrafında toplanan Kürt siyasal hareketlerinin aksine PKK daha çok köylü ve ezilen kesimleri etkileyip örgütlemiştir. PKK bu yıllarda yaptığı siyasal propaganda ve ajitasyon faaliyetlerinde de bu sınıfsal yaklaşımını açıkça dile getirmiştir.

1979 yılının Mayıs ayının ilk haftasından başlayarak anî bir kararla Öcalan, neredeyse bütün yönetici kadrolarını Urfa'ya çağırtmış ve Maraş olayları ile başlayan dalgalanmayı anlatarak askerî bir darbenin olabileceği düşüncesi üzerinde durmuştu. Nitekim verdiği kararla kadrolar ve Abdullah Öcalan'ın kendisi 12 Eylül 1980 tarihindeki askerî darbe olmadan Suruç üzerinden Türkiye'yi terk edeceklerdi. 1979 yılının Haziran ayında Abdullah Öcalan Ethem Akçan ile birlikte Suriye'ye geçti. Kasım 1979 tarihinde PKK'nin lider kadrolarının da aralarında bulunduğu 60'a yakın militan Suriye'ye geçmiş buradan da Lübnan'da Filistin Kurtuluş Örgütü denetimindeki kamplara gitti. 12 Eylül darbesinden sonra da militanlarını Suriye üzerinden Filistin kamplarına çeken PKK, 1981 yılının başlarına kadar yaklaşık 150 kadar militanını geri çekti.

12 Eylül Askeri Darbesi

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri içerisinde ülke yönetimine el koydu. TBMM ve siyasi partiler kapatıldı. Siyasi parti liderleri tutuklanarak Zincirbozan'a gönderildi. Ülke yönetimine el koyan komuta kademesi kurduğu Milli Güvenlik Konseyi ile TBMM'nin yerine geçerek kanunlar yaptı ve ülkeyi bir hükümet gibi 1983 yılına kadar yönetti. Tankların ve askeri postalların paletleri altında kalan Türkiye demokrasisi halen 12 Eylül rejiminin etkilerinden kurtulamadı.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 23 yıl kesintisiz olarak CHP'nin tek parti dönemi ile yönetilen Türkiye, çok partili siyasal yaşama geçtikten 14 yıl sonra ilk, 25 yıl sonra ikinci ve 34 yıl sonra üçüncü askeri darbeyle karşılaşmıştı.

[90]Jongerden, Joost-Akkaya,Hamdi,Ahmet,PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi,2012,s.48

27 Aralık 1979'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ile Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un imzasını taşıyan, ülkedeki iç karışıklıkla ilgili bir uyarı mektubu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e gönderildi. 1 Ocak 1980'de Çankaya köşkünde Kenan Evren ve kuvvet komutanlarıyla bir görüşme yapıldı. "Türk Silahlı Kuvvetleri ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce, milli menfaatlerimizi ön plana alarak, anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.[91]

Darbeciler ülkenin tüm sorunlarının "Atatürkçülükten" sapmaktan kaynaklandığına inanmaktaydı. Bu sapışın nedenleri onlara göre, 'muhteris politikacıların çevirdiği dolaplar ile yabancı ideolojilerin yurda sızması'ydı. Müdahaleden 6 gün sonra MGK üyeleri " milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı bir anayasa düzeni" vaadini de içeren bir metinle ant içtiler. MGK karar, yasa ve bildirileri ve sıkıyönetim komutanlıkları kararları eliyle kamu özgürlükleri ve temel haklar kısıntıya uğratıldı. Yargı yoluna başvuru hakları kısıtlandı, 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakları kaldırıldı; hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaştırıldı, hak ihlalleri yaptırımsız kaldı. Yargı kararı olmadan sadece "sıkıyönetim komutanları"nın kararlarıyla "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmamak üzere" 10 binin üstünden kamu personelinin işine son verildi. 7 Kasım 1982'de vesayet rejimini perçinleme ve özgürlükleri kısıtlama esasına dayalı yeni anayasa referanduma sunuldu. Halkın yüzde 91,4'ü "kabul" oyu verdi. 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlere sadece üç partinin katılmasına izin verildi. Darbecilerden bunlardan birini açıkça desteklemesine rağmen Anavatan Partisi (ANAP) yüzde 45,2 oy alarak iktidar oldu.[92]

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'de, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. Bir nevi 1971 muhtırasıyla başlayan sürecin derinleştirilmesi, tamamlanmasıdır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, ülkenin toplumsal ve siyasi tarihinde onarılması güç yaralar açmıştır.

[91] http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi

[92] Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonu, Nisan 2013, Özet, s.114

Türkiye'de toplumun en küçük çekirdeği olan aileden toplumun bütün katmanlarına kadar her şey darbe ile yeniden biçimlendirilmiş. Ülkenin siyasal yapısı, eğitimi, 12 Eylül darbesi hukukuna göre dizayn edilmiş, devlet yapılanması ve kurumları askeri cuntanın çıkar ve amaçları doğrultusuna göre oluşturuldu.

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecini Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23 Mayıs 2013 tarihinde dinlediği Prof. Dr. Ahmet Özer ,bu tür darbelerin emperyal güçlerin Türkiye'nin makas değiştirmesi ya da ittifak değiştirmesine yönelik çabaları olduğunu belirterek, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:[93]

"Burada birtakım kesimleri ya da iş birlikçilerini kullanarak yapmış oldukları darbeler olarak değerlendirmek gerektiğine inanıyorum yani bunların mutlak surette belli bir iş birliği ve onay çerçevesi söz konusudur"

12 Eylül askeri darbesi yarattığı sonuçları ve askeri cuntanın yaşamın her alanında kurumsallaşması ve yarattığı toplum modeli ile diğer darbe süreçlerinden oldukça farklıdır. Milli Güvenlik Kurulu, Yüksek Öğretim Kurulu, sıkıyönetim ve sonrasında oluşan Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Özel Yetkili Mahkemeler, askeri yargı, yüzde 10'luk seçim barajı, örgütlenme-düşünce ve siyaset özgürlüğünün önünde engel olan Terörle Mücadele Kanunu gibi anti-demokratik yasalar bu darbe sürecinin birer kurumlaşmalarıdır. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye'nin demokratikleşmesi sorunu gündemden hiç düşmedi.

12 Eylül askeri yönetimi yürürlüğe koyduğu Anayasa ile bir baskı rejimi kurmuştu. Darbenin yarattığı en olumsuz kurumsallaşmalardan biri de "insan" devletin değersiz bir varlığı haline geldi. Demokratik hak ve özgürlükler devletin menfaatlerine feda edilebilecek tali konular haline geldi. Bu baskı rejimi önce sıkıyönetim, ardından olağanüstü hal yönetimi uygulanarak ayakta tutuldu.

Darbenin Bilançosu

Darbelerin toplumumuzda ve siyasi hayatımızda ne büyük yaralar açtığına dair en iyi örnek hiç şüphesiz 12 Eylül 1980 darbesidir. 12 Eylül 1980 Darbesinde yaşanan travmanın ne boyutta olduğunu görmek için rakamlara müracaat etmek yeterli olacaktır. 12 Eylül

[93] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

Darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi. [94]

Peki 12 Eylül neydi? 12 Eylül neye karşı yapılmıştı? Elbette ki demokrasiye, parlamenter rejime, anayasaya karşı yapılmıştı. Elbette ki yükselen sol, sosyalist akımlar başta olmak üzere, "devlet otoritesini" tehdit eden her şeye karşı yapılmıştı. Bu "devlet otoritesini tehdit eden" akımlar içinde (devleti korumak adına giriştikleri tüm kanlı eylemlere rağmen) ülkücüler de görüldüğünden, sağ kesime, İslamcılara karşı da yapılmıştı. Dolayısıyla sol kesim kadar olmasa da onlar devletin hışmından, gaddarlığından paylarını aldılar. Elbette işin "uluslararası boyutları", uzaklardan destekçileri vardı. Fakat bu, işin "operasyonel" kısmıydı. İşin bir de zihinsel faslı var. Darbe aynı zamanda zincirlerini koparmaya çalışan bir topluma karşı da yapılmıştı. O yüzden böylesine gaddarlaştı.[95]

Neden Darbe Oldu?

12 Eylül Askeri Darbesi'ne doğuran nedenler üzerine ciltler dolusu yazılar, değerlendirmeler ve belgeseller hazırlandı. Darbenin ortaya çıkma nedenleri ve Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatına etkileri üzerine genişçe bir külliyat oluştu. Darbenin gerekçeleri ve nedenleri üzerinde çok farklı görüşler dile getirilmiştir. Resmi görüşe göre Türkiye'de her geçen artan şiddet ve "anarşi" olayları , siyasi istikrarsızlık, kardeş kavgasını önleme , "Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirlerin" önüne geçmek, "ülke bütünlüğünü korumak" ve "milli birlik ve beraberliği sağlamak" , ve muhtemel bir iç savaşı önlemek maksadı ile yapıldığı belirtilmektedir.6 Eylül günü Konya'da Necmettin Erbakan önderliğinde yapılan ve

[94]TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu ı. Cilt, S.15-16

[95]Danzikyan,Yertvart, "12 Eylül Neye Karşı Yapılmıştı?", Radikal Gazetesi, 09.04.2012

darbe liderlerinin şeriat amaçlı bir kalkışma girişimi olarak nitelediği Kudüs Mitingi de darbe nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Yukarıda saydığımız resmi görüşün dışında 12 Eylül'ün daha farklı gerekçeler ile ortaya çıktığına dair görüşlere de kısaca değinmekte fayda var. Bu görüşleri siyasal, ekonomik, dış boyutlu ana başlıklar altında kısaca ele almak mümkündür.

Siyasal Boyut: 1970'lerden 80'lere uzanan süreçte Türkiye'de giderek artan öğrenci ve işçi hareketlerine bağlı olarak giderek tabanda geniş bir kesimde ifadesini bulan toplumsal muhalefet devleti ürküttü. Devlet bu siyasal ürpertiyi askeri müdahale yolu ile aşmak istedi. Yine Kürt siyasal hareketlerinin giderek tabanda karşılık bulması devlet tarafından engellenmesi gereken milli bir mesele olarak görüldü.

Dış Boyut: NATO güney kanadının en önemli üyelerinden olan Türkiye'nin siyasi ve ekonomik iktidarsızlığı özellikle ABD tarafından gözleniyordu. 1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi, ardından aynı yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Türkiye'nin ABD politikaları için istikrarlı hale gelmesi önem kazandı. [96]Amerika organizasyonu ve desteği olduğuna dair görüşü belgeleri ile ortaya döken gazeteci-yazar Mehmet Ali Birand, 12 Eylül Saat:04.00 (1984) adlı kitabında ortaya atılan, 12 Eylül Darbesi sırasında dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Türkiye Masası Sorumlusu Paul Henze'in askeri müdahaleyi haber alırken haberi ulaştıran diplomatın yoursboyshavedone it - seninkiler yaptı/bizim çocuklar işi bitirdi - anlamındaki konuşması, 12 Eylül Darbesi içinde ABD'nin rolü konusunda tartışmalara neden olmuştur. Henze'den sonra Ankara'daki çocuklar başardı şeklindeki mesaj Başkan Jimmy Carter'a iletilmiştir. Paul Henze 2003 yılında bir türk gazetesine verdiği demeçte Bizim çocuklar işi başardı sözlerinin Mehmet Ali Birand'ın uydurması olduğunu belirtmiş.Ancak kısa bir süre sonra Birand 1997'de Henze ile yaptığı görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtlarını yayınlayarak Henze'i yalanlamıştır.

Birand'ın aktardığı bir anekdot özellikle dikkat çekicidir. Dönemin NATO Türk askeri temsilcisi Korgeneral Sürreya Yüksel, bir toplantıda Türkiye'deki çalkantılar hususunda ordunun hükümete rağmen insiyatif alacağından bahsetmiş, NATO Kuvvetleri Başkomutanı General Haig de " Bravo işte komutan böyle olur ve istikrar böyle kurulur" demiştir. [97]

[96](http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi)

[97] Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, Özet, s.117

Ekonomik Boyut: 12 Eylül öncesi dönemin son Başbakanı Süleyman Demirel'in "70 sente muhtacız" sözü ile özetlenen dış ticaret açığındaki artış ve döviz darboğazı; işsizlik, kıtlık ve işyeri anlaşmazlıkları ile beraber ekonomik sebepleri oluşturur. Aynı zamanda 1980'lere doğru tüm dünyada neoliberal bir ekonomik dönüşüm yaşanmaktaydı. Neoliberal reformları uygulayabilmek için toplumsal muhalefetin olmaması ve baskı ortamı gerekliydi. Amerika Birleşik Devletleri neoliberal politikaları hızlandırabilmek için dünyanın çeşitli ülkelerinde sağ hükümetleri işbaşına geçirmek için askerî darbeleri desteklemekteydi. O dönemde Türkiye'de yükselen bir toplumsal muhalefet özellikle işçi ve öğrenci hareketleriyle kendini göstermekteydi. Fabrikalarda grevler artmıştı. [98]

Devleti ve özellikle sermayeyi giderek tedirgin eden "ekonomik istikrarsızlığı" bir "düzen"e kavuşturmak maksadı ile 24 Ocak kararları hazırlandı. Türkiye ekonomisine getirdiği köklü değişiklikler ile 24 Ocak (1980) kararları Türkiye'nin kapitalistleşme ve liberal ekonomiye geçiş sürecinde bir kırılma noktası olarak çok önemli bir yer tutmaktadır. Sermayeyi memnun eden ancak Türkiye'de işçiler ve memurlar için ciddi hak kayıpları ve sendikal örgütlenmeye ket vuran 24 Ocak kararlarının toplumsal muhalefetin giderek yükseldiği 70'li yılların sonunda siyasi istikrardan yoksun hükümetler tarafından uygulanması zordu. Bu kararlar ancak toplumsal muhalefetin sindirildiği, sendikaların kapatıldığı, itiraz ve ret hakkının gözaltı ve tutuklama ile sonuçlanabileceği siyasi koşullar ile ancak mümkün olabilirdi. Bu siyasi koşullar da 12 Eylül Askeri Darbesi ile sağlandı. Bunun en sağlam örneği sendikal üye sayısında görülebilir. *1980'de sendikalı işçi sayısı 5.271. 074 iken 1985'te bu sayı 1.711.254'e düştü. (Yetkin, Çetin, Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri).* Darbe sonrası sadece iki faaliyet alanına dokunulmadı: Dış politika ve Demirel Hükümeti'nin 24 Ocak 1980'de yürürlüğe koyduğu ekonomik istikrar programı.[99]

Darbecilik, kelimesinin gerçek anlamıyla toplum düşmanlığıdır. Darbeler, toplumsal dinamiklerin kendiliğinden akışın önüne setler çeker ve toplumu adeta çocuklaştırırlar. Darbeciler ellerinde güç ve despotizm balyozu ile toplumun karşısına geçer ve kendilerini onları tüm dertlerinde kurtaracak "kurtarıcılar " olarak sunarlar. Zaten darbeyi hazırlayan zorlu koşullardan iyice bunalmış olan toplum, öylesine köşeye sıkışmıştır ki, bu kıymeti

[98] http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi

[99] Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, s. 257-258

kendinden menkul kurtarıcılara boyun eğmekten başka çare bulamaz. Darbe birçok bakımdan insanlık dışı unsurlar içerir. Bunların başında kendilerini kurtarıcı sanan bazı komutanların olanca güçleriyle toplumun tüm dokularını balyozla ezme ya da bombardımana tutma gelir. Darbelerle yüzleşebilmek, darbelerin yol açtığı travmaları onarabilmek için darbecilerin ve onlara destek verenlerin cezalandırılması, hiç kimsenin yaptığının yanına kar kalmaması, mağduriyetlerin elden geldiğince giderilmesi, toplumu kandırmak amacıyla oluşturulan senaryoların açığa çıkarılması için hukuki bir sürecin başlatılması gerekir, Keza hukuk tanımaz bir şekilde gerçekleştirilen uygulamaların mağdur olanların da mağduriyetlerini gidermek, insan hak ve hukuk ihlallerinin telafisini sağlamak önem taşımaktadır[100]

12 Eylül Askeri Darbesi İle İnkar ve Asimilasyon

1921 Anayasasında Türkiyelilik üzerine kurulan üst kimlik 1924, 1928, 1931, 1934, 1937 yıllarında yapılan kimi müdahaleler ile Türklük ekseninde daha daraltıcı ve milliyetçi bir anlayışın anayasaya hakim olmuştur. 1960 Askeri Darbesi'nden sonra Milli Birlik Komitesi'nin hazırladığı Anayasa'da "Türk" vurgusu ana eksen haline gelirken; "Türk vatanı, Türk ordusu, Türk cumhuriyeti, Türk yurdu, Türk milleti" tanımlamaları artık geniş yer buluyor. 1982 Anayasası ile beraber tekçi ulus anlayışının en katı örneği Türkiye halklarına dayatıldı. Farklı etnik grup, kültür ve inançlar bu anayasa ile yok sayılmış ve Türklük potası içinde eritilmek istenmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Kürt sorunu etrafında bir bütün olarak demokrasi ve özgürlükler sorunu açısından bir kırılma noktası olmuştur. 12 Eylül askeri darbesinin mağdurlarından biri olan Kürtler, şiddetli imha ve inkar politikalarının birincil hedefi haline geldi. Darbeyi gerçekleştiren cuntacı generallerin "Siirt'in bir köyüne yaptığımız gezide bölge insanının Türkçe dışında bir dili konuşması bizi kararlaştırdı" söylemi aslında 12 Eylül askeri darbesinin amaçlarından birini de açıkça ortaya koyuyordu. 1960'lar ile başlayan ve 1970'lerde giderek artan Kürt siyasal ivmesinin önü askeri darbe ile kesilmek istendi.

12 Eylül vesayet rejiminin toplumun iliklerine kadar yaydığı korku ile beraber sokakta Kürtçe konuşmak yasaklanmış, yerleşim yerlerinin isimleri Kürtçe'denTürkçe'ye dönüştürülmüş. Kürtçe müzik dinlemek ve Kürtçe yazmak artık dönemin en illegal

[100] Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonu, Özet, Nisan 2013, s.113

faaliyetlerinden biri olarak görülmüştür. Darbenin hemen akabinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürtler üzerindeki baskılar had safhaya çıkarıldı.

Darbenin baş mimarlarından Kenan Evren'in "Asırlar boyu, 600 küsur seneden beri bir arada kucak kucağa yaşamış ülkemizin insanlarının 'Sen Kürtsün, sen Lazsın, Sen Çerkezsin' denilerek bölünmeleri için her türlü gayret sarfedilmiştir. Biz bilerek veya bilmeyerek bunlara alet olmuşuz.'

Kürtler Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin bir koludur.' şeklindeki sözleri Kürtler başta olmak üzere diğer halklara yönelik sonraki yıllarda geliştirilecek inkar ve asimilasyon politikalarının tezahürü olacaktı.

Daha önceki anayasalarda (1924 ve 1961 anayasaları) Devletin resmî dili Türkçedir" şeklinde yer alan temel hüküm 1982'de "Devletin dili Türkçedir" ifadesiyle daraltılır. Bu ibare dil yasağının anayasal alt yapısını oluşturdu. "Düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz", "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dille yayın yapılamaz", "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğrenim kurumlarında Türk vatandaşlarının anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez" şeklinde maddeler ile zulmün en büyük örneği olacak olan anadil yasağını anayasal bir yasak haline getirdi. Bu anayasal yasağın mağdurlarından olan Kürtler, için Kürtçe konuşmak anayasal yasak olduğu gibi ciddi cezai müeyyideler ile karşı karşıya kaldı. Kürtçe yasağını anayasal bir yasak haline getiren Anayasasının sözünü ettiği kanun da 29 Ekim 1983'te yürürlüğe girdi. Sekiz yıl boyunca yürürlükte kalan bu yasa 1991 yılında kaldırıldı. İlgili kanunun kaldırılmasına rağmen 90'lı yıllarda fiili düzeyde evlerde ele geçirilen Kürtçe kitap ve kasetler iddianamelerde suç delili olarak gösterildi. İnkar ve asimilasyon politikalardaki ısrar nedeni ile uzun yıllar Kürtçe dili üzerinden "bölünme fobisi" sürekli yeniden üretildi. Günümüze kadar da halen anadilde eğitimin sağlanamamış olması nedenlerinden biri de 12 Eylül Anayasası getirdiği anayasal yasaktır.

Dönemin dil yasağının en çarpıcı anekdotlarından biri Mamak askeri Cezaevi'nde tutuklu olan Kamber Ateş ve annesinin hikayesidir. Türkçeden başka bir dil konuşulması yasak olduğundan oğlunu görmeye gelen Kürt anne oğlunun ve kendisinin işkenceye maruz kalmasını önlemek için yolda sadece şu üç kelimeyi öğrenebilmiştir; "Kamber Ateş nasılsın?". Kendilerine ayrılan görüş süresinin 3 dakikasında anne sadece " Kamber Ateş nasılsın"

diyerek geçirmek zorunda bırakılması dönemin inkar ve asimilasyon politikalarının boyutunu bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.[101]

12 Eylül Darbesi'nden 3 ay önce hazırlanan "iç tehdit" raporu aslında Kürtlere yönelik inkar ve asimilasyon politikalarının önceden kurgulandığını göstermektedir. *Raporda Kürtler için 'Aslında onlar asimile edilmiş Türk' değerlendirmesi yer alıyor. Kürt aşiretlerse 'samimiyetlerine güvenilmez ve isyancı' olarak tek tek fişlenmiş.* Raporda Kürt diye bir etnik grubun olmadığı vurgusu yapılarak şu tespite yer veriliyor: *Kürt diye nitelenerek toplumumuzdan koparılmak istenilen Doğu ve Güneydoğulu yurttaşlarımız, en azından büyük bir bölümü Türk soyuna dayanmaktadırlar. Asıllarının Türk soyundan geldiği bugün kanıtlanmış olan bu yurttaşlarımız ters yönde gelişen bir asimilasyon sonucu bugün ayrı bir dile sahip olmuşlardır. Küçük bir azınlık ise çeşitli ırkların karışımından oluşmuş karma ve ulusal benliği yitirilmiş bir grup oluşturmaktadır. Yurdumuzda 'Kürt' diye adlandırılan vatandaşların çoğunluğu Sünni olup Şafi mezhebindedirler. Bir kısmı da Alevidir. Az sayıda Hanefi mezhebinde olanlar vardır. Aleviler daha çok Tunceli, Bingöl, Erzincan, Elazığ ve Malatya illerinde bulunmaktadır." …. Raporda, Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt aşiretleri tek tek mercek altına alınmış. Raporda, aşiretler 'ayaklanmalara katılan', 'durumları şüpheli' ve 'hükümete bağlı' olarak ayrılıyor. Nerede yaşadıkları ve yaklaşık nüfuslarına yer veriliyor*. Raporda ayrıca Kürt örgütlerine ilişkin de değerlendirmeler yapılmış.[102]

Darbe ile beraber farklı Kürt fraksiyonlarından olan binlerce kişinin gözaltına alınıp, tutuklandı. 1960 darbesi ardından Kürtlere yönelik başlayan baskı 12 Mart Darbesi ile artmış ve 12 Eylül Askeri Darbe ile beraber adeta doruğa ulaştı. Binlerce Kürt siyasal aktivisti cezaevlerine konuldu. Kürt siyasal örgütlerine yönelik yapılan yoğun baskıların ve tutuklamalar tek bir amacı taşıyordu; farklı bir etnik yapı olarak kültürel ve siyasal mevcudiyetinin kabul edilmesini talep eden bütün Kürt kurum ve örgütlerini tasfiye etmek. Oysa ki resmi rakamlar Kürtlere yönelik toplu tutuklamaları oldukça düşük göstermiştir. Bu konu ile ilgili Modern Kürt Tarihi kitabının yazarı David McDowall şu tespitte bulunmaktadır: "Devlet otoritesini tesis edebilmek için çok katı uygulamalar yaptılar. Nisan 1983'te sorumluluğu sivil hükümete iade ettikleri ana kadar resmi rakamlara göre yalnızca 592 kişi ölmüştü. Fakat bunun maliyeti çok büyüktü. Yönetimde oldukları dönemde, kendi

[101] İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, Kamber Ateş Nasılsın Hapishaneden Öyküler

[102] http://www.radikal.com.tr/politika/darbecinin_asiret_fisi_guvenilmez_ve_isyanci-1141119

istatistiklere göre 60.000 kişi tutuklanmıştı. Bunların yüzde 54'ü solcu, yüzde 14'ü sağcı ve yalnızca yüzde 7'si Kürt ayrılıkçılardı. Bu rakamlar generallerin de diğer tüm Türk yönetimleri gibi Sol'a Sağ'dan daha katı davrandığını göstermektedir, ancak Kürtler konusundaki istatistikler pek inandırıcı değildir. Ankara açıcısından hem Kürt ayrılıkçılığının bir tehdit olduğu uyarısını yapmak hem de bunun gerçek boyutlarını inkâr etmek önem taşıyordu. Uluslar arası İnsan Hakları Örgütü'nün ise çok farklı bir hikayesi vardı. Örgüt Eylül 1980 ile 1982 arasında en az 81.000 Kürt'ün tutuklandığını iddia ediyordu. Bu Kürtlerin hoşnutsuzluğu ile ilgili sorunun generallerin kabul ettiklerinden çok daha yaygın olduğunu gösteriyordu. Türk ordusunun üçte ikisinin, sükuneti sağlamak için Kürdistan'da konuşlandırıldığı açıklanmıyordu".

Yine Dowall'ın iddiasına göre diğer Kürt örgütleri ile kıyaslandığında 1980 darbesinin ardından 1790 PKK üyesi tutuklandı. Bu rakam diğer herhangi bir Kürt grubu ile karşılaştırıldığında oldukça fazlaydı. PKK'li tutuklular arasında merkez komite üyesi olan çok sayıda lider kadro da yer almaktaydı.

Kürt Sorununda Kırılma Noktası: Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi

Askeri Darbenin öncesinde hatırı sayılır sayıda Kürt siyasal aktivisti Türkiye'ye kaçmayı başardıysa da, çok daha fazlası devletin güvenlik güçleri tarafından yakalandı ve Doğu ile Güneydoğu'daki çeşitli cezaevlerine kondu. Büyük bölümü de tutsaklara boyun eğdirmeyi hedefleyen korkunç işkencelerin mekanı olan kötü ünlü Diyarbakır Cezaevi'ne gönderildi….Türkiye, 12 Eylül 1980'deki askeri darbenin ardından 1983'e kadar, askeri bir rejim tarafından yönetildi… 1980'li yılların başlarında cezaevleri- özellikle de Diyarbakır Cezaevi-direnişin ve Kürt siyasal aktivizmin temel mekânıydı. [103] İşkence ve insanlık dışı uygulamalara maruz kalan Kürt siyasetçiler Diyarbakır Cezaevi'ni 12 Eylül Askeri Darbesi Auschwitz'i* Toplama Kampı'na benzetti. Kürtlerde telafisi zor toplumsal kırılma yaratan Diyarbakır Cezaevi'nde akla hayale gelmeyecek işkence metodları uygulandı. Görüş kabinlerinin girişine "Türkçe Konuş Çok Konuş" yazısı 81 yılı yaz aylarında yazıldı. Görüşmeler bir dakika ile sınırlandırıldı ve Türkçe konuşulacaktı. Buna benzer çok sayıda ırkçı, militarist söylem koğuş duvarlarına işkenceler eşliğinde zorla tutuklulara yazdırıldı ve yine zorla askeri marşlar ezberlettirildi. Baskı ve işkence ile Kürt muhaliflerini "ehlileştirmek" isteyen

[103]Güneş,Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları, 2013,s.152-183

* Nazi Almanyası tarafından II. Dünya Savaşı döneminde kurulmuş en büyük toplama kapmı

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi Müdürü Yüzbaşı Esat Oktay Yıldıran "Sizi yola getireceğim. Hafızanızı silip, sizi, en yakınlarınızın bile tanıyamayacağı yeni kişiliklere büründüreceğim" sözleri 12 Eylül Askeri Darbesi'nin muhaliflere ilişkin yürüttüğü politikanın esasını oluşturmakta.

Komisyonun 28 Mayıs 2013 tarihli toplantısında konuşan BDP İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel, Diyarbakır zindanında Kürtlere tek tip elbise giydirmek istendiğini kaydederek, şunları şöyledi: *"Diyarbakır'daki insanlar direndi, o tek tip elbiseyi parçaladı ve şimdi Diyarbakır zindanındaki işkenceleri konuşur hâle geldik, insanlık dışı uygulamaları konuşur hâle geldik"*[104]

Kürt sorunun yakın tarihsel arka planında önemli bir dönemeç olan Diyarbakır Cezaevi'nde uygulanan gayri insani ve ahlak dışı uygulamalara maruz kalan Kürt siyasetçiler şahsında Kürtlerin demokrasi, özgürlük ve eşitlik istemleri bastırılmak istendi. Diyarbakır 5 No'lu Cezaevinde 1981-1984 yılları arasında 53 tutuklunun ölümüne, yüzlerce tutuklunun da sakat kalmasına ve mağdurların psikolojik tahribata uğramasına neden olan politikalar encamında demokratik yol ve yöntemler ile mücadele etmek isteyen Kürt siyasal hareketlerinin üstüne demokrasi kilidi vuruldu. 12 Eylül'de Diyarbakır Cezaevi'nde kalan İrfan Welat, "Auscwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi" adlı kitabında cezaevindeki sistematik işkencenin amacını şu sözler ile açıklıyor*: " 1980 yılında burası bir toplama kampıydı. Kürtlerin memleketinde Kürtleri topluyorlardı buraya. Sadece Kürtleri değil sol ve demokratik tüm grupları , hatta kendilerine göre 'eşitlik' olsun diye sağcıları, işbirlikçileri de buraya topluyorlardı. Burada uygulanan işkenceler sadece fiziki değil kişiliğe dönüktü. Bir başkalaşım yaratılmak isteniyordu. Tüm işkenceler buna dönüktü…" 40 koğuşu ve 80 hücresi ile uygulamalı bir işkence, ölüm ve yok etme merkeziydi. Kürt halkının siyasetçilerine, entelektüellerine, bir halka "ders" olsun diye aklın hayalin almayacağı acılar yaşatılmış bir merkezdi Diyarbakır 5 No'lu.*[105]

Diyarbakır Cezaevi'nde köylüsünden işçisine, öğrencisi, milletvekili, belediye başkanı ve entelektüelinden bir cümle Kürt muhaliflerinin tutulduğu Diyarbakır Cezaevi'nde sadece bir hususta "eşitlik" söz konusuydu. O da statüsüne bakılmadan herkese işkence

[104] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 28.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[105] http://www.bianet.org/biamag/insan-haklari/117013-bes-nolu-12-eylul-de-de-okuldu

uygulanıyordu. Bunun örneklerinden biri de o dönem milletvekili olan ve şu anda da Mardin Bağımsız Milletvekili olan Ahmet Türk'e uygulanan ağır işkenceydi. O dönem Türk ile aynı koğuşta kalan Yılmaz Yalçıner, bu konudaki anısını şöyle paylaşıyor: *"…Asker gardiyan, koğuş mazgalından ana avrat söverek beni çağırdı. Kapıyı açtı. Koridora çıkardı. Az ileride birkaç kişi duruyordu. Yarı karanlık ortamda ilk anda ne olduğunu anlayamamıştım ama; 'Al lan!' dediler, yine sövgüyü eksik etmeden; '..Bu (..) Ahmet Türk bundan sonra bu koğuşta kalacak!' O zaman elinde bavul olan birinin sendeleyerek bana doğru adım attığını gördüm. Düştü düşecekti. Gayrı ihtiyari hamle yapıp tuttum... Koğuşa girdik. Adam çırılçıplaktı. Hiç ama hiçbir şey yoktu üzerinde. Ağzı burnu kan içindeydi. Yürüyecek mecali kalmamıştı. Zaten içeri girer girmez yere yığıldı. Hapishaneye girişinde onu milletvekili olduğu için daha bir hınçla ezmişlerdi…"*

Yaygın işkence ve baskı ile en temel insan haklarının ihlallerine karşı, çoğunluğu PKK üye ve sempatizanlarından oluşan cezaevindeki aktivistler, Aralık 1980 tarihinde Diyarbakır Cezaevi'nde bir açlık grevi örgütlediler. PKK üyelerinin Diyarbakır Cezaevi'ndeki direnişi, 1981 ve 1982 boyunca devam etti ve Mazlum Doğan'ın 21 Mart 1982 gecesi intiharı, dört diğer PKK üyesinin (Eşref Anyık, Ferhat Kurtay, Necmi Öner, Mahmut Zengin) 18 Mayıs 1982'de bedenlerini ateşe vermesi ve 14 Temmuz 1982'de başlamış olan ve PKK'nin dört üst düzey yöneticisi olan Kemal Pir (7 Eylül), Mehmet Hayri Durmuş (12 Eylül), Akif Yılmaz (15 Eylül) ve Ali Çiçek'in (17 Eylül) öldüğü ölüm orucunda doruğa ulaştı…[106]

Ayrıca bu eylemler süresince PKK'nin önder kadroları mahkemelerde siyasi savunmalar yaparak " Bağımsız Birleşik Sosyalist Kürdistan" tezlerini savundu. DDKO savunmalarına benzer şekilde Kürtlerin bağımsız bir ulus olarak varlığı ve ayrı tarihleri savunuldu. Hareketi ve amaçlarını duruşmayı yürüten askeri mahkemenin önünde savunmak, cezaevlerindeki direnişin, mahkeme salonlarına taşınması anlamına geliyordu… Cezaevlerindeki aktivistlerin adanmış direnişleri ve mahkemelerde hareketi savunması, çok sayıda Kürdün gözünde PKK'nin güvenirliliğini artıran bir sunsur olmuştu…PKK'nin Diyarbakır Cezaevi'ndeki direnişi kendisine, çağdaş bir direniş miti kurmasına olanak sağlayacak önemli bir kaynak sağlamıştı.[107]

[106]Güneş,Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları, 2013,s.184

[107]Güneş,Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları, 2013,s.185

29.05.2013 tarihli komisyon toplantısına katılan Tarihçi Ayşe Hür 1980'deki Diyarbakır Cezaevi deneyimiyle birlikte PKK'nin ve siyasi Kürt hareketinin içerisindeki bazı kadrolarının devlete karşı daha da bilendiğine dikkat çekerek, Diyarbakır Cezaevi'nde uygulamalar ve Kürt siyasal hareketlerinde yarattığı etkiyi kısaca şu sözler ile özetlemiştir:

"Diyarbakır Cezaevinde Kürtlere özel olarak 2 kat daha ağır bir muamele uyguluyor darbeciler. İşkenceler, insanlık onurunu yerle bir eden pek çok uygulama… Bunun kitapları yazıldı, sözlü tarih anlatıları oldu, hatta Cezaevi Müdürü Esat Yıldıran denilen zat sanıyorum öldürüldü bir otobüs içerisinde falan yani o dönemi temsil eden çok önemli bir aktördü fakat - o dış kapının dış mandalı dedikleri türden- gerçek sorumluları hiçbir zaman ortaya çıkarılmadı o sürecin. Sonuçta bu Diyarbakır tecrübesi, 12 Eylül tecrübesi bu anlattığım Kürt siyasi hareketinin temsilcilerini daha da devletle uzak düşürdü"[108]

13 Haziran 2013 tarihli toplantıda Kürt sorunun tarihsel gelişimi ve bugüne ilişkin çarpıcı değerlendirmelerde bulunan Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu da, Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nin Kürt sorunun dallanıp budaklanmasında yarattığı etkiyi şöyle anlattı:[109]

"Diyarbakır Cezaevi sadece normal bir askerî darbe döneminden çıkmış bir ülkede, herhangi bir cezaevinde uygulanabilecek, işte klasik, Latin Amerika'da ve benzeri yerlerde gördüğümüz modellerine benzeyen bir yer değildi. Orası tam olarak bir etnik hınç ve öfke mekânı olarak kullanıldı. İşkenceler zaten çok duyulmuştur, bunu tekrar söylemeye gerek yok, ayrı bir bahis bu ama orada en önemli şey bence, etnik hınç ve öfke ile hareket edilmiş olmasıdır. Orası bu bakımdan şiddetin yararsızlığını değil, aslında şiddetin ne kadar gerekli olduğunu, bir biçimde oraya getirilip belki de çoğu suçsuz olan insanların anlayabilmesi için hazırlanmış, gerçekten dört başı mamur bir projeydi. Dolayısıyla, 12 Eylülde aslında Türk toplumunun yaşadığı gerçeklerden, çok farklı bir gerçeklikten bahsedebiliriz. Benzer çok yanları var işkence yöntemleri bakımından ama Kürt meselesinde ve Kürt siyasi hareketinin geleceğinde çok önemli gelişmelere yol açabilecek bir adımın Diyarbakır Cezaevinde atıldığını söylemek mümkün, kişisel bir tanıklık olarak ifade ediyorum"

[108] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 29.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[109] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

12 Eylül Askeri Darbesi döneminde uygulanan inkar ve asimilasyon politikaları ile Türkiye cezaevlerinde-özellikle de Diyarbakır 5 Nolu' Cezaevi'nde tarihe kara leke olarak düşen sistematik işkence ve insanlık dışı uygulamalar 1984 ile başlayan 1990'lı yıllarda giderek kitleselleşen PKK isyanını günümüze kadar taşıdı.

Bugün bütün bir Cumhuriyet döneminin 80 küsur yılı boyunca kucağında büyüterek bugünlere getirdiği, 12 Eylül darbesinin de en kaba tabiriyle derinleştirdiği bir sorunla; Kürt Sorunuyla karşı karşıyayız.[110]

İsyan Ateşini Fitilleyen 12 Eylül'den 15 Ağustos'a Giden Sürecin Analizi

12 Eylül 1980 Darbesi, Türkiye'de muhalif düşünen sol, sosyalist, demokrat ve bazı sağ görüşlü akımları tasfiye etme amacını taşımak ile birlikte; Mezopotamya coğrafyasının kadim halklarından biri olan Kürtlerin üzerine ölü toprağı serpmeyi hedefledi. Düşünce ve ifadeyi yayma hakkı ve örgütlenme özgürlüğünü zapturapt altına alan 12 Eylül rejimi süresince Kürtlerin payına da inkar, asimilasyon ,işkence ve ölüm düştü. Kürt halkının binlerce yıllık tarihi ve toplumsal sürecin ürünü olan kimlik ve kültür aidiyetleri yok sayılarak Türkleştirilmek istendi. 12 Eylül Askeri Darbe'nin hemen öncesinde hazırlanan inkar politikaları 12 Eylül ile beraber daha da katmerleşti.

Ekim 1983'te çıkan "2932 sayılı yasa" Kürtçenin kullanımını yasakladı. Zaten " Kürt" kelimesinin kendisi öylesine bir öcüydü ki, yasa bu yasağı yasaklanan kelimelerden söz etmeden açıklayacak ifade biçimleri bulmuştu. Böylesi bir yasaklama öncelikle eğitimli ve aktif sınıfları etkiledi. Fakat yönetim daha da ileri giderek Kürt kimliğinin tüm izlerinin yasaklandığını okuma yazma bilmeyenlere de hatırlattı. Aralık 1982'de eğitim bakanı tüm valilere halk türkülerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da etnik ya da ayrılıkçı amaçlarla kullanılabileceğini ve bu türkülerin yalnızca Türkçe söylenmesi gerektiğini hatırlattı. Böylesi talimatlar rutin bir biçimde göz ardı edilse de, bunları ihlal edenlere belirli sürelerde cezalar veriliyordu. Çocuklarına Kürt isimleri verenler, bu isimlerin (1587 sayılı yasa gereği) 'ulusal kültür, ahlak ve geleneklere ters düştüğü ve kamuoyuna hakaret anlamına geldiği için yasal olarak nüfus kağıtlarına kaydedilemediğini gördüler. Çocuklara yeniden isim verilmek zorunda kalındığı birkaç vaka oldu. 1986 yılına gelindiğinde Kürt kimliğini silmek için

[110] http://www.bianet.org/biamag/insan-haklari/117013-bes-nolu-12-eylul-de-de-okuldu

Adıyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt ve Diyarbakır'da 3524 köyden 2842'sinin isimleri değiştirilmişti. Herhangi bir Kürt'ün neler olduğunu fark etmemesi mümkün değildi. [111]

Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu'nda da 12 Eylül Askeri Darbesi'nin Kürt sorununa yarattığı olumsuz etkiye dair şu kayda değer tespit yapıldı:" Kürt kimliğinin inkar edilerek yok sayılması ve buna paralel olarak bölge halkının ana dillerini kullanmalarının yasaklanması sorunun çözülmesi sonucunu vermemiştir" [112]

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından sonraki kötü mirası devralan 12 Eylül rejimi tek tipleştirme politikalarını daha sistematize edilmiş halde uygulayarak Türkiye'de 30 yıl sürecek olan ve halen devam eden PKK isyanının ateşini böylece fitillemiş oldu.

Darbeden sonra PKK dışında Kürt örgütlerinin çoğu Avrupa' da mülteci hareketler haline gelmişti. PKK, başka bir parametre üzerinde, başka bir ruh ve hareket tarzı içinde bulunuyordu. PKK yönetici ve kadroları 12 Eylül 1980'de özellikle Diyarbakır Cezaevi'nde sergilediği direniş, 1980 öncesi sınır dışına çıkan PKK militanları için de bir umut kaynağı oldu. PKK diğer Kürt örgütleri gibi mülteci bir örgüt haline gelmemek için askeri ve siyasi faaliyetlerini her alanda artırıyordu.

12 Eylül Askeri darbesinin Türkiye'de yarattığı korku ve sindirme atmosferinde PKK 1981'de I. Konferansını, 20-25.08.1982 tarihlerinde Suriye'de Ürdün sınırına yakın bir kampta II. Kongresi'ni gerçekleştirdi. II. Kongre'de alınan en önemli kararlardan biri "ülkeye dönüş kararı" oldu. Bu karar aynı zamanda 1984'te gerçekleşecek olan"uzun süreli halk savaşı" stratejisini de hayata geçirmeye dönüktü.

PKK, " ülkeye dönüş kararı aldığı 1982 yılındaki ikinci kongresinde üç aşamadan oluşan bir strateji benimsedi: stratejik savunma (Silahlı propaganda, küçük ölçekli saldırılar, hareketli savaş), stratejik denge ve stratejik saldırı. [113]

PKK'nin zamanın ruhuna uygun olarak Marksist-Leninist-Maoist uzun süreli halk savaşı teorisiyle yola çıktığını kaydeden Strateji Uzmanı Nihat Ali Özcan, komisyon üyelerine bu konudaki görüşlerini şu ifadelerle sundu: *" Bu teorinin 3 üç aşaması vardı, stratejik savunma, denge ve saldırı aşaması. PKK bunun 1'inci aşamasını geçemedi yani stratejik*

[111]Modern Kürt Tarihi, Mcdowall, Dawid, Modern Kürt Tarihi, Doruk Yayınları,s. 563

[112]Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu-Özet, s.127

[113]Jongerden, Joost-Akkya, Hamdi, Ahmet, PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi, s.93

denge aşamasına gelemedi, bir düzenli ordu kuramadı ve bunu gerçekleştiremedi. Bunu gerçekleştiremeyeceğini görünce 1994 yılının Aralık ayında Öcalan stratejilerinin değiştirilmesi gerektiği gerçeğinden yola çıkarak bütün stratejilerini değiştirdi ve o yeni stratejisiyle önce aşağıdan yukarıya kimliği inşa edip, sonra Türkiye'de egemenliği paylaşmaya razı olabileceğini bugün ifade ediyor"[114]

Bunun ilk aşamasının yöntemini 'Silahlı Propaganda' olarak nitelendirerek Kürdistan Kurtuluş Güçleri (Kürtçe: *HêzênRizgarîyaKurdistan*, HRK) kuruldu ve üç birlik oluşturdu 'Agit' kod adılı Mahsun Korkmaz komutasındaki '14 Temmuz Silahlı Propaganda Birliği' Eruh-Şırnak-Pervari bölgesine, Abdullah Ekincikomutasındaki '21 Mart Silahlı Propaganda Birliği' Hakkâri-Çukurca-Şemdinli ve Ali Ömürcan komutasındaki '18 Mayıs Silahlı Propaganda Birliği' ise Van-Çatak bölgelerine saldıracaktı. Ancak Ali Ömürcan'ın birliği hücuma geçemedi. 15 Ağustos 1984 akşam 21:30'da Eruh ve Şemdinli'de PKK ilk büyük ölçekli silahlı eylemini gerçekleştirdi.[115]

15 Ağustos 1984 tarihinde PKK'nin Şemdinli ve Eruh eylemlerinde devlet yaşadığı şokun ardından yapılan eylemleri önemsiz olarak gördü. "Birkaç çapulcunun işi", "dış bağlantılar"' , ' "taşeron' örgüt" ve "terör" gibi söylemler ile olayı izah eden dönemin iktidarı, siyaseti ve basını toplum nezdinde de olayı geçiştirmeye ve önemsizleştirmeye çalıştı. Aynı zamanda yaşanan vaka, tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel kökeni olmayan birkaç eşkıyanın maceraperestliği olarak lanse edildi.

Komisyon toplantısında 1984 yılının Kürt siyasi hareketinde ve tarihinde bence bir dönüm noktası olduğunu aktaran Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu, 1984'ten sonra yani Eruh ve Şemdinli baskınından sonra PKK'nin Kürt etno dinamiğini kontrol eden siyasi bir hareket hâline geldiğini belirtmiştir. 1984-1985'e kadar silahlı mücadele devam ettiğini ama teşhisler doğru konulamadığını hatırlatan Miroğlu, şu değerlendirmede bulunmuştur: *"Hatırlayacak birçok arkadaşımız. Sayın Özal o zaman Bodrum'da tatildeydi. Sorulduğunda "İşte bunlar 3-5 çapulcudur, yakında hallederiz." falan gibi açıklamalar yaptı. Ama, işin rengi hiç de böyle değildi ve 1989'a geldiğimizde duvar çökmüş, bütün dünyada büyük bir değişim dalgası başlamıştı ama Türkiye, tam da o yıllarda, kendisini bugüne kadar devam eden Kürt savaşının*

[114]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 21.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[115]http://tr.wikipedia.org/wiki/PKK#1980-1984

içinde buldu. Şimdi, burada tabii sadece PKK'nin bunu sürdürme azmi, Kürt toplumunun demokrasiden umudunu kesmesi sonucu PKK'ye sunduğu siyasi destekle açıklamak elbette ki önemli ve değerli bir fikir olabilir. Ama, benim kişisel kanaatim o ki eğer bu fikir devleti yönetenler nezdinde de kabul edilmeseydi Kürtler, daha doğrusu PKK tek başına bu savaşı sırf istediği için Türkiye koşullarında iyi kötü işte demokrasisi olan, zaman zaman işte aksasa bile demokratik bir teamülü olan, işte Tanzimat'tan bu yana modernleşme çabası içerisinde olan bir ülkede bu şekilde silahlı mücadelenin sürmesi mümkün olmayabilirdi…"[116]

Devletin yıllarca "terör" diye tarif ettiği PKK isyanın aslında devletin kendi resmi belgelerinde halk ayaklanması şeklinde tanımlandı. *Strateji Uzmanı Nihat Ali Özcan, bu konuya ilişkin şu çarpıcı tespiti komisyon üyeleri ile paylaştı: "1985 yılında Genelkurmay Başkanlığının yayımladığı bir iç güvenlik direktifi var. O direktifte, 85 yılında, diyor ki: "PKK eylemi bir halk ayaklanması başlatma sürecidir, başlangıcıdır.Yani bunun ne olduğunu bu işin profesyonelleri biliyor. Ha, şimdi ne olur? Bunu kamuoyuna söylerken başka söylersiniz - dünyanın her yerinde de böyle olmuştur- kendiniz bununla ilgili bir problemin üstesinden gelmek istiyorsanız farklı davranırsınız. Şimdi, eğer Komisyonunuz 1993 yılının Mayıs ayında Millî Güvenlik Kuruluna Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin sunduğu raporu getirttirirse, o raporda, bu benim anlattığım meselenin yirmi yıl önceki versiyonunu göreceksiniz. Yani Mayıs 1993'te Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin hazırladığı, Başbakanın direktifiyle hazırladığı direktif aynen böyle anlatıyordu hikâyeyi: "Yani, reformları yapmalıyız, şunları yapmalıyız, bunları yapmalıyız, bu böyle gitmez".*

Literatürde "terörizm"le "ayaklanma" aynı şey olmadığını, terörizmin başka bir şey ayaklanma meselesinin başka bir husus olduğuna dikkat çeken Özcan, bu konudaki görüşlerini de şöyle temellendirmiştir: *"Sorun şu: Terörist hiçbir şeyi temsil etmez teoride. Dolayısıyla, teröristle görüşülmez ve konuşulmaz. Yani dünyada kime sorarsanız sorun, bu işlerle ilgili olan insanlara, eğer terörizm sıfatını yapıştırmışsa veya terörizm sıfatı varsa onunla hiçbir şey konuşamazsınız ve görüşemezsiniz çünkü teröristin metodu ve hedefleri kabul edilemez, onunla oturup konuşamazsınız hem yöntemleri hem de hedefleri. Yine, teröristler ahlaken ve psikolojik olarak şiddet eğilimlidirler yani şiddet onların olmazsa olmaz bir parçasıdır. Terörizmle mücadele bir yasa uygulama meselesidir, polisiye bir meseledir, bir yargı meselesidir, bir kanun uygulama meselesidir. Terörizmle mücadele olay merkezidir,*

[116]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

terörist eylemleri yapanları yakalamak esastır burada. Ancak, şimdi, hikâyenin öbür tarafına döndüğünüz zaman, eğer bir ayaklanma ile karşı karşıyaysanız bu ayaklanma derin bir sosyal problemi temsil eder. Etnik, ideolojik, sekter veya mezhepsel nasıl söylerseniz söyleyin…"[117]

15 Ağustos'un ilk sonuçları 5-6 yıl sonra ortaya çıkmaya başladı. PKK bu eylemden sonraki yıllarda artık kitlesel desteği de arkasına aldı. PKK de 15 Ağustos'u "Kürt halkının tarih sahnesine çıkış arzusunun kararlı ifadesi olarak ortaya çıkan bir atılım" olarak tanımladı.

Prof Dr. Mesut Yeğen, komisyon üyelerine yaptığı sunumda Kürtlerin 1980'lere kadar inkar ve asimilasyon politikalarına kadar belli şekillerde hoşnutsuzluk ve itirazlarını sergilediğini ifade ederken, "son isyan"a ilişkin şu yorumu paylaştı: *" Kürtlerin memnuniyetsizliklerini bu biçimde ifade etmelerine yönelik huşunet o derece oldu ki, Kürtler galiba 1984'le birlikte, sözünü ettiğim türden itirazın, kendi memnuniyetsizliklerini cumhuriyetin kulağına taşınmadığına kani oldular ve başka türden bir itiraza esas olarak meyletmeye başladılar. PKK'nin silahlı mücadelesini kastediyorum. Dolayısıyla, 1990'lara kadar da Kürtler yine bu asimilasyon artı tenkil statükosuna bu kez silahla, en azından önemli bir kısmı silaha başvurarak, başka bir önemli kısmı da bu başvurma hâline onay vererek itiraz ettiler ya da memnuniyetsizliklerini gösterdiler…"*[118]

PKK, 1984 Ağustosu'nda yaptığı saldırının ardından önce Yüksekova'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i korumaktan sorumlu bir birimin üç mensubunu öldürdü. PKK 1985 ilkbaharında Siverek'te çıkan 60 gerilla, asker ve sivilin öldüğü büyük bir çatışmayla yeniden ülke düzeyinde dikkat çekti. Ağustos 1985'te yaklaşık 70 silahlı çatışmada yaklaşık 200 kişi öldü. Olaylar 1970'lerin sonlarında yaşananlara göre hala önemsiz sayılıyordu ve Genelkurmay'ın operasyon şefleri ile istihbarat bölümleri ayrılıkçıların etkili bir biçimde ezildiğini iddia edebiliyordu. [119]

1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında, PKK'nin gücü artarken, gerilla savaşı da ivme kazanmaya başladı ve sık sık gerçekleştirilen saldırılarla geniş bir bölgeye yayıldı. PKK'nin siyasal şiddetinin temel hedefleri, devletin güvenlik güçleri ve köy korucularıydı.

[117]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 21.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[118]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[119]Modern Kürt Tarihi, Mcdowall, Dawid, Modern Kürt Tarihi, Doruk Yayınları,s. 558

Askeri ve siyasal faaliyetleri ve yarattığı medya ve enformasyon ağı aracılığıyla, PKK çok sayıda Kürt'e ulaşabildi.[120]

PKK'nin başlattığı silahlı hareket ile Türkiye bir alt-üst oluş sürecine girdi. Eruh ve Şemdinli olayları ile artık Türkiye, yeni bir Kürt isyanı ile karşı karşıya olduğunu idrak etmeye başladı. PKK öncülüğünde başlayan bu isyan neticesinde yaşanan savaşın Türkiye'ye maliyeti ağır oldu. 10 Mayıs 2013 tarihinde Başbakan Recep Tayip Erdoğan bizzat kendi ağzın açıkladığı rakama göre 30 yıllık savaş asgari olarak 350 milyar dolar gibi bir ekonomik kayba neden olduğunu belirtti. Yine Seta Vakfı'nın Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Hüseyin Yayman'la ortak hazırladığı "Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası Raporu'nda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yaptığı hesaplamadan hareketle çatışmalara ayrılan para ile şu yatırımların yapılabileceğini belirtilmiştir: *15 bin adet 24 derslikli okul, 900 adet 400 yataklı tam teşekküllü eğitim ve araştırma hastanesi, 150 adet boğaz köprüsü, 120 adet Atatürk Barajı ve 450 bin kilometre duble yol.*[121]Özetle Türkiye son 30 yılda bütün ekonomik ve siyasi kaynaklarını PKK'yi tasfiye için seferber etti. PKK ile mücadele adı altında yapılan çalışmalar Türkiye'nin yarısı büyüklüğünde bir ülkenin yok olmasını sağlayacak kadar ekonomik gidere neden oldu. 27 sınır ötesi harekât yaptı. Telafisi mümkün olmayan insan kayıpları yaşandı, milyonlarca insan göçe zorlandı, doğa tahrip edildi, Türkiye toplumunun ruhsal sağlığı ağır yara aldı. Ancak PKK tasfiye edilemedi, Kürt sorunu şiddetle bastırılamadı. Türkiye'nin 30 yılda karşılaştığı çatışma bilançosu, manevi ve maddi kayıpların boyutlarını gözler önüne seriyor.

Ancak olayın ekonomik kaybından ziyade 15 Ağustos 1984 tarihi ile itibari ile devletin Kürt sorunundaki inkarcı ve asimilasyon politikalarındaki ısrar sonucunda 40 bini aşkın insan savaş sürecinde yaşamını yitirirken binlerce köyün boşaltılması neticesinde milyonlarca insan yerinden yurdundan edildi.

Öte yandan 1984 yılından bu yana 5 Cumhurbaşkanı, 8 Başbakan, 8 Genelkurmay Başkanı, 22 İçişleri Bakanı görev yapmıştır. Yine aynı dönemde toplam 15 hükümet değişmiş, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulup kaldırılmış; ama sorun hep yerinde kalmıştır.[122]

[120]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları s. 190

[121] "Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası", s.61

[122]Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası", s.21

Kürt Sorunun Büyümesinde OHAL Gerçeği

PKK'nin 15 Ağustos 1984 tarihinde Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçelerinde düzenlediği silahlı baskından sonra 19 Temmuz 1987 günü, 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onayı ile bölgede "terörle mücadele" adı altında "Olağanüstü Hal Uygulamasına" (OHAL)geçildi. Uygulama, ilk kez Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van'da yürürlüğe konulurken, Adıyaman, Bitlis ve Muş da, aynı kanunla, "Mücavir İl" (komşu il) olarak belirlendi. İlk etapta OHAL Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 11 ilde uygulanırken Batman ve Şırnak'ın, 6 Mayıs 1990'da il olmasıyla, OHAL kapsamındaki il sayısı 13'e yükseldi. Mücavir il olarak uygulama kapsamına alınan Bitlis'te de, 19 Mart 1994 tarihinde OHAL uygulamasına geçildi. Böylece OHAL kapsamına alınan il sayısı 14 oldu. OHAL ile beraber aynı zamanda Bölge Valililiği oluşturuldu. Bu göreve ilk olarak Hayri Kozakçıoğlu getirildi. Daha sonra sırasıyla Necati Çetinkaya, Ünal Erkan, Necati Bilican, Aydın Arslan ve Gökhan Aydıner bu görevi yürüttü. Uygulama ile beraber askeri birlikler oldukça genişletildi. 1996 yılında ise, ilk olarak Elazığ daha sonra Mardin, Muş, Bingöl, Batman, Bitlis, Siirt ve Van kapsam dışına alındı. Olağanüstü hal her 4 ayda bir olmak üzere toplam 46 kez uzatıldı. Olağanüstü hal uygulanan iller artmak ve azalmak ile birlikte 30 Kasım 2002 tarihinde OHAL kaldırıldı.

Bölge 1978'den 2002 yılına kadar 24 yıl süreyle olağanüstü yönetim düzeni içerisinde tutulmuş ve bölgede sayısız hak ihlalleri oluşmuştur....Umumi müfettişliklerin modern versiyonu olan OHAL'in kurulmasıyla Türkiye yeniden 1930'ların usulüne dönmüştür. Bölge Valiliği görevine atanan ilk isim, emniyet kökenli bir idareci olan Hayri Kozakçıoğlu'dur. Geçmişte askerleri Umumi Müfettiş olarak atayan irade, bu sefer emniyet kökenli isimleri idareci olarak seçilmiştir [123]

OHAL, sıkıyönetimin sona erdiği 19 Temmuz'da (1987) yürürlüğe girdi. Kararname, görevi üstlenecek kişiye bölgedeki askeri güçlerin ve MİT'in kendisine bağlanması, yaptığı harcamaların ihale ve Sayıştay yasalarının kapsamı dışında bırakılması, köy ve mezraların yerini değiştirebilmesi ya da bunların birleştirilebilmesi, yargıç, savcı ve jandarmanın dışında herkesi görevden alabilmesi ve görev yerini değiştirebilmesi gibi çok geniş yetkiler tanıyordu.

[123]"Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası", s.20-48

Birçok yetki bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen devre dışı kalıyor, kuvvetler ayrılığı ilkesi esas alınıyordu. [124]

DawidMcDowall "Modern Kürt Tarihi" kitabında , Valinin çok geniş yetkileri arasında zorunlu görüldüğü takdirde köy ve yaylaları boşaltmak olduğunu belirtirken, güvenlik güçlerine verilen misyonu ise şöyle özetliyor:" Gerillalarla çarpışan polis, jandarma, ordu ve köy korucuları ve ayrı ayrı çalışan istihbarat ağları arasında koordinasyon sağlaması bekleniyordu. Çatışma yoğunlaştıkça yaşam koşulları kötüleşmeye devam ettiğine de işaret eden McDowall, OHAL'in yarattığı tabloyu şu sözler ile açıklıyor: 1989 başında Türkiye'de ordunun zulmünün arttığı ve Siirt ve diğer yerlerde kaydedilmeden gözaltına alınanların gömüldüğü söylenen toplu mezarlar bulunduğu şeklinde raporlar yayımlandı. Temmuz 1987'de 285 sayılı kararname genel valinin yetkisini yalnızca kendi kararıyla köyleri boşaltma değil, bölgede yaşanan halkı bölgeden sürme yetkisini de verecek şekilde genişletilmişti. Çoğunlukla sınır bölgesinde bulunan boşaltılmış köy ve mezraların sayısı 1989'da 400'e ulaştı, izleyen 3 yıl boyunca diğer yerlerdeki boşaltmalar ve imhalarla durmadan arttı, yerle bir edilmiş köy sayısı 1994'ün sonunda 2000'e ulaşmış ve 750.000'in üzerinde insan evsiz kalmıştı.[125]

Türkiye siyasal hayatında adı sürekli hak ihlalleri ile özdeşleştirilen OHAL döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde aralarında aydın, siyasetçi, yazar, gazeteci, köylü, kentli ve öğrencilerin de bulunduğu binlerce kişi ya faili meçhul cinayetlere kurban gitti ya da zorla kaybettirildi. OHAL döneminde köy yakma olayları, faili meçhul cinayetleri, JİTEM ve Hizbullah katliamları yoğun bir şekilde kendini hissettirirken TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'nun raporuna göre 3 bin 688 köy ve mezra OHAL Döneminde boşaltıldı milyonlarca insan da göç yollarına düştü. Bir nevi OHAL Valiliği'ne nüfusun, demografik önlemler 'tekniğiyle' yok edilmesi yetkisi verildi.

Devlet PKK'yi etkisiz kılmak ve tasfiye etmek için 3 temel politika izledi. Bu politikalar; köy koruculuğu sistemi, köy boşaltmaları ve OHAL'dir. Köy koruculuğundaki temel hedef güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, coğrafik şartlara dayanıklı ve bölgeyi iyi bilen köylüleri maaş karşılığı silahlandırmak olmuştur. Kürt siyasal temsilcilerinin "Kürdü Kürde

[124]Tori, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler, s. 244

[125]McDowall, David, Modern Kürt Tarihi, Doruk Yayınevi, s. 563-564

kırdırma politikası" olarak tanımladıkları koruculuk sistemini kabul etmeyen veya PKK'ye sempati duyan köy nüfusları da zorunlu göçe maruz bırakıldı.

OHAL'in kalıntılarından koruculuk sistemi de, büyük toplumsal tahribatlara neden oldu. Bölgede birçok olaya karışan korucuların önemli bir kısmı çeşitli suçlara bulaştı. İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 1985-2006 yılları arasında 5 bin 139 korucu suç işledi, 853'ü ise tutuklandı. Bunların 964'ü mala karşı bin 341'i şahsa karşı (öldürme, yaralama, tecavüz vb.) işlenen, 443'ü kaçakçılık, geri kalanı "terörle mücadele" ile ilgili suçlar olurken, 264'ü hüküm giydi.

Gazeteci Yazar İrfan Aktan'ın ifade ettiği üzere *Türkiye'de en fazla **"OHAL'liler"**nüfus, can, mal, ruh kaybına uğradı. En fazla "OHAL'liler" insanlık dışı uygulamalardan geçti.* [126]

Bir Toplumsal Yıkım Dönemi 90'lar ve Kitleselleşen Kürt Halk Gösterileri

5 Temmuz 1991 tarihinde Diyarbakır'ın Yenişehir semtindeki evinden ellerinde silah ve telsizlerle Binbaşı Cem Ersever'in komuta ettiği ve aralarında itirafçıların da bulunduğu ekip halinde gözaltına alınan Vedat Aydın'ın cesedi, 7 Temmuz günü Elazığ'ın Maden ilçesi yakınlarında işkence edilmiş ve kurşunlanarak öldürülmüş halde bulunmuştu.

Yüz binlerce kişi kitlesel bir tören ile Vedat Aydın'ın cansız bedenini defnettiler. 10 Temmuz 1991 günü Diyarbakır'daki ilk kitlesel eylem olan cenazesinde kitleye otomatik silahlarla ateş açıldı. Resmi rakamlara göre üç, dönemin Diyarbakır Emniyeti'nde İstihbarat Şube Müdürü olan Hanefi Avcı'nın daha sonraki yıllarda yaptığı açıklamalara göre 23 kişi öldü. Bölge'de Kürt siyasetçilere, aydınlara ve halka yönelik cinayetlerin miladı ve sembolü olan Vedat Aydın cinayeti ile faili meçhul cinayetin ve zorla kaybetmelerin de startı verilmiş oldu. Böylece 1980 Darbesi'nin ardından Diyarbakır Cezaevi'nde uygulanan insanlık dışı muameleler, 90'lı yıllarda devletin Hizbullah ve JİTEM gibi paramiliter güçleri kullanılması neticesinde sokağa, köylere, sivil hayata taşındı. Kırsal bölgelerde daha çok görülen devlet kaynaklı hak ihlalleri 1990'lar ile beraber kentlere de taşınınca şiddetin yüzü daha görünür hale geldi. Bu şiddet sarmalı beraberinde ulusal ve kültürel talepler etrafında bir araya gelen Kürt Halk gösterilerine de zemin hazırladı. Bu kitlesel eylemliliklerin en yoğunu PKK'lilerin cenaze törenleri ve özellikle Newroz kutlamaları oldu.

[126]http://www.bianet.org/bianet/siyaset/12108-ohal-bizim-halimiz

Kürtlerin 1980 öncesi daha çok tarihi ve kültürel bir tema ile kutladığı Newroz kutlamaları, bölgede süren çatışmalı ortama paralel olarak 1990'lı yıllardan sonra politik bir muhteva ile insanları bir araya getirdi. Tarihi ve kültürel motiflerin yanı sıra politik içerik ile kutlanmaya başlanan Newroz Bayramı'na devlet güçlerinin müdahalesi oldukça sert oldu. Devletin yasakladığı Newroz'larda alanları dolduran binlerce kişi yasağa rağmen Newroz'u kutlarken, polis, asker ve özel timlerin silahlı saldırıları sonucu yüzlerce yurttaş yaşamını yitirdi, binlerce kişi de Newroz kutlamalarına katıldığı için tutuklandı.

PKK'nin 1984'te silahlı mücadeleye başlamasıyla birlikte devletin Kürt halkına karşı yöneliminin sertleşmeye başladığı ve köylerin yakılmaya, yıkılmaya başlandığı halkın ise bu şekilde göçe zorlandırıldığı 90'lı yıllarda Kürtlerin metropollere göç etmesiyle birlikte başta İstanbul, İzmir ve Mersin olmak üzere Türkiye'nin birçok kentinde de Newroz kutlamaları gerçekleştirildi. Rahşan Demirel'in '92 Newroz'unda İzmir Kadifekale'de kendisini yakarak yaşamına son vermesi, Newroz ateşinin batı illerinde yanmasının ifadesi oldu. Yine 1994 yılında Ronahi ve Berivan isminde iki genç Kürt kadınının Almanya'da bedenlerini ateşe vermeleriyle Newroz, Avrupa geneline de kitlesel gösterilere dönüşmeye ve yaygınlaşmaya başladı.

13 Mart 1990'de Mardin'in Savur ilçesi kırsalında 13 PKK'linin yaşamını yitirmesinin ardından Nusaybin'de defnedilen örgüt militanı Kamuran Dündar'ın cenaze töreninden sonra başlayan olaylar daha sonra Cizre ve Şırnak Newroz kutlamalarına da yansıdı. Kürt siyasal hareketinin * ''Serhildan" (Başkaldırı) diye tanımladığı kitlesel eylemliliklerin sembolü olan Newroz, 91 yılına gelindiğinde artık Nusaybin'den İstanbul, Adana'ya, Ağrı, Mardin Cizre, Kulp, Hani ve Diyarbakır'da binlerce kişi tarafından kutlanmaya başlandı. Newroz kutlamalarının en yoğun yaşandığı Cizre ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleşen Newroz kutlamalarına devletin müdahalesi sonucu 31 kişi yaşamını yitirdi.

Kanlı 92 Newroz'u

92 yılına gelindiğinde ise önceki yıllardaki Newroz kutlamalarında yaşanılanların tekrarlanmaması için Meclis Başkan Vekili ve SHP Diyarbakır Milletvekili Fehmi Işıklar başkanlığındaki HEP'li milletvekillerinin de arasında bulunduğu bir heyet, Başbakan Demirel'i ziyaret ederek, gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Ziyaretin ardından Demirel basına bir açıklama yaparak, "Newroz'u herkes serbestçe, hukuk kuralları içinde kalarak, provokasyona

ve tahriklere kapılmadan, kutlayacak" dedi. Demirel'in açıklamasının ardından Kürt halkını "ulusal bayram" olarak gördükleri Newroz'un serbestçe kutlayabilmenin büyük coşkusu yaşandı. PKK'de halka Newroz'u kutlamak için alanları doldurma çağrısı yaptı. Ancak 92 Newroz'u Demirel'in açıklamalarının tam tersine katliamları aratmayan bilanço ve görüntülerle zihinlere kazındı. "Serbestçe kutlanabilecek" açıklamasının yapılmasına rağmen devlet şiddetiyle kanların döküldüğü 92 Newroz'undaki olaylar ilk olarak Batman'ın Gercüş ilçesinde 20 Mart akşamı Newroz'u kutlamak üzere ateş yakan yurttaşların üzerine polislerce ateş açılmasının ardından 2 kişinin yaşamını yitirmesiyle başladı.

Şırnak'ta halkın yaygın ve etkili Newroz kutlaması yapacağı duyumunu alan devlet, kutlamaları önlemek için "tüm resmi daireler PKK tarafından kuşatıldı" açıklamasını yaptı. Açıklamanın ardından 21 Mart akşamı başlayan bomba ve silah sesleri Şırnak sokaklarında sabah saatlerinde kadar sürdü. Kentte taranmadık ev kalmamıştı. Şırnak'taki görüntülerin bir benzerinin yaşandığı yer ise Cizre idi. İlçede 21 Mart günü gerçekleşen kutlamalara polis müdahale etti. Polisin müdahalesi ile adeta savaş alanına dönen Cizre'de çatışmalar neredeyse ilçenin tüm sokaklarına yayılarak devam etti. Aynı saatlerde Nusaybin'ndeki kutlama haberlerinden de ölüm haberleri geliyordu. 23 Mart gününe gelindiğin ilçedeki çatışmalar şiddetlenmiş, aynı gün Newroz kutlamalarını takip etmek amacıyla ilçede olan gazetecilerin kaldığı otelde kurşunlandı. Zırhlı araçtan açılan ateş sonucu Sabah gazetesi muhabiri İzzet Kezer Cizre'de hayatını kaybetti. Şırnak ve Cizre'de günlerce devam eden çatışmaların ardından 100'ü aşkın kişi yaşamını yitirdi. Yaşanan bu kitlesel eylemlilikler ve toplu ölümler Kürt sorununu da aynı zamanda uluslar arası arenaya taşıdı.

Kitlesel eylemliliklerin ve devletin uyguladığı şiddet grafiğinin arttığı bu dönemde PKK'nin de karakol ve devletin diğer binalarına yönelik saldırıları arttı. PKK'nin uyguladığı şiddete karşılık devlette en sert yöntemler ile yanıt veriyordu.

Devletin uyguladığı baskılar ve giderek Türkiye'nin doğusu ve batısında kitlesel bir seviyeye ulaşması Kürt siyasal aktivizminin legal düzeyde kendi örgütlülüğünü geliştirme ihtiyacını doğurdu.

Legal Kürt Siyasal Muhalefetinin Doğuşu

1990'lı yıllarda PKK ve devlet arasındaki çatışmaların giderek şiddetlendiği bir evrede Kürt siyasal partileri kuruldu. Sırası ile Halkın Emek Partisi (HEP) Özgürlük Demokrasi Partisi,

(ÖZDEP),Demokrasi Partisi (DEP), Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP) ,Demokratik Kitle Partisi (DKP) , Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve halen siyasal faaliyetini sürdüren Barış ve Demokrasi Partisi kuruldu. Bu partilerden sadece DEHAP kendisini feshetti geriye kalan diğer partilerin tümü "bölücü" faaliyet yürüttükleri iddiası ile kapatıldı.

Halkın Emek Partisi (HEP)

Ekim 1989'da Paris'te toplanan Kürt Konferansı'na katılan SHP milletvekilleri Kenan Sönmez, İsmail Hakkı Önal, Ahmet Türk, Mehmet Ali Eren, Adnan Ekmen, Mahmut Alınak, Salih Sümer, 16 Kasım'da partiden ihraç edildi. Aralarında istifacı 10 milletvekilinin de bulunduğu bazı eski SHP'liler 7 Haziran 1990'da Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdular. 1991 seçimlerinde SHP ile seçim ittifakına giren HEP, 18 milletvekiliyle Meclis'e girdi. Anayasa Mahkemesi 11 üyenin oybirliği ile 14 Temmuz 1993'te HEP'in kapatılmasına karar verdi.

HEP'in resmi siyasal süreç ve temsilci kurumlarla ilişkilenişi önemli bir gelişmeydi. Birinci olarak, HEP Kürt kimliğinin tanınması taleplerini dile getirdi ve PKK'yle Türk ordusu arasındaki şiddeti giderek artan çatışmaya bir son vermek için siyasal uzlaşma ve diyalog sürecini savundu. Ne var ki 1982 anayasası Türkiye'de Kürt varlığından söz etmeyi katı bir şekilde yasaklamıştı ve Kürt taleplerini dile getiren tüm partileri suç işlemiş görüyordu. Dolayısı ile HEP'in- ve onu izleyen DEP'in-içinde faaliyet yürüteceği alan büyük ölçüde sınırlanmıştır. Kürt yanlısı siyasal partiler Türkiye'deki demokratik sisteme dahil olmaya ve kendisine yer bulmaya çalışırken, aynı zamanda tanınma mücadelesi vererek Kürt kimliği ve kültürü üzerinde yerleştirilmiş sınırları genişletmeye çalışıyordu. [127]

Demokrasi Partisi (DEP)

1991 seçimlerinde SHP ile ittifak yaparak Meclis'e giren HEP'ten seçilen vekillerinin kurduğu Demokrasi Partisi (DEP) de aynı akıbeti yaşadı. DEP milletvekilleri Orhan Doğan ve Hatip Dicle, 2 Mart 1994'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkışta sivil polisler tarafından yaka paça gözaltına alındı. Aynı gün TBMM'de yapılan oylamada DEP milletvekilleri Orhan Doğan, Hatip Dicle, Leyla Zana, Ahmet Türk, Sırrı Sakık ve bağımsız milletvekili Mahmut Alınak'ın dokunulmazlıkları kaldırılmış ve Ankara 1 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi, Kürt milletvekilleri hakkında "derhal sorguya alma" emri vermişti. Orhan Doğan ve Hatip Dicle'nin

[127]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 289

ardından 4 Mart 1994'te Leyla Zana ve diğer milletvekilleri gözaltına alındı ve 17 Mart'ta Ankara Merkez Kapalı Ceza ve Tutukevi'ne konuldu. 16 Haziran 1994'te Anayasa Mahkemesi, 7 Mayıs 1993'te kurulan DEP'in kapatılmasına ve 5'i cezaevinde bulunan 13 milletvekilinin tümünün dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verdi. 1 Temmuz 1994'te Selim Sadak da gözaltına alındı ve 12 Temmuz'da tutuklandı. 3 Ağustos 1994'te tutuklu bulunan 6 eski milletvekiliyle başlayan DEP davası, 8 Aralık 1994'te sonuçlandı. Mahkeme sonunda Diyarbakır milletvekilleri Hatip Dicle ve Leyla Zana ile Şırnak milletvekilleri Orhan Doğan ve Selim Sadak, Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından 15'er yıl ağır hapis cezasına çarptırıldılar ve karar Yargıtay 9. Ceza Dairesi tarafından onandı.

DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasından 10 gün önce dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, "Eşkıyayı Bekaa'da aramaya gerek yok. Maalesef bunların bir kısmı Yüce Meclis'in çatısı altındadır" diyerek, DEP'lileri hedef gösterdi. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller de 2 Mart 1994 yılında partisinin grup toplantısında işaret verdi: "Meclis'te PKK'nın barındığı bir gölge vardır, bunu Meclis'in üzerinden kaldırmakla yükümlüyüz." Hemen ardından 6 DEP milletvekili ve bir bağımsız milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırıldı. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekilleri daha sonra Ulucanlar Cezaevi'ne gönderildi.

DEP'li milletvekillerinin tutuklanmasından 1 yıl önce de 4 Eylül 1993'te "faili meçhul cinayetler" üzerine delil tespit çalışması yürüten bir DEP delege heyetine Batman'da saldırı düzenledi ve yerel bir parti lideriyle DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar öldürüldü. DEP Batman Milletvekili Nizamettin Toğuç ve 3 kişi de yaralandı. 1991 ve 1994 arasında HEP ve DEP'in 50'den fazla üyesi öldürüldü. DEP'in Genel Merkezi 18 Şubat 1994'te bombalandı ve saldırı 1 kişinin ölümüne ve 16 kişinin de yaralanmasına yol açtı. [128]

DEP'in Kürt sorununa barışçı ve demokratik çözüm başta olmak üzere, Türkiye'nin çoğulcu demokratik bir rejim kurmasını mümkün kılacak kapsamlı anayasal reformlar öngörüyordu. Kürt sorunuyla ilgili tartışma ve müzakere süreci başlatmak için geniş kapsamlı bir faaliyet yürüttü. Türkiye meclisinde Kürtlerin meşru temsilci olma konumu, DEP'e aynı zamanda uzlaşma için tasarılar formüle etme fırsatı veriyordu. Örneğin DEP'in hazırladığı bir "barış deklarasyonu" hükümetin Kürt sorunun barışçıl bir çözümünü sağlamak için yerine getirmesi gereken bir dizi öneriyi savunuyordu. Bunlar Kürt kimliğinin tanınması ve onu

[128]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 304

korumaya dönük anayasal garantiler, Kürt dilinin kullanılmasının önündeki tüm kısıtlamaların kaldırılması, Kürtlerin Kürtçe eğitim ve yayın yapma hakkının tanınması, köy koruculuğuna ve Kürt bölgelerindeki olağanüstü hale son verilmesi, terörle mücadele yasasının kaldırılması, yıkılan köylerin yeniden yapılması ve yerel ekonomiyi yeniden inşa etmek için zorunlu adımların atılması gibi talepleri kapsıyordu.[129]

ÖZEP-ÖZDEP

25 Haziran 1992'de kurulan Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP)'nin kurucuları arasında SHP'den istifa eden HEP kökenli 18 milletvekili bulunuyordu. Aynı yıl parti HEP'e katılarak kendini feshetti. Özgürlük ve Demokrasi Patisi (ÖZDEP) ise, 19 Ekim 1992 yılında kuruldu. Ardından kapatma davası açıldı. ÖZDEP'li yöneticiler davanın sonuçlanmasını beklemeden 30 Nisan 1993'te fesih kararı aldılarsa da, bu karar Anayasa Mahkemesi'ne ulaşmadan partinin kapatılmasına karar verildi.

Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)

11 Mayıs 1994'de Murat Bozlak ve bazı eski DEP'li milletvekilleri tarafından Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kuruldu. 1995 yılındaki milletvekili genel seçimlerinde 1 milyon 171 bin 623, 1999 yılındaki milletvekili genel seçimlerinde 1 milyon 482 bin 196 oy aldı. 1999 yılındaki yerel seçimlerinde 37 belediye başkanlığı kazandı. Partinin kongresinde PKK bayrakları ve PKK Lideri Abdullah Öcalan'ın posterlerinin açılması, Türk bayrağının indirilmesi nedeniyle gözaltına alınan Bozlak ve bazı parti yöneticileri tutuklandı. 13 Mart 2003 tarihinde parti Anayasa Mahkemesi tarafından, "PKK'ye yardım yataklık etmek ve yasadışı eylemlerin odağı haline gelmek" iddiası ile kapatıldı. Parti kapatıldıktan sonra alınan karar gereği beyan ve eylemleriyle partinin kapatılmasına neden olan kurucuları dahil üyelerinden 46'sının da "Anayasanın 69. maddesinin 9 fıkrası gereğince gerekçeli kararın resmi gazetede yayınlanmasından başlayarak 5 yıl süre ile bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamayacaklarına" karar verildi. Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararının üzerinde 7 yıl geçtikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) verdiği karar ile HADEP'in kapatılmasında Türkiye'yi haksız buldu ve 26 bin Euro'ya mahkum etti. HADEP'in kapatılması ile o dönem AB uyum yasaları çerçevesinde demokratikleşme adına atılan adımların da boş olduğu bir kez daha ortaya konuldu.

[129]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 303

HADEP 2003'tekapanana kadar Türkiye'deki Kürt siyasal katılımının temel vasıtasıydı. Kürt yanlısı demokratik temsilciler olarak, HADEP tarafından dile getirilen söylem ve talepler, dikkat çekici ölçüde öncüllerinkine benziyordu. Demokratikleşme aracılığıyla siyasal uzlaşma ile Kürt kimliğinin ve Kürtlerin Türkiye'deki kültürel ve siyasal haklarının tanınması, başlıca hedefleriydi. [130] 1994 ile 2002 yılları arasında yürüttüğü demokratik siyasal mücadelede HADEP'in genel başkanı ve çok sayıda üyesine davalar açılıp haklarında hapis cezaları verilirken, 33 üyesi de faili meçhul cinayete kurban gitti. HADEP 29 Ocak 1999'da Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı kapatma davasının gölgesi altında girdiği yerel seçimler de 37 ilçe ve kentte belediyeleri aldı. Bu aynı zamanda Kürt siyasal hareketinin belediyecilik deneyimin başlangıcı (1980 öncesi Mehdi Zana-Diyarbakır, Edip Solmaz-Batman ve Hilvan dışında) sayıldı.

DEHAP

Baskılar bununla da sınırlı kalmadı. HADEP'ten sonra 24 Ekim 1997'de kurulan Demokratik Halk Partisi de bu baskılardan nasibini aldı. 2002'de Anayasa Mahkemesi'nde, "örgütlenmesini tamamlamadan seçimlere girdiği" iddiasıyla hakkında kapatma davası açıldı. DEHAP, bu gelişme üzerine 19 Kasım 2005'ten kendini feshetti.

Demokratik Toplum Partisi (DTP)

9 Kasım 2005 tarihinde kurulan Demokratik Toplum Partisi'nin neredeyse düzenlediği her etkinlik suç unsuru sayılarak Anayasa Mahkemesi tarafından hakkında kapatılma davası açıldı ve Anayasa Mahkemesi, 2009'da oybirliğiyle DTP'nin kapatılmasına karar verdi. 37 kişiye 5 yıl siyaset yasağı getirilirken, Genel Başkan Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk'un milletvekilliğinin düşürülmesi yönünde karar verildi.

DTP'nin demokrasi kavrayışı, temel siyasal amacı olarak toplumun ve devletin demokratikleştirilmesini hedeflediği için, öncellerinin demokrasi kavrayışına ziyadesi ile benziyordu. DTP, iç barışını sağlamış ve Türkiye'deki çeşitliliği kabul etmiş bir demokratik toplumu inşa ederek, cumhuriyetin oligarşik yapısını aşmayı öngörüyordu.[131]DTP'nin Aralık 2009'da kapatılmasından bu yana faaliyet yürüten BDP, Türkiye'de ana eksen olarak Kürt sorunun çözümü yönünde politika yürütürken koşulların de değişmesi ile daha önceki Kürt

[130]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 306

[131]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 314

siyasal partilerden daha yoğun bir şekilde ülkenin diğer önemli meselelerini gündemine almıştır.

Kürtlerin temel hak ve taleplerini dillendirilen Kürt siyasal partilerinin kapatılması siyasetin önünü tıkarken tarihsel süreç içerisinde PKK ve devlet güçleri arasındaki şiddetin dozu da bu gelişmelere paralel olarak artış göstermiştir.

Siyasal partilerin dışında 1990'lardan günümüze kadar Mezopotamya Kültür Merkezi (Navenda Çanda Mezopotamya; NÇM), İstanbul Kürt Enstitüsü gibi Kürt sanatı ve kültürünü tanıtmak amacı ile çok sayıda, dernek, dergi, müzik grubu ve tiyatro grubu da kuruldu. Kürt kültürü ve sanatı ile ilgilenen bu kurumların çoğu da devletin yoğun baskısına maruz kaldı.

Ateşkesler ve Siyasal Çözüm Arayışları

25 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesi ile başlayan gelişmelerin ardından Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmalarıyla SSBC'nin çözülmesi bütün dünyayı etkiledi. Yaklaşık yarım asır devam eden çift kutuplu (ABD-Sovyetler Birliği) dünya realitesi yerini tek kutuplu bir dünyaya bırakmıştı. Sovyetlerin çözülüşü iki ana eksen üzerinde etkilenen ve şekillenen devletlerin, örgütlerin ve hareketlerin ideolojik formasyonlarında da değişimi zorunlu kılmıştı. Bu köklü değişim 1980 öncesi kurulan ve parti programı ile paradigması reel sosyalizmden etkilenen PKK'de de değişime neden oldu. Dünya ölçeğindeki bu değişim yanında PKK ile devlet güçleri arasındaki çatışmanın kısır döngü bir seyre doğru yol alması ateşkesler sürecinin de aynı zamanda başlangıcı olurken; PKK artık "Bağımsız Birleşik Sosyalist Kürdistan" yerine "özgür birliktelik" paradigmasını esas aldı.

Kürt sorununun demokratik barışçıl çözümü noktasında atılan ilk tarihsel adım 1993 ateşkesidir. 1990'ların başlangıcı Kürt sorununun en çatışmalı döneme girdiği bir süreçtir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin batısının Kürt sorunuyla ilk tanışma sürecini de ifade eder. Bugün içine girilen çözüm ve barış arayışlarının tarihsel arka planı 1993 ateşkesine dayanır. Çözüm ve barış iradesi ilk 1993'te ortaya konulmuş ve Türkiye içerisinde siyasal çözüm yolları aranmıştır.

Özellikle 1990'lı yıllarda artan çatışma ve PKK'nin Batı Türkiye'deki saldırıları Türk milliyetçiliğinde buna denk düşen bir yükselişe neden oldu ve 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de genel bir siyasal parçalanmaya yol açtı. PKK'nin ve çatışmanın devlet söyleminde katı şekilde bir güvenlik sorunu ve terörizm meselesi olarak temsili, Türkiye'de yaygın bir kabul görüp halk arasında yankı buldu. Bu durum, Türk milliyetçiliğinin daha aşırı bir biçimde giderek artan bir yükselişe neden oldu ve devletin PKK ve Kürtlere karşı Türk milliyetçi gruplarını ve suç çetelerini harekete geçirmesine yol açtı. Bireylere dönük grup şiddeti ve linç girişimleri de dahi olmak üzere Türkiye'de Kürt sivillerine karşı çok sayıda saldırı oldu ve bunlar bir Türk-Kürt iç savaş atmosferi yarattı. PKK'nin Batı Türkiye'deki saldırıları sivillerin hayatını daha fazla tehlikeye atarken bu durum çatışmanın kolaylıkla Türkiye'nin bütününe yayılabilecek olması anlamına geldi. Dolayısıyla Kürt hakları ve taleplerine destek sunmanın çok sayıda insanı şiddetin hedefi haline getirebilecek olması ve bu insanların PKK'yi desteklemesi ihtimallerinin azalması nedeniyle; Türkiye'de siyasal kutuplaşma PKK'nin Batı Türkiye'deki Kürtlere ulaşma yetisini sınırladı. Türk milliyetçilerinin harekete geçirilmesi, devletin Kürt ve PKK yanlısı olaylarda aldığı ceberut yaklaşımla birleşerek, çatışmanın ivmelenmesi halinde büyük can kayıpları olasılığını gösterdi. Böylece, yaşadığı çeşitli zorlukların ve çok sayıda sivil Kürt'ü devletten ve Türk milliyetçilerinden gelecek bir kitle şiddetinin hedefi haline getirecek bir ters tepki ve iç savaş olasılığının üstesinden gelmek için PKK, askeri çıkmazdan bir çıkış yolu olarak uzlaşmaz ilişki durumunu gevşetme ve siyasal bir çözüm bulma önlemleri geliştirmeye başladı.[132]

Komisyonun 23.05.2013 tarihli toplantısına katılan Prof. Dr. Ahmet Özer, 1993 yılında Öcalan'ın çeşitli belgelerde dile getirdiği ama şimdi artık netleşmiş, müthiş bir strateji değişikliği olduğunu hatırlatarak, Öcalan'ın strateji değişikliğine ilişkin şu değerlendirmede bulunmuştur: *"Daha doğrusu, ben buna "paradigma değişikliği" diyorum yani artık böyle bir şey söz konusu değil. Bir demokratik cumhuriyet arayışı var yani Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşerek Kürtlerin ve Türklerin ve oradaki diğer halkların bir arada eşit yaşama paradigması söz konusu. Bu büyük bir paradigma değişikliği.*[133]

Bütün bu gelişmeleri ışığında 17 Mart 1993 günü Lübnan'ın Bar Eliyas kasabasında arabuluculuk görevini üstlenen YNK Lideri Celal Talabani ile birlikte basın toplantısı yapan

[132]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s.248

[133] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

PKK Lideri Abdullah Öcalan, 25 günlük ateşkes ilan ettiklerini açıkladı. Özal, Talabani'yi Ankara'ya çağırdı ve ateşkesin uzatılmasını istedi. Bunun üzerine Öcalan, süreli ateşkes kararının sona ermesinden bir gün sonra 16 Nisan'da ikinci basın toplantısını düzenleyerek tek taraflı ilan ettikleri ateşkesi süresiz uzattıklarını açıklayarak şunları söyledi: *"İlan ettiğimiz ateşkes, yeni bir süreci başlatmıştır. Bizden istenen, bu sürecin biraz daha derinleştirilmesidir. Biz de sürecin daha da derinleştirilmesinden yanayız. Bazı koşullarla ateşkesin ikinci bir açıklamaya kadar süresiz uzatılabileceğini belirtiyoruz. Ateşkes her şeyden önce tek taraflı olamaz. Bunun için imha amaçlı operasyonlar durdurulmalıdır. Genel bir af çıkarılmalıdır".*

Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu, 1990'lı yıllara gelindiğinde, aslında hem Abdullah Öcalan'ın zihinsel dünyasında, siyasi fikirlerinde ciddi bir değişim yaşandığını anlatarak, değişimin nedenlerini kısaca şu sözler ile izah etmiştir: *"Aslında devlet nezdinde de böyle bir değişim vardı çünkü savaşın getirdiği pratik, aslında kazananı belli olmayacak bir savaş olduğunu tecrübelerle ortaya koyuyordu. Yani, hem devlet güçlerine karşı savaşan PKK ve onların lideri Abdullah Öcalan, daha fazla savaşın çok daha siyasi başarı anlamına gelmeyeceğini fark etmiştir…"*[134]

Başbakan Süleyman Demirel'in ateşkese ilk tepkisi, *"Devlet kan dökenle pazarlığa oturmaz. Kan döken devlet değildir. Bunlar yol yakınken gelip teslim olsunlar, diyorum. Hukuka, adalete teslim olun"* biçimindeydi. Ankara'da Özal ve çevresi dışında siyasetçi ve askerlerin büyük çoğunluğu ateşkese karşı olumsuz bir tavır sergiledi. Asayiş Kolordu Komutanı Necati Özgen Hürriyet Gazetesi'nde Saygı Öztürk'e verdiği bir mülakatta *"Ben kimseye ateşkes emri vermedim"* diyordu. "Yani PKK terör örgütü ateşkes ilan etmiş, bize göre ateşkes diye bir şey yok. Kimse bana ateşkes emri vermedi, ben de kimseye ateşkes emri vermedim" şeklinde bir beyanatta bulundu.

06.06.2013 tarihli komisyon toplantısına katılan İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan, Kürt meselesinde aslında diyalog sürecinin 20 Mart 1993'te PKK'nin ilan ettiği ateşkesle başlayan bir süreç olduğunu vurgulayarak, şu tespitte bulunmuştur: *" Yani bu diyalog süreci yeni bir süreç değildir çünkü bunun öncesi vardır. Biz toplantılarımızda da bunu halka anlatmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla, diyalog sürecinden müzakere sürecine nasıl gelindiğini anlatmak gerekiyor ki altında başka komplolar, başka senaryolar aranmaması*

[134] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

açısından. Yani devlet bir yandan bu şiddet politikalarının uygulanmasında ısrar etmiş ama bir yandan da diyalog kapıları hep açık tutulmuş. Ki bu 20 Mart 1993'te başlayan ateşkesle kendini göstermiş..."

Af konusu gündemdeydi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bu konuda bazı arayışları vardı. Bir çözüm sürecini başlatmak istiyordu. Ancak Özal'ın Azerbaycan dönüşü ani ve kuşkulu ölümü-ki bugün öldürüldüğü yönündeki kanaat çok daha güçlüdür- üzerine süreç kesintiye uğradı. Bingöl'de 33 askerin yaşamını yitirmesi ile ateşkes de fiili olarak sona ermişti. Ateşkes sona ermesi ile beraber çok şiddetli bir çatışma dönemi başladı. 1993 ateşkesi devlet ve hükümet katında ciddiyetle ele alınsaydı belki Türkiye bu kadar ağır bir yıkıma uğramazdı. Ancak Özal'ın dışında süreci ciddiyetle ele alan olmadı.

Prof Dr. Ahmet Özer bu yıllarda Özal'ın sorunun çözülmesi noktasında arayışları olduğuna işaret ederek, Özal'ın ölümü ile Türkiye'nin karanlık bir sürece girdiğini şöyle belirtmiştir: *"Özal iki şey yapıyor. Biliyorsunuz, 24 Ocak kararlarıyla o darbenin getirmiş olduğu ortam içerisinde Türkiye ekonomisini küreselleşmeye eklemleme çabaları var, o konumuz dışı ama ikinci bir çabası, özellikle Barzani ve Talabani'yle kurmuş olduğu ilişkiler yoluyla Öcalan'ı ikna etmek ve hatta ileri bir aşamada bir Anadolu federasyonu kurmak gibi bir fikri söz konusuydu. Bu işlerin silahla, bastırmayla olmayacağı kanaatine varmıştı. Bu arayışın şimdilerde tartışmaya matuf olan, onun da sonunu, diğer, ordunun içinde Eşref Bitlis gibi, Bahtiyar Aydın gibi insanların da sonunu getirdiğine dair gazetelerde yazılar çiziler yazılıyor, hâlâ da Özal'ın ölümüyle ilgili bu türden şüpheler ortaya konuluyor fakat bu süreç içerisinde –hepinizin bildiği şeyleri tekrar etmek istemiyorum ama- şöyle bir baktığımız zaman, yaklaşık bu zaman diliminde 4 bin civarında köy ve mezranın boşaltıldığını, 17 bin faili meçhul yaşandığını –bunu da devletin raporları söylüyor- resmî rakamlara göre 350 bin, gayriresmî rakamlara göre 3 buçuk milyon insanın zoraki yer değiştirdiğini ve kimine göre 40 bin, kimine göre 50 bin yurttaşımızın ölümüne neden olan, belki adı konulmamış bir iç savaş ya da birGenelkurmay Başkanının deyimiyle "düşük yoğunluklu bir savaş"la karşı karşıya kaldı Türkiye".*[135]

Komisyon toplantısında Özal'ın girişimin başlattığı girişimin başarısızlıkla sonuçlanma nedenini farklı bir bakış açısı ile değerlendiren Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu, dönemin

[135] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

siyasal resmini şu sözler ile çizmiştir: *"Özal, Kürt meselesinde ordunun pozisyonunu ve Kürt alanındaki hâkimiyetini sarsacak öyle bir girişimin neye mal olacağını hesaplayamadı diye düşünüyorum, hesaplasaydı belki de böyle bir girişime başlayıp hayatını riske etmezdi. Yani, evet, Cumhurbaşkanlığı yaptı rahmetli Özal, Başbakanlık yaptı ve Türkiye siyasi tarihinde çok önemli bir lider ama bence devleti tanıyamadan da vefat etti. Bu devlet böyle bir devletti yani Millî Güvenlik Kuruluyla bir ülkenin yönetildiği, siyasetin temel sorunlar alanından uzaklaştırıldığı, herhangi bir inisiyatif sahibi olmadığı, alınan Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla siyasi yaşamın belirlendiği, hatta ikinci bir anayasayla tüm bu toplumun yönetildiği bir dönemdi bu. Bu dönemi idare edenlerin sivil bir girişime izin vermeyecekleri, ancak geri adım atmalarının büyük bir siyasi destekle mümkün olabileceğini rahmetli Özal fark etseydi belki de o girişim olmazdı…"*[136]

Dönemin siyasi ve askeri aktörleri 1993 ateşkesine ilişkin şu beyanatlarda bulundu:

Başbakan Süleyman Demirel: Bu akşam bana bir şey sormayın söylemem. (18 Mart 1993)

Başbakan Süleyman Demirel: Apo kan dökmeyi durduracağını söylüyor. Dediğini yapsın, hiç durmasın, bitirsin bu işi. Biz kan döksün mü diyoruz.'Canım el uzatın da bitsin artık bu iş. Apo işte bunu arıyor. Ama karşımızdaki bir taraf değil ki'(20 Mart 1993)

Başbakan Süleyman Demirel: Hükümet bu olayın tarafı değildir. Ortada iki taraf yok. Hükümet veya devletin muhatap olması söz konusu değil. (22 Mart 1993)

RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan: Keşke silah bırakıp RP'li olabilseler.(18 Mart 1993)

İçişleri Bakanı İsmet Sezgin: Ateşkes kararı siyasi ve stratejik bir taktik olabilir. Devlet eşkıya ile masaya oturmaz. Devlet kendisine yönelik saldırıları önleme konusunda dün ne yapıyorsa, bugün de aynı şeyleri yapar. (19 Mart 1993)

Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş: Türkiye'de Kürt sorunu yoktur, Güneydoğu sorunu vardır. (19 Mart 1993)

[136] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz: Bir eşkıya örgütünün devletle başa çıkamayacağı ortaya çıkmıştır. Apo'nun bu davranışını dışardan proje edilen bir taktik olarak görüyorum. Eşkıya ile pazarlık yapılmaz. (19 Mart 1993)

SHP Genel Sekreteri Cevdet Selvi: Bir devlet bu terör örgütüyle pazarlığa, masa başında anlaşma özelliği taşıyan konuma giremez, gelmez, gelmemelidir. (18 Mart 1993)

Öcalan, İmralı'da yaptığı savunmada 1993 ateşkesine ilişkin hem devletin hem PKK'nin yeteri düzeyde hazırlığının olmadığını şu sözler ile değerlendirmişti: *"Ana hatları Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu asıl bir öğesi olarak ihmal edilmiş, isyanlar gerçeği nedeniyle sindirilmiş-korkutulmuş, böylece çok geri ve cahil bırakılmış, feodal tarzın daha da geri çarpıtılmış bir ucube biçimine mahkum olmuş Kürt gerçeğini, Başbakan Demirel'in ağzından yeni hükümet kuruluşunda Diyarbakır'da "Kürt realitesini tanıyoruz" ve daha kapsamlı Cumhurbaşkanı Özal'ın açıklamalarıyla artık dile getirmek, resmi, gayri-resmi tüm parti ve çevrelerin baş gündemine oturdu. Bu çözüm şansının yakalandığını gösterir. Ama gerçekten herkes hazırlıksız ve amatördü. Sorun ağır, ama nasıl çözülmeli de tam bir yüzeysellik vardı. Bu PKK için de geçerliydi. Kısmi ateşkes cesur bir girişimdi ama derinliği-hazırlığı taraflarda fazla mevcut değildi. PKK'de klasik isyancı tarz, devlette de güçlü olan bastırma tarzı başat olunca gerçekten, bu tarihi çözüm fırsatı kaçırıldı"*[137]

Prof Dr. Mesut Yeğen, 1990'larla birlikte cumhuriyetin 1924'le 1990 arasında takip ettiği siyasetin çalışmadığının, aksine, Kürtlerdeki itirazı büyüttüğünün, hatta bu itirazın tahammül edilemez yollara sevk ettiğinin farkına vardığını, kaydederek, şu değerlendirmede bulunmuştur: *" Bu farkındalık üzerinden de bir yeni siyaset geliştirmeye karar vermiştir ama bu siyaset gerek Özal'ın güçsüz oluşu, yani Parlamentoda bir gücünün olmayışı ve gerekse de sonraki ölümünün ardından devam ettirilemeyen bir siyaset olmuştur ve aksine biraz belki zamanın ruhunun tam tersi bir rüzgâr esmiş ve 1993'ten 1999'a kadar da bildiğiniz belki Kürt meselesinde şedit dönemi yaşadık. Burada cumhuriyet son bir hamle yapmıştır yani "Tenkil-asimilasyon paradigmasına ya da bu statükoya Kürtleri razı edebilir miyim?" türünden son bir girişimde bulunmuştur ve abartılı bulabilirsiniz yorumumu ama, galiba bu son girişim cumhuriyeti kökten çürütmüştür…"*[138]

[137]Öcalan,Abdullah, Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi, Mem Yayınları,s.61

[138] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

Dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, 1993 ateşkesinin hemen ardından İngiltere'ye yaptığı ziyaretin ardından "yeşil ışık" aldıklarını belirterek "alan konseptini" başlattı. Alan konsepti binlerce köyün yakılıp yıkılması, milyonlarca insanın göçe zorlanması, faili meçhul cinayetler, yargısız infaz sürecinin başlatılması olarak gerçekleşti.

İnsan Hakları İhlalleri ve Faili Meçhul Cinayetlerde Artış

Ateşkesi izleyen dönem, çatışmanın yükselişine ve yargısız infazlar da dahil olmak üzere çok sayıda insanın ölümüne tanıklık etti. Çatışmanın yükselişi, Tansu Çiller'in 1993 Haziran'ında Başbakan seçilmesi ile başladı ve baskıcı pratikler ve uzlaşmazlıkların çok daha keskin olarak devam etmesine yol açtı. [139]

1993-96 arasında 50, 51 ve 52. hükümetlerde üç kez Başbakanlık koltuğuna oturan Tansu Çiller, Haziran 1993'te Kürtçe televizyon ve Kürtçe seçmeli dersi gündeme getirdi. Cumhurbaşkanı Demirel'den anında cevap geldi: "Terör konusu çözülmeden kültürel hiçbir mesele tartışmaya açılamaz." Tansu Çiller, 10 Ekim 1993'te Avrupa Konseyi toplantısı için bulunduğu Viyana'da basına "İspanya tecrübesinden (Bask modeli) biz de yararlanacağız." dedi. Demirel, 11 Ekim 1993'te anında yanıtladı: "Çözümü İspanya'da arama!" Çiller'in açıklamasından iki hafta sonra Diyarbakır'ın Lice ilçesi JİTEM tarafından ateşe verildi.

Bu gelişmelerden sonra 27 Ekim 1993'te daha önce Kürtçe yayından, Bask modelinden söz eden Tansu Çiller tutum değiştirdiği ve şahin bir çizgiye kaydı: "Ya bitecek ya bitecek!" diyen Çiller, 31 Ekim 1993'te "Terörün dıştaki ve içteki kaynaklarını kurutacağız" açıklaması yaptı. Çiller, 3 Kasım 1993'te İstanbul Holiday Inn Oteli'nde şu açıklamayı yaptı: "Elimizde PKK'ye yardım eden 60 Kürt iş adamının listesi var. Devlet, PKK ile olduğu gibi PKK'ye mali destek sağlayanlarla da her biçimde mücadele edecektir." Bu açıklamadan sonra 24 Ocak 1994'te Behçet Cantürk'ün öldürülmesi ile başlayan süreçte Kürt iş insanları teker teker infaz edildi.

[139]Güneş,Cengiz Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi,s.249

1993-1999 Arası Ateşkesler

1993 ateşkesinin ardından şiddetlenen çatışmaları sonlandırmak ve çözüm arayışlarına yeniden hız kazandırmak amacıyla PKK 15 Aralık 1995'te ikinci tek taraflı ateşkesi ilan etti. 24 Aralık 1995'de gerçekleştirilen seçimler öncesi ilan edilen bu ateşkes hem seçim sürecinin sağlıklı geçmesi hem de seçim sonrası oluşacak hükümete şans tanınması açısından önemli bir fırsattı. Öcalan, bu ateşkesi Kürt sorununun siyasal çözümünün önünü açabilmek için ilan ettiklerini açıkladı ve Türkiye'den karşı adım atılmasını bekledi. Ancak bu ateşkes süreci de devletten gerekli karşılığı görmediği gibi karanlık provakasyonlar birbirine takip etti.

9 Ocak 1996'da Sabancı suikastı yaşandı. Sabancı Grubu'nun 1995'te Kürt sorunu üzerine hazırlattığı raporda "Bu sorunu sadece fabrika kurarak çözemeyiz." deniliyordu. Sabancı suikastının ardından 15 Ocak 1996'da Şırnak'ın Güçlükonak ilçesinde bir katliam yaşandı, 11 köylü bir minübüsün içerisinde yakılarak katledildi. Güçlükonak katliamı ateşkes sürecini boşa çıkartmak isteyen devlet içi hukuk dışı güçlerce gerçekleştirildi. Ardından ilkbaharla birlikte sınır içi ve sınır ötesi operasyonlara hız verildi.

21 Mart 1995'te en kapsamlı sınır ötesi operasyon düzenlendi. 15 Mayıs 1996'da Öcalan'a Şam'da bombalı suikast düzenlendi. Ancak suikast başarısızlıkla sonuçlandı. Tüm bu olayların ardından tek taraflı ateşkes sona erdi ve çatışmalar yeniden şiddetlendi.

14 Ağustos 1996'da PKK siyasal çözümün kaçınılmaz olduğunu vurgularken, iki taraf da ateşkes ve diyalogu gerçekleştirmeye bağlılıklarını açıklayana kadar savaşın sürmesi gerektiğini ve ateşkesin pratik olarak son bulduğunu söyledi.[140]

1998 Ateşkesi ve İmralı Sistemi

Üçüncü ateşkes 1 Eylül 1998'de ilan edildi. O tarihlerde devlet içi bazı kesimlerin dolaylı yollardan örgütle teması vardı. Ateşkes talebi Ankara'dan gitti. Öcalan da 1 Eylül 1998'de çözüme şans tanımak amacıyla bir kez daha ateşkes ilan etti. Ancak bu tek taraflı ateşkes de Ankara'dan karşılık bulmadı. Ateşkesleri örgütün zaafiyeti olarak gören Ankara'daki resmi yaklaşım, askeri seçenekte ısrar etti. Özellikle ordu kanadı ateşkesi taktik olarak değerlendirdi.

[140]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 250-251

Öcalan, 1 Eylül 1998'de tek taraflı ateşkese ilişkin yaptığı açıklamada savaşın, eğer çok önemli bir çelişkiden kaynaklanmıyorsa bir çılgınlık olduğunu net cümleler ile vurguladığı şu cümlelerini hatırlatmakta fayda var:" *Anlamsız terör, şiddet, insanlık ilişkilerinde asla yer almaması gereken bir olgudur. Eğer üzerimizdeki bu büyük şiddet az da olsa kalksa, durdurulsa ve ilişkilerde insan hakları, demokrasinin gelişmesi ve sorunların çözümünde, siyasi diyalogun esas alınması halinde, bizim barışçıl yönteme hasret bir halkın ve örgütün olacağını sanmıyorum. Demokrasiyi bir demagoji sorunu olmaktan çıkarmak, gerçeğine, yani halka dayandırmak, gerçekten şu anda Türkiye'nin en temel meselesidir. Bu , cumhuriyeti kötülemek değildir. Hele bölmek, parçalamak hiç değildir. Cumhuriyeti demokratikleştirmektir. Bu Türkiye'nin çıkarınadır…"*[141]

PKK, Ateşkesi Türkiye'den gelen isteklerin bir sonucu olarak başlattığını, bu istekler arasında çatışmaya barışçı bir çözüm bulmak için Türk ordusundan gelen dolaylı taleplerin de bulunduğunu öne sürdü. Ne var ki PKK'nin beklentilerinin tersine, ateşkesin ilanından kısa bir süre sonra geniş sayıda Türk ordu gücü Suriye'nin sınırına yerleştirildi ve ordu komutanları Suriye'ye müdahale edecekleri tehdidinde bulundu. Ekim 1998'de Öcalan Suriye'yi terk etti ve Rusya'ya gitti; daha sonra 12 Kasım 1998'de tutuklandığı İtalya'ya geçti. İtalya'da Ocak 1999'un sonuna kadar kalmayı başardı; ancak orada kalıcı olarak yerleşme girişimleri başarısız oldu. Yunanistan, Rusya ve birçok diğer ülkede (Hollanda, Güney Afrika, İsviçre) kalma girişimleri başarısız oldu ve 15 Şubat 1999'da Nairobi'de Yunan Büyükelçiliği'nden havaalanına giderken kaçırıldı. Öcalan'ın uluslararası bir komplo sonucu teslim edilmesi Türkiye'de büyük sevinç kutlamalarına yol açtı ve yüzyılın olayı olarak tanımlandı. i[142]

Öcalan'ın 15 Şubat 1999'da Kenya'dan Türkiye'ye getirilmesiyle birlikte PKK ile bağlantısı kesildi. PKK, 6. kongresinde tek taraflı ateşkesi bitirdiğini ve topyekûn savaş ilan ettiğini açıkladı.

Bu gelişmeler sonrasında, bir yandan Öcalan'ın teslim edilmesini protesto eden eylemler dalga dalga yayılırken diğer yandan metropollerde Kürtlere karşı kitlesel linçlerin başlaması ülkeyi giderek tehlikeli bir merhaleye götürdü. Olayların giderek tırmandığı bu süreçte Öcalan'ın İmralı'da özellikle demokrasi, çözüm ve müzakereye dair güçlü vurguları Türkiye üzerinde oynanan bu oyunların boşa çıkmasında belirleyici olmuştur. Öcalan, uluslar

[141] Öcalan, Abdullah, Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi, Mem Yayınları, s.14

[142]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, s. 251-252

arası güçlerin desteği ile Türkiye'ye teslim edildiğine işaret ederek, uluslar arası güçlerin Türkiye'de halkları karşı karşıya getirerek, etnik bir iç savaş çıkartmak, Türkiye'yi teslim almak ve kendi kirli oyun planlarına alet etmek istediğini İmralı'da bulunduğu süre içerisinde defalarca açıkladı.

Dönemin Başbakanı merhum Bülent Ecevit, 13 Nisan 2005 tarihinde bir gazetedeki mülakatında Öcalan'ı kastederek "kendisini bize niye verdiler onu hala ben de bilemiyorum." demişti. Dönemin Emekli Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman ise Öcalan'ın Türkiye'te teslim edilmesini 2007'de gazeteci Fikret Bila'ya yaptığı açıklamada şu çarpıcı sözler ile açıklamıştı: *"Bence ABD, Irak'a müdahaleye çok önceden karar vermişti. Öcalan'ı teslim etmesi bununla ilgilidir. ABD, Irak'a müdahale ederken, Kürtlere dayanmak istiyordu. Bu işi Barzani ve Talabani'nin desteğiyle yapmayı planlıyordu. Abdullah Öcalan ise, Barzani ve Talabani'ye alternatifti. Bana göre; ABD, Barzani'yi, Talabani'yi güçlendirmek, onların manevra alanını genişletmek için Öcalan'ı Türkiye'ye teslim etti. Barzani ve Talabani için hem Öcalan'ı alternatif olmaktan çıkardı hem de Türkiye'yi memnun etmiş oldu. Ama PKK'yi de tümüyle sıfırlamadı."*

Sayın Öcalan 28 Nisan 1999'da Türk Ceza Kanunu'nun 125. maddesine göre "vatan ihanet" suçu gereğince hakkında ölüm cezası istendi. 29 Haziran 1999'da "silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek" suçuyla hakkında idam cezası verildi. Daha sonra bu ceza ömür boyu hapis cezasına çevrildi.

"Ortak Vatan" ve "Demokratik Cumhuriyet" Savunması

İmralı'daki bütün duruşmalar boyunca Kürt-Türk ilişkilerinin demokratikleştirilmesi gerektiğine vurgu yapan ve Demokratik Cumhuriyet tezini savunan Sayın Öcalan, ayrı bir devlet seçeneğinin hem maddi temeli hem de fayda anlamında bir çözüm yolu olmadığı, iddiası olsa bile pratik değerinin zayıf olduğunu belirterek, sorunun tespiti ve çözümüne dair görüşlerini ana başlıklar halinde şöyle sıraladı*:" Türkiye'yi Misak-ı Milli olarak başta ortak bir vatan olarak kabul, hem Kürtler hem Türkler için bir ulusal yemin olarak kabul edilir… Zorla dayatılsa bile ayrılık kabul edilemez. Çünkü, özgür birliktelik zenginliktir, çok renkliliktir, güçlülüktür… Son isyanın Kürtlere ve hatta Türklere, tüm Türkiyelilere kanıtladığı en büyük değer; ancak özgürlükle, bilinçli yurtsever olunabileceğidir… Cumhuriyetin tarihsel temeli ve anayasal ifadesi demokratik çözüme uygundur. Engelleyen nedenler psikolojik boyut ve*

gerilik, çözümde klasik ilkel milliyetçi anlayışla, hakim ulus şoven milliyetçiliğinin inkar tarzıdır…Kürt toplumundaki dil ve kültür özgürlüğü sorunun can alıcı özünü teşkil etmektedir…Askeri ve silahlı güç yaklaşımları çözüm için anlamını yitirmiş ve terk edilmelidir… Başta PKK olmak üzere yasadışı konumda olan birçok örgüt barışla birlikte normal siyasal ve yasal sürece kendisini uyarlamalıdır…"[143]

Öcalan'ın İmralı savunmalarında Kürt sorununu şiddet kullanarak çözmeye dönük girişimlerin-Türkiye tarafından baskı ve inkar ile Kürt tarafından isyan-başarısız olduğu ve sorunu derinleştirdiği ifade edilmiştir. Kürtlerle Türkler arasındaki kökleri derinlerine uzanan ilişkilerin doğasından ve özgünlüğünden bahsederek, onların Cumhuriyet'in kuruluşuyla sonuçlanan tarihsel ittifakları dahil olmak üzere, Öcalan demokratik sistem içindeki bir çözümün tek geçerli seçim olduğunu savundu.[144]

PKK, Öcalan'ın teslim edilmesinden sonra yaptığı 6. Kongre'de Öcalan'ın "Demokratik birlik ve ortak vatan" tezine sahip çıktı ve daha sonraki süreçlerde yapacağı örgütsel değişimlerini de bu temelde gerçekleştirdi.

1999 Geri Çekilme Süreci

Öcalan, İmralı Cezaevi'nde 3. Ateşkes'i (1998 Ateşkesi) kalıcı hale getirecek tarihsel nitelikte bir adım attı. Öcalan demokratik çözüm adımlarının önünü açmak için 2 Ağustos'ta Türkiye sınırları içinde bulunan binlerce silahlı gücün sınır dışına çekilmesini önerdi. PKK militanlarının askerle temasa girebilme koşullarının en aza çekilmesi hedefleniyordu. Öcalan'ın isteğine olumlu yanıt veren PKK Başkanlık Konseyi, tüm alanlarına geri çekilme talimatı verdi. Tek taraflı ateşkes sürecindeki PKK'li güçler kalabalık gruplar halinde geri çekilmeye başladı. Bu grupların kimi, Siirt Ovası'nda, kimi Şırnak, Diyarbakır ve Bingöl gibi değişik kırsallarda askerler tarafından pusuya düşürüldü. Çekilme sırasında TSK'nın düzenlediği operasyonlarda 500 dolayında PKK'li yaşamını yitirdi. 1999'daki geri çekilme sürecinin yaratmış olduğu çözüm fırsatları ne yazık ki devlet nezdinde gereken karşılığı görmedi. Devletin tarihi adıma resmi cevabı, 'Pişmanlık yasası' ve 'Devlet eşkiya ile masaya oturmaz' oldu.

[143] Öcalan, Abdullah, Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi. Mem Yayınları

[144]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları,s. 255

Komisyonun AKP Adıyaman Milletvekili Mehmet Metiner, 1999'da yakalanan sürecin bugün tekrar önlerine geldiğini belirterek, 1999 geri çekilme sürecinde kaçırılan tarihi fırsatı şu sözler ile ifade etmiştir: " *Aslında bu sorunun 1999'da çözülmüş olması gerekiyordu çünkü Öcalan yakalandığında bugün söylediklerinin üç aşağı beş yukarı tıpkısının aynısını söylüyordu ve dolayısıyla çözüm için çok önemli bir tarihsel fırsat doğmuştu ama anlaşılmaz bir biçimde, yani bizim için anlaşılabilir bir biçimde diyeyim, o zaman birtakım güç odakları bu sorunu çözmek istemediler. Öcalan'ın talimatıyla sınır dışına çekilmeler yaşandıktan sonra atılması gereken demokratikleşme adımlarını da atmadılar. Dolayısıyla sorunu bir kez daha çözümsüzlüğe ittiler. Tabii bugün müzakere söylemi üzerinden birtakım spekülasyonlar yapanlar aslında sadece 1999'da değil, öncesinde de hem Öcalan'la hem PKK'nın Kandil'deki veyahut da Avrupa'daki yetkilileriyle ne tür müzakereler yaptıklarını herkes biliyor ama 1999'da bu tarihî fırsat kaçırıldı. Altın bir tepki içinde barış imkânı sunulduğu hâlde bu tarihsel fırsat kaçırıldı. Silahlı güçlerin bütünüyle ülke dışına çıkışına bile izin verilmedi… Dolayısıyla bu konuda 2004 yılına gelinceye kadar bence atılması gereken adımlar atılmadı. O yüzden bu komisyonumuz bence 99 sürecinin nasıl heba edildiğini çok iyi analiz etmeli. Kendisine bir yol haritası çizerken bunu çok önemsemeli"*[145]

1999 geri çekilmesi PKK'nin siyasi tarihinde, PKK'yi siyasi olarak olumlayan insanların hafızasında ağır travmalara yol açtığını vurgulayan Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "*Bildiğiniz gibi 400'e yakın insan geri çekilirken hayatını kaybetmiştir ve bunun siyasi bir karşılığı da söz konusu olmamıştır. Bu şimdi sık sık insan hakları örgütlerinin bahsettiği toplu mezarlar gerçeği, aslında bir yönüyle budur. Geri çekilenlerin toplu olarak gömüldüğü yani infaz edildikten sonra çatışma falan olmadan, pusularla vesaire operasyonlarla infaz edildikten sonra gömüldükleri mezarlar olduğuna dair güçlü bir kanaat var bu işi yürüten insan hakları kuruluşları arasında…"*[146]

Türkiye siyaseti yaşadığı bu en büyük çatışmasızlık döneminde sorunun çözümünde köklü adımlar atmaması 2004 sonrası yeni bir çatışma döneminin başlangıcı oldu. Tarihçi Ayşe Hür, 1999-2004 arası hiç çatışma yaşanmadığını kaydederek, bu çatışmasızlık döneminin değerlendirilmediğine dair hususu şöyle dile getirmiştir: *" Anladığım kadarıyla bu*

[145]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 09.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[146]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

bir karşı tarafların birbirine yani "Ben burada bekliyorum bak seni, senin bazı adımlar atmanı bekliyorum." dönemiydi, maalesef o kaçırıldı. 2004'ten sonra yaşananlar hepimizin gözünün önünde oldu…"[147]

1999 yılında Öcalan'ın çağrısı ile dağdan gelen grup arasında bulunan Yüksel Genç, Türkiye'nin kaçırdığı bu tarihi fırsatı şöyle ifade etmektedir: *" 1999-2004 yılları arasında süren, ancak devletin çözümsüzlükte ısrarı ile heba edilen çatışmasızlık süreci de ne yazık ki 1 Haziran'da bitmişti. Ve Türkiye o dönemde hayatının en büyük fırsatını kaçırmıştı. Kürt sorunu 'beni artık çöz' diye kapıya dayanmış, ama hükümet ve iktidar kapısında çözüm bekleyen ve çözümü dayatan soruna el atmamıştı. Bunun tabii ki ağır bedelleri oldu. Her şeyden önce yiten binlerce insan yaşamı bu hükümet için bir şey ifade etmeli. Ülkede yaşanan ayrışma ve kutuplaşma, sarsılan aidiyetlikler, Ortadoğu'da kaybedilen roller bir şeyler ifade etmeli…"*[148]

1999'deki geri çekilme sürecinde kim ne dedi?

Bülent Ecevit (Başbakan): Devlet bu konuyu hiçbir kimseyle, hiçbir kuruluşla pazarlık konusu yapmaz. Herkes bölücü terörün sona erdirilmesi için katkı yapmalı. Militanların ve silahlı teröristlerin normal yaşama dönmelerini sağlamak için 'Pişmanlık Yasası' hazırlığı içindeyiz. Tasarı hazırlanmış ve Meclis gündemine gelmesi beklenmektedir.(4 Ağustos 1999)

Ömer İzgi (MHP Meclis Grup Başkanvekili): Bu demeç karşılık bulursa, ülke için iyi olur. Böylece oradaki insanlarımızın daha fazla mağdur olmaları önlenir. İyi bir gelişme. (3 Ağustos 1999)

Ahmet Çakar (Meclis İdare Amiri-MHP İstanbul Milletvekili): Bu çağrıya uyulursa, yeni cinayetlerin, suçların işlenmesi önlenir. Caydırıcı olur. Bu çağrı akan kanın durmasına katkı sağlar. Ancak, bu çağrı taktik de olabilir. Buna kanıp, strateji değiştirilemez. (3 Ağustos 1999)

Ahat Andican (ANAP Genel Başkan Yardımcısı) : Kuvvetlerin yurtdışına çekilmesi yönündeki talebi, bu militanları bir şantaj unsuru olarak kullanmak istediğini gösteriyor. Samimi değil. Yapmaları gereken, teslim olmalarıdır. (3 Ağustos 1999)

[147]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 29.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

[148]http://www.sendika.org/2009/04/1-haziran-catismasizlik-ve-tarihten-dersler-yuksel-genc-gundem-online/

Lütfü Esengün (FP Genel Başkan Yardımcısı) : Bu çağrının bir bölümü müspet. Dağdan inin, silahları bırakın diyorsa bu doğru bir yoldur. Ancak yurtdışına çıkın diyarek gidin faaliyetlerinize yurtdışında devam edin diyorsa yine yanlış işlere devam ediliyor demektir. En doğrusu silahları bırakıp, dağdan inip, adalete teslim olmalıdır.(3 Ağustos 1999)

Çatışmaların Düşüşe Geçtiği 1999-2004 Yılları ve Heba Edilen Tarihi Fırsat

PKK'nin güçlerini sınır dışında tuttuğu ve ateşkes kararı aldığı 5 yıl içerisinde çatışmalarda diğer yıllara göre büyük ölçüde düşüş yaşandı. İHD'nin verilerine göre 1999'dan önceki 5 yıllık evrede (1993-1998) silahlı çatışmalarda PKK'li ve ve güvenlik güçlerinin de içerinde bulunduğu 19 bin 318 kişi yaşamını yitirirken, ateşkesin sona erdiği 2004 (1999-2004) yılına kadar ki 5 yıllık dönemde 1470 PKK'li ve güvenlik görevlisi yaşamını yitirdi. Yaşamını yitiren 1470 kişiden büyük çoğunluğu ise 1999 geri çekilme sürecinde güvenlik güçlerinin düzenlediği operasyonlarda yaşamını yitiren PKK'lilere aittir. İHD'nin verilerine baktığımızda diğer yıllara oranla çatışmalarda yaşamını yitirenlerin sayısında gözle görülebilecek düzeyde bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Ateşkes kararı yanında PKK'nin kendi içerisinde örgütsel ve ideolojik değişime gitmesi ve Türkiye'deki koşulların kısmi olumlu seyri şiddettin dozajında düşüşün sağlanmasında etkili olduğu söylenebilir.

1999'da geri çekilmeyle birlikte çatışmaların durması ve reform sürecine uygun bir zeminin oluşması Türkiye'nin AB üyeliği hedefine de olumlu yansıdı. Türkiye, 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükûmet Başkanları Zirvesi'nde oy birliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edildi. Türkiye'nin AB üyeliği süreci Türkiye'de kısmi siyasi, idari ve kültürel reformların da başlangıcı oldu.

AB üyeliği olasılığı ve katılım süreci Türkiye için ülkenin demokratik standartlarını yükseltme ve kültürel çoğulculuğu kavrama için bir motivasyon olarak görüldü ve bu da Kürt kimliği ile taleplerinin sınırlı bir kabulü ile sonuçlandı. Şiddetteki düşme, 20 Temmuz 2002'de Hakkari ve Tunceli illerinde ve 30 Kasım 2002'de son kalan iki il olan Diyarbakır ve Şırnak'ta olağanüstü hal yönetimine son verilmesini beraberinde getirdi. 2001'den bu yana birbirini takip eden hükümetlerin AB üyelik kriterini karşılamak için gerekli adımlar olarak gerçekleştirdiği reformlar-idamın kaldırılması, radyo ve televizyonlarda Kürtçenin sınırlı kullanımı, özel kurumlarda Kürtçe öğretilmesi ve 2009'da devletin yayın kurumu TRT içinde baskın olarak Kürtçe yayın yapan bir TV iyimserlik ortamının yaratılmasına olumlu katkıda

bulundu. Aslında böylesi reformlar, devletin Kürt sorunu konusundaki politikasının değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Bu değişimler, PKK ve Kürtler tarafından genel olarak doğru yöndeki adımlar olarak görülürken, böylesi değişimleri Kürtlerin ulusal kültürel taleplerini karşılayacak ve çoğullukları kapsayan, katılımcı demokratik çerçeveyi kuracak olan daha kapsamlı yasal reformlarla izleme ihtiyacı sıklıkla vurgulanmaya devam edildi. [149]

Prof. Dr Mesut Yeğen, 1999'da Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi, PKK'nin ülke dışına çekilmesi, Avrupa Birliği adaylığının kesinleşmesinin hepsinin birden Özal'ın başlatmış olduğu yeni paradigmanın yani "Kürt meselesi ile başka bir biçimde uğraşmalıyız ya da Kürt meselesine dair yeni bir statüko, yeni bir mutabakat oluşturmalıyız." fikrini güçlendirdiğinin altını çizerek şu tespitte bulunmuştur: *" Esas olarak da bizi, bugün, bence, AK PARTİ de esas olarak bu paradigma içerisinde tutmaya çalışmaktadır ya da bugün tecrübe etmekte olduğumuz çözüm süreci, barış süreci de esas olarak bu paradigmanın derinleşmesiyle, belirginleşmesiyle ilgili bir durum olarak karşımızdadır diyebilirim…"*[150]

Bu süreçte PKK de 7. Olağanüstü Kongresi'nde karar altına alınan "Demokratik Barış Projesi" gereği çeşitli tarihlerde barış çağrıları ve diyalog arayışını sürdürdü, projeler sundu. Öcalan, 20 Ocak 2000'de Barış Projesi, 4 Kasım 2000'de Demokrasi ve Barış için Acil Eylem Planı, 19 Haziran 2001'de yeni bir savaşın gündemleşmemesi ve çözüm sürecinin gelişmesi için acil talepler bildirisi, 22 Kasım 2002'de Acil Çözüm Bildirgesi ve 2000'in başında ve 2002'nin sonunda olmak üzere iki defa Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı ve tüm siyasal partilere Kürt sorununun çözümü konusunda düşünceleri ortaya koyan mektuplar gönderdi.

Nisan 2002'deki 8. Kongresi'nde PKK biçimsel olarak kendisini lağvetti ve KADEK'i kurdu, kuruluşun ilan edildiği duyuruda yeni oluşumun yeni stratejinin yanında zorunlu olduğu belirtildi. Özelde, gerilla savaşının yaşadığı "tekrarlar" ve Türkiye'de demokratik değişim ve gelişme olanağını yaratmış olan değişen uluslar arası düzenden, KADEK'in oluşumunda önemli faktörler olarak söz edildi. PKK'nin 7. Kongresi'nde benimsediği yeni strateji ile uyumlu olan KADEK programı, Kürt sorununa çözümü ve demokrasinin gelişimi içinde ve bölgedeki Kürt halkının eşit ve özgür gelişimi olarak kavramsallaştırıldı. KADEK'in

[149] Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları,s. 273

[150] Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 23.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

öne sürdüğü demokratikleşme programı ("demokratik kurtuluş") iki boyuta sahipti: Birincisi, devletin ve Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki toplumun demokratikleştirilmesi ve ikincisi Kürt ulusal sorununa demokratik çözüm. Dolayısı ile Kürt sorununda çözüm, var olan devlet sistemini değiştirme ihtiyacı olmaksızın ve bir Kürt nüfusuna sahip olan Ortadoğu ülkelerindeki sistemik değişimler aracılığıyla öngörülmüştür. [151]

Ancak Türkiye'de bu göreceli sükunet 5 yıl sürebildi.PKK Öcalan'a yönelik tecridin devreye sokulmasını, Öcalan ile avukatların görüşmelerine, "koster bozuk", "hava muhalefeti" gibi gerekçeler sunulmaya başlanmasını gerekçe göstererek 1 Haziran 2004 tarihinde ateşkesi sonlandırdı. PKK o dönem yaptığı açıklamada, bunun savaş kararı olmadığını, sadece 1998 yılında ilan edilen ve sürdürülen tek taraflı ateşkesin sürdürülmesinin zemini kalmadığı için böylesi bir karar aldığını vurguladı.

Kürt Sorununun Çözümünde Umut

4 Kasım 2002 tarihinde kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanıtan AK Parti aldığı büyük oy yüzdesi ile iktidar oldu. AKP iktidara geldikten sonra Kürt sorununa ilişkin 2002'de "Kürt sorunu yok dersen sorun ortadan kalkar. Bizim için öyle bir sorun yoktur" dedi. 2005'te Başbakan, Norveç'te yaptığı bir konuşmada sorun için "sanal" ifadesini kullandı. Ancak bu zikzaklara rağmen Başbakan Erdoğan'ın Kürt sorunun çözümü konusunda akıllarda kalan önemli konuşmaları da oldu. Başbakan Erdoğan, geçmişte izlenen politikalara ilişkin her ülkede geçmişte hatalar yapıldığını, geçmişte yapılan hataları yok saymanın büyük devletlere asla yakışmadığını, belirerek şu konuşmayı yaptı: "*Büyük devlet, güçlü devlet kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve devlettir. İktidarımız bu bilinçle hizmete soyunmuştur… İlla her soruna bir ad koymak da gerekmez. Ama illa ad koyalım diyorsanız Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorunudur. Benim de sorunumdur. Türk olsun, Kürt olsun, Çerkez olsun, Abaza olsun, Laz olsun, bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ortak sorunudur… Kürt sorunu ne olacak diyenlere diyorum ki bu ülkenin başbakanı olarak o sorun herkesten önce benim sorunumdur. Bir büyük bir devletiz ve millet olarak bu ülkeyi kuranların bize miras bıraktığı temel prensipler ve cumhuriyet ilkesi, Anayasal düzen dâhilinde her sorunu, daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla çözeceğiz. Bu anlayışla çözüyoruz*

[151]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları,s. 261-262

ve çözeceğiz de…"[152] Bu konuşmalara paralel olarak AK Parti iktidarı döneminde Kürt sorunun çözümü konusunda kısmi reformlarda gerçekleştirildi. AK Parti Hükümeti Kürt sorunun çözümü konusunda tarihsel nitelikte reformlar attığını iddia ederken, Kürt siyasal hareketi de olumlu çıkışlar olarak gördükleri bu tür beyanatların ruhuna uygun politikalar üretemediğini hükümeti eleştirmiştir.

Bu konuya ilişkin Prof Dr. Ahmet Özer, şu yorumda bulunmuştur: "AK PARTİ'nin belli zikzaklarla yapmış olduğu çabalar var. Örneğin, 2005 yılında Başbakanın Diyarbakır Meydanı'nda yapmış olduğu konuşmayı ben tarihî bir konuşma olarak addederim. "Evet, Kürt sorunu var, benim de sorunum. Daha fazla demokrasiyle çözeceğiz." demesi fakat daha sonra bundan vazgeçildi. Çeşitli gerekçeler gösterilebilinir, "Şu şöyle dedi, bu böyle dedi." onları hepiniz biliyorsunuz. Ardından bir açılım politikası geldi 2008 yılının içinde başlayan, 2009'da belli bir noktaya ulaşan, bu da Habur süreciyle kesintiye uğradı ve ardından, bildiğimiz Oslo süreci yaşandı. Şimdi de bir çözüm ve barış süreci dediğimiz bir süreçle karşı karşıyayız…

2006 Ateşkesi-Görüşmeler ve Demokratik Açılım

Kongra-Gel Yürütme Konseyi Eylül 2004'te üç aşamadan oluşan "Demokratik ve Kalıcı Barışın Yol Haritasını" sundu. Kürt sorununun çözümü için çeşitli çevrelere çağrılar yapıldı. PKK 10 maddeden oluşan yeni bir ""barış projesi"ni daha sundu. DTP'nin ve son olarak da Öcalan'ın yaptığı ateşkes çağrılarından sonra PKK 1 Ekim 2006'da 5. ateşkesini ilan etti. PKK'nin ateşkesi üstüne Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt Ateşkesi tanımayacaklarını ve son terörist yok edilesiye kadar mücadelelerinin süreceğini söyledi. Genelkurmay Başkanının bu söylemine paralel olarak ateşkes sürecinde hem sınır içi hem de sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirildi. Resmi kaynaklara göre ateşkesin ilk iki ayında 156 askeri operasyon düzenlendi.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Irak Federal Kürdistan Bölgesi'nden gelecek PKK saldırılarını önlemek amacıyla Meclis' sunulan Başbakanlık Tezkeresi, 17 Ekim 2008 tarihinden itibaren 1 yıl süreyle uzatıldı. Tezkerenin Meclis'ten geçmesinden 5 ay sonra 21 Şubat 2008 tarihinde Fedeal Kürdistan Bölgesi'nden PKK kamplarının olduğu Zap Bölgesi'ne sınır ötesi operasyon düzenlendi. Yapılan bu sınır ötesi operasyon ve Türkiye içerisinde çatışmaların şiddetlenmesi nedeni ile 5. Ateşkes girişimi de filli olarak sona erdi.

[152] http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050812_turkey_kurds.shtml

Öcalan 2009 yılında yeniden devreye girerek, çözüm sürecini başlattı. Öcalan'ın çağrısı ile KCK, 29 Mart yerel seçimler sonrasında ortaya çıkan siyasi sonuçları dikkate alarak 13 Nisan'dan geçerli olmak üzere çatışmasızlık kararı aldı. Ancak çatışmasızlık kararının alınmasından hemen bir gün sonra 14 Nisan 2009 tarihinde DTP'li belediye başkanları, sendikacılar, öğrenciler, kadınlar, insan hakları savunucuları gözaltına alınarak tutuklandı. "KCK" adı altında yapılan operasyon halkaları daha sonraki aylarda giderek genişledi. Kürt siyasal hareketi temsilcilerinin "siyasi soykırım operasyonları" olarak nitelendirdiği bu süreçte binlerce Kürt siyasetçisi tutuklandı. Çatışmasızlık kararının ilkinin süresi 1 Haziran'da dolmasının ardından, karar 15 Temmuz'a kadar uzatıldı. Ardından 1 Eylül'e kadar uzatılan yapılan yeni bir açıklamayla Ramazan bayramı sonrasına kadar uzatıldı.

Öcalan da Kürt sorunun demokratik ve siyasal yollardan çözümü esas alan, 156 sayfalık "Yol Haritası"nı 15 Ağustos 2009 tarihinde cezaevi idaresine teslim etti. Öcalan'ın Kürt sorunun çözümünü Demokratik Ulus İlkesi, Ortak Vatan İlkesi, Demokratik Cumhuriyet İlkesi, Demokratik Anayasa İlkesi, Demokratik Çözüm İlkesi, Bireysel ve Kolektif Hakların Ayrılmazlığı İlkesi, İdeolojik Bağımsızlık ve Özgürlük İlkesi, Tarihsellik ve Şimdilik İlkesi, Demokratik ulus çözümünde ahlâk ve vicdandan kaynaklı empati ve Demokrasilerin Öz Savunması İlkesi gibi 10 temel ilke başlığında topladığı Yol Haritası ancak 1 buçuk yıl sonra kamuoyuna ulaşabildi.

9 Eylül 2009 tarihinde Öcalan avukatları ile yaptığı görüşmede Başbakan Recep Tayip Erdoğan'a seslenerek, "Sayın Başbakan cesur olmalıdır. Bu sorun kolay değildir, riskleri var. Ancak kararlı olurlarsa başarılı olunur. Sayın Başbakan'dan Kürt sorunun demokratik çözümü için kararlılık göstermesini bekliyoruz… Ayrı bir Kürdistan kurulmasını kesinlikle önermiyorum. Ayrı bir devlet istemiyoruz. Devlet tarzı Federal bir sistem istemiyoruz, konfederal bir sistem istemiyoruz. Biz demokrasinin gelişmesini, Türkiye'de de Kürtler arasında da gelişmesini istiyoruz. Ben bunları hazırladığım yol haritası ve 600 sayfalık savunmamda anlattım. Biz toplumsal bir uzlaşma istiyoruz" dedi. [153]

Öcalan'ın bu açıklamasından bir ay sonra "demokratik siyasette ciddi bir tıkanma yaşandığını" belirterek, sürecin önünün açılması için "Barış Grupları"nın Türkiye'ye gelmesi çağrısında bulundu. Öcalan'ın çağrısı üzerine 19 Ekim 2009 tarihinde Kandil ve Maxmur

[153] http://bianet.org/bianet/siyaset/117043-ocalan-yol-haritama-guveniyorum

Mülteci Kampı'ndan 4'ü çocuk 34 kişiden oluşan "Barış ve Demokratik Çözüm Grubu" Silopi'deki Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye giriş yaptı. Grubun girişini ilk gün olumlu değerlendiren hükümet, daha sonraki süreçlerde Habur'u "yol kazası" olarak gördüklerini ve "barış grubu" üyelerinin kitlesel karşılanmasının Türkiye kamuoyunu rahatsız ettiğini ifade ederek tutumunu sertleştirdi. 6 Nisan 2010 tarihinde Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı, Barış ve Demokratik Çözüm Grubu üyesi 30 kişi hakkında 490 yıl hapis cezası istemiyle dava açtı. "Barış grubu" üyelerinin bazıları bu davadan ceza alırken gruptan 10 kişi ise Haziran 2010'da görülen mahkemede "örgüt üyeliği" gerekçesi ile tutuklandı.

Bir yandan Kürt siyasetçiler tutuklanırken diğer yandan toplumsal barış arayışlarının devam ettiği bu süreçte AK Parti de 4 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirdiği 3. Olağan Büyük Kongre'de "Demokratik Açılım Raporu"nu kamuoyuna açıkladı. "Terörün panzehiri demokrasidir" vurgusunun yapıldığı raporun amacı "herkesin kendini eşit ve özgür vatandaş hissetmesini sağlamak" sözleri ile açıklandı. Milli birlik ve beraberliği üniter devlet yapısını, cumhuriyeti ve demokrasiyi daha da kuvvetlendirmek amacıyla demokratik açılım süreci başlatıldığı ifade edilen raporda şu tespitler yapıldı: "AK Parti olarak demokratikleşmeyi, terörün, etnik milliyetçiliğin ve her türlü ve her türden ayrımcılığın panzehiri olarak görüyoruz. Hangi kökenden olursa olsun ve toprakların hangi köşesinde yaşarsa yaşasın herkesin kendini ülkemizin eşit ve özgür vatandaşları olarak hissetmesi temel amacımızdır. Vatandaşlarımızın taleplerini farklılıklara saygı temelinde birliğimizi ve dirliğimizi pekiştirmek üzere yerine getirmek, demokratik açılım sürecinin özünü oluşturmaktadır.

AK Parti farklılıklarımızı bir zaaf olarak değil, milletimizin zenginliği olarak görmektedir. Birlik ve kardeşliğimizi güçlendirmenin yolu farklılıkları yok saymaktan değil, saygı göstermekten geçiyor. Demokratik açılım sürecinin dünden bugüne bizi devlet ve millet olarak var eden değerleri daha da kuvvetlendireceğine olan inancımız tamdır. Bir milli birlik ve kardeşlik projesi olan demokratik açılım süreci demokrasimizin standartlarını yükseltecek, terörü insanımız ve devletimiz için bir tehdit olmaktan çıkacaktır.

Milletimizin bu sürece verdiği destek en büyük gücümüzdür. AK Parti Büyük Kongresi olarak, birliğimizi ve dirliğimizi daha da güçlendirmeye ve farklılıklara saygı temelinde kardeşliğimizi artırmaya dönük olarak hükümetimiz tarafından başlatılan demokratik açılım sürecini desteklediğimizi beyan ediyoruz…"

Kürt siyasal hareketi AK Parti'nin başlatmış olduğu bu açılım sürecine yönelik daha sonraki süreçlerde kimi eleştirileri dile getirdi. Açılımın zamanla PKK'yi tasfiye etmeyi amaçladığını düşünen Kürt siyasal hareketinin temsilcileri açılım sürecine ilişkin eleştirilerini kamuoyu ile sürekli paylaştı: Kürt Siyasal Hareketi kendileri ile diyalogun kurulmaması, askeri operasyonların artması ve 14 Nisan 2009'da Kürt siyasetçilerine yönelik başlatılan "KCK" operasyonlarını gerekçe göstererek hükümetin başlatmış olduğu açılım politikasına mesafeli yaklaştı.

Genel olarak hükümetin "demokratik açılım"ı PKK tarafından Kürt ulusal hareketini marjinalize etme ve Kürt kimliğini apolize etme girişimi olarak yorumlandı. Bunun nedeni, güvenlik söyleminin sürekliliğine paralel olarak, broşürün (AK Parti Demokratik Açılım Süreci Broşürü) temel bir hedef olarak PKK'nin bölgede bertaraf edilmesinin vurgulanmasıdır. [154]

1 Haziran 2010 da KCK yaptığı açıklamada Öcalan'ın ve kendilerinin barış ve demokratik bir çözüm için attıkları bütün adımlarının AK Parti Hükümeti tarafından boşa çıkarıldığını, cevapsız bırakıldığını belirterek AK Parti'nin bu adımlarını PKK'yi tasfiye politikasına bir zemin oluşturma temelinde kullandığını ileri sürerek, 13 Nisan 2009 tarihinde tek taraflı olarak ilan ettikleri eylemsizlik kararını sonlandırdıklarını açıkladı. Türkiye'de yaşanan ağır savaş bilançoları karsısında STÖ'ler, Aydınlar, Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ve Barış Demokrasi Partisinin (BDP) çift taraflı ateşkes çağrıları oldu. Bu temelde Kürt Halk Önderi Abdullah Öcalan da KCK'ye diyalog ve müzakere sürecine vesile olması için eylemsizlik surecinin başlatılmasını önerdi. KCK Yürütme Konseyi, Öcalan'ın önerisi üzerine geniş bir tartışma ardından yeniden eylemsizlik kararını açıkladı. KCK bu süreçte tek taraflı ateşkesin çift taraflı olması için de çağrılar yaptı. KCK, 2 Kasım 2010 tarihinde Haziran 2011'deki yapılacak olan genel seçimlere kadar çatışmasızlık kararı aldıklarını açıklarken, ateşkesin kalıcılaşması için ise 4 maddelik "Barış Planı"nı deklere etti. Bu süreçte PKK'li yöneticiler ile MİT yetkilileri arasında Oslo'da da Kürt sorunun çözümü için bir dizi görüşme gerçekleştirildiği daha sonra basına yansıyan ses kayıtlarından öğrenildi.

Komisyon AK Parti Ankara Milletvekili Yalçın Akdoğan Oslo görüşmelerinin hükümetin kararı ile gerçekleştirildiğini şu sözleri ile aktarmıştır: *"…Tabii, tipik bir örgüt yok karşımızda, bir DHKP-C veya TİKKO'dan bahsetmiyoruz, yani siyasallaşan ve toplumsal destek bulan bir*

[154]Güneş, Cengiz, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi, Dipnot Yayınları,s.

örgüt, eylemleri ve bunun kenarında duran iç içe geçmiş bir sorunlar kümesi var orada, önümüzde. Buna karşı da sadece silahlı mücadele, terörle mücadele, güvenlik politikaları yetmiyor; başka birtakım yöntemlerin de gündeme alınması gerekiyordu. Bu da yani her alanda, hem Kürt meselesinin çözümünde hem de terör sorunun çözümünde çok boyutlu çalışmalar yapan Hükûmetimiz bu süreçte farklı yöntemleri de denedi. Oslo süreci bunlardan bir tanesiydi, bu, uzun uzun ayrıca konuşulabilir"[155]

Oslo Görüşmelerinin Sonlanması ve Şiddetin Artması

PKK'nin çatışmasızlık ilan ettiği süreçte Türkiye'de daha sakin bir atmosferde genel seçimlere girdi. 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimlerinin ardından PKK, devletten adım atmasını istedi, aksi takdirde ateşkesin sonlanacağını belirten çeşitli açıklamalar yaptı. Öcalan da avukatları ile yaptığı görüşmede 15 Temmuz'a kadar devletin adım atmaması halinde süreçten çekileceğine dair beyanatını avukatları aracılığı ile kamuoyuna duyurdu.

Öcalan, 6 Temmuz'da avukatlarıyla yaptığı görüşmede, daha önce süreçten çekileceğine dair verdiği 15 Temmuz tarihinin anlamını yitirdiğini, heyetle "Barış Konseyi"nin kurulması için mutabakata vardıklarını belirtti. Öcalan, yine 6 Temmuz görüşmesinde, devlete sunduğu "protokollere" de açıklık getirdi. Öcalan, heyete ve Kandil'e sunduğu protokollerin karşılıklı imza şeklinde değil de çözüme ilişkin üzerinde mutabakata varılan metinler olduğunu kaydetti.

Toplumsal barışın sağlanmasına dair inancın giderek arttığı bu gelişmelerin akabinde 14 Temmuz günü Diyarbakır'ın Silvan İlçesi'nde düzenlenen askeri operasyonda çatışma çıktı. Çatışmada 13 asker ve 2 PKK'li yaşamını yitirdi. Aynı gün Demokratik Toplum Kongresi de daha önce duyurduğu Demokratik Özerklik kararını ilan etti. Üst üste yaşanan bu gelişmeler ve hükümet kanadının yaşanan olaylara ilişkin sert açıklamaları tansiyonu giderek arttırdı.

Öcalan, 18 Temmuz tarihinde avukatları aracılığı ile yaptığı açıklamada heyetle Silvan çatışmasının ardından da görüştüğünü dile getirerek, şu çağrıyı yaptı: "Gereği neyse yapmak istiyorum. Bunun için çok açık Sayın Başbakan'a buradan sesleniyorum: Bana rolümü oynamam için gerekli pratik araçların sunulması gerekir. Daha önce Parlamento'nun bu konuda karar alması gerektiğini belirtmiştim. Ben Meclis'in tatile girmemesini bunun için

[155]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 14.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

istemiştim. Gerekirse Meclis acil toplanıp bu konuda görüşüp çağrı yapabilir. Veya Başbakan bir çağrı yapabilir. 'Biz bu işin silahlarla çözülmeyeceğine inanıyoruz. Bu meseleyi demokratik anayasal yöntemlerle çözeceğiz' derse, bir haftada hallederiz." [156]

Barış arayışlarına rağmen MİT heyetinin Oslo'da PKK ile yaptığı görüşmeler ve Öcalan ile sürdürülen görüşmeler sonlandırıldı. 27 Temmuz 2011 tarihinden itibaren Öcalan'a "gemi bozuk" ve "hava muhalefeti" gibi gerekçelerle görüş yasağı uygulandı. Öcalan, 2013 Ocak ayının başına kadar ailesi yaptığı iki görüşme dışında kimse ile görüşmesine izin verilmemesi ile beraber Öcalan-PKK ve devlet yetkilileri arasındaki diyalog ve müzakere süreci de kesilmiş oldu.

Öcalan'ın 2 yılı aşkın süre farklı gerekçeler ile avukatları ile görüşmesine izin verilmemesi nedeni ile gerçekleşen kitlesel protestolar ve PKK'nin "devrimci halk savaşı" kararı alması Türkiye'yi yeni bir şiddet sarmalına sürükledi. Yaklaşık 40 bini bulan can kayıplarına yüzlerce asker ve PKK'li daha eklendi. Türkiye'nin içerisine girdiği bu çatışmalı yıllar aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal barışı kaybettiği yıllar oldu.

Öcalan ile Diyalog-Çözüm ve Müzakere Süreci

Başbakan Erdoğan'ın, 29 Aralık 2012 tarihinde TRT'de katıldığı bir programda Öcalan ile İmralı'da görüşmelerin yapıldığını belirterek, "Hala görüşmeler var. Çünkü netice almamız lazım. Işık olduğu sürece devam ederiz" şeklindeki konuşması Türkiye'de her etnik gruptan, dilden, inançtan ve kültürden halklarının arzusu olan barışa dair umutları yeniden canlandırdı. Ardından Öcalan ile görüşmeler Türkiye gündemine tekrardan oturdu. Erdoğan'ın açıklamalarının ardından MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın yılın son günlerinde Öcalan ile görüştüğü ortaya çıktı. 3 Ocak günü DTK Eşbaşkanı Ahmet Türk ile BDP Batman Milletvekili Ayla Akat, İmralı Adası'na giderek Öcalan ile görüştü. Yapılan bu görüşmeler Türkiye'nin çözüm ve barış sürecinin önemli bir aşamasına geçmenin de başlangıcı oldu. Kürt sorununda çözüme yönelik görüşmeler sürecinin desteklenmesi ve geliştirilmesi için toplumun birçok kesiminden olumlu tepkiler geldi. Kürt siyasal hareketi bileşenleri, müzakereler için yıllarca muhatap olarak gösterdikleri Öcalan ile görüşmelere yeniden

[156] http://www.ozgurgundem.com/index.php?haberID=16216&haberBaslik=B%C4%B0R%20HAFTADA%20%C3%87%C3%96ZER%C4%B0Z&categoryName=Man%C5%9Fet&categoryID=1&action=haber_detay&module=nuce

başlanmasını toplumsal barışın tesisi açısından önemli gördüklerini ve süreci desteklediklerini beyan etti.

Öcalan, BDP heyeti ile yaptığı bir dizi görüşmenin ardından 21 Mart Diyarbakır Newroz'una gönderdiği mesajda yaklaşık 30 yıl boyunca yürütülen silahlı mücadele yerine demokratik sivil siyasetin ve siyasal mücadelenin esas alınması yönünde bir çağrıda bulundu. Öcalan, mesajında siyasi, sosyal ve ekonomik yanı ağır basan bir süreç başladığına çekerek, şu mesajı verdi: " Demokratik hakları, özgürlükleri, eşitliği esas alan bir anlayış gelişiyor. Biz, onlarca yılımızı bu halk için feda ettik, büyük bedeller ödedik. Bu fedakarlıkların, bu mücadelelerin hiçbiri boşa gitmedi. Kürtler özbenliğini, aslını ve kimliğini yeniden kazandı. "Artık silahlar sussun, fikirler ve siyasetler konuşsun" noktasına geldik. Yok sayan, inkar eden, dışlayan modernist paradigma yerle bir oldu. Akan kan Türküne, Kürdüne, Lazına, Çerkezine bakmadan insandan, bu coğrafyanın bağrından akıyor. Ben, bu çağrıma kulak veren milyonların şahitliğinde diyorum ki; artık yeni bir dönem başlıyor, silah değil, siyaset öne çıkıyor. Artık silahlı unsurlarımızın sınır ötesine çekilmesi aşamasına gelinmiştir. Yüreğini bana açan, bu davaya inanan herkesin sürecin hassasiyetlerini sonuna kadar gözeteceğine inanıyorum. Bu bir son değil, yeni bir başlangıçtır. Bu mücadeleyi bırakma değil, daha farklı bir mücadeleyi başlatmadır…"

Öcalan gönderdiği mesaj ile PKK güçlerine ateşkes ve sınır ötesine çekilme çağrısında bulundu. PKK, Öcalan'ın bu çağrısına uyarak 23 Mart 2013 tarihinde 8. Ateşkesi ilan etti ve 8 Mayıs 2013 tarihin de güçlerini sınır dışına çıkarmaya başladı.

13.06.2013 tarihli komisyon toplantısında konu ile ilgili görüşlerini paylaşan Araştırmacı-Yazar Orhan Miroğlu, Türkiye'nin, aslında, Abdullah Öcalan'la anlaşarak "Türkiyeci" bir çözüm geliştirdiğini aktararak şu tespitte bulunmuştur: *"Yani ben bu çözüme böyle dedim ve dedim ki: "Bu Türkiyeci bir çözümdür". Sorduklarında, peki, çok aktörlerden bahsediyorduk, Avrupa Birliği bir aktördü, Amerika Birleşik Devletleri, hatta işte Güney Kürdistan'daki siyasi partiler, başta Kürdistan Demokrat Partisi olmak üzere, işte akil insanlar vesaire, birdenbire bu olmadı ve hakikaten meseleye vâkıf olmayan, bu meselenin tarihiyle ilgili olmayan insanları şaşırtan bir çözüm süreci başladı. Bu da tabii ki büyük oranda, dediğim gibi, tarafların şiddet politikalarıyla artık kat edilecek bir mesafenin olmadığını görmüş olmaları, birçok şeyi denemiş olmaları ama bu deneyimin sonucunda ne güvenlik stratejilerinin ne de*

silahlı mücadele anlayışlarının devam edemeyeceğine dair güçlü bir kanaatle yeniden masaya oturmaları sonucu oldu…"[157]

İHD Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan da katıldığı komisyon toplantısında devletin Kürt politikasına dair politikaları tarihsel dönemler itibarıyla 3 ana başlığa ayrıldığını şu sözler ile belirtmiştir: *"1924-2009 arası Kürtleri inkâr ve imha, 2009-2012 tarihleri arası Kürtleri tanıma ama Kürt siyasal hareketini tasfiye, 2013 tarihinden itibaren ise tanıma siyasetine uygun olarak Kürt siyasal hareketini muhatap alıp Kürt sorununda çözüm politikasını benimseme ve bu politikayı sürdürme olarak tanımlayabiliriz…"*[158]

Tekçi devlet anlayışı, inkar ve asimilasyon politikaları, farklılıkları ve özgürlükleri yok sayan resmi ideoloji ve toplumun kendi geleceği ile ilgili kararları alabilmesini engelleyen katı merkezi idari yapı nedeni ile ortaya çıkan Kürt sorununun çözümü her zamankinden daha fazla uygun koşullara sahip bulunmaktadır. Türkiye, başlatılan bu süreç ile kamburunda bir yük olarak duran Kürt sorunun çözümü ile beraber demokratik hamle şansını yakalayacaktır. Gerek Kürt siyasal hareketi gerekse hükümet yetkilileri çoğu kez yaptıkları açıklamalarda başlatılan sürecin bir pazarlık meselesi olmadığını asıl amacın iki yüz yıllık sorunun çözüme kavuşturulması ve Demokratik Türkiye'nin inşası olduğunu vurgulamaktadır.

[157]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Süreci'nin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

[158]Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Süreci'nin Değerlendirilmesi Komisyonu'nun 06.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

2. BÖLÜM

2. CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE KÜRT RAPORLARI

Kürt sorunu ile ilgili Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar devam eden bir rapor silsilesi mevcuttur. Devletin resmi yetkilileri ve sivil-siyasi dinamikler tarafından yazılan söz konusu raporları iki dönme ayırmak mümkündür. İlki Cumhuriyet Dönemi raporları ikincisi ise 1990 sonrası yazılan raporlardır. Bu raporlarda göze çarpan en büyük farklılık ilk dönemin bizzat devlet yetkileleri tarafından kaleme alınan inkar-red-tasfiye ve asimilasyon ruhunu olduğu gibi yansıtmış olmasıdır. 1990 sonrası raporlar göreli de olsa sivil-siyaset dinamikleri tarafından yazıldığı için daha demokratik ve daha uzlaşıcı bir dile sahiptirler.

Konuya ilişkin en kapsamlı çalışma Akademisyen Hüseyin Yayman tarafından yapılmıştır. Yine vereceğimiz referanslar, Hüseyin Yayman'ın '' Türkiye'nin Kürt sorunu Hafızası'' adlı çalışmasından verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin bugüne kadar Kürt sorunu ile ilgili kaç adet rapor hazırladığı ve bunların kaçını, ne şekilde uyguladığı bilinmemektedir.

Cumhuriyetin bilinen ilk raporu olan '' Doğu Raporu '' Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın 14 Eylül 1925'de Başbakan İsmet İnönü'ye sunduğu rapordur. Renda bu raporunda, Doğu'nun ıslahına yönelik tedbir ve teklifleri sıralarken aynı zamanda yeni cumhuriyet'in Kürt halkına ne şekilde yaklaştığını da ifade etmektedir. Kürt halkı, Türkleştirilmesi elzem görülen bir halk olarak ifade edilmektedir. Raporda, bölge illerinde Türkçenin hâkim kılınması amacıyla yapılan öneriler, salt eğitim-öğretimin Türkçe olması amacını taşımamaktadır; açık bir şekilde rapor, Kürtlerin asimile edilmesi ve Kürtçenin unutulması için politika önerisinde bulunmaktadır. Rapor, '' Fırat'ın batısındaki vilayetlerde dağınık halde bulunan Kürtlerin Türkleştirilmesi '' gibi net ifadelerle asimilasyonun bir devlet politikası olması gerektiğini önermektedir. Rapor ayrıca kadastro çalışmalarından, iskân politikalarına, Doğu'ya memur atamalarından, Türkçenin nasıl kullanılmasına kadar getirdiği önerilerle, Kürt halkının inkâr sürecini pratik yaşama getirme amacını taşımaktadır.

Renda'dan sonra önemli raporlardan birinin hazırlayana dönemin Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Cemil Uybadın'dır. Cemil Uybadın daha sonra Abdülhalik Renda ile birlikte Şark Islahat Planını hazırlayan isimdir.

Uybadın raporunda Kürdistan'ın Türkleştirilmesi için yapılması gerekenleri sıralamıştır. Raporunda, Batıdan Türk muhacirlerin Kürt bölgelerine yerleştirilip, bölgenin Türkleştirilmesinin sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Yine bölgeye gönderilecek olan memurların Batılı ve Türk olmasını önermektedir. Rapor, Adliye ve sıkıyönetim mahkemelerinde doğulu memur bulundurulmamasından, iş ve askerlik için batıya gidenlerin oraya yerleştirilmesinin özendirilmesine dair Kürtlerin asimile edilmesinin yolunu açacak bir dizi öneriyi içermektedir. Rapor sadece Kürt halkına değil, Müslüman olmayan halklara ilişkin de baskının izlerini taşımaktadır. Rapor açık bir şekilde şunu önermektedir: "*Hristiyan halklar bölge dışına çıkarılmalı ve Gayrimüslimlerin ellerinde bulunan iktisat ve sanayinin Türklere devri sağlanmalıdır."* Bütün bir coğrafyanın kendi kimliği ve kültüründen koparıldıkları ve Türkleştirilmeye çalışıldıkları bir süreç başlamışken, Şeyh Sait ve arkadaşları, uygulanan bu politikalara karşı bir isyan hareketi başlattılar.

Kürt halkının belleğinde ve tarihinde devletin uygulamaya koyduğu en acı politikalardan biri de Şark Islahat Planıdır. Cemil Uybadın, Mehmet Esat Bozkurt, Orgeneral Kazım Orbay ve Abdülhalik Randa tarafından hazırlanan Şark Islahat Planı 24 Eylül 1925 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Şark Islahat Planını özetleyen en çarpıcı cümle şu olmaktadır. '' Kürdistan Umumi Valilikle ve müstemleke (sömürge) usulü ile idare edilmelidir. '' Bu cümle Şark Islahat Planının dayanmış olduğu ideolojik dayanağı ve Kürt halkına yaklaşımda izlenecek usulleri ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Plan Kürt halkına karşı devletin uygulaması gereken politikaları da belirlemiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar cezalandırılacaktır.
- Ermeni mülklerine yerleşmiş olan Kürtler yerleştirildikleri yerlerden çıkartılarak eski yerlerine veya Batı bölgelerine gönderilecektir.
- Doğu'ya idealist ve yetişmiş Türk kökenli memurlar gönderilecek; ikinci derecedeki memurluklara dahi Kürt memurlar atanmayacaktır.
- Özellikle Dersim, tercihen yatılı okullar açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

Bunlar ve daha bir çok maddesinde Şark Islahat Planı Kürt halkının, halk olmaktan kaynaklanan bütün taleplerinin de görmezden gelineceğini ve hatta gerektiğinde baskı yoluyla taleplerden vazgeçirmeye yönelik politikalar oluşturulacağını öngörmektedir. Kürtçenin yasaklanması, Kürt bölgelere Batıdan getirilecek muhacirlerin yerleştirilmesi, Türk ocaklarının açılmasıyla Türklük propagandasının genişletilmesi, dağlık bölgelerdeki köylerin boşaltılarak belli yerleşim birimlerinde toplanılmasının sağlanması planın ana hedefleri doğrultusundadır.

Şark Islahat Planı, devletin uygulamalar bakımından dikkate alacağı ve genel politikaları için referans alınacak bir kaynak olması bakımında da ayrıca önem taşımaktadır. Şark Islahat Planından sonra devletin hazırladığı raporlar, bu planı temel eksen alarak oluşturulan raporlardır. Bu nedenle de plan, devletin asimilasyon ve imha politikaları için Birincil Kaynak durumunda olmaktadır.

Devletin Kürt halkına yönelik uygulamaları, hazırlanan raporlar ve planlar çerçevesinde oluşmuştur. Devletin Kürt sorunuyla ilgili rapor geleneği de bu gerçeğe dayanmaktadır. Şark Islahat Planı sonrada bölge illerinde Umum Müfettişlikler kurulmuş ve planın dile getirdiği şekilde, sömürge usulü yönetim uygulamaya konulmuştur.

Bugüne kadar devletin hazırladığı ve uygulamaya koyduğu kaç rapor olduğu konusunda bir sayı mevcut değildir. Devletin gizli belgelerinde ve arşivinde uygulamaya konulan raporlar, gizli kararlar, gizli yönetmelikler olduğu bilinmekte fakat bunların içerikleriyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bu da karanlıkta kalan birçok noktanın aydınlatılması önünde bir engel teşkil etmektedir.

Raporlarda Kullanılan Asimilasyon ve İmha ile İlgili Kavramlar ve Cümleler

Bugüne kadar Kürt sorunu raporlarda değişik adlandırmalarla anılmaktadır. “Şark Meselesi”, “Doğu Sorunu”, “Güneydoğu Sorunu”, “Terör sorunu” gibi adlandırmalarla, her biri birbirinden ayrı tanımlamalar ve öneriler getiren ifadeler kullanılmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşunda hazırlanan raporlardan günümüze kadar söylem düzeyinde değişse de politika düzeyinde uygulanmaya devam eden bir asimilasyon söz konusudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan ve devletin sonraki yıllarda uyguladığı politikaları belirleyen ilk raporlarda yer alan asimilasyon ve imhaya yönelik ifadelerden bazıları şöyledir:

Abdülhalik Renda Raporu

- Fırat'ın batısındaki vilayetlerin bir kısmında dağınık vaziyette yerleşmiş olan Kürtleri Türk yapmak.
- Kürt bölgesi içinde Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi mahallelerde mekteplere ve hasetsen kız mekteplerine çok ehemmiyet vermek ve kızların mekteplere rağbet etmesini temin etmek.

Cemil Uybadın Raporu

- Kürt köylerine Türklerin yerleştirilmesine öncelik verilmelidir.
- Kürdistan'a Türk muhacirler yerleştirilmesine öncelik verilmelidir.
- Kürtlerin askerliği, topçu, jandarma, süvari gibi uzun hizmetli kıtaatta ve Batı Anadolu ve Trakya'da icra ettirilmelidir. Bunlar Batı'da daima Jandarmalığa teşvik edilmeli ve Türklerle evlenmeleri kolaylaştırılmalıdır.

Şark Islahat Planı

- Vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar cezalandırılacaktır.
- Ermeni mülklerine yerleşmiş olan Kürtler yerleştirildikleri yerlerden çıkartılarak eski yerlerine veya Batı bölgelerine gönderilecektir.
- Doğu'ya idealist ve yetişmiş Türk kökenli memurlar gönderilecek; ikinci derecedeki memurluklara dahi Kürt memurlar atanmayacaktır.
- Özellikle Dersim, tercihen yatılı okullar açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

Hamdi Bey Raporu

- Türk ülküsü taşıyan memurlar göndermek ve bunlara misyonerlik yaptırarak Kürtleri Türkleştirmek

İbrahim Tali Öngören Raporu

- Dağ başlarında ve hâkim noktalardaki münferit evler ve köyler yakılmalı ve ahalisi Batı'ya nakledilmeli veya dağlık olmayan yerlere yerleştirilmelidir. Çünkü bunlar civarda görecekleri herhangi bir dağa kaçmaktan ve orada kalmaktan kendini alamazlar. Dağlıların ovaya yerleşmesi ve insanlarla kaynaşması güçtür.

Fevzi Çakmak Raporu

- Zorunlu iskân uygulanmalı
- Kürt kökenli yerli memurlar tümüyle bölgeden çıkarılmalıdır.
- Kürtçe yerine Türk dilinin yerleştirilmesi için gereken bilimsel ve idari yetkiler alınmalıdır.

İsmet İnönü Raporu

- İskân politikaları devletin bekası için önemlidir. Sınıra yakın yerlerin ve Elazığ, Erzincan, Erzurum gibi büyük merkezlerin Türkleştirilmesi önem arzetmektedir.

Abidin Özmen Raporu

- Kürtlerin sadece beşte biri askerlik hizmeti yapmaktadır. Kürtleri askere götürmek, hükümetin birinci hedefi olmaktadır. Askere alınan Kürtlerin temel askerlik işlerinde değil, geri hizmetlerde ve amele taburlarında istihdam edilmesi gerekir. Askere alınan Kürtlere Türkçe öğretilmelidir.
- ''Batı halkından'' bu bölgeye gelip Kürt kızlarıyla evlenip buraya yerleşeceklere arazi verilmek gibi teşvik edici tedbirler alınmalıdır.
- Kürt propagandasının ve Kürtlerin istiklalinin önüne geçmek için bölgede hususi bir adliye rejimi kurulmalıdır.

CHP Azınlıklar Raporu 1940

- Hususi bir maarif teşkilatıyla sakinleri münhasıran Kürt olan köylerin çocukları bölge yatılı ilkokulları tesisine başlanmalıdır. Bu okulların hedefi bu çocuklara ana dilleri unutturarak Türkçeyi ana dili yerine ikame etmek olacaktır. Bunun için bu okullar yarı yarıya Türk çocuklarından teşekkül ettirilmelidir.

- Bir topluluğun temsilinin (asimilasyonunun) ilk şartının, o topluluğa kendi dilimizi öğretmek olduğu bir mütearifedir.

27 Mayıs Doğu Raporu

- Kendini Kürt sanan nüfusun Batı'ya, Türk nüfusun Doğu'ya yerleştirilmelidir.
- Öğretmen okullarında, Doğu halkının Türk çoğunlukla kaynaştırılması usullerinin öğretilmesi ve genç öğretmen namzetlerine, Türk milliyetçiliğinin esasının aşılanması gerekmektedir.
- Bir üniversiteye bağlı Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun ispatlanarak yayınlanması.
- Doğu'nun Türk tarihinin yazılarak neşredilmesi

Hüseyin Yayman'ın 1925-1960 Yılları Arasında Listelediği Kürt Sorunu Derinleştiren Uygulamalar

- Takrir-i Sükûn Kanunun Kabul edilmesi
- İstiklal Mahkemeleri'nin Şark'ta yeniden açılması
- Şark Islahat Planı'nın kabul edilmesi
- Umum Müfettişlikler'in kurulması
- Asimilasyon politikalarına hız verilmesi
- Bölgede koloni (sömürge) yönetiminin kurulması
- Kürt nüfusun Batı2ya göç ettirilmesi
- Türk nüfusun Doğu'ya yerleştirilmesi
- Bölgede Türklük merkezlerinin kurulması
- Halka Türkçe öğretilmesine öncelik verilmesi
- Bölge halkına Türklük aşılanması
- Kürtlük cereyanının önlenmesinin birinci hedef olması
- Kürtlerin dışarıyla bağlantılarıyla kesilmesi
- Türk erkeklerinin, Kürt kızlarıyla evlenmesinin teşvik edilmesi
- Bölgeye iyi idareciler ve idealist memurların gönderilmesi
- Kürtçe konuşan memurların memuriyetten çıkarılması
- Bölgeye daha çok yol, daha çok okul ve hastanenin yapılması
- Yatılı mekteplerin açılması

- Bölgedeki idare yapının ıslah edilmesi
- Bölgeye mahsus ayrı bir adli sistemin kurulması
- Madenlerin işletilmesi yoluyla halka iş bulunması
- 2510 sayılı İskân Kanunu'nun kabul edilmesi
- Ağa ve şeyhlerin Batı'ya göç ettirilmesi
- Bölge halkının ağaların ve şeyhlerin zulmünden kurtarılması
- Topraksız köylülere toprak dağıtılması
- Dağınık köy ve mezraların birleştirilmesi
- Askere alınan Kürtlere Türkçe öğretilmesi
- Bölge ile ilgili daha fazla istihbarat çalışmasının yapılması
- Halk evlerinden daha etkin bir biçimde faydalanılması
- Dağ başlarındaki münferit evlerin yıkılması ve ahalisinin başka yerlere nakledilmesi

1990 sonrası Hazırlanan Raporlar

Devletin Kürt Sorununu tanımlama ve Kürt halkını yok sayma sorunu, Kürt Sorunu hakkında rapor hazırlamayı bir gelenek haline getirmiştir. Kendisinden önceki dönemlerden daha farklı olması nedeniyle SHP'nin 1990 yılında hazırlamış olduğu Güneydoğu Raporu, sorunu Kürt sorunu olarak adlandırmaktadır. Rapor Kürt sorununun çözümü için tek taraflı bir bakış açısıyla öneriler oluşturulmuş olsa da, devletin yıllar boyunca uygulamakta olduğu politikaların dışına çıkması bakımından oldukça önemlidir. Getirdiği çözüm önerileri bakımından da o güne kadar hazırlanmış olan diğer tüm raporlardan farklı olarak, Kürt sorununun devletin politikaları nedeniyle derinleştiğini belirtilmektedir.

SHP Güneydoğu Raporu çözüm önerilerinde Kürt sorununun çözümü için Anadil yasağının kaldırılmasını, Anayasa'da ve yasalarda Demokratik hukuk ilkeleri çerçevesinde değişikliklerin yapılması, Kürt Kimliğinin kabul edilmesi, Koruculuğun kaldırılması gibi bir dizi öneride bulunmaktadır.

1992 yılında 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Sözcüsü Büyükelçi Kaya Toperi ve Başyaveri Kurmay Albay Aslan Güner'e Kürt Sorunuyla ilgili bir rapor hazırlatmıştır. Raporun içeriğiyle ilgili kapsamlı bir bilgi bulunmamaktadır. Hazırlanan raporun dönemin Başbakan'ı Süleyman Demirel'e sunulmasından iki ay sonra Demirel, Diyarbakır'daki bir konuşmasında ''

Kürt realitesinin tanıyoruz.'' açıklamasında bulunmuştur. Bu da raporda sorunun çözümünün Kürt realitesinin tanınmasının öncelikli olarak ele alındığına dair kanıtlar sunmaktadır.

Hemen akabinde Özal hükümeti döneminde bakanlık yapan ve merhum Özal'ın en yakın olduğu kişilerden biri olan merhum Adnan Kahveci 1992 Mayıs'ında Kürt sorunuyla ilgili bir rapor hazırlayıp, Özal'a sundu. Rapor Kürt Sorununun Askeri yöntemlerle çözülemeyeceğini belirtmesi ve askeri yöntemlerin bırakılıp, siyasi iradenin sorunun çözüm için aktif olması gerektiğini belirtmesi bakımından oldukça önemlidir. Rapor, sorunun çözülmemesi noktasında ne olur sorusuna şu şekilde cevap vermektedir:

Eğer Kürt sorununa ciddi teşhis konmaz, ciddi çözümler uygulanmazsa Türkiye iç harbe sürüklenir. Herkes korkup sessiz kalırsa Türkiye felakete doğru gidecektir. Şehit olan her asker ve polisten sonra Kürtlere karşı ayrımcılığın arttığı belirtileri vardır. Hızla artan bu gidişi durduramazsak iç savaşa sürüklenmemiz kaçınılmazdır.

Rapor, dönem itibariyle halklar arasında yaşanan durumu bu şekilde özetlerken sorunun çözümü noktasında, Kürt realitesinin, Kürt kimliği ve dilinin kabul edilerek Kürtlerin siyasal haklarının verilmesini önermektedir. Koruculuğun kaldırılması, Kürtçe radyo, TV yayınına izin verilmesi de bunlardan bir kaçıdır. Adnan Kahveci, 5 Şubat 1993 yılında şüpheli bir trafik kazası sonucu yaşamını yitirdi.

Çeşitli vakıf, dernek, sendika, meslek örgütü, STK, kurum ve kuruluşlar tarafından bugüne kadar, Kürt Sorunu nedeniyle sayısız çalışma yapılmış, birçok rapor hazırlanmıştır. Kürt sorunuyla ilgili olarak, ekonomik, sosyal, kültürel çözüm önerilerinde bulunanlar da dâhil, bütün raporlarda yapılan öneri, sorunun çözümü için yapısal değişikliklerin yapılması gerekliliğidir. Kürt sorununun köklü çözümü için işaret edilen en önemli nokta, Anayasal ve Yasal değişikliklerin yapılması gerekliliğidir. Yapısal değişiklikler yapılmadan, geçici ve tali değişiklikler ile Kürt sorununun çözümü, neredeyse bütün raporlar tarafından öngörülmemektir. Yine meselenin bir demokratikleşme sorunu olduğu, bu sorunun çözümüne de bu şekilde yaklaşılması gerekliliği vurgusu da, ön plana çıkan en önemli vurgulardan biridir.

3.BÖLÜM

3. ÇATIŞMADAN BARIŞA DÜNYA DENEYİMLERİ

Neden Müzakere ve Barış?

"Bir barış süreci, hem şiddete son verebilecek bir anlaşma sağlamak, hem de üçüncü kişilerin arabuluculuğunun gerekebileceği müzakereler aracılığıyla bunu yerine getirmek için gösterilen bir çabadır." Başka bir tanımla "sürecin", anlık bir zaman dilimi olmadığının kabulünden hareket ederek, diyalog ve mutabakat yoluyla fiziksel şiddete son verebilecek paktlar ya da anlaşmaların önünü açmaktır. Bu anlaşmaların yerine getirilmesiyle aynı şekilde anlaşmazlığın ortaya çıkmasına neden olmuş yapısal şiddetin üstesinden gelmeyi sağlayacak yeni bir ilerleme ve gelişim evresini başlatmak adına, belirli bir zaman diliminde, şiddetin ve silahlı anlaşmazlıkların hüküm sürdüğü önceki duruma son verecek anlaşmalar yapmak için müşterek bir çaba içerisinde olmaktır. Zarar görmüş tüm aktörlerin dâhil olduğu zamana yayılmış bir evre ya da aşamalar dizisi olduğunun altını da çizmek gerekir!

Bir barış sürecine başlamak için gerekli olan en uygun koşullar:

1. Muhatapların tanınması

2. Güvenlik

3. Teminatlar

4. Meta-anlaşmazlık üzerinde anlaşma

5. Bir şeylerden vazgeçmeye hazır bulunma

6. Bir şey oluşturma isteği

7. Bir şey kazanma ihtimali

8. Nasıl açıklanacağını bilmek

9. Kolaylık sağlamak

10. Halka söz hakkı vermek

‘Barış müzakerelerinde ve sonrasındaki süreçlerde en önemli sorunlardan birisi ortak bir barış vizyonunun oluşturulamamasıdır. Ortak bir vizyon olmadığında da barış süreçleri kısa soluklu olmakta ve çatışmadan etkilenmiş ülkeler bir barış anlaşmasını imzaladıktan sonra tekrar bir çatışma ortamına dönmede yüzde 40’tan fazla bir riski yaşamaktadırlar. Bu, ilk beş yılda yüzde 50’ye çıkmaktadır. Yani, yarın bu ülkede bir barış anlaşması olsa bile bir beş yıl içinde ülkenin tekrar çatışmaya dönme ihtimali neredeyse yüzde 50’dir. Bu gerçeği göz önüne almak durumundayız. Yani bir anlaşmanın imzalanması bize artık ülkemize barışın geldiği konusunda çok da fazla güven vermemelidir, önemli olan, o süreç sonrası o barışı nasıl inşa edeceğimizdir. Bu süreçte, bu ortak vizyonun sağlanmasında başarılı diyalog mekanizmalarının kurulması çok mühim bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke insanlarının süreçle ilişkilendirilmesi ve bilgilendirilmesi, kendi başına belli başlı bir çalışma gerektirmektedir. Burada medyanın ve medyayla başarılı bir şekilde çalışmanın önemini bir kez daha görmekteyiz.’

Barış Süreci Modelleri

Günümüzde ve çok yakın geçmişte, gerçekleşen barış süreci modelleri üzerine yapılan bir araştırma bize bunların her anlaşmazlığın temelini oluşturan talep türüyle çok yakından ilişkili olduklarını göstermektedir. Başka bir deyişle, tartışmanın ana teması sürecin modelini belirler. Bu bağlamda beş ana model çıkarabiliriz, yani, yeniden entegrasyon, iktidar paylaşımı, mübadele, güven artırıcı önlemler ve özerk yönetim.

1-Yeniden Entegrasyon: nadiren başvurulmasına rağmen en basit olanıdır. Bir silahlı grubun, ekonomik yarar, profesyonel destek, sağlık, eğitim ve toplum hayatına adapte olmalarını sağlayacak olanaklara kavuşacakları bir STR (Silahsızlanma, Terhis ve Yeniden entegrasyon) programına katılarak topluma yeniden entegre olmak için elde edecekleri imkanlar karşılığında silah bıraktığı durumlara karşılık gelir. Bu model FLEC üyeleriyle Kabinda’nın Angola bölgesinde ve Ninjalarla Kongo’da izlenen modeldir. Bu ayrıca, temelde bu modeli silahlı gruplara “öneriyor” gibi yapan pek çok Hükümetin de arzuladığı modeldir, ama bu model silahlı grupların silah bırakmaya ve nedensiz yere teslim olmaya razı olmadığı “infaz” diyebileceğimiz diğer şeyle karıştırılmamalıdır. Bu nedenle, bu yeniden

entegrasyonmodeli, başarı sağlanması için tam olarak uyulması gereken STR'ye nasıl ulaşılacağı konusunda anlaşmaya varmak demektir. Bu süreçlerin plan ve programsız hazırlanması ve bunlara hak ettikleri önemin verilmemesi yüzünden muhariplerin terhisi konusunda pek çok başarısızlık yaşanmıştır. Muhariplerin silahları geri alma ve suç işleyen gruplar oluşturma riskinin göze alınması yanlıştır. 1999 yılında PKK gerillalarının geri çekilmesi sırasında oluşan infazları unutmamak lazım.

2-İktidar Paylaşımı: En yaygın modellerden biri olan ikinci model siyasi, ekonomik ve askeri iktidar paylaşımıdır. Silahlı grupların, bir ülkenin siyasal liderliğini almak ve oradan ekonomiyi ve askeriyeyi yönetmek için iktidara yükselmeye çalıştığı zaman ortaya çıkar. Çeşitli silahlı grupların siyasal iktidarı paylaşmak için silah bıraktığı Burundi'deki barış süreçleri; ForcesNouvelles'in (Yeni Kuvvetler) Hükümetle iktidarı paylaştığı Fildişi Sahili'ndeki barış süreçleri; Liberya'daki barış süreçleri; çeşitli grupların iç anlaşmazlıklara son verilmesi karşılığında siyasal iktidar paylaşımının sağlandığı DiálogoIntercongolés'eye (Kongolular Arası Diyalog) katıldığı Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki barış süreçleri; ya da kendi aralarında çarpışan çeşitli milis kuvvetleri buluşturan Geçici Federal Hükümet'in kurulduğu Somali'deki barış süreçleri, Çok uzun zamandan beri birbirine muhalif aktörleri buluşturan Geçici Hükümetlere rastlamanın olağan bir durum olduğu bu anlaşma türünün örneğidir. Bu modelin dezavantajı, bahsi geçen geçici Hükümetlerde ekseriyetle eski silahlı aktörlerin yer alması ve siyasi değişim için demokratik ve barışçıl yollarla mücadele etmiş silahsız aktörleri arka planda bırakmalarıdır. Böylelikle siyasal iktidar paylaşımı modeli çoğu kez, özellikle siyasal iktidara erişim ülkenin doğal zenginliklerine ulaşım sağlayan bakanlıkları kontrol olanağı sağladığında ki böylece bu zenginliklerin kullanımı kazançlar konusunda sosyal paylaşıma hemen hemen hiç eğilimi olmayan aktörler tarafından düzenlenir hale gelecektir, "ganimet paylaşımı" diyebileceğimiz diğer modelle karıştırılır. Bu modelin küçük ama faydalı yönüyle ilgili diğer bir örnek, ganimet paylaşımından kazanç sağlayan sayısız aktörü memnun etmek için çok sayıda bakanlıkla (kırk kadar) Hükümetin aralarında oluşturdukları frekanstır.

Mübadele (Değişim): Barışın başka bir şey karşılığında elde edildiği mübadele dediğimiz şeydir. Bu modelin başka bir türü, çeşitli durumlarda, enerji ve gıda teminiyle ilgili güvencelerin yanı sıra Birleşik Devletler tarafından saldırmazlık paktı karşılığında elindeki nükleer silahları yok etmeye başlayan Kuzey Kore'nin izlediği tür olan "nükleer silahsızlanma karşılığı saldırmazlıktır." Bu modelin diğer bir türü, İsrail ve Filistin arasındaki anlaşmanın temelini oluşturan "toprak karşılığı barıştır." El Salvador ve Guatemala gibi ülkelerde barış

süreçleri demokrasi ediniminin muadili olarak ortaya çıkmıştır. Normal bir demokratik yönetim için gerekli koşulları elde etmek bu ülkelerde izlenen tüm müzakere sürecinin temelini oluşturmuştur ve muhtemelen Kolombiya Hükümeti'yle müzakere ederken şimdiye kadar siyasal iktidarı ele geçirmek gibi bir niyeti olmayan Kolombiyalı ELN gerillalarına rehberlik eden (aksine, tarihindeki bazı anlarda FARC gerillalarının arzuladığı şey olan da) büyük amaç de budur. Diğer bir yandan bu tür, Maocuların ülkede demokratik bir değişime yol açan siyasi parti platformuna katılmayı kabul ettikleri zaman Nepal'de yaşananları veya Afrika Ulusal Konseyi'nin (ANC), serbest seçim yoluyla siyasal iktidarı kazanmalarına sebep olacak bir müzakere ve uzlaşma sürecinde yer almak için silah bıraktığı Güney Afrika vakasını da kapsamaktadır. Son olarak, bu modelin diğer bir türü, Irak ve Afganistan gibi ülkelerde, her iki ülkedeki parçalanmaya bağlı olduğundan işsizliğin otomatikman barış oluşumunu sağlama garantisi olmamasına karşın, bu ülkelerde asayişin sağlanmasına izin verecek bir ortama kavuşmak için dış mihraklar nezdinde önkoşul olarak işsizliğin gerektiği, "işsizlik yoluyla barış" diyebileceğimiz tür olacaktır.

Güven Artırıcı Önlemler: Keşmir anlaşmazlığının çözümü için Hindistan ve Pakistan tarafından izlenen süreç bu modele en iyi örnektir. 2003'ten beri her ilki ülke de, ilişkilerin iyileştirilmesine ve iki ülke arasındaki sınırın, ya da Kontrol Hattı'nın, giderek daha az ayırıcı olmasını sağlamaya yönelik çok yönlü ve mütekabil bir dizi önlem almıştır. Nitekim diğer pek çok önlemin yanı sıra, demiryolu ve havayoluyla ulaşım yeniden sağlandı, Spor etkinlikleri düzenlendi (bilhassa kriket), kendi (doğdukları) şehirlerini ziyaret etmeleri için vize verildi. Reşit olanların sınırı yaya olarak geçmesine izin verildi, uluslararası taşımacılık yapan otobüslerin sayısı arttırıldı. Bahsi geçen ülkelerin sahil güvenlikleri arasında bağ kuruldu, iki ülkenin elçiliğinde de personel sayısı arttırıldı, her iki taraftaki tutsaklar serbest bırakıldı ve daha pek çok şeye imza atıldı. Ayrıca 2002 yılında, posta hizmetleri, demiryolu ve kara yolu ulaşımı yeniden sağlanarak, diplomatik ilişkilere yeniden başlanarak, temas bölgelerindeki mayınlar temizlenerek, iki tarafın da geçmişte yaptıkları hataları kabul etmesiyle, (amacına uygun ve berabere sonuçlanan) dostluk maçları yaparak ve insani yardım gönderilerek iki Kore arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesini kolaylaştırmak için güven artırıcı önlemler yürürlüğe konuldu. Diğer bir yandan yine 2002 yılında Sri Lanka'da milis grupların silahsızlanması, sınırların tekrar açılması, silahsız gerillaların serbest dolaşımı, gerillaların siyasi makam açması, askerler ve gerillalar tarafından kiliselerin ve okulların boşaltılması, askerlere gerillaların kontrol ettiği bölgelerde balık tutmaları için izin verilmesi, gerillaların yasa dışı

davranışları durdurması, azınlıkların askere alınmaması, tahrip olmuş bölgelerin ıslahı, mülteci nüfusun geri dönüşünün kolaylaştırılması, mayınlı bölgelerin temizlenmesi, savunma bütçesinin düşürülmesi, bağış konferansının toplanması, Dünya Bankası tarafından kredi verilmesine ve özel sektörün ekonomik gelişimiyle ilgili kararlarının alındığı sonuçsuz barış anlaşmasında yürürlüğe konan güven artırıcı önlemleri görmek dikkat çekmek ilginç olacaktır.Ne yazık ki Sri Lanka vakasında bu önlemler, 26 yıllık anlaşmazlığın ardından Tamil Ealam Kurtuluş Kaplanları (LTTE) Tamil gerilla birliğinin yenilmesi neticesinde 2009 yılında aniden kesilen müzakerelerin sürdürülmesi için yeterli değildi.

Otonomi & Özerklik: Geçici siyasi yapı olarak adlandırılan otonomi ve bağımsızlık talepleri bulunan bölgelerde bir tür özerk yönetim elde edilmesine karşılık gelir. Kuzey İrlanda'da, Endonezya'da (Açe bölgesinde) ya da Sudan'ın güneyinde barış sağlayan ve Filipinlerde MILF'le müzakerelerin temelini oluşturan modeldir. Özerk yönetim, yalnızca bu bölgeye otonom bir statü vermeye niyetli olan Fas'ın karşı olduğu bağımsızlığı seçme olanağını da içeren özerk yönetimle ilgili bir referandum isteyen Sahravi'lerin (Batı Sahra'da yaşayan etnik grup) de talep ettiği şeydir. Her halükarda bu model günümüzde var olan anlaşmazlıkların en azından %40'ına cevap vermelidir, Bu yüzden etnik, siyasi, dil, din ve demografik bir grubun başlangıç aşamasındaki taleplerini karşılayacak uygun formülü bulmak için müzakere sürecinde özerk yönetimle ilgili çok sayıda öneriye (otonomi, konfederasyon, simetrik ve asimetrik federal yapı (simetrik ve asimetrik federalizm), ortak hâkimiyet (ortak egemenlik), bağlı devletler, karma devlet türleri vb.) başvurulmalıdır.

Süreçlerden Çıkarılacak Dersler

Stellenbosch Üniversitesi, Tel Aviv Üniversitesi, Ben Gurion Üniversitesi, Bask Bölgesi Üniversitesi ve Kolombiya Siyasi Alternatifler Merkezi'nde çalışan akademisyenlerle beraber INC ORE tarafından yürütülen "Şiddeti Terk Etmek''adlı bir projeye göre, beş barış süreciyle (Güney Afrika, Kuzeyİrlanda, İsrail-Filistin, Bask Bölgesi ve Sri Lanka) ilgili bu çalışma kaynak alınarak çeşitli değişkenlerin etkileşimi ve bunların etkileri çözümlenebilmektedir. Bu etkiler altı ana başlığa ayrılmıştır:

1) Şiddet ve güvenlik konuları

2) Ekonomik faktörler

3) Yabancı aktörlerin rolü

4) Popüler yanıtlar

5) Semboller ve ritüeller

6) Siyasal ve anayasal düzenlemelere yönelik ilerlemeler

Şiddet ve güvenlik konularında, aynı projeyi hazırlayanlara göre, savaş boyunca insanlar şiddeti rutin hale gelmiş sosyal bir fenomen olarak kanıksadıklarından çalışma konusu olan toplumdaki şiddet kültürünün ağırlığı hesaplanmalıdır.

Bununla birlikte barış anlaşmasının imzalanmasıyla suç, silahların varlığının devamına bağlı olarak artmaya devam edebilir (Güney Afrika, Guatemala ve el Salvador'daki durum budur).Şiddet döneminde türeyen askeri teçhizatı dağıtmaya yönelik şüpheler ve zorluklar da buna ilave edilebilir ve eğer bu teçhizatlar dağıtılırsa, yeterli iş imkanı bulunmaması yüzünden terhis sürecinin tamamlanamama riski oluşur, böylece bazı unsurların barış sürecini boykot etmeye çalışma ihtimali doğar. Bazı durumlarda korkunun, müzakere halindeki bazı grupların disiplinsiz üyeleri tarafından şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Her halükarda, daha önce bahsedildiği gibi, sürecin dışında kalmış, sürecin başarısızlığı için ellerinden gelen her şeyi yapacak aktörlerin, bozguncuların ("yağmacılar") ortaya çıkması olağandır.

'Eğer Türkiye barış sürecinde başarılı olursa koruculara ihtiyacı olacak mı? Olmayacak. İşte o zaman ne yapacağız? Benim sizlere ifade etmeye çalıştığım bu yani siyasetçiler olarak işin öteki tarafını, o tartışmayı ben size bırakıyorum ama sizden istediğim şu, şu kararı vermemiz lazım: Gerçekten, bir barış anlaşması ya da bir çözüm gerçekleştiği zaman bu 80 bin kişiye ne olacak? Nasıl bir gelecek bekleyecek bunları? İşte o süreçte de PKK militanları için yapılabilecek değişik çalışmaların bence aynı zamanda köy korucuları için de düşünülmesi lazım çünkü PKK militanları köyüne, mahallesine, evine döndüğü zaman oluşabilecek riskleri de göz önüne almamız lazım. Özellikle bu eski savaşçılar yani köy korucuları ve PKK militanları arasında oluşabilecek riskleri göz önüne almamız lazım. O nedenle, bu olayı çok da fazla siyasetleştirmeden, köy korucularının belli bir amacı vardır ya da şunları, şunları yapmıştır… Benim derdim, bu insanlara biz ne yapacağız? Çünkü, sayın milletvekillerimiz dedi, biz belli bir süre için belli bir şekilde onlarla beraber çalıştık, devlet olarak beraber çalıştık. Bence

orada çok büyük bir sorumluluk var. Şimdi, barış anlaşması oldu diye "Elveda" da diyemeyiz yani orada gerçek anlamda bir politika geliştirilmesi gerekir diye düşünüyorum. Bence o köy korucuları konusu gerçekten mühim.'

Ekonomik faktörlere gelince, barış süreçleri, maalesef, "barıştan kar" değil "barıştan zarar" edilmesine sebep olur.

Anlaşmazlık sırasında sebep olunan yıkım, nadiren yeni yatırım vaatleriyle telafi edilir, bu da huzursuzluğa ve protestolara yol açar. Birçok durumda savaşın, ülke ekonomisine çok pahalıya mal olduğu unutulmamalıdır. 1999'da Sri Lanka'da savaşın bedeli 723 milyon dolar, bütçeden %13 daha fazlaydı ve 2002 yılında savaş Liberya'da gayri safi yurtiçi hasılanın %30'unu tüketmişti. Bununla beraber, olumlu bir unsur olarak, tüccarlar ve ticaret sektörleri barışın desteklenmesinde çok aktif bir rol oynayabilir. Bu, Kuzey İrlanda, Güney Afrika ve Somali'de gerçekleşen durumdur.

Yabancı aktörlerin rolü, anlaşmazlığa bir çözüm bulmak adına olumlu ya da olumsuz etkiye sahip olabilir.

Eğer bir komşu ülke, çıkarlarının tehlikeye gireceğini hissederse, sürecin gelişimini etkilemek adına anlaşmazlığa müdahale etmeye çalışabilir. Aynı şekilde, arabulucu gibi davranan diasporalar muhalif tarafların ikisini de finanse edebilir. Aktörlerin yanı sıra dinamikleri değiştirmeye yardım edebilecek dış faktörler de vardır. Örneğin, Soğuk Savaş'ın ve komünizm korkusunun sona ermesi Güney Afrika sürecine yardımcı olmuştur. 1987'de Sri Lanka Hükümeti, bu iki ülkedeki Tamil Diasporalarının arabulucular üzerinde çok fazla etkili olmasından korktuğundan Kanada ve Norveç'in arabuluculuk önerilerini geri çevirmiştir. Buna karşın, ABD'deki İrlandalılar cemiyeti, IRA'yı (İrlanda Cumhuriyet Ordusu) ateşkes yapmaya ikna etmede olumlu bir rol oynamıştır. 1996'da, Uganda'daki anlaşmazlıkta, Acholi halkının barıştırılması için girişimlerde bulunan ve gruplar arası iletişim ağı kuran İngiliz diasporası içindeki Ugandalılar tarafından Kacoke Madit örgütü kurulmuştur. Komşu ülkeler genelde teklifler sunarak ya da müzakere için yer önererek anlaşmazlığın çözülmesine yardımcı olmaya çalışır. Açıklamak gerekirse, örneğin, Tanzanya'nın Burundi'ye, Gabon'un Kongo'ya, Çin'in Kuzey Kore'ye, Malezya'nın Filipinlere, Mısır'ın İsrail'e ya da Kenya'nın Somali ve Sudan'a yardımı bu şekildedir.

‘Üçüncü partnere gerek var mı yok mu? Bu konu belki de bu Komisyonda tartışılabilecek en önemli noktalardan birisi, en azından, belli bir fikrin oluşması açısından çünkü belli yerlerde bu üçüncü partnerlerin yararından çok zararı olmuştur, öyle de bir risk var. Sri Lanka’nın o barış sürecine baktığımızda, Norveçliler çok etkin bir rol oynamıştır ama bazen yaptığı hatalardan dolayı o çatışmanın rengi, şekli ve boyutu oldukça değişmiştir yani kiminle çalıştığınız orada çok önemli ama eğer Finlandiya eski Devlet Başkanı Mathi Ahtisaari Açe’de bireysel olarak o inisiyatifi almasaydı, örneğin Kuzey İrlanda’da Amerika Birleşik Devletleri üçüncü partner olarak gerçekten o görevi üstlenmeseydi ya da örneğin Bask olayında Kuzey İrlanda’da bu sürece katılmış kişiler bilfiil özellikle ETA üyeleri, ETA üzerinde belli bir etki yaratmasaydı bu süreçlerde sonuç almak çok zor olacaktı. Yani güven artırıcı tedbir olarak bence o çok önemli bazı yerlerde ama Türkiye'nin buna kendisinin karar vermesi lazım. Yani şöyle bir şey: Bu yerlerde bu işledi ama belki Türkiye için ters tepki de olabilir çünkü sanırım, Türkiye’de şöyle bir durum var: Dışarıya karşı çok büyük bir güvensizlik duygusu hâkim yani dışarıdaki insanlara, dışarıdaki kurumlara pek fazla güvenmiyoruz. Benim şöyle bir korkum var: Örneğin diyelim Norveç gibi bir ülke bu sürece katıldı ve üçüncü parti olarak, bir gözlemci olarak katıldı. Bence halkın tepkisi bayağı şey olacaktır yani yabancılar bu sürece katıldı, işte burada onların beklentileri var şeklinde tepkiler olacaktır. Benim oradaki korkum bu. Belki de o nedenle üçüncü partnerin bu sürece katılması yanlış olabilir.’

Dördüncü faktör popüler yanıtlar olacaktır.

Kamuoyunu harekete geçirmede başarı ya da başarısızlık ve sivil toplum gücü, bunu elde etmek için yıllarca geç kalınmış bile olsa, barışçıl bir çözüm bulmak adına önemli faktörlerdir.Son derece popüler olan belli göstergeler “fırsat pencereleri” olabilirler (1992’de 28 Güney Afrikalı eylemcinin katledilmesi, İrlanda’da Omagh’da gerçekleşen bombalı saldırı, Kolombiya’daki Halk Fermanı vb. gibi), ama bunlar belirleyici unsurlar değil, sadece siyasi süreçte ve yeni kararlar alınmasında az çok etkisi olacak geçiş dönemleridir.

Semboller ve Ritüeller:

Bu çalışma şunu teyit etti ki etnik anlaşmazlıklarda sembolik ifadeler (bayraklar, türküler, kültürel bağlantılar) süratle benimsenmekte, dini ve dilsel unsurlar geri kazanılmaktadır. Uzlaşmayı kolaylaştırmaktan ziyade zorlaştırmak için kullanılmaları olağandır. Bunun bir örneği, Kuzey İrlanda’da Turuncu Düzen’in yaptığı yürüyüşlerdir.

Bununla birlikte, semboller uzlaşma lehine akıllıca kullanılabilir. Örneğin Mandela, Güney Afrika'da beyazların egemen olduğu bir spora, Rugby Dünya Kupası Finali'ne katıldığı ve Springbok kulübünün formasını giydiği zamanki gibi bazı sembolik jestleri başarıyla kullanmıştır. Olumlu sembolik jestler, hayal gücü ve kurnazlıkla karşı tarafı şaşırtmayı başaran ve şüphe ve kuşku içeren tavırları azaltan davranışlardır. Sadece lütufkârlık ya da hor görme belirtisi içermediklerinde ve onlarla siyasal bir avantaj elde etmeye çalışılmadığında faydalı olurlar.

Son olarak, siyasal ya da anayasal bir düzenlemeye yönelik ilerlemelere gelecek olursak, taraflar arasında başlangıç aşamasındaki şüpheyi kaldırmak ve sürece başlamak ve diyalog yoluyla devam etmek için önkoşulların konulup konulmayacağının karara bağlanması önemlidir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi bir barış anlaşması, anlaşma hükümlerini sınırlamamalıdır. Üzerinde karara varılan şey, genellikle ülkeyi ya da toplumu kötü etkileyen somut problemleri çözmeye yönelik anlaşmalar ya da yeni seçimlerle beraber halkın önüne serilerek meşrulaştırılmalıdır.

'Bana herhangi bir anlaşma imzalandıktan sonra karşımıza çıkan en hassas programlar, süreçler ne olacak diye sorarsanız, benim cevabım şu olacaktır: Birincisi, eski savaşçıların silahsızlandırılması, terhisi ve yeniden entegrasyonu; hakikat ve toplumsal barış komisyonu çalışmaları; adalet konusu, özellikle hapisteki militanların durumu, af, suçluların cezalandırılması ve son olarak da yeni yönetişim mekanizmaları ve demokratikleşme çabalarıdır. Barış süreçlerinde yeni bir anayasa, daha az merkezî bir yönetişim, kalkınma yatırımları ya da çatışma zararlarının telafisi için verilecek sözler tutulup en kısa zamanda gerçekleştirilmelidir. Bu da şu nedenden çok önemli: Bazen barış anlaşmasının imzalanması ülkeye barış geldi gibi gösteriliyor ve verilen sözler aslında tutulmuyor ve bu tutulmadığı takdirde barışa karşı çok büyük bir hayal kırıklığı yaşanıyor ülkelerde. Bu, aslında, gerçekten o ülkenin geleceği için çok tehlikeli ve bu yapılmadığında çatışmadan etkilenmiş nüfusların müzakerelere ve müzakerelerin neler getirebileceğine da+-ir güveni hızla azalmaktadır. "Barışın artısı nedir?" ve "Toplum tarafından nasıl tecrübe edilmektedir?" soruları barış inşacıları tarafından hep göz önünde tutulmalıdır. Sanırım, Afganistan'da 2002'den beri yaşanılan süreç bunun en güzel örneğidir. Orada yapılan barış inşasından çok, çok daha farklı bir süreç olduğu için, oradaki halkın artık barışa karşı çok fazla da inancı kalmamıştır.'

Dünya Deneyimleri

Prof Dr. Alparslan Özerdem, 04.07.2013 tarihli komisyon toplantısında yaptığı sunumda Türkiye için en iyi örneğin İngiltere'den Kuzey İrlanda ve İspanya'dan da Bask örneklerinin gösterildiğini, ancak Kolombiya'nın daha uygun bir deneyim olduğunu ifade etmiştir. Özerdem, yaptığı sunumda şu değerlendirmelerde bulunmuştur ":… Bu benzerlikler ne kadar çok olursa olsun, birebir çalışma yapmak, bu karşılaştırmayı yapmak bence çok doğru değil. Siz de zaten bunu ifade ettiniz. Çatışmalar çok farklı nedenlerden oluyor, o ülkelerin dinamikleri, gerçekleri çok farklı olabiliyor. O nedenle, birebir karşılaştırma yapmak ne kadar uygun olur, bilmiyorum ama Kolombiya'yı belki bunun içine alabiliriz. Sri Lanka, farklılıklar bayağı olmasına rağmen, örgüt tipi ve çatışmanın süreci… Hatta aynı zamanlarda başlamış iki çatışmadır o, 1983, 1984 yıllarında başlamıştır Sri Lanka'daki çatışma da ama onun tabii, bitiriliş şekli daha farklıydı. Yani en azından orada askerî, militer bir devletin kazandığı bir sonuç var. O nedenle, farklılık var. Yani Türkiye'de aranılan aslında çözüm sürecinin müzakerelerle olması, o nedenle farklılık var. Ama eğer o yelpazeyi genişletmek isterseniz, sadece Kuzey İrlanda'da IRA'ya bakmayalım, sadece İspanya'da ETA'ya bakmayalım derseniz, bence Kolombiya ilginç olabilir, Sri Lanka ilginç olabilir. Bu örnekler, hatta Endenozya'daAçe'nin bazı güzel, özel benzerlikleri vardır Türkiye'yle karşılaştırılabilir. Filipinlerde Mindanao Adası var, orada da yine buna benzerlikler var. Yani örneklere bakıp hangi yöntemler kullanılmış ve ne sonuçlar elde edilmiş şeklinde bakabiliriz ve ben sizi, Komisyonumuzu da bilgilendirmek istiyorum. Biz, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığımız için bir rapor serisi hazırlıyoruz, 7 tane vaka çalışmamız var, ekime kadar da bu raporlar hazır olmuş olacak. O nedenle, hatta Profesör Sayın JennyPearce de o rapor serisinde Kolombiya'yı hazırlıyor. Yani çok yakın zamanda sizlere bu şekilde örnekleri de vermiş olabileceğiz, hem Türkçe hem İngilizce olarak yayımlanacak. O nedenle, benzerlikler konusunda belki bu ülkelere bakmakta fayda var"

İngiltere-Kuzey İrlanda Süreci

Kuzey İrlanda barış süreci de on yıldan fazla sürmüştür. Şimdiki kökleri, savaş yorgunluğundan, diğer süreçlerin yaygınlaşmasından, barış sağlanması için ekonomik gereksinimden, yeni Birleşik Devletler yönetiminin desteğinden ya da nüfusun muazzam

barış özleminden ötürü barış için çok uygun bir ortamın bulunduğu seksenli yılların ortalarına kadar uzanır. 1987'de Kuzey İrlanda Sosyal Demokrat ve İşçi Partisi'nin (SDLP) lideri John Hume ve Britanya Hükümeti arasında ilk gizli diyaloglar gerçekleşti. Hume on bir yıl sonra Kuzey İrlanda'daki barışa katkılarından dolayı Nobel BarışÖdülü'nü alacaktı. 1990'daSinnFéin liderleriyle (Yalnız Kendimiz) bir iletişim kanalı açıldı ve 1993'ün aralık ayında Britanya Hükümeti, Kuzey İrlanda'nın özerklik hakkının kabul edildiği ve SinnFéin'le siyasi diyaloga girilmesinin yanı sıra İrlanda nüfusuyla yapılacak bir anlaşma olanağı sağlama taahhüdünün verildiği Downing Street Bildirisi'ni yayınladı.Bu 1994'te IRA'nın (İrlanda Cumhuriyet Ordusu) 2006'nın şubat ayına kadar sürecek olan bir ateşkes ilan etmesine yol açmıştır. 2005'in ocak ayında yönetim taraftarı milis gruplar ateşkes ilan etti ve aynı yılın kasım ayında Birleşik Devletler başkanı Bill Clinton Kuzey İrlanda'yı ziyaret etti, bunun sürece büyük hız kazandırdığı varsayılmaktadır. 1996'nın haziran ayında ilk başta SinnFéin olmadan, eski senatör George Mitchell'in arabuluculuğuyla, "yeterli oy birliği" ilkesiyle işleyen, yani, ana partiler katıldığı sürece kararların salt çoğunluk tarafından alındığı çok partili müzakerelere başlandı. Karar almak, hem Katolik Milliyetçilerin hem de Protestan Birlikçilerin çoğunluğunungerektiği ve "her şey karar verilene kadar hiçbir şeye kararverilmez", yani, her şeyde karara varılana kadar kısmi anlaşmaların geçerliliği yoktur ilkesine göre müzakerenin yapıldığı "paralel rıza" diye adlandırılan şeyi de içermektedir. Eski senatör George Mitchell'in arabuluculuğunda, süreç içerisinde sadece barışçıl ve siyasi araçların kullanılacağı şart koşulmuştur, bu "Mitchell ilkeleri" olarak adlandırılır. Bu dönemde Britanya Kuzey İrlanda Bakanı MoMoulam, onları barış sürecinde yer almaya ikna etmek amacıyla IRA ve Protestan milis gruplara üye olan tutuklularla görüşmek için hapishaneleri ziyaret ederek cesaretini gösterdi. 1997 yılında IRA, SinnFéin'in çok partili diyaloga yeniden katılmasını sağlayan ikinci bir ateşkes ilan etti.

En sonunda 1998'in nisan ayında, siyasi reform, Kuzey İrlanda kurumlarının reformu, Britanya-İrlanda Bakanlar Kurulu'nun, Kuzey-Güney Bakanlar Kurulu'nun ve İnsan Hakları Komisyonu'nun oluşumunun yer aldığı bir barış anlaşması ya da Belfast Anlaşması ("Kutsal Cuma" olarak da bilinir) imzalandı. Yedi yıl sonra, 2005'te IRA silahlı mücadeleyi terk etti. 2007 yılında Katolikler ve Protestanlar arasında ortak bir Hükümet kuruldu ve 2008'de IRA resmi ve nihai olarak dağıldı. Bu uzlaşmanın meyve vermesi uzun yıllar alacak ve büyük ihtimalle şu anki nesil bunu göremeyecek ama saldırı yapılmaksızın ilerleme kaydedilebilecek.

‘Birçok çatışmadan etkilenmiş ülkede egemenlik ve devletin birliği ve bölünmezliği en önemli çözüm süreci konularından biri olmaktadır. Bu konuda birlik ve bölünmezlik, merkezî yönetim ve tek tiplilikle birbirine karıştırılmamalıdır ve bu konulardaki anayasal güvenceler çözüm süreçlerinin başarılı olması için çok önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bu konuda tarafların koyu bir makro ya da mikro milliyetçiliğe dayanmadan karar alabilmesi durumunda, yeni yönetişim esasları çok daha başarılı bir şekilde belirlenebilmektedir. Örneğin Sri Lanka bu konuda iyi bir resim vermemekle beraber, Bask ve Kuzey İrlanda’ya bakmakta fayda olabileceğini düşünüyorum.’

Güney Afrika Süreci

Güney Afrika süreci kısa bir zamana yayılmıştır ve ayrıca müsait bir ortam sonucunda hayat bulmuştur. Seksenli yılların sonunda Güney Afrika idari sorunlar yaşıyordu, ırk ayrımcılığı politikası üzerinde muazzam bir dış baskı vardı, ülke önemli bir ekonomik krizin içindeydi ve Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Sovyet İmparatorluğu’nun çökmesi sonucunda Nelson Mandela’nın Afrika Ulusal Konseyi (ANC) dış desteği kaybetmişti. Tüm bu faktörler bir müzakere lehine 1989’da bir araya gelmişti ki göreve yeni seçilmiş başkan De Klerk yeni reformlar yapıyordu. De Klerk, dünyayı dolaşan ve uzlaşma ve demokrasiye geçiş için bir yapı arayan diğer ülkeler için bir idol haline gelen Mandela’yla gizli müzakerelere başladı. Mandela hasımlarının güvenini ve saygısını kazanmak için sıra dışı ikna yeteneğini kullandı ve gizli diyalogları resmi müzakerelere çevirdi. 1990 yılında, tüm siyasi oluşumların yasallaştırıldığı aynı zamanda serbest bırakıldı ve geçiş dönemine girildi. Ertesi yılın mart ayında kiliseler, ticari konsültasyon hareketinin oluşturulma noktasında, değişimle birlikte en gözde sektör haline gelen ticaret sektörü tarafından çok iyi karşılanan bir barış konferansı düzenledi.

7 Nisan tarihinde başkan De Klerk bir barış zirvesi çağrısı yaptı ve çok kısa bir süre sonra Kolaylaştırıcı Sivil Komisyon ve Ulusal Barış Konseyi kuruldu. Bundan sonra paralel bir süreç yer alacaktı: bir taraftan 1991’den 1994’e kadar bir sivil katılım aracı olarak Ulusal Barış Anlaşması yürürlüğe kondu, diğer taraftan bu Konferans, beş iş grubundan oluşan Demokratik Güney Afrika (CODESA) ve CNA’da dahil olmak üzere Hükümet ve siyasi partiler arasında resmi müzakere mekanizması olarak Çok Partili Müzakere Süreci (PNP) için bu Konferans araç olarak kullanıldı. Sivil katılım aracı, Ulusal Barış Anlaşması iki tip yapıyla işlev görüyordu: (altmış kişiden oluşan) Ulusal Barış Komisyonu ve (yedi kişiden oluşan) Ulusal

Barış Sekreterliği ve bölgesel ve yerel yapılar. Son söylenenler (siyasi partilerin, işverenlerin, sendikaların, yerel yönetimlerin, polisin, yerel komisyonların ve diğer sektörlerin temsilcilerinin yer aldığı) on bir bölgesel barış komisyonu, (her bir komisyon oluşumunu yansıtan ve bölgesel komisyonları yanıtlayan) 260 yerel barış komisyonu ve 15.000 gözlemciden oluşuyordu. Temelde Guatemala Sivil Toplum Meclisi'ne benzeyen bu sivil yapı, 1994'te Nelson Mandela'nın kazandığı genel seçimler yapılana ve Anayasal Meclis ve 1999'a kadar işlevini sürdüren Uzlaşma ve Hakikat Komisyonu'nun temellerini atan geçici bir Hükümetin kurulmasına kadar üç yıl boyunca müzakere gündeminin konularını ele almıştır. 1996'nın aralık ayında, zorluklarla dolu ama ırk ayrımcılığının yapılmadığı yeni 21. Güney Afrika'sının temellerini atan yeni Anayasa kabul edilmiştir. Bunların tümü, bir süreç içerisinde, lider karizmasına sahip, Güney Afrika mucize71 sindeki "insan faktörü", başkan Nelson Mandela'nın cesareti sayesindedir ve onun çoğunluğa hediyesidir, gerçeğin ortaya çıkmasıyla gelen afla birlikte, tek bir uzlaşma tecrübesini içeren katılımcı modeli dünyaya hediye etmiştir.

Endonezya (Açe) Süreci

Endonezya (Açe) anlaşmazlığı 1976 yılında, silahlı muhalif grup GAM (Özgür Açe Hareketi) Açe'nin bağımsızlığını talep ettiğinde başladı. Anlaşmazlık 15.000kişinin ölümüne yol açtı. Merkezi Cenevre'de bulunan, Ateşkes Yapısı Anlaşması'nın imzalanmasına olanak sağlayan İnsani Diyalog Merkezi'nin sağladığı kolaylıklarla birlikte ilk görüşmeler 2000 yılında gerçekleşti. Bununla birlikte iki taraf çatışmayı sürdürdü çünkü silahlı faaliyeti bırakmak istemiyorlardı. Ayrıca Doğu Timor'un çok kısa bir zaman önce bağımsızlığını kazanması ve Endonezya ordusunun bir bölge daha kaybetmek istememesi de etkili olmuştu. Müzakerelerin ikinci turu 2002 Mayısında yine Cenevre'de ve üçüncüsü 2003 Mayısında Tokyo'da yapıldı. Bununla birlikte GAM, Hükümetin açık bir tavırla reddettiği Açe'nin bağımsızlığında ısrar ediyordu .Böylece sıkıyönetim ilan edildi ve tekrar düşmanlık başladı. Bu, yine de, 46 yıldır finansal danışmanlık yapan bir Finlinin, Juha Christensen'in çatışan taraflarla kesik kesik iletişim sağlamayı başardığı bir dönemdi ve bu da müzakerelerin geleceği açısından hayati önem arz ediyordu. .

2004 Aralığında, yıkıma uğrayan bu bölgede 170.000kişinin ölümüne sebep olan bir tsunami meydana geldi. Açe bölgesini uluslar arası topluma açmak zorunda bırakan bu doğa olayı durumu tamamen değiştirdi ve müzakereleritekrar başlatmaya olanak sağlayan bir

tepki uyandırdı.2005 Ocağında Finlandiya eski devlet başkanı MarttiAhtisaari tarafından yönetilen Kriz Yönetimi Girişimi'nin arabuluculuğuyla ilk yaklaşımlar gerçekleşti. Birkaç ay içindepek çok önemli olay meydana geldi: iki yönlü ateşkes,sürgündeki GAM üyeleriyle İsveç'te yapılan bir toplantı,GAM liderlerinin tutuklanması talebinin geri çekilmesi ve ileri derecede özerkliğe uyum sağlamak adına bağımsızlık talebinden vazgeçtiklerinden GAM'la ilgili kriterin değişmesi.Bu suretle, özel bir otonomi müzakere edilmeye başlandı ve kolaylaştırıcı anlaşmaya varılması için bir zaman sınırı(yaza kadar) koydu. Nihayet 2006 ağustosunda GAM ve Hükümet arasında 30 yıllık anlaşmazlığa son veren Anlayış Muhtırası imzalandı. Anlaşma, Güven ve Uzlaşma Komisyonunun kurulmasının yanı sıra düşmanlıkların sona ermesi ve GAM'ın silahsızlanmasına, askeri ve polis kuvvetlerinin geri çekilmesine ve GAM üyeleri için genel af ve GAM'ın siyasi katılımına dayanıyordu. Aynı yılın aralığında GAM'ın adayı Açe bölge idarecisi ilan edildi. Barış süreci iki aşamasıyla birlikte beş sene sürdü.

'Üçüncü partiler, çözüm süreçlerinde bazen negatif etkilerinin olmasına rağmen, yumuşak güç yaklaşımlarıyla süreçte karşılaşılabilecek zorlukları aşmada önemli bir rol oynayabilirler. Zamanlama, kabul edilebilirlikleri ve net bir arabuluculuk çerçevesi üçüncü partilerin etkin olmasında çok önemlidir. Bu üçüncü partiler bazen bir kişi, bazen bir grup olabilmektedir. Taraflar arasındaki güven seviyesinin çok düşük olduğu durumlarda üçüncü partilerin önemi daha da artmaktadır. Özellikle kendi ülkelerinde bu süreçlerden başarıyla geçmiş kişi ve kurumların tecrübelerinin sorun çözmede etkin bir yöntem olarak kullanılması mühimdir. Örneğin, Kuzey İrlanda, Açe ve Bask örneklerinde bunu net bir şekilde gördük ve bu süreçlerin diğerlerine nazaran daha başarılı olmalarında üçüncü tarafın oynadığı o olumlu rolü yadsımamamız gerekir.'

Nepal Süreci

Anlaşmazlık 1996 yılında, Maocu gerillalar olan Nepal Komünist Partisi (CPN), Nepal monarşisi kuvvetlerine karşı durduğu zaman başladı. Anlaşmazlık 10.000kişinin ölümüne yol açtı. 2002 yılında gizlilik içerisinde ilk görüşmelere başlandı ve ilk iki yönlü geçici ateşkes sağlandı. Ertesi yıl, sonuç alınamayan resmi görüşmelere başlandı. 2005 Kasımında CPN Nepal'daki yedi partiyle ittifak kurdu, böylece BM gözetiminde silahsızlanmanın yanı sıra demokrasinin kurulması, insan haklarına saygı, BM gözetiminde serbest seçim çağrısı gibi konular hakkında karar alındı. Bir sene sonra, 2006 Haziranında Hükümet ve CPN arasında bir

anlaşma yapıldı ve kasım ayında on iki yıllık anlaşmazlığa son veren barış anlaşması imzalandı. Bahsi geçen anlaşma aşağıdaki konuları içermekteydi:

1. 22 Mayıs 2006'da Hükümet ve CPN arasında imzalanan ateşkesle ilgili tüzüğün yanı sıra CPN ve yedi siyasi parti arasında 22 Kasım 2005'te karara bağlanan 12 maddelik anlaşmanın uygulanması

2. Çok partili Hükümet sistemi taahhüdü, medeni özgürlükler, temel haklar, insan hakları, basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerler ve normlara ilişkin faaliyetleri barış yoluyla sırayla yerine getirmek.

3. Anayasal Meclis için yapılacak adil seçimlere gözlemciliğin yanı sıra Silahlı Kuvvetlerin ve iki tarafta da bulunan silahların yönetimi için Birleşmiş Milletlerin yardımını istemek.

4. 12 maddelik anlaşmada, ateşkes tüzüğünün önsözünde ve geçici Anayasa tasarısında belirtilen taahhütlere dayanan,1990 ve 2006 halk hareketiyle kazanılan demokratik hakları garanti altına almak ve buna bağlı olarak geçici bir Hükümet kurmak, Anayasal Meclis için seçim tarihini belirlemek ve oybirliğine dayanan alternatif bir anlaşma yoluyla Maocu halkın Hükümetini ve Kongre'yi feshetmek.

5. Bu konuların ulusal önem arz ettiğinin ve anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmeleri gerektiğinin karara bağlanması.

6. Nepal halkının temel haklarının korkudan, tehditlerden ve şiddetten etkilenmemiş yeni bir Anayasa oluşturan sürecin bir parçası olmasını garanti etmek. Seçimler için uluslar arası denetim ve gözetim talep edilecek.

7. Devlet, Anayasal Meclis seçimleri aracılığıyla sınıflar, ırklar, din ve cinsiyetle ilgili problemleri çözmek için kademeli bir şekilde yeniden yapılandırılacak. Demokrasi,barış, refah, gelişim, bağımsızlık, ülkenin egemenliği ve öz saygı gibi konulara özel ilgiyle birlikte diyalog yoluyla problemleri çözmek için ateşkesi daimi barışa dönüştürme taahhüdü yerine getirilecek.

2008 yılında Nepal artık bir monarşi değildi ve federal demokratik cumhuriyete dönüştürülmüştü. Barış anlaşmasıyla, Hükümet Silahlı Kuvvetlerini yeniden yapılandırırken Birleşmiş Milletler Maocu kuvvetlerin karargâhını ve yeniden entegrasyonunu gözetecekti. Barış süreci dört yıl sürmüştü.

Guatemala Süreci

Pek çok barış süreci gibi Guatemala barış sürecinde de ilk yaklaşımların 1996'da imzalanan anlaşmaya dönüşmesi uzun yıllar, on yıldan daha fazla, almıştır. Kökleri, Güney Amerika bölgesinde demokratik değişiklikleri teşvik etmek ve çok kısa bir zaman içinde Güney Amerika'da barış lehine bölgesel baskı kurmak amacıyla Kolombiya, Panama, Meksika ve Venezuela'nın Contadora Grubu'nu oluşturduğu1983'e uzanır. Contadora, bir dış faktörün müzakere ve diyaloga olanak sağlayan bir ortam oluşturma adına nasıl gerekli bir koşul haline geldiğine bir örnektir, Guatemala'daki barışta tam isabet sağlamıştı ama El Salvador ve Nikaragua'da da bu girişimin desteği olmaksızın başarılı olunamazdı. Dahası, bölgesel baskı, çok kısa bir süre sonra nezaketen ülkenin iç bölgelerinde de atılacak olan ilk adımlarla aynı zamana rastlıyordu. Guatemala anlaşmazlık ve askerileştirmeden çok çekti ve Guatemalalı askerlerin,iktidarı sivillerin eline bırakma konusunda verdiği ilk örnekler ancak 1984 yılında gerçekleşmişti, bu örnekler, askeri diktatörlükle geçen yıllardan sonra, uzun süredir beklenen demokratik geçişi başlatan başkan Vinicio Cerezo'nun kazandığı 1985 başkanlık seçimleriyle somutlaşmıştır. Cerezo, özellikle İspanya'da, Guatemala elçiliğinde, URNG gerillalarının (Guatemala Ulusal Devrimci Birliği)bir müzakere sürecine başlamaya eğilimleriyle ilgili ilk keşif üzerine gerillalara ilk yaklaşım gösteren kişiydi.O zaman uygun koşullar bulunmasa da, bu toplantı sonuçlarını yıllar sonra gösterecek bir olgunlaşma sürecine girilmesinde belirleyici olmuştu. Her halükarda, başkan Cerezo'nun bu ilk toplantıyı yapmaya cesareti ya da gelecek vizyonu olmasaydı, Guatemala'da barış sağlanamazdı.

1986 ve 1987 yıllarında "demokrasi yoluyla barış" konulu1. ve 2. Esquipulas Anlaşmaları'yla yeniden bölgesel atılım gerçekleştirildi. Bu toplantıların meyvesi, Guatemala'da, sonraki yıllarda barışın sağlanmasında başrol oynayan Ulusal Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmasıydı. Aynı şekilde, Guatemala deneyimine damga koyan sosyal ve dini gruplar barış lehine meyve veren işler yapmışlardır: çok az barış sürecinin karşılaştığı bir katılım düzeyinde kendi toplumunun kesin desteği. Bu dönemde bir kişinin, dostane girişimleri URNG ve askeriye arasında ilk yaklaşımların sergilenmesine neden olan Lüteriyen

Dünya Federasyonu eski genel sekreteri, eski Lüteriyen papazı Amerikalı Paul Wee'nin desteği de belirleyici olmuştur. Eğer Güney Afrika'da Nelson Mandela'nın belirleyici desteğine atfedilen insan faktöründen bahsedilebiliyorsa, desteği olmaksızın bu süreç başka bir ritim ve rota izleyeceğinden Guatemala tarihi de Paul Wee'ye çok önemli bir kişilik olarak hakkını vermelidir. Paul Wee, 1989'da Büyük Ulusal Diyalog'un bir araya gelmesine olanak sağlayan uygun bir ortamın oluşumuna destek vermiştir.

1990'da, URN G'nin Ulusal Uzlaşma Komisyonu'yla(CNR) ilk toplantısını bu şehirde yaptığı, "Oslo İstişareleri" adını almış son derece önemli bir sürece girildi, bu da Norveç'i barış diplomasisinde en etkin ülkelerden biri olarak güçlendirmiştir. Bu görüşme, CNR ve URN G delegeleri arasında farklı ülkelerde gerçekleşen bir dizi toplantının başlangıcını oluşturuyordu: siyasi partilerin mevcut bulunduğu Escorial'de (İspanya); işletme sektöründen kişilerin mevcut bulunduğu Ottawa'da (Kanada);dini grupların mevcut bulunduğu Quito'da (Ekvator);sendikaların ve halk kesiminden kişilerin mevcut bulunduğu Metepec'te (Meksika) ve son olarak eğitim kurumlarından, küçük işletmelerden ve üniversitelerden gelen bazı kişilerin mevcut bulunduğu Atlixco'daki (Meksika) toplantılar.Bu toplantılar, 1991'de URN ve Hükümet arasında başlayacak, on iki yıl sürecek, aracısız müzakerenin temellerini oluşturuyordu. Cerezo'nun halefi başkan Serrano, Meksika'da ana başlıkları sivil toplumun güçlendirilmesi, ordunun rolü, yerliler, anayasal reform ve seçim rejimi, yerinden edilmiş nüfusun iskanı, sosyoekonomik koşullar ve tarım reformu olan on bir maddelik müzakere gündemiyle birlikte nisan ayında bir anlaşmanın imzalanmasına olanak sağlamış Topyekun Barış (La Paz Total) için bir girişimde bulundu. Temmuz ayında, Querétaro'da (Meksika) ülkenin demokratikleştirilmesi için gerekli ilkelerin ele alındığı, müzakerenin ikinci turu atıldı. Görülebileceği üzere, Guatemala süreci bu ülkenin dışında önemli bir gelişme kaydetmiştir.

1993'te, Ramiro de León'un başkanlığı döneminde, Guatemala'da kurumsal reformlara başlandı ve Ulusal Uzlaşma Komisyonu işlevini yitirdi. Bununla birlikte, sivil topluma söz hakkının verildiği sabit bir barış zemini kuruldu ve bu yılın sonunda papaz Paul Wee tarafından organize edilen çeşitli "ekümenik (evrensel) toplantılar" yoluyla URN G'yle daha resmi müzakerelere başlandı. Ertesi yıl Meksika'da müzakere turları atıldı ve 1996 imzalanan nihai anlaşmaya kadar süren bir dizi turla, Müzakere Sürecinin Yeniden Başlaması için Taslak Anlaşması'yla birlikte BM'nin arabuluculuğu başladı. Sürece diplomatik ve ekonomik destek veren Kolombiya, Meksika, Norveç, İspanya, Birleşik Devletler ve Venezüella tarafından oluşturulan "dost ülkeler" figürü yürürlüğe konuldu. Birleşmiş

Milletler, onay misyonu 2004'e kadar sürecek olan MIN UGUA'yı (BM Guatemala Onay Misyonu) kurdu. Mart ayında Hükümet ve URN G arasında İnsan Hakları üzerine çok büyük önem arz eden Küresel Anlaşma imzalandı, bu anlaşmanın ortada ateşkes yokken, yani, düşmanlık hala devam ediyorken ama savaşı "insancıllaştırmak" için imzalandığını vurgulamak gerekir. Nisanda kurulan ve çift yönlü müzakerelerde irdelenen asli meselelerin tartışılmasını içeren bir talimatla 1996'ya kadar devam eden Daimi Sivil Toplum Meclisinin (ASC) kurulması yönündeki talep kabul edildi. Guatemala süreci, ASC'yle birlikte, müzakere masasında yer bulması için "minimum ortak payda" önerilerini benimsemiş, temsil edilen her bir sosyal sektör için on delege atandığından özellikle bir işleyiş şeması altında müzakere masasında etkili olma ihtimali çok yüksek sivil toplumlardaki süreçlerden biri olduğundan dolayı süreç adına son derece güçlendirici sivil katılım modeli sunar.

Son olarak 1996'da 36 yıllık silahlı anlaşmazlığa son veren bir barış anlaşması imzalandı. Kısmen çok ihtiras dolu olduklarında, kısmense kaybolduklarından,1999'da yapılan bir referandum bunlardan bazılarını tasdik etmek zorunda kalmıştır, tamamen riayet edilmemiş13 anlaşma ve 300 taahhütten meydana geliyordu. Bu yüzden Guatemala süreci aşırı beklentiler içerdiği düşünüldüğünden eleştirilir, bu aşırı beklentiler masada daha az ihtiraslı ama gerçekçi bir anlaşmanın mı yoksa bunun tam tersinin mi daha iyi olduğu konusunda ikilem oluşturur. Her halükarda, bu anlaşma silahlı şiddete son vermiştir ve 2007'de, yıllar sonra, Cezasızlığa karşı Uluslar Arası Komisyon'un kurulmasına yol açmıştır.

Kaynakça: Barselona Özerk Üniversitesi UNESCO Barış ve İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Vicenç Fısas, Barış Süreci El Kitabı

Fransa ve Korsika Sorunu

Fransa'da Bölgesel Özerklik:

Metropol Fransa"da iki azınlık kendi bölgelerinde özel hukuksal/yönetsel azınlık haklarına sahiptir: Alsace-Moselle bölgesi ve Korsika adası.

Söz konusu etnik azınlıkların talep ettiği haklar: "Dinsel ve etnik haklar", "özel temsil hakları" ve "özel yönetim hakları"

Bunların içinde en ciddi olanı üçüncüsü yani "özel yönetim hakları''dır ve Ulus-devletler bu hakkı vermekten özellikle kaçınırlar. Çünkü bu, azınlığın kendi kendini

yönetmesi ve kendini "millet"ten soyutlaması, ayırması demektir. Böyle durumlarda azınlık ya kimi konularda kararları kendisi alır, ya da daha ileri gider ve bu özerkliği teritoryal (sınırları belli bir toprak parçası) biçime sokarak belli bir bölgede uygulatır.

Alsace-Moselle ve Korsika için burada bahsedilen, bu sonuncu durum, bu taleplerin en ciddi olanının en radikal/aşırı biçimidir. Alsace-Moselle"de önemli ölçüde hukuksal artı haklar vardır, Korsika"da da doğrudan doğruya yönetsel azınlık hakları mevcuttur.

Korsika Özerk Bölgesi:

Fransa, tarih boyunca Korsika sorununu diğer tüm bölgeleri gibi desentralizasyon (yerelleştirme) politikası çerçevesinde çözmek istemiştir. Fakat Korsika'daki temel sorun, Korsikalıların bir ulus olarak tanınma taleplerinin yanında, Korsika dilinin resmileştirilmesi ve toprak mirasının korunması şeklinde özetlenebilecek taleplerden kaynaklanmaktadır.

Uzun bir zamandır, Fransız yöneticiler Anayasa değişiklikleri konusunda büyük bir dinamizm ortaya koymakta ve Anayasayı sürekli değiştirmektedirler.Buna rağmen Eski sosyalist Başbakan Lionel Jospin dışında, hiçbir hükümet ciddi anlamda Korsika sorununa eğilmek istemedi. 21 Nisan 2002 seçimlerinde Jacques Chirac'ın yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından, Korsika sorunu daha da ağırlaştı.

Fransa'nın komşuları İngiltere ve İspanya'nın IRA ve ETA sorunlarına çözüm politikalarına rağmen, Fransa üniter yapısında hala ısrar ediyor. Bu yapının Avrupa Birliğinin açılım sağlamasının önündeki temel engellerden biri olduğuna da dikkat çekiliyor. İspanya'da sosyalist hükümet Mart 2006'da ETA'nın ateşkesi ile çözüm yoluna girdi. İrlanda'da ise uzun süren barış görüşmelerinin ardından IRA silahsızlandı.

Buna karşın Fransa Jakoben ideoloji ve sömürgeci kültürünün gölgesinden kurtulamıyor. Mevcut durumda Fransız yöneticileri, Korsika sorunun güncellemeyi politikaları arasına almadı. Bir çokyönetici Korsika adasındaki silahlı grupların bağımsızlık mücadelelerini hep mafyacılık olarak görerek sorunu güvenlik politikaları ile çözmeye çalıştı.

Statü Sorunu:

Korsika ile ilgili statü sorunu aslında eski sosyalist cumhurbaşkanı François Mittérand'da kadar uzanıyor. Korsika'da otonomi, özgürlük ve bağımsızlık için mücadele

veren örgütlerin eylemleri suikastlar biçiminde artmasıyla birlikte 1981 Fransa'da yapılan seçimlerde Sosyalist Parti başkanı François Mittérand'in Cumhuriyetin başına gelmişti.

Bu dönemde GastonDefferre tarafından Korsika'ya özel bir statü kazandırıldı. Böylece Corti üniversitesinin yeniden açılmasıyla ilgili kararname 5 Kasım 1975'te yayınlandı, ancak 1981'de pratikleştirildi. Korsika'da statüsü ile ilgili gelişmeler sırasıyla ele alırsak şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

- 8 Ağustos 1982'de de 61 üyeden oluşan ilk Korsika Parlamentosu genel bir oyla kuruluyor. Bu ilk parlamento çıkan bir kararnameyle 29 Haziran 1984'te tekrar dağılıyor.

- 12 Ağustos 1984'te ikinci parlamento seçimleri yapılıyor ve getirilen yüzde 5'lik baraja rağmen ulusal politik yönüyle tanınan UnitaNaziunalista üç milletvekili parlamentoya sokmayı başarıyor.

- 1999 yılına kadar Korsika Parlamentosu 4 kez daha seçime gidiyor ve en son 1999'daki parlamento seçimlerinin ikinci turunda bağımsızlıkçı CorsicaNazione yüzde 17 oy alarak 8 milletvekili çıkarmayı başarıyor. Ancak 20 yıldan beridir Korsika Parlamentosunun başkanı hep Fransa ulusal partilerinden olması dikkat çekiyor.

Yakın Tarihte Korsika ve FLNC:

60'li yıllarda Fransa genelinde nüfuz eden ekonomik sorunlar Korsika'da kendisini daha şiddetli hissettirdi. Rötarlı gelen çözümler ya da geç kalınmış önlemler ve buna paralel gittikçe artan ulusal bilinçlenme sorunu daha da derinleştirdi. Buna karşın işsizlikten yararlanma koşullarının yetersizliği de mevcut sorunlara eklenince Korsika'daki reform arayışlarının kapsamının darlığını gözler önüne seriyor.

Özellikle dil, kültür ve kimlik sorunlarına karşı Fransa'nın üniter yapısı Korsika'da bölgesel ve ulusal direnişlerin kendisini daha da şiddetle dayatmasına sebebiyet veriyor. Nitekim 22 Ağustos 1975'de Korsika'da FLNC altında Siemoni öncülüğünde bir araya gelen otonomist militanlar şiddet eylemleriyle reaksiyon vermeye başladılar.

Eylemler gittikçe artarken Korsika'da ulusal bilinç gelişmeye başladı ve 1975 yılının sonlarında Korsika Adası, Yukarı Korsika ve Güney Korsika olmak üzere ikiye bölündü. Devam

eden eylemlerle sorun daha da yakıcı bir hal alırken Korsika'da sadece 1975'ten 1997'ye kadar yaklaşık 8000 suikast FLNC'nin iki kolu tarafından gerçekleştirildi.

Korsika'da gerçekleşen suikast eylemlerine 1983'ten beri çok sayıda önemli muhafazakâr şahsiyetler kurban gitti: GuyOrsoni (1983), Jean-BabtisteAcquaviva (1987), RobertoSozzi (1993), Pierre Albertini (1995), Jean-MichelRossi (2000), François Santoni (2001).

Bununla birlikte Korsika'da birçok milletvekili ve devlet temsilcisi de kurşunların hedefi olmaktan kurtulamadı: Yukarı Korsika Bölgesi Genel Sekreteri Pierre-Jean Massimi (1983), sağcı UDF partisi milletvekili Charles-AntoineGrossetti (1990), Korsika ZiraarOdasiBaskaniLucienTirrolini (1990), Luciana Belediye Baskani Jean-François Filippi (1994), Korsika Valisi ClaudeErignac (1998). Saldırılara hedef olanların içerisinde en büyük yankıyı yaratan olay ise Korsika Valisi Erignac'in bir suikast sonucu öldürülmesi oldu.

Çözüm Arayışları:

Eylemlerin artması ve en son, 26 Şubat 1998'de Korsika Valisi Erignac'in öldürülmesi Korsika sorununu daha yakıcı bir şekilde Fransa gündemine oturttu. Adada gerçeklesen birçok eylemle politik çözüm sesleri de gittikçe yükselince sorunun artık "Matignon (Başbakanlık köşkü) süreci"nden çıkılması kaçınılmaz hale geldi.

Böylece dönemin sosyalist başbakanı LionelJospin 1997'den beri adanın statüsü üzerine tartışmaların yürütülmesi için ilk olarak şiddet eylemlerinin durması gerektiğini belirtti. Jospin, Korsika sorununun artık basit bir asayiş sorunu ile sınırlandırılamayacağını kaydederek bunun politik bir sorun olduğuna parmak bastı.

Sonuç olarak 13 Aralık 1999'da Matignon'da bir araya gelen ve aralarında Korsika parlamentosundaki ulusal bir hareket olan CorsicaNazione temsilcilerinin de olduğu 28 Korsika milletvekiliyle bir araya geldi. Jospin, burada "büyük bir sorumluluk içerisinde hep birlikte somut bir çözümün geliştirilmesi" dileklerinde bulundu.

Bu toplantı, resmi olarak ilk kez Korsika ulusalcılarının bir tartışmaya davet edilmesi anlamına da sahipti. Ancak Jospin'inMatignon'da gerçekleştirdiği toplantı serisinden dolayı "Matignon süreci" adını alan bu görüşmelerin başarısızlığı yeni arayışları kaçınılmaz hale getirdi.

Dil Sorunu:

öklü bir tarihe ve kültüre sahip Korsika'nın dili de çözülemeyen bir problem olarak uzun süre Fransa'da sorun olarak kaldı. Fransa'da 1958'de kabul edilen "Fransızca Cumhuriyetin dilidir" yasal takıntısından dolayı Korsika dil problemi gittikçe büyüdü. Ancak yaklaşık 4 yılı aşkın bir süredir temel ve ana okullarda normal eğitim saatleri çerçevesinde eğitim yapma hakkını tanıyarak kısmi bir iyileşmeyi sağladı.

Fransa Eski Eğitim Bakanı JackLang tarafından getirilen "bölgesel dil eğitiminin geliştirilmesi" planı ise ulusalcıların tepkisine yol açtı. Lang'ın dil planı eğitimde üye olma ile ilgili özel bir sınav öngörüyordu. Bağımsızlıkçılar ise Korsika dilinin ulusal dil olmasını istiyorlar. Korsika dilin pratik kullanımı ile ilgili herhangi bir engelleme olmamasına karşın bu dilin bir diyalekt olarak kayda geçirilmesi halen bir sorun olarak varlığını sürdürüyor.

Diğer nedenleri saymazsak zorunlu bir Korsika dil eğitiminin olmaması da etkisini mevcut Korsika dili eğitiminde de gösteriyor: üniversite öğrencilerinin üçte biri Korsika dil eğitimini sürdürürken bu oran lisede sadece yüzde 16 olarak gösteriliyor.

FLNC ise zorunlu olmayan karakterdeki bu eğitim hakkının getirilmesinin Korsika diline bir statü kazandırmadığını belirterek dil sorununa köklü çözüm getirilmesini istiyor. Bu da dilin resmileştirilmesi ve zorunlu eğitim dili olmasından geçiyor.

Korsika'nın Bu günkü Siyasal ve İdari Statüsü:

Korsika adası Fransa'dan teritoryal olarak ayrı yönetilen bir birimdir. Deniz Aşırı Topraklar"da uygulanan farklı hukuktan esinlenen özel statüsü, Metropol Fransa ile bu Deniz Aşırı Topraklar arasına oturan bir yere sahiptir ve bugün Fransa'daki tek örnektir. Korsika'nın yeniden düzenlenmesi ile ilgili 1982, 1991 ve 2002 yasaları fazlasıyla önemlidir. Korsika'nın ayrı bir Hukuksal Varlık"ı, ayrı bir Meclis"i, ayrı bir Yürütme Organı vardır.

Korsika TeritoryalKolektivitesi:

Ada, 1991 yılında getirilen "Korsika TeritoryalKolektivitesi" (CollectivitéTerritoriale de Corse) adlı bir özel statüyle yönetilir. Mesela, bizde Marmara Adası"nın özel bir statüyle yönetilmesi gibi. Aslında Lozan"ın 14. maddesi İmroz ve Bozcaada"nın özel bir statüyle

yönetileceğini öngörmüştür; ama bugüne kadar hiçbir zaman uygulanmamıştır. Bu statünün getirdiği yetkiler akla gelebilecek bütün alanları içine alır: Ekonomik kalkınma, mali işler, tarım, ormancılık, turizm, enerji, konut, her türlü ulaşım ve taşımacılık, eğitim, yükseköğretim, araştırma, meslekî formasyon, her türlü okul inşası, mekânın düzenlenmesi, çevre koruması, yerel kalkınma, Korsika dili ve kültürünün geliştirilmesi, sanat ve kültür, devlete ait olmayan tarihsel yapıların korunması, vs.. Korsika TeritoryalKolektivitesinin bu işleri, eskiden "ulusal" statüdeyken şimdi "teritoryal" statü kazanan yerel dairelerce yürütülür.

Korsika Meclisi:

Adanın sorunları, 1982'den bu yana Korsikalılar tarafından altı yıllığına seçilen bir "Korsika Meclisi" tarafından tartışılır ve karara bağlanır. Yılda üçer ay sürebilen iki olağan toplantı yapan ve ayrıca olağanüstü de toplanabilen elli bir üyeli bu Meclis kendi iç tüzüğünü yapar, Korsika bütçesini ve Korsika gelişme planını kabul eder, bir de aşağıda açıklanacak olan "Yürütme Konseyi"ni denetler. Fransa Parlamentosu, Korsika'yı ilgilendiren yasa tasarıları ve kararnameler çıkarmadan, Korsika Meclisine danışmak zorundadır. Meclis bunlar konusundaki eğilimini bir ay içinde bildirir; acil durumlarda bu süre Korsika valisinin talebi üzerine on beş güne indirilebilir. Meclis, Korsika'yı ilgilendiren yasa ve düzenlemelerde değişiklik yapılmasını Fransız Hükümetine önerme yetkisine sahiptir. Korsika Meclisinin işlemez hale gelmesi durumunda, Fransız Hükümeti, Bakanlar Konseyi kararnamesiyle onu dağıtabilir. Bu durumda, iki ay içinde yeni bir Meclis seçimine gidilir. Bu süre içinde cari işlere Yürütme Konseyi Başkanı bakar ve onun bu kararları Korsika valisinin onayıyla yürürlüğe girer. Korsika Meclisindeki görüşmeler genellikle Fransızca olarak yürütülmekle birlikte, isteyen üyeler Korsika dilinde konuşabilir. Meclis 26 Haziran 1992"de Korsika dilini bütün adada resmi dil ilan eden bir karar almıştır (md.1). Aynı karar, resmi dil olarak "Korsika halkının dili Korsikacanın" ve "Devletin resmî dili olan Fransızcanın" Korsika Meclisinin iki resmi dili olacağını belirtmiştir (md.2). Md. 5'e göre her düzeyde öğrenciler haftada maksimum üç saat Korsika dili göreceklerdir. Bununla birlikte o tarihten bu yana Korsika Meclisinden ve Fransız Hükümetinden bu konuda bir ses gelmemiş, bu karar bir sonuç yaratmadan kalmıştır.

Korsika Yürütme Konseyi: Yürütme Konseyi, Korsika Meclisi içinden seçilen bir başkan ve altı üyeden oluşur. Konseyin görevi, Korsika TeritoryalKolektivitesini her alanda yönetmek ve

özellikle de ekonomik, toplumsal, eğitsel ve kültürel kalkınma konuları ile mekânın düzenlenmesi konularında faaliyet göstermektir. Konsey başkanı ve üyeleri Meclisin toplantılarına ve görüşmelerine katılabilirler. Meclis, Konseyi bir güvensizlik oyuyla düşürebilir. Fakat bu gerçekleşmeden önce, boşluk olmasın diye, Mecliste siyasal grupların yeni bir Yürütme Konseyi üzerinde anlaşmaya varmış olmaları şarttır. Yürütme Konseyi başkanı, Korsika TeritoryalKolektivitesi"ni temsil eder. Adanın ita amiri odur. Her yıl Meclise bir rapor sunan başkan, Kolektivitedeki kamu hizmetleri konusunda Fransa başbakanına her türlü öneriyi götürme yetkisine sahiptir. Meclise ve Konseye Korsika Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Konseyi danışmanlık yapar.

Bitirmeden, sizi bıktırmak pahasına tekrar Mitterrand'a dönmek istiyorum çünkü Türkiye'nin kurtuluşu o sözlerde: "Fransa'nın kurulabilmesi için, geçmişte, güçlü ve merkeziyetçi bir iktidara gereksinme duyulmuştur. Bugün ise, dağılmaması için, siyasal iktidarın ağırlıklı olarak yerel yönetimlere bırakılması zorunlu hale gelmiştir."

Kaynakça: Baskın Oran- Fransa'da ve Türkiye'de Üniter Devlet Sorunu Makalesihttp://www.baskinoran.com/makale/FransadaveTurkiyedeUniterDevletSorunu.pdf

İspanya ve Bask Sorunu

Karmaşık bir kültürel yapıya sahip olan İspanya'daki etnik sorunlar, özellikle 1935-1975 arası Franco diktatörlüğünün ülke içerisindeki azınlık uluslara uyguladığı yoğun baskı ve katı politikalar sonucu söz konusu tarihlerde iyice büyümüştür. Franco'nun baskı politikalı azınlıkları yıldırmanın tam tersine azınlıkları güçlendirmiş ve belli bir dönem sonra ülkedeki muhafazakarlar ile demokratik güçlerin ittifakını bile sağlamıştır. Ülkede demokrasiye geçilerek, yeni bir İspanyol Anayasası çalışmalarının başladığı Juan Carlos döneminde (toplumun çeşitli kesimleri arasında diktatörlük döneminde sağlanan mutabakatın da etkisiyle) Bask ve Katalan bölgelerine ön otonomi tanınmış, 1978 yılında kabul edilen yeni İspanyol Anayasası'nın 2.maddesi ile ise 'bölgeler sistemi' kurularak ülkedeki farklılıklara resmi bir statü kazandırılmıştır.

İspanyadaki siyasal sistem tem olarak klasik anlamda bir üniter yapıdır; ne de Amerikan tarzı bir federal yapıdır. Genel anlamda üniter bir karakter taşıyan yapı belli bölgelere verilen özerklik statüleri ve belli yetkilerle üniter olmaktan çıkmış daha çok hukukçular tarafından özerklikçi (autonomige) olarak adlandırılmaktadır.Özerk bölgeler bazı

yönetim ve karar haklarına sahipseler de silahlı kuvvetler ve adalet gibi temel görevler merkezi hükümete ait bulunmaktadır. Her özerk bölgenin kendi yasama ve yürütme organı bulunmakta, özerk bölge başkanı bölge meclisince seçilmekle birlikte kral tarafından atanmakta ve özerklik kanunu ile meclis kararları Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi bulunmaktadır. İspanyolca özerk bölgeler için resmi dil olup özerk bölge ayrıca farklı bir yerel dile sahip ise o dil bölgenin ikinci resmi dili sayılabilmektedir.

İspanya Bask sorununu çözmek için ülkede 17 özerk bölge oluşturmuş, bir takım ciddi demokratik reformları hayata geçirmiştir. Bu önlemler uzun bir dönem şiddet sarmalının içine düşmüş olan ispanya'da şiddet politikalarının gün geçtikçe zayıflamasına ve kitleler nezdinde şiddetin meşruluğunu yitirmesine yol açmıştır.

Bask bölgesi 1978 yılındaki kararnamelerle üç il birleştirilmiş ve özerk yönetim yetkileri ile donatılmış olan bu bölgelere birer meclis kurulmuştur. Meclis başkanını merkez değil, meclis seçer. Meclisin alacağı kararlar ve bütün ülke için geçerli olan merkezi kanunlar ile belirlendiği için meclisin alacağı karar merkezi kanunlarla çeliştiğinde merkezi hükümet söz konusu kanunlar askıya alabilmektedir. Hatta ülke güvenliği tehlikeye girdiğinde meclislerin tümünü ortadan kaldırabilme yetkisi Merkezi Hükümete devredilmiştir. 1978 anayasa tartışma süreçlerinde federasyon fikri ortaya atılmasına rağmen kabul görmemiştir. 29.12.1978 tarihli anayasanın 2. maddesi ulusal grupların ve bölgelerin muhtariyet haklarını tanımakta ve garanti etmektedir. 137.maddede İspanya'nın idari taksimatı belediyeler, provinzler (iller) ve muhtar bölgeler olarak gösterilmekte ve bütün bu birimlerin 'kendi işlerini görmek için' muhtariyetten yararlanacakları hükme bağlanmaktadır. Ancak anayasada çeşitli bölgeler arasında uygun ve adil bir ekonomik denge kurulacağı ve farklılıkların sosyal imtiyazlara yol açmayacağı vurgulanmakta, ayrıca İspanya vatandaşlarının haklarını kullanma ve yükümlülüklerini yerine getirmelerinde eşit olmalarını sağlayan temel ilkeler düzenlenmektedir.

PNV'den ETA'ya Bask Direnişi:

Bask bölgesi Atlantik Okyanusu'nun kıyısında, Kuzey İspanya ile Güney Fransa arasında kalan dağlık alandır. Sanayi ve hizmet alanındaki büyük gelişmeyle birlikte, burası İspanya ve Avrupa ortalamasından hayli yüksek bir gelir düzeyine sahip, son derece zengin bir bölgedir ama bazen farklı ve karşıt siyasal eğilimler içeren, toplumsal bir eşitsizliğe de sahiptir.

Tarihi olarak, kuzeydoğu İspanya'daki dört (Alava, Guipuzcoa, Vizcaya ve Navarra) ve güneybatı Fransa'daki üç bölgeyi (Labourd, Basse Navara ve Soule) kapsayan ve Bask dilinde 'Euskadi' olarak adlandırılan 'Bask ülkesi' toprakları, 1660 yılında yapılan Pirene Antlaşması ile İspanya ve Fransa arasında bölünmüştür. O günden bu yana Bask milliyetçileri tarafından Euskadi Norte (Kuzey Bask Ülkesi) ve Euskadi Sur (Güney Bask Ülkesi) olarak tanımlanan Bask Ülkesinin, güneyindeki dört şehirden Vizcaya, Guipozcoa ve Alava bugün İspanya'daki Bask Özerk Bölgesi 'ni oluşturmakta (dördüncü şehir) Navara ise ayrı bir özerklik statüsüne sahip bulunmaktadır.

19. yüzyılda devletin merkezileşmesiyle birlikte Bask ve Katalonya özerk bölgelerinin bazı hakları ve imtiyazları ellerinden alındı. Basklıların sahip olduğu bu hakların gasp edilmesiyle Bask bölgesi liberal, laik ve merkeziyetçi merkezi yönetime kaşı gelenekselci, Katolik ve statüko yanlısı olan sürgündeki 7. Carloş'u desteklemeye başladılar. 1870'lerde Bask Milliyetçi Partisi'nin (PNV) etkin mücadelesi ve Katoliklerin iktidara gelmesiyle birlikte 1895 yılında Bask bölgesi yeniden özerklik statüsüne kavuştu.

1936 yılında franco'cu güçlerin iktidara gelmesiyle birlikte Bask ve Katalan bölgesinde bütün özerk yapılar ortadan kaldırıldı. Bask ulusal iradesi yok sayıldı. Bütün Bask partileri ve Bask dili yasaklandı, okulları kapatıldı, kitaplar toplatıldı, heykelleri yıkıldı ve Basklıların öncü kadroları ya öldürüldü ya da tutuklandı. Bu koşullarda Basklılar bir illegal yapılanmaya giderek ETA'yı (Euskadi Ta Askadasuna - Bask Ülkesi ve Özgürlük) kurdular.

Başlangıçta ETA'nın varlık nedeni, Bask kültürünü, dilini, Arana'nın milliyetçilik söylemi (İspanya'ya ait her şeye karşı olma) bağlamında yeniden keşfetmekti. Böylece dikta rejimi altında, her şeyden önce Bask olmakta direndiler. Bu direnişte ise, Basklara ait her şey, İspanyol devletine karşı harekete geçerek korunacaktı. Bu arada, ETA'nın ortaya çıkışı yalnızca Franco rejimine değil, ayrıca Bask burjuvazisine karşı da bir tehditti. Çünkü sanayiye ve maliyeye hâkim bu kesim, Franco'nun ekonomik politikalarına bağımlıydılar. Aynı zamanda ETA, anti-kapitalist düşünceyi ve devrimci şiddet felsefesini kendine rehber edinmiş bir örgüt olarak varlığını sürdürüyordu. 1962 yılında Bask bölgesinin bağımsızlığı için savaşan bir örgüt olduğunu deklere etmiştir.

İspanya'nın Demokrasiye Geçişi ve Bask Ülkesi Üzerindeki Etkileri:

General Franco'nun kendinden sonra yönetimi bırakacağı monark olan Don Juan Carlos 1972 yılında Franco'nun ölümünden sonra yönetimi devralmış ve ilk iş olarak demokratik reformları hayata geçirmek olmuştur. Geniş kapsamlı bir af ilan ederek bütün siyasal partilerin sürgünden dönüp siyaset yapmalarının yolunu açmıştır. Başbakan AdolfoSuarez siyasi reform tasarısını Franco'nun meclisinden geçirip ezici bir çoğunlukla 14 Aralık 1976 yılında halk oyuna sunmuştu. Yapılan halk oylamasında %94'lük bir evet oyu ile demokratik reformlar hayata geçirilmiştir.

İspanya Hükümeti yeni anayasanın oluşturulmasından kısa bir süre önce, bölgesel politik çevrelerle yapılan görüşmelerden sonra, kanun hükmünde bir kararname ile geçici otonom yönetimlerin oluşturulmasını olanaklı kıldı. Böylece otonomiye giden yol oluşmuş oldu ve bu yolla anayasa öncesinde, başta geçmişte referandum sonucu otonomi statüsüne sahip olmuş Bask, Katalanya ve Galiçya olmak üzere toplam 13 geçici otonomi oluşturuldu. Yönetimleri, bölge milletvekilleri ve il meclis üyelerinden oluşan bir yürütme erki ve başbakandan oluşan bu geçici otonomiler, daha çok merkezi hükümetin etkinliğinde bulunuyordu ve idari niteliği ağır basan oluşumlardı.Daha sonra 1978 Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle 17 özerk bölge oluşturulmuştur. Tüm bu özerk bölgeler kendi özerklik kanunlarını kendi yetkili kurumlarınca yapacaklar fakat oylanması ulusal meclis tarafından olacaktır. Her özerk bölgenin özerklik kanunları onların tarihsel süreç içindeki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarına bağlıydı.

Bask ve Katalan otonomi yasaları 25 Ekim 1979'da bu bölgelerde referanduma sunuldu., yüzde 90'lık bir oranla onaylandı ve merkezi parlamentonun da onayını alarak 18 Aralık 1979'da resmen ilan edilmiş oldu. Hukuki niteliği bakımından otonom topluluklar merkezi devletle birlikte ya da onun yanı sıra bölge düzeyinde egemenlik uygulayan kurumlardır. Onlar, merkezi devletin idari alt birimleri olmayıp, politik nitelikli kurumlardır. Anayasa mahkemesi kararlarında da otonom topluluklar devlet olarak nitelendirilmektedir.

1978 Anayasa'sının 2. maddesi, İspanyol ulusunun ayrılmaz bir bütün olduğunu, İspanya'nın tüm İspanyolların bölünmez vatanı olduğunu vurguluyor ve anayasanın bütün "milliyetlere" ve bölgelere özerklik hakkı tanıdığını garanti ediyordu. Burada milliyetler, Bask

Ülkesi, Katalonya, Galiçya gibi tarihsel süreç içinde özerk yaşamış ve 2. Cumhuriyet döneminde özerklik kanununa sahip olmuş "tarihi" bölgelerdi, bunların özerklik kanunlarındaki hakları çok daha fazlaydı. Bölgeleri ise Madrid, Andalucia, Valencia, Castile-Leon, Kanarya Adaları, Aragon, Castile-La Mancha, Balerik Adaları, Asturias, Murcia, Navarra, La Rioja, Cantabria ve Extremadura oluşturuyordu. Bunların özerklik sürecine geçmeleri, özerklik kanunlarına sahip olduktan sonra 5 yıl içinde söz konusu olacaktı.

Anayasanın 3. maddesine göre, İspanyolca tüm İspanyolların resmi dili idi, fakat diğer dillerde, söz konusu olduğu özerk bölgelerde İspanyolca'yla birlikte resmi dil olarak kabul edilecekti. İspanya'da İspanyolca, Baskça, Katalanca ve Galiçyaca olmak üzere 4 resmi dil vardır. Baskça 1983'ten bu yana okullarda zorunlu dil dersi olarak öğretiliyor. Ayrıca Baskça yayın yapan 2 televizyon programı var. Baskça çıkan henüz günlük gazete yok fakat Baskça dilinin kullanılmasına yönelik çabalar devam ediyor.

Anayasa'ya göre (madde 148) otonom toplulukların yetki kullanabileceği alanlardan bazıları şunlar:

Otonomi yönetimi olanaklı kılabilecek kurumların oluşturulması, şehircilik, konut, altyapı yatırımları, trafik, tarım ve hayvancılık, balıkçılık, orman, çevre bakımı, bölgesel ekonomi, kalkınma, kültür ve dil politikası, turizm, sosyal ve sağlık politikası, spor, kendi bina ve kurumların korunması.

Anayasa'nın 149 (1) maddesinde ise merkezi devletin yetkili bulunduğu alanların bir listesi yapılmış. Bunların en önemlileri şunlar:

Vatandaşlık sorunları, iç ve dış göç, politik sığınma hakkı, uluslararası ilişkiler, savunma ve ordu, adli örgütlenme, sivil, ceza ve ekonomi yasaları, mülkiyet hakkı, gümrük ve dış ticaret, para ve kredi sistemi, ekonomik ve mali politika, kamu güvenliği.

''Bütün bu çalışmalar yapılırken Bask halkı bu anayasayı kabul etse de ETA bunu kabul etmiyordu. Bask bölgesindeki işçi hareketleriyle yakın ilişki içerisine giren ve işçi örgütlerinin bünyesinden kendi tabanını yaratmaya çalışan ETA zamanla, Bask milliyetçisi, ayrılıkçı ve Marksist bir örgüt özelliği kazanmış ve Bask ülkesinin bağımsızlığı amacı doğrultusunda bölgedeki Bask işçi sınıfını mobilize etmeyi hedeflemiştir. Bu hedefiyle de paralel biçimde 1986'ya kadar şiddet eylemlerini artırarak sürdüren ETA, bu tarihte İspanya ve Fransa'nın

terör konusunda yakın işbirliği kararı almalarından ve yine aynı tarihte İspanya'nın o zamanki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girerek bölge ekonomisini iyileştirmeye yönelik adımlar atmasından (ki bu durum ETA'nın Bask bölgesindeki toplumsal tabanının zayıflamasına yol açmıştır) çok olumsuz etkilenmiştir. Avrupa Birliği'nin İspanya'daki etkisi güçlendikçe Basklıların ayrılıkçılığa desteği iyice azalmış, 1990'lara gelindiğinde, Bask bölgesinde barış yanlısı ve şiddet karşıtı sessiz bir toplumsal uzlaşma oluşmuştur. Bu uzlaşmanın da bir yansıması olarak 1993 yılında on binlerce Basklı ETA karşıtı gösteriler düzenlemiş ve örgütü ateşkes ilan etmeye çağırmıştır. Nitekim tabandan gelen bu baskılara dayanamayan örgüt 1998'de ateşkes ilan ettiğini duyurmuş ancak bu durum fazla uzun sürmeyerek, 1999'da eylemlerine tekrar başlamıştır. Eylemlerin tekrar artması üzerine İspanya hükümeti farklı bir politika izlemeye başlıyor ve ETA sorununu yok sayıyordu. Fakat bu politika ETA'yı daha da radikalleştiriyor, 1990'larda azalan ETA yanlılarının tekrar artmasına sebep oluyordu.

2004 Mart'ında İspanya'da yapılan genel seçimleri kazanarak işbaşına gelen JoseLuisRodriguezZapatero ise ülkedeki etnik azınlıklar konusunda eski başbakan Aznar'a göre daha ılımlı ve yapıcı bir politika izlemektedir. Bask politikalarında 'siyasi diyaloğu' seçen sosyalist başbakan Zapatero, Mayıs 2005'te parlamentodan ETA ile masaya oturulması kararını çıkarmış ve bu konuda halkın %60'ının desteğini almıştır. Zapatero'nun bu diyalog çağrısına olumlu cevap veren ETA ise, masaya oturulmasını kabul etmiş ve bunun için ön koşul olan kalıcı ateşkes kararını da 22 Mart 2006 tarihinde ilan etmiştir. 24 Mart 2006 tarihinden itibaren uygulamaya konulan bu ateşkes kararı, hem bir terör örgütünün daha şiddeti bir araç olarak kullanarak siyasi amacına ulaşamayacağını görmesi hem de bir hükümetin daha sadece polisiye tedbirlerle bir terör örgütünü alt edemeyeceğini anlaması bakımından önem taşımaktadır. ETA, 2006 yılında silahla mücadeleyi bırakmasına rağmen aynı yıl Madrid Havaalanına yapmış olduğu bombalı saldırıyla barış sürecini kesintiye uğratmıştır. ETA son olarak 5 Eylül 2009 tarihinde ateşkes ilan etmiş ve 10 Ocak 2011'de bunu 'kalıcı, genel ve doğruluğu uluslararası alanda kanıtlanabilir' boyuta taşımıştı. 43 yıldır şiddet eylemleri düzenleyen ETA, bazı İspanyol kaynaklarına göre 829, bazılarına göre de 859 kişinin ölümünden sorumlu tutulmaktadır.

Kaynakça: Mine Çiftçi, Demokratikleşme Yolundaki İspanya ve Bask Sorunu, TUİÇ Akademi, 2012

Kolombiya ve FARC Gerçeği

Bitmeyen Müzakereler:

Kolombiya'da devlet ile gerillalar arasında 60 yıldır süren savaşı sonlandırmak üzere daha önceleri üç kez "resmi", sayısız kez de gayrı-resmi müzakere süreçleri yaşanmış, yıllar süren müzakereler her seferinde tıkanmış ve çatışmalar yeniden başlamıştı. Havana'da FARC ile Kolombiya devleti arasındaki resmi müzakerelerden sonuncusu 2002 yılında sona ermişti. Son 6 aydır gizli müzakereler yürütülüyordu. Bu kez taraflar uzlaşma sağlanacağı konusunda umut dağıtan açıklamalar yapıyorlar.

1964'te Kolombiya Komünist Partisi'nin silahlı kanadı olarak kurulan gerilla örgütü FARC ile Kolombiya devleti arasındaki ilk barış müzakereleri, 1982-1986 döneminde başlatıldı ama başarısızlıkla sonuçlandı. 1990-1994 döneminde yeniden başlatılan görüşmeler yine sonuçsuz kaldı. 1998'de yeniden başlatılan görüşmeler ve çatışmasız dönem 2002 yılında tekrar sona erdi. Önceki girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın son dönemde yapılan anketler Kolombiyalıların %74'ünün barış görüşmelerinin yeniden başlamasını istediğini gösteriyor.

2011 yılında altı aydır süren gizli görüşmeler sürecinde uzlaşma sağlamak üzere izlenecek yol konusunda ön anlaşmalar yapılmış ki, taraflar daha önce üç kez sonuçsuz kalan barış görüşmelerinin tekrar başlayacağını ülke ve dünya kamuoyuna resmen ilan edebiliyorlar. Yine 2011 yılında FARC barış çağrısı yapmış ve elinde rehin olarak tuttuğu askerleri ve polisleri serbest bırakmıştı.

Kolombiya devlet başkanı Juan Manuel Santos ve Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri - Halk Ordusu (FARC-EP) lideri Timoleon Jimenez, barış müzakereleri için 2011'in Ekim ayında Norveç'in başkenti Oslo'da biraraya geldiler. Bilindiği üzere Oslo, çeşitli ülkelerden çatışan tarafların yürüttüğü barış müzakerelerine pek çok kez ev sahipliği yaptı. İsrail-Filistin, Sri Lanka-Tamil gerillaları, Filipinler-Yeni Halk Ordusu ve Türk devleti ile PKK arasında yürütülen gizli ya da açık müzakerelerin adresi Oslo idi.

FARC ile çatışmaların son bulması için sürdürülen görüşmelerde ilerleme sağlandığını söyleyen Santos, başkanlık yemini ettiği ilk günden itibaren Kolombiya'da barışı tesis etmeye

çalıştıklarını iddia ediyor. Santos bir yandan hükümetlerinin geçmişten ders çıkardığını ve aynı hataları tekrar etmeyeceklerini, süreci uzatmadan çatışmalara son verecek adımlar atacaklarını iddia ederken, öte yandan da operasyonlara devam edeceklerini ve Kolombiya ordusunun ülkenin her santimetresine nüfuz etmesi prensibiyle hareket edeceklerini söylüyor. Ülkenin %5'lik bir kısmı gerillaların denetimindeyken, hem ordunun operasyonlara devam edeceğini ve her karış toprağın üzerinde egemenliklerini kuracaklarını hem de çatışmaları sona erdirecek adımlar atacaklarını iddia etmesi FARC ve taraftarları arasında ciddi kuşkulara yol açmaktadır. Kolombiya hükümetinin bu tavrı nihai amacın gerillaları ve yoksul köylüleri tasfiye etmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kolombiya hükümeti başkan Uribe dönemine kadar çeşitli zamanlarda ve çeşitli şekillerde FARC'la barış masasına oturmayı denedi. Fakat karşılıklı anlaşmalar gerçekleştirilemedi. Ülkeye barış getirme vaadi ile seçimleri kazanan Andres Pastrana FARC'la anlaşmayı sağlayamayınca "Plan Colombia" (Kolombiya Planı) programını geliştirdi. 1998-1999'da Başkan Paneras'ın kendisi tarafından geliştirilen bu plan FARC, şiddet ve uyuşturucu ticaretine karşı idi. Fakat Birleşik Devletlerin uyuşturucu çetelerine doğrudan müdahalesini öngören bu plan Kolombiya'nın komşuları Ekvador ve Venezülla'nın tepkisine yol açtı.

Santos'un Savunma Bakanı bir süre önce gerillalarla yürütülen gizli müzakerelerin varlığını reddetmiş, FARC gerillaları ile hiçbir şekilde barışa yönelik görüşmelerde bulunmadıklarını iddia etmişti. Oysa Venezuela, Norveç ve Kübalı arabulucular eşliğinde 2011 Mayıs ayında Havana'da gizlice başlatılan görüşmelere devlet başkanı Santos'un kardeşi, güvenlik danışmanı ve hükümetin bir bakanı katılmıştı.

FARC'nin kurucu lideri Manuel Marulanda 2008 yılında kalp krizi sonucu ölmüştü. Kolombiya devleti örgütün lider kadrosundan Raul Reyes ve Ivan Rios'u 2008'de; askeri lider Jorge Briceno'yu 2010 yılında öldürmüştü. 2008'de Marulanda'nın ölümünün ardından örgüt Alfonso Cano'yu liderliğe getirmişti. Devlet 2011 Kasımında düzenlediği bir askeri operasyonda Cano'yu da öldürdü. Cano'nun öldürülmesinin ardından örgüt 52 yaşındaki Timoleon Jimenez'i liderliğe getirdi. ABD aynı günlerde Jimenez'in yerini ihbar edene 5 milyon dolar ödül vereceğini açıkladı.

2011'in Ocak ayında gerillaların FARC'ın faaliyetlerinin iki katına çıkacağı açıklamalarının ardından şubat ayında bazı rehineleri serbest bırakma kararı iç savaşın sona ereceğinin düşünülmesine yol açmıştır. Bir ay ara ile örgütün iki çelişik karar alması

düşündürücüdür. Birleşik Devletler Orta Doğu ile meşgulken Kolombiya uyuşturucu çeteleriyle savaş planına sadece maddi destek de bulunacaklarını bildirmişti. Birçok otorite, Kolombiya hükümetinin gelen paraları uyuşturucu ile savaştan çok kendi yandaşlarını beslemek için kullandıklarını ileri sürmektedir. Amerika'nın sadece maddi destek vereceğini açıkladığı günlerde Kolombiya anayasa mahkemesi, ülkede 7 adet bulunan ABD askeri üslerinin anayasaya aykırı olduğu kararını verdi. Fakat Savunma Bakanı Rodrigo Rivera Birleşik Devletlerle müttefik olmanın çok önemli olduğunu tekrar tekrar dile getirmiştir. Yine aynı günlerde Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez'in FARC'a doğrudan yaptığı silahlı eylemleri bırakma çağrısı ve silahlı eylemin sonuç vermeyeceği hatta haklı davalarına zarar verdiğini söylemesinin ve gerillaların siyaset alanında haklarını aramaları gerektiğini söylemesinin etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu çağrı dış desteğin kesildiği anlamına da gelebilir.

Bilindiği gibi, Kolombiya dünya kokain pazarının % 68'ine sahiptir. Kolombiya'da üretilen uyuşturucunun %90'ı kara yolu ile Meksika'dan Birleşik Devletler'e gönderilmektedir. %10' u da Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Yine dünya pazarındaki kokainin %50'si ve Birleşik Devletlerdeki kokain'in %60'ı piyasaya FARC tarafından sürüldüğü iddia edilmektedir.

Kolombiya Planı'na gelince Amerikan askerlerinin koka yetiştiğini öne sürdüğü tarım arazileri havadan ilaçlaması tarımı büyük ölçüde etkilemiş ve tarımla uğraşan büyük bir kesimin şehirlere göç etmesine sebep olmuştur. Bu durum ekonomiyi etkilediği gibi şehirde işsiz kalanların gerillalara katılmasını kolaylaştırmıştır.

OECD, uyuşturucudan sağlanan gelirin 600 milyar dolardan fazla olduğunu ve paranın yaklaşık yarısının ABD bankalarında dolaşıma sokulduğunu açıklamıştır. Kolombiya Hükümeti, kokain ticaretinden yılda 5 milyar dolar kazanmaktadır. Kolombiya ekonomisinin temel finans kaynağı kokaindir. Kolombiya'daki uyuşturucu baronları ve paramiliter faşist çeteler uyuşturucudan kazandıkları paralarla ABD'den silah alıyor. Bu silahlar hem gerillalara hem de işçi önderlerine karşı kullanılıyor. Kolombiya yönetici elitleri, paramiliter çetelere her yıl binlerce cinayet işletirler. Sadece 2010 yılında sendika liderlerine ve işçi temsilcilerine karşı işlenen cinayet sayısı 49'dur. Kolombiya'daki gerilla hareketlerinin iç savaş döneminde oluşmuş, yoksul köylülüğe dayalı bir toplumsal tabanı vardır. Etnik çelişkiler ve özellikle de İspanyol kökenli olmayan halkların yoksulluğa ve aşağılanmaya maruz kalması, FARC'nin bu

toplumsal tabanı muhafaza etmesini sağlamaktadır. Kolombiya devleti, ABD emperyalizminin aktif desteğine ve son yıllarda çok sayıda gerilla liderinin öldürülmesine rağmen gerilla hareketini dize getiremedi. Kolombiya devleti ile gerilla hareketinin on yıllardır süren çatışmalarda yenişemedikleri ortadadır.

Kolombiya'da başlayan barış müzakerelerinde FARC, kırsal bölgelerin kalkındırılması, tarım reformu, liberallerle muhafazakârların dönüşümlü olarak iktidara gelmelerini sağlayan politik sistemin yerini politik çeşitlilik sağlanarak demokratik bir yapının alması, çatışmalardan zarar görenlerin güvenliğinin sağlanması ve kurbanlara tazminat verilmesi, politik tutsakların serbest bırakılması gibi talepler ileri sürmektedir. FARC silah bırakmaya istekli olduğunun da işaretlerini vermektedir.

Kaynakça:

1- Başer Aslıhan, Kolombiya ve FARC Sorunu, TÜBİK

2- Serhat Koldaş, Kolombiya Devleti Gerillalarla Müzakere Masasına Oturuyor, Marksist Tutum, http://www.marksist.net/serhat_koldas/kolombiya_devleti_gerillalarla_muzakere_masasina_oturuyor.htm

4.BÖLÜM

4. HUKUKSAL DÜZENLEMELER

Giriş

Kürt sorununun barışçıl çözümü yönünde başlayan sürecin ilk adımları, Sayın Öcalan'ın barıştan yana kararlı duruşu başta olmak üzere Kürt Hareketi tarafından atılmıştır ve atılmaya devam edilmektedir. Ancak tek taraflı atılan bu adımların karşısında antidemokratik yasal düzenlemeler, bu yasal düzenlemeleri bilhassa bölgesel olarak katı biçimde uygulayan yargı, barışa yönelik atılan adımların önünde büyük engel teşkil etmektedir.

Hâlihazırda somut duruma bakacak olursak; seçilmelerinin üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen Türkiye halklarının meşru temsilcileri olan milletvekilleri cezaevlerindedir. Yine cezaevleri çoğu KCK adı altında tutsak kılınmış, binlerce siyasetçi ve yurttaş ile doludur. Sebebi ise Terörle Mücadele Kanunu adlı yasa başta olmak üzere, anti demokratik ceza yasalarıdır. Cezaevlerinde yüzlerce hasta tutsak, cezaevlerinin sağlık ve tedavi açısından tehlike arz eden koşullarında adeta ölümü beklemektedirler. Siyasi irade, seçim zamanlarında demokrasinin adresi olarak seçim sandığı gösterse de, nedense seçim barajı ve siyasi partiler kanunundaki eşitsizlikleri görmezden gelmektedir. Alevilerin ve diğer inanç gruplarının inançlarını özgürce yaşama hakkı, Kürtlerin anadillerinde eğitim hakkı, insanların yaşadıkları kentle ilgili karar verebilme hakkı, bugüne dek örülmüş tekçi zihniyete sığmayan her türlü bireysel tercihler bugün hala engellenmektedir.

Bu süreçte, TBMM demokratik ve özgür tartışma ortamının önünü kesen tüm engelleri kaldırmakla yükümlüdür. Bu bağlamda, daha demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygı duyulan bir düzen için yapılacak ilk iş bu adaletsiz sistemin, herkesin eşit olacağı bir düzene dönüştürülmesi elzemdir. Dolayısıyla talebimiz gerçek eşitliğin hayatın her alanında tam anlamıyla sağlanmasına imkân verecek düzenlemelerin evleviyetle ve ivedilikle

hayata geçirilmesidir. Kürt Sorunun çözümü ve Türkiye'nin demokratikleşmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Bu çerçevede Barış ve Demokrasi Partisi olarak, derhal "YOL TEMİZLİĞİ" olarak adlandırdığımız acil demokrasi paketinin hayata geçirilmesini zorunlu görüyoruz. Nitekim halihazırda yürürlükte olan Terörle Mücadele Kanunu demokrasinin, düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki en ciddi engellerden bir tanesi olup Terörle Mücadele Kanunu'nun kaldırılması konusunda kamuoyunda yoğun ve yaygın bir talep bulunmaktadır. Muhalif tarzdaki her konuşmayı veya fiili cezalandıran Terörle Mücadele Kanunu'nun kaldırılması, düşünce ve ifade özgürlüğü ortamının kısmen de olsa güvence altına alınması demek olacaktır. Yine bu sayede düşüncelerinden dolayı tutuklu olanların serbest bırakılması ve sürece katılımı sağlanabilecektir.

Hakeza %10 seçim barajı halk iradesinin temsilinin önünde engel olarak hala mevzuattaki yerini korumaktadır. Bu nedenle kaldırılması demokratikleşme ve temsilde adaletin sağlanması için zorunludur.

Türkiye'de Olağanüstü Mahkemeler her dönemde olmuştur. Sıkıyönetim Mahkemelerinin yerini Devlet Güvenlik Mahkemeleri, DGM'lerin yerini de Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri almış olup 3 üncü yargı paketi ile yapılan değişiklik ile bu mahkemeler ismen kaldırılmış ise de biçim ve içerik yönünden devam etmekte olup bu alanda köklü bir değişim yapılmalı ve bu mahkemeler gerçekten kaldırılmalıdır.

Türkiye'de tutukluluk süresinin fiilen cezalandırmaya dönüştüğü demokratik kamuoyu tarafından sıklıkla tartışılmaktadır. Bu alanda da gerçek anlamda bir düzenlemeye gidilmeli "-mış gibi" yapılan düzenlemelerle toplum oyalanmamalıdır.

2005 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanununda düşünce ve ifade özgürlüğü, basın yayın özgürlüğü vb konularda ulusal üstü hukuka uygun olmayan birçok düzenlemeler bulunmaktadır. Öncelikle kaldırılması veya değiştirilmesi gereken maddeler; Türk Ceza Kanununun 215, 220/6, 220/8, 220/7. fıkraları ile 314/3. fıkralarıdır. Bu maddelerin tatbiki neticesinde 10 binlerce kişi "örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek" savıyla yargılanmakta ve yüksek cezalar almaktadırlar.

Öte yandan İmar Kanunu değiştirilmeli, Cemevleri yasal statüye kavuşturularak ibadete açılmalıdır.

Bu nedenle anılan hükümlerin bir bütün olarak değerlendirilerek, Anayasa'nın ve başta Türk Ceza Kanunu olmak üzere çeşitli kanunların ilgili hükümlerinin değiştirilmesi ve Terörle Mücadele Kanunu'nun kaldırılması gerekmektedir.

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihinde Bolu Cezaevi ziyareti sırasında Mehmet Ali Çelebi'nin tutanağa yansıyan ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Siz de çok iyi bilirsiniz ki güvenlik olarak ya saat başına kanunlar çıkıyordu, maddeler çıkıyordu. Barış için niye bunlar çıkarılmıyor? Bir tanesi budur yani. Niye barış için bu kadar zor şeyler çıkıyor ortaya? Savaş döneminde saat başına kanunlar çıkıyordu ve uyguluyordu da ama niye bu barış sürecinde olmasın? Niye bu süreçte olmasın? Barıştan bahsediyoruz, kardeşlikten bahsediyoruz. Eğer gerçekten böyle bir şeyi savunuyorsak bunun pratikte, yaşamda yerini bulması gerekiyor." [159]

20.06.2013 tarihli komisyon toplantısında Cumartesi İnsanlarının tutanağa yansıyan ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Toplumsal barış yollarının araştırılması ve çözüm sürecinin değerlendirilmesi amacıyla kurulan Komisyonunuza aynı zamanda yurttaşlık haklarımız da olan taleplerimizi sunuyor ve taleplerimizin hayata geçmesi için Parlamentoyu göreve çağırıyoruz.''[160]

Taleplerimiz: Çatışmasızlık döneminin kalıcı bir barışa dönüşmesi ve sürecin demokratik bir zeminde ilerlemesi için Hükûmetin siyasi irade beyanında bulunmasını; yurttaşın temel hak ve özgürlüklerini korumayı esas alan, adil, bağımsız bir yargı rejimi kurulmasını; kayıplarımızın sorumlularını koruyan cezasızlık geleneğine son verilerek cezai ve idari yaptırımların başlatılmasını; gözaltında kaybetme ve yaygın insan hakları ihlallerine sebep olan veya bunlara göz yuman kamu görevlileri işlerinden uzaklaştırılsın ve bir daha kamusal görevlerde bulunmalarını engelleyici düzenlemeler yapılmasını; gözaltında kaybetme suçundan sorumlu olduğu düşünülen şahısların af düzenlemelerinden yararlanmasını tamamen yasaklayacak düzenlemelerin derhâl hayata geçirilmesini; cezai yargılamalar gözaltında kaybetme gerçeğinin tüm boyutları ile açığa çıkması için yeterli

[159] Komisyonu'nun 13.06.2013 tarihli toplantı tutanağı
[160] 20.06.2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

değildir, gözaltında kayıpları araştırmak ve incelemek üzere özel bir yasa ile kalıcı ve bağımsız bir komisyon kurulmasını; gerçeği öğrenme hakkının anayasal güvenceye kavuşturulmasını; zorla kaybetme suçunun, Türk Ceza Kanunu'nda insanlığa karşı suçlar başlığı altında düzenlenmesi, bu suçun yargılanmasında devlet sırrı ve zaman aşımı savunmasına yer verilmemesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmasını; başta AİHM'de ihlalle sonuçlanmış davalar olmak üzere, gözaltında kayıplara dair soruşturma dosyalarının yeniden açılması ve etkin, derinlemesine ve hızlı soruşturma yapılmasının önündeki engellerin kaldırılmasını; gözaltında kaybetme suçunun faili olan devlet görevlileri üzerindeki cezasızlığa derhâl son verilmesi ve evrensel hukuka göre yargılanmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmasını; Adli Tıp kayıtlarında kimliği belirsiz olarak gösterilen cesetlere ilişkin bilgilerin ilgili kurumlara, savcılıklara, başvuran ailelere ve kamuoyuna açıklanmasını; Adli Tıp Kurumunda gerçekleştirilen toplu mezarlardan çıkartılmış kemikler üzerinde yapılan kimliklendirme çalışmalarının makul süreler içerisinde sonuçlandırılmasını; Adli Tıp Kurumunun taraflı ve bilimsellikten uzak yapısı, tarafsız, bilimsel ve güvenilir hâle getirilmesini; toplu mezarlar ve ölüm kuyularının açılması ve incelenmesi sırasında bugüne kadar uygulanan ve delillerin karartılmasına yol açan ilkel yöntemlerin terk edilerek, BM Minnesota Protokolü çerçevesinde bilimsel esaslara uygun inceleme ve delil toplanması için eğitim ve ekipman sağlanmasını; İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi'nin haritasını çıkardığı 253 toplu mezarın bağımsız uzmanlar eşliğinde bilimsel esaslara uygun olarak açılması ve bu insanlık suçunun sorumlularının tespit edilerek yargılanmasını; insanlığa karşı işlenen suçlara dair devlet sırrı olarak saklanan belge ve bilgilerin kamuoyuyla paylaşılmasını Cumartesi Anneleri olarak talep ediyoruz.”

20.06.2013 tarihli Komisyon toplantısına katılan İHD Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Türkdoğan’ın tutanağa yansıyan ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Temel hak ve özgürlüklerle ilgili çok sayıda önerimiz var onlara geçeceğim ama bu çözüm sürecinde birkaç hususa değinmek gerekiyor. Şimdi, yasal düzenlemelere el atılması lazım. Aslında, buna kimisi “yol temizliği” diyor, biz "demokratikleşme” diyoruz, “hızlı demokratikleşme.” Yani, şu anda mevcut Anayasa değiştirilinceye kadar yapılması gereken çalışmalar var. Şimdi, bunların başında ifade ve örgütlenme özgürlüğü alanında atılması gereken adımlar olduğunu söylemek istiyorum. Bakın, son dördüncü yargı paketiyle ilgili

bizim hazırlayıp hem Adalet Komisyonuna ve ilgili kişilere gönderdiğimiz bu kadar büyük bir rapor var."[161]

Terörle Mücadele Kanunu

Demokratik adımların atılması ve güven artırıcı düzenlemelerin başında Terörle Mücadele Yasasının kaldırılması gerekmektedir. Zira Terörle Mücadele Kanunu ile düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin tüm haklar ihlal edilmektedir. TMK'da yer alan tüm hükümler Anayasa'ya aykırı olmasına rağmen, bir yasa olarak düzenlenmiş ve ardından yapılan değişiklikler ile anılan yasa hak ve özgürlüklerin önünde bir duvar gibi yükselmiştir.

Nitekim TMK'da düzenlenen hiçbir terör suçu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda yaptırımsız bırakılmış değildir. Yine, 3713 sayılı Kanun'da düzenlenen özel soruşturma usulleri; zaten 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda düzenlenmiş bulunmaktadır. Ayrıca "terörle mücadele" için gerekli yetki ve imkânlar, 04.07.1934 tarih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda da yer almaktadır. 3713 sayılı Kanun'da düzenlenen özel infaz rejimi, gerek Türk Ceza Kanunu'nda gerekse 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'da hüküm altına alınmıştır. Adı geçen temel kanunlarda değişiklik yapılarak temel hak ve özgürlükleri engelleyici hükümlerin çıkarılması gerekirken, hak ihlallerine konu hükümlerin pekişmesi amacı ile çıkarılan bu yasa; hukukun genel ilkelerine ve insan hak ve özgürlüklerine açıkça aykırıdır.

Terörle Mücadele Kanunu'n oluşum süreci ve seyri;

Terörle Mücadele Yasası 12 Nisan 1991 tarihinde kabul edilmiş ise de antidemokratik düzenleme ve uygulamalar 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Nitekim yasa ilk çıktığı vakit Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen hükümlerin yeniden yasalaşması da 2006 değişikliklerinin önemli bir parçasıdır. İlkel toplumlardan günümüze kadar, egemenlik ve cezalandırma hakkı her zaman birbiri ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Başka bir deyişle, egemenlik yani "yönetim ve erki" kime ait ise "cezalandırma hakkına" diğer bir anlatımla "hukuk kuralının ihlal edene karşı yaptırım uygulama gücüne de "o" sahip olmuştur.

Sosyal savunma refleksi ile hareket eden yaptırım uygulama gücüne sahip otorite, insan hak ve özgürlüklerini hep ikinci planda tutmuştur. Maalesef Türkiye Cumhuriyetinin

[161] 20.06.2013 tarihli Komisyon toplantı tutanağı

kuruluşundan bugüne değin, gelmiş geçmiş bütün yönetimlerce sosyal savunma refleksinin en güçlü korunduğu suçlar ise düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin suçlar olagelmiş, toplumu ve kamu güvenliğini tehlikeye düşüren adli suçlara karşı bu refleks hep ikincil planda kalmıştır. Sosyal savunma refleksi ile düzenlenen TMK; bir hukuki ihtiyaçtan değil, dönemin Adalet Bakanının da ifade ettiği gibi, "siyasi ortam bunu gerektirdiği için" çıkarılmıştır. Böylelikle, başta düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere tüm temel haklar açısından hukukun karanlık bir döneme girdiği çok iyi bilinmelidir.

TMK'da 5532 Sayılı Yasayla Yapılan Değişiklik İle Oluşan Hak İhlalleri

• Örgüt yöneticileri, azmettirmese bile örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen tüm suçlardan fail olarak sorumlu tutulmaktadır. Yani iştirak hali gerçekleşmese, hatta haberi dahi olmasa bile örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen tüm suçlardan asli fail olarak yargılanmaktadır. İştirak hükümlerinden ayrı olarak getirilen bu özel sorumluluk türünün, suç ve cezaların şahsiliği ilkesini zedelediği de açıktır.

• İnfaz sistemine göre, cezaların ayrı ayrı çektirilecek olması cezayı ağırlattığı gibi, bu türden suçlarda koşullu salıverilme hükümlerinde değişiklik yapılmaması da (Cezanın ¾ yatılmaktadır) cezaevinde geçirilen süreyi uzatmaktadır. İnfazda eşitlik ilkesi bu suçlar bakımından askıya alınmış olup koşullu salıverilme hükümlerinin uygulanması bu suçlar açısından zorlaştırılmaktadır. Adi suçlular korunurken, düşünceyi ifade hakkını kullanan kişiler açısından cezalandırma yöntemleri en ağır biçimde uygulanmaktadır.

• CMK 102.md. de belirtilen tutukluluk sürelerinin 2 kat olarak uygulanacağı hükme bağlanmış olup bu türden suçlardan yargılananların 10 yıl boyunca tutuklu kalabilmesine hukuki zemin hazırlanmıştır. Ancak geçtiğimiz günlerde olumlu bir gelişme vuku bulmuş; geç de olsa bir hukuksuzluğun son bulmasına yönelik olumlu adım atılmıştır. Dileriz siyasi tutsaklar için öngörülmüş uzun tutukluluk hallerini hukuksuzluk olarak görüp düzenleme yapan irade, diğer antidemokratik uygulamalar için de acilen yeni düzenlemeler gerçekleştirir.

• Terör suçu olarak ifade edilen suçlardan dolayı tutuklu olanların veya hükümlülerin müdafilik veya vekilliğini yapan avukat hakkında aynı suçtan kovuşturma açılması halinde avukat hakkında yasaklama kararı verilebilecektir. (CMK-151) ("müvekkili tahliye olduğunda tekrar müdafilik görevine dönebilecektir")

• Bu türden suçlarda F tipi cezaevlerinde uygulanan, tutuklu ve hükümlünün tümden yalıtılmasına dayanan tecrit ve tretmana dayalı infaz sistemi de mahkum üzerinde ikinci bir ceza etkisi yaratmıştır.

• Her hangi bir örgütle ilgili yada örgütün açıklamalarından haber yapılması veya bir muhabirin kimliğinin basında yer alması halinde haberi yapan muhabir hapis cezasına çarptırılabilmektedir. Yine Ceza Hukukunun temel ilkesi olan "kusurluluktan" vazgeçilmiş; bir yazı işleri müdürüne "TAKSİR" yani, yayından dolayı "ÖZEN VE DİKKAT YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜ " yerine getirip getirmediği dahi araştırılmadan adli para cezalarına hükmedilmiştir.

• TMK'nın en büyük mağdurlarından birisi de çocuklar olmuştur. Uzunca bir dönem TMK mağduru çocuklar gündemde idi ve bu çocukların yaşadığı hak ihlalleri, ödedikleri bedeller hepimizin hafızalarındadır. TMK'nın ortaya çıkışından çocukların yargılanmalarına yönelik düzenlemeler yapılasıya dek çocukların yaşadıkları dramı unutmamak gerekiyor. Zira TMK Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları sözleşmesine rağmen, 15-18 yaş grubundaki çocukları, büyüklerle birlikte "DGM" lerin devamı niteliğinde olan "Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri" önünde yargılanmasının önünü açmıştır. Özel yetkili Mahkemelerde yargılanan 15-18 yaş grubuna giren çocuklara verilen hapis cezaları ertelenmemiş, paraya çevirlmemiştir. Özel Görevli ve Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nde yargılanan bir çocuk sadece taş atmak fiilinden ötürü 5 ayrı ceza maddesi ile yargılanmış; hem yasadışı gösteri yaptığı, hem örgüt adına faaliyet gösterdiği, devlet malına zarar verme, polise mukavemet, örgüt propagandası yapmak suçlarından ayrı ayrı cezaya mahkum edilmiştir. Bu çocukların gözaltı süreçleri çok ağır olmuş, yargılanmaları hukuksuz bir biçimde gerçekleşmiş ve cezaevinde de en kötü muamelelere çocuklar maruz kalmışlardır. Bu yasadan ötürü gözaltına alınan çocuklar işkencede öldürülmüş, kaybedilmiş, taciz tecavüze maruz kalmışlardır. TMK adındaki bu ucube yasanın toplumun tüm kesimlerinde ve vicdanlarda açtığı yara zannedilenden daha derindedir.

• Bu yasanın uygulanmasından kaynaklı hak ihlallerinden birisi de savunma hakkının kısıtlanmasına yönelik olmuştur. Dosyanın bütünü üzerine gizlilik kararları verilmekte, verilen bu kararlar ile de soruşturma evresi bütünüyle savunmaya kapatılmış olmaktadır. Yargılanan kişilere ait doktor raporları dahi müdafiden gizlenmiş, gözaltı ve tutukluluk müddetince yargılanan kişilerin işkence ve kötü muameleye maruz kalıp kalmadıkları muamma olarak kalmıştır. Yine yakalama, arama, el koyma tutanakları müdafiye gösterilmemiş, suç konusu

dahi afaki kalmıştır. Netice itirbariyle bu yasadan yargılanan kişilerin avukatları yargılamada devreden çıkarılmış, savcı ve hakimden kurulu bir düzlemde kişiler yargılanmış, ceza almışlardır, savunma haklarından açıkça yoksun bırakılmışlardır.

Yukarda da ele aldığımız üzere, TMK çok boyutlu bir düzenleme olup, gözaltı yargılama aşamasından uygulanan infaz rejimine değin kişi hak ve özgürlükleri açısından oldukça sıkıntılı bir yasadır. Bu nedenle eşit, demokratik bir toplum inşasının doğru temel üzerinde yükselmesi bu yasanın kaldırılması ile mümkün olacaktır.

Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi, Terörle Mücadele Yasası ile ilgili şu görüşleri dile getirmiştir: [162]

"Terörle Mücadele Yasası bu aşamada rahatlıkla kaldırılabilir, Ceza Yasamızda çağımıza uymayan bu maddelerin değiştirilmesi, yasa dışı örgüt üyeliği tamamıyla yeniden diğer modern ülkelerin maddeleri örnek alınarak yapılabilir ve bunlar yapıldığı zaman da zaten bu insanların dışarı çıkması da kolaydır.

Terörle mücadelenin tamamıyla kalkması gerekiyor, bu çatışma ortamı döneminden kaynaklı olarak çağımıza, ülkemizin gelişmişliğine uymayan ceza modellerinin değişmesi gerekiyor ve bunların elzem yapılması gerekiyor."

Diyarbakır Barosu Eski Başkanı Mehmet Emin Aktar ise yasa ile ilgili yaygınbir eleştri olduğunu ve uygulamada karşılaşılan sorunlarla ilgili şunlar ifade etmiştir: [163]

"Ben sadece Kürtlerden değil, Kürtlerin siyasetini temsil eden aktörlerden değil, çok farklı çevrelerden de Terörle Mücadele Yasası'na ilişkin eleştiriler dinledim ama galiba biraz da ortamın teşekkül etmesi gerekiyor. Suç ve ceza arasındaki ilişkinin, o mütekabil ilişkinin mevcut sosyal atmosferden derin bir şekilde etkilenen yapısı dikkate alındığında, Türkiye çözüm sürecinde ilerledikçe, bekliyor ve ümit ediyorum ki -doğru olanı da budur- muhakkak bunlara ilişkin de çok düzenlemeler gelecektir. Belki biraz işin timing'ine dair bir değerlendirme de gerekiyor."

"Yasa bir alt sınır öngörmemiş yani bir yıl, üç yıl diye ama üst sınır öngörmüş tutuklama için. Azami uygulamada demiş ki: "Terörle Mücadele Kanunu kapsamındaki yargılamalarda on yıl." Şimdi, Anayasa Mahkemesi Terörle Mücadele Kanunu'nun 10'uncu maddesindeki bu hükmü iptal etti. Geriye ne kaldı? Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 102'nci maddesi kaldı. 102'nci maddesi diyor ki: "Ağır cezalık suçlarda iki yıldır. Ancak sanık sayısı, dosyanın karmaşıklığı, delil toplamaktaki güçlükler göz önünde

[162] Komisyonun 05-07-2013 tarihli toplantı tutanakları
[163] Komisyonun 05-07-2013 tarihli toplantı tutanakları

bulundurularak bu üç yıl arttırılabilir." İfade biraz muğlak olmakla birlikte ama bunun beş yıl olarak kullanabileceği."

"Daha önce, CMK'nın 250'nci maddesinde bu yasa kapsamındaki ve o madde kapsamındaki suçlarda 2 katı uygulanacağını düzenliyordu, şimdi bu TMK 10'uncu maddeye taşındı. Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği TMK 10'uncu maddedeki bu hükümdür. Bu hüküm yayımlandığı andan itibaren, evet, doğrudur ama tabii, bu arada bilemeyiz Hükûmet Meclise yeni bir kanun tasarısı getirir ya da teklifi verir, bu arada yeni bir değişiklik yapar."

Bitlis milletvekili Hüsamettin Zenderlioğlu ise TMK'nın kalkması gerektiğini, taş atanlardan başlayıp pek çok kişinin ağır cezalar aldığı ile ilgili görüşlerinin altını çizmiştir; [164]

"Terörle Mücadele Yasası'nın değiştirilmesi çok mu zor bir olaydır? Bırakın taş atmayı, siz biliyorsunuz, Diyarbakır Meydanı'nda o polisler sokakta insanları görüyor, ellerine bakıyor "Toz var mı yok mu?" diye, yakalayıp on yıl, on beş yıl ceza alanlar var. Taş atmayı bırakın yani, orada, elinin içi tozlu olup olmadığını… Gördük yani bölgede, bir yönüyle de televizyonlara, basına da yansıdı. Yani bu açıdan yapılacak çok iş var."

Komisyonun özellikle Şırnak'ta yerinde yaptığı incelemer sırasında alen iki milletvekili ve ildeki Şırnak Belediye Başkanı dahil belediye başkanlarının neredeyse tamamının TMK ve onunla bağlantılı hükümlerden dolayı KCK ve diğer soruşturmalar kapsamında tutuklandığı ve halen cezaevinde bulunduğu, kanunun kapsamı çok geniş tutarak eline silah almamış kişileri bile tutuklayarak cezaevine gönderdiği, bu durumun çözüm süreci önünde engel teşkil ettiği ifade edilmiştir.

Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Barajı

Türkiye kapatılan siyasi partilerin çokluğu nedeniyle adeta 'siyasi partiler mezarlığı'na dönüşmüş durumdadır. Hala var olan antidemokratik düzenlemeler nedeniyle son otuz yılda onlarca siyasi parti Anayasa Mahkemesi tarafında kapatılmış, binlerce siyasetçi fikirlerinden dolayı siyasetten men edilmişlerdir.

Hem Anayasada hem ilgili kanunlarda düzenlenen siyasi parti kapatma usulünün yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Muhalif her bakış açısının meclisteki temsiliyetini elde edip etmemesine bakılmaksızın, tehdit olarak algılandığı anda kapatılması, cezalandırılması demokratik ülkelerde kabul edilebilir değildir. Unutulmamalıdır ki, şu anda Hükümet olan

[164] Komisyonun 05-07-2013 tarihli toplantı tutanakları

Parti bile hukuka aykırı olarak kapatılmak istenmiş ve para cezasıyla cezalandırılmıştır. Bu nedenle siyasi partilerin faaliyetlerinin ve kapatılmalarına neden olan hükümlerin baştan düzenlenerek, parti kapatmanın olağanüstü ve istisnai bir niteliğe kavuşturulması gerekmektedir.

Ayrıca farklı görüşlerden siyasi partilerin temsiliyet kazanmaması için değişik kanunlarla, çok sayıda düzenleme getirilmiştir. Bunların başında ise yüzde onluk anti demokratik seçim barajı, hazine yardımlarının engellenmesi, Türkçeden başka dillerde propaganda yapma yasağı hususları gelmektedir. Farklı düşünce ve inançlardan kesimlerin parlamentoda temsilinin önüne geçmek için konulan ve hala geçerliliğini koruyan bu hukuka aykırı düzenlemelerin bir an önce kaldırılması gerekmektedir.

SEÇİM BARAJI:

Demokrasinin vazgeçilmez unsuru seçimlerdir. Halkın iradesini yansıttığı ve kullandığı oylar ile yönetime katılır. Oy hakkı ve seçimler, demokratik rejimde en temel katılım teknikleridir. Ancak bu hakkın yansıması noktasında en ciddi engel seçim barajı uygulamasıdır. Türkiye'de halihazırda %10'luk seçim barajı uygulaması bazı kesimlerin iradesine yönelik bir set görevi görmekte olup demokratik sistemler için tehlikeli bir durumdur.

Seçim barajı, siyasi partilerin parlamentoda temsil hakkı elde etmesi için, ulusal veya yerel düzeyde toplam geçerli oyların belli bir yüzdesini almalarını zorunlu kılan düzenlemedir. Bu düzenleme, küçük partilerin parlamentoya girmesini engellemekte, diğer bir deyişle belli bir sayının altında kalan toplumsal grupların ekonomik, siyasal, kültürel vs. talep ve beklentilerinin parlamentoda temsiline imkân vermemektedir. Böyle bir düzenlemenin gerekçesi, parlamentoda yer alacak parti sayısını düşük tutarak hükümetlerin kurulmasını kolaylaştırmak ve böylece siyasi istikrarı sağlamak olarak nitelendirilmiş olsa da demokrasinin önüne konulmuş bir engel olarak uygulamada yerini bulduğu gerçeği göz ardı edilemez. Seçim sistemlerinden nispi temsil sistemini uygulayan demokratik ülkelerin bir kısmında seçim barajları uygulanmakta ise de bu barajlar %1 ile % 5 arasında değişmektedir. En yüksek oran ise %10 ile Türkiye uygulamasıdır.

Türkiye'de seçim barajı ilk kez 1961'de uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde daha önceki çoğunluk sistemi terk edilmiş, yerine seçim çevresi barajlı temsili sistem getirilmiştir.

10.06.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33. maddesiyle, ülke genelinde kullanılan geçerli oyların yüzde 10'unu geçemeyen siyasal partilerin hiçbir şekilde milletvekili çıkaramayacakları öngörülerek % 10'luk bir ülke barajı getirilmiştir. Halen yürürlükte olan bu baraj, Avrupa ülkelerindeki en yüksek barajdır.

Çoğulcu demokratik sistemlerin temeli olan seçimlerde farklı görüşte olan kesimlerin parlamentoda temsiline olanak vermesi açısından nispi temsil esasına dayalı seçim sistemleri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de (1961 yılı itibariyle) uygulanmaktadır. Fakat bu çoğulcu sistemi bir bakıma sınırlandırması için baraj uygulaması getirilmiştir. Öyle ki kimi zaman hem seçim çevresi hem de ülke barajı aynı anda uygulanmış, partilerin Meclis'te temsili zorlaştırılmıştır. Bugün uygulanmakta olan yalnızca ülke barajlı nispi temsil sistemidir. Ancak ne var ki; baraj oranının bu derece yüksek olmasının demokratik sistemin işlemesini zorlaştırdığı da kuşkusuzdur. Örneğin bazı illerde yarıdan fazla oy almasına rağmen birçok parti ülke barajını aşamaması sebebiyle parlamentoda temsil edilememektedir. Bu hem birçok oyun boşa gitmesine, hem de oy verdiği partinin Meclis'e giremediğini gören halkta güvensizliğe yol açmaktadır. Ayrıca siyasi zeminde yeni ve farklı fikirleri savunan küçük partilerin yok olup gitmesi, iktidarın yıllarca aynı parti ya da partilerce sürdürülmesi de ülke barajının yüksek olmasının sebep olduğu önemli sorunlardır. Nitekim bu sorun özünde demokrasi sorunu olagelmiş ve halk nezdinde demokrasiye olan güven ve inancı da söndürmüştür.

Seçmenin irade beyanı, ayniyetini koruyarak, seçimin sonucu üzerinde serbestçe ağırlığını duyurmalıdır. Oysa engeli aşamayan doğrultudaki oy sahiplerinin irade beyanları tercihlerine aykırı olarak değerlendirildiğinden seçmenin serbestliği ihlâl edilmektedir. Eşit oy demek seçimin herkes için eşit şartlarda geçmesi ve seçim sonuçlarının alınmasında her oyun eşit değerde kabul edilmesi, oylara eşit muamele yapılması dernektir. Ne var ki; engelli d'Hondt düzeninde oylar engeli aşan ve aşamayan doğrultuda bulunmalarına göre değişik işleme bağlı tutulmaktadır. Engeli aşan doğrultudaki oylar geçerli sayılmakta, aşamayan doğrultudakiler ise, hem geçerli sayılmamakta, hem de nitelik değişikliğine uğratılmaktadır. Nitekim bu durum Anayasadaki demokratik hukuk devletine aykırılık teşkil etmektedir. Çünkü yurt çapında seçmen azınlığının oylarını toplayabilmiş bir siyasi parti Meclisteki koltukların çoğunu elde edebileceğinden böyle bir seçim düzeni demokratik sayılamayacak bir idareyi iş başına getirebilecek niteliktedir.

Seçilme şartları Anayasa'da belirlenmiştir. Buna göre otuz yaşını dolduran kişi milletvekili seçilebilir. Seçilememenin şartları da yine Anayasada belirlenmiştir. Öyleyse bu maddelerde yer alan şartları taşıyan bir kişinin milletvekili seçilmesi imkânı tamamen suni bir koşulun gerçekleşmesine bağlanamaz. Kanun koyucunun, milletvekili olabilmek için anayasal şartlara ilave bir kayıt getirebilmesi mümkün değildir.

Netice itibariyle barajın seçim sonuçlarında bazı değişiklikler yaptığı ve fazla oy alan partiler yararına sonuçlar meydana getirdiği görülmektedir. Seçim barajının yarattığı bu durum; halkta demokrasiye güveni azaltmakta ve seçmen üzerinde yaratılan psikolojik baraj oy kullanma oranına da sirayet etmekte, halk, oy kullanma hakkını kullanmayı tercih etmemektedir. Halk iradesinin birebir etkisini bulduğu milletvekili seçimlerinin demokratikleştirilmesi ve halk iradesinin TBMM'ye yansıması adına seçim barajının düşürülmesi zaruret arz etmektedir.

- **HAZİNE YARDIMI:**

Siyasi partilerin finansmanı konusu Türkiye siyasetinin uzun yıllar süren tartışma konularının başında yer almaktadır. Bu konu, siyasi partilerin devlet bütçesinden alacakları yardımlarla ilişkilenince birbiri ardına gelen kanun değişiklikleri ile Anayasa Mahkeme'nin verdiği kararlar da ayrıca gündem oluşturmuştur. Belirtmek gerekir ki, söz konusu tartışmalar hâlihazırda devam etmektedir. Mevcut Siyasi Partiler Kanunu'ndaki hazine yardımına ilişkin düzenleme toplumsal adalet ve eşitlik ilkelerini zedeler niteliktedir. Gelişkin demokrasilerde siyasi partilerin bağımsızlıklarını teminat altına almak ve yaşayacakları muhtemel ekonomik sıkıntıların önüne geçmek amacıyla yapılan hazine yardımı, Türkiye'de belirli bazı partilerin seçim yarışına bir adım önde girmesini sağlamaktan başka bir amaca hizmet etmemektedir.

İlk olarak 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu'na giren devlet yardımı genel seçimlerde alınan yüzde 5'lik oy oranı ve belirli bir teşkilat sayısı şartına bağlanmıştır. Ancak bu madde ve bundan sonra yapılan değişiklik de Anayasa Mahkemesi tarafından eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle bozulmuş, akabinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Ancak 1982 Darbesinden sonra siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlayan cunta yönetimi yeni kanunda devlet yardımına yer vermemiştir. 1984 yılında getirilen bir düzenleme ile devlet yardımı getirilmiş, 1988 yılında ise bu yardıma genel seçimlerde toplam geçerli oyların yüzde 7'sinden fazla oy alma şartı getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne yüzde 7'lik sınırın çok yüksek bir oran olduğu yönünde yapılan başvurular, eşitliğe aykırı olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Ancak 1990

yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10 milletvekili bulunan partilerin yüzde 7'den fazla oy almamış olsa bile devlet yardımı alabilecekleri hükmü getirilmiş, daha sonra bu hükümdeki sayı en az 3 milletvekili olarak düzenlenmiştir.

1995 yılında ise halen Anayasada mevcut düzenleme getirilerek hazine yardımı anayasal güvenceye alınmıştır. Ancak her ne kadar siyasi partilerin mali yardım almaları yönünde Anayasal hüküm bulunmaktaysa da en az 3 milletvekili bulunan partilerin hazine yardımı alabileceği şeklindeki düzenleme 2005 yılında AKP Hükümeti tarafından değiştirilerek TBMM'de milletvekili bulunan partilerin hazine yardımı almaları engellenmiş, cunta döneminde yapılan düzenleme geri getirilmiştir. Türkiye gibi, siyasi partilere yapılan yardım ve bağışların çok sıkı kurullara tabi tutulduğu ve partilere bağış yapma geleneğinin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gelişmediği bir yerde devletten yapılan kaynak aktarımı önem kazanmaktadır. Bilhassa son yıllarda iletişim teknolojisinin gelişmesi ile birlikte siyasi partilerin maliyetleri daha da artmış durumdadır. Öte yandan belirli bazı partilere hazineden yardım yapılırken diğerlerine yapılmaması da bazı partilerin seçim yarışına bir adım önde olarak devlet desteğiyle girmesine neden olmaktadır. Örneğin 12 Haziran 2012 tarihinde yapılan genel seçimlerde Hazineden partilere aktarılan yardım yaklaşık 328 Milyon TL'dir. Bu paranın Partilere dağılımı ise şöyledir: AKP 187 Milyon TL, CHP 84 Milyon TL, MHP 57 Milyon TL. Görüldüğü üzere mevcut üç siyasi parti haricinde diğer siyasi partilerin siyaset üretebilmeleri, halka ulaşabilmeleri mali gerekçeler üretilerek üstü örtülü biçimde engellenmektedir. Bu eşitsiz uygulamaya derhal son verilmesi demokrasi ve eşitlik adına çok önemli bir adım olacaktır.

Hazine yardımı ve seçim barajı gibi değiştirilmesi acilen değiştirilmesi icap eden bu uygulamaların yanı sıra anadilde seçim çalışmaları yapılmasının önündeki engeller gibi hayati önemde başkaca değişiklikler yapılması da elzemdir. Şöyle ki;

- Seçim çalışmaların Türkçe dışındaki dillerde yapılmasının önündeki engeller bir an önce kaldırılmalıdır. Öncelikle, yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda; 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu (4., 8., 11., 36., 43., 78., 81., 84., 89., 95., 96., 98-108., EK 1. Maddeleri)'nda köklü değişiklikler yapılması gerekmektedir.

- Yine siyasi partilerin tabi olacağı ilkeler ve yasaklar demokratik ölçülere bağlanmalı, merkezleri ve partilere üye olabilme nitelikleri yeniden düzenlenmeli, azınlıklarla ilgili antidemokratik hükümler kaldırılmalıdır.

• Atatürk ilke ve inkılaplarını siyasi partilerin parti programı haline getiren düzenleme ile, şapka kanuna muhalefet etmeyi bile yasaklayan düzenlemelerin kaldırılması gerekmektedir.

• Yine yapılacak düzenlemeler kadın-erkek eşitliği temelinde yeniden ele alınmalıdır. Bu bağlamda, siyasi partiler yasasında yapılacak değişiklik ile eşbaşkanlık sistemi getirilerek kadın ve erkek eş genel başkanlara eşit hak ve sorumluluklar verilerek eş genel başkanlardan birinin kadın olması zorunlu kılınmalıdır.

05.07.2013 tarihli komisyon toplantısında Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin seçim yasalarına dair görüşleri aşağıdaki gibidir:

"Siyasi Partiler Yasası yeniden düzenlenmelidir. Yasanın tamamının değiştirilmesi uzun vadede gerçekleşecekse de 43, 81, 82, 102 ve 103'üncü maddeler öncelikli olarak değiştirilmelidir.

Milletvekili seçim barajı, benim şahsi görüşüme göre, tamamen kaldırılmalı. Çünkü bir ilde bile eğer bir kişinin seçilmesi için, seçilecek kadar oy alıyorsa bir parti bence temsil edilmeli. Temsiliyetin yüzde 100'e çıkarılması gerekiyor. Yok burada tabii ki şey sıkıntısı olabilir binde 1, on binde 1 oyu olmayan partileri de dışında tutalım gibi bir şey varsa, yüzde 1, yüzde 3 seviyesine indirilmesi gerekir diye düşünüyorum. Dünyadaki örnekler de o yöndedir çağdaş ülkelerde."

06.06.2013 tarihli komisyon toplantısında İHD Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Türkdoğan'ın seçim yasalarına dair görüşleri aşağıdaki gibidir:

"Yani şu siyasi partiler rejimiyle, Siyasi Partiler Yasası'yla, şu Seçim Kanunu'yla Türkiye 2014 seçimlerine girmemeli. Daha fazla özgürlüğün yolunu açacak düzenlemeler almalı."

Kürtçe ve Diğer Dillerdeki Yer İsimlerinin İadesi

Üzerinde yaşadığımız coğrafyada; neredeyse insanlığın var olduğu günden beri birçok halk yaşamış, çeşitli kültürler bu topraklara zenginlik katmıştır. Halkların kattığı bu zenginlik kültürel birçok ögeyi barındırmakla birlikte konuşulan dillerin çeşitliliği, zenginlikleri yansıtan en büyük unsurdur. Bu unsuru gözle görünür kılan ise yerleşim birimlerinin adlarıdır. Esasen bu durum sadece bu topraklarda yaşayan halklara ait bir kültürel miras değil, dünya

mirasıdır. Zira bu topraklarda Türklerden başka Kürtler, Ermeniler, Çerkesler, Araplar, Lazlar, Rumlar, Süryaniler ve daha birçok halk yaşamakta olup; nice uygarlık, izlerini günümüze kadar gelen isimlerle devam ettirmiştir. Geçmişte bu dillerde olan yerleşim yerlerinin adlarının Türkçeleştirilmesinin toplumda kırılmaya ve halkların yaşadıkları coğrafyaya yabancılaşmasına neden olduğu kuşkusuzdur.

1980-1983 yılları arasında da Kürtçe mezra ve yayla adları sistematik olarak Türkçeleştirilmiştir. Ancak o yerleşim birimlerine yaşayan halklar kendi dillerinde kullanılagelen eski adları kullanmaya devam etmiştir. Zira bu durum, yaşanılan yerle kişinin manevi bağının bir gereğidir. İsimlerin değiştirilmesinin halk nezdinde bürokratik işlemler haricinde bir anlamı da yoktur. Öyle ki anadili Türkçe olan yerleşim yerlerinde dahi eski adlara dönme eğilimi artmaktadır. Bu eğilim sonucu 120 civarında yer adı, eski adlarına kavuşmuştur.

Her ne kadar demokratikleşme yolunda önemli bir paket olduğu iddia edilen 'açılım' sürecinde coğrafi bölgelerin isimlerinin iadesi Hükümet tarafından seçim dönemlerinde vaat edilmişse de hala bu yönde somut bir adım atılmamıştır. Yeni kurulan üniversitelere verilen tarihsel isimler de göstermektedir ki, Cumhuriyet döneminde devam eden bu politikalar bir başka yönüyle devam etmektedir. Zira yeni konulan isimler Anadolu'da başka hiçbir medeniyet iz bırakmamış gibi Türki unsurlardan seçilmektedir. Oysa ki binlerce yıllık Anadolu ve Mezopotamya, sayısız medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin torunları olan Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Aleviler, Lazlar, Süryaniler gibi kadim halklar, milletler ise hala bu topraklarda yaşamaktadırlar. Nitekim her ne kadar yer isimleri devlet tarafından değiştirilmişse de bu halklar bildikleri isimleri günümüzde de kullanmaktadırlar.

Bu nedenle asimilasyon ve milliyetçilik politikalarının bir uzantısı olan bu uygulamalara artık bir son vermek, deyim yerindeyse bir iade-i itibarda bulunmak artık elzemdir. Ancak bu şekilde kendi tarihi, milletiyle barışık; kendi halkına saygı duyan bir devletten söz edilebilir.

05.07.2013 tarihli tutanakta yer alan Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin ifadeleri de bu konuda şu şekilde olmuştur:[165]

[165] Komisyonun 05-07-2013 tarihli toplantı tutanakları

"Bunun dışında çok basit şeyler de yapılabilir: İsimleri değiştirilen köylerin, şehirlerin tekrar orijinal isimlerinin verilmesiyle beraber insanların bu umutlarının artırılabileceği, desteklerin artırılabileceği…

BAŞKAN – Bununla ilgili bir sıkıntı yok, öyle zannediyorum. Değil mi?

Başkanım, sıkıntı uygulamada var yani şimdi, Norşin'in ismi Norşin olsaydı belki daha farklı algı olabilirdi…

BAŞKAN – Güzel bir şey söylediniz, Türkiye'de sıkıntının bir boyutu da uygulama."

Kamusal Alanda Anadil Kullanımı

Türkiye'de kamu yönetimi merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Katı merkeziyetçi politikalar ülkemize fayda sağlamadığı gibi farklı kültürler üzerinde ayrışmaya neden olmaktadır. Zira halkın yönetime katılım imkânları kısıtlanmakta, kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sunulması zorlaşmakta, insan hakları ve demokrasi anlayışıyla uyumlu bir biçimde ülkedeki farklı dil ve kültürlerin tanınması, korunması ve geliştirilmesi yönündeki politikaları güçleştirmektedir.

Ülkemizde kamu hizmetleri, halkın ihtiyaçlarına değil merkezi yönetimin sarsılmaz ideolojisine hizmet eden politikalarla yürütülmektedir. Bunların başında dillere uygulanan asimilasyon politikaları gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ülkede farklı diller konuşan toplumsal kesimlerin varlığına rağmen, tek dilci bir politika izlenmiştir. Ulusal birliği sağlama amacıyla tek dilci bir politika benimseyen yeni rejim, Türkçe konuşmayı, Türklüğün temel göstergelerinden biri olarak kabul ederken, diğer anadillerin konuşulmasını ise rejime yönelik bir tehlike olarak algılamış, bu tehlike algısı diğer anadillere yönelik yasaklayıcı ve asimile edici önlemlerin alınmasını beraberinde getirmiştir.

Alınan bu önlemlerle, Türkçe dışındaki anadillerin kamusal alana girişi engellenmiş ve kamusal alan, dilsel bakımdan homojenleştirilmiştir. Birliği, her alanda tekliğe indirgeyen Cumhuriyet yönetimi, bu bağlamda bölücü unsurlar olarak gördüğü dini, sınıfsal ve etnik göstergelerin kamusal alandaki görünürlüklerini mutlak yasak kapsamına almıştır. Dini göstergelerin yasaklanması, Laiklik çerçevesinde gerçekleştirilirken, sınıfsal göstergelerin

yasaklanması, ülkede zaten sınıfların olmadığı teziyle meşrulaştırılmıştır. Etnik göstergelerin yasaklanması ise Türkleştirme politikasıyla yansımasını bulmuştur. Bu yasaklar kamusal alanın homojenleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda ülkede devlet eliyle yaratılan kamusal alan, dönemin "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz" sloganına koşut bir biçimde laik, sınıfsız ve milli/Türk karaktere büründürmüştür.

Türkçe'den başka dillerin konuşulmasına ilişkin tedirginlik, 1927 yılında, bu dillerin konuşulmasının engellenmesine ilişkin girişimlerin de başlamasına neden olmuştur. "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyası bu dönemde başlamıştır.

Siyasal iktidar, dilsel asimilasyon amacıyla yasaklama ve yok sayma yöntemlerinin dışında, çeşitli kurumlar aracılığıyla Türkçe'nin yaygınlaştırılması ve böylece diğer dillerin kullanılmasının önlenmesi yolunda, çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 1935'e kadar olan dönemde Öztürkçecilik hareketini başlatmıştır. 1935 sonrasında "Güneş Dil Teorisi" ile başlayan süreçte temel olarak tüm dillerin Türkçe'den kaynaklandığı ileri sürülerek, Türkiye topraklarında bulunan diğer etnik grupların dillerinin varlığı ve meşruluğu da reddedilmiştir. Ardından geliştirilen taşradaki kültürel çoğulculuğun etkisizleştirilmesinde önemli rol oynayan, Türk Ocakları ve Köy Enstitüleri, Türkçe dışında dil kullanımının önlenmesi ve Türkçe'nin öğretilmesi/yaygınlaştırılması konusunda etkili olmuştur.

Dilsel asimilasyon politikasının diğer bir aracı da İskan Kanunu'dur. 1934 yılında yürürlüğe giren kanun, Türkçe dışında dillerin kullanımını engellemeye yönelik bir amaçla çıkarılmıştır.

1980'li yıllara kadar bu tezlerle yürütülen dil politikası,19 Ekim 1983 tarihli 2932 sayılı "Türkçe'den Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" un kabulü ile beraber Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıdığı devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya vs gibi) birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dilde düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaklanmıştır. Böylece Türkçe dışındaki anadilleri konuşmak resmi olarak engellenmiştir. Yasanın 3.maddesi ile "Türk vatandaşlarının ana dili Türkçe'dir" demek suretiyle resmi dilden öte anadile gönderme yapan, bir başka deyişle resmi dili anadile, Türkçe'ye eşitleyen bir anlayış sergilenmiştir. Nitekim bu yasa 1991 yılında kaldırılıncaya kadar Türkçe'den başka dillerin anadili olarak kullanılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunulması, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde, Türkçe'den başka dilde yazılmış afiş, pankart

vb ses görüntü bantları ve diğer anlatım araç ve gereçleriyle yayım yapılması, yasaklanmış ve yasaya aykırı davrananlar hakkında ağır hapis ve para cezaları öngörülmüştür.

1990 yıllara kadar devam eden bu süreç, yasal düzlemde yapılan bir takım değişikliklerle kırılmaya uğramıştır. 1991 yılında, 2932 Sayılı Yasanın kaldırılmasıyla, Türkçe dışındaki dillerde konuşmak, şarkı söylemek, kaset, plak çıkarmak mümkün hale gelmişse de getirilen serbestlik oldukça sınırlı olmuştur. Çünkü yapılan düzenlemeyle sağlanan serbestlik, eğitim, yayın gibi bir dilin öğrenilmesine, yaygınlaştırılmasına yönelik boyutları içermemiştir.

2932 Sayılı Yasa kaldırılmış olmakla beraber, Anayasa'nın "kanunla yasaklanmış herhangi bir dilin düşüncelerin açıklanmasında ve yayında kullanılmayacağını belirten 26. ve 28. Maddeleri yürürlükten kaldırılmamıştır. Anayasa'nın bu maddeleri 10 yıl sonra 2002 yılında yapılan AB uyum paketleriyle değiştirilmiştir.

Yine söz konusu yasanın kaldırılmasıyla, Türkçe dışındaki anadillerin kamusal ve özerk alanlarda kullanımına izin verilmekle birlikte, Türkçe dışındaki anadillerin kullanımı pek çok kanunla "dilsel farklılıklarla azınlık yaratma" gerekçesiyle yasaklamıştır. Özellikle parti kapatmalarda, dilsel farklılık yoluyla azınlık yaratma suçlaması yoğun bir biçimde kullanılmıştır.

2002-2004 yılları arasında Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde, AB'nin çok kültürlülük felsefesi çerçevesinde kültürel çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi yolunda uyguladığı politikalara uyum sağlayabilmek, AB üyeliğinin siyasi kriterleri olan Kopenhag Kriterlerinin gereğini yerine getirmek amacıyla "3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun" gözden geçirilerek, kanuna yapılan eklemeyle, Türkçe dışındaki farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması mümkün hale gelmiştir. Getirilen serbestliğe rağmen yayın hakkı saatlerle sınırlandırılmış ve yayının sadece TRT tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Neyse ki, 2004 yılında yapılan yeni düzenlemeyle TRT ye tanınan tekel kaldırılmış, yayın yapabilme hakkı ulusal radyo ve kanallara da tanınmıştır.

Tüm bu yasal düzenlemeler, Türkiye'deki yasaklayıcı dil politikasının terkedilmesinde önemli dönemeçlerdir. Yapılan değişikliklerle, devletin Türkiye'de yalnızca Türklerin yaşadığı şeklindeki söyleminde bir kırılma meydana gelmiş ve inkar edilen etnik gruplar, özellikle de Kürt'ler tanınmaya başlanmıştır.

Ancak bu noktada önemli olan dil politikasında yaşanan dönüşümün asıl nedenin ne olduğudur. Şimdiye kadar anadile yönelik politikalar ve yasal düzenlemelerdeki sınırlamalara ve yasal düzenlemelerin zamanlamasına bakıldığında, tüm bu bir kısım özgürlüklerin asıl nedeninin, Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde dayatılan çok kültürlü yapıyı tanımak olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkılacak olursa, dil politikasında yaşanan bu dönüşümün kamusal alanın homojen/milli karakterinin sarsılması ve alanın genişlemesinde bir değişiklik yaratıp yaratmadığı önemlidir. Ne yazık ki gelinen süreçte farklı dillerde kamusal hizmet yürütmek amacıyla çok dilli belediyecilik hizmeti sunan, yerel yönetimciler hakkında davalar açılmış ve çok dilli hizmetin yürütülmesi idari kararlarla engellenmiştir. Bu da göstermiştir ki, zihniyetin aslında değişmediği, devletin hala çok kültürlü yapısından rahatsız olduğu, gerçek niyetin özgürlükleri sağlamak ve kültürleri yaşatmak olmadığıdır. Anadilin kullanılmasının kamusal alanda önünü açacak düzenlemelerin yapılması ve politikaların yürütülmesi artık acil bir biçimde ihtiyaçtır.

Anayasa'nın 3. Maddesiyle "Türkiye Devleti, Ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçe'dir" ibaresi bu ihtiyacın karşılanmasında meseleyi sorunlu hale getirmektedir. Çünkü milletin bölünmez bütünlüğü ifadesi, Anayasa'nın ruhunu ortaya koymaktadır. Bu ibare, farklılıkları göz ardı eden, çoğulculuğu reddeden bir anlayışın ürünüdür. Bu bağlamda "Dili Türkçe'dir" ifadesi resmi dilden öte anadile gönderme yapan, bir başka deyişle resmi dili anadile, Türkçeye eşitleyen bir mantık içermektedir. Anayasa'nın 42. maddesinde de Türkçe dışında bir dilde eğitim hakkını yasaklamıştır.

Her ne kadar Anayasa'da, dil konusunda yasaklayıcı hükümlerin varlığıyla birlikte, Anayasa'nın 12. maddesinin "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir" hükmünün kişi hak ve hürriyetlerinin geliştirilmesi maksadına dönük olduğu, 10. maddesinde "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." hükmü ile devletin her türlü faaliyetinin, tüm vatandaşları için eşit bir biçimde yürütülmesi gerektiği amacı taşıdığı açıktır. Buradan yola çıkacak olunursa, dil hakkının Anayasa'nın 12. maddesi ile kişiliğe bağlı, devredilemez ve vazgeçilemez temel bir hak olduğu ve bu hakkın kısıtlanmasının değil, siyasi iktidarlarca tüm kesimlere eşit bir biçimde geliştirilmesi gerektiği açıktır.

Dil haklarının, 20 yüzyılın başında gösterdiği gelişme, uluslararası hukukta da kendini göstermiştir. Birçok uluslararası sözleşme ve bildirge, özelde dil ve genelde kültürel haklara atıfta bulunmaktadır. Bunlardan biri olan 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (Türkiye bu beyannameyi 6 Nisan 1949 tarihinde imzalayarak kabul etmiştir) 2 nci maddesinde şu ifade yer almaktadır: "Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyannamede ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir."Bu hükümle, insan hak ve hürriyetlerinin ayrımsız "herkes" için uygulanacağı ifade edilmektedir.

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 14 üncü maddesinde de tanınan hak ve hürriyetlerin "hiçbir ayrımcılık" yapılmaksızın uygulanacağı hükme bağlanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'de yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak tanımakla birlikte, 39.maddesi ile Türkçe dışındaki dilleri konuşan halkların, dilsel haklarını da koruma kapsamına almıştır.

Türkiye'de 23 Mart 1976 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren "Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi"nin 2 nci Maddesi'nde ise şöyle denilmektedir: "Bu sözleşmeye taraf her devlet, bu sözleşmede tanınan hakları, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı ve bu haklara saygı göstermeyi taahhüt eder." Tüm bu uluslararası sözleşmeler dil hakkını siyasi iktidarların keyfiyetine bırakmayacak şekilde güvence altına almayı amaçlamaktadırlar. Nitekim bu sözleşmelere imza atan ülkelerde farklı kültürlerin en temel hakları, yıllar önce korunmuştur.

Modern demokrasilerde özelliklede çok kültürlü Avrupa ülkelerinde, farklı gurupların başta dil hakkı olmak üzere kültürel haklarının tanınması ve korunması, çağdaş demokrasilere ayak uydurma gereğinin yanı sıra bu kültürleri yaşatma ve geliştirme mantığına da dayanmaktadır. İsviçre, Belçika, İspanya gibi ülkelerde, bölgesel dillerin hakim dilin etkisinden kurtararak yok olmasını engellemek adına, kamusal hizmetler, çok dilli verilmektedir. Avrupa ülkeleri yanında bu gün birçok az gelişmiş ülkelerde de çok dillilik kamusal alanda kullanılmaktadır.

Irak Cumhuriyeti Anayasasında, devletin iki tane resmi dili vardır, Arapça ve Kürtçe. Iraktaki bütün resmi yazışmalar hem Kürtçe hem Arapça yapılır. Tuzhurması ilinde nüfusun %50'sini Türkmenler oluşturduğu için üçüncü resmi dil Türkmencedir. Anayasada tanınan iki resmi dile ek olarak belli yerlerde üçüncü resmi dil devreye girmektedir. Kürdistan Federe Yönetiminde, Ankava Bölgesi, Kürdistan Federal Bölgesinin içindeki alt federal bölge şeklinde örgütlenmiş bölgelerden biridir. Ankava Bölgesinde Hıristiyanlar, Asuriler ve Keldaniler bütün kamusal alanda Asurice kullanmaktadır. Belediyecilik hizmetleri, emniyet ve bütün resmi kurumlar iki dilli (Kürtçe ve Asurice) uygulamaya geçmiş olup resmi yazışma dili yine Kürtçe ve Asurice dir. Sincar Bölgesinde yoğunluklu olarak Yezidiler yaşamaktadır. Eğitim ve kamusal dilleri hem Arapça hem Kürtçedir. Resmi yazışma dili Kürtçe ve Arapçadır. Altınköprü'de yoğunluklu olarak Türkmenler yaşamaktadır. Bütün kamusal alanda ve resmi yazışmalarda Türkmence ve Kürtçe kullanılmaktadır. Daha birçok bölgede etnik yapının farklılığına bağlı olarak resmi dil ve kamusal dilde çeşitlilik kazanmıştır.

Türkiye'de de çok kültürlü ve çok dilli bir yapı mevcuttur. Türkçe'nin devlet faaliyet ve hizmetlerinde tek başına kullanılması, Türkçeyi bilmeyenler için zorluklar meydana getirmektedir. Bugün ülkemizin batısı ile doğusunda, bölgenin genelinde o bölgede yaşayan vatandaşlarımızca Türkçe dışında farklı dillerde konuşulmaktadır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çoklukla Kürtçe konuşulmakta, hatta bölgedeki Kürt vatandaşlarımızın birçoğu ise Türkçe'yi hiç bilmemektedir. Aynı şekilde ülkenin kuzeyinde ve batısında da Türkçe dışında Lazca, Çerkesce ve daha birçok farklı dili konuşup, Türkçe bilmeyen vatandaşlarımız bulunmaktadır. Yine Türkçeyi bilmekle beraber anadillerinde kendilerini daha iyi ifade eden ve anadillerini konuşmayı tercih eden vatandaşlarımız olduğu da unutulmamalıdır. Bu vatandaşlarımız, askerlik, vergi, oy verme vb vatandaşlık hukuku gereği tüm yükümlülüklerini yerine getirmekte iken sunulan kamu hizmetlerinin sadece Türkçe verilmesinden dolayı, bu hizmetlerden Türkçe bilenlere göre eşit faydalanamamaktadır.

Sosyal bir devlet olmanın gereği olarak kamusal hizmetleri bireylere daha etkin ve yaygın bir biçimde sunabilmenin yolunun bireylerin en kolay anlayabilecekleri ve uyum gösterecekleri dilde yani anadilde hizmet sunmayla gerçekleşecektir. Ana dilde hizmetin, tek dilde hizmete göre daha fazla fayda sağlayacağı da muhakkaktır. Yapılan araştırmalar, bireylere ulaşma ve onları ikna edebilmenin en vazgeçilmez yolunun, ana dilin kullanımı

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu şekilde bulunduğu yerdeki kurallara uyumda daha fazla gerçekleşerek bir düzen sağlanmış olacaktır.

Kamusal hizmetler demokratik ülkelerde yerel yönetimler tarafından etkin olarak sağlanmaktadır. Yerel yönetimlerin demokrasi bakımından taşıdığı önem, Türkiye'nin de imzaladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Şart'ta (m.4/3) kamusal hizmetlerin halka en yakın birimlerce yerine getirilmesi ilkesi yer almış ve kamu hizmetleri ile ilgili karar alma süreçlerine, yöre halkının etkin katılımının gerekliliği vurgulanmıştır. Halkın kamu hizmetlerine katılması ve etkin bir biçimde kamu hizmetlerinden yararlanmasının önündeki engeller, ülkemizde AYYÖŞ'nın getirdiği bu ilkenin işlerliğini de bertaraf etmektedir. Zira Türkçe dışındaki dillerde kamusal hizmetin önünün açılması ile kendini anadiliyle daha iyi ifade edecek olan vatandaşların kamusal hizmetlerde etkin katılımı sağlanarak AYYÖŞ'nin 4/3. maddesi de daha iyi bir biçimde uygulanır hale gelecektir.

Türkiye'de Türkçe dışındaki anadillerde konuşan toplumsal grupların kamusal alana katılması ve dolayısıyla kamusal alanın çoğullaşması, kamusal alanın demokratikleşmesi ve zenginleşmesi bakımından da fayda sağlayacaktır. Hukuk devletinde ne çoğunluğun azınlığa ne de azınlığın çoğunluğa karşı dayatması, zorlaması, keyfi davranışı olabilir. Çünkü "hukuk devleti" adı verilen yönetim biçiminin gerçekleştirilmesinde gerekli unsurların en başında da "kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması" gelmektedir. Bu nedenle etnik farklılığa sahip vatandaşının sayısal azlığına ya da çokluğuna bakmaksızın onun en temel haklarını korumak ve yaşatmak bir devletin hukuk ve demokratik bir devlet olmasının gereğidir.

Anayasada ve evrensel hukuktaki bu yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle, ülkemizdeki ayrımcı ve yasaklayıcı bazı uygulamaların kaldırılması, bunun yanında kültürel farklılıkları koruyup geliştirecek yasal düzenlemelerin yapılması, ülkemizde toplumsal huzuru sağlayacak, vatandaşlık bağını güçlendirecek ve ülkemizi çağdaş demokrasilere ulaştıracaktır.

Bu konuda ilk yapılması gereken, Türkçeden başka anadillerin öğretilmesini yasaklayan Anayasa'nın 42/son maddesinin kaldırılması ve bu konuda yeni Anayasa'da yapılacak olumlu düzenlemeler yanında, kamu hizmetlerinin sunumunda, Türkçe dışında başka anadillerde hizmet verebilmesinin sağlanmasıdır.

Nitekim 05.07.2013 tarihli tutanakta yer alan Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin ifadeleri de bu konuda şu şekilde olmuştur: [166]

" Zaten resmî dil kabul ettikten sonra onu kamu alanında da kullanacak.

Şu an Karadeniz'de yerel yönetimleri belirledik yani oradaki yerel yönetim Lazcayı resmî dil olarak Türkçeden sonra kullanmak istiyorsa kullanmalı, Hatay tarafında Arap dili ikinci dil olarak kullanılmak isteniyorsa kullanılmalı; Şırnak, Hakkâri'de Kürtçe ikinci resmî dil olarak kullanılabilmeli. Zaten burada kimsenin hak ihlali de söz konusu değil. Bir de toplumdaki bazı algıları kırmak da…"

Mardin Milletvekili Erol Dora ise anadilde eğitim ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:[167]

Mesela, ana dilde eğitim. Mesela dün Genel Kurulda da işte "Kürtler dillerini öğrensinler, konuşsunlar, bülbül gibi şarkı söylesinler." Yani şimdi bu doğal haklar yönünde bu tür tariflemeleri yapmamız. abesle iştigal olarak değerlendiriyorum. Bunlar doğal haklardır. Bakın, şimdi korku üzerine, paranoya üzerine geleceğimizi inşa edemeyiz. Bugün, Kürtlerin ne kadar demokratik haklarını tanırsak, kültürel haklarını tanırsak o denli Kürtler ve diğer etnik gruplar gönüllü bir vatandaş olabilirler ve bu ülkeden de ayrılmama noktasında bir irade ortaya koyabilirler.

Ana diller konusunda… Hocamız tabii ki ana dillerin temel bir hak ve özgürlük olduğunu vurgulamaktadır, bu teşhisi tabii ki doğrudur ama bu yalnız Kürtçe için değil, bütün Türkiye'deki var olan diller için böyle bir saptama yapmaktadır. Bu da doğrudur ama işte Kürtlerin, işte diğer diyelim Arapların yahut da farklı, Laz olabilir bu, Süryani olabilir, başka bir etnik gruptan da olabilir, yoğun olarak bulundukları yerde ve talep etmeleri durumunda sağlık ve diğer idari yani kamusal hizmetlerin de bu dillerde verilebileceğine dair böyle bir önerisi vardır. Bu da tabii demokratik bir öneridir ama bizim burada bana göre sorunlarımızı çözümleyebilecek esas olarak ana dilde eğitimin bütün diller için özgürleştirilmesidir, bu konudaki anayasal hiçbir sınırlamanın olmamasıdır. [168]

İstanbul milletvekili Sebahat Tuncel'de anadilde eğitimde eğitim ve çözüm ile ilgili şu görüşünü aktarmıştır:

[166] Komisyonun 05-07-2013 tarihli toplantı tutanakları
[167] Komisyonun 22 05 2013 tarihli toplantı tutanakları
[168] Komisyonun 28 05 2013 tarihli toplantı tutanakları

''…Bu ülkenin sosyal demokrat partisi 'anadilde eğtim böler' diye ortaya çıkıyorsa bu vahim bir durumdur yani. Yani Türkiye'nin geldiği noktayı göstermek… şimdi mesela şey yok, bir çözüm yaklaşımı yok. " [169]

Bingöl Milletvekili İdris Baluken anadilde eğitim ile ilgili şunları belirtmiştir;

"Anadilde eğitim hakkı istemek, diline, kimliğine, kültürüne özgürlük istemek bir milliyetçilik değildir. Sayın hatibin belirttiği etnik temelli ayrı bir oluşum istemeyle ilgili Kürt Hareketinin bir gündemi yoktur."[170]

Öztürk Türkdoğan anadilde eğitim konusunu anayasa ile bağlantılandırarak şöyle dile getirmiştir:

"Belli konular ilkesel bazda yazılır, açık açık yazılmaz, Parlamentonun çıkaracağı kanunların anayasaya aykırılığı iddiasına imkân vermeyecek düzenlemeler yapılır. Yani en kötü ihtimal budur, geçiş dönemi anayasasıdır. Yani engel olmayan anayasa. Yarın, öbür gün bu Parlamento örneğin ana dilde eğitim-öğretimle ilgili kanun çıkardığında Anayasa Mahkemesine gittiğinde bile Anayasa Mahkemesi "Hayır, yapabilir, hakkıdır." diyecek. Şimdi, böyle bir anayasal sistem olacak ki –en kötü ihtimali kastediyorum- o zaman, sorun daha rahat çözülebilir."[171]

Prof. Dr. Kemal Kirişçi görüşlerini aktardığı toplantıda anadilde eğitim ile ilgili gelişme ve modellerden şu şekilde bahsetmiştir:[172]

"Burada iki modelden bahsedebiliriz. Birisi, Fransa'nın temsil ettiği, bizim yapılandırmamızı andıran yaklaşım. Fransa, Türkiye gibi merkezî ve üniter bir devlet. Yalnız, Fransa bizden daha önce, bir on beş, yirmi sene kadar önce yola çıkarak Fransa içerisinde bulunan azınlık dillerinde öğretime kapıyı açtı. Ancak, eğitim konusu hâlâ Fransa'da tartışılan bir konu. Öte yanda ise İspanya'da değişik bir formül geliştirildi ve bu formül neticesinde, İspanya'nın ileri gelen alt bölgeleri, Bask ve Katalonya'da bölgesel dillerin hem eğitimde hem de yerel idari kullanımında, siyasi kullanımında…

Bu konun uzun döneme bırakılması gerektiğinin daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Orada bir birey hakkıyla "cemaat" biliyorum doğru bir terim değil ama "communal" dedikleri İngilizce, o hak arasında bir tansiyonun olduğunu, Fransa'nın bu tansiyonu kişi haklarına ağırlık vererek çözmeye çalıştığını, İspanya'nın ise etnik grubun, cemaatin haklarına öncelik vererek çözmeye çalıştığını görüyorum."

[169] Komisyonun 19 06 2013 tarihli toplantı tutanakları
[170] Komisyonun 22 05 2013 tarihli toplantı tutanakları
[171] Komisyonun 06 06 2013 tarihli toplantı tutanakları
[172] Komisyonun 13 06 2013 tarihli toplantı tutanakları

Ceza Kanunları

Ceza Yasaları içeriği itibariyle "cezalandırma" mantığından uzaklaşmış ve "suçlu" üretme, bireyi "suçlu" görme eğiliminde ilerlemiştir. Bu ilerleme siyasi iradenin söylemleri doğrultusunda yargı erkince eyleme dönüşerek ülkeyi açık cezaevi niteliğine bürümüştür. Üstelik bu yasaların coğrafyaya özgü, bireye özgü uygulanış biçimleri sıklıkla yaşanmış ve hukuka olan güveni sarsmış, toplumdaki adalet duygusunu zedelemiştir.

Ceza Yasalarının hem içeriği hem de uygulanma biçiminin hedefi ise doğrudan düşünce ve düşünceyi ifade hürriyeti olmuştur. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 66., 132., 134., 213., 216., 218., 220., 222., 226., 267., 273., 285., 286., 288., 299., 301., 302., 305., 314., 318., 327., 329., 334., 336. Maddeleri; Terörle Mücadele Kanunu;5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 19., 100., 135., 151., 153., 202. Maddeleri;5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 25., 37-52, 53-58, 59., 62., 66., 82., 107. Maddeleri toplumda adalet ve eşitlik duygularını zedelemekte ve yargıya olan güveni sarsmaktadır. Zira yargı organlarının bu hükümleri tatbik biçimiyle uygulamada; sıradan bir gösteri veya yürüyüşe katılmak, bir basın açıklaması yapmak yahut katılmak ya da atılan sloganlara eşlik etmek kişilerin ağır cezalara maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Bilindiği üzere "İfade Özgürlüğü" sorunu yıllarca Türkiye'nin en temel sorunlarından biri olagelmiştir. Türkiye'de yargı organlarının ifade ve düşünce özgürlüğünü değerlendirme ve bu konudaki davaları takdir etme durumu peşi sıra uluslararası hukuk yollarını da doğuran bir hukuk mücadelesinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Türkiye AİHM önünde ilk defa 10. Maddeden-İfade Özgürlüğü- mahkûm olmuş, devam eden davalarda ise aynı maddeden en fazla mahkûm olan ülke konumuna gelmiştir. AİHM'e taşınan davalar neticesinde ifade ve düşünce özgürlüğü hakkı ile ilgili oluşan birikim ve bu davalarla ortaya çıkan zengin içtihat ne yazık ki bu sorunun hala, günümüze kadar gelmesine mani olamamıştır.

1990 tarihli Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'nın, İnsan Hakları Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü bölümünde de "İnsan Hakları ve temel özgürlüklere her insan doğduğu anda sahip olur, bunlardan feragat edilemez ve hukukun güvencesi altındadır. Devletin birincil sorumluluğu bunları korumak ve geliştirmektir. Bunlara saygı, aşırı güçlü bir devlete karşı asli

bir güvencedir” denilerek, devlet gücüne karşı, özgürlüklerin güvence altına alınmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Daha birçok uluslararası belgede, düşünce ve ifade özgürlüğü, temel insan hakları arasında yerini almakta, bu özgürlüklerin geliştirilmesi ve genişletilmesi, demokratik toplumun gereği olarak savunulmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de ifade özgürlüğüne dair aldığı çok sayıda kararda “Bu hürriyetler sayesinde ancak kişiler kendi düşüncelerinin doğru veya yanlış oluğunu test edebilme imkânına sahip olacaklardır. Demokratik bir toplumda ifade özgürlüğü, yöneticilerin veya kamu makamlarının hoşuna gidecek şeyleri söyleyebilme değil, her türlü düşünceyi serbestçe açıklamayı ifade eder” diyerek, özgürlükleri daha kapsamlı değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da ifade ve basın özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması” başlığını taşıyan 13’üncü maddesinde, temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlamaların "demokratik toplum düzeninin gereklerine” ve "ölçülülük ilkesine” aykırı olamayacağı belirtilmiştir.

Anayasa’nın “Düşünce ve Kanaat Hürriyeti” başlığını taşıyan 25’inci maddesinde “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” denilmektedir.

Anayasa’nın “Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” başlığını taşıyan 26’ıncı maddesinde ise şöyle denilmektedir: “Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar…” Bu maddede, bu hürriyetlerin kullanılmasının hangi hallerde sınırlanabileceği de ifade edilmiştir.

Örneğin 5237 sayılı kanunun 220 nci maddesinin altıncı, yedinci, sekizinci fıkraları ‘örgütlü suç faaliyetleri ile ilgili cezai yaptırımları’ düzenliyor gibi görünse de; bu fıkraların esas itibari ile ‘haber verme sınırlarını aşmayan ve eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamalarını cezalandırmak amacıyla’ kullanıldığı görülmektedir.

Yine TCK Madde 314/2'ye göre "silahlı bir siyasi örgüte üyelik" suçu 5-10 yıl arası hapis cezası öngörmekte ve daha sonra bu fiil aynı zamanda bir terör suçu olduğu için Terörle Mücadele Kanunu davayla ilişkilendirilerek, 5 inci Maddesi uyarınca ceza otomatik olarak yarı oranında arttırılmaktadır. Bu güne dek 220 ve 314. Madde kapsamında mahkum olan yetişkin göstericiler takdiri indirimlerin uygulanmasıyla 7-15 yıl arası hapis cezalarına çarptırıldı. "Örgüt adına suç işlediği" için "silahlı örgüt üyeliği" ile suçlanmaya ek olarak sanık ayrıca Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet suçlamalarıyla da karşı karşıya kalabilmekte. Özcesi 314. Maddenin 2. Fıkrası da düşünceyi ifade etmenin önündeki engellerdendir. Tipik yada anlaşılır şekilde "terör" suçu işlediğine dair hiçbir kanıt olmasa da, kişilerin terör örgütü üyeliğine ilişkin ceza almalarının önünü açmaktadır. Halihazırda göstericilere yöneltilen "terör" suçlamaları son derece belirsiz ve özensizdir ve işlenen suçların doğası ya da ağırlığıyla orantılı değildir. Bu yüzden kanunilik ilkesine aykırıdırlar ve kullanılmaları ceza yasalarının keyfi kullanımı anlamına gelmektedir ve bu da insan hakları ve hukuk düzeninin ihlalidir.

TCK-220 inci madde ile 314 üncü maddeler toplumda mağduiryetlere yol açan en bilindik hükümlerdir. Ancak ne var ki Ceza Kanunun da bunla birlikte yukarda da belirttiğimiz ve değiştirilmesi demokrasi ve insan hakları adına gereklilik arzeden çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Elbette yinelemekte fayda olduğu üzere toplumda her muhalif bireyi cezalandırma noktasında Terörle Mücadele Kanunu küllen kaldırılmalıdır.

Bunun yanısıra ceza infaz rejiminde düzenlemere gidilmeli, cezada adalet sağalanarak koşullu salıverme hükümleri siyasi ve adli hükümlülere aynı şekil ve şartlarda uygulanmalıdır. Siyasi mahkumlar içincezanın ¾'ünü tamamlama halinde koşullu salıverme söz konusu ilen diğer suçlar için bu oran 2/3'tür. Bu konuda bir düzenleme yapılarak cezada adalet sağlanmalıdır. Hâlihazırda siyasi mahkumlar için uygulanan sadece "hapis" cezası olmaktan çıkmış durumda, siyasi tutsaklar ceza içinde cezaya maruz kalmaktadırlar. Siyasi mahkûmlar için geliştirilmiş olan "F Tipi Cezaevi" yani hücre tipi ceza sistemi derhal kaldırılmalı, kişi için bir işkence yöntemi olan bu sistemden vazgeçilmelidir. Yine siyasi mahkûmlar için çoklukla gündeme gelen disiplin cezaları da ceza içinde ceza yöntemine dönüşmüş olup mahkumlar en temel insan haklarından yoksun bırakılmaktadırlar.

06.06.2013 tarihli komisyon toplantısında İHD Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Türkdoğan'ın ceza yasalarına ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir: [173]

"Yani ceza mevzuatının baştan sona yenilenmesi gerekiyor. Bakın, 2004'te yepyeni bir ceza mevzuatı yapıldı ama 2004'te silahlı çatışmalar yeniden başlayınca devlet 2005'te yeni yaptığı ceza mevzuatını tamamen altüst etti. Sürekli ek yaptı, ek yaptı, ek yaptı, Terörle Mücadele Kanunu ağırlaştırıldı, Ceza Muhakemesi Kanunu ağırlaştırıldı, Ceza İnfaz Kanunu ağırlaştırıldı, infazda adaletsizlik var, adli-siyasi ayrımı yapılıyor, siyasiler daha fazla yatıyor; adliler daha az yatıyor, kimisi F Tipinde kalıyor kimisi kalmıyor, yani o kadar çok sorun var ki bakın. Şimdi, dolayısıyla, bu noktada bütünlüklü yaklaşmak gerekiyor, tedbir almak gerekiyor."

05.07.2013 tarihli komisyon toplantısında Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin özel yetkili mahkemeler ve ceza yasalarına ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir: [174]

"DGM'de -ben hâlâ DGM diyorum, vatandaş "Sen hâlâ DGM diyorsun." diyor çünkü DGM'dir bendeki yani isim değiştirmekle hiçbir şey değişmiyor- şimdi birkaç dosya oldu, vallahi yemin ettim, dedim: "Çok kıramayacağım bir insan olmazsa bu dosyaları almayacağım." Başkanım, tapeleri alıyorsun -tabii, onu düzenleyen polis ancak kâhin olur, müneccim olur ya da evliya olur- "orman" demiş, orman "PKK" demektir; "ağaç" demiş, ağaç "militan" demek; şu demiş şu demek… Ya, Başkanım ve ona göre de ceza verdi ve adamı da biliyorum, adam odun kaçakçılığı, ormanlarda yasa dışı olarak ağaçları kesip satan adamdır. Yani, bu şekilde yargılama yapılıyor Başkanım maalesef. Artı, adam gözü yüzü kapalı getiriyor, bir şekilde "Efendim, işte, evde, gitmişiz, aynı elbiseyi bulmuşuz." Ya, zaten Cizre'de iki-üç tane mağaza var, dört mağaza var, herkesin elbisesi birbirine yakındır yani böyle soyut bir şeyle suçludan delile gitmek gibi bir şey mi olur? Yani, adamın evine gitmişim, görüntüdeki adamın üzerinde böyle mavi bir takım var. Bu mavi takımdan binlercesi Ankara'da satılıyor. Şimdi, ondan dolayı adamın suçluluğuna kanaat getirmek yani bu Türkiye'de olur ya da bilirkişiye gönderiyor bu resim Nuşirevan Elçi mi, değil mi? Benim şansıma…"

"Türk Ceza Kanunu'nda bu kanun yollamasıyla düzenlenen 216, 220, 314, 318'inci maddeler kaldırılmalıdır veya bunlar yeniden tanımlanmalıdır. Demin de söylediğim gibi, yasa

[173] 06.06.2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı
[174] 05 07 2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

dışı örgüt tanımlaması şu anki çok sakat, yani adam isterse emniyette iki tutanakla hepimizi de örgüt üyesi ya da yöneticisi olarak yargı önüne çıkarabilir."

05.07.2013 tarihli Komisyon Toplantısında M. Emin Aktar Türkiye'de yaşanan hukuksal süreç ile ilgili ifadeleri aşağıdaki gibidir: [175]

"Mevzuat, yani Kürt meselesine ilişkin mevzuata baktığımda mesela Türkiye'de mevzuatı hazırlayan bürokrasinin çok mahir olduğunu düşünüyorum -burada da var bürokratlar çok mahir ve yetenekli olduklarını düşünüyorum. Mesela, hiçbir yerde Kürtlere ilişkin isim vererek bir yasaklamada bulunmamışlar. Mesela, örneğin, kadınlara ilişkin yasaklamada bulunmamışlardır ama başka bir eril dil kullanarak ya da anlaşılacak şekilde bir yasaklama… Mesela, 12 Eylül rejimi 2932 sayılı Yasa'yla Kürtçeyi yasaklarken şöyle bir tanımlama kullanmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıdığı devletlerin birinci resmî dilin dışında kalan…" Hani, ikinci resmî dili, "birinci resmî dilin dışında kalan dillerle yasak" demişti. Kürtçe hiçbir yerde birinci resmî dil değildi, Irak'ta ikinci resmî dil olma şansı var -artı resmî dil, ikinci resmî dil ama- ama o yasa anlamında da ikinci resmî dil olduğu için yine yasaklanma kapsamındaydı. Şimdi, bu tür bir şey gösteriliyor.

Mesela, şey klişeleri çok fazla kullanılıyor: "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü." Tamam, bir devletin ülkesi bölünmez, bunu söyleriniz ama hani ülkeyle milleti nasıl birbirine yapıştırdık böyle tutkalla? Niye "bölünmez bütünlük"? "Millet" dediğiniz şey eğer vatandaşlık, yurttaşlık anlamında söylüyorsanız, birbirinden çok farklı da olabilir, rengârenk olabilir, o renkliliği bir arada tutarsız. Bunun da zeminini hazırlarsın.

Bu ülke, hâlâ 1924-1930 yılları arasında Adalet Bakanlığı yapan Mahmut Esat Bozkurt'un yetiştirdiği hukukçuların zihniyetiyle yasa hazırlıyor, onunla hazırlıyor. Bu ülkenin yeni başka bir şeye ihtiyacı var. Mesela, başka ülkelerde oldu mu, bilmiyorum ama mesela, İtalya'da buna benzer bir çalışmanın olduğunu biliyorum geçmiş yıllarda. Bir mevzuatı ayıklama… Bir komisyon olabilir, hatta bakanlık kurulduğunu düşünüyorum. Örneğin, Adalet Bakanlığında böyle bir birim ama bu birimde mutlaka uygulamadan gelen ama daha sivil düşünen, gerçekten… Hani, o, şablon olarak kafasına yerleştirilmiş kalıplarla hareket etmeyen.

[175] 05-07-2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

Mesela, üçüncü yargı reformu paketinde bir düzenleme getirildi, çok da ilginç bir şey. Mesela, diyelim ki TCK'nın 220'nci maddesinde "örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek" diye bir suç tipi var. Örgüt üyesi değilsiniz ama neyle suçlanıyorsunuz? Diyor ki: "Örgütün çağrısı oldu, siz gösteri yaptınız, örgüt adına suç işlemeye katıldınız. Örgüt üyesi gibi cezalandırılırsınız." Elinize silah almamışsınız, başka bir şey yapmamışsınız; sadece gösteri hakkınızı kullanmışsınız. Dediler ki: "Bu, suç ve cezada orantılılık ilkesini ihlal ediyor." Hepimiz söyledik, karşı çıktık. Eğer varsa bir yardım yapma, silahlı bir örgüte yardım fiili varsa bunu ayrıca tanımlayın, kanun bunu tanımlasın, bir tipiklik olsun, kanunda tanımı olsun suçun ve bunun karşısında ceza olsun. Bunu söyledik. Birçok kişi, ben de -Baro Başkanlığı yaptığım dönemde- buna ilişkin, partilerin grup başkan vekillerine -geçen dönem- hatta Adalet Komisyonu Başkanına da o dönemde rapor sundum. Değişti. 6352 sayılı Yasa'yla bir değişikliğe gidildi. Ne denildi? Bundan dolayı dediler ki: "Yarı oranında ceza indirilebilir." "Yarı oranına indirilir." denmedi, "indirilebilir" dediler. Tamam, hâkim takdiri. Şimdi, uygulama ne yapıyor? 36'da 1 indiriyorlar kimi dosyada, 24'te 1, 12'de 1. Yani, hâkim o gün nasıl isterse -heyet- ya da uygulamıyor. Diyor ki: "Takdir bana verildi. Ben takdiren indirimin uygulanmasına yer olmadığına karar verdim." Hatta, başka bir şey oldu. Henüz Mecliste görüşülürken, bir davada cumhuriyet savcısı "Ek savunma verilsin." dedi. Her ne kadar, bundan dolayı dava açmışsam üç yıl sonra bunu söyledi. Şunu dedim: Bakın, Parlamento, yasama organı bir yasa çıkardığında siz o yasayı uygulamakla yükümlüsünüz, Parlamentonun iradesini sorgulama yetkisine sahip değilsiniz çünkü Parlamento, sonuçta, milletin iradesini temsil ediyor, onun adına yasama faaliyetini yapıyor ama siz, daha Parlamentoda görüşme aşamasında olan bir yasayı "Nasıl dolayabiliriz, kanuna karşı nasıl bir hile yapabilirim?"in endişesindesiniz. Ben, örgüt adına suç işleme iddiasıyla dava açmışım ama şimdi bunda yarı oranında ceza indirimine gidilecek, bu ceza indirimini uygulamamak için eyleme diyorsunuz ki "Örgüt üyeliğidir. Ek savunma verilsin." Şimdi, yargının da böyle bir tutumu var. O zaman, eğer gerçekten Parlamentoda bu konuda düzenlemeler yapılacaksa yargıya inisiyatif verilmeyecek. Çok net, sınırlarını ve hareket alanını belirleyecek tanımlamalara ihtiyacımız var. Ona çok geniş inisiyatif verdiğinizde, takdir yetkisi verdiğinizde yargının, inanın, aleyhe bu takdir yetkisini kullanma ihtimali son derece yüksek. Neden öyle bakıyor? Çünkü yargı, karşısındakine "öteki" bakıyor.

Neden kaynaklanıyor? Özel yetkili mahkemelerin uygulamasından kaynaklanıyor. Şunu çok tartıştık: "Özel yetkili mahkemeler kaldırılsın." Özel yetkili mahkemeler uygulaması

neden kaldırılsın? Yani, özel yetkili yargılamalar olmasın diye, hukukçu olarak bakıyorum. Bir kez, siz bir mahkemeyi, normal bir mahkemeyi bir uzmanlık alanıyla sınırlayabilirsiniz, buna bir şey diyeceğim yok. Mesela, asliye hukuk mahkemelerinin bir kısmını ticaret mahkemesi olarak görevlendirirsiniz ya da asliye ceza mahkemelerinin bir kısmı işte, Fikir Sanat Eserleri Kanunu'na muhalefet suçunu bakar, biri kaçakçılık davalarına bakar. Bu tür bir ayırım yapabilirsiniz ama diğer davalara da bakar. O davaları özellikle oraya düşürebilirsiniz ama diğer davaya da bakar. Bir ağır ceza mahkemesi başkanı slogan atan, gösteri yapan ve pankart açan bir öğrenciyi yargıladığında, tecavüz iddiasıyla gelmiş birini de yargıladığında onu karşılaştırma şansına sahip olur. Yani, bir pankart açmak ile bir slogan atmak ile bir tecavüz fiilinin toplumda aynı zararı yaratmayacağını görür. Ama neye bakıyoruz mesela? Pankart açmanın ya da slogan atmanın cezası karşılığında siz bir silahlı örgüt yerine ceza verdiğinizde, diğeri tecavüz yaptığında ve ona da aşağı yukarı benzer şekilde ceza verdiğinizde cidden bu, toplumun vicdanını rahatsız eder. Bu neden kaynaklanıyor? Çünkü özel yetkili mahkemeler sadece devlete karşı işlendiği iddia edilen suçlara bakıyor, başka suça bakmıyor. Yoksa hani bu tür suçlar, diyelim ki silahlı örgüt üyeliği cezalandırılmasın mı? Tabii ki cezalandırılsın. Silahlı eylem ya da topluma, bireye zarar veren eylemler cezalandırılmasın mı? Cezalandırılsın, ona bir diyeceğim yok da, bunu tartışmıyorum ama bunu bir özel yargılama usulüne tabi kıldığınızda ve o mahkemeyi sadece o suçlara bakan mahkeme durumuna getirdiğinizde o hâkim, savcı ona odaklanır ve şöyle bir tavır, tutum gelişir hâkimde: Karşısına gelen herkesi düşman görme gibi bir algı gelişir. Bu son derece tehlikelidir; bu, hâkimin tarafsızlığını ortadan kaldırır. Siz yargıcın tarafsızlığını ortadan kaldırdığınızda artık verdiği karara "adil karar" diyemezsiniz. Böyle bir uygulamayla karşı karşıyayız. Yoksa elbette, darbe suçu, darbe girişimi içinde bulunanı yargılamayacak mısınız? Yargılayacaksınız, buna bir diyeceğim yok tabii ki. Bu bir suç, silahlı örgüt kurmak suç, bu suç ama bunu bir özel yargılama usulüne tabi kıldığınızda hem diğer yurttaşlardan, diğer insanlardan farklı bir yargılama usulüne tabi kılarak onun aleyhine bir durum yaratırsınız. Çünkü sonuçta hepimiz masumiyet karinesine inanıyoruz, herkesin hükmen cezalandırılıncaya kadar ya da hakkında verilen hüküm kesinleşinceye kadar masum olduğuna inanıyoruz. Buna inanıyorsak, diğer taraftan peşinen, peşin bir hükümle masumiyet karinesini ortadan kaldıracak bir davranışa yöneldiğimizde de aslında başından adil olmadığımızı, tarafsız olmadığımızı göstermiş oluyoruz. Bu açıdan bir sıkıntı var tabii ki. Özel yetkili mahkemelerin -başta yargıya ilişkin söylediğim- hani bu siyasal iktidarın sınırlarını ve hareket alanını belirleyen tutumunun dışında tarafsızlığını da yitirdiği uygulama pratikleri var. Çok sıktır bunlar da zaten. Mesela,

bugün baktığım bir dosyada, bir Kürtçe parçada -Kürtçeyi bilmediği hâlde- bir polis çevirisi üzerine, önüne geldiği için "Burada örgüt propagandası var" diyor. Oysa, hani "örgüt propagandası" dediğiniz, PKK örgütü kurulmadan önce de o parça söyleniyordu. O, bugün değil zaten yani kırk yıl önce söylenen bir parça. Ama ondan dolayı da mahkemenin örgüt propagandası iddiasıyla ceza verdiler.

Basın Mevzuatı

Türkiye, ifade ve düşünce özgürlüğüne getirilen sınırlamalar ve bu konudaki hak ihlalleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde ilk defa ve en fazla mahkum edilen ülkedir. Cunta dönemiyle beraber en küçük bir muhalefet kırıntısının dahi dillendirilmesine tahammül edemeyen zihniyetler bugüne kadar devam eden bir mekanizme ve mevzuat inşa ettiler. Gerçekten ifade ve düşünce hürriyetinin önündeki engelleri kaldırmak isteyen bir irade, önünde ceza kanunundan RTÜK kanununa kadar bütün bir mevzuata serpilmiş büyük bir külliyatla karşılaşacaktır. On binlerce insanın düşünce ve ifade hürriyetin ile örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde en doğal haklarını kullanmalarından dolayı hapse düşmesine, hakkında onlarca dava açılmasına sebebiyet veren düzenlemeler de bunlardır. Ne yazık ki, özgür olmayan basın baskı altına da alınmış, hukuka aykırı düzenlemelerle egemene tabi kılınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle acilen bir ifade özgürlüğü reformu yoluna gidilmelidir.

Türkçeden Başka Dillerde Yayın: Türkçeden başka dillerde yayın yapılmasının önündeki engeller hala aşılamamıştır. Devletin dezavantajlı grupların, azınlıkların ve farklı inançlardan kesimlerin kendilerini her alanda temsil etmesi için pozitif sorumluluğu olmasına rağmen şu anda bunun aksine bir politika ve mevzuat yürürlükte.

TRT ve RTÜK ile ilgili Antidemokratik Hükümler: Halkın vergileri üzerine inşa edilip muazzam bir bütçeye sahip olmasına rağmen icraatları hakim görüşün ve siyasanın propagandasını yapmaktan öteye geçmeyen TRT'nin yeniden yapılandırılması ve toplumun tümüne hitap eden bir niteliğe kavuşturulması gerekmektedir. Yapılacak yayınların niteliğini ve ilkelerini belirleyen RTÜK kanunu ise Türk ve Türklüğün bekçisi haline dönüştürülen, RTÜK'ün de anti demokratik bir yapıda hizmet vermesine neden olan düzenlemelere sahiptir.

Basın-Yayın Konusunda Çeşitli Kanunlardaki Anti Demokratik Düzenlemeler: İnternetle ilgili mevzuatta belirtilen ve sansür uygulamalarına da zemin kazandıran, özgürce

toplantı ve gösteri yürüyüşü yapılmasını aşırı bir şekilde sınırlandıran ve bu konudaki yetkileri hukuka aykırı bir şekilde düzenleyerek süper valiler yaratan 2911 Sayılı Yasa gibi düzenlemelerin değiştirilmesi gerekmektedir.

TCK, TMK Kanunlarının İfade Hürriyetinin Önündeki Hükümleri: Esasen farklı görüş ve fikirlerin temsiliyetini sınırlandıran, ortadan kaldıran düzenlemelerin başında bu ceza yasaları gelmektedir. Getirilen hükümlerle her fikri bir terör propagandası haline getirilen düzenlemelerle kişilerin suç işlemesi veya bir terör örgütü üyesi olması aranmamış yıllarca hapse atılmaları için iktidar tarafından benimsenmeyen fikirlerini ifade etmeleri yeterli sayılmıştır. Bu aynı zamanda özgür basını işini yapmaktan men etmeye yönelmiş ve yüzlerce gazetecinin işini yapmasından dolayı hapiste tutulmasına, haklarında onlarca dava açılmasına neden olmuştur.

Öncelikle, yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda:

5187 Sayılı Basın Kanunu (10., 11., 19., 25., 26. Maddeler)

6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun (5., 7., 8., 10., 12., 14., 32., 34., 35., 37., 46. Maddeler)

2954 Sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu (4., 5., 8., 9., 10., 13., 14., 16., 18., 19., 20., 22., 27., 28., 30., 57. Maddeler)

5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunu (8. Ve 9. Maddeler)

2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun (17., 19., 23., 26., 27., 28., 31., 32. Maddeler)

Türk Ceza Kanunu (218., 220., 222., 300., 301., 302., 318., 319., 327., 329. Maddeler)

Milli Eğitim Müfredatının Revizyonu

Bilindiği üzere Türkiye'nin eğitim politikalarına yıllarca asimilasyoncu yaklaşımlar egemen olmuş; Eril bir Türk-Sünni-Hanefi kimliğinin dışındaki tüm kimliklerin eritilmesi için eğitim sistemi en büyük ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve öğretimin yapılması bir yana; bu dillerin konuşulmasının para cezasıyla cezalandırıldığı,

konuşanların hapse atıldığı, yayınlanan kitapların yakıldığı, filmlerin toplatıldığı dönemler olmuştur. Kendi anadili yasaklanarak Türkçe eğitim görmeye zorlamak yetmemiş, tüm eğitim sistemi Türklük üzerine inşa edilmiştir. Aynı durum inançlar açısından da geçerli olmuş, insanlar zorla inançlarını açıklamak zorunda bırakılmış, eğitim müfredatıyla kendi inancı yasaklanmış fakat başka inançları öğrenmeye zorlanmışlardır.

Ne yazık ki cumhuriyetin kuruluşunda inşa edilen bu anlayış halen değişmemiştir. İnsanların anadilinde eğitim görmelerinin önündeki engeller hala durmaktadır. Azınlıkların eğitim öğretiminde devletin hakim ve ayrımcı uygulamalarına yol açan mevzuat hala geçerlidir. Bu ülkenin gerçekliği olan çok kültürlü, çok dilli, çok inançlı vb farklılıklara eşit bir mesafede durmayan eğitim sistemi, herkesi "Türklük", "Sünnilik (Hanefilik)" ve "Atatürkçülük" kavramları çerçevesinde tek tipleştirmeyi temel hedef olarak önüne koymuştur. Bugün eğitim mevzuatı incelendiği zaman hemen her kanun da, her yönetmelikte, yönergede bu kavramlar karşımıza çıkmaktadır.

Bugün Türk Alfabesi dışındaki harflerde tabela asmak bile yasak haldedir. Fiilen sadece Türkiye'de yaşayan halklara uygulanan bu yasak söz konusu dil İngilizce, Fransızca, Arapça olduğunda geçerli değildir. Bu nedenle Türkiye eğitim sisteminin tüm dilleri, kimlikleri, inançları, cinsiyetleri eşit olarak gören ve bu ilkeye dayanan bir anlayışla yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Esasen eğitim sisteminin bir bütün olarak ele alınıp bir an önce bir reforma gidilmesi icap etse de bu kapsamda bazı ivedilik arz eden değişikliklerin başında şunlar gelmektedir:

Anadil: Anadilinde eğitimin önündeki bütün engeller kaldırılmalı, herkesin anadilinde eğitim görebilmesinin önü açılmalıdır. Yıllardır yok sayılan, inkâr edilen, asimilasyona tabi tutulan tüm diller yasal güvence altına alınmalı, korunup geliştirilmesi için doğrudan kamusal hizmetler işe koyulmalıdır. Başta sağlık, adalet ve eğitim olmak üzere kamunun tüm alanlarında "çok dilli hizmet" faaliyete geçirilmelidir.

İnanç: Zorunlu din dersi uygulamasına son verilmeli, tüm inançlara eğitimde eşit şekilde ve ayrımcılığa maruz kalmadan tanıtılmalı, Alevi inancına karşı uygulanan ayrımcı düzenlemeler çıkarılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, laik ve çoğulcu ilkeler çerçevesinde yeniden yapılandırılmalıdır.

Azınlıkların Eğitimi: Azınlık okullarının kanunla düzenlenerek statüye kavuşturulması gerekmektedir. Mevcut kanunlardaki ayrımcı uygulamalara son verilmelidir.

Ayrımcılık: Eğitim konusundaki tüm kanunlarda Türklük, Türk çocuğu, Türk dili, Türk kültürü ibareleri dışında bu topraklarda yaşayan hiçbir kimliğe yer verilmemiştir. Bu ayrımcı düzenlemelerin kanunlardan arındırılarak insan haklarına uygun hale getirilmelidir.

Öncelikle, yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda:

- 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu (5., 8. Maddeler)
- 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu (1., 2. Maddeler)

Kanununun Türkçeden başka dillerde eğitim ve öğretimin yapılmasını yasaklayan ve yabancı dillerde eğitim öğretimi Bakanlar Kurulunun kararına bağlayan düzenlemeleri bir an önce çıkarılmalıdır.

- 439 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Yüksek Ve Orta Dereceli Okullar Öğretmenleri İle İlkokul Öğretmenlerinin Haftalık Ders Saatleri İle Ek Ders Ücretleri Hakkında Kanun (11. Madde)

Milli güvenlik bilgisi dersi kaldırılmalı, Genelkurmay tarafından subay görevlendirme uygulamasına son verilmelidir.

- 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu (1., 2., 3., 5., 7., 10., 11., 12., 18., 20., 23., 25., 35., 38., 40., 43., 59.)
- 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu (1., 4. Maddeler)
- 6581 Sayılı Azınlık Okulları Türkçe Ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun (1. Madde)
- 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu: Bu kanun yürürlükten kaldırılmalıdır.
- 1353 Sayılı Türk Harflerinin Kabul Ve Tatbiki Hakkında Kanun (1., 2., 3., 4., 5., 9. Maddeler)

Bu çağ dışı kanunda yer alan düzenlemeler Türk alfabesi dışındaki dillerin resmi yazışmalarda kullanılmasını, tapu kaydı, kimlik vb evraklarda yer almasını, tabelalarda, ilan ve reklamlarda

kullanılmasını, resmi dairelerde kullanılan kitaplarda yer almasını, eğitim yapılmasını engellemektedir. Çoğu hükmü itibarıyla zaten uygulaması artık mümkün bulunmayan yasanın kaldırılarak Türk alfabesinde yer almayan harflerin ve diğer alfabelerin de kullanımının önü açılmalıdır.

05.07.2013 tarihli komisyon toplantısında Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin ifadeleri aşağıdaki gibidir:[176]

"Şimdi, şunu anlatmak gerekiyor bence, "Ana dilde çalışmamız yok, şu, bu…" falan diyeceğimize vatandaşa, şu algıyı yaratmamız gerekiyor: Kardeşim, Kürtlerin çocukları ana dilde eğitim aldığı zaman Türk çocuğunun herhangi bir hakkı ihlal edilmeyecek, herhangi bir hak gasbı, herhangi bir hak ihlali söz konusu olmayacak yani bu algıyı yaratmak gerekiyor. Yoksa o geçmişten yaratılan işte, "Kürtçe versek ülke bölünecek, yarın başka şey isteyecek, ne olacak?" Yarın Kürtler de başka şey isteyecek, Türkler de isteyecek. Zaten dünya gelişmektedir. Yani, biz kalkıp da şu an çıkardığımız yasalarla, Anayasa'yla ya da diğer yasalarla bu ülkeyi ilelebet yöneteceğimiz garantisi verebilir miyiz? Yani, bugün için yaptığımız değişiklikler yeterli olabilir, elli yıl sonra belki teknoloji aklımızın alamayacağı bir noktaya gelecek."

"BAŞKAN – Belki de bu ana dilde eğitim, uygulamada eğer ki böyle bir talep olmayacaksa belki de böyle bir uygulama şansı da olmayacak."

"Kürt alfabesindeki w, x ve q'nün Harf Kanunu'nda değişiklik yapılarak bunların da kullanımının önünün açılması gerekir diye düşünüyorum.

Bölgede her dağa taşa yazılan "Ne mutlu Türk'üm diyene." ve benzer -faşizan mı desek- ya da diğer halkları rencide eden söylemlerin kaldırılması. Yani bunun yanında diğer modern sözler yazılabilir ya da hiç de yazılmayabilir yani dağda ne işi var? Zaten orası ekin yeridir, ne yeridir…

Bir de, bölgede, hâlen çoğu adliyede bulunan -mesela İdil, Bingöl ve başka birkaç adliyede gördüm- Mahmut Esat Bozkurt'un sözlerinin yazıldığı tabelaların, sözlerin indirilmesi. Zaten, eminim ki hiçbir çağdaş insan öyle bir zatın bir sözünün orada kalmasını arzulamaz ya da doğru bulmaz.

[176] 05-07-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

"Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu" gibi kurumların isimlerindeki "Türk" kelimesinin "Türkiye" olarak değiştirilmesi gerektiğine inanıyorum. Çünkü "Türkiye" lafı herkesi temsil eder ama "Türk" sonuçta bir ırkın ismi olarak değerlendiriliyor.

Millî Eğitim Kanunu'nda değişiklik yapılmalı, bir ırkı, bir dini, bir mezhebi öne çıkaran tanımlamalar ders kitaplarından çıkarılmalıdır. İlköğretimde her gün çocuklara okutulan Andımız'ın okutulmaması. Zaten o kamu oyunda çok…"

İdare Mevzuatı

Belediye başkanları yerel halk tarafından seçilmesine rağmen Türkiye'deki idari sistem katı merkezi bir teşkilatlanmaya bağlı olmuştur. Bu sebeple on yıllarca halkın kendi kendini yönetmesinin önüne geçen bir anlayış tüm idari egemen olmuştur. Halkın beklentilerini karşılamayan bu sistem, Avrupa Konseyi'nin belirttiği yerel özerklik kavramını gerçekleştirmeye dahi uygun değildir. Bu durum yerel yönetimlerin demokratik ve çoğulcu çalışması önünde engel teşkil etmektedir. Yerel yönetimlerin yetkilerinin merkezi hükümete bağlı valilikler tarafından kısıtlanıyor olması, yerelliğin işletilememesine sebep olmaktadır. Oysaki birçok kamu hizmetinin sağlanmasının yerel yönetimlerin yetki ve görev sınırlarına dahil edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda kısmen İdari ve mali özerkliğe sahip belediyelerin kendi vergilerini, kendi personel sistemini belirlemesi ve bu çerçevede özerk bir personel sistemine tabi olması gerekmektedir. Bu itibarla, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılması gerekmektedir.

Yerel yönetim yasalarındaki eksiklikler ve yanlışlıklar daha çok Türkiye'deki idari sistemin Türkiye'nin gerçeklikleri ile uymaması ile ilgilidir. Yerel yönetimlerin demokrasi ve çoğulculuk gibi toplum yararına olan kavramlara hizmet edebilmesi için öncelikle anayasal düzeyde değişikliklerin yapılması ve il idaresi kanunu gibi yerel yönetimlerin işleyişini kısıtlayan kanunların değiştirilmesi ve Türkiye'nin adem-i merkeziyetçi bir idari sisteme kavuşturulması gerekmektedir.

Uluslararası Mevzuat

Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki engeller ve mevcut sistemin bazı anti demokratik sonuçları sadece yasalara yansımamış, en temel hak ve özgürlükleri düzenleyen sözleşmelere de yansımıştır. Yurttaşlarının haklarını kendi yasalarıyla kısıtlayan, yok eden

anlayış taraf olduğu tüm sözleşmelere de bu yönde bir çekince veya beyan olmaksızın imza atılmamasına neden olmuştur. Gerçekten Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmeler gözden geçirildiğinde anadilde eğitim, yerinden yönetim gibi en temel özgürlüklerle ilgili çekincelerin mevcut olduğu görülecektir. Bu nedenle yukarıdaki önerilerde yer alan yasa değişiklikleri yapılırken ayrıca taraf olunan uluslararası sözleşmelere konulan insan haklarına aykırı çekincelerin de bir an önce kaldırılması gerekmektedir. Bu sözleşmelerin başında aşağıdakiler gelmektedir:

- Kişisel Ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
- Ottawa Sözleşmesi

İHD Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Türkdoğan'ın 06.06.2013 tarihli Komisyon toplantısında dile getirdiği hususlar tutanaklara şu şekilde yansımıştır:[177]

"Burada Türkiye'yle ilgili yazılmış birçok uluslararası rapor var. En son, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Türkiye'ye tavsiyeleri var. Biliyorsunuz, İkiz Sözleşmeler ekseninde biz mekanizmaya dâhil olduk, geçen yıl Türkiye'yle ilgili İnsan Hakları Komitesi gözlemlerini yayınladı, tavsiyelerini de yayınladı. Birçok konu var. Şimdi, bunların ben daha fazla bekletilmemesi gerektiğini düşünüyorum çünkü bunlar Türkiye'deki demokrasi standartlarının geliştirilmesi bakımından zorunlu olan şeyler. Buna el atılması gerekiyor. Yani o kadar çok sorun var ki, ben bunları anlatmaya kalkarsam çok fazla zaman alacaktır fakat ifade özgürlüğü alanında yapılması…"

Toplu mezarlarla ilgili bizim Diyarbakır şubemiz üzerinden hazırladığımız bir raporumuz var, bunu yine Komisyon uzmanımıza gönderdim. Toplu mezarlarla ilgili durumda şöyle bir tablo var: Aslında, bu son birkaç ayın güncellemesi yok. Bunlar sürekli güncelleniyor çünkü yeni yeni bulunanlar var. 224 toplu mezar iddiası var şu anda, yeri tespitli -aslında

[177] 06-06-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

iddia değil, gerçek yani- açılmamış. Burada 3.058 kişinin gömülü olduğunu tahmin ediyoruz. Bugüne kadar 29 mezar açılmış bunun dışında, 190 kişinin cenazesine ulaşılmış. Toplamda 253 toplu mezarda 3.248 kişinin olduğu tahmin ediliyor. Bunlar bizim tespit edebildiklerimiz ve bu mezarların hepsinin yeri bizim tarafımızdan bilinmektedir, hatta biz bunun interaktif haritasını da yayınladık, dolayısıyla yerleri bellidir. Toplu mezarların açılmasıyla ilgili hukuksal sürece riayet edilmediği için, uluslararası kurallara uyulmadığı için dernek olarak mağdur yakınlarından, mağdurlardan toplu mezarların açılması konusunda acele etmemeleri gerektiği telkininde bulunduk çünkü açılan toplu mezarlar maalesef kepçeyle, dozerle açıldı, birçok insanın kemikleri birbiriyle karıştı, bazı kemikler adli tıpta kayboldu. Bir DNA bilgi bankası olmadığı için hâlâ açıkta duran, bekleyen insan kemikleri var çünkü kime ait olduğu tespit edilemedi. Dolayısıyla, burada şunu vurgulamak istiyorum: Hükûmetin bu konuda benzer ülkelerde yapılan deneyimleri de gözeterek bir politika belirlemesi ve toplu mezarların açılmasıyla ilgili kendine bir yol haritası çizmesi gerektiğini vurgulamak istiyorum. Bunu şunun için söylüyorum: Bu bir arkeolojik kazı çalışması gibi bir çalışmayı gerektiriyor. Bakın, Siirt'te "Kasaplar Deresi" denen yerde o kadar art zamanlı toplu mezar var ki aynı yere yıllarca insanlar atılmış ve orası değişik zamanlarda insanların atıldığı, gömüldüğü bir toplu mezar hâline gelmiş. Yine, buna benzer, Bingöl Genç ilçesinin bir köyünde tespitlerimiz var, başka başka yerlerde de var.

Dolayısıyla, toplu mezarların açılması konusunda, işte "Cumhuriyet savcısı gitsin keşif yapsın, uzmanları alsın açsın." mantığıyla bu işin çözülme ihtimali yok gibi. Bu kadar çok toplu mezarın açılması yılları bulacaktır çünkü daha başka toplu mezarlar da tespit edilebilir. Dolayısıyla, bizim bu konuda önerimiz:

1'incisi: Minnesota Otopsi Protokolüne uygun bir çalışma yapılması.

2'ncisi de Kızılhaçın, uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalarla ilgili bir rehber ilkesi var, buna uygun çalışma yapılması gerekiyor. Yani bu çalışmalar yapılırken Sayın Başkan, mağdur yakınları, insan hakları savunucuları, konunun uzmanlarıyla birlikte bu çalışmaların yapılması gerekiyor.

Son olarak da Türkiye Uluslararası Ceza Mahkemesine mutlaka taraf olmalı. Biliyorsunuz, Uluslararası Ceza Mahkemesi daimi bir mahkemedir, savaş suçları, soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar ve 2017'den itibaren de saldırı suçlarını işleyenleri yargılayacak

bir mahkemedir, caydırıcı etkisi çok yüksektir. Bizim gibi bir ülkenin de 2004'teki Anayasa değişikliğine paralel olarak mutlaka Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisini tanıması gerekiyor.

Son olarak da kalıcı çatışmasızlık sağlanır sağlanmaz, militanların Türkiye'den çıkışı bittiğinde, Türkiye'nin Cenevre sözleşmeleri ek protokollerini mutlaka onaylaması lazım. Biz dört tane ana sözleşmeyi onaylayıp yürürlüğe koymuş bir ülkeyiz ama ek protokoller hâlâ bekliyor. Dolayısıyla, bu protokollerin de mutlaka onaylanması gerekiyor, yürürlüğe konması gerekiyor diyorum.

Belki burada Sayın Başkan, sizin de bir röportajınızda ifade ettiğiniz şey var, 20 Aralık 2006'da Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bu zorla kaybedilmelerin yani Türkiye bu sözleşmeyi imzalamamış, 100 ülke imzalamış, belki bu bütün kişilerin zorla kaybedilmeden korunmasına dair uluslararası sözleşmenin imzalanması konusunda Komisyonunuz bir çağrı yapabilir yani Hükûmete bu konuda bunun imzalanması en azından bu barış sürecinde güven artırıcı adımlar meselesi söylüyoruz ya o açıdan bu çok önemli.

Şimdi, şöyle bir gerçeklik de var, yani şu an Türkiye arzuladığı ileri derece demokrasiye ulaşmamışsa bunun sebebi de başta Kürt sorunu olmak üzere temel sorunu çözmemesidir. Çocuk Hakları Sözleşmesi oluyor, çekince koymasının sebebi Kürt çocuklarının ana dilde eğitim görmeme endişesi. Yerel yönetim sözleşmesinde imza çekince koyuyorsa bunun sebebi Kürt sorunudur. Eğer Ottawa Sözleşmesi'ne, mayınların temizlenmesine ilişkin çekince koyuyorsa bunun sebebi Kürt sorunudur. Bu kompleksten kurtulursak toplum olarak, Kürtlerin bölünme fobisinden ayrılırsak zaten demokrasinin herkesin yararına olduğu yani Türkiye ileri demokrasiye geçtiği zaman herkesin yararına olduğu yani burada, ülkede yaşayan herkes ama herkesin yararına olduğunu, herkes bunu biliyor."

11 07 2013 tarihinde komisyona davet edilen Prof. Dr. Yakın Ertürk'ün konuyla ilgili beyanatı şöyle olmuştur: [178]

"Şimdi, barışta öncelik nedir? Ne yapıyoruz barış yaparken? Şimdiye kadar söylediklerimden kestirebileceksiniz bunun yanıtını. Benim barış çalışmalarında taraf olduğum paradigma, anlayış, insan haklarının öncelikli olduğu barış hedefleridir. Bu da ne demektir? Uluslararası sözleşmeleri onaylamak ki Türkiye hemen hemen bütün sözleşmelere taraftır, temel sözleşmelerin galiba hepsine taraf. Taraf olmadığı bazı sözleşmeler var, mesela 1998 Roma Sözleşmesi, bu Uluslararası Ceza

[178] 11-07-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

Mahkemesini kuran. Ama bence oraya varıncaya kadar, taraf olduğu sözleşmeler oldukça önemli, yeter ki biz bunları uygulayabilelim."

5233 Sayılı Terör Ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Yasa

Kürt sorunu ekseninde en önemli kırılmalardan birisi de kuşkusuz, insanların göçe zorlanmaları noktasında olmuştur. Sivil Toplum Kuruluşlarının bu yönlü çalışmalarından elde edilen verilere göre üç milyona yakın insan zorla göç ettirilmiştir. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde artan davalar, AB süreciyle birlikte imzaladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik taahhütte bulunmuş olup bunun sonucu olarak 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Kanun'u çıkarmıştır. Ancak bu yasa gerek içeriği gerekse uygulamada yarattığı sorunlar göstermektedir ki, yasanın yapılma amacı sadece Katılım Ortaklığı'na bulunulan taahhüdün yerine getirilmesi yani bir nevi yasak savıcı bir tutumun tezahürüdür.

Nitekim 5233 sayılı yasanın uygulama sorunları ve AİHM'de karara bağlanan İçyer / Türkiye davasının sonuçlarına ilişkin TOHAV Genel Merkezinde 25 Şubat 2006 tarihinde bir toplantı yapılmış olup toplantı neticesinde aşağıdaki hususlar yasanın temel sıkıntıları olarak belirlenmiştir:

• Yasa ve yönetmelikte konulan engeller ve sınırlar nedeniyle mağdurların önemli bir kesimi kapsam dışı bırakılmaktadır. Örneğin, 1987 tarihinden önceki köy boşaltma vakaları kapsam dışında bırakılmıştır.

• Yasa, köye geri dönüşe ilişkin örneğin, alt yapı, koruculuk sistemi, mayınlar vb. sorunlara ilişkin hiç bir mekanizma öngörmemektedir.

• AİHM'in yerleşik içtihatlarının aksine yasada manevi tazminat öngörülmemiştir.

Yine bu toplantıda uygulamadaki sorunlar ele alınmış olup; zarar tespit komisyonlarının personel eksikliğinden personelin keyfi tutumuna da değinilmiştir. Zira görülen davalarda, zarar tespit komisyonu üyelerinin keyfi davrandıkları, başvurulara bu tutumu yansıttıkları, hazırlık aşamasını tek taraflı tamamlayıp asla mağdur yahut mağdur vekilini bu aşamaya katmadıkları, mağdur lehine kanıtları toplamaktan ziyade tazminat vermeme uğruna aleyhe kanıt toplamaya çalışmaları, incelemeleri başvuru tarih sırasına göre

değil keyfi bir sıralamaya göre yaptıkları tespit edilen hususlardandır. Yine avukatlar engellenmeye çalışılmış, başvuru büroları "terör bürosu" olarak adlandırılmış, komisyonların sekretaryasını polis memurları üstlenmiştir. Ayrıca mağdurlara düşük tazminat verme uğruna değer tespitleri en düşük miktar üzerinden yapılmış, çoğu kez komisyon üyeleri "güvenlik kaygısı" gerekçesiyle keşif dahi yapmamıştır. Bunun yanı sıra en önemli eksikliklerden birisi de manevi zarar tazmini konu dahi edilmemiş, evlerinden yurtlarından göç ettirilen insanların yaşadığı acılar travmalar görmezden gelinmiştir. Yaralanan, sakatlanan bireylere oldukça düşük bedeller tazminat adı altında ödenmiştir. Ekim yapılan araziler orman arazisi olarak gösterilip kişilere düşük meblağlar ödenmiştir.

Netice itibariyle yasa, genel yapısı itibariyle zorunlu göç olgusunun bütüncül, gerçek manada çözümüne yönelik çözümler üretmekten oldukça uzaktır. Zira yasa koyucu irade, zorunlu göçün yarattığı zararı görmezden gelmiş, sadece AİHM önünde ihlal kararlarına konu olmamak adına yasak savıcı, geçici bir çözüm yolu üretmiştir. Oysa zorunlu göçler neticesinde köyler yakılıp yıkılmış, doğa tahribata uğramış, insanlar evlerinden, köylerinden zorla başka şehirlerde güç yaşam koşullarına terk edilmişlerdir. Ektikleri biçtikleri, yaşamlarını idame ettirdikleri topraklar geri dönüşümsüz bir biçimde tahrip edilmiştir. Bu yönüyle de işbu yasa geriye dönüşlere yönelik hiçbir mekanizma öngörmediğinden de yetersiz ve eksiktir.

Bu nedenle; zorla göç ettirmeden kaynaklanan zararların, başvuru sürelerinin kısa oluşu nedeniyle başvuru hakkını kullanamayan mağdurları da içine alacak şekilde, gerçek anlamda bir zarar tazminini öngören ve geriye dönüşlere ilişkin ekonomik, sosyolojik boyutları da içinde barındıran bir yeni bir düzenleme yapılması esastır.

5233 sayılı kanunun süresinin uzatılması gerektiğini belirten Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi ayağıdaki şekilde değerlendirmede bulunmuştur:[179]

5233 sayılı Yasa'dan doğan zararın karşılanması hakkındaki yasanın süresinin uzatılması. Çünkü, o insanların çoğu ya Irak'ta Mahmur'a gitmiş ya da büyük şehirlere gitmiş, başvuranlar da var, çoğu da başvurmayan insanlar da var, bilmiyorlardı. Başta da yasanın amacına ulaşacağını bilmeyen, umutsuz olup da başvurmayanlar var. Birkaç kişi yemin ediyor, diyorlar bizim vekâlet partisi yoktu, onun için başvurmadık. Yasanın uzatılması ve kalan dosyaların da çözüme ulaşması için hızlandırılması.

[179] 05-07-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

Milliyetçi, Militarist Söylem Ve Simgelerin Kaldırılması

Günlük hayatın seyrinde karşımıza çıkan bir çok olgu, söylem farkında olunmasa da milliyetçi ifadeler içermektedir. Esasen farkında olunmasa da ibaresi daha çok Türkler için geçerli iken Türk olmayanlar için asimilasyon politikalarının en belirgin ve gün yüzüne çıkmış halidir.

Kişilerin gündelik hayatını, hukuklarını düzenleyen yasaların adları "Türk" sözcüğü ile başlamakta olup ayrımcı uygulamaların başında bu husus gelmektedir. Türk Ceza Kanunu, Türk Medeni Kanunu vs.gibi. Elbette bu ayrımcı uygulamalar sadece yasa adları ile sınırlı kalmamakta içeriklerinde de kullanılacak, konuşulacak, yazışılacak, isim konulacak, tabelaya yazılacak dilin Türkçe olması esas alınmakta olup bu uygulamalara derhal son verilmesi gerekmektedir. Daha yakın zamana kadar çocuğuna "Kürdistan" ismini veren aileye çocuğuna isim verme hakkı gasp edilmiş, üstelik hakim "Kürdistan" isminin çocuğa konulamayacağına dair karar vermekle de yetinmeyip çocuğun ismini koyma hakkını bizzat kendisinde görebilmiştir.

Bu ülkede yaşayan herkesin benliğine zorla kazınan milliyetçi, militarist tüm unsurlar kaldırılmalı, demokratik, eşitlikçi ve kapsayıcı Türkiye'nin tohumları faşist, tekçi, ayrımcı etkilerden ayıklanarak atılmalıdır. Zira bu unsurlar zararlı ve toplumu bölen niteliktedir.

Cezaevleri, Siyasi Tutuklular, Hasta Tutuklular

Hukuk, hâlihazırda bir ahlaki sorun olarak görülmediğinden; bu ülkede yönetenler için her zaman "ayak bağı" olmuş, yasanın uygulanma biçiminin hem bölgesel, hem dönemsel, hem de coğrafi olarak ciddi farklılıklar göstermesi de asla yadırganmamıştır.

Yargı coğrafyaya, kişiye göre uygulanır hale gelmiş; her durum ve koşulda cezaevleri konuşan, muhalif düşünen her kesimin son durağı olmuştur. Cezaevlerinde yaşanan dram bambaşka bir boyuta ulaşmış, cezaevleri adeta ölüm kuyularına dönüşmüştür. Cemil Çiçek, bir cezaevi ziyareti sırasında kendisine sorulan bir soruya karşılık, "Cezaevi sözü içime dokunuyor. Buralar konukevi" demişti. Her gün grubumuza şefkatli devletin o konukevlerinden yüzlerce mektup gelmeye devam ediyor. Her birinin içinde işkence, ceza, şiddet, açlık, hastalık, ölüm….

Siyasi irade kendine muhalif olan herkesi potansiyel suçlu olarak gördüğü için sorunun çözümünü mahkûm sayısını artırmakta görmektedir. Cezaevindeki nüfus oranının hızla artmasında Kürt sorununun bir türlü çözülmemiş olmasının payı da çok büyüktür. Adalet Bakanlığı verilerine göre 1 Temmuz 2010 tarihi itibariyle çocuk eğitim evleri dâhil olmak üzere toplam ceza infaz kurumu sayısı 369, toplam kapasite ise 110.740'dır. Cezaevlerinde kalan tutuklu ve hükümlü sayısı ise Şubat 2012 tarihi itibariyle 130.617 kişidir.

Cezaevlerine ayrılan bütçe, kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için değil, yeni cezaevleri yapımı için harcanmaktadır. Özünde ise bu bir zihniyet sorunudur. Başbakan yaptığı bir konuşmada cezaevlerine ilişkin olarak "yatırımlarımız devam edecek" şeklinde bir cümle sarfetmiştir. Hükümetin cezaevlerine bakış açısı bu sihirli cümlede gizlidir. Amaç daha fazla cezaevi yapmak, hatta tüm cezaevlerini kampus cezaevlerine dönüştürmek olup tüm muhalifleri bu cezaevlerinde tutsak etmektir. Bu yatırımların en son örneği olan Şakran Cezaevi örneği hak ihlalleri açısından bakıldığında toplama kamplarını dahi aratacak özelliktedir.

Cezaevlerinde yaşanan bu dramı yakından takip etmek, sorunları yeniden dile getirmek ve çözüme kavuşturmak adına Barış ve Demokrasi Partisi Grubu milletvekilleri tarafından yoğun hak ihlallerinin yaşandığı cezaevleri ziyaret edilmiştir. Bu ziyaret ile birlikte mahkûmların cezaevlerinde maruz kaldıkları hak ihlallerinin boyutu bir kez daha gözler önüne serilmiş, yaşananların bilinenin de ötesinde olduğu gözlenmiştir.

Cezaevinde kalan mahpuslara asgari yaşam şartları dahi sunulmamakta, beslenme hakkından sağlık hakkına kadar türlü ihlaller yaşanmaktadır. Yaşanan hak ihlallerini sıralayacak olursak;

- Üç öğün yemek yemek her insanın en doğal hakkıdır. Hiçbir gerekçeyle mahpusların beslenme hakkı kısıtlanamaz. Ancak en temel insan hakkı olan beslenme hakkının dahi cezaevlerinde ihlal edildiği, hasta mahpuslara diyetlerine uygun yiyecek verilmediği gözlemlerimiz arasındadır.

- Sıcak-soğuk su ihtiyacını karşılamak ve cezaevlerinde hijyeni sağlamak cezaevi idaresinin yükümlüğündedir. Ancak mahpusların temizliğini sağlayacak koşulların sağlanmadığı ve su ihtiyacının giderilmediği, hatta arsenikli su verildiği gözlenmiştir. Bu olumsuzluklar, tutuklu ve hükümlülerin sağlık sorunlarını da gündemde tutmaktadır.

• CGTİK m. 88/1. hükmünce cezaevi idareleri hükümlünün kişiliğini geliştirecek, yeni beceriler edinmesini sağlayacak sosyal amaçlı faaliyetler düzenlemekle yükümlüdür. Ne ki, cezaevlerinde yasaca güvence alınmış bu hak yok sayılmaktadır.

• Cezaevi içi sohbet ve görüş hakkı; Adalet Bakanlığı'nın 22/01/2007 gün ve 45/1 sayılı genelgesinin ortak etkinlikleri düzenleyen 3. Bölüm'ünün 13. maddesine ile düzenlenmiş ve buna göre hükümlü ve tutukluların, 10 kişiyi aşmayacak gruplar hâlinde ve idarenin gözetiminde, açık görüş alanlarında veya diğer ortak yerlerdeki sosyal faaliyetler çerçevesinde haftada toplam 10 saati aşmamak üzere sohbet amacıyla bir araya getirilebileceği hükme bağlanmış olduğu halde bu hak uygulama alanı bulamamıştır.

• Ziyaretçi ve görüş hakkı bireyin en temel haklarındandır. Ancak mahpusların uzak cezaevlerine sürgün edilmeleri neticesinde ekonomik yetersizliklerden ötürü aileler ziyarete gelememekte, ya da idarenin görüş günlerini keyfi biçimde değiştirmesi nedeniyle mahpuslar ile aileler bu haktan mahrum kalmaktadırlar. Sürgünlerin gayesi mahkûmları yalnızlaştırmak alenen yok etmektir. Görüşçüsü gelmeyen mahkûmlar, yalnızlaşmakta, yaşamdan iyice ümitlerini kesmekte, intihara yönelmektedirler.

• Haberleşme ve iletişim hakkı da cezaevlerinin keyfi uygulamalarından nasibini almıştır.

• Süreli ya da süresiz yayınlardan yararlanma hakkı idarenin keyfi uygulamalarına kurban edilmektedir.

• Uygun fiziki koşulların sağlanması; CGTİK Madde 63 hükmü ile güvence altına alınmıştır. Ancak uygulamada, oda ve yatak sayıları yetersiz olup, yine cezaevi yönetiminin yatakları mahpuslara para karşılığı sattığı mahpusların şikâyetleri arasında yer almaktadır. Hijyen koşulları ise olumsuz olup hastalıklara davetiye çıkarır niteliktedir.

• Hükümlünün muayene ve tedavi hakkının ihlal edildiği, mahpusların adeta ölüme gönderildiği bir başka olumsuz haldir. Mahpusların pek çoğu sürekli tedavi gerektiren ve ölümcül sonuçlara yol açabilecek hastalıklara yakalanmış durumdadır. Olumsuz cezaevi koşullarının da bu hastalıklara yol açtığı gözlenmiştir. Cezaevinde kalan tutuklu ve hükümlülerin yaşamlarından devlet sorumludur. Devletin alacağı tedbirler ile tutuklu ve hükümlülerin fiziksel ve ruhsal koşullarını en iyi şekilde sağlamakla yükümlü olması

gerekirken, hükümet cezaevlerini adeta ölüm kuyularına dönüştürmüş durumdadır. Bu kişilerin tahliye edilerek tam teşekküllü hastanelerde tedavi altına alınması gerekmektedir. Fakat ne var ki, cezaevi doktorları dahi bu hastalarla ilgilenmemekte, önüne gelen vakıaları psikolojik rahatsızlık kategosirine sokarak geçiştirmektedirler. Ve neticede her geçen gün bu hasta tutuklu ve hükümlüler ölüme biraz daha yaklaşmaktadır. Oysa devletin görevi öldürmek değil yaşatmak olmalıdır.

Hasta Tutuklular

Sayıları an itibariyle 163'ü ölüm sınırında olan toplam 526 hasta mahpusun durumu cezaevlerinde yaşanan sorunların en başında gelmektedir. Ne var ki bu insanlar tahliye edilmemekte, cezaevlerinin olumsuz, hijyenden, gıdadan yoksun koşullarında adeta ölüme terk edilmektedirler. Yaşanan dramın özeti budur. İçlerinde yaşı 70-80 arasında olan mahpuslar da olmak üzere, felç, kanser, ameliyatlı yüzlerce kişi cezaevlerinde ceza içinde cezaya maruz bırakılmaktadırlar.

Yine hasta mahpuslar arasında uzun zamandır tutukluluk hali devam edenler de bulunmaktadır. Yıllardır giderek sayıları artan hasta tutuklular için hiçbir düzenleme sorunu halletmediği gibi uygulamada da sorunlar hiçbir biçimde aşılmış değildir. Oysa tutukluluk hali bir ceza değil bir önlemdir. Ancak cezaya dönüşmüş olan bu durum, hasta tutuklular açısından katmerlenmektedir. Hayatının son günlerini yakınları ile geçirmeleri gerekirken, cezaevinin hijyenden ve sağlık için elverişli tüm koşullardan yoksun, gerekli ve yeterli sağlık imkanlarından yararlanması engellenerek ve psikolojik olarak olumsuz koşullarda yaşamaya mahkum edilen hasta tutuklular için Ceza Muhakemesi Kanununda bu sıkıntıları çözecek bir düzenleme yapılması elzemdir.

Adli Tıp Kurumu'nun bilimsellikten uzak ve taraflı kararları da hasta tutukluların maruz kaldığı durumun en başat nedenlerindendir. Adli tıp hizmetleri 1982 yılında 2659 sayılı yasa ile Adli Tıp Kurumu'nun resmi bilirkişilik görevini yerine getirmesi için yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile adli tıp hizmetlerinin verilmesinde yaşanan sorunların giderilmesi amaçlanmış ise de Adli Tıp Kurumu merkezi yapılanmayı güçlendirmiş ve adli tıp alanında bilimsel gelişmeyi engelleyici, çelişkili ve yetersiz kabul edilen kararları çözüme bağlayıcı özelliği ile birlikte bilimsel niteliğini de yitirmeye başlamıştır. Oysa bilirkişilik, hizmetin niteliği gereği herhangi bir konuda verilecek objektif, teknik ve bilimsel görüştür.

Bilirkişiliğin esası bilimsel görüşün özgürce sunulabilmesidir. Kurum; 12 Eylül rejiminin etkisinde yapılmış düzenlemelerin ruhunu yansıtmaktadır.

Kurumun resmi bilirkişilik yapmak üzere kurulduğu, bu bağlamda da tutuklu ve hükümlülerin tahliye ve infazın ertelenmesi kararlarının verildiği merci olarak değerlendirildiği düşünüldüğünde durumun vahameti daha da görünür olmaktadır. Zira Adli Tıp Kurumu, ölümcül hastalar için dahi raporlarını geciktirmekte, verdiği raporlarda ise tutuklunun hastalığının ciddiyetinin aksine kararların altına imza atabilmektedir. Örneğin Kurum, cezaevi koşullarında hastalıkları iyice ağırlaşan hasta mahpuslara ya rapor vermemekte ya da kanser gibi tedavisi ev ortamında bile mümkün olmayan hastalıkların cezaevi koşullarında tedavi edilebileceğine yönelik raporlar vermektedir. Adalet Bakanlığı verilerinden de anlaşılacağı üzere Adli Tıp Kurumu'nun kötü uygulamaları nedeni ile infazı geri bırakılmayan ağır hasta mahpuslar cezaevinde yaşamını yitirmekte ya da tahliye olduktan birkaç gün sonra yaşamlarını yitirmektedirler.

Bu bakımdan, hasta tutuklu ve hükümlülerin durumlarının ciddiyetle incelenebilmesi için sağlık konusunda devlet eliyle yaratılan bu tekelleşmenin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Her türlü teknik donanıma sahip, modern cihazlarla donatılmış tam teşekkülü devlet hastanelerinin raporlarının kabul edilmemesi bu sorunların asıl kaynağıdır. Hastane kurulları tarafından verilen raporları kabul etmeyerek kendi kurumlarının itibarını düşüren bu anlayış her yönüyle sakattır. Ayrıca ilk olarak tam teşekküllü hastane raporunu arayan, bu raporun Adli Tıp Kurumu tarafından onaylamasının ardından Cumhuriyet Savcısının vereceği olumlu karar üzerine durumu tayin edilen hastanın mağduru olduğu bu yoğun bürokrasi en büyük insan hakları ihlallerindedir.

Yine verilen sağlık raporlarına karşı itiraz yolunun tanınmayarak, kişinin durumunun daha da ağırlaşması üzerine aynı süreçleri yeniden tekrarlamasını beklemek hukukla bağdaşmamaktadır. Hasta tutuklu ve hükümlülerin revire çıkmaları, ring araçlarıyla hastanelere gitmeleri, sağlık raporları için uzun süre beklemeleri göz önüne alındığında bu tedavi ve başvuru sürelerin kendisinin ezaya dönüştüğü anlaşılacaktır. Hal böyle iken bilimsel bilgi, kişisel kanı, ayrımcı uygulama gibi herhangi bir nedenle olumsuz rapor almış ve sayılı günleri kalan bir hasta tutuklu veya hükümlünün itiraz hakkının olmaması kabul edilemez. Bu başta sağlık hakkı, hukuk devleti çerçevesinde değerlendirilmesi gereken en tabii bir haktır.

İHD Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Türkdoğan vicdani ve insani bir mesele olan hasta mahpuslara ilişkin dile getirdiği hususlar tutanaklara şu şekilde yansımıştır:[180]

" Ben şunu vurgulamak istiyorum, cezaevlerindeki duruma biraz değinmek istiyorum: Ben hasta mahpus listesini Komisyonunuzun uzmanına da gönderdim. Bakın, şu anda bu ülkede çok sayıda ağır hasta mahpus var ve bu insanlar ölüyor. Bu, insani bir durumdur. Dolayısıyla, bu insanların acilen tahliye edilmesi gerekiyor. Bakın, bu insanların çok büyük bir kısmı zaten tahliye olduktan sonra evlerinde ölüyorlar. Yani, "veda hakkı" diye bir hak var. O listedeki insanların çok büyük bir kısmı kanser hastası, ilerlemiş kanser hastaları. İnanın ki Hükûmetin bütün üyelerine verdik bunu, hep önümüze Adli Tıp Kurumu engeli çıkarılıyor. Parlamentosunuz, kanunu değiştirin, bir çözüm bulun buna. Yani, çözümü nasıl bulacağınız sizin bileceğiniz bir konudur ama birçok insan… Gerçekten, bunu vicdan kaldırmıyor yani buna mutlaka bir çözüm bulunması gerekiyor. Ben o konuda Parlamentomuzun daha duyarlı olacağını düşünüyorum ve Hükûmetin bu konuda daha, tedbirler alması gerektiğini düşünüyorum. Biliyorsunuz, ocak ayında kanun değişikliği yapıldı, artık hayati tehlike şartı yok, hayatını tek başına devam ettiremeyen… Ama bu "adli tıp raporu" dendiği anda Adli Tıp Kurumu karşımıza duvar gibi dikiliyor."

13.06.2013 tarihinde Bolu Cezaevi ziyaretinde yapılan Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Cezaevi Alt Komisyonu'nun siyasi tutsaklar ile yaptığı görüşmelerde hasta tutsakların durumunun aciliyetine dikkat çekilmiştir. Siyasi tutsaklardan Rıdvan Çelik bu konudaki görüşlerini şöyle aktarmıştır;[181]

"Ufak bir operasyon geçirdim burundan. Şehabettin Yücel vardı, orada ameliyat oluyordu kanserden. Orada kendisine bakıyorduk, çok trajik bir temelden şehit düştü. Yani, bu bahsedilen üç dört ay önce bir yasa çıktı hasta tutuklular, hükümlüler için, mesela o esnada çıkarıldı o yasa, ona rağmen o arkadaşımız bırakılmadı. Çok trajik temelde de hayata veda etti. Şimdi, aradan üç dört ay geçmiş yani bir barış sürecinden bahsediyoruz yani bütün deneyimler şunu gösteriyor ki ilk etapta en azından hasta olan insanlar bırakılır veya hasta olan insanların sorunları çözülür ama bakıyoruz, bu süreçte bile 3-4 arkadaşımız şehit düştü yani bu sorunlar çözülemez mi?"

[180] 06.06.2013 tarihli Komisyon toplantısında

[181] 13.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu'nun tutanağı

Önemli olan, Kürt sorununun nihai ve adil bir temelde çözülmesidir yani bu çözülmeden, Kürt sorunu temel anlamda çözülmeden yani kimlik sorunu, kimlik anlamında, kendi kendini yönetme anlamında, dil hakları anlamında bu sorunlar çözülmeden bizim dışarı çıkıp çıkmamamız çok fazla önemli değil yani ben on dört-on beş yıldır içerideyim, bizim bazı arkadaşlarımız var yirmi yılın üzerinde, yirmi iki yılı bulan arkadaşlarımız oldu içeride yatıyor. Eminim, ömür boyu da yatarlar yani hiç sorun değil ama Kürt sorunu nihai anlamda çözülmediği zaman, talepler nihai anlamda bir sonuca bağlanmadığı zaman hiçbir şey değişmeyecektir yani hiçbir şey bu noktada sonuca ulaşmayacaktır yani bu sorun devam edecektir. Bizim bu süreçten beklentimiz anayasal temelde bu sorunun çözülmesidir. Fakat pratikte baktığımız zaman, zihniyet anlamında da birçok sorun var. Tamam, yasalar değişiyor da mesela bu hasta tutuklular için, hükümlüler için bir yasa çıkarıldı Mecliste ama pratikte bakıldığı zaman devletin bürokratik unsurları eski devleti koruma refleksiyle hareket ediyorlar, demokratik bir zihniyete ulaşmamışlar.

Cezaevi Alt Komisyonu'nun Bolu Cezaevi'nde görüştüğü hasta tutsak Nesim Özkan da yaşadıkları sıkıntıları şöyle dillendirmiştir;[182]

"Şimdi, bu hastaneyle ilgili kelepçelerden bahsedildi. Ben fazla uzatmayacağım, sadece bir iki soru soracağım. Özellikle, ben, bunu daha CHP milletvekilleri gelirken de söyledim. Ben 2 sefer endoskopi oldum, burnumdan endoskopi oldum, kelepçem açılmadı. O zaman orada görevli bir gardiyan da var, sağlıkçı orada. Ben soru sordum, bana verilen cevap budur: "Adalet Bakanlığı ve askerin arasında bir genelge var. Bu genelge, siyasi, özellikle PKK'lilerin, tutsakların eli açılmayacak." Bu ister endoskopi olsun isterse ameliyat olsun. Onda ben dava da açtım -yani bilgisayardan da çıkarabilirler- dava sonuçlanmadı, dava ret geldi. Şimdi, bu konuda, arkadaşlar bu kelepçe konusundan bahsetti, gerçekte ben epilepsi hastası olduğum için sık sık hastaneye gidiyorum geliyorum"

Cezaevi Alt Komisyonu'nun Diyarbakır D Tipi Kapalı Cezaevi'nde dinlediği ve geçtiğimiz aylarda tahliye olan Ümit Aydın ise hasta tutukluları yaşadıkları sorunları şöyle paylaşmıştır

"Yani ben hem karaciğer nakilliyim hem böbrek, diyalize giriyorum. Benden daha ağır olan arkadaşlar da vardır, kanser olan arkadaşlar da vardır. Yani bunların çok dikkate

[182] 13.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu'nun tutanağı

alınması gerektiğine, bir an önce diğer tedavi olması gereken arkadaşların tedavi koşullarının yaratılması gerektiğine inanıyoruz…"[183]

Cezaevi Alt Komisyonu'nun Diyarbakır D Tipi Kapalı Cezaevi'nde dinlediği siyasi tutsak Mehmet Sait Yıldırım, hasta tutsakların durumunu şu sözler ile özetlmiştir.

"Yani yanımdaki arkadaş kanser hastası, yarası açılmış kanıyor, Ümit arkadaş öyle. Yarın bu arkadaşımızı kaybedersek ki üç gün önce kaybetme riskiyle karşı karşıya geldik, bu arkadaşımız fenalaştı, yani biz kaybedeceğiz diye korktuk. Bir arkadaşımızı kaybedersek acaba bu sürece nasıl etkisi olabileceğini, olumsuz etkisi olabileceğini düşünmenizi istiyorum. Bakın, biz ölümüne bu süreci başlatırken katkımızı koyduk, ölümüne açlık grevine girdik bu süreç başlasın diye, önderliğimizin önü açılsın, bu süreç başlasın, böyle bir irademiz var. Şimdi bir de bu tersine dönerse, yani bu da tersine dönerse kötü olur, dönmesin diyoruz, bu kolaydır."

".....Ankara'da zihniyet değişirse, bizim milletvekillerimize kelepçe vurulmazsa bu zihniyet değişikliği, kastettiğimiz durumlar karşılanır.

Şimdi, bu yukarıdaki idareden kaynaklı sıkıntıları öne çıkarmamız bence çok gerekli değil. Onları burada kendi aramız konuşup halledebiliriz. Biz, Ankara'daki zihniyetin değişmesi üzerinde konuşursak sanırım daha doğru olur.

Ümit arkadaşımız bir ay önce hastaneye giderken onu götüren askerlerden birisi "Ya, sen ölsen de kurtulsaydık." Yani bu bile söyleniyor. Bu, buradaki yetkilerin sorunu filan değil. Tutuklu bir arkadaştır, KCK dosyasından tutuklu bir arkadaştır ve durumu budur. Bu durumuyla burada tutuluyorsa bence "Buradan götürülürken kelepçe takılıyor mu, takılmıyor mu?" bu çok basit ayrıntı olur, özü gözden kaçırabiliriz. "

Siyasi Tutuklular

Kamuoyunda KCK operasyonu ve davaları olarak bilinen yargılamalar; başta Kürt Meselesi olmak üzere Türkiye halklarının birçok alanda karşılaştığı meselelerin özgür barışçıl ve demokratik siyaset zemininde çözümünü savunup bu konuda aktif mücadele yürüten Barış ve Demokrasi Partisini ve temsil ettiği siyasi geleneğin politik aktörlerini, iktidara muhalif sivil toplum örgütü temsilcilerini, avukatları, insan hakları savunucularını,

[183] 14.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu tutanağı

gazetecileri, bilim insanlarını, yargısal ve polisiye yöntemlerle bastırma, sindirme ve susturmaya yönelik siyasi operasyonlardır.

Bu operasyonlara yönelik yargı süreci hala devam etmekte, yukarda sözünü ettiğimiz gazeteciler, avukatlar, seçilmişler hala cezaevinde, hala gizli tanık delilleri ile tutuklu bulunmaktadırlar. MİT yahut emniyet elemanlarınca verilen gizli tanık ifadeleri delil gösterilerek arkadaşlarımız hukuksuz bir biçimde cezalandırılmaktadırlar. Üstelik tutukluluk artık bir tedbir olmanın ötesine geçmiş; cezaya dönüşmüştür. Zira Diyarbakır ana davada yargılanan birçok kişi yargılandıkları davada öngörülen cezalarının alt sınırını hâlihazırda tutuklulukta geçirmiş, hatta bazıları alt sınırdan da fazlasını tutuklu olarak geçirmiş bulunmaktadırlar. Bu durum aslında cezaevinde bir nevi rehin olarak bulundurulduğu izlenimini pekiştirmektedir.

Siyasi iradenin hukuku hiçe sayan yaklaşımının yanı sıra yargılamaları gerçekleştiren, karar veren mahkemeler ise bağımsız bir güç olduklarını unutarak tamamen bu düzmece sisteme uygun, hukuk ve insan haklarını hiçe sayan kararlar vermeye devam etmektedirler. [Örneğin Malatya 3. Ağır Ceza Mahkemesi; Adıyaman, Tunceli ve Elazığ'da gözaltına alınarak, KCK davalarında yargılanan 2'si tutuksuz 17 sanığı, 7 yıl ile 13 yıl 10 ay arasında hapis cezalarına çarptırdı.] İddianameler tamamen gizli tanık beyanları esas alınarak düzenlenmekte, mahkemeler de başkaca hiçbir delil ikamesine dahi gerek görmeksizin bu beyanlar uyarınca karar verebilmektedir.

Netice itibariyle KCK adı altında yürütülen operasyonlar ile Kürt basını, gazeteciler, siyasetçiler avukatlar topyekun bir hukuksuzluğa maruz kalmıştır. Bu operasyonların, yürütülen yargılamanın hiçbir dayanağı hiçbir gerçekliği olmadığını, tamamen kurmaca bir durum olduğunu 4 yıldır, bu operasyonların başladığı günden beri söyledik. Nitekim yargılamaların seyri, verilen kararlar, cezaevindeki tutsaklara dair sert uygulamalar bunu her daim kanıtlamıştır. Cezaevindeki insanların demokrasi, özgürlük için verdikleri insan hakları mücadelesi gözler önündedir. Böylesi erdemli bir mücadelenin cezalandırılmasının yanlışlığını bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Zira demokratikleşmenin, barışın ve hukukun üstünlüğüne dair güvenin yeniden tesisi için bu kurmaca davaların bir an evvel sonlanması zorunludur.

14.06.2013 tarihininde Cezaevi Alt Komisyonu'nun Diyarbakır D ve E Tipi Cezaevlerinde aralarına tutuklu vekillerin de olduğu siyasi tutsaklar cezaevlerindeki koşullar ve çözüm sürecine ilişkin görüşleri şöyle ifade etmiştir; [184]

Tutuklu BDP Şırnak Milletvekili Faysal Sarıyıldız:

Biz bu demokratik çözüm sürecini çok önemsiyoruz çünkü bu sürecin mimarlarından biri, hatta en önde geleni Kürt halk önderi Sayın Öcalan'dır. Sayın Öcalan'ın belirttikleri Kürtlerin büyük çoğunluğu için, neredeyse tümü için gerçekten bağlayıcı, büyük bir güven unsuru. Yani şimdi tabii, böyle olunca Kürtler, hepimiz çok stratejik yaklaşıyoruz, önemsiyoruz. İşte bu süreç için aslında üç aşamalı bir program ifade edildi, dile getirildi. Bu ifade edilirken aynı zamanda Hükûmetin de aslında "evet" dediği anlamını çıkardık. Siyaseti az çok anlayanlar o anlamı çıkarır. Birinci aşaması kazasız belasız aşıldı, bitmek üzere. Şimdi, biz gelip ikinci aşmaya dayanmışız. Oysa sanki hiçbir şey yokmuş gibi, sanki gerçekten bu ülkenin aslında on yıllarca yaşadığı çok ciddi toplumsal bir sorun yokmuş gibi bir devlet ve hükûmet tavrıyla şu an karşı karşıyayız. Bizde özellikle son zamanlardaki sessizlik, son zamanlardaki mevcut durum, tavır, Hükûmetin sürece bizimle aynı şekilde stratejik yaklaşmadığı, çok konjonktürel yaklaştığı, aslında güncel durumlara göre politika ürettiği izlenimi geliştirdi. Yani böyle olması hâlinde herhâlde çok fazla açmaya gerek yok yani şu ana kadar olanların çok daha ötesinde, hiçbirimizin görmek istemediği, karşılaşmak istemediği şeylerle karşılaşacağız. Hatta, bu süreçte biz elimizden geldikçe neler olabileceğini seslendirmemeye, özellikle barış ikliminin tesis edilmesine, kadim sorunun farklı yöntemlerle, demokratik barışçıl yöntemlerle çözülebileceğine ilişkin algıyı, inancı halkımız arasında geliştirmeye çalışıyoruz. Yalnız, şu anki mevcut durum tam aksi bir duruma işaret ediyor. Yani arkadaşın da az önce belirttiği gibi, iyi bir niyetin, aslında bu sürece dair olumlu bir yaklaşımın olması hâlinde öncelikle içerideki hasta arkadaşların, ölümle yüz yüze olan arkadaşların… Şu an sadece burada değil, burada 10'un üzerinde kanser lastası var ve çoğu Ümit arkadaşın durumunda. Diğer cezaevlerinde benzeri durumda onlarca arkadaş var. Yani bu aslında siyaset konusu edilecek bir durum değil, çok insani bir şey.

[184] 14.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu'nun tutanağı

Tutuklu BDP Urfa Milletvekili Sayın İbrahim Ayhan

"Üç yıldır anlamını çözemediğim, bilmediğim bir şeyden dolayı içerideyim. Yani bir sürü spekülasyon yapıldı, işte, Ergenekon'a kurban edildik, işte bilmem "Birtakım siyasi hesaplardan dolayı siz içeridesiniz. Rehiniz, siyasal hesaplarla içeride tutuluyoruz." gibi alabildiğine güveni zedeleyici, sizin sisteme karşı, demokratik yaşama karşı umutlarınızı sarsıcı, umutlarınıza zarar verici birtakım şeyler söyleniyor ve üretiliyor. Bunları da görmek gerekiyor ve içerideki arkadaşlarda o kadar hikâyeler var ki. Yani bir taştan dolayı, bir limonun da taş olarak görülmesinden dolayı yirmi yıl ceza alan arkadaşlar var, çok dehşetengiz bir şey. Yargı nasıl bir algıyla, nasıl bir toplumsal anlayışla bu tür şeyleri verebiliyor gerçekten biraz orayı görmeniz ve biraz oradaki yaşananları bence dinlemeniz gerekiyor. Dehşet bir şey, ben anlatamıyorum. Bütün bunlar aslında o vesayetçi sistemin, vesayetçi yaklaşımın, toplumda otoriteleşme, kendini dayatma anlayışının tezahürü olarak değerlendiriyorum. Eskiden ordu bunu yapıyordu, biz bunu söylüyoruz, ordu bu vesayetçi anlayışı topluma dayatarak, toplumu jakoben bir tarzda biçimlendirme gibi bir yaklaşımı sergiliyordu. Şu anda, toplumu biçimlendirme mekânları yargı olmuştur. Yargı toplumu biçimlendirmeye çalışıyor."

"…….Tamam, demokratik yaşam, barış, özgürlük, kardeşlik; hepimiz bunu istiyoruz ve ben Türkiye'de bunu istemeyen -en ulusalcısından en şovenine kadar- bir insan olduğunu düşünmüyorum. Ama nasıl bir barış, nasıl bir yaşam, nasıl bir demokrasi? Burada işte ayrışıyoruz. Yani sizin bizleri anlamanız, bizim sizleri anlamamız gerekiyor."

"….Biz burada tutuldukça kendimizin anlaşılmadığını, seçim barajı kaldırılmadıkça, İmralı'ya tecrit uygulandıkça, hâlen bildik, klasik, koster bozuklukları ve keyfî uygulamalar söz konusu oldukça…"

"Çözüm Komisyonu olarak tarihî bir sorumluluk almışsınız ki bizim için en uygunu, en doğru olanı da Mecliste gerçekten bunun topluma ve halka mal edilerek gerçekleştirilmesidir ve bunu gerekliliklerini, bu tarihî sorumlulukların gerekliliklerini tarihî bir hamleyle, tarihî bir yaklaşımla gerçekleştirin."

Tutuklu BDP Şırnak Milletvekili Selma Irmak

"Şırnak Milletvekiliyim ben. Şırnaklılar 46 bin oyla seçtiler beni ve üstelik görmeden seçtiler. Ben cezaevindeydim, onlar gelip günlerce bu kapıda durup beni almayı beklediler ama olmadı. Ben cezaevinde elimden geldiğince onlar için bir şey yapmak istiyorum ama benim içimde kalan, bitiremediğim bir yasım var. benRoboski'ye gidemedim, Roboski gibi bir facia yaşandı ve ben onların yanında olamadım. Roboski'nin tüm süreçlerini içim kan ağlayarak takip ettim. Bu ülkenin kara lekesidir Roboski, yüz karasıdır. Kendi çocuklarını öldüren bir devlet olamaz, bu kendi çocukların öldüren bir baba gibidir."

Bir toplumun gerçekten kalıcı bir barışa ulaşması için temel argümanlarından bir tanesi kadın argümandır. Kadının olmadığı bir yerde barışın kalıcılaşması mümkün değildir. Böyle bir barış erkekler arası antlaşmadan öteye gitmez. Savaşın durduğu, barışın bir anlaşmaya sonuçlandığı ama toplumsal yapının her hâlükârda belirttiniz ya, savaş ne kadar haklı olursa olsun onun mağdurlarının gözetilmediği, onların taleplerinin dinlenilmediği, onların isteklerinin çok da kale alınmadığı bir barış anlaşması hâline gelir ve biter. Kadın demek, bana göre toplumsal yapının tamamı demek. Kadın nesneleştirilmiş toplumun tümünün temsili demek. Kadın gençlik demek, kadın yaşlı demek, kadın öteki demek, kadın öteki cins demek, kadın diğer azınlık, dinî mensuplar, kültürel mensuplar ve benzeri demek. Yani bu anlamda bir yapılanma olmalı. Bunun yanı sıra, işte diyelim ki bu barış yapılacak ama bu barışın tabii pek çok kesimi var, sadece Kürtler de değil. Buna dönük de belki perspektif daha geniş tutulabilirdi. Yani sorduğunuz için başlangıçta bunları ifade ediyorum."

Akil insanlar komisyonunun temelde yapması gereken şudur, siz de az önce belirttiniz: Bu devlet bu halka pek çok konuda doğru söylemedi. İşte diyelim ki demokrasi sorunlarımız vardı, bizim çok renkli bir yapımız var, çok dinli, çok dilli, çok etnik yapılı, çok kültürlü bir ülkeyiz. Biz tek bir parça olamayız yani teklik üzerinden bir politika yürütülemez. E, şimdi bunu bastırmak için kimi politikalar geliştirildi ve bu politikalar çoğu zaman can yaktı, can aldı. Bunun üstünü örtbas etmek için farklı söylemlere başvuruldu ve bu da toplumun zihninde bir şeyler oluşturdu yani bir algı oluşturdu. Terörist algısı çok güçlüdür örneğin batıda, Anadolu'da, vatan haini, bölücü, işte Sayın Öcalan için işte bebek katili, teröristbaşı vesaire. Bunlar oluşturulan algılar. "Kürt" denilince kafada otomatikman oluşturulan terörist algısıdır. Teröristten kasıt da nedir? Kürtler mesela bu kavrama bugünkü çapulcular

meselesinde olduğu gibi kendilerince farklı bir misyon, bir anlam yüklemişler. Onlara göre terörist, devletin ötekileştirdikleridir

PKK yapısı çok genç bir yapıdır. Yani şervan sayısı her geçen gün artıyor ve hâlâ da devam ediyor katılımlar, örneğin görüyoruz ve bu genç insanlar, bilelim ki özellikle bu son on yıl öfke biriktirdiler, öfkeyle bir yaşam sürdürdüler, savaşın içinde büyüyen çocuklardır bunlar ve bu çocuklar savaşa gittiler. Şimdi bu savaşı yürüten, bu çocuklardır. TMK'dan yargılanan, taş attığı için işkence gören, cezaevinde kalan, cezaevinde tecavüze uğrayan ya da tecavüz edilen arkadaşlarını duyan, anne-babasının, ablasının, amcasının, dayısının işkenceden geçtiğini ya da öldürüldüğünü gören, dili için çok sıkıntı yaşadığını, o eziklikle büyüdüğünü gören bir nesildir. Yani her yönüyle travmatik bir nesil ama düşünebilen de bir nesil, sorgulayan da bir nesil. Anne-babasını dinlemiyor. İşte Demirbaş örneğin çok önemlidir, Abdullah Başkanın oğlu. "Sen demokratik yolları denedin, olmadı, ben dağa çıkıyorum." diyor. Bu çok, tırnak içerisinde, sembol bir örnektir bence. Şimdi bu nesildir dağda olan. Bunların kolay kolay savaşı bırakması mümkün değildir. Eğer Sayın Öcalan olmasaydı ve onun sağduyusu olmasaydı onların hani Sayın Murat Karayılan da ifade etti "Biz ikna edemiyoruz." söylemi boş bir söylem değil, budur."

Sayın Öcalan'ın İmralı'da tutulması bu sorunun çözümünü zorlaştıracak bir yöntemdir. Bir an önce İmralı'dan çıkartılması gerekir, bir ev hapsi olabilir Mandela örneğinde olduğu gibi, görüşmeler daha rahat yapılabilir ve eminin daha fazla toplum üzerinde etkisi olabilir, daha fazla ikna edebilir."

M.Sait Yıldırım

"Bu anlamda, bu sürece, barış sürecine bizim cezaevleri olarak 8-10 bine varan bir sayımız var, maşallah hukuk devleti o kadar işliyor ki, yani milletvekillerimiz, belediye başkanlarımız dâhil yüzlerce, binlerce, 8-10 bin tutuklu var, bunun içinde toplumun bütün katmanlarını görebilirsiniz. Dağdaki militanından, PKK'li yöneticisinden PKK'yle hiç alakası olmayan, KCK dosyası adı altında getirilen milletvekiline, seçilmiş belediye başkanından meclis üyelerine, yaşlısından, gencinden, işte, Mehmet Emin Özkan arkadaşımız orada, Bahtiyar Aydın cinayetinden yargılandığı için, o olayın altyapısını sizler bizden çok daha iyi biliyorsunuz, tarihin karanlıkları da yavaş yavaş gün yüzüne çıkıyor."

Türk-Kürt kardeşliğinden bahsediliyorsa bu önderliğimiz Öcalan'ın ideolojisi, PKK'nin ideolojisinden insancıl, sosyalist, bütün topluma, bütün insanlığa eşit gözle bakan, Kürt'ü, Türk'ü ayırmayan ve Türk halkını da düşman değil kendi en büyük dostu olarak gören bu ideolojiden, bu önderlikten dolayıdır. Şunu Türkiye toplumuna inandırmanız gerekiyor bence: Şu PKK yerine gerçekten, hani biz hep terörist, ırkçılık, milliyetçilik dar şeyiyle suçlanıyoruz ya, bir gidin -bunu tartışmak için söylemiyorum- herkes, siyaseti, az çok savaşı bilen, dünyayı bilen elini vicdanına koyup şöyle bir on dakika düşünsün.

"Yani Türklerle bu kadar savaş ama Türk kardeşliğini de sonuna kadar bağrında taşıyan bir ideolojinin sahibidir ve bugün onun için önderliğimiz bu projeyi ortaya koyduğu zaman, bakın, Kürt toplumunun yaklaşımlarını görüyorsunuz. Akil insanlar bütün Türkiye'yi dolaştı, Kürt coğrafyasını dolaştı, bu coğrafyada nasıl karşılandı, Türkiye'de nasıl karşılandı? Şimdi, bu konuda AKP Hükûmetinin büyük sorumluluğu var. Bu süreci başlattıysa, gerçekten söylediklerinde samimiyse… Demin belirttiniz ya karşılıklı güven sorunu var, doğrudur, güven sorunu karşılıklıdır. Bizim de karşı tarafa güven vermemiz gerekiyor, bunun farkındayız ve biz bunun gereğini yaptığımıza inanıyoruz, bunun yeterince görülmediğini tahmin ediyoruz, görülmesini istiyoruz."

Kapatılan DTP'nin Genel Başkan Yardımcısı Bayram Altun

"90'lı yıllarda on iki yıl PKK davasından, örgüt üyeliğinden ceza aldım, infazım yapıldı. 2004'te çıktıktan sonra da legal demokratik mücadele içerisinde yer aldım ve bundan dolayı da en son, bildiğiniz gibi, 14 Nisan KCK ana operasyonunda tutuklandım ve bu beşinci yılda ancak mahkeme karşısında ifademi verebildim, geçen gün sıra bana geldi, beşinci yılda hâkim karşısında ifademi verebildim. Zaten iddianamenin hazırlanması bile iki yıl aldı ve gizlilik temelinde, avukatlarımız dahi nedenlerine ulaşamadı. Bu süreç bilindiği için çok fazla bunların üzerinde durmayacağım.

Yani demokrasi hepimize lazımdır. Yarın öbür gün tekrar size de lazım olur, bize de lazım olur. Öyle bir sistem kuralım ki bu sistem hemen bir kesimin elinde bir iktidar ve hegemonya aracına dönüşmesin. Herkes orada kendisini anayasal bir zeminde, gücünü anayasadan alarak kendisini örgütleyebilme, ifade edebilme, varlığını sürdürebilme, inancını ifade edebilme aynı şekilde, yani eşitlikçi, özgürlükçü, demokratik bir sistemi Türkiye'ye mal etmek, en önemli şey budur diye düşünüyorum, böyle bir şeyi Türkiye toplumuna kazandırmak."

Bu KCK tutuklamaları olduğu zaman Mehdi Eker şükredin manasında demişti ki: "Eskiden siz asit kuyularına atılıyordunuz, bak, bugün siz işte…" Bu farkı bile… Biz bunun birisine "açık soykırım" dedik, birisine "siyasi soykırım" dedik. Demek istediğim, geçmişin o en kirli, en kaba en despotik uygulamalarıyla kıyaslayarak "Daha ne istiyorsunuz? Bak, size bir kanal verdik, şunu da verdik, bunu da verdik." ya da işte, bayan milletvekilimizin de dediği gibi: "Daha ne istiyorsunuz?" mantığıyla yaklaşım olursa iyi de bu süreç şeye dönüşmez.

……– Bir ara bu sürgün furyası oldu, Kürdistan'daki cezaevlerinin çoğundan eskiden sadece hükümlüler götürülüyordu, şimdi tutukluların da bir kısmı götürüldü, oradan bazen götürülüp getiriliyor, bazen telekonferansla yapılmaya çalışılıyor. Şimdi, her şeyden önce buradan Karadeniz'e, Ege'ye, Tekirdağ'a kadar götürülüyor. Bu, en başta ailelerimizi cezalandırmadır."

Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi siyasi tutuklular ve genel af ile ilgili şu aktarımda bulunmuştur:

"…..Bu konuda, genel af konusunda dayatacak yani orada iktidar da, BDP de, CHP de el birliğiyle bunu çıkarabilirler ve bu konuda toplumda tepki çıkacağına da inanmıyorum çünkü emin olun, o durumda ulusalcıların genel af konusundaki baskısı daha faza olur, eğer kesinleşecekse ve genelde de tabii ki adil yargılanma çoğu mahkemelerde, iş mahkemesinde, normal cinayet davalarında olur ama asıl adil yargılanmanın yapılmadığı, adil soruşturmanın yapılmadığı dosyalar da "siyasi" diye tabir ettiğimiz özel yetkili mahkemelerdeki dosyalardır. Yani, soyut kavramlar üzerine, öngörü üzerine hükmün tesis edildiği ya da o kararın hiç incelenmeden onandığı dosyalar genelde özel yetkili mahkemelerdeki dosyalardır. Onun için, genel af bu süreci -tabii neresinde yapılabilir, ne zaman ilan edilebilir ya da yasa çıkarılabilir bilmiyoruz- perçinleştirir yani o toplumsal uzlaşının sağlanması gerekiyor. Eğer bu barış sürecinde yapılacaksa her tarafın yani hangi düşüncede, hangi siyasi partide kendini buluyorsa, görüyorsa ya da yer alıyorsa -bulunursa bulunsun- geçmişe sünger çekmesi gerekiyor. Yani, eğer hâlâ kan davasına takılacaksak, işte, "Şu şunu yaptı, bu içeride kalmalı, bu bunu yaptı bu orada olmalı." şeklinde yaklaşacaksak zaten bu süreç başarıya ulaşmaz ya da yasal olarak bitirsen bile zaten bir sonuç alınmaz."

"Yani şimdi, ilk etapta ben kendi adıma, bu altı aylık süreç içerisinde siyasi tutsakların dışarı çıkmasını bekliyordum. Şimdi, şu an kendi ilimden bahsedeyim: 4 milletvekilimiz var, 2 tanesi içeride. Şırnak il ve 6 tane ilçesi var, tabii biri AK PARTİ'nin vekili, bir tane belediye başkanı dışarıda diğerleri hepsi içeride. Belediye meclis üyeleri, il genel meclis üyeleri, parti

yöneticileri, kanaat önderleri, aklımıza gelebilecek… Şimdi, bunlar yasal değişiklikle mümkündür ve hatta 4'üncü pakette de bunlar konuşulur, tabii ki muhtemelen de Sayın Meclis de şeyin etkisinde kaldı, bu, sabote etmeye çalışan çevrelerin; özellikle basın yayın yoluyla bunların işlenmesi. "PKK'liler çıkıyor, Ergenekoncular dışarıda kalıyor." gibisinden bir algı yaratıldı. Muhtemelen orada paketin içinin boşaltılması sebebini buna bağlıyorum. Ama bence buna hiç gerek yok. Çünkü demin söylediğim gibi yani toplum kesinlikle bu konudaki değişimlere karşı herhangi bir refleksi olmayacak. Olacak çevreler de zaten hangi yönde bir karar alınsa da refleksleri olacaktır, son gezi olaylarında da bunu müşahede ettik."

"Ne olur? Şimdi, özellikle bu çatışma döneminde Ceza Kanunu'muzda çağımıza uymayan maddeler mevcut. Örneğin 220 6 var; gerçekten, bir hukukçunun, bir vicdanlı kişinin kabul edebileceği bir tanımlama değildir. Örgüt üyesi olmamakla beraber taammüden hareket etmek. 60 yaşındaki kadını getiriyor, filan eyleme katılmış, kadın alelade bir nevroza katılmış. Bir de ANF'den bir yazı koyuyor "Örgüt talimatıyla hareket etme…" 60-70 yaşında okuma yazma bilmeyen bir kadının zaten ANF'ye girmesi, oradan talimat alması mümkün değil. Yani ben kendi adıma söyleyeyim, on defa ANF'ye girmeye çalışıyorum belki bir sefer ulaşabiliyorum. 11'inci Sulh Ceza Mahkemesi veya herhangi mahkemenin kararıyla hep onlar önümüze çıkıyor. Yani 60-70 yaşındaki kadının orada okuyup da o talimatla oraya gitmesini beklemek mümkün değil ama maalesef, şu an bu şekilde içeride bulunan binlerce vatandaşımız var. Çünkü içeride olan sadece bölgenin siyasetçileri değil, alelade vatandaş da çağdaş hukukun kabul edeceği şekilde değil de çağımızın dışındaki kurallarla yargılanıp şu an içerideler. Yani dediğim gibi, Terörle Mücadele Yasası bu aşamada rahatlıkla kaldırılabilir, Ceza Yasamızda çağımıza uymayan bu maddelerin değiştirilmesi, yasa dışı örgüt üyeliği tamamıyla yeniden diğer modern ülkelerin maddeleri örnek alınarak yapılabilir ve bunlar yapıldığı zaman da zaten bu insanların dışarı çıkması da kolaydır. Ben kendi adıma söyleyeyim, kaç defa özel yetkili mahkeme üyeleriyle, başkanla ortam olmuş, sohbet etmişiz, hatta geçenlerde sitemim oldu, gittim yani "Nedir yani, Türkiye nereye gidiyor, siz nereye…" "Başkan, Meclis değiştirsin yasasını, biz de bırakalım yani topu bize atmasın. Yasa ortada, herhangi bir değişiklik yok, bizden bekliyorlar, biz de ona hazır değiliz." dedi. Yani ilk etapta yapılabilecek, o toplumun bu süreç yönünde herkesin yürüdüğü algısı yaratılması için bunun yapılabileceğine inanıyorum."

Tecrit ve İmralı Sistemi

İmralı Kapalı Cezaevi doğrudan tek bir bireye göre konumlandırılmış ve "yüksek güvenlikli" cezaevlerinin en temel eleştiri noktası olan özgün, bireyi doğrudan hedef alan özelleştirilmiş cezalandırma mantığına göre kurgulanmış uygulamaları ile bu anlamda belki de dünyadaki tek örnektir.

Nitekim 1999'dan yakın zamana kadar İmralı'nın tek mahkûmu Sayın Abdullah Öcalan olmuştur. Siyasi iradenin kararları doğrultusunda 15 Şubat 1999 tarihinde yarı açık cezaevi statüsüne son verilerek önce uluslar arası bir komplo ile Türkiye'ye teslim edilen Sayın Abdullah Öcalan için gözaltı merkezine dönüştürülmüş; ardından yasal statüsü belirlenmeden hem bir tutukevi hem de yargılamanın yapıldığı bir mekan olarak kullanılmıştır. Yargılamanın sonuçlanması ile de bir iç yönetmelik ile İmralı Adasında bulunan cezaevi "yüksek güvenlikli" tek kişilik bir cezaevi olarak nitelenmiştir.

İç yönetmelikle sağlandığı iddia edilen yasal statünün pratik ya da işlevsel bir sonucu olmamış sistem bir kişi özelinde siyasal süreçleri doğrudan gözeten devletin ilgili birimlerinin müdahalesi ile cezalandırma, cezanın doğrudan bireyin kişiliğini hedef alan özelleştirilmesi, bireyselleştirme mantığını da aşan daha karmaşık bir seyir izlemektedir. Yasal süreçler ve mevzuat daha çok başta Kürt kamuoyu olmak üzere ulusal ve uluslararası çevrelerin olası müdahale veya itirazlarının önlemekte bir araç işlevini görmektedir. Bu haliyle İmralı Cezaevi "yüksek güvenlikli" cezaevleri içinde doğrudan bireyin konumu ve izolasyonu, yalnızlaştırılması sistemini bireyden yola çıkarak izleyen, bir birey özelinde uygulamalar çerçevesinde kurulmuş olması ile özgün bir işleyiş ve mantığa sahiptir. Bu işleyiş ve mantık ise söz konusu Kürtler olunca kişi şahsında ulusal talepler ve aidiyetlerin yargılanması gerçeğini de beraberinde getirmektedir.

Yine, İmralı adasının nem oranının çok yüksek olması; tutulduğu koşulların ağır tecrit ve izolasyon gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde, uzun vadede burada bu ağır şartlar altında yaşamanın, insan üzerinde birçok fiziksel ve ruhsal tahribatlar yaratması kaçınılmazdır. Nitekim Sayın Abdullah Öcalan açısından sağlık koşulları hususu da kaygı yaratmaktadır. Zira İmralı, Yassıada, Sinop gibi ada ya da denize nazır cezaevlerinin tarihi, siyasal kimliği, muhalif özelliği ağır basan şahsiyetlerin idam edildiği ya da iklimsel ve çevresel koşullarıyla birlikte nemin, rutubetin, ayazın, kuşatılmışlığın, tecritin ağır etkisi altında zaman

içinde ölüme mahkum edildiği yerler olarak insan aklının hafızasında yer almaktadır. Bu konularda kapsamlı bir araştırma yapıldığında Türkiye Demokrasi Tarihi'nin önemli ve gizli bir yüzü de açığa çıkarılmış olacaktır.

İmralı Cezaevindeki yüksek güvenlik önlemleri, ailesi/yakınları ve avukatları ile görüştürülmesi/görüştürülmemesi sırasındaki keyfi tutumlar ve engeller, dış dünya ile bağlantısı önündeki engeller, tüm bu koşulların etkisi sonucu oluşan fiziksel ve ruhsal etkenler bir bütün olarak düşünüldüğünde, insan onuruna saygı gösterilmesi hakkının ihlali yanında, bu uygulamalar zalimane ve olağandışı bir ceza boyutuna ulaşmıştır.

Bu kapsamda yapılması gereken ilk iş İmralı tecrit sistemine son verilmesi ve Sayın Öcalan'ın siyasete ve çözüme katkı sunabileceği fiziki koşulların sağlanmasıdır. Bu gerçekleşmediği takdirde barışın sağlanabilmesi için gereken en önemli katkıdan mahrum kalınacağı açıktır. İmralı tecrit sistemi, bugün dünyada ve Türkiye'de bir benzeri olmayan, herhangi bir cezaevi mantığı ile açıklanamayan bir sistemdir. İmralı tecrit sisteminin Türk infaz yasalarında bir karşılığı yoktur. Tamamen keyfi ve esir mantığına dayanmaktadır. Bunun en büyük ispatı konjonktüre göre kurallarının değişmesidir. Büyük devlet iddiasındaki Türkiye bu utancı daha fazla sürdürmemelidir.

14.06.2013 tarihli Diyarbakır Cezaevi'nde dinlenen Şırnak Milletvekili Sayın Faysal Sarıyıldız'ın ifadeleri aşağıdaki gibidir:[185]

"Öncelikle, önderliğimizin koşullarının değerlendirilmesi, düzeltilmesi gerektiğine, yani bunun toplumsal bir hassasiyet olduğunun dikkate alınması gerektiğine inanıyoruz çünkü bu toplumsal birlikteliği en fazla güçlendirebilecek bir olgudur."

05.07.2013 tarihli Komisyon Toplantısında dinlenen Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'nin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Oysa bu son derece önemli. Belki bunların bu sürece katkıları ve bu süreci doğru anlamaları açısından, ben az önce baştan söyledim, dedim ki: İmralı'da başka görüşmeler olmalı. Gazeteciler gitmeli, siz gitmelisiniz ve bu aktarılmalı. Hatta mümkünse, evet, gazeteciler gitmeli, Bakanlık izin vermeli ve röportajlar yayınlanmalı, bu röportajlar yayınlanmalı. Bu, katkı sunacak, inanıyorum, bu olursa katkı sunacak. O açıdan, bu birincisi."

[185] 14.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu Tutanağı

14.06.2013 tarihli Diyarbakır Cezaevi'nde dinlenen Mehmet Sait Yıldırım'ın ifadesi:

"Yani bir tarafta devlet bütün imkânlarıyla, olanaklarıyla, Sayın Başbakan, Hükûmet, bütün bakanlar, bütün devlet kurumları, bürokrasi her şeyiyle yanında; bir tarafta yalnız bir insan, dışarıyla ilişkisi bile Başbakanın iki dudağının arasında, aylarca bir heyetin gitmesi bile bekletilerek yapılıyorsa bu çok eşitsiz bir şey, bu çok olumsuz bir şey. . Yani, bir Mandela örneğine bakılsın, nasıl adım atılmaya çalışılıyor?[186]

Koruculuk

Türkiye'de Kürt Sorunun çözümü için demokratik siyasi yöntemler yerine silahlı çözüm politikalarının devredilmeye konması sorunun çözümsüzlüğünü arttırma dışında bir işe yaramamıştır. Çözümsüzlüğü derinleştiren askeri yaklaşımlardan biri de koruculuk sisteminin hayata geçirilmesidir. Bu uygulama, güvenlik eksenli anlayışın doğasından kaynaklı Türkiye halklarına, Türkiye demokrasisine, Türkiye refahına ciddi zararlar veren uygulamaları içerisinde barındırmıştır. Bu uygulamaların önde gelenlerinden biri ise koruculuk sistemidir.

2012 yılının ilk aylarında başlayan Barış görüşmeleri ile beraber farklı bir konsept ortaya çıkmış, bu ortaya çıkış da kendi gerekliliklerini dayatmıştır. Ayrıca, Sayın ÖCALAN'ın 21 Mart 2013 tarihinde yaptığı demokratik siyaset çağrısı, silahların devreden çıkacağı bir süreci gündeme taşımıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında koruculuk sistemi, Bakanlar Kurulunun 27 Haziran 1985 tarih ve 9632 Sayılı kararı ile uygulamaya konulmuştur. Ayrıca 1993 yılında 13 ilde " Gönüllü Köy Koruculuğu" sisteminin de eklemlendirilmesi ile beraber koruculuk sistemi 35 ile yayılmıştır. Geçici olarak tasarlanan koruculuk sistemi 28 yıldır yürürlükte uygulaması ile beraber artık kalıcı bir hale dönüşmüştür. Buna karşın köy koruculuğunu düzenleyen yasal mevzuat incelendiğinde de köy koruculuğunun geçiciliğine sürekli bir şekilde atıfta bulunulmaktadır. İçişleri Bakanlığının Temmuz 2013 verilerine göre geçici köy korucusu sayısı 48.232, gönüllü köy korucusu sayısı ise 18.686 olmak üzere toplamda 66.918 korucu görev yapmaktadır.

Bu tarihsellik ve istatistiki bilgilerin yanı sıra hem koruculuk sistemi içerisinde bulunanlardan hem de bu sistemi ortaya koyan devlet anlayışından kaynaklı sosyolojik, siyasal, ekonomik ve

[186] 14.06.2013 tarihli Cezaevi Alt Komisyonu Tutanağı

adli sorunlara da değinmek gerekmektedir. Öncelikle yapılan araştırma ve yorumlara göre geçici olarak tasarlanan köy koruculuğunun kalıcı hale dönüştürüldüğü ifade edilmekte ve bu kalıcı hale dönüşme durumu çeşitli verilerle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin odak noktası koruculuk sisteminden kaynaklı sorunların en temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Korucuların bulundukları bölgelerde korucu olmayan yurttaşlarla yaşadığı sorunlar, birçok bölgede toplumun diğer kesimleri ile yaşadıkları sorunlar da gerek koruculuk sistemine yönelik bir eleştirel bakışın açığa çıkarılması gerekse de koruculuk sisteminin kurulmasına neden olan anlayışın aşılmasını ortaya koymaktadır. Son dönemde Türkiye'deki siyasal gelişmişliğin artması sonucunda koruculuk sistemi de kendi işlevini yitirmiştir. Sistemin sürdürülmesi ve işlevsizliğin derinleşmesi neticesinde bazı korucular sosyal ve adli vakaların içerisine girmiştir. Devlet belgelerine yansıyan ve bazı korucuların karıştığı sosyal ve adli vakaların sıralaması ise şöyledir: Uyuşturucu-silah-mühimmat- hayvan- tarihi eser Kaçakçılığı, yöresel toprak, arazi, arsa alıkoyma, dolandırıcılık, suç örgütü kurma, faili meçhuller, adam öldürme-yaralama-kaçırma, patlayıcı madde kullanma, zorla çek-senet imzalatma, zirai mahsul ve otları yakma, tehdit, çevre suçları.

Türkiye'de Kürt realitesinin kabul edilmesi ve barış için başlayan süreçle beraber koruculuk sistemi yeniden düşünülmeyi gerektiren bir sistem olarak ortada bulunmaktadır. Toplumsal ve siyasal barışın tesis edilmeye çalışılması devlet açısından koruculuk sistemini işlevsiz kılmış, toplum açısından ise koruculuk sisteminin lağvı için gerekli zamanın ve koşullarının oluştuğunun gerçekliği ile karşı karşıya gelinmesini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte; bu yönlü atılacak bir adım Türkiye'de normalleşme sürecinin içeriği ve yaşanması açısından çok önemli bir noktada durmaktadır.

Üyelik için Müzakereleri süren Avrupa Birliği'nin Koruculuk sistemine yaklaşımı da yine aynı paraleldedir. Avrupa Birliği'nin (AB; 2010) İlerleme Raporunda terörle mücadele kapsamında istihdam edilen köy koruculuğu sistemi hakkında "Devletten maaş ve silah alan köy korucuları ile ilgili olarak herhangi bir adım atılmamıştır. Kara mayınları ve köy koruculuğu sistemi endişe kaynağı olmayı sürdürmektedir" ifadeleriyle eleştirilmiş, koruculuk sisteminden vazgeçilmesi önerilmiştir.

Bu bağlamda, topumda inşa edilmekte olan barış sürecinin sağlam temeller üzerine atılması adına koruculuk sisteminin lağvedilmesi zaruri ve önemli adımların başında gelmektedir.

Koruculuk sisteminin ortaya çıkışı üzerine değerlendirmelerde bulunan Bitlis Milletvekili Hüsamettin Zenderliğolu şu değerlendirmelerde bulundu:

"Devlet, PKK'yi etkisiz kılmak için üç politika izlemiştir. Bu politikalar köy koruculuk sistemi, köy boşaltmaları ve olağanüstü hâldir. Koy koruculuğunun amacı, kolluk güçlerinin yetersiz kaldığı durumlarda coğrafi şartlara dayanıklı ve bölgeyi iyi bilen köyleri maaş karşılığı silahlandırmak ama en önemlisi, Kürt'ü Kürt'e kırdırma politikasıyla halk arasında koruculları yeni paramiliter güç aracılığıyla korku ve güvensizlik yaratmak. Koruculuğu kabul etmeyenler ise PKK'yle savaşmak konusunu reddeder."[187]

Koruculuk kurumunun aynı zamanda sürekli suç üreten bir mekanizmayı içinde barındırdığını söyleyen İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel bu konuda şu açıklamalarda bulundu:

"Bu koruculara ilişkin meselede bu bugünkü sorun değil. Mesela, 1996 yılında o dönemin Başbakanı Erbakan döneminde de bir veri var, diyor ki: "Güneydoğuda koruculuk sistemi eroin şebekeleri gibi çalışıyor." MİT'in raporuna dönüştürerek… Mesela, Komisyon olarak bu raporu isteyelim. O dönem 23.222 geçici köy korucusunun işine de son verilmiş. Yani, bunlar şimdi olan bir durum değil. Yani, MİT'ten bu raporu isteyelim. Şimdi, mesela İçişleri Bakanlığının 2006 yılında açıkladığı verilere göre köy yakma, tecavüz, uyuşturucu ve işkence gibi birçok şeyde 5.200'ü aşkın suç işlenmiş. En son Bilge köyü katliamını biliyorsunuz yani bir katliam yapıldı, yine korucular katliam yaptı. Yani, bu var olanları ortaya koymazsak nasıl olacak? Ki bu katliam da sizin iktidarınız döneminde oldu. Yani, korucuların işlediği suçlar o kadar çok ki bunları böyle bir devlet refleksiyle hemen sahiplenme ya da işte bu askerlere ilişkin, örneğin Bingöl meselesini de gündeme getirdiğimizde "Bizim askerimiz yapmaz, bizim polisimiz yapmaz, bizim korucumuz yapmaz." gibi bir havayla bu iş çözülmez, yapanlar var. Tabii ki biz de toptancı bir yaklaşım içerisine koymuyoruz. Konuşmamı yaparken de öyle dedim, yani dedim ki koruculları topluma kazandırırken de iki noktada bakmak lazım. Bir, gerçekten hiç suça bulaşmamış, bir şey yapmamış insanları siz bazı yerlerde görevlendirebilirsiniz, istihdam edebilirsiniz ama suça bulaşmış olanları görevlendiremezsiniz, insanların vicdanına dair… Askerler açısından da bu böyle, polis açısından da bu böyle. Siz eğer vicdanlı olacaksanız… Bu ayrımı yapmadığımız sürece çözüm süreci de gelişmez. O açıdan yani biz boşuna ya da hiç olmamış bir olayı sadece devleti karalamak için falan

[187] Komisyonun 12-06-2013 tarihli toplantı tutanağı

yapmıyoruz yani. Devleti karalamak için hiç bu kadar bizim konuşmamıza da gerek yok, bu Çözüm Komisyonuna da gerek yoktur. Bir savaş var, çalışma var, bu çatışmanın çözümünün nasıl olabileceği konusunda konuşuyoruz." [188]

Koruculuk müessesinin hızla lağvedilmesi gerektiğini belirten Bingöl Milletvekili İdris Baluken: *''Önce, PKK'nin elindeki askerlerin ve kamu görevlilerinin bırakılması, sonra ateşkes ilanı, şimdi geri çekilme hamlesinin başlamış olması bu silahsızlanma ortamına tabii katkı sağlayan ciddi unsurlardır diye düşünüyoruz. Bununla beraber, aslında bir bütün olarak bölgede silahsızlanmayla ilgili bir sürecin de yürütülmesi gerekiyordu yani bir tarafta -siz "2 bin" dediniz- 2 bin silahlı gerillanın geri çekilme süreci başlamışken 70 bine yakın paramiliter gücün, korucuların ya da daha geçmişte sizin de ağır bir bedel ödediğiniz jitemvari gladyo yapılarının da hızla lağvedilmesi, en azından ellerinden silahların alınması ve bu süreçle ilgili bir şeyin yürütülmesi gerekiyordu.''* Şeklinde açıklamalarda bulundu.

Orhan Miroğlu koruculuğun kaldırılması ile ilgili komisyonda yaptığı konuşmada şu hususlara değinmiştir: [189]

"*Koruculuk meselesi… Şimdi, devlet cenahından yapılan açıklamalara bakıyorsunuz, ben o açıklamalara çok katılamıyorum. Mesela, korucuların silahsızlanması zaten gündemde yani herkes bunu konuşuyor ve bu çok normal bir şey, elbette ki 70 kişilik paramiliter bir gücü barış süreci varken ve bu selametle yoluna devam ediyorken korumanın bir anlamı yok. Şimdi, devlet cenahı şöyle anlıyor -daha doğrusu Hükûmet çevreleri- yapılan açıklamalarda şunu görüyoruz, diyorlar ki: "Sorun olmaz bu, biz başka alanlarda istihdam ederiz, maaşlarını orada öderiz." Mesele, bir maaş ödeme meselesi değil. Çok büyük, karşılıklı işlenmiş suçlar ve kabahatler var, çok büyük acılar var. Korucu liderleri bazen konuşuyorlar, görüyorum, mesela diyorlar ki: "Biz birbirimizi çok incittik ve bu insanlar şimdi dönecekler, biz aynı köyde yaşayacağız. Nasıl olacak bu?" Yani işin maddi yanı önemli değil, işin manevi yanı nasıl onarılacak? Çünkü, belli ki helalleşeceğiz elbette ki, belli ki birbirimizi affedeceğiz. Bunu hem PKK çevreleri kabul ediyor hem de korucu çevreleri ama korucular "Hiç biz bu halka karşı bir suç işlemedik." gibi bir anlayışla hareket ederlerse bu helalleşmeyi sağlayamayız. Aynı şey*

[188] 04-07-2013 tarihli toplantı tutanağı
[189] 13-06-2013 tarihli toplantı tutanağı

PKK için de geçerli. Korucu ailelerine karşı gerçekten insan hakları ihlalleri bakımından son derece önemli ve unutulmayacak eylemler söz konusu oldu. Oradan da tabii ki bir bağışlanma, bir özür dileme gündeme gelmeli yani "Biz korucular devlet tarafında çalışıyorlardı, bize karşı mücadele ettiler, biz de bunları yaptık, bunlar normaldir." denilemez artık. Yani karşılıklı sivillere yönelik özellikle, kadınların, çocukların hayatını kaybettiği birçok eylemde payı olanların bu payı bir biçimde kabul etmesi ve bunun üzerinden… Yani unutarak helalleşme olmaz, hatırlayarak helalleşme olur. Unutarak helalleşme dediğiniz zaman, o yaralar, o acılar sonsuza kadar kanamaya devam eder."

Koruculuk tartışmalarında komisyonda söz alan Çankırı milletvekili İdris Şahin koruculuk kurumunun tamamıyla terörün bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirterek şu belirlemelerde bulunmuştur: [190]

"Olayların içerisinde münferit hadiseler olabilir ama ben bir hususu da burada söz almışken ifade etmek istiyorum, koruculuk sistemiyle alakalı. Şimdi, koruculuk sistemi terör olaylarının bir sonucu mu, yoksa terör olaylarından daha öncesinde var olan bir kurum mu, onu değerlendirmek lazım. O bölgede baş gösteren terör hadiseleri sonrasında kurulmuş bulunan bir sistem. Dolayısıyla, koruculuk müessesesi terör olaylarının bir sonucudur. Terör olayları olduğu için bu sistem kurulmuş, daha sona ermeden koruculuğun kaldırılmasını talep etmek, ben değerli hocamıza sormak istiyorum bunu, terör sona ermeden koruculuğun kaldırılmasını talep etmek gerçekçi midir, ya da terörün sebebi olarak göstermek ne derecede mantıklıdır, bunun cevabını istiyorum".

Değiştirilmesi Gereken Sair Kanunlar

- 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun: İşbu Kanunu yürürlükten kaldırılarak, dinin devlet tekelinde ve güdümünde bir araç olarak kullanımına son

[190] 04-07-2013 tarihli toplantı tutanağı

verilmelidir. Yerine devletten bağımsız, daha özerk dini kurumlara olanak tanıyan ve tüm inanç ve mezhepleri dikkate alan bir kanun çıkarılmalıdır.

- 2659 Sayılı Adli Tıp Kurumu Kanunu: Adli Tıp Kurumunun işleyiş ve yapısı acil bir reformu dayatmaktadır. Kurumun hantal, bağımsız olmayan yapısı yıllardır büyük mağduriyetlere yol açmıştır. Halkı tek merkezden yürütülecek hizmetlere bağımlı kılan ve bu hizmeti de gerektiği gibi sunmayan Adli Tıp Kurumu'nun kanunun değiştirilmesi gerekmektedir.

- 805 Sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun: Faşist ülkelerde dahi görülmeyen bu kanunun bir an önce yürürlükten kaldırılması gerekmektedir.

- 5543 Sayılı İskan Kanunu: Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırı olan, seyahat hakkı başta olmak üzere insan hakları sözleşmelerinde güvence altına alınan hakların devletin keyfi tasarruflarına terk eden bu düzenleme ilga edilmelidir.

- 2559 Sayılı Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu: İfade ve düşünce hürriyetinin önündeki en büyük engellerden biri olan bu yasanın düzenlemelerinin çoğu demokratik bir toplumda kabul edilemez niteliktedir. Herkesin özgürce örgütlenmesini, tepkilerini şiddete başvurmaksızın demokratik araçlarla göstermesini engelleyerek, halkın protesto hakkını bir tek şahsın inisiyatifine bağlayan bu tür düzenlemelerin kaldırılması gerekmektedir. Yasanın demokratik esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi icap etmektedir.

- 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanunu: Yasa yürürlükten kaldırılmalıdır.

- 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu: 3., 7., 23., 41., 63. Maddelerde değişiklik yapılmalı içeriğindeki milliyetçi, ayrımcı ifadeler derhal kaldırılmalıdır.

- 1111 Sayılı Askerlik Kanunu (1., 2. Maddeler ve devamı)Askerlik hizmetinin zorunlu olmaktan çıkarılarak bu konudaki mevzuatın bu yöndeki değişiklikle uyumlu olarak yeniden düzenlemesi gerekmektedir.

- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu

- 442 Sayılı Köy Kanunu

- 2525 Sayılı Soyadı Kanunu

- 2802 Sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu
- 6087 Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu
- 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu
- 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun
- 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun (17., 19., 23., 26., 27., 28., 31., 32. Maddeler)

Demokratikleşme Paketine Yönelik Eleştiriler

Hükümetin aylardır dillendirdiği ve Türkiye demokrasi tarihinde en ileri adım olarak nitelediği demokrasi paketi açıklandı. Ancak hükümetin kendi programlarına, kendi taleplerine dönük ama bu yönü ile dahi, demokrasi, temel hak ve özgürlükler adına hiçbir şey vaat etmeyen bir paket olduğu kuşkusuzdur. Elbette Türkiye'nin malum demokrasi sorunlarını çözmek adına yasal düzenlemeler, ayları bulan çalışmalara gerek olmayacak kadar açıktır. Nitekim, Türkiye'nin değil, hükümet partisinin gündemi beklendi ve AKP'nin gündemine dair hazırlanan paket açıklandı. Ancak içerisinden çözüme yönelik; Devlet Güvenlik Mahkemelerini kaldıran, yargıyı demokratikleştiren, vatandaşını terörist görmeyen bir düzenleme çıkmamıştır.

Somut duruma bakacak olursak; seçilmelerinin üzerinden 2 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen Türkiye halklarının meşru temsilcileri olan milletvekilleri cezaevlerindedir. Yine cezaevleri çoğu KCK adı altında tutsak kılınmış, binlerce siyasetçi ve yurttaş ile doludur. Sebebi ise Terörle Mücadele Kanunu adlı yasa başta olmak üzere, anti demokratik ceza yasalarıdır. Cezaevlerinde yüzlerce hasta tutsak, cezaevlerinin sağlık ve tedavi açısından tehlike arz eden koşullarında adeta ölümü beklemektedirler. Siyasi irade, açıkladığı demokrasi paketi ile ülkeye demokrasinin geldiğini müjdelese de hala seçim barajı yerinde durmakta, hala anadil talebi gerçek manasıyla yerine getirilmemekte, insanların yaşadığı kentle ilgili karar verme hakkı, toplantı ve gösteri hakkı, Aleviler ve inanç gruplarının inançlarını özgürce yaşama hakkına dair herhangibir adım atılmış değildir. AKP, hala "-mış gibi" yaptığı düzenlemeler ile toplumu oyalamaya devam etmektedir.

Nitekim meclis kapanmazdan evvel parti olarak somut önerilerimizi hükümete sunmuş ve TBMM'nin demokratik ve özgür tartışma ortamının önünü kesen tüm engelleri kaldırmakla yükümlü olduğunu defalarca belirtmiştik. Zira daha demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygı duyulan bir düzen için yapılacak ilk iş bu adaletsiz sistemin, herkesin eşit olacağı bir düzene dönüştürülmesi elzemdir. Dolayısıyla talebimiz gerçek eşitliğin hayatın her alanında tam anlamıyla sağlanmasına imkân verecek düzenlemelerin evleviyetle ve ivedilikle hayata geçirilmesidir. Kürt Sorunun çözümü ve Türkiye'nin demokratikleşmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Ancak demokratikleşemeye dönük olamayan pakette %10'luk seçim barajının devamı bir öneri olarak sunulmuştur. Hala mevcut sistem bir tür tehdit unsuru olarak ilk sırada yerini almaktadır. Mevcut sistemin devamı noktasında bir karar verilirse Kürtlere iki seçenek dayatılmaktadır. Ya parti ile girip milletvekillerinden mahrum ol ya da bağımsız adaylarla gir hazine yardımından mahrum ol.

Dar bölge ve Daraltılmış bölge seçim sistemleri ise, her ne kadar olumlu yanları (milletvekili olmak için gerekli seçmen sayısının denkleştirilmesi, seçmenin vekili tanıması, vekilin yerelle daha çok ilgilenmesi vb.) dile getirilse de özünde iktidarın güçlendirilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle de çoğunlukçu bir demokrasi açısından oldukça sakıncalıdır. Ve en büyük iki parti dışında kalan diğer tüm partilerin parlamentodaki temsiliyetini engellemekte, birinci partinin aldığı oy oranından çok daha fazla bir oranla parlamentoda sandalye sahibi olmasına neden olmaktadır.

Yine dar bölge seçim sisteminde de daraltılmış bölge seçim sisteminde de en önemli sorunsal alan hiç kuşkusuz seçim bölgelerinin kim tarafından nasıl ve neye göre belirleneceğidir? Literatürde bu bölgelerinde belirlenmesinde mevcut iktidarların kendi çıkarlarına uygun davrandığı yönünde belirlemeler bulunmaktadır. AKP'nin de seçim bölgelerini belirlerken seçmen karakterlerini hesaplayarak kendi lehine olacak şekilde bir düzenleme içinde olacağını tahmin etmek hiçte zor olmasa gerek. Bu nedenle iktidarın lehine çizilecek sınırlara göre; BDP/Blok ister bağımsız adaylar ile ister parti ile seçime girsin (seçim barajını geçeceği varsayılırsa) son seçim sonuçlarına göre Fırat'ın Batısında (İstanbul, Adana, Mersin, Urfa!) milletvekili çıkarma olasılığı bulunmamaktadır. Bu

olasılık, adı geçen bölgeler başta olmak üzere Fırat'ın Batısından bugüne kadar desteğini almış olduğumuz bir milyondan fazla seçmenin kararını da olumsuz etkileyecektir. Kendi bölgesinde BDP/Blok adaylarının seçilme olasılığının olmadığını düşünen çok sayıda seçmen istemese dahi (yerel ve genel siyasetin baskısı altıda) büyük partilerden yana tercihini kaydırabilecektir. Bu kayma da BDP'nin genel oy oranını düşürerek baraj altında kalmasına neden olabilecektir. Demokratik siyasetin önü açılsın söylemlerimize verilen karşılık ne yazık ki bu biçimde karşımıza çıkmıştır. Vaziyet bu iken bu paketin adına "demokrasi paketi" demek de ironiden öteye geçmiyor ne yazık ki.

Ana sütü gibi helal ana dil hakkı da yine bu paket ile ötelenmiş ve özel okullarda yabancı dil ve lehçelerde eğitim hakkına indirgenmiştir. Anadilinde eğitim hakkı temel ve evrensel bir insan hakkıdır. Bu nedenle adı konulmuş, yasalarca tanınmış ve güvence altına alınmış olması ve tüm halklara ücretsiz ve kamusal olarak sunulması gerekmektedir. Başbakanın dediği gibi temel haklar pazarlık konusu olamaz aynı zamanda para ile de satılamaz.

Biz önerilerimizde İmar Kanunu değiştirilmeli, Cemevleri yasal statüye kavuşturulmalı diye somut öneri sunduk, yasa teklifleri verdik. Ancak Aleviler için öngörülen tek düzenlemenin bu isim değişikliği olması özde bir anlam ifade etmemektedir. Bu sadece Yavuz Sultan Selim adının 3. Köprüye verilmesine karşılık bir düzenlemedir. Alevi toplumunun bunu kabul etmesi mümkün değildir. Alevi toplumunun belleğindeki yavuz sultan selim imgesi ile suni toplum belleğindeki Hacıbektaşi Veli imgesi arasında büyük farklar mevcuttur. Biri katliamlarla anılırken diğeri insanlık için düşünsel emeği ve pratiği ile anılmaktadır. Bu ikisini eşitlemeye kimsenin hakkı yoktur.

Örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırıldığı ifade edilmiş ise bunun aslında bir zihniyet sorunu olduğu ortadadır. Nitekim siyasi soykırım operasyonları ile çok sayıda il ve ilçe teşkilatından yöneticimiz tutuklanmış olup siyaset yapma hakkı fiilen çok kere engellenmiştir. Bu anlamda, örgütlenme özgürlüğünün önünde düşünce ve ifade hürriyetine dair engeller kaldırılmaksızın yapılacak düzenlemelerin gerçek anlamda bir fayda getirmediği somut vakıalarla sabittir. Yine siyasi partiye üyelik konusunda engelleri kaldıran hükümet öte yandan binlerce parti yöneticimizin, üyemizin, sempatizanımızın sadece siyaset yaptığı için cezaevinde olmasına seyircidir.

Farklı dil ve lehçelerde propagandanın önünü açarak ülkeye demokrasi getirdiğini anlatan hükümet verdiği bu cüz'i hak için övünürken, bizim kamusal alanda anadil kullanımına dair önerilerimizi göz ardı etmektedir. Sadece siyaset alanında o da sadece seçim zamanını kapsayan kısıtlı bir özgürlüğün kabulü mümkün değildir.

Klavyelere özgürlük diyen başbakan aslında bahşettiği özgürlüğün ne denli kısır olduğunu bu tabir ile ifade etmektedir. Nitekim öngörülen değişiklik sadece X-Q-W'nin kullanımının önündeki müeyyideyi kaldırıyor, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanunda herhangi bir düzenleme söz konusu değil. Hal böyle olunca sadece klavye özgür oluyor, birey değil! X-Q-W; alfabeye katılmıyor, sadece kullanımı cezasız bırakılıyor. Yani vatandaş, doğan çocuğuna "Newroz, Welat" gibi isimler koyarken yine engelleme ile karşıkarşıya kalabilecektir. Bu paket içerisinde verilen özgülüğün en dar, en sınırlı hali ile verildiğini, daha doğrusu özgürlüklerin halka veriliyormuş gibi gösterildiğini, bir oyalamaca, bir kandırmacanın süregittiğini söylemek lazım..

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine dair düzenlemede de gösteri süreleri 1 ile 2 saate kadar uzatılmaktadır. Elbette toplantı ve gösterilerde uzatılan bir iki saatlik iyileştirmenin demokrasiye hiçbir faydası olmayacağı açıktır. Yine hükümet komiseri uygulamasının kaldırılması da bu görevin düzenleme kurullarına verilmesi nedeniyle bir anlam ifade etmemektedir. Nitekim Kurul, toplantının amacına çıktığını gördüğü durumda dağılma kararı alacak ve durumu kolluk amirine bildirecek, gösteri ve yürüyüş kanuna aykırı hale gelirse, gösterinin sona erdiğini ifade edecek. Düzenleme kurulu bunu yerine getirmezse, o mahallin en büyük mülki amiri kararı verecektir. Bu düzenleme aynı zamanda düzenleme kuruluna baskı ve otokontrol sistemi dayatmaktadır. Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde çok sayıda kişi yaşamını yitirmiş olup PVSK'da bir değişiklik yapılmaksızın polisin elinin güçlü olduğu bir durumda bu düzenlemelerin bir anlamı yoktur.

Elbette cezaevleri ile ilgili hiçbir düzenleme olmadığı gibi mevcut düzenlemenin uygulanmaması nedeniyle sayıları günden güne artan hasta tutuklulara yönelik hiçbir adım atılmamış olmasını da ayrıca belirtmek gerekmektedir. Ölümün pençesinde yüzlerce insan cezaevlerinin olumsuz koşulları içerisinde bırakılmış iken demokrasiden ve insan haklarından bahsetmenin olanağı yoktur.

İçinde Kürt iradesi olmayan, hak ve özgürlüklere dair gerçek bir çözüm bulunmayan, mevcut çözüm sürecine deva hiçbir düzenlemenin yer almadığı bu paketin "**çözümsüzlükte ısrar"** olduğunun altını çizmek gerekir. Bu bağlamda AKP'nin asıl ajandasında çözüme dair gerçek niyetinin çözümsüzlük olduğunu görmemek mümkün değil.

5. BÖLÜM

5. ADALETİN TESİSİ

Zorunlu Göç

Çözüm sürecinde, göç mağdurlarına dönük telafi ve tazmin programlarının hazırlanması ve geri dönüşlerin mümkün kılınması, geri dönmek istemeyenler açısından da metropollerde iktisadi ve sosyal uyum mekanizmalarının kurulması açısından ortaya çıkan zorunlu göç kavramı hem bölgeler arası hem de ülkenin batısıyla doğusunu ortak bir sorun etrafında tasnif edecek önemli bir başlık olarak önümüze çıkmaktadır.

Nüfusun bir bölümü kendisine yönelik uygulanan baskı ve zulüm sonucu göç etmeye karar vermiş, göç eden insanların iradesi dışında bir başka irade tarafından dayatılmış, ya da içinde bulunulan bölgenin doğal koşulları, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik ortamı içinde yaşanılmaz bir hale gelmişse, gerçekleşen göç türüne "zorunlu göç ya da isteğe bağlı olmayan göç "denir.

Osmanlı tarihinden başlayıp Cumhuriyetin kuruluşunda da devam eden göçler büyük kitlesel göçler büyük çoğunluğu isteğe bağlı olmadan yapılan göçlerdir. Osmanlı tarihinin mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti devletinde yaşanan kitlesel göçler, tekçi Türk ulus devleti inşası için başvurulan bir politika olmuştur. Osmanlı tarihinde de daha çok gayrimüslimlere karşı uygulanan bir devlet politikasıyken cumhuriyetin kuruluşundan sonra bu gayri Türklere karşı uygulanan bir politikaya dönüşmüştür.

Osmanlı imparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde göç dalgaları dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci göç dalgası: Osmanlı döneminde yaşanan en büyük kitlesel göçler, Ermeni Tehciriyle Ermeni halkının Anadolu topraklarından arındırma diğeri ise Yunanistan'la yapılan mübadele anlaşması sonrası Anadolu'dan Rum nüfusun göçü önemli sayılabilecek göç hareketleridir.

Ermeni halkının Anadolu topraklarından arındırmak için 27 Mayıs 1915 Tehcir kanunu çıkarılarak binlerce Ermeni zorla yerinden göç ettirildi. Çıkarılan bu kanun ile de hukuki gerekçe ile göç meşrulaştırılmış; Ermeniler sadece göç ettirilmekle kalınmadı, onlardan geriye

kalan her şeyleri gasp edildi, yağmalandı. Binlercesi öldürüldü kadınlarına ise tecavüz edildi ve kaçırıldı. Bütün bunlara dini meşrutiyet kazandırmak için fetvalar verildi. Örneğin, "Yedi Ermeni'yi öldüren cennete gider." Gibi fetvalarla Müslümanları bu şekilde Ermenileri öldürmeye teşvik etmiştir. İddialara göre tehcirle birlikte 1-2 milyon Ermeni halkının katledildiği söylenmektedir. Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyetine kalan Uluslararası alanda da Ermeni soykırımı olarak tanımlanan Ermeni tehciri Günümüz Türkiye'si için halen kara bir leke olarak durmaktadır.

İkinci bir göç dalgası: 1950-1980 yılları arasında ekonomik nedenlerden dolayı yapılan iller ve ülkeler arası göçlerdi. Sanayinin kentlerde yaygınlaşması kırsal bölgelerden kente doğru göçün hızla artmasına sebep olmuştur.

Üçüncü göç dalgası: Osmanlı döneminin sona erdiği Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra Cumhuriyetçiler ülkenin her yerini Türkleştirmek amacıyla "çok-etnisiteli çok kültürlü Anadolu topraklarında bir Türk yurdu inşa etmeye koyulmuşlardır. Bir etnisite mühendisliği ile Anadolu topraklarını bir halklar mezarlığına çevirmiş, Anadolu topraklarının en kadim halkı olan Yezidi, Süryani, Keldani, Kürt Arap… Halklarını inkâr, imha, asimilasyon politikalarıyla yok ederek bir Türk ulus devleti inşa etmek istemişlerdir. Bunun yollarından biri olarak da zorunlu göç politikasını hayata geçirmeyi sistematik olarak uygulamışlardır.. Özellikle Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerin Türkleştirilmesi için raporlar ve TBMM den bir dizi kanunlar çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra ilk göç dalgası 14 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de kabul edilen "2510 sayılı Mecburi İskân Yasası'dır." (kaynak:http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=603&makale=Dersim%)

Dördüncü göç dalgası: 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle başlayan ve1987 ve 2002 yılına kadar devam eden bir süreçtir. Bu dönem içinde yaşanan göçler daha önceki göçlerin sebep ve sonuçları itibariyle büyük farklılıklar göstermekteydi. 12 eylül askeri darbesiyle başlayan 1990-1997 yılında doruk noktaya ulaşan göç, tam anlamıyla Kürtlerin göçü olarak değerlendirmesi daha doğru olacaktır. Kürdistan İşçi Partisi(PKK) ilk eylemlerini gerçekleştirdiği tarih olan 15 Ağustos 1984 Eruh Şemdinli olayından bir yıl sonra 1985 yılında devlet köy boşaltmaya ve yakmaya başlamıştır. Devlet, PKK ile klasik askeri yöntemlerle başarılı olamayınca PKK'yi etkisiz kılmak için 3 politika izlemiştir. Bu politikalar; köy koruculuğu sistemi, köy boşaltmaları/yakmaları ve olağan üstü hal bölge valiliklerin kurulmasıydı. Bu üç politikada hızlı bir şekilde Kürt coğrafyasında hayata geçirildi.

Çatışma alanların giderek genişlemesi ve artması üzerine bölgede normal idari yapı kaldırılarak yerine Olağanüstü hal bölge valilikleri kuruldu. Bölge valiliklerine "10 Temmuz 1987 Tarihli Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname "ile geniş yetki verilmiştir. Olağan üstü hal valililerine tanınan yetkilerden bir tanesi de köy boşaltma yetkisiydi. Valilerin bu yetkilerini istedikleri gibi kullanmasını kararnameyle güvence altına alınmıştı.16 Aralık 1990 tarih ve 230 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 8. Maddesine göre; "Bu kararname ile kendilerine tanınan yetkilerin yerine getirmesiyle ilgili aldıkları kararlar yada yaptıkları eylemler dolayısıyla Olağanüstü Hal Bölge valisi yada OHAL sınırları içindeki bir il valisi aleyhine cezai, mali yada hukuki sorumluluk ileri sürülmez. Bu amaçla herhangi bir adli mercie başvurulamaz." denilmişti. O dönemde Olağan üstü hal valilikler devletinde kendisine verdiği bu geniş yetkilere güvenerek bölge halkına her türlü hukuksuz uygulamayı hiçbir yazılı belge olmaksızın sözlü bir talimatla yerine getirmesini sağlıyordu. O dönemde devletin adına en alt kademeden kişilerde bu yetkiyle her türlü kanunsuz, hukuksuz uygulamayı halka karşı uygulayabiliyordu. 1993 yılında köyleri boşaltılan ve yakılan köylerinden göç etmek zorunda kalan Dönemin mağduru ve tanığı olan Mizbah Akdeniz o dönem için şöyle diyor."O zaman bir uzman çavuş cumhurbaşkanı gibi yönlendiriyordu" diyerek o dönemde yaşanan hukuksuzluğu bu şekilde ifade etti. O dönem de köy yakmaları ve boşaltmalarıyla birlikte binlerce faili meçhul cinayetleri yaşandı. 12.06,2013 tarihinde Çözüm Komisyonda dinlenen Mizbah Akdeniz'in anlatılarına göre, 1993 yılında Şenyayla İnkaya köyünde muhtar olan babasıyla birlikte 11 kişinin dönemin Bolu Tugay komutanı olan Yavuz Ertürk Paşa tarafından infaz edildiği ve köylerinin yakıldığı ve göç etmek zorunda kaldıklarını komisyon üyelerine anlattı.

Komisyonda sunum yapan Akdeniz Göç-Der Başkanı Selahattin Güvenç OHAL Valiliklerinin KHK'nın kendisine verdiği yetkilerle binlerce köyü yaktığını, binlerce insanı zorla yerlerinden göç ettirdiğine değinerek şunları paylaştı: [191]

"Olağanüstü hal valiliklerin KHK kendisine verilen yetkilerle binlerce köy boşaltıldı / yakıldı. Binlerce insan yerlerinden zorla göç ettirildi. Zorunlu göç konusunda çalışama yapan birçok kurum ve kuruluşların hazırladığı raporlarda 30 yıllık çatışma ortamın yarattığı zorunlu göçün sayısal tablosu hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan bazıları şöyledir;2005 yılında PKK'nin ilan ettiği ateşkes döneminde yüzde 5 civarında bir geri dönüş oldu dört-beş yıllık bir

[191] 12-06-2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

süre içinde. Sonra Birleşmiş Milletler bu kitle hakkında bazı şeyler söyledi "2 milyona yakın insan zorla göç ettirildi." dedi. Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun 1999 yılında hazırladığı raporda "3.848 köy ve yerleşim yeri boşaltıldı, yaklaşık 1,5 milyona yakın insan zorla göç ettirildi." denildi. Yine 2005 yılında Hacettepe Üniversitesinin yaptığı bir araştırmaya göre -bu Devlet Planlama Teşkilatının organize ettiği bir çalışmaydı- 1 milyon 200 bin kişinin zorla göç ettiği söylendi. Yine, biz, Göç Platformunu 2010-2011 yılında Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu desteğiyle 9 ilde bir araştırma yaptık, şimdiye kadar yapılan en büyük araştırmaydı, o araştırmada bizim bulduğumuz sonuçlara göre de 3 milyondan fazla insan zorla yerinden edildi. Yine Bilgi Üniversitesinin de bir araştırması var 2008 yılında, onların araştırmasına göre onlar da 2 milyondan fazla insanın zorla göç ettirildiğini teyit etiler."

Yrd. Doç. Dr. Nazan Üstündağ Hacettepe Üniversitesinin yaptırmış olduğu araştırma sonuçlarına dayanarak zorunlu göçün kadınlar başta olmak üzere toplumda yarattığı psiko-sosyal travmayı şöyle açıkladı:[192]

"Hacettepe Üniversitesinin yaptırmış olduğu araştırmalar gösteriyor ki: Çok ciddi bir şekilde yerinden edinilmiş bir nüfus var. Bunlar doğrudan yerinden edinilmiş nüfus, bir de dolaylı olarak yerinden edinilmiş nüfus var ve yerinden edinilme, zorla göç ettirilme sonucunda en fazla zarar gören kesimler kadınlar. Birincisi, Türkçe konuşmuyorlar, Kürtçe konuşuyorlar, Kürtçe hizmete, Kürtçe eğitime ihtiyaçları var, bu olmadığı zaman toplumsal hayattan tamamen dışlanıyorlar. İkincisi, gittikçe erkeklerin örneğin, gerillaya katılımı veya faili meçhuller tarafından, bunları tartışmışsınızdır Komisyonda diye var sayıyorum, faili meçhuller sonucunda öldürülmesi, kayıp edilmiş olması, bütün bunlar sonucunda kadın merkezli, kadın reisli evlere çok yoğunlukla rastlıyoruz ve bu evler yoksullaşmış evler oluyor, bu sebeple doğrudan zarar görüyorlar. Ayrıca, kadınlar siyasete aktif olarak girdiklerinde tutuklandıklarında veya gözaltına alındıklarında gene bununla ilgili raporlar var, taciz ve tecavüz çok yaygın olarak kullanılmış, kullanılıyor, taciz son zamanlarda da yeni vakalar var biliyorsunuzdur bunları da, bunlarla ilgili de doğrudan kadınlar mağdur oluyorlar. Bu, dolaylı olarak ise savaş genel olarak erkekliği ve erkeklerin kadına yönelik düşmanlığını, militarizmi kışkırtan bir şey."

[192] 20-06-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

Çatışma ortamı nedeniyle yaşanan psikolojik durumlara ilişkin yapmış olduğu bir çalışmayı anlatmak üzere komisyonda dinlenen Dr. Ayla Yazıcı göçün psikolojik ve travmatik boyutunu şu sözlerle ifade etmiştir;

"… ciddi biçimde bu göçün psikolojik etkisi var, bu travmatik bir boyutta. Mesela, kendi isteğinizle bir yerden bir yere göç ettiğinizde bu bile bir sorundur. Bir adaptasyon süreci geçirmeniz gerekir, bir ruhsal çalışma yapmanız gerekir nereye giderseniz. Mesela, ben İstanbul'dan kalktım, buraya geldim, hani bunun göçle bir alakası yok ama basit bir mekân değişikliği bile benim için bir içsel çalışmayı gerektirdi. Çok basit de olabilir, çok kısa da olabilir ama buna uyum göstermem gerekir. Bir de zorunlu olarak göç ettiğinizi düşünün"[193]

Komisyona çağrılan Mizbah Akdeniz Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde 1993 yılında köylerinin yakılmasını şu çarpıcı cümlelerle dile getirmiştir: [194]

"1993 Şenyayla İnkaya köyü, o zaman babam muhtardı. Babam 1926 doğumlu, 67 yaşında hacıydı, kendisi köy muhtarıydı. O zaman Bolu Tugay Komutanı geldi, Yavuz Ertürk Paşa, babamla 11 kişiyi aldılar, götürdüler. O gün onları götürdüler infaz ettiler. Ondan sonra biz Şenyayla'dan köyümüze döndük. Köyümüze döndükten sonra tekrar Bolu Tugay Komutanı Yavuz Paşa geldi –o zaman bizim köy 167 haneydi- bizim köyümüzü tamamen yaktı. Göç ettik."

Zorunlu Göçün Neden Olduğu Sorunlar

A-Yaşam Standartlarındaki Düşüş: Göç mağdurları göç öncesi yaşadıkları yerleşim birimlerinde üretici durumda iken göçle geldikleri bu bölgede tüketici duruma düşmüşlerdir. Ayrıca zorunlu göç mağdurları bu bölgede ucuz iş gücünün oluşmasına da neden olmuştur. Göç mağdurlarının yaşadıkları açlık ve yoksullukların yanında yerleşik halkında iş bulma imkanları daralmış ve yaşam standartları olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

Özellikle çalışma ve sosyal güvenlik hakkıyla ilgili, çalışanların çoğu sosyal güvenceden yoksun. Tarım, narenciye ve inşaat alanında çalışıyorlar ve gerçekten gün doğumundan gün batımına kadar çalışıyorlar ve gerçekten hiçbir güvenceleri yok, eğer bir kaza geçirirlerse -

[193] 12-06-2013 komisyon toplantı tutanağı
[194] 12-06-2013 komisyon toplantı tutanağı

biliyorsunuz, en son Adıyaman'da işçilerinin bir kazasını gördük, buna benzer çok olaylar var-sorumlusu sadece o aracın şoförü oluyor, başka kimse sorumlu olmuyor.[195]

B-Barınma ve Gecekondulaşma Sorunu: Göç Alan İller; Köy ve mezra gibi kırsal kesimden kaynaklanan göç olaylarında göç eden kesimin öncelikli olarak kendi bölgesindeki büyük yerleşim merkezlerine yöneldikleri görülmektedir. Bu türden göç olaylarına göç eden kesimin büyük çoğunluğunun yakını kendi bölgelerindeki şehir merkezlerinde, diğerlerinin ise Akdeniz bölgesi veya Batı Anadolu'da ikamet ettikleri için bu illeri tercih ettikleri görülmektedir.

Akdeniz bölgesine gelen zorunlu göç kitlesi, göç- zedelerin en yoksul kesimini oluşturmaktadır. Bunun nedenini şöyle sıralamak mümkündür:

1-Kürt coğrafyasına en yakın ve gelecekte geri dönüş için en uygun bölge olarak değerlendirdikleri için gelmişlerdir.

2-Akdeniz ikliminde yaz mevsiminin uzun ve sıcak olması ve kışın ılık geçmesi nedeniyle başta yakacak ve giyim olmak üzere geçim masraflarının daha az olacağını düşündükleri için zorunlu göç mağdurları bölgeyi tercih etmişlerdir.

3-Zorunlu göç mağdurlarının çoğu tarım alanlarından gelmektedirler. Akdeniz bölgesinin inşaat, tarıma ve narenciyeye dayalı ekonomi ortamında daha kolay iş bulabilecekleri umuduyla bölgeyi tercih etmişlerdir. Kırsal köy yaşamından, hazırlıksız olarak kent varoşlarındaki gecekondulara gelerek yerleşmişlerdir. Bu gecekonduların hiç bir alt yapıları olmadan bir-iki odalık evlerde 8-10 nüfus bir arada kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Geleneksel yaşam tarzlarını bu kentlere taşıyarak ne kentli nede köylü olabilmişlerdir. Kısacası kent yaşamı ile soysal uyumsuzluk içerisinde kalmışlardır.

4-1950'lerde başlayan ekonomik nedenli göç, Çukurova bölgesinde yerleşik halkla bir kültürel kaynaşmaya yol açmış, süreç içinde bölgeye doğru yeni göçlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. O nedenle zorunlu göç mağdurları akrabalarla kültürel yakınlıktan dolayı bu bölgeye yönelmişlerdir.

[195] 20-06-2013 tarihli komisyon raporu tutanağı

Akdeniz Göç-Der Başkanı Selahattin Güvenç "Şırnak Besta bölgesinden gelip Adana Karataş'a yerleşen 2.500 insanın bir çadır kentte yirmi yıldır yaşadığını ifade ederek göçün neden olduğu yıkımı şu sözlerle gözler önüne sermiştir: [196]

"Buradaki vatandaşlar deniz suyunu içiyorlar. Elektrik ve şey amme eliyle veriliyor. Seçme seçilme hakları çoğunlukla yoktur çünkü yerleşik olmadıkları için… Yeşil kart gibi hakları olsa da yeşil kart da alamıyorlar. Hiçbir çocukları ilköğretimden sonra bir okula gitmemiş. Sadece 1 çocuk gitmiş liseye, 470 öğrencinin yalnız 1 tanesi liseye gitmiş, diğerleri orada ilköğretimden sonra bir yere gitmiyor."

C-Beslenme ve Sağlık Sorunu: Zorunlu göç mağdurları tek yönlü (sadece tahıl ürünleri ile) beslenebilmektedirler. Bu tek yönlü beslenmenin organizma üzerinde olumsuz etkileri kaçınılmazdır. Özellikle çocukların et, süt gibi temel besin maddelerinden yoksun olmaları, vücut direncinin zayıflamasına ve çeşitli hastalıkların oluşmasına sebep olmaktadır. 1995 tarihinde Mersinde yapılan sınırlı bir sağlık taramasında çocukların % 71 inde anemi (kansızlık) tespit edilmiştir. Aynı şekilde hamile kadınlar yetersiz beslenmeden dolayı sağlıksız bebekler doğurmaktadırlar. Ayrıca yaşadıkları bölgelerde alt yapı eksikliği nedeniyle(sağlıksız içme suları, banyo ve tuvalet sorunları, çevre kirliliği vb.) enfeksiyon ve çeşitli bulaşıcı hastalıklara da maruz kalmaktadırlar.

Göç zedelerin büyük bir kesiminin sosyal güvenceden yoksun olduğunu kaydeden Selahatin Güvenç, şu tespitte bulundu:[197]

"Türkiye de, bilindiği gibi sağlık güvencesi olmayan yoksullara yeşil kart verilmektedir. Ancak göç zedeler bu imkandan da yoksundurlar. Bunun nedeni; yeşil kart alabilmek için kendi adlarına kayıtlı herhangi bir gayrimenkulün bulunmaması şartıdır. Valilik ve kaymakamlıklara başvurular sonucunda adlarına kayıtlı ev, bağ, bahçe, arazi gibi gayrimenkuller var diye yeşil kart verilmemektedir. Bu malların şahsın tasarrufu altında olmadığını bildikleri halde… Göç mağdurlarında en çok rastlanan sağlık sorunlarının başında psikolojik sorunlar gelir. Göç ettirilenler kendi bölgelerine yurt özlemi duymaktadırlar. Buna ağır yaşam koşulları da eklenince ruhsal bunalımlar ortaya çıkmaktadır. Göç kitlesinin içerisinde, mağdurların mağduru durumuna düşen kadın ve çocukların durumu daha da kaygı vericidir. Kadınlar iki duvar arasında hapis hayatı yaşamaktadırlar. Örneğin: görüştüğümüz göç mağduru, 40

[196] 12,06,2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı
[197] 12,06,2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

yaşında, dört çocuk annesi bir kadın 12 yıldır Mersinde yaşadığı halde iki km uzağındaki denizi daha görememiştir.

Okul yaşındaki çocuklar ve gençler bu yoksul kent yaşamının sorunlarını daha ağır bunalımlarla yaşamaktadırlar. Geleceğe ilişkin hiçbir umutları yoktur. Sosyal destek ağları parçalanmış, düşük benlik duyguları gelişmiştir. Özellikle ergenlerde bu durum çeşitli ruhsal sorunlara; hatta intiharlara neden olmaktadır. Akdeniz bölgemizde zorunlu göçün neden olduğu, sosyal ve psikolojik sorunların bilimsel açıdan araştırılmasına önemle ihtiyaç vardır. Böyle bir araştırma, kanımızca zorunlu göçün yarattığı tahribatları açıkça gözler önüne serecektir. Bize göre göç mağdurlarının sosyal ve psikolojik sorunlarının araştırılması ve çözüm yollarının bulunabilmesi için uluslararası göç kuruluşları, Türkiye'deki resmi ve sivil toplum kuruluşlarının ortak işbirliğine ihtiyaç vardır. Çocuk ve kadınlar için psikolojik-sosyal danışma merkezleri, kadın; ana-çocuk sağlık merkezleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi sosyal kurumlar açılmalıdır"

D-Eğitim ve Sosyal Uyumsuzluk Sorunu: Zorunlu göçle kent varoşlarına gelen göç mağdurları, işsizlik ve yoksulluk nedeniyle eğitim çağındaki çocuklarını okula gönderme imkânlarına sahip değildirler. Okula gidemeyen çocuklar gündelikçi işçi olarak çalışmaktadırlar. (boyacılık,hamallık,çöpte kağıt toplama, tarım ve narenciye bahçelerinde çalışma gibi)

Okula gidenler ise dersliklerin çok kalabalık oluşu, ders araç ve gereçlerinin yetersiz oluşu, dil sorunu gibi nedenlerle yeterli eğitimi alamamaktadırlar. Gerek yetersiz eğitim görenler ve gerekse eğitimden kopanlar, giderek ailenin denetimden çıkmaktadırlar. Çocuk, doğrudan doğruya suç işleme ortamına itilmektedir. Kentte; yaşadıkları sosyal uyumsuzluk faktörü de eklenince, başta uyuşturucu bağımlılığı (özellikle tiner bağımlılığı) olmak üzere hırsızlık, kapkaççılık gibi adli suçların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Mersin'de, adli vakalarda, zorunlu göç olaylarının olduğu son on yılda % 500 artışın olduğu adli mercilerin kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Zorunlu göçün neden olduğu önemli sosyal sorunlardan biri de ahlaki yozlaşma ve çevre ile uyumsuzluk sorunudur. Fuhuş olaylarındaki artış ahlaki çöküntünün bir göstergesidir. Göç zedeler zorunlu göç sonucu geldikleri yerlerde yerleşik halkla dil, kültür farklılığı nedeniyle uyum sorunu yaşamaktadırlar. Güvenlik kaygısı ile çeşitli illerden gelenler belirli yerlerde bir arada kümelenerek adeta gettolar oluşturmuşlardır. Bu durum yerleşik halkla göç zedeler

arasında kuşkulu bir bakışa neden olmaktadır. Aynı zamanda yerleşik halkla göç zedeler arasında kaynaşma ve entegrasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.

Zorunlu göç akdeniz bölgesinin önemli kentleri olan Adana, Mersin, Antalya, Tarsus, İskenderun, Ceyhan başta olmak üzere pek çok kentte nüfus sayısını ikiye katlamıştır. Örneğin; 1988 de Mersin nüfusu 450.000-500.000 arasın da iken, 2003 yılında 1.500.000 na yükselmiştir. Kent nüfuslarının artışı oranında kent sorunları da aratacaktır. Çukurova bölgesinde göç alan kentlerin yerel yönetimleri zorunlu göçten dolayı ağırlaşan kent sorularına çözüm bulmakta zorlanmaktadırlar. Ağırlaşan kent sorunlarını, göç mağdurları ile birlikte yerleşik halkta olumsuz etkilenmektedir.

Selahattin Güvwnç, zorunlu göçlerin yarattığı Kentsel sorunlar ve yerleşik halkın uğradığı hak kayıpları şu şekilde izah etmiştir;[198]

"Eğitim hakkıyla ilgili gerçekten büyük sorunlar var. Zaten çocukları ana dil farklığından dolayı geride eğitime başlıyorlar; bu kentlerde, bu kent varoşlarındaki okulların yetersizliği… Çocukların eğitim hakkını yeterince kullanmadığını gördük. Yine eğitimle ilgili söyleyeceğim şeyler, çok aile de çocuklarını evin geçim kaynağına katkısı olması için çalıştırdılar, dolayısıyla bu çocuklar çalışmak zorunda kaldılar, eğitime katılamadılar. Yani eğitim haklarında da bir anlamda -kısa geçiyorum çünkü konum uzun- hak ihlalleri yaşadılar, temel eğitim hakkında ciddi hak ihlallerine uğradılar. "

1-Bölgede nüfusun katlanarak büyümüş olması sağlık kurumlarının ihtiyaca cevap verememelerine yol açmıştır. Örneğin; Mersin devlet hastanesi çocuk kliniğinde bir yatakta iki-üç çocuk yatırılmaktadır. Yatan hasta çocukların beşte üçü göç mağduru ailelerin çocuklarıdır. (2003 te Sağlık Emekçileri Sendikası, iş yeri temsilciliğini araştırması)

2- İlk ve orta öğretim okullarındaki öğrenci sayısı ikiye katlanmış ve eğitim kurumları bu yoğun talebe cevap veremeyecek duruma gelmişlerdir. Örneğin; pek çok okulda olduğu gibi Mersin Tevfik Sırrı Gür Lisesi'nde sınıfların öğrenci mevcudu 25-30 arasında iken son on yılda bu sayı 50-60'a çıkmıştır.

3-Kentlerin zaten yetersiz olan alt yapı hizmetleri zorunlu göç olgusundan sonra içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Kanalizasyon, içme suyu, kent temizliği ve çöp sorunu, asfalt

[198] 12.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

kaldırım, park ve yeşil alan vb. sorunları katlanarak büyümüştür. Örneğin Mersin'in bir çok mahallesinde içme suyu sık sık kesilmektedir. Kent nüfusunun artışı, doğrudan denize akıtılan atıkların artışına yol açmış, bu da deniz kirliliğini tehlikeli boyutlara vardırmıştır.

4-Kentin enerji ihtiyacını karşılamakta zorluklar yaşanmaktadır. Örneğin elektrik tüketiminin yüksek olduğu kış aylarında elektrikler sık sık kesilmektedir.

5-Artan nüfus kentin ulaşım sorunun büyümesine neden olmuştur.

(Akdeniz'e Göç Edenler Bilim – Kültür, Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği Raporu)

Kadınlar ve Göç

Zorunlu göç başlığında kadınlarla ilgili ayrı bir başlık oluşturulması, zorunlu göçten yaşanan mağduriyet, yoksunluk, sosyal ve iktisadi sorunlardan kadınların erkeklere göre daha fazla mağdur olması ile bağlantılıdır. Yaşam alanından zorla göç ettirilen kadının, hem ekonomik hayata katılım hem de geleneksel toplumsal rollerinden ötürü ayrı bir başlık altında incelenip problemin çözümünde de pozitif ayrımcı bir yaklaşıma tabi tutulması gerekir.

Selahattin Güvenç Aslında kitlesel göç ederken kadınların birçok kez mağdur olduğuna işaret ederek şu değerlendirmede bulundu;

" Evet, herkes mağdur oldu ama onlar daha çok mağdur oldular. Aile içi şiddetin artışına tanık olduk. Bütün araştırmalarda var, göç sonrasında aile içi şiddetin mağduru kadınlar oluyorlar. Göç yollarında, göç sırasında ve göç sonrasında -yine araştırmamızda var- birçok hamile kadın düşük veya erken doğum yaptılar. Yine süt veren anneler sütten kesildiler, yine birçok kadın erken yaşta menopoza girdi. Bunlar araştırmalarda var olan şeydir, belki en büyük travmalardan biridir.

…özellikle kız çocukları hiç gidemedi kentlerde. Hem eğitim olanaklarından yoksundu hem eğitime zaten geri başlamıştı hem ana dil ve kültür farklılığından dolayı dezavantajlıydılar hem de ailenin ekonomisi buna yeterli değildi. Dolayısıyla okuma imkânının azaldığını görüyoruz.

…daha çok kadınların ne kadar ağır yas içinde olduğunu görmüştüm ve onlar için bir şey yapabilir miyim, onların biraz konuşmasını, acılarını dile dökmesini… "

Yard. Doç Dr. Nazan Üstündağ, bütün toplumun savaştan etkilendiğini fakat kadınların etkilendiği özel birtakım alanların olduğunu, bu özel alanlarla ilgili hükûmetlerin, yönetimlerin birtakım özel planlar uygulaması gerektiğini vurguladı.

Çözüm Önerileri ve Çözüm Projeleri

1. Zorla, zorunlu nedenlerle göç ettirilmiş, göçe zorlanmış Kürt vatandaşlar göç süreci ve göç sonrası uğradıkları tüm hak kayıplarının telafi edilmesinin ve geri dönüşlerinin ilke olarak güvence altına alınması ve sorunu çözme iradesinin Başbakan ve devlet yetkilileri tarafından vurgulanması gerekmektedir.

2. Zorunlu göçe maruz kalmış kişilerin (ÜYEK) sayısı konusunda resmi belgeler ve söylemler ile Sivil Toplum Örgütleri arasındaki belirsizlik ve tutarsızlık giderilmelidir. Zorunlu göç mağdurların yerlerini, sorunlarını ve ihtiyaçlarını tespit eden kapsamlı bir çalışma yapılmalıdır.

3. Zorunlu Göç mağdurlarının; Yaşam alanlarına geri dönmek; Bulundukları yerde kalmak; ve Başka yere yerleşmek arasında gönüllü ve bilgilendirilmiş bir seçim yapmaları sağlanmalı ve bunun için 5233 Sayılı Yasa ve KDRP'ye ek sosyal ve ekonomik önlemler alınmalıdır.

4. Uğranılan kayıpların ve zararların giderilmesi,

5. Bir insanlık dramı, insanlık ayıbı olarak nitelendirilebilecek bir göçün yaşanmaması için, anayasanın Türkiye'nin dilsel, dinsel ve etnik-sosyal çoğulculuğunu temsil edecek düzeyde değiştirilmesi,

6. Yaraların sarılmasına yönelik bir genel affın ilan edilmesi başta olmak üzere yasal düzenlemelere gidilmelidir.

7. Türkçe'nin resmi dil olarak kabulünün yanı sıra Kürtçe başta olmak üzere Türkçe dışındaki ana dillere kendilerini özgürce geliştirme hakkı tanınmalı, eğitim-öğretim programlarının çok dilli "kültürler arası eğitim" esaslarına göre yeniden düzenlenmesine gidilmelidir. Kamu-yerel toplumsal hizmetlerin Türkçe dışındaki dil grupları da gözetilerek yeniden düzenlenmesi gereklidir.

8. Göç sonrası ortaya çıkan en önemli problem, göç edenlerin üretim sürecinden tümüyle kopmaları, tüketicilik eğilimi ağır basan bir yaşam sürmeleri, geliri düzensiz, mevsimlik, dönemlik işler yapmalarıdır. Düzensiz iş, düşük gelirle çalışma ve tüketiciliğin giderilmesine yönelik olarak, geri dönüş sonrası da düşünülerek, göç edenlerin meslek edindirilmesi, mesleğe yönlendirilmesi ve üreticilik yönlerini geliştirecek çalışmaların yapılması gereklidir.

9. Acil olarak yapılması gereken çalışmalardan birisi de, göç edenlerin sağlık-sosyal güvenceye kavuşturulmaları gerekir. Bu konuda göç edenlere yönelik özel bir sağlık-sosyal güvence fonunun oluşturulması yoluna gidilmelidir.

10. Göç süreci ve sonrasında da süren temel yurttaşlık haklarına ilişkin kayıpların giderilmesi, bu konuda yurttaş duyarlılığını da artıracak, geliştirecek bir çalışma yapılmalıdır. Bu konudaki çalışma önerimiz; yurttaş olma duyarlılığını geliştirme, yurttaş hakları konusunda eğitim ve bilinçlenmeyi içeren, hukuki ve yasal dayanaksız köy-mezra boşaltma kararlarının tüm sonuçları ile ortadan kaldırılması, bu kararları verenleri yargı önüne çıkarmayı hedefleyen, yurttaşların hak kayıpları ve zararlarını telafi edecek, “Sivil Haklar-Mülkiyet Hakları, Yurttaşlık ve Yurttaşlık Bilincini geliştirme” çalışmasıdır. Bu konuda göç veren iller temel alınarak yurttaşlık eğilimlerinin geliştirilmesi ve var olan hukuk kurumlarının işletilmesi.

11. Göç edenlerin göç sonrası insancıl ve yaşanabilir bir çevrede yaşamaları, çevre ve alt yapı sorunlarının çözümü için, yerel yönetim organları ile işbirliği çerçevesinde “insani ve yaşanabilir bir çevrede yaşama” projesi yürütülmelidir. Bu proje içerisinde öncelikle, salgın hastalıklara yol açabilecek ortamın yok edilmesi, göç edenlerin mahalle yerleşimlerinin ilaçlanması yoluna gidilmelidir. Bu konuda kentlerde ortaya çıkan alt yapı ve çevre sorunlarının çözümü için kamu yönetiminin göç edenlerin yaşadığı yerleşimlerin belediyelerine özel kaynak aktarması gibi maddi desteklerde bulunmalıdır.

12. Göç edenlere kira yardımı yapılması, beslenme sorununun çözümü konusunda destek sağlanması yoluna gidilmelidir.

13. Bir an önce çadır yaşamından yerleşik yaşama geçiş için gerekli adımların atılması sağlanmalıdır.

14. Sosyal barışa yardımcı olacak, göç edenlerle kentin yerleşik grupları arasında kaynaşmayı, dayanışmayı sağlayacak, birlikte yaşama deneyimlerini zenginleştirecek, "kültürel-toplumsal yakınlaşma çalışmaları" yapılmalıdır.

15. Göç edenlerin göç sonrası yalnızlık, psikolojik korku ve tedirginliklerin giderilmesi, bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümü için "psiko-sosyal danışmanlık" ve "psikolojik rehabilitasyon" çalışmalarının başlatılması gereklidir.

16. Göç edenlerin sağlık sorunlarının çözümü için, göç edenlere yönelik genel sağlık taraması yapılmalı, tedavi ve koruyucu hekimlik çalışmalarını da içine alacak "sağlık projesi" başlatılmalıdır. Özellikle anne-çocuk sağlığı ve güvenilir annelik çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

17. Göç sonrası çocukların okullaşma oranlarının yükseltilmesine çalışılmalıdır. Okula devam eden çocukların okulla bağlarının güçlendirilmesi hedeflenmelidir. Ders kitaplarında, eğitim öğretim malzemeleri-araçlarında çocukların ana dil-kültürel özelliklerinin gözetilmesine özen gösterilmelidir. Çocukların sokakta rasgele işler yapması önlenmeli, bu konuda göç eden ailelerin ekonomik sıkıntı nedeniyle çalışan ve sokakta yaşayan çocuklara yönelik "rehabilitasyon ve topluma yeniden kazandırma çalışmalarına" ağırlık verilmelidir.

18. Kamu yönetimi-yerel yönetim ve sivil-demokratik örgütlerin işbirliği gençlik sorunları üzerinde özel olarak durulmalı, gençlik danışma merkezleri, gençlik kültür evleri ve gençlik kalkınma kooperatiflerinin oluşturulması yoluna gidilmelidir.

19. Geri dönüş eğilimi içerisinde olan göç mağdurlarının kabul etmediği, onaylamadığı köy-kent, merkezi köy gibi uygulamalardan vazgeçilmeli, bu konuda dayatmacı olmaktan kaçınılmalıdır.

20. Tüm bu sorunların çözümü için olmazsa olmaz koşul, göç mağdurlarının ve STK'ların mutlaka bu çalışmaların içine katılımları sağlanmalıdır.

21. Kişilerin yaşam ortamlarını seçmeleri ve zorla yerlerinden edilmeden önceki habitatlarına dönmeleri, en temel hak ve özgürlükleridir. İnsan hakları bakımından, kişi ya da toplulukların habitatlarına geri dönmeleri ya da başka bir yerde yerleşmeleri "gönüllülük" esasına dayandırılmalıdır.

22. Merkezi idarenin bir tasarrufu olarak gerçekleştirilen zorunlu göçten kaynaklanan mal ve mülk zararlarının tazmin edilmesi, yaşam alanlarının insan hakları standardlarına göre oluşturulması, barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve çalışma haklarının korunması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

23. Geri dönüş öncesi, boşaltılan tüm köyler ve bunların çevreleri ile yaylalar mayınlardan temizlenmelidir.

24. Geriye dönüşte yaşanacak sıkıntıları gidermek ve öncelikle barınma koşullarını sağlamak için hem maddi hem de teknik yardıma gereksinim vardır. Valiliklerin köylerine geri dönenler için yaptığı yardım son derece yetersizdir. Bu yardımların düzenli, gerçek ihtiyaca yanıt verecek biçimde örgütlenmesi gerekmektedir.

25. Arıcılık, tütüncülük ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin canlandırılması için gerekli donanımların sağlanması ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Köylülerin kooperatifler ve birlikler kurmaları için teknikdestekler sağlanmalıdır.

26. Eski yerleşim yerlerine dönmek isteyenlerin önündeki engeller ve baskılar kaldırılmalıdır. Bölgedeki can güvenliği sorununun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Köye dönmek isteyenler üzerindeki güvenlik güçlerinin baskısına son verilmelidir. Geçici köy koruculuğu sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Güvenlik güçleri ile bölge halkı arasında karşılıklı güvene dayanan ilişkilerin oluşturulması esastır. Geçmişte yaşanan şiddetin yarattığı korkunun ortadan kaldırılması yönünde çaba sarfedilmelidir. Şiddete maruz kalanların yaşadığı travmanınrehabilite edilmesi gerekmektedir.

27. Zorunlu olarak göç eden kişi ya da toplulukların geriye dönüş ya da yeniden yerleşim konusundaki tercihlerinin hayata geçirilmesinde devlet kuruluşları, güven duygusunun oluşturulması ve zorunlu göç mağdurlarının yaşamlarını yeniden kurmaya katılmalarını sağlamak üzere başta zorunlu göç konusunda çalışma yapan kuruluşlar olmak üzere, meslek örgütleri, insan hakları kuruluşları ve diğer sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmalıdır. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının bölgede etkin çalışma yapmasını sağlayacak koşullar oluşturulmalıdır. Böylesi demokratik süreçlerle hazırlanacak kapsamlı bir bölgesel kalkınma planının hazırlanması zorunludur.

28. Köyüne dönmek isteyen herkesin geri dönüş koşullarının varolmasına rağmen bu olanağın sağlanması yönünde Valilikler ile Jandarma arasındaki çelişkinin giderilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

29. Kürt Sorunu Çözülmeli, Kalıcı Sosyal Barış tesis edilmeli, Cumhuriyetin demokratikleştirilmesi sağlanmalıdır.

30. Toplumsal barış ve güven ortamının sağlanması için, hem PKK militanlarına yönelik bir af çıkarılması hem de korucuların silahsızlandırılması ve bunların topluma yeniden kazandırılması büyük önem taşıyor.Bu kişilerin silahsızlandırılmaları ve istihdam edilmelerinin önünün açılması için merkezî bir politika üretilmesi önem taşıyor. Özellikle korucular konusunda, inisiyatifin yerel çözüm mekanizmalarına bırakıldığı örneklerin ve yanlış istihdam politikalarının, hem toplumsal gerilimi arttırdığı hem de yeni sorunlar ürettiği gözleniyor. Ayrıca, korucularla diğer kesimler arasındaki husumetlerin giderilmesi gerekiyor. Bunlara ek olarak, koruculara sosyal güvenlik hakları verilmesi suretiyle yeniden çatışmalara ya da konumlarını kullanarak şiddet ve çıkar ilişkilerine girmelerinin önüne geçilmeli. Bu gibi merkezi çözümler yanında, toplumsal mutabakatın sağlanması yönünde STK'lara da önemli görevler düşüyor.

31. Köy-Kent, KDRP uygulamalarıyla yetinilmemesi gerekmektedir. Hükümetin-kamu yönetiminin yurttaşın isteği dışında köykent-merkez köy politikasında-uygulamasında ısrar etmesinin bir anlamı yoktur. Kamu yönetimi ve hükümet, zorunlu-kitlesel bir biçimde göçe zorlanan, göç ettirilen ya da can güvenliği sorunu nedeniyle köyünü, memleketini terk etmek zorunda kalmış yurttaşın istemlerine, geri dönüş talebi ve geri dönüşün alt yapısını oluşturmaya yönelik istemlerine kulak vermeli, bu konuda güçlü bir uzlaşma zemini yaratarak sorunu çözme yoluna gitmelidir. Bu konudaki görev sadece hükümete-kamu yönetimine düşmemektedir. Siyasi partilerin, demokratik örgütlerin, sivil örgütlerin ve insancıl duyarlılığı olan her yurttaşın bu soruna taraf olması, sorunun Türkiye'nin çoğulculuğunu zedelemeyecek, demokratikleşmesine, kalıcı bir sosyal barışı yaşamasına hizmet edecek şekilde çözümlenmesine omuz vermesi gerekmektedir.

32. Köye dönüşte zorlama olmamalı, bireyler köylerine geri dönmeye ilişkin kararlarını özgür iradeleri ile baskısız, demokratik ortam ve koşullar altında verebilmelidir.

33. Devlet yurttaşlarına güvenmek zorundadır; hiçbir devletin yurttaşını potansiyel suçlu olarak görme hakkı yoktur. Bu nedenlerle, hangi köylere geri dönüleceğini güvenlik güçleri değil, o köyün nüfusuna dahil olan yurttaşlar vermelidir. Güvenlik güçlerinin görevi, geri dönülen köyde güvenliği sağlamak; diğer kamu kesimlerinin görevi ise mağduriyetlerini gidererek, geri dönülen köyde insani yaşam ortamının doğmasına gerekli desteği vermektir.

34. Koruculuk sistemi güvenlik kurumumuzun zaafı sonucu ortaya çıkan bir olgudur. "Köye Dönüş" projesinde uygulamanın koşulu, hiçbir şekilde "korucu olma" baskısına dönüşmemelidir. Koruculuk sistemi derhal kaldırılmalıdır.

35. "Köye Dönüş Projesinin" uygulaması ve eşgüdümünden sorumlu olmak ve fonun işletilmesini sağlamak üzere özerk bir kurum oluşturulmalıdır. İlgili bakanlıklar, meslek kuruluşları, insan hakları örgütleri ile köylerin temsilcileri bu kurulda bulunmalıdır.

36. Geri dönülen köylerde sağlık evleri, ilköğretim okulları, köy odası ve P.T.T. Gibi kamusal hizmet binaları onarılarak veya yeniden yapılarak ve eksik kadroları giderilerek hizmete açılmalıdır. Çocukların okula gitmeleri temin edilmelidir.

37. Geri dönüş öncesi, boşaltılan tüm köyler ve bunların çevreleri mayınlardan temizlenmelidir. Zaman zaman mayın patlaması sonucu ölümler, yaralanmalar ve sakatlanmalar olarak ortaya çıkan bu engel, hem köylerine dönmüş olan zorunlu göç mağdurlarının hayatlarını hem de geri dönüşü düşünenlerin kararlarını etkiliyor. Mayın riski, bölgede değerlendirme yapılmasını bile güçleştiriyor. Mayınlar, Silahlı Kuvvetler tarafından gerekli teknoloji kullanılarak temizlenmeli.

38. Merkezi idarenin bir tasarrufu olarak gerçekleştirilen zorunlu göçten kaynaklanan mal ve mülk zararlarının tümünün tazmin edilmesi, yaşam alanlarının insan hakları standartlarına göre oluşturulması, barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve çalışma haklarının korunması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Buna ek olarak, üretim planlaması programını yapıp, köyüne geri dönmek isteyen ailelere uzun vadeli ve düşük faizli yaşama uyum kredisi sağlanmalıdır.

39. Düşük faizli besi projesi uygulamasında, öncelik köyüne dönen yurttaşlarımıza verilmeli, söz konusu krediden yararlanacak olanlara, sadece kendi emvallerine dayalı

teminat sistemi geliştirilmeli, kefalet aranmamalıdır. Geri dönülen köylere ait o köylerin bölgesinde bulunan mera ve otlaklar, güvenliği sağlanarak kullanıma açılmalıdır.

40. Köye geri dönen ailelerin, ev ekonomisi faaliyetlerini geliştirebilmeleri için; yöre ve talebe göre uygulanmak üzere;

a) Köye geri dönen her aileye isteğine göre en az 2'şer baş süt ineği veya 15 koyun'un karşılıksız olarak verilmeli, bu konuda gerekli hayvan bakımı ve sağlığı (veteriner) hizmetler Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından sağlanmalıdır.

b) Arıcılığa, uygun flora yapısının varolduğu bölgelerde, özellikle Erzurum, Kars, Ardahan, Muş, Van illerinde fenni modern arıcılık için arılı kovan ile ipekböcekçiliği için gerekli girdiler karşılıksız sağlanmalıdır;

c)Hakkari kilim ve Siirt battaniyesi ile yöreye mahsus el dokumacılığı üretimi için her istekli aileye, düzenli olarak üretimde kullanılmak kaydıyla bir tezgahın, yün ve ipliğiyle karşılıksız verilmelidir.

41. Zorunlu olarak, göç eden kişi ya da toplulukların geriye dönüş ya da yeniden yerleşim konusundaki tercihlerinin hayata geçirilmesinde devlet kuruluşları, güven duygusunun oluşturulması ve zorunlu göç mağdurlarının yaşamlarını yeniden kurmaya katılmalarını sağlamak üzere başta zorunlu göç konusunda çalışma yapan kuruluşlar olmak üzere, meslek örgütleri, insan hakları kuruluşları ve diğer sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmalıdır. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının bölgede etkin çalışma yapmasını sağlayacak koşullar oluşturulmalıdır. Böylesi demokratik süreçlerle hazırlanacak kapsamlı bir bölgesel kalkınma planının hazırlanması gelecek kuşakların göçün olumsuz etkilerinin getireceği yıkım ve acıları yaşamaması için göçün zihinlerde yarattığı etkilerin aile üyelerinden silinmesi ve bu nedenle de aile üyelerinin uğradıkları yıkıma ilk tedbir olarak rehabilite edilmeleri zorunludur.

42. Hangi koşullarda olursa olsun eğitimin başlaması ve devam etmesi gelecek için bir zorunluluktur. Aile reisleri çocukların eğitiminin önemi konusunda duyarlı hale getirilmelidir.

43. Ayrıca zorunlu göçe maruz kalanların envanteri oluşacak komisyon aracılığı ile çıkarılmalıdır. Köyüne geri dönenlerin dışında şehir yaşamını sürdürmek isteyen ailelerde yukarıdaki yardımlara denk düşecek imkanlar sağlanmalıdır. Ayrıca meslek edindirme kursları ile eğitildikten sonra KOBİ kredilerinden yararlanmaları sağlanmalıdır.

44. Göç mağdurlarının büyük çoğunluğu geçimlerini resmi kurumların ve gönüllü kuruluşların desteği ile sağlamaktadırlar. Bir an önce zorunlu göç mağdurlarının onurlarını da ilgilendiren bu durumdan kurtarılmalıdır.

45. 5233 Sayılı Yasanın bütün mağdurları kapsaması amacıyla yasada gerekli değişiklikler yapılmalı, yasa kapsamı 1984'den başlatılmalı, manevi zararlar kapsama alınmalı, ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda ödenen tazminatlar insani ve kabul edilebilir sınırlara çıkarılmalı, taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar zorluk çıkarılmadan tespit edilip ödenmelidir.

46. Komisyon üyeleri hizmet içi eğitimden geçirilmeli ve hukukçulardan seçilmeli, 5233 Sayılı Yasa ve AİHM içtihatları konusunda kapsamlı bir şekilde bilgilendirmeli ve eğitilmeli, mağdurların üzerindeki ağır ispat yükü hafifletilmeli, red dosyalarının değerlendirilmesi için bir üst idari merci oluşturulmalı; bu mercinin dosyaları değerlendirme süresi 2-3 ay gibi bir süre ile kısıtlanmalı, yargıya başvurmayı seçen mağdurların idare mahkemelerinde harçtan muaf tutulmaları sağlanmalıdır.

47. Komisyonların yapısı STK ve kamu dengesi sağlanacak şekilde değiştirilmelidir. Bu amaçla, muhtarlar, İnsan hakları STK'larından hukukçular, Göçle ilgilenen STK'ların temsilcileri, Göçten etkilenen belediye yetkilileri, Ayrıca, kamuyu temsilen bir kamu hukukçusunun da komisyonlarda yer almalıdır.(http://zorlagoc.blogspot.com/2013/04/goc-kavramnn-sosyolojik-analizi-ve-ic.html)

Zorla Kaybetmeler ve Yasadışı ve Keyfi İnfazlar

Zorla Kaybedilme, kişiler, devletin çeşitli kademelerinde veya birimlerinde resmi görev yapanlar veya devlet adına hareket eden örgütlü gruplar veya özel kişiler tarafından veya devletin doğrudan veya dolaylı desteğiyle, onayıyla veya bilgisi dahilinde tutuklandıklarında, gözaltına alındıklarında, zorla kaçırıldıklarında veya başka yollardan özgürlüklerinden yoksun bırakıldıklarında; bunun ardından ilgili kişilerin akıbeti veya nerede olduklarına ilişkin bilgi verilmediğinde veya söz konusu kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakıldıkları kabul edilmediğinde, böylece bu kişiler yasaların koruyuculuğu dışında bırakıldıklarında ortaya çıkan durumlardır.

Zorla kaybedilme tanımının bileşenleri

-Kişi tutuklanmış, gözaltına alınmış, zorla kaçırılmış veya başka yollarla özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır (paramiliter güçler ya da devlet güvenlik güçleri tarafından)

-Yasadışı olarak alıkonmuştur

-Bu mahrumiyet inkar edilmiştir ve/veya kişinin akıbeti veya nerede olduğuna ilişkin bilgi verilmemektedir

-Beden bulunamamaktadır

Birinci ve üçüncü bileşenin doğal bir sonucu olarak kişi yasanın ve bilinen tüm evrensel hakların koruması dışında bırakılmıştır.

70'ler ve 80'ler boyunca Latin Amerika'da, Arjantin, El Salvador, Şili, Guatemala, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Haiti, Honduras, Meksika, Nikaragua, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela'da; aynı senelerde Asya'da Filipinler, Sri Lanka, Hindistan, Nepal, Pakistan, Endonezya*, Tayland, Çin, Myanmar/Burma, Kuzey ve Güney Kore ve Afganistan'da; 80'ler ve 90'larda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da İran, Irak, Cezayir, Fas, Mısır, Türkiye, Suudi Arabistan, Yemen, Ürdün, Lübnan, Suriye ve İsrail'de; 90'lardan sonra da eski Yugoslavya, Belarus, Rusya, Çeçenistan, Ukrayna ve Özbekistan'da ve son senelerde başta Raunda, Angola, Sudan olmak üzere bazı Afrika ülkelerinde sistemli gözaltında kaybetme bir devlet stratejisi olarak kullanılmıştır.

Yeryüzünde devlet aygıtları tarafından kaybedilen insanların sayısı tam olarak bilinemiyor ama sadece Irak'ta 1980'den bu tarafa, savaş ve akabinde kaybedilenlerin sayısının 375 binle 1 milyon arasında olduğu belirtiliyor, eski Yugoslavya'da hâlâ 17 binden fazla kişinin kayıp olduğu tahmin ediliyor. Afrika'da da on binlerce kişinin kayıp olduğu biliniyor. Kızılhaç'a göre, yalnızca Angola'daki kayıpların sayısı 22 bini buluyor.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) raporuna göre, Türkiye'de sadece 1980-2000 arasındaki yirmi senede 757 kişi gözaltında kaybedildi. Ama bu rakam medya taramasıyla saptandığı için, sadece gazetelere geçenleri kapsıyor. Gözaltında kayıplara dair inkâr stratejisi sebebiyle pek çok zorla kaybedilen insan medyada hiç yer almadı. Keza toplu kaybedilme stratejisi uygulanan Bölge'de, pek çok kayıp yakını aynı akıbetle karşılaşmaktan korktukları için kayıplarına dair karakollara, savcılıklara başvuruda bulunmadı. Batı'da ise bu hususta bir toplumsal farkındalık olmadığı ve mahalle baskısından çekinildiği için tekil kayıp yakınları

insan hakları teşkilatlarına başvuruda bulunmuyor; bu da pek çok zorla kaybedilenin belgelenememesine sebep oluyor. İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) 2003'de yayınladığı "Kayıpları Unutmadık" kitabında zorla kaybedilen insan sayısı 834 olarak geçiyor. Bazı raporlarda ise bu sayı 2 bini aşıyor. Bu raporlardaki ortak nokta en fazla gözaltında kaybedilme olan senenin 2004, şehirin ise Diyarbakır olduğu.

Faili Meçhul ve Gözaltında Kayıp devletin ideolojik aygıtlarınca neticede topluma aynı sindirme mesajını verseler de (bazen belli bir iktisadi yapının devamlılığı adına, savaş ekonomisi gibi bunlar sindirme değil de kışkırtma gayeli de kullanılabilir), sistemli kullanılmış iki ayrı stratejidir. Mesela Türkiye'de 1992-1993 senelerinde OHAL bölgesindeki "faili meçhul cinayetler"in yerini, devlet stratejisindeki yeni bir düzenlemeyle 1994'de "gözaltında kayıplar" almıştır.

20 Aralık 2006 tarihli UN International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (BM Kişileri Gözaltında/ Zorla Kaybedilmeye Karşı Korumayla İlgili Uluslararası Sözleşme), 18 Aralık 1992 tarih ve 47/133 sayılı kararıyla benimsenen Kişileri Başkaları Tarafından Kaybedilmeye Karşı Koruma Deklarasyonu çıkışlıdır.

Sözleşmenin 1. Maddesinde "Hiç kimse gözaltında kaybedilemez." der ve "Savaşta olmak veya savaş tehdidi altında olmak veya herhangi bir umumi buhran dâhil olmak üzere ne olursa olsun hiç bir istisnai durum bireyin gözaltında kaybedilmesini meşru kılmaz." diye devam eder.

İHD'nin ve TİHV'nın hazırladığı istatistiğe göre 1980-2011 yılları arasında siyasal nedenlerle zorla kaybetme vakası 940 dır. Bunlardan 808 kişi 1994-1997 yılları arasında zorla kaybedilmiştir.

Hafıza Merkezi'nden Murat Çelikkan, bir yıl boyunca yaklaşık 272 mahkemeye intikal etmiş dilekçe ve dosya üzerinden yaptkları görüşmeler neticesinde 262 kişinin Türkiye'de kaybedilmiş olduğunu doğruladıklarını belirtti.[199]

Korkunç 90'lar

1990 sonrası iç dengelerin ne şekilde değiştiği, 93 ve 94 yıllarında, terörle mücadele adı altında yaşanan olağanüstü vahşi uygulamaların arkasındaki siyasetin nasıl okunması

[199] 10.07.2013 tarhli Komisyon toplantısı tutanağı

gerektiği hâlâ tam olarak bilinmiyor. Bilinen şu ki, siyasal nedenlerle zorla kaybedilen kişi sayısı olağanüstü hal ilanı sonrasında tırmanışa geçiyor, 93 ve 94 yıllarında hızla ivme kazandıktan sonra tekrar düşmeye başlıyordu.

JİTEM Komutanı Binbaşı Cem Ersever'in tanımıyla PKK 'ya karşı 'gayrı nizami harp' stratejisi yürütüldüğü bu yıllarda, Ersever'in kendisi de dahil, askeri ve siyasi açıdan önemli isimler, kuşkulu ölümlerle arka arkaya yaşamlarını yitirdi, planlanan strateji her ne ise, uygulanmasının önünde hiçbir engel kalmadı.

1993 17 Ocak'ta J.G.K. Orgeneral Eşref Bitlis, 5 Şubat'ta Maliye Bakanı Adnan Kahveci, 17 Nisan'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 22 Ekim'de ise Diyarbakır JBK Tuğgeneral Bahtiyar Aydın arka arkaya öldüler/öldürüldüler. Cinayetlerde JİTEM'in dahli olduğu kamuoyunda tartışılırken aynı yıl 4 Kasım'da bu kez JİTEM Komutanı Ersever öldürüldü.

1992 yılında Cizre merkez'de askerlerin attığı havan topu mermisinin evine isabet etmesi sonucu ailesinin 7 ferdini kaybeden Ramazan Çağırga katıldığı komisyon toplatısında şu taleplerde bulunmuştur;[200]

"90'lı yıllarda aynı zamanda bölgede ciddi anlamda, binlere varan faili meçhul cinayetler yaşandı. Bir o kadar, kaybettirilen ve faili meçhul cinayete kurban gidenler şu an toplu mezarlarda bulunuyor. Şu an bölgenin birçok yerinden kemikler fışkırıyor. İnsanlar artık bu olayların faillerinin ortaya çıkarılmasını istiyor ve en büyük taleplerinden biri de, bir DNA bankasının kurulmasını talep ediyorlar."

Hafıza Merkezi'nen Özgür Sevgi Göral da kayıplara ilişkin yaptıkları araştırmaların kimi sonuçlarını katıldığı komisyon toplantısında şöyle aktarmıştır;[201]

Şimdi, 1992'den sonra, gördüğünüz gibi, 1993'te 103, 1994'te 518, 1995'te 232, 1996'da 170 olmak üzere en net olduğu, en net bir zirve yaptığı yıl 1994 olmak kaydıyla bu pratik artıyor. Yıllara dağılımı böyle. Şimdi, şehirlere göre dağılımını görürsek de, neden OHAL pratiği dediğimi anlayacaksınız. Türkiye'de 1980'den 2013'e kadar zorla kaybedilen insanların en çok kaybedildiği yerler neresi? 382 kişiyle 1'inci Diyarbakır, 211 kişiyle 2'nci Şırnak, 184 kişiyle 3'üncü Mardin, 82 kişiyle 4'üncü İstanbul, 77 kişiyle 5'inci Batman. Şimdi, dolayısıyla, şunu söyleyebiliriz: Türkiye'de zorla kaybetme pratiği sistematik bir hak ihlali, yaşam hakkı

[200] 20.06.2013 tarihli Komison toplantısı tutanağı
[201] 10..07.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

ihlali pratiği olarak 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yaygın bir biçimde kullanılmaya başlıyor, 1990'ların ilk yarısıyla birlikte, özellikle OHAL bölgesinde sistematik bir pratik olarak, sistematik bir strateji olarak karşımıza çıkıyor.

Şimdi, bunun birkaç sebebi var. Türkiye'de "gözaltında kayıp" teriminin kullanılmasının sebebi şudur: Türkiye'deki zorla kaybetmelerin neredeyse tamamı resmî olarak devlet görevlisi olduğu bilinen ordu veya emniyet güçleri tarafından gözaltına alınan ve sonra akıbeti belli olmayan, bilinmeyen insanlardır. Onun için, Türkiye örneğinde kullanılan terim "gözaltında kayıp"tır. Oysa "zorla kaybetme", uluslararası literatürde kullanılan terim, bizim de kullanmaya çalıştığımız terim bundan daha geniş bir alanı içeriyor. Nasıl bir alanı içeriyor? Örneğin, insanlar devletin görevlisi olduğu üzerindeki kıyafetlerden belli olmayan, sivil görünümlü paramiliter güçler tarafından da alınabilir, resmî olarak gözaltına alınmayabilir, kaçırılabilir. Siverek'te kaybedilen Nazım Babaoğlu'nun olduğu gibi mesela, yanına bir araba yanaşır, içinden sivil giyinimli insanlar çıkar ve onlar Nazım Babaoğlu'na arabaya binmesini, onunla görüşmek istedikleri bir şey olduğunu söylerler. Yöre halkı onların korucu olduğunu, Bucak aşireti mensubu olduğu söyler.

İstanbul'dan Cumartesi Anneleri adına katılan İkbal Eren Yarıcı kardeşi Hayrettin Eren'in devlet tarafından kaybettirildiğini belirterek, Türkiye'nin kanayan yarası olan kayıplar gerçeğini şöyle dile getirmiştir;[202]

"Şimdi, size anlattığım Hayrettin Eren hikâyesi. Bir buçuk yıl kadar önceydi, 24 Ocak 1982'de babamı kaybettik, maalesef, bu mücadelede yenik düştü, 85 yaşında vefat etti. Vefatından sonra istemeden açtığımız gaiplik davası oldu, mecburen açmak zorunda kaldık çünkü veraset ilamı çıkaramıyorduk. Otuz iki yıl önce tanıklık eden Ahmet Öztürk, Ahmet Ok bu davada da tanıklık ettiler ve Hayrettin Eren'in gaipliğine karar verildi devlet eliyle. Size o karar metnini de getirdim. Şimdi, o insanlar otuz iki yıl önce aynı şeyleri ifade etmişlerdi ama Hayrettin Eren aranıyordu. Şimdi, Hayrettin Eren gaip oldu. Bu anlattığım sadece bir örnek sayın Meclis üyeleri. Bunun yanı sıra Türkiye'de o kadar çok kayıp var ki, faili meçhul var ki, örneğin, beynine çivi çakılarak öldürülen Nurettin Yedigöl, Gaziantep'te idam edilip cesedi ailesine teslim edilmediği gibi mezarı da ailesinden hâlen saklanan Veysel Güney, İzmir'de polis tarafından aranıp annesi tarafından bizzat polise teslim edilen Murat Yıldız, İstanbul'da öğrenci olarak bulunan ve Diyarbakırlı olan, Bakırköy Ömür durağında beklerken alınan ve

[202] 20.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

sonra yine haber alınamayan Cüneyt Aydınlar, İstanbul Aksaray'dan alınan İsmail Bahçeci, esnaf olup 20 Temmuz 1992 de evinden çıkıp en son, İstanbul Emniyeti Terörle Mücadele Şubesinde görülen Hasan Gülünay, Kenan Bilgin, Cemil Kırbayır, Ayhan Efeoğlu, Ali Efeoğlu, bu ülkede farklı tarihlerde gözaltına alınıp kaybedilen yüzlerce gençten birkaçı sadece.

"Cumartesi Anneleri olarak: Yakınlarımızın cansız bedenlerinin bize teslim edilmesini istiyoruz, yakınlarımızın mezarlarını istiyoruz. Tabii ki kaybedenlerin yargılanıp, cezalandırılmalarını istiyoruz.

İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan, Siyasal nedenlerle zorla kaybetme vakalarının 940 kişi olduğunu, bu 940 kişinin birçoğunun cenazesine daha sonra ulaşıldığı için bu rakamların sürekli değiştiğini belirtmiştir.[203]

Orhan Miroğlu kayıplar ve faili meçhuller boyutu ile 1990'lı yılların zirve yaptığı yıllar olduğunu kaydederek şu değerlendirmede bulunmuştur;[204]

"Aslında, 1990'lı yıllar tabii ki bu işin zirve yaptığı yıllardır ama ben 1977'de Diyarbakır'da ilk 2 kişinin infaz edildiği faili meçhul cinayeti çok iyi hatırlıyorum. Bunlar sol gruba bağlı 2 kişiydiler. Koşuyolu -Diyarbakır'ı bilen burada birçok arkadaşımız var- o zaman boş bir alanlıktı. Bu insanlar işkenceden getirilmişlerdi ve bildiğimiz işte meşhur Renault Station araçlara bindirilmişlerdi. Halkın gözü önünde yani sanki halkın bunu görmesini arzu eder bir biçimde önce birisi arabadan indiriliyor, yanında tabii ki sivil giyimli polis güçleri var ve kaçması isteniyor. Tabii, kaçacak hâlde falan da değil. Birkaç görgü tanığı anlatıyor sonrasını. Birkaç kişi buna "Kaç." diyorlar ve bu birkaç adım attıktan sonra arkasından ateş edip öldürüyorlar ve bu Koşuyolu'nda o zaman tek tük, böyle bir iki apartman falan ancak vardı 1977'de, boş bir alan ama o boş alanda da halkın görmesini, bu cinayete tanık olmasını isteyen bir tavırla işleniyor bu cinayetler"

Devletin siyasal cinayetler işlemesi ve sindirme politikası uygulaması 'normal' bir siyaset yöntemi değil, olamaz. Askeri darbe geçmişiyle yüzleşen ülkelerin hukukunda 'devlet terörü' ve 'devlet suçu' kavramları bu nedenle hayli uzun süredir tartışılıyor ve bazılarında (Arjantin) yasal tanım olmak özelliğini bile kazanmış durumda.

[203] 06.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı
[204] 13.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

Türkiye'de devlet suçlarının inkarı demokrasinin kurumsallaşamamasının temel nedenlerinden biri. Çünkü bütün bu uygulamalar, hem tarihsel olarak kullanılagelmiş yöntemler hem de halen devlet alışkanlığı olma özelliğini sürdürüyor.

Zorla kaybetme eylemlerine karışan militer ve paramiliter/sivil güçlerin yargılanmaması bir tercih ise bu tercihin ne anlama geldiği ve demokrasi açısından tehlikeleri üzerine samimiyetle düşünmek gerekiyor.

Özgür Sevgi Göral, komisyonda yaptığı sunumda "Devletin âli menfaatleri" söz konusu olduğunda, insan hayatının 'teferruat' haline geldiği anlayışa, önce hukukçuların karşı çıkması gerekirken, yargının bahse konu cezasızlık sürecine yaptığı ihmali ve bazen de aktif katkısının sona ermek zorunda olduğuna işaret ederek, şunları söyledi;[205]

"Kimler zorla kaybedilmiş?" diye bakarsak -bu alanda yapılmış daha önceki çalışmaları da tarayarak baktık biz buna- özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki alana bakarsak, birinci grup: Silahlı mücadele sürdüren sol örgütlerin militanları olduğu iddia edilen kesimler, öğrenciler, sendikacılar, yurttaşlar. İkinci grup: Kentlerde yaşayan, kent merkezlerinde yaşayan, Diyarbakır gibi, İstanbul gibi, Adana gibi, Mersin gibi, Kürt hareketiyle ilişkide olduğu bilinen, işte, HEP ve devamcısı olan siyasi partilerin yöneticileri, sendikacılar, Özgür Gündem geleneğinden gelen gazetelerde çalışan gazeteciler gibi yerel kanaat önderleri diyebileceğimiz grup. Üçüncü grup da: OHAL bölgesinde yaşayan yurttaşlar".

Zorla kaybetmelere ve yasadışı ve keyfi infazlara örnekler:

Aşağıda verilen örnekler sayıları halen "tartışmalı" olan zorla kaybetme, yasadışı ve keyfi infazlardan kamuoyu ve basın tarafından bilinen ve ön plana çıkanlardan bazılarıdır. Meselenin istatistiksel bir boyuttan çıkarılıp insani ve hukuki düzleme taşınması gerekmektedir. Sayı tartışmasından daha önemli olan Kürt Toplumu'nun hafızasında derin izler bırakmış olan bu derin toplumsal travmanın yani devlet tarafından işlenen veya devletin göz yumduğu bu uygulamanın faillerinin yargılanması ve yaraları saracak bir cezalandırmaya tabi tutulmasıdır. Çözüm sürecinin kilit noktalarından biri bu travmatik yıllarla hesaplaşmaktan geçmektedir.

[205] 10.07.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

***Vedat Aydın/5 Temmuz 1991/Diyarbakır:**Halkın Emek Partisi il başkanı iken evinden alındı ve işkence yapılmış cesedi Ergani yakınlarında bulundu.

***Mehmet Sincar/4 Eylül 1993/Batman:**1991 Genel Seçimleri'nde Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) listesinden Mardin milletvekili olarak parlamentoya girdi. Halkın Emek Partisi (HEP) kurucuları arasında yer aldı. Daha sonra bu partinin devamı kabul edilen Demokrasi Partisi'ne geçti. 1993 yılında faili meçhul cinayetleri soruşturmak üzere gittiği Batman'da uğradığı silahlı saldırı sonucu öldü.Susurluk Skandalı sonrası konuyla ilgili bir rapor hazırlayan Kutlu Savaş cinayeti Mahmut Yıldırım, PKK itirafçıları Alattin Kanat, İsmail Yeşilmen ve Mesut Mehmetoğlu'nun işlediğini öne sürdü. Daha sonra Hizbullah örgütü üyesi olmak suçuyla tutuklanan sanıklar cinayeti işlediklerini itiraf ettiler. Ancak cinayet tam olarak aydınlatılamadı.

***Yusuf Ekinci/25 Şubat 1994/Ankara:** Avukat Yusuf Ekinci sadece Emniyet Teşkilatı, Özel Harekat birimlerinde bulunan Uzi marka silahla öldürülmüş ve bedeni Gölbaşı İlçesinde bulunmuştur. Gölbaşı Cumhuriyet Savcılığı tarafından 1994/171 Hz. Numaralı dosya kapsamında yapılan soruşturmada bu güne kadar geçen 18 yıl süre içerisinde herhangi bir sonuca ulaşılamamış ve cinayet fail-i meçhul olarak işlem görmüştür.

***Savaş Buldan/4 Haziran 1994/Bolu:**Hakkari Yüksekova doğumlu olan işadamı Buldan, 02.06.1994 tarihinde İstanbul - Yeşilyurt Çınar Oteli' nde yanında bulunan Adnan Yıldırım ve Hacı Karay ile birlikte silahlı şahıslarca kaçırılmışlardır. 04.06.1994 tarihinde ise Bolu-Yığılca ilçesi-Yukarıkaraş grup köy yolunda ölü olarak bulundular.

***Faik Candan/14 Aralık 1994/Ankara:** Avukat, Halkın Emek Partisi Ankara il başkanı görevi sırasında kaçırılmış, Bala ilçesi yakınlarında öldürülmüş olarak bulundu.

***Yakup Kara, Mehmet Ürün, Hamit Kara, Hüseyin Babal, Ali Benek/28 Haziran 1991/Hakkari:** Uludere İlçesi yakınlarında yollarını kesen silahlı ve maskeli kişiler tarafından kurşuna dizilerek öldürüldüler. Öldürülen 5 kişinin cesedi daha sonra benzin dökülerek yakıldı.

***İzzettinAltan, Hüseyin Bayık, AbdülmelikAltan, HamitİlhanAğustos 1993/Batman:** Köyden Kozlu'ya giden aracın silahla taranması sonucu öldürüldüler.

***Mehmet NuriKaya, AzizBağcı, GaripBağcı/09Haziran 1993/Batman:** Gercüş eski belediye başkanı M. N. Kaya ve yanındakiler Hisar köyünden Gercüş ilçesine gelirken Kırkat göleti yakınında öldürülmüştür.

***AbbasDemiroğlu , AhmetIşıklı, AliCeylan,SelahattinGençol/18Eylül 1993/Diyarbakır:** Demiroğlu, Diyarbakır DEP yöneticisi idi aynı gün içinde birbirine yakın saatlerde silahlı saldırı sonucu öldürüldüler. Hizbullah'ın daha sonra bulunan ölüm listesinde isimleri olduğu tespit edildi.

***ZekiMuratYıldırım, SüreyyaGün, AysunGün, ŞahabettinKartal/9 Ekim 1993/Diyarbakır:** Silahlı saldırı sonucu öldürülen maktullerden Z.M. Yıldırım'ın ismi Hizbullah'ın daha sonra bulunan ölüm listesinde olduğu tespit edildi.

***Hamdin Kaya, Muzaffer Yıldırım, Abdülmecit Kaya, Yusuf Yağız, Sabri Arar/01 Temmuz 1994/ Nusaybin:** Silahlı saldırı sonucu faili mechul cinayet.

***Abdurrahman Ata, Fırat Soyvural, Mehmet Şerif Çoğöz/12 Ocak 1994/Batman:** Silahlı saldırı sonucu öldürülen maktullerin isimleri Hizbullah'ın daha sonra bulunan ölüm listesinde olduğu tespit edildi.

***İzzettin Altan, Hüseyin Bayık, Abdülmelik Altan, Hamit İlhan/ 26 Ağustos 1994/Batman – Kozluk**: Köyden Kozluk'a giderken araçlarının taranması sonucu ölüm. Daha sonra köy boşaltılmış aileleri de göç etmiştir.

***Recep Yaşar, Behçet Yaşar, Fikret Kaya, Abdullah Kamçı/06 Ağustos 1994/Hakkari-Yüksekova**: Şemdinli- Yüksekova yolunda öldürüldüler. Konuyla ilgili yayınlanan haberlerde Behçet ve Recep Yaşar' aşiret reisleri olduğu belirtildi.

***Süleyman Seyhan (57), A.Rahman Çoşkun(21), Abdullah Çoşkun(20), Mehmet . Emin Aslan(19), Nedim Akyön(16), Seyhan Doğan(14), Davut Altınkaynak(13), Hazni Doğan(11), Hayat Altınkaynak(28)/ 6.Kasım.1995/Mardin_Dargeçit:**Dargeçit jandarma komutanlığı tarafından örgüt militanlarına yardım ettikleri gerekçesi ile gözaltına alınırlar. Hazni DOĞAN ve Hayat ALTINKAYNAK gözaltında serbest bırakılır. Diğer yurttaşlardan bir daha haber alınmaz. Gözaltına alınan kişilerin kaybolmasından yaklaşık 4 ay sonra Süleyman SEYHAN'ın cesedi Dargeçit Korucu köyü civarında bir kuyu da bulunur. Bu olaydan sonra Merkez

komutanlığında görevli uzman çavuş Bilal BATIRIR(Radikal gazetesinin 16.02.2012 tarihli haberi) kaybolur.

***Metin Can, Hasan Kaya/21 Şubat 1993/Tunceli-Elazığ:** İHD Elazığ Şube Başkanı Av. Metin Can ve şube üyesi Dr. Hasan Kaya'yı evlerinden kaçırmışlar, ailesinin ve tüm demokratik kurumların çağrılarına rağmen sağ bulunamamışlar, 27 Şubat 1993 günü Tunceli'de işkence ve sorgudan geçirilmiş bedenleri bulunmuştur.

BM Kişileri Gözaltında/Zorla Kaybedilmeye Karşı Korumayla İlgili Uluslararası Sözleşme

An itibarıyla 83 ülkenin imzaladığı ve 18 ülkenin taraf olduğu ve Türkiye'nin, Başbakan'ın "bir bildiğimiz var ki imzalamıyoruz" sözü ötesinde bir açıklama getirmeden imzalamamakta direndiği BM Sözleşmesi'ni Türkiye'nin imzalaması neden önemli?

27 Eylül 2009 günü dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, bir gazeteye "Devlet, 'devlet politikası olarak' adam öldürür" açıklamasını yaptığı; Koramiral Atilla Kıyat'ın da 2 Ağustos 2010 günü bir televizyon programında, alenen "Faili meçhuller, gözaltında kayıplar bir devlet politikasıydı" dediği bir ülkede yaşıyoruz. Hatta Türkiye'nin 10 Mayıs 2010'da BM İnsan Hakları Konseyi'ndeki dönemsel gözden geçirme toplantısına zorunlu olarak sunduğu raporda "gözaltında kayıplar" olgusunun bahsi bile geçmez, inkâr devam eder. Oysa aynı toplantıda Konsey'den Türkiye'ye doğrudan Sözleşme'yi zaman kaybetmeden imzalaması çağrısı yapılır. Ayrıca BM İşkenceye Karşı Komisyon'un raporunda da bu durumdan duyulan endişe yazılmıştır.

Tansu Çiller 22 Mayıs 1996'da TBMM'de DYP grup toplantısında yaptığı konuşmada, örtülü ödenekten çektiği 500 milyar liranın nereye harcandığına ilişkin olarak şunları söylemişti: "Bu sırlar açıklanırsa millet ayağa kalkar, dünya ayağa kalkar. İnsanlar, milletler birbirine düşer. Türkiye çöker, rejim tehdit altına girer. Herkes altında kalır." O dönem Emniyet Genel Müdürü olan Mehmet Ağar ise Susurluk Komisyonu'na "Devlet adına bin operasyon yaptık," demişti.

Sözleşmeyi imzalayan ülkeler iç hukuklarını sözleşmeye göre düzenliyor. Maalesef kayıpların çoğu öldürülmüş oluyor, hiçbir şey diri bir canın bedeli olamaz ama en azından ortaya çıkarılmak zorunda kalınan kemik kalıntıları, hiç olmazsa bir mezarları olsun diye

ailelerine teslim ediliyor, kaybetmelerde fiilen ya da zimnen rol oynayan tüm şahıslar, üzerlerindeki kanuni korumalar kaldırılarak yargılanıyor.

Sözleşme imzalayan ülkelerdeki gelişmelere birkaç örnek

Temmuz ayında, sözleşmeyi imzalayan ülkelerden Uruguay'da 1973 ile 1985 yılları arasında yaşanan askeri rejim döneminde, kolluk kuvvetleri tarafından kaybedilmiş ve öldürülmüş 200'ün üzerinde insan hakkında davaların başlaması için kararname imzalandı. Daha önce bu fiillerin sorumlusu ordu ve polis mensupları 1985'te çıkan insan hakları ihlallerinin soruşturulmasını engelleyen af kanunu sebebiyle yargılanamıyordu. Başkanlıktan yapılan yazılı açıklamada, yeni düzenlemenin Devlet Başkanı Jose Mujica tarafından hemen imzalanmasının sebebinin mağdurların ailelerine zaman tanınması olduğu belirtildi.

Nisan ayında ise Meksika'da, ABD sınırında bulunan Tamalupas eyaletinde sekiz ayrı toplu mezardan 59 insan cesedi çıkarıldı, kimlikleri araştırılıyor. Bir sene önce de gene aynı bölgede Orta ve Güney Amerikalı göçmenlere ait 72 ceset ortaya çıkarılmıştı.

Bolivya'da Silahlı Kuvvetlerin kayıp vukuatına kurumsal olarak dahil olduğu ve sivil halka dönük olarak devlet eliyle onları yıpratmaya ve sindirmeye dönük ve adı da Cumhuriyet Planı olan bir program uyguladığı kararı verildi ve kaybetmelerle alâkalı emir-komuta zincirindeki tüm şahıslar 25 seneden başlayan hapis cezalarıyla yargılanmaya başlandı.

Askeri darbe sırasında insanları en fazla gözaltında kaybedilmiş ülkelerden biri olan Şili'de, failler beynelmilel mahkemelerde cezalar almalarına rağmen, darbeci generaller devlet koruması altındaydı. Geçen senenin sonunda yapılan mahkemede ise faşist diktatör darbeci general Augusto Pinochet rejiminde görev alan ve sonra Fransız vatandaşlığına geçerek izlerini kaybettiren 14 darbecinin 13'ü suçlu bulundu. Pinochet'nin 1 numaralı adamı Juan Manuel Contreras Sepulveda ve 2 numaralı adamı amiral Octavio Espinoza Bravo müebbet hapis cezasına çarptırılırken, darbecilerin üçü 30 sene, altısı 25 sene, biri 20 sene ve kalanlar 15'er sene hapis cezası aldı. 77 yaşındaki eski general Jose Zara Holger ise aklandı. Kararı alkış ve sevinç çığlıklarıyla karşılayan kayıp yakınlarından, Başkent Santiago'da 1974'de kaybedilen Alfonso Chanfreau'nun kızı Natalia Chanfreau, "Babam kaybedildiğinde ben bir yaşındaydım. Şimdi 37 yaşındayım. Tüm yaşamım adaleti arayarak geçti. Hâlâ yapılacak çok şey var. Babamın nerede olduğunu öğrenmeyi ve suçluların hapse tıkılmasını istiyorum. Yine de şu an çok mutluyum" dedi.

Ruanda'da 1994'teki soykırımda 100 gün içinde 800 bin Tutsi ve Hutu'nun öldürülmesi ve kaybedilmesinde, emir-komuta zincirinin en üstünde rol oynayan general Augustin Bizimungu 30 sene hapse mahkum edildi, üst düzey iki başka generale de 20'şer sene hapis cezası verildi.

Hırvatistan'da halkın bir kesiminin 'İstiklal Savaşı kahramanı' olarak gördüğü, Karajina bölgesinin Sırplardan temizlenmesi amaçlı 'Fırtına' operasyonunda 90.000 civarında Sırbı bölgeden temizlenmiş, kaçamayan binlerce Sırbın ise ölümü ve kaybolmasında rol oynayan General Ante Gotovika 24 sene, sabık İçişleri Bakanı Mladen Markac da benzer suçlardan 18 sene hapse mahkûm edildi.

Sırbıstan'da halkın bir kesiminin 'ulusal kahraman'ı, Bosnak Soykırımı'nda pek çok katliam, kaybetme ve tecavüzde emir-komuta zincirinin tepesindeki eski Yugoslavya Başkomutanı Ratko Mladiç ise "insanlık suçlusu" sıfatıyla Lahey Savaş Suçları Mahkemesi'ne teslim edildi, aynı mahkemede yargılanan Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç hücresinde ölü bulundu. General Radislav Krstiç ise "soykırım suçlusu" olarak 46 sene hapisle cezalandırıldı. Beş sene süren savaşta 250 bin Müslüman erkek öldürülmüştü, Srebrenica'da altı gün içinde 13 yaş ile 70 yaş arasındaki 8 bin 372 Boşnak erkek ise "sorgulanmak" üzere Mladiç güçlerine teslim edildiğinden beri kayıptı. Kurulan Kayıp Cesetleri Araştırma Komisyonu, organları kesilerek, derileri yüzülerek, yakılarak, diri diri toprağa gömülerek, kurşuna dizilerek öldürülen bu kayıpların kalıntılarını, etrafları mayınlarla çevrilmiş 18 metre derinliğindeki toplu mezarlardan çıkararak ailelerine teslim ediyor.

Makası Arab Baharı'yla kırılmayacak kadar açan ülkelerden Cezayir de imzacılardan. 2 sene kadar önce otobüs beklerken kaçırılan ve bir daha kendisinden haber alınamayan Mohamed Rahmouni, Blinda askeri cezaevinde bulundu. Yine imzacı Kuzey Afrika ülkelerinden Fas'ta da 47 sene önce hiçbir tanık olmadan kaybolan Abdelhak Roussi'ye dair gelişmeler var: önce gözaltına alındığı ve gizlice hapis tutulduğu ortaya çıktı. 38 sene önce Rabat'taki jandarma karakoluna götürüldüğü, 28 sene önce de bir askeri kampta olduğu ortaya çıktı. Roussi'nin hâlâ hayatta olduğunu iddia eden tanıklar bulundu. Şimdi soruşturmanın tamamlanması ve Roussi'nin canlı ya da ölü olarak teslimi ve süreç içindeki faillerin saptanıp cezalandırılması için çalışılıyor.

Sözleşmenin maddeleri ve gerekçeleri

Sözleşmenin **2.** ve **3.** Maddeleri, taraf devletlerin yetki, destek veya zımni muvafakatıyla hareket eden kişiler ya da gruplar veya devlet mensupları tarafından bireyin gözaltına alınması, tutuklanması, kaçırılması veya herhangi başka bir şekilde hürriyetinin kısıtlanmasını, akabinde bunun inkârı veya kaybedilen kişinin akıbetinin veya nerede olduğunun gizlenmesi, ve ilgili kişinin hukuken korunmasını imkânsız hale getirmekle ve bu fiilleri soruşturmak ve sorumluları adalete teslim etmek için gereken tedbirleri almakla yükümlü tutuluyor.

4. maddede ise devletler, gözaltında kaybedilmenin kendi ceza hukuklarına göre suç teşkil etmesini sağlamak üzere gereken tedbirleri almakla, ceza hukukunu buna göre yeniden tanzim etmekle yükümlü oluyor.

5. madde, sistematik olarak uygulanan gözaltında kaybedilmeleri, net olarak "insanlık suçu" olarak tanımlıyor ve bunun beynelmilel hukukta belirlendiği şekilde yargılanmasından sorumlu tutuyor devleti.

Madde **6.** Bireyi gözaltında kaybetme fiilini işleyen, işlenmesini emreden, işlenmesi için kışkırtan veya birini görevlendiren, işlemeye teşebbüs eden, fiilin işlenmesinde suç ortağı olan veya fiilin işlenmesine katılan herkesin, mevcut yetkisi ve kontrolünün altındaki kişilerin gözaltında kaybetme suçunu işliyor veya işleyecek olduğunu bilen veya bu durumu açıkça gösteren bilgiyi bilerek görmemezlikten gelenlerin, kişileri gözaltında kaybetme suçuyla alâkalı faaliyetlerden sorumlu ve bu durumun üzerinde kontrolü olanların ve mevcut yetkisi dahilinde kişilerin gözaltında kaybetme suçunu işlemelerini önleme veya engellemesini sağlayacak makul önlemleri almayan veya durumu araştırılması ve kovuşturulması için yetkili mercilere aksettirmeyenlerin kesin olarak mahkum edilmesi gerektiği yükümlülüğünü getiriyor.

Kenan Evrenler, Süleyman Demireller, Tansu Çillerler, Mesut Yılmazlar, Doğan Güreşler, Mehmet Ağarlar, Orhan Taşanlarlar, Hayrettin Kozakçıoğulları, Ali Murat Ertosunlar, Necdet Menzirler, İsmail Hakkı Karadağlar, Necati Bilicanlar, Ünal Erkanlar, Saffet Arıkan Bedükler, Veli Küçükler, Arif Doğanlar, Kurtuluş Öğünler, Cemal Temizözler, Aytekin Özenler, Cahit Aydınlar, Nurettin Atalar, Nahit Menteşeler, Murat Karayalçınlar, Esat Oktay Yıldıranlar, Kutlu Aktaşlar, Levent Göktaşlar, Levent Ersözler, Meral Akşenerler, Burhanettin

Özdemirler, İbrahim Şahinler, Korkut Ekenler gibi binlerce Parlemento, TSK, Emniyet, Yargı vb devlet aygıtı aktörleri "insanlık suçlusu" olarak yargılanacak.

Bu yargılananlar arasında Ergenekon davasından ağır cezalar alanlar var elbette ancak bu alınan cezaların hiçbiri zorla kaybetmelere, keyfi veya yasadışı infazlara dair değil. Ergenekon davasının "Fırat'ın doğusu"na doğru genişletilmemiş olması devletin henüz bu davalarla gerçek bir yüzleşme içine girip giremeyeceğinin de ölçülerinden biriydi. Ancak çıkan sonuçlardan anlaşıldığına göre henüz bu yüzleşme yargı eliyle bile yapılamıyor.

Sözleşmenin **8.** Maddesi ise faillerin "zaman aşımı"yla kurtarılmasının önünü kapıyor. Kemal Türkler davasındaki gibi bir durumun yaşanmasını engelliyor. Bu madde 12 Eylül ve önceki faillerini de etkileyecek.

12. Maddede "devlet sırrı", "gizlilik" kararlarını ve askeriye gibi teşkilatların alan yasaklarını kırıyor: "Soruşturma ile ilgili bilgi ve belge de dahil, soruşturmanın etkin bir şekilde yürütülmesi için gereken yetki ve kaynaklara ulaşabilmelerini…gözaltında kaybolan kişinin bulunduğuna inanmak için makul sebep bulunan herhangi bir yere girebilmeyi" garanti altına alma yükümlülüğü getiriyor taraf devletlere. Ayrıca bu maddede devlet aygıtlarının ya da başka güç odaklarının engellemesine karşı devlete "soruşturmanın yürütülmesine engel olacak hareketleri önlemek ve bunlara karşı yaptırımda bulunmak için gerekli önlemleri almalıdır" yükümlülüğünü getiriyor.

Madde **24**'deki "Saygınlık ve itibarın iadesi de dahil tazmin edilmek" de bu "bir bilinen"e dahil. TC, Rusya'yla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) en çok mahkumiyet alan ve en çok tazminat ödeyen iki ülkeden biri.

"Hiç kimse gizlice alıkonamaz" diyen **17.** Maddenin şıkları ise gözaltında kaybedilen bireye, şu ya da bu şekilde bununla alâkası olan tüm şahıs, mekan vd bilgilerin hiçbir gizlilik kalkanı olmadan tüm evreleriyle ifşa edilmesi yükümlülüğünü getiriyor taraf devlete. Bu da zayıf bir olasılık olsa da, (beyin yıkama, hafıza silme, işkencede akli melekelerini kaybetme gibi iddialar da olduğu göz önüne alınarak) kaybedilenin canlı, en azından ceset olarak yakınlarınca bulunmasını ciddi olarak kolaylaştırıyor. 18. Madde de bunu pekiştiriyor. Bu maddeler özellikle çeşitli devlet aygıtlarındaki asker, polis, jandarma, korucu, yargıç, savcı, doktor, nüfus memuru, istihbaratçı, vali, kaymakam, muhtar, gardiyan, psikolog vd aktörün, çeşitli derecelerde "suçlu" olarak yargılanmalarının önünü de açıyor. Madde 20 de, devlete

önceki maddelerde geçen “bilgi edinme hakkı”nın hiçbir gerekçeyle kısıtlanamayacağı yükümlülüğünü getiriyor.

Madde **21**’deki “Her taraf devlet, özgürlüğü kısıtlanmış kişilerin, gerçekten salıverildiklerini gösteren güvenilir bir doğrulamayla salıverilmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.” tanımı da özellikle 90’lı senelerde yaşananlar düşünüldüğünde çok önemli: Pek çok gözaltına alınan şahıs hüviyetlerine el konulup, ertesi gün gelip almaları söylenerek ve imzaları alınarak salıveriliyor, hüviyetlerini almaya geldiklerinde artık çıkış imzası vermiş kayıplar oluyorlardı. Hukuki düzenlemenin mecburiyet hale getirdiği bir polis devletinde yaşadığımız, hele dönemin OHAL dönemi olduğu göz önüne alındığında hüviyet kağıdı ciddi bir vazgeçilemez oluyordu.

23. Madde devleti “hukuku uygulayıcı sivil veya askeri personel, tıbbi personel, kamu personeli ve tutuklunun gözetim ve sağaltımından sorumlu herhangi başka birinin eğitiminin bu Sözleşme’nin ilgili hükümleri hakkında gerekli eğitim ve bilgiyi de içermesini temin etmekle” yükümlü kılıyor;* kılıyor da akla insan hakları, çocuk hakları eğitimleri alıp bordrolarını yükselten ama bu eğitimlerin kapsaması gerekenleri iplemeyip azami bir eşitsiz şiddet kullananmaya devam eden emniyet mensupları gelince neticeden pek emin olamıyor insan. Yargı’daki gibi, Emniyet ve Askeriye’de de kanuni düzenlemeler insan lehine düzelse de, teamüller genelde kanunun önünde seyrediyor ve iç hukuk bu aygıtların aktörlerinin hukuksuzluğuna gerçek mânâda müdahale etmiyor.

Yine 23 Madde, PVSK, TMK, Jandarma ve Askerlikle ilgili kanunlar gibi kanunlarda ciddi değişiklikleri zorunlu kılıyor: “Taraf devletler bireyin gözaltında kaybedilmesi fiilini buyuran, bunu yetkilendiren veya cesaretlendiren emir veya talimatların menedilmesini sağlar ve böyle bir emre uymayı reddeden birinin cezalandırılmayacağını garanti eder” .

24. Madde kayıp yakınlarını da “kurban” olarak tanımlıyor ve akıbetler açığa çıkıncaya kadar onların sosyal imkânlarını sağlamak ve bunları destekleyecek teşkilatlar oluşturmak, teşkilatlarla çalışma hakkını garantiye almak mecburiyetinde tutuyor taraf devleti.

26. Madde devletlerin Sözleşme’nin fonksiyonlarının yürütülmesi için “bağımsız” ve “yetkili” bir Gözaltında Kayıp Komitesi kurmasını zorunlu kılıyor. Komite’nin, bireysel yetkiyle bağımsız ve tarafsız hizmet edecek ve insan hakları konusunda geçerli bir yeterliliğe ve yüksek ahlaki değerlere sahip 10 kişiden oluşması şartı var. Gözaltında Kayıp Komitesi büyük ölçüde TC2de

de DKÖ ve STK'ların talep ettikleri Hakikat Komisyonları'nı çağrıştırıyor ama çok ciddi bir fark var; Sözleşme'nin öngördüğü Komite burada talep edilenin aksine kurum temsilcilerinden değil, bağımsız şahıslardan müteşekkil olacak. Komite'nin teşekkülündeki bir şart da cinsiyetlerin dengeli temsili..

Bu madde teferruatlı yazılmış. Komite, yöntem ve kurallarını belirlemekte her şeyden tam bağımsız olmak zorunda, ve Komite üyelerine BM uzmanlarının dokunulmazlık ve imtiyaz imkânlarının taraf devlet tarafından tam tahsisi mecburiyeti var. BM Genel Sekreteri, Komite'nin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için gereken personel ve binayı sağlar ve BM Genel Sekreteri Komisyonun ilk toplantısını yapar. Bu da "derinlikleri" olan devletlerin maddelerinin tabiatlarına tezat düşüyor şüphesiz, bu tam bağımsızlık durumu ne savaş bütçelerini, ne rantları ortaya çıkarır,

Türkiye'nin artık derindeki artı-eksi hesaplarını bırakıp acilen Sözleşme'yi imzalaması gerekiyor.

Toplu Mezarlar

Geçmişle yüzleşme ve hesaplaşmanın önemli noktalarından birini de toplu mezarlar gerçeği oluşturuyor.İHD Diyarbakır Şubesinin hazırladığı toplu mezarlar istatistiğine göre:

Açılmış Toplu Mezar Sayısı :29

İddia Edilen Toplu Mezar Sayısı :224

Toplam Mezar Sayısı :253

Gömülen İnsan Sayısı :3248

Toplu Mezarlara birkaç örnek:

Gaziantep İslahiye İlçesi belediye mezarlığı:15 Ağustos 1994 – Gaziantep İslahiye İlçesi belediye mezarlığı – İslahiye Kilis arasında çıkan çatışmada yaşamını yitiren 10 PKK militanının toplu halde gömüldüğü toplu mezar.

Adıyaman kimsesizler mezarlığı:17 Mayıs 1994 –Malatya'dan PKK'ye katılmak amacıyla Adıyaman'ın Bêzar Dağı'na giden 22 genç, burada buluştukları 6 PKK militanıyla birlikte askerlerin düzenlediği operasyonda yaşamını yitirdi. Yaşamını yitiren 28 kişiden 11'inin

cenazesi aileleri tarafından alınırken, 17 kişi, Adıyaman kimsesizler mezarlığına toplu halde gömüldü.

Şanlıurfa Siverek İlçesi ilçe mezarlığı: 90'lı yıllarda çatışmalarda yaşamlarını yitiren PKK militanlarına ve kaçırılarak kaybedilen sivillere ait olduğu belirtilen 15 kişiye ait cesedin Siverek İlçesi kimsesizler mezarlığına defnedildiği belirtiliyor.

Mardin Kızıltepe İlçesi Xurs Köyü Blokan kırsalı:29 Ekim 1990 – Meydana gelen çatışmada yaşamını yitiren biri kadın 7 PKK militanının çatışmanın yaşandığı alanda toplu halde gömüldüğü toplu mezar.

Siirt Kurtalan İlçesi Yeşilkonak (Qadiya) Köyü:1993 - Siirt Kurtalan İlçesi Yeşilkonak (Qadiya) köyü kırsalı - Çatışmada yaşamını yitiren 7 PKK militanının köyün alt kısmında gömüldüğü toplu mezar.

Diyarbakır Dicle İlçesi Merkez Mezarlığı: Diyarbakır Dicle İlçesi merkez mezarlığı – Çeşitli dönemlerde çıkan çatışmada yaşamını yitiren 23 PKK militanı üçerli beşerli gruplar halinde merkez mezarlığına gömülen toplu mezar.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Genel Sekreteri Metin Bakkalcı, Türkiye.2deki toplu mezar gerçeğine ilişkin şu değerlendirmede bulunmuştur;[206]

"Bir şekilde ağır insan hakları ihlalleri yaşanmışsa ki yaşanmış; bu ülkede bu ne yazık ki. Toplu mezarlar haritasına da baksanız IHD'nin yaptığı, yaşam hakkına da baksanız, bugün itibarıyla cezaevleri öyküsüne de baksanız, Türkiye'deki cezaevinin trendine baksanız bütün bunlar çok ağır ihlallerin olduğunu ortaya koyuyor zaten. Bu ihlaller kaçınılmaz olarak travmalara yol açıyor. Şuraya vurduğunuz zaman, bu bir fiziksel travma, bu, aynı zamanda ruhsal da bir travma."

Yrd. Doç Dr. Nazan Üstündağ, birçok aileden erkeklerin öldürülüp bu toplu mezarlara atıldığını geriye kadınların kaldığını ve kadınların sürekli olarak bölgede toplu mezarlarda yakınlarını aradığına dikkat çekerek, şu tespitte bulundu;[207]

"Fakat yakınlarını ararken ne maddi olarak ne manevi olarak bununla ilgili devletin ve Hükûmetin kurduğu mekanizmalar yok, kendi imkânlarıyla yapıyorlar bunları. Bunlar ciddi

[206] 26.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı
[207] 20.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

yoksullaşmalara, travmalara sebep oluyor. Hâlâ 2 bin kadar kayıp var Türkiye'de, sadece resmî olarak bilinen ve toplu mezarlar keşfedilmiş durumda ama toplu mezarlar açılmıyor, bilimsel şekilde araştırmalar yapılmıyor ve kadınlar sürekli olarak sonsuz bir yasa mahkûm edilmiş durumdalar. Bu sebeple, DNA bankalarının kurulmasını ve bu toplu mezarların artık resmî kanallarla bilimsel bir şekilde açılmasını bekliyorlar. "

Cumartesi Annelerinden İkbal Eren Yarıcı, çatışmasızlık döneminin kalıcı bir barışa dönüşmesi ve sürecin demokratik bir zeminde ilerlemesi için Hükûmetin siyasi irade beyanında bulunması gerektiğinin önemine işaret ederek şöyle konuştu;[208]

"Yurttaşın temel hak ve özgürlüklerini korumayı esas alan, adil, bağımsız bir yargı rejimi kurulmasını; kayıplarımızın sorumlularını koruyan cezasızlık geleneğine son verilerek cezai ve idari yaptırımların başlatılmasını; gözaltında kaybetme ve yaygın insan hakları ihlallerine sebep olan veya bunlara göz yuman kamu görevlileri işlerinden uzaklaştırılsın ve bir daha kamusal görevlerde bulunmalarını engelleyici düzenlemeler yapılmasını; gözaltında kaybetme suçundan sorumlu olduğu düşünülen şahısların af düzenlemelerinden yararlanmasını tamamen yasaklayacak düzenlemelerin derhâl hayata geçirilmesini; cezai yargılamalar gözaltında kaybetme gerçeğinin tüm boyutları ile açığa çıkması için yeterli değildir, gözaltında kayıpları araştırmak ve incelemek üzere özel bir yasa ile kalıcı ve bağımsız bir komisyon kurulmasını; gerçeği öğrenme hakkının anayasal güvenceye kavuşturulmasını; zorla kaybetme suçunun, Türk Ceza Kanunu'nda insanlığa karşı suçlar başlığı altında düzenlenmesi, bu suçun yargılanmasında devlet sırrı ve zaman aşımı savunmasına yer verilmemesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmasını; başta AİHM'de ihlalle sonuçlanmış davalar olmak üzere, gözaltında kayıplara dair soruşturma dosyalarının yeniden açılması ve etkin, derinlemesine ve hızlı soruşturma yapılmasının önündeki engellerin kaldırılmasını; gözaltında kaybetme suçunun faili olan devlet görevlileri üzerindeki cezasızlığa derhâl son verilmesi ve evrensel hukuka göre yargılanmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmasını; Adli Tıp kayıtlarında kimliği belirsiz olarak gösterilen cesetlere ilişkin bilgilerin ilgili kurumlara, savcılıklara, başvuran ailelere ve kamuoyuna açıklanmasını; Adli Tıp Kurumunda gerçekleştirilen toplu mezarlardan çıkartılmış kemikler üzerinde yapılan kimliklendirme çalışmalarının makul süreler içerisinde sonuçlandırılmasını; Adli Tıp Kurumunun taraflı ve bilimsellikten uzak yapısı, tarafsız, bilimsel ve güvenilir hâle getirilmesini; toplu mezarlar ve

[208] 20.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

ölüm kuyularının açılması ve incelenmesi sırasında bugüne kadar uygulanan ve delillerin karartılmasına yol açan ilkel yöntemlerin terk edilerek, BM Minnesota Protokolü çerçevesinde bilimsel esaslara uygun inceleme ve delil toplanması için eğitim ve ekipman sağlanmasını; İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi'nin haritasını çıkardığı 253 toplu mezarın bağımsız uzmanlar eşliğinde bilimsel esaslara uygun olarak açılması ve bu insanlık suçunun sorumlularının tespit edilerek yargılanmasını; insanlığa karşı işlenen suçlara dair devlet sırrı olarak saklanan belge ve bilgilerin kamuoyuyla paylaşılmasını Cumartesi Anneleri olarak talep ediyoruz".

Minnesota Protokolü

Toplu mezarların açılması konusunda mevzuatta yasal boşluklar bulunmaktadır. Yasal boşluktan kaynaklı çoğu zaman mezarların nasıl açılacağı konusunda yetki karmaşası da yaşanmakta, yasal boşluk nedeniyle keyfi yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu karmaşanın giderilmesi için yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu yasal düzenlemelerin uluslararası mevzuata uygun şekilde yapılması şarttır.

<u>Toplu mezarların araştırma esasları şunlar olmalıdır:</u>

-BM Minnesota Protokolü prensiplerine uygun araştırma yapılmalı ve bunların yapılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı,

-Bağımsız bir araştırma komisyonu kurulmalı ve bu komisyon üyeleri; tarafsız, yeterli ve bağımsız üyelerden oluşmalı,

-Her toplu mezar ve kazı alanı hukuki olarak bir olay yeridir, Minnesotta protokolü prensiplerine uygun kazı yapılmalı,

-Devletin işlediği iddia edilen bir suçun araştırılmasında sivil örgütler ve bağımsız gözlemcilerden destek istenmeli,

-Standartlara uygun çalışılmadığında bunlar ilan edilmeli ve devletlere baskı uygulanmalıdır.

Toplu mezarlarının yerlerinin tespit edilmesi ve faillerin bulunabilmesinin tek delili çoğu zaman tanık beyanlarıdır. Bu nedenle kurulacak komisyon(hakikatleri araştırma komisyonu) tarafından geç kalınmadan tanıkların güvenlikleri sağlanıp beyanları kayıt altına alınmalıdır.

Oluşturulacak Komisyon;

-Araştırmanın her aşamasında korunma güvencesi altında olmalı

-Kabuledilebilir kanıtlar için yeterli teknik ve idari personele ulaşabilmeli

-Devletin kaynaklarından yararlanabilmeli

-Araştırmacılar; tıp, adli bilimler ve yasa uzmanlarından yardım isteme gücüne sahip olmalı

-Tanıkların korunması sağlanmalı

-Soruşturma için gerekli tüm bilgileri elde etme yetkisi (kanuni yaptırımla tanıklığa zorlayabilmeli, hükümet kayıtlarını ve tıbbi kayıtları isteyebilmeli, kurbanın ailesini ve diğer tanıkları koruma yetkisi olmalı).

-Halka açık bir rapor yayınlama yetkisi olmalı

-Yeterli bir postmortem inceleme (ceset incelemesi) yapılana kadar, ceset ve tüm vücut atıklarını koruma yetkisi olmalı

-Ölüm olayının gerçekleştiği yer ve cesedin bulunduğu yeri ziyaret etme yetkisi olmalı

-Ülke dışındaki kuruluş ve tanıklardan kanıt elde etme yetkisi olmalıdır.

Minnesota Protokolü, "Hukuk dışı, keyfi ve yargısız infaz şüphesi, ulusal veya yerel ceza hukukuna uygun olarak soruşturulması ve ceza yargılanmasına başvurulması için bağımsız, bilimsel ve etkin soruşturma için delillerin sağlıklı toplanmasını" öngörüyor.

Soruşturmanın kapsadığı alanlar:

(a) Siyasi suikastlar;

(b) Cezaevi ve gözaltında yapılan işkence ve kötü muamelelerden kaynaklanan ölümleri;

(c) Zorla "kaybedilme"den kaynaklanan ölümleri;

(d) Kolluk kuvvetlerinin aşırı güç kullanmasından kaynaklanan ölümleri;

(e) Usulüne uygun yargılama yapılmaksızın gerçekleşen infazlar;

(f) Soykırım eylemleri

Toplu mezarların açılmasının hukuki ve tıbbi birtakım kurallara bağlandığı protokolde şüpheli ölüm ve toplu mezarlarda bulunan cesetlere otopsinin nasıl yapılacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor.

Bağımsız ve güvenilir komisyon

Bu sıralama ise "Ölenin (kurbanın) kimliğini belirlemek; Ölümle ilgili olan ve sorumlu(lar) hakkında yapılacak cezai takibata yardımcı olacak nitelikteki tüm delilleri ortaya çıkarmak ve muhafaza etmek; Olası tanıkların kimliklerini tespit etmek ve ölüm olayı ile ilgili ifadelerini almak; Ölümün nedenini, şeklini, yerini ve zamanını, ölümle sonuçlanan olaylar örüntüsünü ve eylemleri belirlemek; Ölüm olayına karışmış kişilerin kimliklerinin tespiti ve yakalayıp mahkeme önüne çıkarmak ve delillerin tam incelenmesini sağlamak için bağımsız bir soruşturma komisyonu kurmak" şeklinde belirleniyor.

Protokolde dikkat çekici ve Türkiye'nin çekince koyduğu maddelerden biri ise "Bağımsız ve yetkili kişilerden oluşan komisyon" kurulması tavsiyesi. Kamuoyunda birçok siyasetçi ve akademisyen tarafından dillendirilen Hakikatleri Araştırma Komisyonu'nun bir prototipi olarak tarif edilen komisyonun "bağımsız ve güvenilir" olması şart "Hükümetler tam yetkili ve bağımsız bir komisyon kurarak araştırmaya başlamalı" denilen ilgili maddede bu komisyonun nitelikleri ise, "Tarafsız, yetkinlikleri ve bağımsızlıkları kabul görmüş kişilerden oluşmalı. Tarafsızlığa gölge düşürülmemesi için komisyon üyelerinin, muhtemel herhangi bir kişi, kamu organı, siyasi parti, ya da örgütle bağlantılı olmaması" şeklinde belirtilmiş.

500 metre alan kapatılmalı kazının her anı fotoğraflanmalı.

Oluşacak komisyonda yer alacak kişiler ise protokolde "Hukukçu, adli tıp uzmanı ve bilim insanlarından oluşması" gerektiği kaydediliyor. Olay yeri incelemesine ilişkin ayrıntılı anlatımın olduğu metin, Mutki ve benzeri alanlarda yapılan kazıların gerçeği ortaya çıkarmaktan ne kadar uzak olduğunu gözler önüne seriyor. Protokol, "Yasa uygulayıcılar soruşturmayı yürütmekle görevli kişilere tam yetki ve destek vermeli. Hükümet ya da devlet kurumları ile koordineli yapılacak çalışmalar için, cesedin bulunduğu alanın çevresinin en az 500 metre mesafe ile kapatılması. Sadece soruşturmayı yürüteceklerin alana girişine izin

verilmesi. Olay yeri inceleme ve kazı sırasında her anın fotoğraflandırılması. Ölen kurbanın ölüm şeklinin muhafaza edilerek çıkarılması" gibi yükümlülükler öneriyor.

Hazırlık süreci nasıl yapılmalı?

Sıralama halinde verilen protokolde, mezarın nasıl açılması ve açılırken kimlerin bulunması gerektiği ise bölümler halinde şöyle sıralanıyor: "Gömünün yeniden meydana çıkarılması olay yeri incelemesine verilen aynı bilimsel özen ile ele alınmalıdır. Çalışmaların başlatılması ile danışman fiziksel antropolog veya arkeolog arasında koordinasyon içinde yürütülmelidir. İnsan ceset kalıntıları sıklıkla adli antropoloji teknikleri hakkında tecrübesi olmayan adli kolluk görevlileri, mezarlık işçileri tarafından mezardan çıkarılmaktadır. Bu yolla çok değerli bilgiler kaybolabileceği gibi bazen asılsız bilgiler yaratılabilir. Eğitimsiz kişiler tarafından mezar açma işleminin yapılması yasaklanmalıdır. Danışman antropolog mezar açma işlemini yürütmek ya da denetlemek üzere sahada bulunmalıdır. Her bir gömük tipinin kazılmasına özel problemler ve süreçler eşlik eder. Kazıdan elde edilen bilginin miktarı gömüğün durumu hakkında bilgi ve deneyime dayanan karara bağlıdır. Son rapor kazı süreciyle ilgili bir mantık içermelidir."

Cinsel saldırı izlerinin tespiti

Faili meçhul, toplu öldürme gibi olaylarda yaşamını yitirenlerin otopsi incelemesinde Türkiye'nin henüz çok uzağında olduğu bilimsel ve tam bağımsız bir çalışmayı öneren protokol, "Kişinin ölüm anı ve şekli için ayrıntılı tıbbi yardım alınması. Kurbanlarda cinsel saldırı izlerinin tespit edilip, kayıt altına alınması. Olay yeri çevresinde şüphe uyandıracak izler uzmanlarca toplanmalı. Tabanca mermi çekirdeği gibi delillerin ve kullanılan silahların ayrıca incelenmesi. Suç mahallinin ayrıntılı bir şekilde krokisinin çıkarılması"nı öngörüyor.

Delillerin toplanması ve açıklanması

Toplanan delillerle birlikte soruşturmanın ve suçluya ulaşmanın yöntemine ilişkin ise ayrıntılı çalışmanın yapılması istenen metinde, bu konuda öncelikli olarak tanık ve mağdur yakınlarının görüşlerinin dikkate alınması öneriliyor. Delillerin ortaya çıkarılmasının ardından otopsi işlemlerinin yine komisyonda yer alacak olan bağımsız bilim insanlarınca yapılmasının önerildiği protokolde, ortaya çıkan otopsi sonuçlarının ilgili tüm kesimlerle paylaşılması gerektiğine yer veriliyor. Bu konuda devletlerin açık olması gerektiği ise, "Tarihçiler,

gazeteciler, avukatlar, yargıçlar, diğer hekimler ve kamu temsilcileri otopsiyi ve onun bulgularını değerlendirmek için bir kıstas olarak bu otopsi protokolünü kullanabilirler" şeklinde belirtiliyor.

Suçluların yargılanması için ayrı bir hukuk birimi

Bilimsel, açık araştırma, bağımsız komisyon ve suçluların yargılanması gibi üç ana eksene oturan protokolün son bölümünde ise insanlık suçları, soykırım ya da toplu kıyımların bir daha yaşanmaması için devletlere önleyici tavsiye ve yükümlülüklerde bulunuluyor. Protokol ayrıca suçu işleyen devlet görevlilerinin yargılanması için baroların içinde bulunduğu bir hukuk komisyonunun kurulmasını da öneriyor.

Savaş ya da çatışma dahi olsa kamu görevlisi infaz yapamaz

Önlem başlığı altındaki son bölümde devletlerin yükümlülüklerinden bazıları şöyle sıralanıyor: "Devletler hukuk dışı keyfi yargısız infazları kanunla yasaklayacaklar ve bu tür infazları yapanları yargılamakta tereddüt etmeyecekler. Savaş ve savaş tehdidi, iç siyasal, istikrarsızlık veya diğer olağanüstü haller d‰hil olmak üzere istisnai koşullar, bu tür infazların gerekçesi olarak ileri sürülemez. Bu tür infazlar çatışmalı hallerde geçerli olsa dahi bir kamu çalışanının veya resmi görevi ifa eden kişinin kendisi ve yanında bu suçu işleyen bir başkasına göz yumması ve maruz görmesi söz konusu olamaz. Devletler, amirin veya kamu görevlilerinin diğer kişileri hukuk dışı, keyfi ve yargısız infazları gerçekleştirmeleri için yetkilendirmek veya teşvik etmek üzere emir vermelerini yasaklamalıdır. Ülkelerin hukuk dışı keyfi ve yargısız infazların gerçekleştirilmesi yönünde makul şüphelerinin bulunduğu devletler de dahil olmak üzere tüm devletler konuya ilişkin uluslararası soruşturmalar yapılması için işbirliği içinde bulunacaktır."

Ölenlerin yakınları her an bilgilendirilmeli

Devletin yükümlülük altında olduğu konulardan biri de ölenlerin ve toplu mezarda bulunanların yakınlarını ve vekillerini her türlü bulgu ve gelişmeden haberdar etmesi. Mutki'de ortaya çıkan toplu mezarın ardından avukatlar gizlilik gerekçesiyle soruşturma dosyasına ulaşamazken, Türkiye'nin üyesi olduğu BM bu konuda "açık olun" diyor.

İlgili bölümde, "Ölenlerin ailelerine ve onların vekillerine, soruşturmaya ilişkin her türlü bilgi verilir, haberdar edilir, başta delilleri varsa ulaştırmaları için her türlü yardım

yapılır. Ölenin yakınının otopsi için bağımsız bilim insanı isteme ve seçme hakkı vardır" deniliyor. Bir başka yükümlülük ise süre. Protokol bu konuda, "Makul süre içinde yapılan araştırmaların ardından, sonuçlar kamuoyuna komisyon tarafından açıklanır ve ceset yakınlarına teslim edilir" diyor.

Mezar açma ve iskelet kalıntılarının incelenmesi için önerilen bu model protokol temel adli tıp incelemelerindeki basamakların kapsamlı bir listesini içermektedir. Bir antropolojik araştırmanın amaçları ile kısa süre önce ölmüş bir kişinin adli tıbbi incelemesinin amaçlarıyla aynıdır.

Antropolog ölenin kimliğini, ölüm zamanı ve yerini, ölüm nedenini, ölüm şeklini veya tarzını (cinayet, intihar,kaza veya boğulma) saptayacak bilgileri toplamalıdır. Ancak antropoloğun yaklaşımı incelenecek materyalin doğasından ötürü değişiklikler gösterir. Tipik olarak adli tabip cesedi incelemesi gerekirken iskeleti incelemek için antropolog gerekir. Adli Tabip yumuşak dokulardan elde edilen bilgilere odaklanırken antropolog sert dokulardan elde edilen bilgilere odaklanır. Çürüme devam eden bir süreç olduğundan her iki uzmanın işleri birbiriyle çakışabilir. Bir antropolog taze bir cesedin kemikleri ortaya çıktığında yada ya da taze cesede kemik travması söz konusu olduğunda inceleme yapabilir. Mumyalaşmış dokuların varlığında ise deneyimli bir adli tabip gerekebilir. Bazı koşullarda maksimum bilgiyi vermek için hem bu protokolün hem de model otopsi protokolünün kullanılması gerekebilir. Vücudun çürüme derecesi araştırmanın tipini ve böylece izlenecek protokolü/protokolleri belirleyecektir.

Antropolog tarafından ortaya atılan sorular tipik bir otopside izlenen sorulardan farklılık gösterir. Antropolojik araştırma aşağıdaki sorular gibi sorulara daha fazla zaman ve dikkat harcar;

a) Kalıntılar insan kalıntıları mıdır?

b) Kalıntılar bir kişiye mi ? yoksa birçok kişiye mi aittir?

c) Ölenin cinsiyeti, ırkı, boyu, vucut ağırlığı, fizik durumu nedir ? Hangi elini kullanmaktadır?

d) Ölenin kimliğini pozitif olarak belirlemeye yarayacak iskelet özelliği ya da anomalisi

var mı?

Ölüm zamanı, ölüm nedeni ve ölüm şekli aynı zamanda antropolog tarafından da araştırılır, ancak hata payı ölümden hemen sonraki bir otopside elde edilenden daha büyüktür.

Bu model protokol birçok farklı durumda kullanılabilir. Ancak kötü koşullar, yetersiz maddi kaynaklar, veya zaman yetersizliği nedeniyle uygulaması etkilenebilir. Bazı durumlardaprotokolden sapmalar kaçınılmaz veya hatta bazı vakalarda tercih edilir bir durum olabilir. Bununla birlikte her bir temel sapmanın destekleyici nedenleriyle birlikte son raporda belirtilmesi tavsiye edilir.[209]

Ceza Yargılamaları (Temizöz ve Musa Çitil gibi davaların etkinleştirilmesi ve yeni davaların açılması)

Güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinin tekrarlanmasında ve kullanılan şiddetin yüksek seviyelerde sıklıkla gerçekleşmesinde etkili olan en önemli unsur, sistematik bir hal alan "**cezasızlık politikası**"dır.

Cezasızlık uygulamalarının arkasında, yetkili amirlerin soruşturma izni vermeyerek suçun cezalandırılmasını engellemeleri olduğu kadar, adli mercilerin yeterli, etkin ve hızlı bir soruşturma ve yargılama faaliyeti yürütmemeleri sorunu da yatmaktadır.

Mevcut yasalarımızda suç olarak tanımlanmasına rağmen cezasızlık zırhı ile korunan kamu görevlileri, sadece vicdanlarda yara açmakla kalmamakta, demokrasiler için vazgeçilmez olan hukukun üstünlüğü ilkesini de ayaklar altına almaktadır.

Bununla beraber, bir başka uygulama daha hem vicdanları sızlatmakta hem de demokratik işleyişin yolunu tıkamaktadır. Bu da, söz konusu suçlara karışmış olan memurların görevlerine devam ettirilmeleri, terfi ettirilmeleri, hatta kimi zaman da ödüllendirilmeleridir.

Adalet sisteminin ve siyasi iktidarların, insanlığa karşı işlenen suçların failleri olan bu kişiler üzerindeki tereddüdü hızlı ve adil bir yargılama ile kaldırması gerekmektedir. İnsan öldürmelere, kaybetmelere, işkenceye, tecavüze ve her türlü hukuk dışı uygulamalara karışmış isimler terfi ettirilmemeli ve ödüllendirilmemelidir. Bu insanlar suçluysa cezalandırılmalı, suçsuz ise isimleri etrafında oluşan şaibe kaldırılmalıdır.

[209] http://www.hsyk.gov.tr/Mevzuat/Genelgeler/GENELGELER/9.ek.pdf)

Musa Çitil Davası:

Hakkındaki suçlamalara rağmen görevinin başında tutulan ve terfi ettirilen kişiler arasındaki en çarpıcı örneklerinden biri ve hali hazırda Ankara Jandarma Bölge Komutanı olan Musa Çitil'dir.

Musa Çitil, Mardin Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan iddianameye göre, 13 kişinin "gerek bizzat gerekse verdiği talimatlarla ölümlerine sebep olduğu, bu şekilde çok sayıda ölen-öldürülen şahıs olduğu, birçok insanın haksız yere gözaltına alınarak işkencelere maruz bırakıldığı" gerekçeleriyle halen Çorum Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaktadır.

Savcılık, Çitil hakkında "Derik İlçe Jandarma Komutanı olduğu dönemde görev sahasında ikamet eden sivil vatandaşla terörist unsurlar arasında herhangi bir ayrım yapmadığı, vatandaşı potansiyel terörist olarak gördüğü… sivil vatandaşları çeşitli şekillerde ve tamamen keyfi bir şekilde öldürdüğü, bu konuda son derece fütursuz davrandığı… bunun ötesinde İlçe Jandarma Karakolu'nda bulunan nezarethanede çok sayıda şahsa işkence yaptığı ve uzun süre soğukta aç ve susuz olarak beklettiğinin tespit edildiği fakat suç tarihi itibariyle 765 sayılı kanuna göre zamanaşımı dolduğundan soruşturma dosyasına dahil edilmediği sadece zaman aşımı süresinin dolmasına az bir süre kalan cinayet iddialarının ileri sürüldüğüne… kanaat getirilmiştir" iddiasında bulunmaktadır.

Çitil hakkında mağdur yakınlarının şikâyet ve beyanları yeni değildir. Tehditlere, baskılara ve yeterli bir soruşturma yapılamamasına rağmen mağdur yakınları yıllardır şikâyetlerini ısrarla sürdürmektedirler. Buna mukabil Ağustos 2009 Yüksek Askeri Şura kararları uyarınca, Jandarma Kurmay Albay Musa Çitil, Tuğgeneralliğe yükseltilmiştir.

Musa Çitil'in, bu kadar korkunç suçlamalar ile yargılanmakta iken görevde kalması başta mağdur yakınları olmak üzere, kamu vicdanını da yaralamaktadır. Musa Çitil'in yargılanması sonlanana kadar her türlü terfi işlemleri durdurulmalı ve görevinden de uzaklaştırılmalıdır.

Demokratikleşme ve barış sürecinin vazgeçilmez önkoşulu adaletin yerine getirilmesidir. Hali hazırda bu konuda beklenen adalet henüz tecelli etmediği gibi, zanlıların ödüllendirilmesi de, gerek mağdur yakınlarının gerekse kamu vicdanının incinmesine yol açmıştır.

Çitil ve benzeri suçları işlemekten yargılananlar terfi ettirilmemeli, yargılama sonuna kadar görevlerinden el çektirilmelidir.

BDP İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel, komisyonda Musa Çitil davası ile ilgili şu belirlemede bulundu;[210]

"…Mesela Musa Çitil davası, 13 kişinin öldürülmesiyle sorumlu kişi şimdi serbest. Mehmet Ağar serbest, yani "Bu ülkede bin operasyon yaptım." diyen bir kişi ve o 90'lı yıllarda yaşananları 17 bin faili meçhul, 4 bin köy boşaltma, insanların ölümünü düşündüğünüzde, bunların hiçbirinin hesabı verilmemiş.

Ergenekon davası çok yanı başımızda değil mi? Hükûmet bununla çok övünüyor. Ergenekon nedir? Ergenekon, aslında, şeyde savaş suçu işlemiştir. "Ergenekon" denilen şey, aslında, diyelim ki, işte asit kuyularına atılan ya da toplu mezarlarda olan insanların failleridir. Ergenekon davasında bir tane bunlar yargılanmamaktadır. Sadece nedir? Hükûmete darbe meselesi. Yani şimdi biz bunlarla nasıl yüzleşeceğiz? Şimdi, madem öyle, yeni bir dönemden bahsediyoruz, o zaman, bazı hakikatleri bizim burada da tartışmamız gerekiyor. Bu Çözüm Komisyonunun buradan bakması lazım. Böyle, "Her şey bizden önceydi, aslında bizden önceki bütün Hükûmetler kötüydü, biz çok iyiyiz."le bu iş olmuyor. Sizden önce durumlar var. Evet, Kürt sorunu sizden önce de vardı. Aslında hani diyorsunuz ya "Sayın Başbakan olmadan önce aslında hiç kimse ilgilenmedi."

Murat Çelikkan da Komisyonda bu tür davaların cezasız bırakılmasının barışa olan inancı sartığını ifade ederek, şunları söyledi; [211]

"Ne yazık ki hakikaten, bütün dünyada insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak kabul edilen kaybedilme olaylarında Türkiye'nin karnesi oldukça kırık. Sonuçlanmamış davalar, bu davalarda JİTEM, MİT, özel kuvvetlere bağlı güvenlik görevlileri, korucular ve itirafçılar olarak adlandırılan, gruplandırılabilecek olan faillerin bir cezasızlık zırhıyla mahkemeler eliyle ve dayanışmasıyla bazen Memurin Muhakemat Kanunu kullanılarak cezasız bırakılmış olmaları adalete ve kurulan barışa olan inancı oldukça zayıflatıcı bir uygulama. "

İnsan Hakları Derneği Başkanı Öztürk Türkdoğan da Musa Çitil davasına ilişkin görüşlerini şöyle açıklamıştır;[212]

[210] 03.07.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı
[211] 10.07.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

Şimdi, faili meçhul cinayetlerle ilgili diğer bir nokta ise, zaman aşımı konusunun ortadan kaldırılması gerekiyor. Aslında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 7'nci maddesinin ikinci fıkrası, bu konuda zaman aşımı kurallarının uygulanmayabileceğini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Ben bu hususun altını çizmek istiyorum ama somut davalara da gelirsek, şimdi bakın bir Çitil davası var, ilk duruşmaya Mardin'e gittim, şimdi bir insan 13 kişiyi öldürmekle itham ediliyor, savcı dava açmış ve bu kişi şu anda görevde ve duruşmalara gelmiyor. Şimdi, ya bu davayı açmayacaktınız, bu davayı açtıysanız da bu insanı tutuklu yargılayacaksınız, 13 kişiyi öldürmekle yargılanıyor.

Temizöz Davası

Davanın en önemli özelliği JİTEM yapılanmasıyla ilgili doğrudan açılan davalardan biri olmasıdır. Şırnak'ta 1993-95 yılları arasında işlenen cinayetlerden sorumlu tutulan ve aralarında Kayseri eski İl Jandarma Komutanı emekli Albay Temizöz ve Cizre eski Belediye Başkanı Kamil Atak ile itirafçıların da bulunduğu yedi sanıklı dava 11 Eylül 2009'da başladı.

AİHM, Türkiye'yi, faili meçhul cinayetle ilgili etkili soruşturma yürütmediği gerekçesiyle 40 bin avro 'manevi tazminat ödemeye' mahkûm etti. AİHM'in kararında, adı Albay Cemal Temizöz'ün yargılandığı davada da geçen PKK itirafçısı Abdülhakim Güven'in, olay tarihinde operasyona götürülmek üzere cezaevinden çıkarıldığına dikkat çekildi. İnsan Hakları Ortak Platformu'nun (İHOP) Diyalog adlı dergisinde yayınlanan karara göre 6 Mart 1994'te, Cizre'den Silopi'ye doğru yola çıkan Abdülaziz Gasyak, Süleyman Gasyak, Yahya Akman ve Ömer Candoruk'un bulunduğu araç, jandarmaca durduruldu. Jandarmaların yanında hakkında faili meçhul cinayetler nedeniyle 9 kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istenen Abdulhakim Güven ve Adem Yalçın da vardı. Bu sırada kontrol noktasından geçen minibüsün içindeki A.M. adlı tanık, jandarmalarla durdurulan araçtakiler arasında tartışma yaşandığını gördü. Kaçırılan isimlerden Candoruk'un ailesi, A.M.'nin kendilerine bilgi vermesi üzerine, Holan köyü ve Bozalan köyündeki karakol yakınında dört kişinin cesedi bulundu. 2003'te, itirafçı Abdülhakim Güven yakalanarak Diyarbakır DGM Savcısı'nca ifadesi alındı. Güven, olay tarihinde cezaevinde tutuklu olduğunu belirtti. İkinci itirafçı Adem Yakın ise askerde olduğunu öne sürdü. Ancak savcılık, itirafçıların cezaevinden ya da askerlik yaptıkları yerden alınarak operasyonlara götürülebildiklerini göz önünde bulundurarak Güven ve Yakın hakkında dava açtı. Cezaevinden operasyona götürülen Güven'in, olay tarihinde de

[212] 06.06.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

cezaevinden 10 günlüğüne çıkarıldığı ortaya çıktı. Ancak iki itirafçı davada beraat etti. Mahkeme kararında güvenlik güçlerine yardım eden itirafçı Güven'in böyle bir cinayet işlemesinin mantıklı olmadığı, hayatın olağan akışına aykırı olduğu ifade edildi. Ancak 2009'da, Diyarbakır'da görev yaptığı dönemde işlenen faili meçhul cinayetler nedeniyle yargılanan Albay Cemal Temizöz hakkında açılan davanın iddianamesinde bu olaya da yer verildi. Daha önce beraatına karar verilen Abdulhakim Güven ve Adem Yakın suçlandı. Tüm bu gelişmeleri göz önünde bulunduran AİHM, iki itirafçının ve güvenlik güçlerinin cinayetlere karışıp karışmadığı konusunda Türkiye'nin anlamlı bir soruşturma yürütmemiş olduğuna karar verdi. AİHM, öldürülen dört kişinin ailelerine 10'ar bin avro tazminat ödenmesini kararlaştırdı.

Temizöz davasında birçok tahliye yaşandı. Adaletin tesisi başlığında Temizöz davasına benzer davaların derinleştirilmesi gerekmektedir.

Roboski Katliamı

Yakın tarihimizde yaşanan ve 34 sivil insanın ölümüyle sonuçlanan Roboski Katliamı'nın Adalet tesisi açısından önemli bir başlık olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Roboski katliamındaki sorumlular halen yargı önüne çıkarılmamış olayın failleri hakkında ne yargı ne de İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu tatmin edici bir sonuca ulaşmamıştır. Bu katliamın aydınlatılması, sorumlularının yargı önüne çıkarılarak cezalandırılması çözüm sürecindeki yol temizliği ve toplumsal travmanın onarılması açısından önem taşımaktadır.

Diyarbakır eski Baro Başkanı M. Emin Aktar, komisyonda çözüm sürecinin önünün açılması için Roboski Katliamı'nın aydınlatılması gerektiğini dile getirerek, şunları söyledi;[213]

"Şimdi buradaki jandarma görevlisi… Sonuçta, jandarmanın, kolluğun silah kullanma yetkilerini yasayla belirlemiş, ne şekilde kullanacağı da belirtilmiş, nasıl bir uyarı yapacağını, hangi şekilde hedef göstererek ateş edileceği belirlenmiş. Bu soruşturulacak galiba ama topluma bir şey göstermek açısından şu bir ilk adım yapılabilirdi: Mesela karakol komutanı görevden alınsa, açığa alınsa bir süreliğine bu konuda, toplum, evet, bu konuda etkin bir soruşturma var, bize yönelik bir eylemde, bir insanın yaralanması ya da ölmesi hâlinde birileri görevden alınabiliyor… Uludere ya da Roboski katliamı meselesinde şimdi 34 insan can vermiş. Toplum nasıl algılayacak bunu? Savcılık soruşturmanın başından beri yani

[213] 05.07.2013 tarihli Komisyon toplantısı tutanağı

soruşturmadan üç ay sonra bizzat mağdurların yani ailelerin avukatı olarak bana "Ben burada örgütlü bir suç göremiyorum, ben özel yetkiliyim, örgütlü suça bakarım, ben bundan sonra görevsizlik karar vereceğim." dedi. Bunu üç ay sonra söylemişti ama ne zaman verdi kararı? Bir buçuk yıl sonra. Bir buçuk yıl sonra karar verdi ve bir belirlemede bulundu, "taksir" dedi burada, "Burada bir kasıt yok." dedi ama tam karşılığında yargı başka yerde nasıl etkin bir faaliyet yürüttü? Beş yüzüncü gününde ailelerin, sadece aileler ama kimsenin katılmadığı, karanfillerle, öldürüldükleri yerde karanfiller koyarak anmada bulundular. Her birine 3 bin liralık idari para cezası kesildi.

Şimdi, bunun dönüşleri nasıl olur? Yani siz algıyı yönetmek istiyorsanız bu süreçte Kürt toplumunun algısı, bizim açımızdan adalet gerçekleşmiyor mağdur olduğumuzda ama öbür türlü bizi mağdur eden bir adalet anlayışı ve adaletin gerçekleşme biçimi var. Bu son derece önemli. Diğer taraftan toplum şunu diyebilirdi yani şeffaflık açısından da: Diğer kesimleri, toplumun diğer kesimleri, Kürtler dışındaki kesim -çok önemli bir nüfus- diyebilirdi ki: "Ya ne oluyor bu süreçte, ne tür pazarlıklar yapılıyor?" Evet, önemli ölçüde bunların kamuoyuyla paylaşılmasında yarar var. Baştan söyledim, bu sürecin kaçınılmaz ve biricik seçeneğimiz olduğunun topluma benimsetilmesi gibi. Bu son derece önemli. Akil insanlar önemli ölçüde böyle bir fonksiyon gördüler ama bunun dışında tabii ki siyaset kurumunun bu işlevi görmesi gerekiyor"

Komisyonun Şırnak'ta yerinde yaptığı incelemelerde Roboski Katliaı'nda yakınlarını yitiren Veli Encü, Zeki Tosun, Ubeydullah E;ncü ve Emine Ürek'i dinledi. Roboskili aileler komisyon üyelerine taleplerini şöyle dile getirdi;[214]

Veli Encü

Bizler Roboski köyünden geliyoruz. 28 Aralık 2011'de devletin savaş uçaklarıyla katledilen 34 masum gencin yakınlarıyız. Burada ben kardeşimi, Emine Ablamız oğlunu, Zeki Ağabey oğlunu, Ubedullah Ağabey de oğlunu kaybetti. Yani, sizin de az önce dediğiniz gibi, bu bölgelerde çözüm süreci yani Meclis Çözüm Süreci Komisyonu olarak çözüm sürecini, barış sürecini insanlara, kamuoyuna, topluma anlatmak ve toplumdan, insanlardan, kamuoyundan destek almak barış süreci için.

[214] 06.11.2013 tarihli Şırnak'ta yapılan komisyon toplantısı tutanağı

Şimdi, önce, ben konuşmamın başında sizlere bir soru sormak istiyorum: Bakın, 28 Aralık 2011'de devletin savaş uçağıyla 1 öz kardeşim, 11 yakın akrabamı ve toplam 34 yakınımızı kaybettik. Katliamda kardeşim katledilirken ben Adıyaman Üniversitesinde üniversite okuyordum. Kardeşim, yaşlı babamın, 60 yaşlarındaki babamın kolları arasında can verdi. Yani, katliamdan sonra bu insanların sivil oldukları, çocuk yaşta insanlar olduğu bilindiği hâlde, devlet o insanlara yardım etmedi. Yani, bu anlattıklarımı yaşadığımız 21'inci yüzyılda yaşıyoruz, bunun altını çizerek de söylüyorum. Yani, o insanlar katır sırtında geldiler, o insanlar traktör römorkuyla, cesetler üstüne kona kona bir traktör römorkuyla köyün içine getirildiler. Onların yardımlarına gelen ambulanslar askerî kontrollerde önleri kesildi. Bütün bunlar gerçektir. Burada bir askerî kaza meydana geldi. Zeki Ağabey de kardeşini kaybetti. O kazada biz o aileler yani o askerlerin yardımına koşan ilk bizler olduk. Eğer bizim amacımız devletten intikam almak olsaydı, biz gitmeyecektik oraya. Biz, o insanlara, ölen askerlere kardeşimizin içinde bulunduğu durum konusunda, onlar da bizim kardeşimizdir diye biz onların yardımlarına koştuk. Bunlar olurken yani biz tüm bu acıları yaşarken, size sormak istiyorum: Benim barış sürecine, çözüm sürecine nasıl bir katkım olabilir? Ve aradan yaklaşık olarak altı yüz seksen gün geçmiş, iki yıla yakın bir süre geçmiş. Devlet hâlâ idare olarak hiçbir adım atmış değildir. Olaydan sonra, özellikle biz ailelere, -ben bütün bunlara değinmek için- olaydan sonra bu ailelere yaşatılan baskılar, yaşatılan tehditler ve gözaltılar, idari para cezaları… Yarın saat 9.20'de Uludere Adliyesi önünde, şu gördüğünüz aileler, katliamda yakınlarını kaybeden aileler 50 bin TL para cezası, yedi yıl hapisle yargılanacaklar. Bu bizlere görülen reva mı? Yani, biz yaşadığımız acıyla, biz yaşadıklarımızla meşgulken, yasımızla meşgulken devletin bize karşı bu gösterdiği tutumların anlamı nedir? Yani, sizlere sormak istiyorum.

Sayın Vekilim, siz bir Kürtsünüz, siz Roboski'ye geldiniz mi? Yani, bu ölen insanlar siviller. Başbakanla görüşmede bizler de vardık, şu gördüğünüz insanlar vardı. Biz bunları Sayın Başbakan ve Sayın Başbakanın eşine de anlattık. Yaşadıklarımızı anlatmamıza rağmen hâlâ niye adımlar atılmamaktadır? Reyhanlı'da aynı şekilde sivil insanlar öldü yani orada gözaltına alınanlar oldu, tutuklananlar oldu ama bizim olayda daha hiçbir kişinin ifadesi dahi alınmış değildir, hiçbir görevli kişi açığa bile alınmış değildir. Yani, bu yaşadıklarımızın nasıl bir mantığı olabilir ki? Bakın, köyümüze bir

tane edebiyatçı şair geldi, haberci değil, edebiyatçı şair; olaya olan üzüntüsünden dolayı bir kitap çalışması yapmak için, şiir yazmak, amacı sadece şiir yazmak. Abdurrahman Adıyan. Ben de o yazar arkadaşla beraber 4 akrabam, olayın olduğu yakın bir yere -o yolu görmek istedim- olayın olduğu yakın yer dediğim de orada bizim tarlalarımız var, orada hayvancılık yapılıyor, orada tarım yapıyoruz. Yani, sınırı geçmediğimiz hâlde, orada askerler tarafından köye yakın bir yer dönüş yolundayken, muhtarı da arıyorum, muhtara diyorum ki: "Askere haber ver, askeri de bilgilendir." diyorum. Muhtarda bana "Bir şey olmaz. sen git." diyor. Zaten gazetecisi de, habercisi de gitti. Biz olayın olduğu yakın yere gittik, sınırı geçmedik, geldik köye yakın bir yerde yere yatırıldık. Üstümüze 40 köpek saldılar, yere yatırdılar, gözaltına aldılar, tutanak tutup 2 bin TL idari para cezası. İki ay önce bana haciz şeyi geldi, ödeme emri tebligatı geldi, ödemezsem o parayı evime haciz gelecek. Bu anlattıklarımı bütün aileler yaşıyor, sadece bizler değil. Yani, bizim de tasvip etmediğimiz bu kaymakam olayı, bu olay da bizi üzdü. Ama kalktı, atılan o tokadın hesabı soruldu bizden. Yani, orada 34 insan paramparça bir şekilde katledilmiş, öldürülmüş yani devletin savcısı sadece bizlere mesaisini ayırmaktadır. Yani, bu yaşadıklarımızı 21'inci yüzyılda yaşamamız ve siz AK PARTİ Hükûmeti döneminde yaşamamız -yani ikinci yıla giriyoruz- gerçekten katliamın ikinci yılına girmemize rağmen adli idare olarak hiçbir soruşturma, hiçbir yol katedilmemişken biz bu olayın ikinci yıl dönümünü AK PARTİ Hükûmeti utanç günü olarak ilan edeceğiz.

Şimdi kısa bir şey söyleyeceğim ben: Biz Roboskili aileler, katliamda yakınlarını kaybeden aileler Berfo Ana gibi yaşlandıktan sonra ve Roboski katliamını yapanlar da bu Kenan Evren'in yaşına gelince cezalandırılsa ne olur, yargılansa ne olur? Peki, bu Berfo Ana ile Kenan Evren; o yargılamadan Türkiye'nin kamuoyu memnun kaldı mı? Kalmadı. Yani, Kenan Evren hastanede kamera sistemleriyle yargılandı. Bu yargılama, ne kamu vicdanını ne de bizlerin vicdanını rahatlattırmayacaktır. Yani, Reyhanlı olayı oldu, orada 53 sivil insan katledildi bombalarla. Bizim olayda da sivil insanlar öldü. Yani, mutlaka birilerinin açığa alınması lazımdı bizim olayda. Ama Reyhanlı olayında geldiğimiz aşama, bir hafta önce elli üç-elli dört yıl müebbet hapis cezasıyla cezalandırıldı. Biz de istiyoruz ki, Roboski katliamının failleri de otuz dört yıl müebbet hapis cezasıyla, 34 kere müebbet hapis cezasıyla cezalandırılsın, ancak bu bizi tatmin edecek. Çünkü, bakın, bu aileler oraya gittiklerinde insan ve katır

ceset etleri birbirine yapışmıştı. İnsan bedenleri daha yaşları 12'yle başlayıp 30 yaşındaki insanlar, cesetleri bedenleri torbalara konularak getirildi.

Emine Ürek

"Sınır" dediğiniz yani Türkiye Cumhuriyeti için sınır olabilir ama benim dedemin toprağı öbür taraftadır, o benim için sınır değil. Ben ona "sınır" demiyorum, o sınır değil benim için. 80'li yıllarda o sınır kurulduğunda benim dedemin toprağı öbür tarafta kaldı, benim için sınır değil.

Ubedullah Encü

Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığına da sorduk: "Peki, o Heron görüntüsünü seyrettiniz mi?" "Evet." "Nasıl oldu bu? Hiçbir PKK militanları bulunuyor mu orada, silahlı kişiler var mı orada?" El fenerleri var, başka bir şeyleri yok. Defalarca o uçaklara el feneriyle işaret veriyor. Cenazeye gittim orada, bütün el fenerleri yanıyor. Biz vatandaşız, peki askere soruyorum orada, Hüseyin Albay'a soruyorum: "Niye o zamana kadar, kaçakçı peşine düştüğü zaman da gizli bir takipte olarak pusulanıyorsunuz orada, yakalamaya çalışıyorsun?" Şu anda Uludere'de 860 dosya vardır, hep o patikanın kaçak dosyaları vardır, yargılaması olmuştu orada. Peki, o zaman niye gündüz ortasında hareket ettin zırhlı araçla, o bölgede pusuya yattınız? O çocuklar yüklerini atmışlar, gelecekti, üçü de bu tarafa geldi, silahla taradı, havanla bombalandı, aydınlatma attı bırakmamışsa eğer bıraksaydı çok bile olmuştu çünkü. Hemen bir zor duruma düştüğü zaman asker ne yapacak beni? Benim elimde bir katır var, yüklerini atıyor bir yere, geliyor askerin içine "Ben geldim, ben Irak'a gittim geldim, ben yargılanmaya hazırım." O gün yapmamıştı maalesef. Onlar ne çalışmıştır, onu gitsinler bir cahil insanlara sorsunlar. Bunlar ne yapmıştır? İki grup hâline getirmiştir. Heronlar çalışıyor, insansız hava aracı geziyor. "Efendim, dağlıktır." Dağlıktır, doğrudur, Haftanin bölgesinden iniyor sınıra geliyordu, gençler halay çekiyor orada. Orada gelene kadar bekleyen iki grup hâline getirmiştir "Nokta tamam, vur." Peki, o savaş uçaklarında kırmızı bir düğme vardır, oraya basarken kimden emir almıştı bunlar? Türkiye'dedir. Bize sorsunlar, eğer İsrail gelmişse, İsrail cumhuriyeti gelmiş ve bu uçakları getirmiş, bombalamışsa o zaman Türkiye olarak hepimiz dava ederiz o İsrail'i. Amerikan savaş uçağı geldi mi? Yok. Biz sorduk Ankara'da, bizim Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş uçakları. Peki bütün Kandil, bütün PKK

bir meydana toplanırsa bütün jet uçakları üzerine uçsa emir almadan bir bomba atabilir mi? Bir tek mermi atamaz emir almadan. İki yıldır bu emri alan, bu emri veren, işte bekliyoruz hiçbir yerde hiçbir şekilde… Ondan sonra, bizim dosyalara "gizli" kararı koymuşlar, bizim dosyaları askerî mahkemeye vermişler. Biz buna acıyoruz, niye askerî mahkemesine veriyorsunuz, niye "gizli" kararını koyuyorsun burada? Acaba bizim oradaki bu bölgenin sivil bürokratları da içinde var mı, bir kan davasına mı dönüşecek burada? Biz bilelim bunu.

Emine Ürek

Hadi, diyelim ben sınırı geçtim, benim suçum yazıldı orada, ben bunu kabul ediyorum, "kabul ettim" diyeyim. 34 masum insan, savunmasız insan, elinde bir çakı bile olmayan insanın üzerine bomba yağarken suç değil, annenin bıraktığı bir karanfil suçtur; bu bir.

Biriniz demin Başbakanı savundunuz. Ben Başbakanı sevmiyorum değil ama savunmuyorum da. Niye savunmuyorum? Başbakanın her konuştuğunu dinledim televizyonlarda. Ben geceleri yatmadım, gözüme hiç uyku girmedi, sadece ben bu Başbakanı dinledim, acaba bu 34 insan için ne söyleyecek? Bu okuldan gelen çocuk, ayakkabısı olmayan insanlar, harçlığı olmayan insanlar bir 50 kuruş para almak için sınırı geçiyorsa bu suç kimin, bu hata kimin? Bu devletin değil mi, bu Başbakanın değil mi? Eğer o Başbakan bu olayı üstlenmiyorsa niçin Başbakan, niçin o masada oturuyor? Oturmasın o zaman, gidip evinde otursun o da benim gibi. Niye bu devletin sorunlarını dinlemiyor, bu halkın yoksulluğunu görmüyor, bu arkada kalan insanları niye görmüyor? Görsün. Başbakan niye televizyonlara çıkıp da "Ben onbaşıma laf söyletmem." diyor? O neydi? Benim ciğerimi parçaladı. Başbakan her medyaya çıktığında tekrar tekrar bu aileleri bombaladı. Uludereli anne kürtaj yapmadı. Kim yaptı? Başbakan yaptı. Eğer Genelkurmay Başkanı bunu yapmışsa Başbakanla birlikte yapmıştır, tek başına yapmamıştır. Sen demin söyledin: "Amirallerini vuruyor, öldürüyor, hapse koyuyor." O amiralin suçu var olabilir ama bu 16 yaşındaki çocuğun ne suçu, günahı vardı? 34 insan öyle. Ben bunu Başbakana soruyorum, Başbakan baba değil mi, çocuk sahibi değil mi, ciğeri yanmıyor mu? Bu iki senedir biz adalet talep ediyoruz. Kesinlikle Türkiye'de adalet yok, adalet ölmüş, kapılar kapanmış, kitlenmiş, bu kapıların anahtarları kaybolmuş, denizlere düşmüş. Niçin? Bu iki yıldır biz

adalet talep ediyoruz. Biz devletten hiçbir mal, hiçbir madde, hiçbir şey talep etmedik, biz sadece ne talep ettik? Adalet talep ettik. Niye adalet talep ettik? Başka Roboski yaşanmasın diye, başka kimsenin çocuğu ölmesin, öldürülmesin hiç uğruna. Başbakan her medyaya çıktığında: "Her kürtaj bir Uludere'dir." Uludereli anne kürtaj mı yaptı?

Başka devletin uçakları, pilotları değil. Pilot hedefi vururken pilot niye böyle yapıyor da ben başarılıyım, o başarı kime gidiyordur? O Başbakana gidiyor, o Genelkurmay Başkanına gidiyordur.

BAŞKAN – Emine Hanım, kesinlikle acınıza saygı duyuyorum, kesinlikle acınızı anlıyorum. Buradaki insanların, Komisyondaki insanların da acıları var, lütfen bunu da bilin. Hiç kimse bu acılardan vareste değil, tuzu kuru insanlar değil; ya hapis yatmıştır, ya yakınını kaybetmiştir yani bambaşka bir dünyada kuvözler içinde yaşayıp da buraya gelmiş insanlar değil, kimse bu ateşin uzağında değil ama hayatınız, canınız yandı diye çok öfkeli ve kızgın bir şekilde konuşmak doğru değil. Dikkatli bir dil adaletin gerçekleşmesine yardımcı olur. Annesiniz, kesinlikle anlıyorum ama lütfen adaletin başka bir şey olduğunu düşünelim. Yani, bizim acılarımızla yaptığımız konuşma adalete hizmet etmez, öfkemizi dindirir mi? Asla, onu da dindirmez. Bu ülkede her şeyin süreçleri var, karar mercileri var, sorumluları var. Gelip bütün sorumluluk olarak Başbakana bağlarsak, o zaman bu ülkede yapılan tüm hatalara ilişkin ne kadar başka başbakan kalsa yargılayalım, geri herkes beraat etsin, böyle bir şey olabilir mi? Olmaz. O zaman şunu da demeniz gerekirdi: "Hapishanede bu kadar insan suç işliyor, hapishanede suç işlendiğine göre bunun sorumlusu da Başbakandır." Bu mantık böyle bir yere çıkar. O yüzden çok dikkatli bir dil kesinlikle doğrudur. Yani, acılarımızın olması dilimizi keskinleştirmesin…

EMİNE ÜREK – Arkadaşlar, ben bir şey soracağım, hepinize ben bunu soruyorum, yalnız sana değil bu söz. Türkiye'de yargısız infaz var mı?

BAŞKAN – Bunu niye soruyorsunuz Emine Hanım?

EMİNE ÜREK – Bize yapılan haksızlık için ben soruyorum.

BAŞKAN – Diyorsunuz ki: "Bize yapılan yargısız infazdı." Yani, orada yaşanan olayın "İnsanlar suçlu oldu, hadi bunları bombalayalım." böyle bir şey olmadığını herhâlde takdir edersiniz yoksa her görülen köyde insanlar yürürken, gezerken uçakların bombalaması lazımdı, orada başka bir şey olduğu belli. Durmadan uçaklar havada uçup köyleri mi bombalıyor?

EMİNE ÜREK – Veli arkadaş demin de söyledi; o Meclisteki arkadaşlar -kimse ben isimlerini bilmiyorum- o Meclisteki insanlar, o yetkili insanlar o Heron görüntülerini seyretmediler mi?

BAŞKAN – Emine Hanım, İnsan Hakları Komisyonu da çalıştı, buna ilişkin raporlar hazırlandı.

EMİNE ÜREK – Çalıştı ama hiçbir çoban şeyi çıktı orada, boş bir kâğıt, bembeyaz bir kâğıt, hiçbir şey içinde yoktu. "Kasıt yok, objektif bir rapor hazırladım, vatanıma milletime hayırlı olsun, benim vicdanım rahattır." deyip gidip evinde yattı bu Komisyon. Ben bunu biliyorum. Başka hiçbir çalışma yapılmadı.

Zeki Tosun

Sayın Başkanım, biz Şerafettin Elçi Havaalanı'na gittik. Bizzat ben kendim Sayın Başbakanımızla görüşmemiz oldu orada, iki saat basına kapalı bir görüşmemiz oldu. Ben oradan bir şey anlamadım yani aklımıza sızan, fikrimize sızan, beynimize sızan bazı söylentiler bizi daha yani tabii iki seneye yakın oldu ve biz kendi yaramızı kapatmaya çalışıyoruz, biz kendi ayaklarımızın üstünde olmaya çalışıyoruz ama orada bazı sözler bizi daha yaraladı, bazı sözler yaramızdan kan akmasına sebep olan sözler oldu.

MEHMET METİNER (Adıyaman) – Başbakanın sözleri mi?

MEHMET METİNER (Adıyaman) – Hangi sözleri?

ZEKİ TOSUN – Ben onu söyleyeyim Sayın Vekilim. Biz, orada, kendi çocuklarımızın katliamından ve faillerinden söz ederken ikide bir Başbakanımız Üzümlü Karakolu, Gedikli Karakolu, bir de Sivas olayını gündeme getiriyordu. Peki, bu 34 insanımızı, bu 34 Roboski gençlerini yani intikam olarak mı seçmişler, öldürmüşler? Bu bizzat Sayın Başbakanımızın sözleri.

6. BÖLÜM

6. KURUMSAL REFORMLAR

Koruculuğun Lağvedilmesi

Kürt sorununun çözümü için demokratik siyasal alanda atılacak adımlarla paralel olarak çatışmalı süreçten kalma politikaların ve kurumlaşmaların hızla devreden çıkartılması da büyük önem taşımaktadır.

Çatışmalı dönemin militer yapılarından biri de koruculuk sistemidir. Koruculuk sistemi bugün ne yazık ki, çözüm sürecinin önündeki önemli engellerden biri olarak durmaktadır.

Eğer silahların tümüyle devreden çıkartılması isteniyorsa, koruculuk sisteminin de biran önce lağvedilmesi gerekir.

Bakanlar Kurulu'nun 27 Haziran 1985 tarih ve 9632 sayılı kararı ile kurulan köy koruculuğu 2002'de OHAL'in kaldırılmasına rağmen halen varlığını sürdürmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın resmi verilerine göre; **22 ilde** toplam **47 bin 819** Geçici Köy Korucusu ve **32** ilde **24 bin 88** Gönüllü Köy Korucusu olmak üzere toplam **71bin907** korucu görev yapmaktadır.

Bu sistemin içerisinde yer alan insanların büyük çoğunluğu isteyerek veya inanarak koruculuğu kabul etmedi. Köyler yakılıp-yıkıldı, boşaltıldı, insanlar bizzat koruculuğa zorlandı. Zorunlu göç dışında kalanlar silah almayı tercih etti.

Zorunlu olarak koruculuğu kabul edenlerin dışında bu işi gönüllü olarak yapan ise devletin gücünü arkasına alarak hukuk dışına çıktı ve bu sistemin suç örgütüne dönüşmesine yolaçtı.

Faili meçhul cinayet, yargısız infaz, tecavüz, gasp, soygun, adam öldürme-yaralama-kaçırma, patlayıcı madde kullanma, hırsızlık, zorla çek-senet imzalatma, ormanlarda yangın çıkarma, zirai mahsul ve otları yakma, dolandırıcılık, rüşvet, zimmet, çocuk kaçırma, rehin alma, tehdit, tecavüz, kadın ticareti, uyuşturucu-silah-mühimmat-canlı hayvan-tarihi eser kaçakçılığı ve çevre suçları korucuların karıştığı suçlar arasında yer almaktadır. Adli makamlara intikal eden dosya kapsamında 3 bini aşkın korucunun hakkında yargısal işlem yapılmış olması bu sistemin kriminal bir boyuta ulaştığını gözler önüne sermektedir.

Koruculuk yapılanması, sosyal ve psikolojik açıdan da bir çok tahribata, yıkıma ve giderek bir vakaya dönüştü. Koruculuğu kabul etmediği için binlerce insan yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Bu sistem korucu olmayı kabul eden aşiretlerle etmeyenler arasında zaman içinde bir ayrım, "devlete dost ve düşman" aşiret kavramını yarattı. Bu öylesine bir bölücü bir uygulamaya dönüştü ki, aynı ailenin bireylerini birbirine hasım, aynı köyde oturanları birbirine düşman, aynı coğrafyada yaşayanları birbirinin katili yaptı.

Arkasında devletin gücünü bulunduran köy korucuları zorla göçettirilen insanların evlerini ya da arazilerini işgal etti, kullanılamaz-işlenemez duruma getirdi. Zira, köylerine geri dönmek isteyenler de korucu tehdidiyle karşı karşıyadır.

Nitekim köy koruculuk sisteminin tehditkar varlığı nedeniyle insanların evlerine ve köylerine dönüş imkanı da oluşamamaktadır.

Bölge halkı ve demokratik kamuoyunun beklentisi toplumsal yaşamı ve başta yaşam hakkı olmak üzere temel insan haklarını açıkça tehdit eden bu sistemin bir daha geri dönülmemek üzere lağvedilmesi gerektiği yönündedir. Eğer bu sistem ortadan kaldırılmaz tam tersine güçlendirilmeye çalışılırsa oluşacak tehdidin ve bunun yol açacağı facialarn nereye kadar varacağını kestirmek zor değildir.

Koruculuğun kaldırılması konusunda izlenecek yol önemlidir.

1. Öncelikli olarak koruculuk sisteminin yol açtığı sorunların ve korucuların karıştığı suçların tespiti noktasında kapsamlı bir meclis araştırması açılması, bu sistemin doğurduğu toplumsal travmların tüm yönleriyle araştırılması, mağduriyetleri giderecek politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

2. Ardından sivil halka karşı suça karışan korucuların hızlı ve etkili bir şekilde yargı önüne çıkartılıp hukuk içerisinde hesap vermeleri sağlanmalıdır. Toplumsal barış ancak geçmişle hasaplaşılarak tesis edilebilir.

3. Suça karışmamış, koruculuğu isteği dışında kabul etmiş olanlar sosyal güvenceleri sağlanarak emekli edilmelidir.

4. Eemeklilik dışında kalanlar da bölgenin yeniden ağaçlandırılması başta olmak üzere orman işlerinde istihdam edilmelidirr.

5. Korucuların sosyal, toplumsal yaşama entegre edilmesi için sosyal projeler devreye konulmalıdır.

6. Korucuların işgal ettiği, zorla el koyduğu arazilerin, taşınmazların derhal eski sahiplerine geri iadesi sağlanmalıdır.

Bu sistemin bir daha geri dönülmemek üzere kaldırılması hem çözüm sürecinin önünü açacaktır hem de köye geri dönüşleri hızlandıracaktır.

Ordu ve Emniyet İçerisinde Kurumsal Reform

Demokratik reformların önemli bir ayağını da devlet için kurumların, özellikle de güvenlik bürokrasisinin demokrasi ve insan haklarının gereklerine uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması süreci oluşturmaktadır. Kürt sorununda izlenecek demokratik çözüm ve barış sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi için ordu ve emniyet başta olmak üzere güvenlik ve istihbarat kurumlarının baştan aşağı gözden geçirilmesi, yeniden yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. En nihayetinde bu kurumlar yıllardır yaşanan çatışmalı ortama göre dizayn edildi, kurgulandı ve yasal anayasal alanda her türlü yetkiyi tğerörle mücadele konseptinin esaslarına göre aldı. Siyasi iradenin emri altında terörle mücadele konseptinin uygulayıcısı pozisyonundaki ordu ve emniyet yıllar içerisinde öylesine güçlendi ve güçlendirildi ki, artık siyasi iradenin üstünde, hatta siyaseti dizayn eden, yönlendiren kurumlara dönüştü. Yasama, yargı ve yürütme üzerinde vesayet kuran güvenlik bürokrasisi bu gücünü çatışmalı ortamdan devşirdi, askeri güvenlik politikalarını ülkenin öncelikli ihtiyacı noktasına taşıyarak, sivil demokratik yol ve yöntemlerin gündeme gelmesini engelledi. Demokratik açılım ve özgürlükler alanında atılacak adımlar, güvenlik kurumlarının "terörle mücadele taviz verilir" şeklindeki dayatmaları karşısında sürekli ertelendi ve özgürlükler rafa kaldırıldı. Demokratik çözüm sürecine girilen şu günlerde bu kurumların çözüm sürecinin temel paradigmasıyla uyumlu hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu alanda atılması gereken adımlarla ilgili izlenecek yol

1. Öncelikli olarak güvenlik kurumları içerisinde geçmişte yer alan Özel Harp Dairesi ve JİTEM benzeri tüm yapılanmalar, birimler bütün uzantılarıyla birlikte tasfiye edilmeli, bu birimlerin hukuk dışı bütün uygulamaları açığa çıkartılarak etkili bir yargılama süreci başlatılmalıdır.

2. Güvenlik bürokrasisini aşırı yetkilendiren, yer yer hukuk dışına çıkmalarını sağlayan, yasal düzenlemeler (polis vazife ve selahiyet kanunu, terörle mücadele kanunu, TCK vs) baştan aşağı gözden geçirilmeli güvenlik kurumlarına tanınan aşırı yetkiler sonlandırılmalıdır. Bu kurumları kendi asli görev alanına çekecek yeni yasal düzenlemeler hızla gündeme alınmalıdır.

3. Ordu başta olmak üzere tüm güvenlik bürokrasisinin demokratik kontrolü için tam bir şeffaflığın ve hesap verilebilirliliğin sağlanması gerekir. Harcamaların nereye ne şekilde yapıldığına dair güvenlik bürokrasisi parlamentoya, halka, kamuoyuna hesap verebilir noktaya getirilmelidir. Bu kurumlar sıkı bir denetime tabi tutulmalıdır. Askeri harcamaların sayışat denetimi dışında tutulmuş olması, ordunun imtiyazlı yapısının sürdürmesine yol açacak bu da vesayet sistemini sürdürecektir. Çözümün önündeki en önemli engellerden biri zaten bu vesayet sistemidir.

4. Güvenlik kurumlarında bugüne değin yaşanan gözaltında kayıp, işkencede ölüm, işkence, taciz ve tecavüz gibi tüm suçların açığa çıkartılması için bir Meclis araştırması açılmalı, sorumlular tespit edilmeli ve etkin bir yargılama süreci başlatılmalıdır.

5. Güvenlik kurumlarının devlet sırrı kapsamında gizli tutulan bütün hukuk dışı uygulamaları tek tek açığa çıkartılmalıdır. Güvenlik kurumları görevlilerinin içinde yer aldığı, yönettiği, provakasyonlar ve toplumsal olaylar tek tek açığa çıkartılarak, geçmişle yüzleşilmelidir.

6. Milli Güvenlik Kurulu'nun bütün gizli tutanakları açıklanmalı kamuoyu geçmişte yaşananları, çatışmalı dönemin politikalarını, kararlarını öğrenmelidir.

7. Çatışmalı süreçte görev yapmış, hukuk dışına çıkmış, o dönemde yaşanan hukuksuzlukların ve ihllalerin sorumulusu tüm görevliler, yetkililer, personeller emekli edilmeli, yargılanmalıdır.

8. Güvenlik kurumlarının hukuk dışına çıkmasını engelleyecek demokratik denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Mayınlı Arazilerin Temizlenmesi Ve Askeri Yasak Bölgelerin Yerleşime-Tarıma Açılması

Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran sınır boylarında döşeli bulunan antipersonel kara mayınları her yıl onlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmaktadır.

Türkiye, kara mayınlarının yasaklanmasını öngören ve 1999'da yürürlüğe giren Ottowa Sözleşmesini 2003'ta imzalayarak taraf oldu ve sözleşme Türkiye açısından 2004 yılında yürürlüğe girdi. 2008'e kadar depolarındaki mayınlarını imha etmesi gereken Türkiye ne yazık ki bu adımı atmayarak sözleşme hükümlerini açıkça ihlal etti. İmha edilmeyen mayınlar ise halen can almaya devam etmektedir. Son 26 yılda 1300'e yakın kişi mayın nedeniyle hayatını kaybederken, 5 bini aşkın kişi de yaralandı.

Şuan Suriye, Irak, İran ve Ermenistan sınır bölgelerinde yer alan Ardahan, Ağrı, Antep, hakkari, Hatay, Iğdır, Kars, Mardin, Urfa, Şırnak, Van illerinde 900 bini aşkın anti-personel mayınının bulunduğu bilinmektedir. Sınır bölgeleri dışında askeri tesis ve bölgeler de mayınlı durumdadır.

Mayınlı olduğu bilinen alanlar 214 milyon 732 bin metrekareyle ifade ediliyor. Mayın olduğundan şüphe edilen alanların büyüklüğü konusunda ise kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki net bilgiler, mayın haritaları askeri kurumlarda mevcuttur.

Demokratik çözüm sürecinde atılacak demokratik adımların yanısıra mayınlı arazilerin temizlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu nedenle;

Türkiye taraf olduğu sözleşmelerin gereğini yerine getirmeli, mayınlı bölgelerin temizlenmesi çalışmalarına hız vermeli, stoktaki mayınları imha etmelidir.

Mayından temizlenen bölgeler topraksız köylere dağıtılmalıdır.

Mayınların temizlenmesi, mevcut mayınların imha edilmesi hem yaşam hakkını güvence altına alacak hem de bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi konusunda önemli bir adım olacaktır.

Bölgede tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için alınacak önlemler kapsamında bugüne değin güvenlik gerekçesiyle uygulanan yayla-mera yasakları derhal sona erdirilmelidir.

Askeri yasak bölgeler sivil yerleşimlere açılmalıdır. Sivil yerleşim alanlarının güvenlik gerekçesiyle askeri yasak bölge kapsamına alınmasını öngören yönetmelikler, mevzuatlar yürürlükten kaldırılmalıdır.

Barış Meclisi Üyesi Gülten Uçar mayınların temizlenmesinin çok önemli olduğunu belirterek şu açıklamada bulundu:

"Mayınlı alanlar temizlenmeli, araziler tarıma açılarak topraksız köylülere dağıtılmalıdır. Özellikle mayınların temizlenmesi konusunda, geçenlerde bir yerde geçmişti, mayınlı arazilerin yüz ölçümünün gerçekten tarıma elverişli olan arazi yüz ölçümünden daha fazla olduğu noktasında. Şimdi, sonuç itibarıyla bu sürecin gelişmesi için eğer köye dönüşler zaruriyse ve olması gerekiyorsa, bu kadar savaştan dolayı göç eden insan söz konusu ve burada o mayınların durması ya da savaş atıklarının bulunması sonuç itibarıyla orada insan yaşamını yeniden tehlikeye sokan bir durumdur. Yani, o arazilerin o açıdan temizlenmesi gerekiyor."[215]

Özellikle sivillerin kara mayınlardan çok büyük zarar gördüğünün altını çizen İnsan Hakları Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Öztürk Türdoğan bu barış ve rahatlama döneminin mayın temizlemek için uygun bir zaman dilimi olduğunu belirterek:

"Şimdi, bu kara mayınları konusunda, Ottowa Sözleşmesi de aslında 2014'e kadar adım atmamız gerektiğini söylüyordu. Şimdi, bu ciddi bir konu, siviller çok büyük zarar görüyor. Mutlaka bir eylem planının hazırlanması ve kara mayınlarının temizlenmesi işine hemen, derhâl başlanması gerekiyor. Türkiye'de 9 ilde kara mayını var, sınır bölgelerini kastetmiyorum, Türkiye'nin içini kastediyorum, yani Doğu ve Güneydoğu'yu kastediyorum. Dolayısıyla, mutlaka ve mutlaka bu konuda bir eylem planının hazırlanması, en azından mayınlı bölgelerin etrafının çevrilip sivil insanların oralara girişinin engellenmesi gerekiyor ki benzer olaylarla, ölüm olaylarıyla, yaralama olaylarıyla karşılaşmayalım."[216]dedi.

[215] 03-07-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı
[216] 06-06-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

7. BÖLÜM

7. BARIŞ VE MÜZAKERE SÜREÇLERİNDE HAKİKAT KOMİSYONLARI

Hakikat Komisyonu Nedir?

"Hakikat" komisyonları bir ülkede veya bir bölgede belli bir zaman diliminde yaşanan insan hakları ihlallerini ve işlenen suçları geniş ölçüde araştırmak için yetkilendirilmiş resmi gruplardır.

Hakikat ve barış süreçleri, konuyla ilgili geçmişte yaşanan bütün olayların aydınlatılması, yaşanan insan hakları ihlallerinin ve işlenen suçların faillerinin ortaya çıkarılması, mağdurların mağduriyetlerinin giderilmesi, geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma, af, bağışlama ve iyileştirme gibi yollarla uzun yıllar çatışma içerisinde yaşamış farklı grupların barış içerisinde birarada yaşayabilmeleri için sağlıklı bir zemin hazırlama gayesini taşımaktadır.

1990'lı yılların başlarında uluslararası insan hakları örgütleri hakikat komisyonlarının iyileşme sürecinin önemli bir parçası olduklarını savundular ve bu komisyonların uluslararası veya toplumsal bir çatışmanın sonlandırılması için başlatılan barış sürecinin bir parçası olarak işletilmesini taraflara önerdiler.

Hakikat Komisyonları genel olarak;

- Geçici yapılardır, genellikle bir ya da iki yıl çalışırlar;
- Devlet tarafından, bazı durumlarda silahlı muhalefet tarafından ve bazı durumlarda da barış anlaşmaları aracılığıyla, resmi olarak onay, yetki ya da destek verilen yapılardır;
- Adli olmayan yapılardır, kısmi hukuki bağımsızlıkları vardır;
- Genellikle savaş döneminden barış dönemine ya da otoriter yönetimden demokrasiye geçiş dönemleri gibi siyasal geçis dönemlerinde kurulurlar;
- Geçmişe odaklanırlar;
- Tek bir olayı değil, bir zaman diliminde gerçekleşen kötü muamele biçimlerini ve belirli hak ihlallerini soruştururlar;
- Görevlerini, sonuç ve tavsiyeleri içeren bir rapor hazırladıkları zaman tamamlamış olurlar
- İnsan hakları ihlalleri ve bazen de insani normlar üzerine yoğunlaşırlar.

Hakikat komisyonunun niçin, ne zaman kurulduğu, kim tarafından kurulduğu, kimlerden oluştuğu, yetki alanları, kapsamı ve yapacağı faaliyetler bu komisyonların barış süreçlerine yapacakları pozitif etkileri belirleyecek temel unsurlardır. Bu özellikler göz önünde bulundurulduğu vakit komisyonların ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdikleri görülebilir.

Hakikat Komisyonu Niçin ve Ne Zaman Kurulur?

Kişilerin kaybettikleri yakınlarının akıbetini, yaşanan ihlallerin sorumlularını ve kendilerinden saklanan gerçekleri öğrenmeleri yerel ve uluslararası örgütler ve mahkemeler tarafından kabul edilmiş bir haktır. Bir hakikat komisyonu geçmişte yaşanan ihlalleri, bunların nedenlerini ve sonuçlarını anlamak için binlerce mağdur kişiye ulaşır. Belli olayların meydana gelmesine niçin izin verildiğine dair sorular tam olarak ne olduğunu açıklamak kadar önemlidir.

Hakikat komisyonunun kurulmasının amacı;

- Toplumun karşı koyulan yada inkar edilen tarihi gerçekleri araştırmaya dayalı verilerle ortaya koyarak anlamasını ve kabul etmesini sağlamak ve geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerinin mağdurlarının o zamana kadar toplumdan gizlenmiş olan hikayelerini ve onların seslerini kamuoyuna ayrıntılı bir biçimde ulaşmasını sağlayarak unutulmasını önlemek;
- Toplumun geçmişte yaşananları öğrenmesi için yenilikçi yöntemler geliştirmek,
- Deneyim ve araştırmaya dayalı mekanizmalar geliştirerek mağduriyetlerin tazminine ve suçlulardan hesap sorulmasına katkı sağlamak,
- Gelecekte yaşanabilecek insan hakları ihlallerini ve hukuksuzları önlemek için devletin yapısal dönüşümünü sağlayacak siyasi ve hukuki reformların yapılmasına destek olmak,
- Geçmiş hak ihlalleriyle bugün arasında bağlantı kurarak demokratikleşmeye katkıda bulunmak,
- Sivil toplum, medya, kültür-sanat, akademi ve siyaset alanındaki aktörlerin ihlaller konusunda duyarlığını arttırmak,
- Bu alanda rol oynayabilecek sivil toplum örgütlerinin aralarındaki iletişimi ve işbirliğini desteklemek,

- Toplumsal duyarlılığı artırmak üzere, toplantılar, belgeseller, televizyon programları kültür sanat etkinlikleri yapmak.

Savaşın yol açtığı acılar ve yarattığı yıkımlar barış sürecinin önündeki en önemli engellerdir. Yakınını kaybeden, evleri yakılan, yerlerinden edilen, kötü muamele ve işkenceye maruz bırakılan insanların acıları ve öfkeleri bir arada yaşamayı zorlaştırır. Yaşanan travmaların iyileştirilmesi için toplumun baştan sona geçmişle yüzleşerek barışçıl bir şekilde bir arada yaşamanın yollarını bulması ancak gerçeklerin aydınlanması ve mağduriyetlerin giderilmesiyle mümkün olabilir. Bu zahmetli sürecin başlatılması hakikat komisyonunun kurulması için her şeyden önce geçmiş ihlalleri ciddi bir biçimde araştırmayı mümkün kılacak, aktif bir şekilde destekleyecek ve cesaretlendirecek siyasi iradenin ortaya çıkması gerekiyor. Bu aşamada hükümetler sürece desteklerini komisyona devlet arşivlerini açarak ve kamu görevlilerinin tam bir işbirliği içerisinde hareket etmelerini sağlayarak gösterirler. Komisyonun kurulmasının zamanlaması ile ilgili diğer bir nokta ise şiddetli çatışmanın, savaşın ya da baskıcı uygulamaların son bulmuş olmasıdır. Şiddetin ve savaşın aktif bir biçimde devam ettiği, fiili güvenlik koşullarının henüz oluşmadığı, komisyon üyelerinin tehdit altında çalıştıkları, mağdurların ve tanıkların açıkça konuşmaktan ya da görünmekten korktukları için komisyonla işbirliğine yanaşmadıkları durumlarda sağlıklı ve ciddi bir araştırma yapmak mümkün olmaz.

Prof. Dr Alparslan Özerdem, barışın en önemli üçüncü maddesinin bir hakikat ve toplumsal uzlaşma komisyonun kurulması olduğunu belirterek;

''Üçüncü önemli barış inşası maddesi de bir hakikat ve toplumsal uzlaşma komisyonunun kurulup kurulmayacağıdır. Böyle bir komisyonun barışın kalıcı olması için gerekli olduğunu savunmaktadır. Hakikatin bilinmesi önemlidir ve toplumların savaştan barışa geçiş süreçlerinde kimi kimin öldürdüğünü ya da kayıp insanlara ne olduğunu bilmek haklarıdır, ancak hakikati bilmek ile adaleti sağlamak arasında önemli bir ilişki vardır. Hakikat ve toplumsal uzlaşma komisyonları gerçeği ortaya çıkarmak için suçlardan affetmeyi sağlamaktadır ve toplumun böyle bir şeyi nasıl karşılayacağı ve uzun dönemde nasıl etkisi olacağını iyi tartmak gerekir.''[217] dedi.

[217] Prof. Dr Alparslan Özerdem, 04-17-2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Genel Sekreteri Metin Bakkalcı hakikat ve yüzleşme komisyonlarının aynı zamanda travmatik bir toplum yaratmanın önündeki en önemli engellerden biri olduğunu belirttiği konuşmasında şu hususlara yer verdi:

'' Bir kaybı yaşadıktan sonra bir parçamız eksiliyor, onu yeniden anlamlandırmamız gerekiyor, onu yeniden yazmamız gerekiyor. Hakikate, o anlamda ulaşmamız gerekiyor ki o kayıp geride kalsın, "Geçmiş geçmişte kalsın, biz oraya hapsolmayalım ve bugüne bakıp geleceğe tekrar dönebilelim, geleceği tekrar geri getirebilelim, yürüyebilelim." Kısacası, yaşanmış bir şeyden sonra, bu yasın tamamlanıp bu kolektif belleğin yeniden yazılması, birlikte yazılması, ortaklaşa yazılması, ancak yürümeye izin verebiliyor. Bu bakımdan, hakikat son derece mühim bir hadise. Eğer hakikatle yüzleşemezseniz, babanızın neden benim gibi - babamı ben de kaybettim- "Babamın neden kaybolduğuna ve artık ben babamsız nasıl yaşayacağım?" hakikatiyle ben yüzleşemezsem, oraya hapsolup kalırsam, geleceğe yürüyemem. Bu bakımdan, bu hakikatin ortaya çıkartılması açısından çeşitli enstrümanlar var. Bir tane değil, hani hakikat komisyonu kurulsun, tabii ki kurulmalı, ama komisyon hani şöyle masa etrafında bir 15 kişi meselesi değil, bir süreç bu, bir ortam bu. Her adım yeniden, yeniden, hakikati hepimizin yüzleşeceği, bu bakımdan tekrar belleğimizi birlikte yazacağımız ve dolayısıyla bu parçalanmış toplumda ortak belleği yazarak birlikte yaşamanın önünü açabileceğimiz bir süreç bu. Komisyonlar bunu kolaylaştıracak sadece unsurlar. Bu bakımdan, izninizle, hani, "adalet, hakikat" dediğimiz mesele yaşanan travmadan sonra, ağır insan hakları ihlalinden sonra ilerleyebilmek için hakikati bulurken adalet duygusunun tatmin olması gerekiyor. Bir ihlal varsa, bu ihlal neden bana yapıldı? Bunu yapan neden yaptı ve bunu yapan bunun karşısında şu anda ne diyor? Bunun karşısında üzgün mü? Bir özür diliyor mu? Ya da bunun bir şekilde hesabını vermiş mi? Hapis cezası falan anlamında, zinhar, kastetmiyorum, şu ceza meza değil, bunun hesabını vermiş mi, bana buna yol açan, bu ihlale yol açan? Bu hakikat duygusu oluşmadan onarım olmuyor. "Onarım" dediğim, demin sözünü ettiğim gibi tıbbi bir mesele değil, bütün bu sürecin kendisi bir onarım süreci zaten. Burada tıbbın son derece sınırlı bir katkısı olabilir, ki çok da kıymetli katkısı olabilir ama onarım, bütün bu hakikatin ortaya çıkması, adalet duygusunun tesisiyle birlikte tabii ki tıbbın olanaklarıyla da, diğer disiplinlerin olanaklarıyla da aşılabilecek bir hadise. Dolayısıyla, bu kayıpların telafisi de herhangi bir müzakere, pazarlık konusu değildir, doğrudan bir hukuk devletinin gereğidir bu telafilerin yerine konması. Kaldı ki, bütün telafilerin yerine konması da olanaksızdır, ölen öldü, geri getiremezsiniz ne yapsanız da, ama en azından belli şeylerin

telafisi olanaklıdır bu da hukuk devleti olmanın bir gereğidir "Bir bahşetme meselesi, bir onaylama meselesi" değildir, biri birisine bahşetmiyor, biri birisini onaylamıyor. Bunların, zaten, bütün belgelerde de neler olduğu da açık yazılı hadiselerin, yerine getirilmesi gerekiyor. Bir başka husus, tabii ki barış süreci, bütün bu onarım süreçleri. Bakın bütün dünya deneyimlerinde mesela kabaca söyleniyor ki iki kuşak geçmesi falan gerekiyor. Hangi koşulda? Bütün iyi niyetle, bütün bu bilgilere dayalı olarak etkin faaliyetleri yürütseniz bile, bütün bu yaraların "sarılması" birlikte yaşamanın koşullarının oluşması için iki kuşağın kabaca geçmesi gerekiyor. Yoksa bu, kuşaktan kuşağa aktarılanla, "travma" dediğimiz meseleyle karşılaşacağız zaten bu süre içerisinde…'' [218]

Komisyon Başkanı Naci Bostancı hakikatin önemine vurgu yaptığı konuşmasında şu hususlara dikkat çekti:

'Neden geçmişle hesaplaşmak gerektiği yanlısı görüşünü de benim naçizane şimdiye kadar yaptığım okumalardan gördüğüm kadarıyla en iyi anlatan Hannah Arendt'tır. Hannah Arendt, Kudüs'te Eichmann'da, kitabında yani Kudüs'te yargılanan bir Nazisubayının yargılanmasını anlattığını kitapta çok sarih bir şekilde geçmişle hesaplaşma sorununa değinir, neden soykırım kurbanlarının soykırımı hatırlamak istediğini, hatırlatmak istediğini, bunun unutulmamasını istediğini… Bunun ne kin gütmek ne kan davası ne hesap sormak ne başka bir şeyden ötürü değil… Çok basit bir cevap verir buna Arendt, der ki: "Unutulan şey tekrar eder. Unutulan soykırım tekrar eder. Unutulan ihlal tekrar eder. Unutulan ölüm, ihlal tekrar eder." Ya, şöyle düşünün: Yani binlerce insanın çocukları şu ya da bu şekilde kardeşleri, yakınları birileri tarafından öldürüldü. Bunun ne olduğunun araştırılması, faillerin sorgulanması, suçsuzlarsa masumiyetlerinin ispat edilmesi gerekir değil mi? Ama, eğer işledilerse de cezalarını çekmesi ve… Bizim bunları hatırlamamızın sebebi, bu toplumun şu ya da bu kesimini öne çıkarmak, şu ya da bu kesimini ayırmak vesaire değil. Unutulan soykırım, unutulan suç, unutulan ihlal tekrar edecektir, tekrar etmesini istemediğiniz içindir.'' [219]

[218] 26-06-2013 tarihli Komisyon Toplantı Tutanağı

[219] 10-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

Hakikat Komisyonunun Kurulması

Prof. Dr Alparslan Özerdem, konuşmasında ''Hakikat, uzlaşma için ne kadar önemli ise adaletin yerine getirildiğini görmek de birçok insan için çok önemlidir. Toplumsal uzlaşmayı uzun dönemli ve özür dilemenin affetmeyle, adaletin de hakikatle birleştiği ve uyuştuğu bir süreç olarak düşünmeliyiz.'' [220] dedi.

Bu komisyonlar kurulurken her ülke yaşadıkları çatışma ve şiddet olaylarına göre kendine özgü bir model oluşturmayı seçti. Hakikat komisyonları genelde ya devlet başkanları veya başbakanların kararnameleriyle ya da yasama organları yani parlamentoların çıkardıkları yasalarla kurulurlar. Bu iki seçeneğinde belli başlı avantajları ve dezavantajları var. Bu iki seçenek arasından bir karar verilmesi gereken durumlarda zaman konusu, siyasi etki potansiyeli, siyasi veya toplumsal meşruiyet faktörleri göz önünde bulundurulması gereken temel faktörlerdir. Zaman faktörü konusunda başkan veya başbakan kararnameleri parlamentolardan daha hızlı bir şekilde yol alınmasını sağlayabilirler. Daha demokratik bir yapıya sahip olmaları bakımından parlamentolarda çeşitli sebeplerle hakikat komisyonunun yetkilerini zayıflatmaya, araştırmaların sınırını daraltmaya ve etraflı ve düzenli bir şekilde çalışmasını engellemeye çalışan siyasi partiler olabilir. Siyasi veya toplumsal meşruiyet açısından parlamentolar komisyona daha fazla toplumsal destek sağlayabilir ve komisyonun en iyi şekilde çalışması için gerek duyulan rotanın belirlenmesinde daha etkili olabilirler. Bazı hukuk sistemlerinde komisyonun soruşturmaya çağırma, dava açma, affetme vb. yetkilere sahip olabilmesi için parlamento tarafından yasalarla kurulması gereklidir.

Hükümetlerin hakikat komisyonlarını kurmada yeterli siyasi iradeye sahip olmadıkları durumlarda sivil toplum örgütlerinin devreye girip kendi hakikat komisyonlarını oluşturduklarına dair dünyada çeşitli örnekler mevcuttur. Örneğin Brezilya'da hükümetin askeri rejim döneminde yaşanan insan hakları ihlallerini araştırmak için resmi komisyon kurma çağrılarını ret etmesinin ardından Sao Paolo Başpiskoposu Dünya Kiliseler Konseyi'nin de desteğiyle o dönemde yaşanan ihlalleri araştırmak için bir hakikat komisyonu kurmuştur.

Ancak hakikat komisyonunun devlet tarafından resmi bir şekilde onaylanması ve yasal yetkilerle donatılması ya da güçlendirilmesi komisyonun daha fazla bilgiye ulaşmasını, komisyon üyelerinin, mağdurların ve tanıkların güvenliklerinin sağlanmasını ve komisyonun

[220] 04-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

araştırmalar neticesinde paylaşacağı raporların ve tavsiyelerin ciddiyetle dikkate alınmasını sağlar.

Geçmiş hataların kabul edilmesi, soruların ele alınması ve bir uzlaşı ve barış sürecinin ilerletilmesi açısından komisyonun hükümet tarafından kabul edilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Komisyonun hükümet tarafından kurulmuş olması tavsiye edilen reformların dikkate alınmasını ve yasallaşmasını daha mümkün hale getirir.

Hakikat Komisyonunun Oluşumu

Bir hakikat komisyonunun nasıl çalışacağı, güvenirliliği ve etkinliği komisyona kimin atandığı ile yüksek oranda bağlantılıdır. Bu noktada komisyona toplumda saygı duyulan, tarafsızlıkları ile bilinen, güvenilir insanların atanması en yaygın yöntemdir. Böylesine siyaset üstü bir konuda çatışan tarafların bütününün güven duyduğu ve onay verdiği akil insanların, insan hakları savunucularının, avukatların ve diğer meslek gruplarından gelen kişilerin komisyonda rol almaları barış sürecine pozitif katkı sağladığı dünyadaki örneklerinde görülmüştür. Sorunların iç içe geçtiği karmaşık ve sıradışı durumlarda hükümetler komisyona dışarıdan yabancı üyeler de atayabilirler. El Salvador örneğinde olduğu gibi: Şiddet o kadar çok kutuplaştırıcı bir hal almıştı ki hiç bir El Salvadorlunun yaşananları dürüstçe ve tarafsız bir şekilde yorumlanmayacağına karar verildi. BM Genel Sekreteri, çatışmanın her iki tarafının barış anlaşmasında vardıkları mutabakatla, eski Kolombiya Başkanını, eski Venezuela Dış İlişkiler Bakanını ve Inter-Amerika İnsan Hakları Mahkemesi'nin eski başkanını hakikat komisyonunu yönetmeleri için seçti. Komisyon çalışmaları sırasında üyelere profesyonellerden oluşan bir ekibin destek sunması da oluşum aşamasında dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur.

Özgür Sevgi Göral hakikat ve tanıma süreçlerinde işletilecek mekanizma üzerine:

''Sayın Başkan, kullandı bu terimi çok doğru bir terim- üç adımı var. Birincisi, tanıma, yaşananın önce adının konarak tanınması; ikincisi, telafi edilmesi yani yaşananlardan ötürü ortaya çıkan zararın giderilmeye çalışılması hem maddi hem manevi olarak; üçüncüsü de tazmin edilmesi. Bunlar olmadığı sürece yurttaşların kafasındaki süreklilik algısı, buradaki herhangi vekil buna kızıyor olsa bile, devam edecektir. Bunu kırmanın yolu o sürekliliğin artık

olmadığını göstermekten geçer. O sürekliliğin olmadığını göstermek için de bu mekanizmaları işletmek gerekir diye düşünüyorum, en azından ben öyle düşünüyorum.'' dedi. [221]

Hakikat Komisyonunun Faaliyetleri

Komisyondan beklenen çalışmalar ya da faaliyetler kuruluş metninde açık bir şekilde belirtilmelidir. Bu faaliyetler şu şekilde özetlenebilir;

- Mağdurlardan, tanıklardan ve konuyla alakalı diğer kişilerden beyanlar almak,
- Toplanılacak bilgiler doğrultusunda bir veritabanı oluşturmak:Kayıplar konusunun belgelendirmesini (dokümantasyon) standartlaştırarak bilgileri merkezi bir yerde toplamak. Bu kapsamda diğer ülke örneklerinde de görülen veritabanı sistemlerinin bir benzeri faaliyete geçirilebilir ve var olan veriler derlenerek bu sisteme girilir. Belgelemenin standartlaşması ve merkezi bir yerde toplanması ihlallerin araştırmaya dayalı bir biçimde belgelenmesinde önemli bir aşama olacaktır. Aynı zamanda derinlemesine görüşmeler, sözlü tarih yöntemiyle tanıklıkların toplanması ve bunların dolaşıma sokulması da hedeflenmelidir,
- Araştırma ve soruşturma yapmak,
- Halka açık duruşmalar veya oturumlar gerçekleştirmek; komisyonlar çalışmalarını, oturumlarını kamuya kapalı bir şekilde sürdürebilir ya da bunları televizyon ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla kamuya aktarma yoluna da girebilir,
- Gerçeği aydınlatmak için gereken diğer tüm faaliyetleri yetki alanı çerçevesinde gerçekleştirmek. Komisyon toplum ya da dini liderleri biraraya da getirebilir. Örneğin Güney Afrika'da hakikat komisyonu kabile liderlerini ve siyasi liderleri biraraya getirmiştir.
- Hakikatleri kamuoyuyla paylaşma ve iletişim:Toplumun bir bütün olarak kayıplar, köy yakılmaları, faili meçhuller ve işkence gerçeğiyle yüzleşmesi ve devletin uyguladığı şiddet hakkındaki hakikatlerin kamuoyuyla paylaşılması hem adaletin tesisine hem de mağdurların duygularının onarılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu konuda kamuoyu duyarlığı yaratılması, demokratik, hukuk normlarına saygılı, ihlallerin cezasız kalmayacağına inanan bir toplum yaratılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda yapılacak bazı faaliyetler şunlardır: Bir belgesel film çekilmesi, sanatsal projeler için bir fon yaratılması ve başlangıç için 4 projenin desteklenmesi, iletişim araçlarının yaratıcı bir şekilde kullanılmasıyla hakikatlerin

[221] 10-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

topluma anlatılması, hafıza ve anma üzerine tartışmaların başlatılması ve belirlenen bir tema için anıt yarışmasının düzenlenmesi.

- Aydınlanan gerçeklerin, mağduriyetlerin giderilmesi ve sorumluların adalet önüne çıkarılması (bazı durumlarda af veya ceza) için yapılması gerekenlerin, yaşananların bir daha tekrarlanmaması için yapılması gereken reformların yer aldığı sonuç raporları hazırlamak.
- Sorumluların yargı önüne çıkarılması: Komisyonlar mağdurların anlatımları üzerine de yoğunlaşabilir ya da failleri tespit edip yargıya havale edebilir. Bu tamamen komisyonun yetki alanı ile ilgili bir durumdur. Genel olarak yaşanan hak ihlalleri yargıya yansımamakta, yargıya yansıyan olayların sayısal ve içerik olarak kapsamı bilinmemekte ve yine yargıya intikal eden olaylarda yargısal süreçler zorlaştırılarak devlet görevlilerinin hesap vermesi engellenmektedir. Bu kapsamda örnek teşkil edebilecek bir davanın takip edilmesi suretiyle tüm süreç kamuoyu ile paylaşılmalı, ihlallerde sorumluluğu bulunan devlet görevlilerinin ve güvenlik güçlerinin sorumluluklarının saptanması ve cezalandırılması sağlanmaya çalışılmalıdır. Bu kapsamda yapılacak bazı faaliyetler şunlardır: Mevcut davaların sayı/durumlarının tespit edilmesi ve kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi (raporlar, web sitesi vb.), tespit edilen örnek bir davanın açılması/takip edilmesi ile kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesine yönelik bir kampanya yapılması.

'' Örneğin, özellikle PKK üyelerinin Türkiye'de yeniden entegrasyonu düşünülecekse, böyle bir hakikat ve uzlaşma komisyonunun PKK üyeleri ya da köy korucuları gibi eski savaşçıların topluma kazandırılması sürecini nasıl etkileyeceği de iyi düşünülmelidir.'' [222]

Hakikat Komisyonunun Yetki Alanı

Bir hakikat komisyonu kurulurken onu kuran otorite tarafından kendisine verilen yetkiler komisyonun gücünü ve erişebileceği noktaların belirlenmesinde başat rol oynar. Bu yetkiler araştırma süresince hiç bir karışıklığı yol açmamak için komisyonun kuruluş metninde açıkça belirtilmelidir.

Hakikat komisyonları genel olarak konu ile alakalı bilgi sahibi olan herkesle görüşme yapabilmeli, kamu otoritelerinden araştırma ve soruşturma ile ilgili her konuda destek alabilmeli ve gerek görüldüğünde olay yerine ziyaretler gerçekleştirebilmelidir.

[222] Prof. Dr Alparslan Özerdem, 04-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

Bu yetkiler komisyonun çalışma süresi (6 aydan 2 yıla kadar olabilir), hangi zaman diliminde yaşanan olayları araştıracağı (bu komisyonun araştırdığı çatışmanın doğasına göre değişebilir), hangi suçları araştıracağı gibi konuları kapsar. Hakikat komisyonlarının yetkileri bazen belirli insan hakları ihlalleri, ihlallerin gerçekleştiği belirli bölgeler, yada sadece belirli bir dönemde gerçekleşen olayları araştırmakla sınırlı kalabilir. Örneğin Şili'de hakikat komisyonunun sadece gözaltında kaybolmaları, hükümet veya ona bağlı görevliler tarafından yapılan infazları, işkence sonucu ölümleri, siyasi nedenlerden dolayı yapılan kaçırılma ve öldürme girişimlerini araştırmasına izin verildi. Mağdurun yaşamını yitirmediği işkence vakaları Şili Hakikat Komisyonu'nun araştırmaları arasında yer almadı, sağ kurtulanlar komisyon tarafından mağdur olarak sayılmadılar. Bir hakikat komisyonun geçmiş hakkında bütünlüklü bir resim ortaya çıkarabilmesi için araştırma yaptığı çatışma hakkında birbiri ile bağlantılı tüm olayların kapsanması ve geniş yetkilerle donatılması gerek.

Giderek komisyonlara kişileri ifade vermeye çağırma, araştırma, yakalama ve tanık koruma yetkileri verilmektedir. Komisyon bilgi vermek için çağırılmaları gerektiğinde kendileri aleyhinde tanıklık yapmaya zorlanan kişilerin haklarını korumak ve kişilere sağlayacakları bilgilerin daha sonra cezai kovuşturma sırasında kendi aleyhlerinde kullanılmayacağı konusunda temin etmek için dokunulmazlık verme gibi yetkilere sahip olabilir. Hakikat komisyonu araştırma önünde engel oluşturan, bilerek yanlış ifade veren, ifade vermeye gelmeyen yada tanık koruma yetkisini ihlal eden kişiler hakkında cezai yaptırım – para cezası, hapis ya da her ikisi birden- yetkisine sahip olmalıdır.

Hakikat komisyonları genel olarak affetme yetkisine sahip değildir. Büyük bir çoğunluğu bunun yerine sonuç raporlarında belgeledikleri olaylar ile ilgili hukuki soruşturma (cezai kovuşturma) açılması gerektiğini ve ellerindeki delilleri soruşturma makamına verirler. Adli olmayan yapılar olarak hakikat komisyonları yargılama yapma yetkisine sahip değildir. Herhangi bir hukuki soruşturmayı başlatmak için adli sisteme dayanmaları gerekmektedir.

Hakikat komisyonlarının yetkileri belirlenirken konunun yargı boyutuyla ilgili genel olarak şu üç yaklaşım üzerinde durulur ve bunlardan biri benimsenir:

- **Faillerin belirlenmesi, haklarında hukuki süreç başlatılmasının önerilmesi**; Bu yaklaşım hakikat komisyonları arasında en yaygın olanıdır. Elde edilen bilgiler bazı durumlarda komisyonun çalışmaları devam ederken yargıya havale edilebilirler ama genel olarak bu süreç için komisyonun nihai raporunun açıklanması beklenir. Tavsiyeler tespit

edilen faillerin isimlerini ya da genel bir öneri halinde geçmişte yaşanan suçlar için soruşturma ve cezai yaptırımları kapsayabilir.

- **Affetmek veya affedilmesini tavsiye etmek:** Af kararı genelde hakikat komisyonlarının yetki alanı içerisinde değildir ancak yöntemin barış sürecine yapacağı katkı iyi hesaplanarak, büyük bir dikkatle göz önünde bulundurulması gerektiği yönünde dünya tecrübeleri bulunmaktadır. Bugüne kadar bu yöntemi en iyi işleten komisyon" Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu"dur. Komisyonun yapısı içerisinde verilen beyanların doğruluklarını teyit eden, suçun siyasi amaçla işlenip işlenmediği konusunda yargı veren ve hakikatin tamamen aydınlatılıp aydınlatılmadığı konusunu kararlaştıran bir "Af Komitesi" yer alıyordu. "Af Komitesi"sadece siyasi amaçla insan hakları ihlalinde bulunan ve bu yönde suç işleyen kişileri ve af talebinde bulunan bu kişilerin işlenen suça ilişkin tüm detayları halka açık bir şekilde itiraf etmelerinin ve özür dilemelerinin ardından affetme veya etmeme yolunu seçmiştir. Bazı ülkeler, özellikle de Güney Afrika örneğinden esinlenerek, bu yöntemin suç işleyen kişilerin suçlarını itiraf etmelerini cesaretlendireceğini umarak komisyonları oluştururken bunlara sınırlı bir biçimde af tanıma ve af önerme yetkisi vermişlerdir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere af konusu dikkatle ele alınması gereken bir konu olup, bu yetkiyi etkili bir şekilde kullanmak için ortada suçların faillerinin olayları itiraf etmelerinin önünde ciddi cezai soruşturma engellerinin bulunması gereklidir. Af tanıma yetkisine sahip olacak komisyonlar sağlam bir soruşturma yapma kapasitesine sahip olmalı, mağdurların yargılama süreçlerine katılma ve af taleplerini reddetme haklarına özen göstermelidirler. Akılda tutulması gereken diğer bir konu ise ciddi insan hakları ihlallerinin, savaş suçlarının, insanlığa karşı işlenmiş suçların ve soykırımların itiraf edilmesi ve özür dilenmesi göz önünde bulundurulmaksızın uluslararası yasalara aykırı bulunmaktadırlar.

''Sadece bir hatırlatma yapacağım, belki onarıcı adaletle ve sizin unutma hatırlatmanıza ilişkin. Zannediyorum, Güney Afrika'dan bile bir şey telkin ediliyor yani bizim artık birlikte devam edebilmemiz için bütün ailesi öldürülmüş bir kadına "Affetmen lazım yani bırak gitsin."diyor, kadının cevabı "Affedeceğim ama kimi affedeceğimi bilmek istiyorum." [223]

[223] Murat ÇELİKKAN, 10-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

- **Sınırlı ve şartlı olarak cezai yaptırımdan muaf edilmesini sağlamak:** Doğu Timor bu yöntem ile ilgili hem uluslararası camia tarafından hem de mağdur toplulukların da yer aldığı ulusal kamuoyu tarafından kabul edilebilir bir yöntem ortaya koydu. Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonları olarak bilinen CAVR komisyonunun işleyiş çerçevesi, *Toplum Uzlaştırma Prosedürleri* (CRP) olarak bilinen yöntemler esas alınarak yapıldı ve bu doğrultuda hafif suçlara karışmakla itham edilenler *adat* olarak bilinen yerel hukuk içtihatı çerçevesinde duruşmalarda yer aldılar. Bu CRP duruşmaları sonrasında uzlaşının sağlanması ise mağdurlara ve ailelerine sembolik bir tazminat ödeyerek ve suçlu bulunanların *Toplum Uzlaştırma Anlaşması'na* (CRA) uygun davranışlar ortaya koyacaklarını taahhüt etmeleri suretiyle hukuki soruşturmadan muaf kalmaları yoluyla sağlandı. Bu yöntem Timor toplulukları ve yerel toplum liderlerinin de bir araya getirilmesiyle başlatılan geleneksel çatışma çözümleri süreci üzerine inşa edildi.

Hakikat Komisyonlarının hukuki yargılama noktasında en önemli sorun komisyonların hakikatleri araştırırken aynı zamanda adaleti sağlaması gerektiği beklentisi içerisine girilmesidir. Hakikat komisyonları cezai yaptırım uygulamazlar çünkü adli yapılar olmadıklarından kanıt ve delil sağlama noktasında gerekli standartlara da sahip değildirler. Ancak komisyonları kuran siyasi irade komisyonun faaliyetlerini desteklemeli ve hukuki yargılama süreçlerinde mahkemelerin komisyonlar tarafından hazırlanan raporları dikkate almalarını sağlamalıdır.

Hakikat komisyonları toplumsal barışın sağlanması için başlatılan süreçlerde önemli mekanizmalardır. Komisyonlar geçmişi araştırırken aynı zamanda çatışma taraflarının gelecekte birarada barışçıl bir şekilde yaşamalarının da yollarını aramalıdırlar. Daha barışçıl bir toplum için toplumsal uzlaşı ve değişim için yeni bir adalet anlayışının da belirlenmesi gerekir. Adaletin yerini bulması noktasında hukuka aykırı davranmış, yaşanan acılar ve mağduriyetlere neden olmuş kişilerin toplumdan izole edilerek, yaşam koşulları kötüleştirilerek veya daha ağır yöntemler kullanılarak cezalandırılmalı gerektiği anlayışı klasik adalet anlayışı olarak karşımıza çıkıyor. Ancak adaletin sadece cezalandırma yoluyla değil yaraları sarma ve iyileştirme gibi yöntemlerle de sağlanabileceği dünya tecrübelerinde görülmüştür.

Hakikat komisyonlarının ortaya koymuş olduğu adalet perpektifi cezalandırıcı adalet yerine "iyileştirici" veya "yeniden kurucu" adalet perspektifidir. İşlenmiş olan suçların niteliği

insan hakları ihlali kapsamında olduğundan ve hakikat komisyonları siyasi süreçlerle ilişkili olan sistemik hak ihlallerini incelediğinden klasik adalet tesis etme perspektifinden daha kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Mağdurların yaralarını sarma, failleri hukuka saygılı birer birey haline getirme ve insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkilere verilen zararların onarılması ile ilgilenen onarıcı adalet anlayışının barış süreci için daha uygun olduğu görüşü hakikat komisyonları savunucuları tarafından sık sık dile getiriliyor. Onarıcı adalet anlayışı suçları ve yaşanan ihlalleri toplumsal bağlamı içerisinde ele alır ve suçların ve şiddetin temel nedenlerini araştırarak bu döngünün kırılmasını esas alır.

Yaşanmış olan ihlallerin toplumun her kesimini ilgilendirdiği ve toplum içerisindeki her bireyin yaşamını etkilediği düşüncesinden yola çıkılarak, yaşanan traumaların atlatılması ve toplumsal barış sürecinin ilerletilmesi için herkesin destek vermesi ve yaşanan ihlallerin faillerini ifşa etmenin ve toplum vicdanında hak ihlallerini mahkum etmenin en az adli yargılama süreci kadar önem arz ettiği düşünülmektedir.

Bu anlayışın etkin bir şekilde faaliyete geçirilmesi de komisyonların çalışmaları süresince kamuoyunu bilgilendirmesi, ortaya çıkarılan hakikatleri kamuoyuyla paylaşması, ve toplumda destek ve kabul görmesi için etkin mekanizmaların kullanılması ve sivil toplumun, dini liderlerin, akil insanların bu süreçte bir aktör olarak insan hakları temelli yeni bir birlikte yaşama ortamı oluşturabilmesi gerekmektedir.

Bazı ülkeler başlattıkları barış süreçlerini ileriye taşımak amacıyla hakikat komisyonlarını kurarken, böylesi bir komisyonun mağdurların zaten bildikleri gerçekleri aydınlatmasının hemen ardından toplum içinde, ulusal veya siyasi çevrede barışla sonuçlanacağı beklentisine kapıldılar. Ancak bu ülkelerde yaşanan tecrübeler gösteriyor ki birçok mağdur birey ve toplum için affetme hakikatten daha fazlasını gerektiriyor. Barış çok uzun, yavaş ilerleyen ve zahmetli bir süreç ve bir hakikat komisyonunun çalışmaları da bu sürecin sadece bir parçası olarak görülmesi gerekiyor. Aşırı beklentilerin makul karşılanmaları ve iyi yönetilmeleri de sürecin ilerlemesi için son derece önemlidir.

Hakikat Komisyonun Etkin Olarak Yer Alabileceği Bir Takım Uygulamalar

Belgelendirmenin Standartlaşması ve Merkezileşmesi

Kayıplar konusunun belgelendirmesini (dokümantasyon) standartlaştırılacak, bilgiler merkezi bir yerde toplanacak ve eksik kalan noktaları tamamlanacaktır. Bu kapsamda diğer ülke örneklerinde de görülen veri tabanı sistemlerinin bir benzeri faaliyete geçirilecek ve var olan veriler derlenerek bu sisteme girilecektir. Belgelemenin standartlaşması ve merkezi bir yerde toplanması ihlallerin araştırmaya dayalı bir biçimde belgelenmesinde önemli bir aşama olacaktır. Aynı zamanda derinlemesine görüşmeler, sözlü tarih yöntemiyle tanıklıkların toplanması ve bunların dolaşıma sokulması da hedeflenmektedir.

Yargılama ve Tazminatlar

Sınırlı örnekler dışında Türkiye'de yaşanan hak ihlalleri yargıya yansımamakta, yargıya yansıyan olayların sayısal ve içerik olarak kapsamı bilinmemekte ve yine yargıya intikal eden olaylarda yargısal süreçler zorlaştırılarak devlet görevlilerinin hesap vermesi engellenmektedir. Bu kapsamda örnek teşkil edebilecek bir davanın takip edilmesi suretiyle tüm süreç kamuoyu ile paylaşılacak, ihlallerde sorumluluğu bulunan devlet görevlilerinin ve güvenlik güçlerinin sorumluluklarının saptanması ve cezalandırılması sağlanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda yapılacak bazı faaliyetler şunlardır:

a) Mevcut davaların sayı/durumlarının tespit edilmesi ve kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi (raporlar, web sitesi vb.),

b) Tespit edilen örnek bir davanın açılması/takip edilmesi ile kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesine yönelik bir kampanya yapılması.

c) Şimdi, son olarak önerilerle bitireceğim. Birtakım önerilerde bulundular kayıp yakınları bize.
Özgür Sevgi Göral Hakikat Komisyonları ile ilgili mağdurların beklentilerini görmek gerektiğini söyleyerek;

''Biz o önerilerden yola çıkarak, Murat'ın anlattığı çerçevede uluslararası örneklerde ilişkilendirerek bunların nasıl barış sürecinin mekanizmaları oluşturmasına katkı sunabileceği üzerine düşündük. Kayıp yakınlarının, bir kere, birinci söylediği ceza yargılamalarıydı. Sevdikleri insanları kaybedenler, cezalarını çekmelerini istiyorlar, cezasızlık zırhının kırılmasını,

*sorumluların hangi kademede olursa olsun yargılanmasını istiyorlar. İkinci istedikleri, devletin yaşananları ve yaşananlardaki taammüden hatasını kabul etmesi ve suçunu açıkça tanıması. Bu çok önemli çünkü diyorlar ki mesela: "Bu olmadığı durumda eğer bize bir tazminat ödenirse biz bunu kan parası kabul edeceğiz ve almayacağız. Bizim kaybımızın önce tanınması ve buradaki taammüden suçun kabul edilmesi gerekiyor." Sonrasında, tanındıktan ve kabul edildikten sonra da bir özür dilenmesi gerektiğini düşünüyorlar çünkü bunu yapanlar devletin görevlisiydi, devletin bilgisiyle birlikte yaptılar. Bütün bunlar olduktan sonra, yaşanan sürecin maddi ve manevi tazminini istiyorlar.'' [224]*dedi.

Hakikatleri Kamuoyuyla Paylaşma

Türkiye'nin kayıplar gerçeğiyle yüzleşmesi ve devletin uyguladığı şiddet hakkındaki hakikatlerin kamuoyuyla paylaşılması hem adaletin tesisine hem de mağdurların duygularını onarılmasına katkı sağlanacaktır. Ayrıca bu konuda kamuoyu duyarlığı yaratılması, demokratik, hukuk normlarına saygılı, ihlallerin cezasız kalmayacağına inanan bir toplum yaratılmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu kapsamda yapılacak bazı faaliyetler şunlardır:

- Bir belgesel film çekilmesi,
- Sanatsal projeler için bir fon yaratılması ve başlangıç için 4 projenin desteklenmesi,
- İletişim araçlarının yaratıcı bir şekilde kullanılmasıyla hakikatlerin topluma anlatılması,
- Hafıza ve anma üzerine tartışmaların başlatılması ve belirlenen bir tema için anıt yarışmasının düzenlenmesi.

Murat Çelikkan savaşın hakikatleriyle barışın kurulamayacağını, savaşın hakikatlerinin yarım hakikatler olduğunu vurgulayarak;

'' Bunun için, açıklamaların topluma anlatılmasının ve bütün bu cemaatleri kesebilecek ortak noktalarda buluşmanın önemini vurgulamak için hakikat hakkı dedim. İnsan hakları kim için olursa olsun, hangi kesimde, hangi siyasi görüşte olursak olalım, hiçbirimizin vazgeçmeyeceği haklar bütünüdür, karşı çıkmayacağımız haklar bütünüdür.

[224] 10-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

Demokratik işlerlikler bazen siyasi tartışmalarda farklı algılanabilse de demokrasi farklı görülse de prensipleri itibarıyla tartışmayacağımız meselelerdir. Dolayısıyla, hakikatlerin de bu şekilde inşa edilmesi gerekir. Savaş yargısının da bu döneme yönelik yeniden yapılandırılması gerekir. Çünkü, ben size rakamlarla örneklerini anlattım. Bu anlattığım, sadece bir ihlal alanını kapsıyor. Yoksa, çok farklı aktörlerin, yahut yine devletle ilişkili aktörlerin başka ihlal alanları olmadığı anlamına gelmiyor. [225]dedi.

Sivil Toplumun Güçlendirilmesi

Sivil toplum örgütlerinin uluslararası deneyimlerden beslenmesi ve konuyla ilgili birikimlerinin artması sağlanacaktır. Bu kapsamda yapılacak bazı faaliyetler şunlardır:

a) Ulusal ve uluslararası atölyeler düzenlenmesi (hakikat komisyonları, anıtlar/anma, adli tıp gibi konularda)

b) Uluslararası gelişmelerin takip edilmesi ve paylaşılması.

Komisyon Başkanı Naci Bostancı toplumsal parçalanmışlıktan bütünleşmeye gitmenin gerçekten zor olduğunu, ardımızda bıraktığımız acı hatıraların kusursuz bir toplmsal bütünleşmeyi fazlasıyla zorlaştırdığını belirttiği konuşmasında şu hususlara yer verdi:

''Yaralar ne ölçüde iyileşir bilmiyoruz ama bahsettiğiniz hususlar önemli; onarıcı adalet, cezalandırma, özür… Tabii, bütün bunlara ilişkin çok kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiğini de biliyoruz. Çünkü, yaralı olan insanlar çok farklı yerlerde ve her biri kendi yaralarına ilişkin farklı beklentiler içerisinde, hepsini hesaba katmak gerekiyor geleceğin inşası için. Sizin çalışmalarınız toplumsal bütünleşmeye doğru yürüyen Türkiye'de, bugün ve yarın çok önemli olacaktır çünkü malum, zamana karşı belgeler, bulgular kaybolur, bir de bizatihi kaybettirilebilir, böyle bir risk de vardır. O bakımdan, sivil kesimlerin yaptığı çalışmalar "Geçmişte ne oldu, gelecekte neye bakmak lazım?" bunlar bakımından da önemli.''[226]

Murat Çelikkan, hakikatlerin peşine düşmenin ve bnları sistematik bir bütünlük haline getirmenin zorluklarını açıkladığı konuşmasında şunları söyledi:

[225] 10-07-2013 TBMM Komisyon Tutanağı

[226] 10-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

"Belki sizi daha fazla tatmin edebilecek olan bu konuda kısaca bundan sonra ne yapacağımızı anlatayım. Tabii ki bu çalışmayı tamamlamak üzere çalışacağız. Bunu da belki, adına ne derseniz deyin, bir komisyona, Hakikat Komisyonuna bağlamak istiyorum. Biz dört senedir bu alanda çalışıyoruz, iki yıldır da bu gördüğünüz raporları çıkartmak üzere çeşitli çalışmalar yapıyoruz. İnanılmaz yoğun bir emek ve inanılmaz masraflı bir iş. Yani, bizim bir sivil toplum örgütü olarak, bizim örgütümüzün -belki başka örgütler yapabilir- Türkiye'deki bütün ihlalleri araştırma ve bu detayda araştırma kapasitemiz yok, imkânımız da yok. Bu nedenle, devletin yasayla kurduğu bir komisyonun ilk fonksiyonu dünyanın her yerinde bu araştırmayı yapmak oluyor. Bu araştırmayı da evet, sivil toplum örgütleriyle iş birliğiyle yapıyorlar. Çünkü, onların ellerindeki verileri alıyorlar, belki tekrar doğrulamaya çalışıyorlar ama bir iş birliği içinde yapıyorlar. Yani, devletin yapmadığı yerlerde, paralel olarak bu araştırmaları yapıp yayınlayan sivil kuruluşlar var ama yaygın ve sonuç alan örneklerde gördüğümüz bu çok ciddi imkân meselesi ayrıca yasayla belirtildiği gibi, devlet arşivlerinin de açılma meselesi." [227]

Türkiye'de Hakikat Komisyonu Neden Bir İhtiyaçtır?

Türkiye'de bir süredir, özellikle de son beş yıldır, hakikat komisyonlarının kurulmasıyla ilgili bir tartışma başlamış durumda. Şüphesiz ki bu tartışma henüz, sorunu her yönüyle ele alan, hakikat komisyonlarının neden gerekli olduğu üzerine doyurucu yanıtlar üreten bir tartışma değil. Ancak, hakikat komisyonlarının bu kadar ısrarlı bir biçimde gündeme gelmesi de bir tesadüf değil.

Türkiye'nin son yüz yıllık tarihinde askeri diktatörlük dönemlerinin, yaygın iç çatışma ve kitlesel kıyımların, zorunlu göç politikalarının, mülkiyet hakkı ihlallerinin, zorla kaybetmelerin, yaşam hakkı ihlallerinin, faili meçhul ölümlerin, işkence uygulamaları gibi ihlallerin art arda ve iç içe geçmesi sorunlu geçmişlerden, ihlallerden ve travmalardan oluşan bir tabakalaşmaya neden olmuştur. Bu nedenle, uluslararası alandaki diğer deneyimlerde de olduğu gibi, özgün bir tarihsel arka plana sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda Ermeni kıyımı, yüzleşilmemiş ve hala konuşulamayan bir travma olarak yer almaktadır.

Prof. Dr. Ahmet Özer atılması gereken dört tane somut adım önerisini sunarken;

[227] 10-07-2013 TBMM Komisyon Tutanağı

*"Sizin Komisyonunuzun da bunu yapması gerekir yani bu Komisyonunun ömrünün çok kısa olduğunu öğrendim. Bunu bir kere sağlıklı bulmadığımı ifade etmek istiyorum. Bu Komisyonun ömrünün bu kadar kısa olmaması lazım çünkü bu işler öyle üç günde, beş ayda olacak işler değil yani bir ETA, bir IRA, bir Güney Afrika örneklerini motamot tabii ki alıp uygulayalım demiyorum. Bu örneklere baktığımızda, yılları almış. Dolayısıyla, bu Komisyon görevini uzatmalı. Ayrıca, şimdi söyleyeceğim, bu Komisyon başka komisyonlar da önermelidir. Mesela, Türkiye'de ölenlerin dışında, faili meçhullere gidenlerin dışında –bunları söylemiyorum bile, bunların yaratmış olduğu acıları ancak ateşin düştüğü yer bilir- o göç ve kaç hareketlerine matuf kalmış, kırsal alanlardan göç ederek büyük umutlarla kente gelmiş ama kentte umduğunu bulamamış, köylü olmaktan çıkmış, kentli de olamamış, arada kalmış, dramatik bir yapının içinde olan insanların her birinin hikâyesi vardır. Dolayısıyla, bir gerçekleri araştırma ve yüzleşme komisyonunun mutlak surette kurulması lazım. Sizin Komisyonunuzun önereceği önemli işlerden biri de bu olmalıdır.''*dedi. [228]

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürt halkına yönelik çeşitli yasaklar konulmuş, resmî bir asimilasyon politikası yürütülmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra Kürt kimliği reddedilmiş, Kürtçe isimli birçok yerleşim birimi ve coğrafî öğenin ismi değiştirilmiş, Kürtçe isimlerin yerini Türkçe isimler almıştır. Kürt kimliğine yönelik hareket özellikle, 12 Eylül Darbesi sonrasında artmış; açık yerlerde Kürtçe konuşulması sıkı bir şekilde yasaklanmış ve cezalandırılmıştır. 20 yıldan uzun süredir devam eden ve 1990'larda büyük yoğunluk kazanan yoğun silahlı çatışma süreci sırasında on binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. 1987 yılında Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde temel hak ve özgürlükler askıya alınarak olağanüstü hal ilan edilmiştir. 2002 yılında kadar devam eden OHAL uygulamaları sırasında binlerce yerleşim yeri güvenlik kuvvetleri tarafından tahrip edilerek boşaltılmıştır. Hacettepe Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen araştırma raporuna göre ülke içinde yerinden edilen 1.201.200 kişi olup, bu kişiler kendi iradeleri dışında yaşam alanlarını ve tüm malvarlıklarını terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu dönemde yaşam hakkı ihlalleri, işkence uygulamaları da artarak devam etmiştir. Faili meçhul ölümler ve zorla kaybetmeler Türkiye'de sıkça yaşanmış olup, yaşam hakkının ihlal edilmemesine yönelik pozitif yükümlülük ihlal edildiği gibi ihlal halinde etkin soruşturma da yapılmamış, mağdurların adalet arayışı iç hukukta çözümsüz kalmış,

[228] 23-05-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

mağdurların seslerini duyurmasına, acılarının paylaşılmasına, adalet arayışlarına engel olunmuştur. Çok sayıda sivil de faili meçhul bombaların kurbanı olmuştur. Hakikatin ve ihlallerin ortaya çıkartılması ifade özgürlüğünün engellenmesi, basın yasakları, fiili korkutmalar ve işletilemeyen yargı süreçleriyle engellenmiştir.

Toplumsal belleğimizde canlı olarak duran bu yıkımlarla bugüne kadar açık bir yüzleşme yaşanmamış, ihlallerin faillerinin yargılanması, mağdurların tanıklıklarının ve yaslarının paylaşılması yasal düzenlemeler ve baskılarla engellenmiştir. Uygulanan unutturma ve resmi tarih politikaları acıların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Ancak siyasal kültürün demokratikleşmesi, şeffaf adil ve demokratik bir yaşam için çeşitli toplumsal gruplardan hakikatlerin ortaya çıkmasına, mağdurların acısını görme ve paylaşma üzerinden bir yas paylaşımına ve hatırlamayı esas alan bir yaklaşım tarzına dair talepler yükselmektedir.

Bu şiddet baskı ve acı birikimiyle yüzleşmemiş olmak günümüze çoğulcu ve demokratik hayatın yerleşememesi, toplumsal ayrışmanın derinleşmesi, şiddetin dikey ve yatay olarak artması şeklinde yansımaktadır. Siyasal kültürün demokratikleşmesi, toplumsal normalleşme, travmayla baş edilmesi ve toplumsal barış ve uzlaşma için negatif hatırlamaya dayalı bir geçmiş politikasına, zulüm pratiklerinin cezasız kalmamasını sağlayacak bir geçmişle hesaplaşma sürecine, başkalarının acısına bakma ve yasını paylaşma kültürünü inşa çalışmasına ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Türkiye bir süredir; geçmişte kalan insan hakları ihlallerinin nedenleri ve sonuçları üzerine derinlemesine düşünmemiş, geçmişle ilişkisini esas itibarıyla “unutma-unutturma”, üzerine kurmuş bir toplumdan, çekinceli de olsa, geçmişle ilişkisini yeniden inşa etmeye çalışan bir topluma dönüşmeye başlamıştır. Ancak bu süreç son yıllarda başlamış olup, geçiş döneminde adalet olgusu genel siyasal kamunun ilgisine tam olarak ulaşamadığı gibi, akademik alanda ve sivil toplum alanında da çalışmalar başlangıç noktasındadır.

Öncelikle kurulacak bir hakikat komisyonu ve bu komisyonun kurulması için yürütülecek bir çalışma tüm bu sorun alanları ekseninde devletin sistematik olarak anlattığı ve manipüle ettiklerinin dışında bu deneyimleri yaşamış öznelerin kendi hakikat anlatılarının dolaşıma girmesini sağlayacaktır. İkinci olarak, hakikat komisyonları aracılığıyla sadece hakikatin sesi duyulmakla kalmayacak aynı zamanda bu ses devlet tarafından tanınmış da olacaktır. Dünyanın birçok yerinde hakikat komisyonlarının çalışmaları devletin özür dilemesinden tamamlayıcı tazminat politikalarının hayata geçirilmesine bir dizi tamamlayıcı

politikayla birlikte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla komisyonun çalışmaları hem resmi hakikatlerin açığa çıkmasına, hem devletin mağdurlardan özür dilemesine ve yaşanan ihlalleri tanımasına hem de bu ihlalleri doğuran mekanizmaları tasfiye etmesine olanak tanımıştır.

Kürt sorunu temelinde kurulacak bir hakikat komisyonunun, dönemin yoğun hak ihlalleri *(faili meçhuller, kayıplar, yargısız infazlar, işkence, cezaevi mağduriyetleri, köy boşaltmalar, toplu mezarlar, ifade özgürlüğüne karşı işlenen suçlar, toplantı ve gösteri hakkına karşı işlenen suçlar, sivillerin ölümüne ve yaralanmasına yol açan kör bombalar, vd.)* konularında yapacağı belgeleme, bunların toplumsallaşma süreci, gerekli düzenleme ve reformların yapılması, yanlışın devlet otoritesi tarafından kabul edilmesi, Kürt sorununun barışçıl ve demokratik çözümünün kolaylaşması, sağlamlaşması anlamına da gelebilecektir.

Türkiye örneğinde her bir ihtimalin son derece değerli olduğuna inanıyoruz. Hakikat komisyonlarını daha geniş bir perspektifle, farklı toplumsal kesimlerle ve içeriğinin süreç içerisinde belirlendiği dinamik bir talep olarak tartışmak Türkiye'nin demokratikleşmesinin de önünü açacaktır.

Prof. Dr. Ahmet Özer insanı gösteren şeyin dili olduğunu, hasta olduğumuzda nasıl psikologa gittiysek toplumlarında insanlara benzediğini, eğer belleğimizde, ruhumuzda ve yüreklerimizde saklı ve netameli şeyleri ortaya çıkarmadığımız sürece nasıl iyileşme ihtimalimizin olmadığı gibi toplumun da iyileşemeyeceğini belirterek;

"O nedenle, bu, sizin Komisyonunuzun yapacağı en önemli şey, bu süreçte böyle bir önerinin realize olması için gerekli adımların atılmasıdır. İki: Daha somut ve pratik olarak tabii ki yapılacak olan bu tür işlerin daha insani bir biçimde, Hükümetin de sahip çıkarak, bu yüzleşme komisyonu kuruluncaya kadar bile yapılacak işlerle ilgili çok somut adımlar atabilir; belki işte kayıplarla ilgili, kayıp yakınlarıyla ilgili yeni bir çalışma başlatarak, herkesin, en azından kendi ölüsünü bulma hakkını teslim etmesi, kendi ölüsünün mezarını bulma hakkını teslim etmesi bakımından bu sürece önemli katkılar sunacak çok önemli duygusal jestler olacağını düşünüyorum. Bu, dalga dalga topluma yayılabilinir, bunu somutlaştırmak adına ben o komisyonu önermiştim, bu işlevi onun da yapacağı diğer çalışmalarla taçlandırmak mümkün.'' [229]

[229] 23-05-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

Orhan Miroğlu hakikat komisyonlarına değindiği konuşmasında Abdullah Öcalan'ın defalarca Hakikat Komisyonlarını önerdiğini ve devletin bunu kesin bir dille redettiğini söyleyerek;

*''…ama şimdi bu meseleyi çok daha açık konuşuyoruz ve konuşurken de aslında, sadece Abdullah Öcalan önerdi diye değil, Türkiye toplumunun buna dair güçlü bir ihtiyacı var. Mesela Sayın Başkanla Meclisteki komisyonların oluşması sırasında da şöyle bir diyaloğumuz oldu, beni İnsan Hakları Komisyonuna davet ettiklerinde o ve değerli milletvekili dostlarım, dedim ki: "Komisyon ne yapacak?" Dediler ki: "Mağdurları dinleyeceğiz ve bunu kamuoyuyla paylaşacağız ve kitaplar yazılacak." "Ben de bu konularda zaten hasbelkader 9 tane kitap yazdım. Mesele eğer kitap yazmaksa benim komisyona gelmeme çok fazla gerek yok çünkü zaten bunu çok konuşuyorum, çok söylüyorum ve de kitabımda yazıyorum. Ama, bu komisyonlar eğer işe başlarken mazlumlara, mağdurlara maddi-manevi tazminat ödeme mekanizmalarına yetkili kılınsalar, ciddi bir yüzleşmeyi üstelik yıllara sâri yani sadece böyle birkaç aya tekabül edecek değil, ciddi bir yüzleşme, sorgulamayla ilgili olarak Meclis tarafından yetkilendirilseler çok daha iyi mesafe katedilebilir." demiştim. Bu yüzden de o ilk komisyona gelmemiştim. Bugün de aynı şeyi düşünüyorum, evet. Türkiye'nin önündeki süreç gerçekten de özellikle BDP ve AK PARTİ'nin siyasi rekabet alanı gibi görmeden bu meseleleri - her iki partide de bunu biraz hissediyorum dışarıdan bakan biri olarak tabii- bir hakikat komisyonunun ama yetkileri ve görevleri belirlenmiş, mali bütçesi oluşturulmuş, hukuki sürece ilişkin olarak devletin çeşitli kurumlarındaki belge ve bilgileri istemeye muktedir bir komisyon.''*dedi. [230]

Akdeniz Göç-Der Başkanı Selahattin Güvenç Hakikat ve Yüzleşme Komisyonlarının önemine değinerek;

''Eğer barışacaksak diyoruz ki: Evet, barışma sürecidir, barış sürecidir. Şimdi, önce adalet, hakikat ve geçmişle yüzleşme olsun, sonra helalleşme olsun. Bunu özellikle söylüyorum. Bakın, ben şahsen 1972'de bu sürecin mağduruyum, 1980'de yine Diyarbakır Cezaevinde yattım, yine mağduruyum. Ben 1993'te o Çiller ve Güreş yönetiminde yine cezaevine girdim, hepsinden de beraat ettim. En son 2012'de yine Kürkçüler Cezaevine yine girdim ama hiçbir zaman barıştan ve uzlaşmadan ayrılmadım. Her zaman barışı ve uzlaşmayı

[230] 13-06-2013 TBMM Komisyon Tutanakları

savundum ve şiddete hep karşı çıktım, her zaman karşı çıktım. Ben şunu diyorum, kendi adıma söylüyorum: Eğer bir helalleşme dönemi varsa ben bütün bu haklarımı helal ediyorum… Geçmişle yüzleşme çok önemlidir, hakikatlerin ortaya çıkması çok önemlidir. İsterseniz, siz de bilirsiniz, Willy Brandt, Yahudi katliamından sonra Varşova'da Yahudi anıtının önünde gidiyor, orada diz çöküyor ve "Ben bütün Yahudilerden özür diliyorum." diyor ve ondan sonra da Yahudiler Almanlarla barışıyorlar. Gerçekten, ciddi bir özür dileme gerekiyor…" [231]

Diyarbakır eski Baro Başkanı Mehmet Emin Aktar, kaybettiği arkadaşı ve Diyarbakır HEP İl Başkanı Vedat Aydın ile ilgili sözlerini hakikat ve yüzleşme ile bağlantılandırarak şunları söyledi:

"…1991 yılında tam yirmi iki yıl önce bir avukat arkadaşımızın bürosunda Vedat Aydın'la sarılıp ayrılmıştım. Bismil'e gidecektim ve aynı ilçedendik, çocukluğumdan beri tanıyordum. Bana "Ne olur dikkat et, kimseyi alma yoldan, bu aralar ortalık tekin değil." dedi. Sabahleyin Vedat Aydın'ın kaçırılmış olduğunu duydum, cesedini teşhis eden kişilerden biriyim, doğru. Evet, onunla bir yüzleşmemiz gerekiyor. Bu hakikatin de bir biçimde, parça parça da olsa topluma, gün yüzüne çıkması gerek. Ben bunu söylerken aslında kimsenin acısını falan depreştirmek de istemiyorum tabii ki yani hepimiz bu süreçte yaralandık, hepimiz yara aldık bundan. Bir toplantıda, bana karşı çıkan "Propaganda yapıyorsunuz." diyen bir kadın izleyici bana tepki göstermişti, meslektaşım, İstanbul'dan. "Siz propaganda yapıyorsunuz." Evet, propaganda yapıyorum. Sonuçta fikirlerimi size iletmeye, sembollerle, sözlerle fikirlerimi size anlatmaya çalışıyorum; bunun adı da propaganda, evet, bunu yapıyorum, doğru. Ama mesela demişti ki: "Benim yakın zamanda bir yakınım şehit oldu." Ben şunu söylemiştim: "Ben de bu savaşta kan bağım olan 7 yakınımı kaybettim örneğin." Biz bu acıları yarıştırdığımızda "Sizin 1, benim 3, 5..." falan dediğimizde bir yere varmayacağız. Ama bir şeyle de, bir kez o hakikatle de yüzleşmemiz gerekiyor. Toplumun şunu bilmesi gerekiyor: O köyü yakılan, yakını öldürülen ya da işkence görenin niye öldürüldüğünü bilmesi gerekiyor yakınının. Bunu gördüğü zaman, bu acı, yani bu yaşanan acı bir ortaklaşmaya dönüştüğü zaman, inanıyorum ki acıyı hisseden yahut o ateş yüreğine düşenin de acısı hafifleyecek ve böylece biraz daha birbirimize yakınlaşmış olacağız. Bizim buna ihtiyacımız var. Sayın Başkanın sorduğu, bu, gençler meselesinde, bir kez onunla bir yüzleşmek ve bu gençlere bu dille yaklaşmak gerekiyor, ona inanıyorum. Bunun için de bir hakikat sürecini,

[231] 12-06-2013 TBMM Komisyon Tutanağı

hakikatleri araştırma sürecini geçirmemiz gerekiyor. Kesinlikle bu toplum yakın geçmişten başlayarak belki uzak geçmişe doğru, yani 1940'lar ve 1920'lere doğru böyle bir yüzleşme yaşamak zorunda. Bu kaçınılmaz, yoksa biz gerçekten geleceğe daha güvenle bakamayız. .." [232]

İHD Genel Başkanı Öztürk TÜRKDOĞAN türkiye'de faili meçhullerin aydınlatılması noktasında etkin bir soruşturma ve kovuşturma yapılmasının önündeki en engelin suç ortaklığı olduğunu belirttiği konuşmasına şöyle devam etti;

'Şimdi, bu kadar büyük suç ortaklığının söz konusu olduğu yerde yapılması gereken şey, hakikatlerin mutlaka açığa çıkarılmasını sağlamaktır. Yani biz elbette savunucuları olarak ceza adaletini savunuyoruz, bir ceza adaletinin oluşmasını istiyoruz ama ceza adaletinin sağlanamadığı yerde onarıcı adalet istiyoruz.' Türkiye'deki faili meçhul cinayetler gerçeğiyle yüzleşmemiz gerekiyor. Ben bunun yolunun mutlaka bir hakikat komisyonundan geçtiğini düşünüyorum. Dolayısıyla, bu hakikat komisyonu eğer gerçekleri ortaya çıkarırsa tabii ki sonuç itibarıyla Parlamentomuz aflar dâhil, özür dâhil, tazminatlar dâhil, başka yöntemler dâhil, anıt müzeler dâhil, hafıza merkezleri dâhil, utanç merkezleri dâhil birçok konuda karar alabilir ama yeter ki toplum vicdanında bir dönemin aydınlanması gerekiyor. Dolayısıyla, adalet demek, tek başına ceza adaleti demek değildir, "onarıcı adalet" denen bir kavram vardır, bunun da üzerinde mutlaka durulması gerekiyor ki geleceğe daha güvenle bakabilelim ve halktan bir şekilde bir dönem için özür dilenir ve halkın gelecekte benzer ihlallere maruz kalmayacağına dair güvence verilmiş olur. Yoksa birçok insan şu anda sadece evlatlarının kemiklerini arıyor, faillerden falan vazgeçtiler artık yani. Hakikat komisyonu vurgusunu özellikle yapmak istiyorum çünkü anlaşılan o ki Türkiye'de ceza adaletini sağlamak zor olacak, o yüzden, onarıcı adaletin sağlamasının bir yolu hakikat komisyonu kurmaktır. Türkiye gibi çatışma çözümü yaşamış ülkelerin birçoğu bu yola başvurmuştur, 42 ülkede kurulmuştur. Dolayısıyla, mutlaka bir hakikat komisyonu kurularak -en azından son otuz yıl, bize göre daha farklı ama zamanımız olmadığı için girmeyeceğim- bu konu hakikat komisyonu marifetiyle faili meçhul cinayetler, gözaltında kayıplar benzeri birçok uygulama araştırılmalı, ortaya çıkarılmalı ve onarıcı adaletin sağlanması noktasında tedbirler alınmalıdır. Toplumsal hafızanın yitirilmemesi anlamında yüzleşme süreci sağlıklı yapılmalıdır, belli yerlere hafıza merkezleri kurulmalıdır, utanç müzeleri olmalıdır. Bu vesileyle, Diyarbakır 5 No'lu Askerî

[232] 05-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

Cezaevinin mutlaka bir utanç müzesine dönüştürülmesi gerekir, burası Kürt halkının belleğinde önemli bir yer tutmuş bir yerdir. Benzer birçok şey söylenebilir. [233]

Cezaevi Alt Komisyonun Diyarbakır E Tipi Cezaevi'nde görüştüğü BDP Şırnak Tutuklu Milletvekili Selma Irmak hakikat komisyonlarının kurulmasının şart olduğunu, geçmişle yüzleşmemiz ve hesaplaşmamız gerektiğini belirterek sözlerine şöyle devam etti;

'…hakikat komisyonları elzemdir, şimdiden kurulması çok önemli bir anayasa çalışması var zaten, bu da çok önemli ama yanı sıra, geçiş dönemi adaleti diyoruz ya, belki bu sürece böyle bir isim koymak mümkün, yani geçiş dönemidir şu anda yaşadığımız, belki henüz geçi dönemine girmedik, daha hazırlıklarını yapıyoruz. Geçiş dönemi adaleti nasıl sağlanır gerçekten, bütün vatandaşların adalete eriştiğini hissetmesi nasıl sağlanabilir, ona ilişkin nasıl çalışmalar yürütebiliriz, bunlar çok önemli. Savaş çok büyük bir yıkım yarattı, sadece Kürtler üzerinde değil Türkler üzerinde de yarattı ama tabii, Kürtleri kasırga gibi yıktı geçti. Bunların tazmin davalarının görülmesi gerekiyor. Savaş suçu işlendi, kadınlar tecavüze uğradı, kadınlar tacize uğradı, insanlar işkencelerden geçti, insanların köyleri yakıldı, insanlar göçertildi. Bakın, İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Mersin gibi… Ben İstanbul'da bir süre bir vakıfta çalıştım ve zorunlu göçle gelen çocukların ailelerini izliyorduk, çocukları izliyorduk, intihara ve madde bağımlılığına eğilimli çocuklar özellikle. Onları sanatla, şeyle rehabilite etme projesiydi bu proje ve ben o gün gördüklerimi, neredeyse on yıl geçti, hâlâ unutamıyorum. Anne babalar kaybetmiş o çocuklarını, yani kızlar fuhuşa sürüklenmiş, erkekler uyuşturucu ve çeteye bulaşmış ve biz o nesli kaybetmişiz. Bunun vebalini kim üstlenecek? Yani, o elitler "Kürtler geldi bu ülkeyi, bu şehri kirletti." diyorlar ama bunun vebali kime ait, bunun sorumluluğunu kim verecek? Bunlar çok önemli şeyler. Köyünde evi olan, tarlası olan, bağı bahçesi olan, bir onuru olan bir insanın şehirde yaşamadığı şey kalmıyor. Şimdi, bunların hepsinin tespiti lazım. O, köy yakmalar mutlaka gündemleşmeli, insanların köye dönüşleri sağlanmalı, köyler için tazminler, yani tazmin dediğim, kendi yaşamını sürdürebileceği bir olanak mutlaka sağlanmalı. Savaş bütçesi kesilirse ben bunlara tümüyle yeteceğini düşünüyorum. Savaşta mağduriyet… Mesela, çok ilginç bir tartışma yaşadık koğuşumuzda, sonuçta toplumun küçük bir kesitidir. Bir ara Ahmet Bey (Türk) çok önemli bir söz söylemişti bundan iki yıl önce sanırım, dedi ki: "Eğer barış olacaksa biz 17 bin faili meçhulü unutabiliriz… Ama onun söylemi şu: Biz kin gütmüyoruz, biz adım atmaya hazırız, biz kavga ya da intikam peşinde değiliz, söylemek istediği buydu. Yoksa, hani, unuttuk, onların

[233] 06-06-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

üzerini çizdik değil. Benim koğuşumda bulunan bir kadın arkadaş, kardeşini kaybetmiş, şehit düşmüş savaşta, kıyametleri kopardı, "Ben bunu asla kabullenemem, ne demek! Ben kaybettim, evet, ben bir ülke için mücadele etmeye hazırım, bunun için cezaevindeyim, daha fazla da yatarım, yani bedeli neyse de öderim, demokrasi mücadelesini de yürütürüm ama kimse bana 'Unut.' diyemez, dememelidir, yapamam bunu." dedi. Şimdi, yarın öbür gün, dediğim gibi, siz bir barış anlaşması imzalayabilirsiniz ama insanlar kendini şöyle hissetmemeli: "Ya benim kaybım ya benim evladım ya benim annem babam, ne oldu onlar, boşuna mı öldüler ya da kimse sormayacak mı hesabını?" İnsanların bunu hissetmemesi için onları mutlaka bir şekilde bir sorguya çekilmesi lazım, ayrıştırılması lazım ve bu konuda da mesela, Güney Afrika'yı örnek alabiliriz…" [234]

Prof. Dr. Alparslan Özerdem, katıldığı komisyon toplantısında dünya deneyimlerinden örnekler vererek; hakikat ve yüzleşme komisyonlarının kendi içindeki çıkmazlarını şöyle ifade etti:

'Güney Afrika ve hakikat ve toplumsal uzlaşma komisyonu. Ben bir akademisyen olarak bu komisyonlara karşıyım. Şimdi diyeceksiniz ki niye? Birçok ülkede bakıyorsunuz, bu komisyonlar, gerçek anlamda çok hassas olan, yani tamamen bireyin o toplumla, o geçmişiyle, o geleceğiyle ilintisini ayarladığı o süreci mekanikleştiriyor. Yani bakıyorsunuz, işte, insanlar yarım saat, kırk beş dakika o komisyonun önüne geliyor, eğer herhangi bir tahribata uğradıysa onu anlatıyor ya da suç işlediyse onu anlatıyor, ondan sonra dışarıya çıkıyor ve biz buna diyoruz ki toplumsal uzlaşma. Yani bu tür mekanikleştirmeye ben karşıyım. Şimdi, hakikati öğrenmek önemli, en azından o hakikatin sizin de dediğiniz gibi değişik çeşitleri var. Bazıları, yani onları belirlemek çok da zor değil, zaten hani birçoğu da kayıt altına alınmış ya da araştırma komisyonları kurulmuş ve bu yapılmalı, ama gerçek anlamda, yani bu hakikat, hakikat tarafında pek sorun yok da, bu uzlaşma, toplumsal uzlaşma komisyonu kısmında bir yerde aldatmaca gibi bir şey gibi görünüyor. Yani öteki ülkelerde en azından bu, bu şekilde oldu. İnsanlara dedik ki işte, bu iki, üç yılın sonunda 3 ciltlik rapor hazırladık, artık biz sizi uzlaştırdık, eyvallah, biz gidiyoruz ve özellikle uluslararası toplum bunu yapıyor.

[234] Cezaevi Alt Komisyonun14.06.2013 tarihli toplantı tutanakları

Ben istiyorum ki Türkiye'de bu kendimizin yürüttüğü bir sistem olsun ve bunu mekanikleştirmeyelim, daha bir uzun zaman dilimine yayalım ve gerçekten diyalog sürecini başlatalım. Bence en büyük sorunumuz, eksiğimiz bu, konuşamıyoruz, bunu sağlayacak mekanizmaları geliştirmek lazım. Bu Komisyon bunlardan birisi, ama bunu daha da yaygınlaştırmamız lazım ve akil insanları ben daha böyle uzun süreli görmek istiyorum aslında, değişik şekillerde. Yani çok eleştirildi, çok tepkiler aldı ama, orada yapılan aslında neydi? Hani insanlara bunu sormak, onların bu sürece katkısını sağlayabilmek, değişik forumlar, değişik platformlar oluşturarak bunu aslında çok daha yaygınlaştırabiliriz ve buna ihtiyacımız var, yani insanların kendi sesini duyurabilmeleri. Ama bu tür süreçlerde en önemli nokta, insanlar "Ben artık sesimi duyurdum." dediğinde, o ses, duyulan ses üzerine de hareket edilmeli, yoksa çok büyük hayal kırıklığı oluyor. Şimdi, şöyle bir hassas noktadayız, iki aylık akil insanlar sürecinden sonra, yazılan bu 7 raporun sonunda şimdi ciddi ciddi adımlar atılması lazım, çünkü insanlara sorduk, onlar da dertlerini anlattılar, şimdi bizden cevap bekliyorlar ve o beklenilen cevapların da onların bize verdiği cevaplar kadar geniş, gerçekten içeriği derin olmalı. Bu nedenle, çok fazla mekanikleştirmeden, sadece, işte, biz toplumsal uzlaşmayı iki üç yılda bir komisyonun çalışmasıyla hallettik dememekten öte, o uzlaşma sürecini Türkiye'nin geleceği için kullanabilmek açısından, yani gerçekten bir süreç hâline getirebilmek, o bizim amacımız olmalı, belki de bu Komisyonun ortaya çıkarabileceği, verebileceği en önemli kararlardan birisi o. Yani nasıl bir uzlaşma sürecini bu ülkeye önerebilmek, nasıl bu süreci yaşatabilmek.'[235]

Dünyadaki Hakikat Komisyonları Deneyimleri

1- Arjantin (Latin Amerika)

Komisyonun Adı: CONADEP (Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon)

Faaliyet Süresi: Aralık 1983 – Eylül 1984 (9 ay)

a. Siyasi Arkaplan

Arjantin'de 1976 yılında gerçekleştirilen darbe; sol hareketin politik şiddete başvurması, Peron hükümetinin yolsuzluğa bulaşması ve ülkeyi idare edememesi gibi

[235] 04.07.2013 tarihli toplantı tutanakları

gerekçeler gösterilerek Arjantin ordusu tarafından iktidarı ele geçirmek adına yapıldı.[236] 1976 yılından 1984'e kadar tahakkümünü sürdüren militarist rejimin meşruiyeti, Britanya'nın elindeki *Malvinas* (Falklands) adalarını işgal etmesi sonrasında girmiş olduğu savaşı kaybetmesiyle sarsıldı. Sonrasında, askeri cunta baskı ve şiddet politikaları üzerinden varlığını devam ettiremedi. 1976 – 1983 döneminde özellikle sol siyasi kimliğe sahip insanlar ordu güçleri ile istihbarat birimleri tarafından kaçırıldı, çok ağır işkencelerden geçirildi ve kaybedildi. Farklı kategorilerde işlenen hak ihlallerinin yanısıra, 'kirli savaş' adı verilen bu dönemde kaybedilen insan sayısının 10 bin ila 30 bin arasında olduğu tahmin ediliyor.[237]

1983 yılında yapılan seçimler sonucunda başa gelen hükümet, 6 yıllık cunta iktidarında gerçekleşen insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması için adım atarken arkasında ciddi bir toplumsal destek de buldu.[238] İktidarı kaybetmiş olsa da etkinliği hala tam manasıyla kırılmamış olan ordunun gücünü de dikkate alan yeni hükümet, toplumsal muhalafetin legal yolları kullanarak ortaya koyduğu destekten de beslenerek ordunun yeni bir müdahale yapmasının koşullarını ortadan kaldırmak istemekteydi. Yapılacak olan demokratik seçimden iki hafta önce ordu mensupları için bir af yasası çıkaran ordu, Raúl Alfonsín hükümetinin seçilmesiyle siyasi alanı sivil hükümete bıraktı. Sivil irade bu af yasasını iptal edecek gücü kısa vadede bulamasa da, Alfonsín hükümeti iktidara geldikten hemen sonra 'kirli savaş' dönemine dair hakikatlerin ortaya çıkarılması için Aralık 1983'te CONADEP'i (Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon) kurdu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun ilk kurulma süreci Devlet Başkanı Alfonsin tarafından çıkarılan bir kararname ile gerçekleşti. 1976 ile 1983 yılları arasında yaşanan insani kayıpların nedenlerini araştırmak ve kayıpların kimliklerini tespit etmek komisyonun birincil göreviydi. Bu insani kayıpların gerçekleşmesinden sorumlu olan failleri ortaya çıkarıp olası bir yargılama süreci için gerekli kanıtların ve bilgilerin toplanmasını sağlamak ise komisyonun diğer görevi olarak belirlendi.

---

[236]Cuntanın iddialarının aksine en büyükleri ERP ve Montenerolar olan gerilla hareketleri göze çarpan bir büyüklüğe ulaşsalar da hiçbir zaman seçilmiş hükümeti yıkacak bir büyüklüğe ulaşmadıkları belirtiliyor (America Watch, Verdad y Justicia En La Argentina: Actualizacion, Rapor, CELS tarafından İngilizce'den çeviri, 1991, s.19.)

[237] ICTJ, *Accountability in Argentina*, Rapor, Ağustos 2005, www.ictj.org'dan ulaşılabilir.

[238] Greg Grandin, "The Instruction of Great catastrophe: Truth Commissions, National History and State Formation in Argentina, Chile and Guatemala". *The American Historical Review*, Vol. 110, no.1 (February 2005), s. 48

Komisyon hak ihlalleri işleyenleri yargılama, suç muafiyeti sağlama, affetme gibi yetkilere sahip olmasa da, ordu da dahil olmak üzere bütün devlet kurumlarından gerekli dokümanları temin etme yetkisine sahipti. Bununla birlikte, ilgili dokümanların birçoğunun ordu tarafından imha edilmiş olması ve ordunun istendiği düzeyde işbirliğine yanaşmaması komisyonun çalışma koşullarını zorlaştırdı.

Komisyonun tespit ettiği ihlallerden sorumlu olanları kamuoyuna açıklama gibi yetkisi yoktu ve hazırlanan nihai rapor doğrudan devlet başkanı Alfonsín'e ulaştırılacaktı. Lakin komisyonun bulgularının basına sızmasıyla ağır suçlara bulaşmış olan failler ulusal basın aracılığıyla toplum nezdinde ifşa oldu.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyonun yürütücüsü konumunda olan üyeleri arasında biri kadın olmak üzere toplam 13 kişi vardı. Komisyon üyeleri ağırlıklı olarak otoriter rejim karşıtı entelektüellerden ve akademisyenlerdne oluşmaktaydı. Komisyonun yürüttüğü tanıklık ve delil toplama işi yaklaşık 60 kişilik bir kadro tarafından yürütüldü. Buna ek olarak, ilgili sivil toplum kuruluşları da kendi ellerinde bulunan belgeleri komisyona ulaştırarak önemli katkılarda bulundular. Komisyonun yapmış olduğu harcamalar kamuoyuna açıklanmamış olsa da devlet bütçesinden karşılandı.

Aralık 1983 ile Eylül 1984 arasında komisyon binlerce tanıklık dinledi, işkencelerin yapıldığı, kişilerin gözaltında tutulduğu yerleri ve toplu olarak gömüldüğü mezarları ziyaret etti.[239] Komisyon Bounes Aires merkezli kurulmuş olsa da faaliyetlerde bulunmak için ülkenin dört bir yanına ulaştı. Komisyonun faklı illere yapmış olduğu ziyaretler basın toplantıları, röportajlar vb etkinliklerle sürekli gündemleştirildi.

Tanıkların ifadeleri kamuoyu önünde gerçekleştirilmedi. Elde edilen tanıklıkların 1500'ü doğrudan hak ihlallerine maruz kalmış olan mağdurlardan alındı, toplamda kayda geçen tanıklık sayısı ise 7000'di. Tanıklıkların alınma sürecinde yaşanan zorluklardan birisi derinlemesine görüşmeleri yapan kişilerin bu konuda yeterince eğitimli olmamaları ve esasen gönüllük üzerinden sürece dahil olmaları yüzünden sürekliliği sağlamak konusunda yaşanan güçlüklerdi.

[239]Age. s. 51

Kayda geçen kayıp vakası sayısı ise 8960 olsa da sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte işkence ve uzun süreli gözaltı vakaları da komisyon tarafından tespit edildi. Her vakaya teker teker odaklanmaktan ziyade bu ihlallerin yaşanmasına neden olan iktidar mekanizmalarını ifşa etmeye yöneldi. Diğer bir deyişle, elde edilen tanıklar ve dökümanlar esas olarak cuntanın sistematik bir biçimde nasıl hak ihlalleri işlediğini ortaya koymak adına kullanıldı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Raporun yaptığı öneriler arasında yakınlarını kaybedenler için bir tazminat programının uygulanması vardı. Buna ek olarak, sürmekte olan davaların devam ettirilmesi gerektiği ve hala akıbeti bilinmeyen kayıplara ilişkin araştırılmalara ihtiyaç duyulduğu belirtildi. Yargılama süreçlerine ilişkin mağduriyetleri gidermeye yönelik reformlar yapılması ve insan haklarına dair farkındalığın artırılması adına yaygın eğitimler verilmesi önerildi.

Siyasi mercilerin nihai rapora ilişkin tepkileri ise şu yöndeydi: hükümet yetkilileri, ortaya konan bulguları resmen kabul etmekle birlikte bulgulara ilişkin hazırlanan bir belgeselin ulusal televizyon kanalında gösterilmesini onayladı. Lakin Arjantin ordusu raporu reddetti. Nihai rapor kamuoyu ile paylaşıldıktan sonra bulgulara ilişkin kapsamlı bir medya kampanyası yürütüldü, yüzlerce röportaj ve 30'dan fazla basın toplantısı yapıldı.

Komisyonun faaliyetlerini tamamlaması sonrasında yaşanan önemli hukuki gelişmelerden birisi 'kirli savaş' sürecinden sorumlu olduğu düşünülen üst düzey cunta liderlerinden dokuzunun yargılanması, beşinin hüküm giymesiydi. 'İki şeytan teorisi' olarak anılan stratejiyi uygulayan Alfonsín hükümeti generallerin yanı sıra solcu gerilla liderlerini de yargılayarak 'denge politikası' yürüttü. Liberal demokrasinin kesintiye uğramadan sürebilmesi adına Alfonsin hükümeti ilerleyen 1986 ve 1987 yıllarında çıkardığı af yasalarıyla albay ve daha alt rütbedeki askerleri yargılamadan muaf kıldı.

Alfonsin hükümeti sürecinde askerler için çıkarılan af yasaları sonradan gelen iktidarlar sürecinde iptal girşimlerine konu olsa da, 2001 yılına kadar bu statüko değişmeden kaldı. Yargıç Cavallo'nun çıkarılan af yasasını Arjantin'in imzalanmış olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu kararını vermesiyle birlikte 'kirli savaş' döneminde işlenen ihlal davalarının yeniden soruşturmaya açılması mümkün oldu.

Bugün Arjantin'deki adalet arayışı hala devam etmekte, geldiğimiz noktada 342 dava hala sürmektedir. Toplam 1711 sanığın 798'i tutuksuz ve 599'u tutuklu yargılanmakta; 276'sı hayatını kaybetmiş ve 38'i kaçak konumdadır. Sivil toplum örgütleri bu davaların hala takipçiliğini yapmakta ve adaletin tesis edileceğine ilişkin inançlarını korumaktadırlar.

e. CONADEP'i Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikleri

- Komisyonun siyasi ve toplumsal etkiler yaratabilmesinin ardında uzun erimli bir mücadele veren toplumsal aktörler vardı.
- Her ne kadar kirli savaş dönemi günümüzden yaklaşık 30 yıl önce sonra ermiş olsa da Arjantin'de adaletin tesis edilmesi için verilen mücadelenin kararlılığı ve uzun soluklu olması, geçiş dönemi adaletini deneyimleyen diğer ülkelere nazaran oldukça ayırt edicidir.
- Arjantin'deki hak savunucuları, hakikatler ortaya çıktıktan sonra sadece yargılama süreçleri boyunca etkin bir mücadele vermekle kalmayıp toplumsal hafızayı canlı tutmak adına da önemli çalışmalar yapmışlardır.

2- Şili [Latin Amerika]

Komisyonun Adı: Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

Faaliyet Süresi: Mayıs 1990 – Şubat 1991 (9 ay)

a. Siyasi Arkaplan

Augusto Pinochet'nin 1973 yılında gerçekleştirdiği darbeden önce Şili demokrasisi Güney Amerika'nın en istikrarlı rejimleri arasındaydı. Demokratik yollarla yapılan seçimlerle başa gelen sosyalist hükümeti devirmek adına gerçekleştirilen askeri darbeyle kontrolü ele geçiren cunta, tahakkümünü 17 yıl sürdürerek 1990 yılına kadar ülkeyi yönetti. Darbenin gerçekleştirildiği tarihten militarist rejimin sona ermesine kadar geçen sürede insan hakları ihlallerine maruz bırakılanlar, esas olarak Şilili sosyalist politikacılar ve devrimcilerdi. Failler ise devletin kolluk kuvvetleri ve gizli servis mensuplarıydı.

1990 yılında Pinochet'nin devlet başkanlığı görevinin sona ermesi, uluslararası ve yerel baskılar olmasına rağmen temelde kendi inisiyatifinde gerçekleşti. Diğer bir deyişle, yaşanan rejim değişikliği ciddi bir muhalefet sonucunda değil, Pinochet'nin yıllar yılı kurmuş

olduğu rejimin iç dinamikleriyle, yani ciddi bir kırılmaya uğramadan liberal demokrasiye geçişiyle oldu. Pinochet, diktatörlüğü terk etmeden önce siyasi baskı sürecinin failleri için af yasaları çıkararak ve yakın çevresinde bulunan kişilere fahri senatörlük unvanı vererek darbeyi gerçekleştirenleri koruma altına aldı.[240]

Pinochet'nin Cumhurbaşkanlığından ayrılması sonrasında yapılan seçimlerde başa gelen Patricio Aylwin, cuntacıları yargılayacak güce sahip olmasa da militarist rejim sürecinde işlenen insan hakları ihlallerinin soruşturulması için *Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu*nu kurdu. Komisyon faaliyetlerine paralel olarak bir yargılama süreci doğrudan başlatılmadığından ve çıkarılmış olan af yasalarını iptal edebilecek siyasi irade yoksunluğundan ötürü Pinochet'nin yargılanması konusu oldukça çetrefilli bir hal aldı. 2004 yılında yargının davaya ilişkin aldığı karar, Pinochet'nin yargılanması önünde sağlık durumunun herhangi bir engel teşkil etmediği yönündeydi. Pinochet, Aralık 2006'da geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle öldüğünde diktatörlük döneminde işlediği suçlara istinaden hakkında açılmış 300 iddianamenin soruşturması halen devam etmekteydi.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Kurulan hakikat komisyonunun temel amacı yaşanmakta olan rejim değişikliğiyle siyasal çoğulcu yapının ve liberal ahlakın yeniden kurulmasına yardımcı olmaktı. Bu minvalde, 25 Nisan 1990'da yayınlanan *355 No.'lu Kararname* ile, komisyon İçişleri Bakanlığına bağlı geçici bir devlet organı olarak kuruldu.

Komisyonun temel olarak araştırma alanı askeri diktatörlük döneminde gerçekleşen kaybettirme vakaları ve kanun dışı ölümlerdi. Diğer bir deyişle, sadece ölümle sonuçlandığı düşünülen vakalara odaklandığından işkence gibi diğer kategorideki insan hakları ihlalleri soruşturma kapsamına alınmadı. Bu doğrultuda: kurbanları belirlemek, mağdur yakınları için tazminat programları önermek, benzer ihlallerin gerçekleşmesini engellemek için yapılması gereken hukuki ve idari reform önerilerinde bulunmak komisyonun temel amaçları olarak belirlendi. Bu noktada, tespit edilen ihlal vakalarının doğrudan bir yargı süreci başlatması şartı koşulmadı, yalnızca elde edilecek kanıtların yargı makamlarına iletilmesi kafi görüldü.

Çıkarılan yasa gereği komisyon kendi iç tüzüğünü belirleme hakkına sahipti. Komisyonun yetkileri kapsamında devlet kurumlarından bilgi/belge isteme hakkı mevcuttu.

[240]Greg Grandin, "The Instruction of Great catastrophe: Truth Commissions, National History and State Formation in Argentina, Chile and Guatemala". *The American Historical Review*, Vol. 110, no.1 (February 2005), s. 54-55

Buna ek olarak ilgili sivil toplum örgütlerinde bulunan belgelerden komisyon faydalanabilir, gerek gördüğünde ise kanıt talebinde bulunabilirdi. Komisyonun sorumlulukları arasında en temel olanlarından birisi ise nihai bir rapor hazırlayıp hükümet yetkililerine bu raporu sunmasıydı. Ortaya konan taleplerin ve tavsiyelerin uygulanıp uygulanmayacağı ise hükümetin inisiyatifine bırakıldı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyon üyelerinin belirlenme süreci başkan Aylwin tarafından yürütüldü. Toplamda sekiz kişiden oluşan komisyon üyeleri arasında iki kadın yetkili bulunmaktaydı. Komisyon başkanlığına ise Raúl Rettig getirildi. Komisyon üyeleri ücretsiz bir şekilde çalışırken ekip içerisinde yer alanlar sözleşmeli personel olarak komisyon faaliyetlerini sürdürdüler. Adalet Bakanlığı ilgili tüm mali, teknik ve idari destek konusunda sorumlu merci olarak belirlendi.

Komisyon çalışmalarına başladığı sırada öncelikle mağdurlara ve faillere yönelik geniş bir çağrı yaptı. İlgili kişilerin ifade vermeleri hem Santiago'da bulunan komisyon merkezine hem de ülkedeki idari birimlere yapılabilmekteydi. Yaşanmış olan ihlallerle alakalı olarak mağdur yakınlarına evvelden hangi kurumların tutanak tuttuğu sorularak komisyon ilgili kurumlardan belge talebinde bulundu. Bu talep ile temel olarak kaybedilmiş veya öldürülmüş olan kurbanlara dair doğum, ölüm ve otopsi belgelerini istendi. Sonrasında ise vakaları aydınlatabilmek adına hastanelerden, kolluk kuvvetlerinden ve mahkemelerden ek bilgi/belge isteğinde bulunuldu. İzleyen süreçte belgelerde adı geçen kişiler, failler ve görgü tanıkları ifade vermek üzere komisyon tarafından çağrılarak vakaların aydınlatılmasına çalışıldı ve alakalı tüm belgeler yargı makamlarına ulaştırıldı. Tanıklık yapanlar arasında isminin gizli tutulmasını isteyen kişilerin bu talebine riayet edildi.

Vakaların incelenmesi için tutulan 35 kişilik avukat grubu kişi başına yaklaşık 200 ihlal inceledi. Avukatların yanı sıra komisyon bünyesine dahil edilen sosyal bilimciler mağduriyetin giderilmesi adına ne gibi tazminat yöntemleri kullanılabileceğine ilişkin önerilerde bulundu. Komisyon grubu bünyesinde bulunan bilişimciler elde edilen belgelerin ve tutanakların elektronik ortama aktarılmasını sağladılar. Komisyonun yapısında zayıflık olarak tespit edilebilecek noktalardan birisi komisyon çalışanlarından sadece yüzde on kadarının insan hakları ile ilgili kurumlarda çalışma tecrübesine sahip olmasıydı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Nihai rapor 9 Şubat 1991'de tamamlandı. Elde edilen bulgular doğrultusunda fail olduğu tespit edilen kişilerin isimleri raporda yer almamasına rağmen faillerin bağlı oldukları kurum isimleri raporda yer aldı. Ayrıca, 2016 yılında isimlerin açıklanması ile alakalı karar alındı. Soruşturma süresince elde edilen tüm bulgular ve kanıtlar savcılık birimlerine iletilmiş olmasına rağmen sadece bazı kayıp davaları ve siyasi suikast vakaları mahkemelere taşındı. Ayrıca, devlet başkanı Aylwin raporu onaylamakla birlike rapora ilişkin kamuoyuna açıklamalarda bulunurken devlet adına mağdurlardan ve mağdur yakınlarından özür diledi. Ordu ise raporun elde ettiği bulguları reddetti.

Komisyon nihai raporunda 3.428 kayıp, infaz, işkence ve kaçırma vakası belgeledi ve toplanan tanıklıkların neredeyse tamamından rapor içinde kısa kısa bölümler yer aldı. 3.428 dosyanın ancak 641'i hakkında kesin sonuçlara ulaşılabildi. Kayıpların büyük çoğunluğunun akıbetine ilişkin yeterli bilgiye ulaşılamamasının nedeni, ordunun bilgi paylaşımı konusunda iş birliği yapmamasıydı. Rejim değişimi sonrasında izlenen 'iki şeytan teorisi' uygulaması nihai raporda da kendisine yer buldu, bu doğrultuda rapor içeriğine sol gruplar tarafından yapılan 90 politik şiddet eylemi (örn: infaz, bombalama) de girdi. Raporun yapmış olduğu en önemli tespitlerden birisi belgelenen kayıp ve ölüm olaylarının büyük çoğunluğunun 1974-77 yılları arasında sistemli bir şekilde cunta tarafından gerçekleştirildiğine ilişkindi. Ulusal İstihbarat Teşkilatı (DINA) kayıp ve ölüm vakalarından en fazla sorumlu olan birim olarak belirlendi.

Komisyonun nihai raporda yapmış olduğu en önemli tavsiyelerden birisi, tanıklık eden mağdurlar ve mağdur yakınları için *Ulusal Tazmin ve Uzlaşma Kurumu*'nun kurulması gerektiğiydi. 31 Ocak 1992'de bu tazminat kurumu kuruldu. Mağdurlardan özür dilenmesi ve mağdurlara yasal, finansal, medikal ve idari destekler sağlanması gerektiğine ilişkin tespit yapılırken birçok devlet kurumuna ve sivil toplum örgütüne danışıldı. Komisyon'un raporunda adı geçen kayıpların ailelerine her yıl yaklaşık 16 milyon dolarlık (yaklaşık 5.000 kişiye yıllık 5.000 dolar civarında) mali destek sağlandı. Kurum, ayrıca, komisyonun tamamlayamadığı araştırmaları da devam ettirdi.

Yapılan tavsiyeler arasında yargı sistemi çerçevesinde sivil otoritenin güçlendirilmesi, hukuki normların ve önceliklerin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi ve bir ombudsman ofisi kurulması gibi öneriler vardı.

Şili'de nihai raporun açıklanması sonrası süreçte, cunta ile hesaplaşma mücadelesi Pinochet yanlısı ordu ve devlet kurumları tarafından engellenmeye çalışıldı. 2000 yılında Pinochet'nin dokunmazlığı kaldırıldı ve darbenin gerçekleştirilmesinden sorumlu olan diğer kişilerle birlikte yargılanması kararlaştırıldı. 2004 yılında; vergi sahtekarlığı, kara para aklama ve silah kaçakçılığı suçlarından dolayı Pinochet ev hapsine mahkum edildi ve 2006 Aralık'ta öldü. Ek olarak, sivil siyaset 1998 yılında darbenin yapıldığı günün ulusal bayram olarak kutlanılmasına neden olan düzenlemeyi kaldırdı. 2005 yılında çıkarılan bir yasa ile Cumhurbaşkanına darbeye teşebbüs eden komutanları görevden alma yetkisi tanındı, ordunun siyasete müdahil olmasına meşruiyet kazandıran idari yapılar yeniden düzenlendi.

Nihai raporun açıklanmasıyla birlikte tanıklık yapan herkese Cumhurbaşkanı tarafından bir mektup ve komisyon raporunun kopyası gönderildi. 1999 yılında, Şili'de yaşanmış olan insan hakları ihlalleri ve politik şiddet eylemlerine ilişkin ABD elinde bulunan istihbarat belgelerini yayınladı.

e. Şili'deki Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Komisyonun nihai raporunun açıklanmasından kısa bir süre sonra hakikatler sürecinin adilane yürümediğine inanan silahlı sol gruplar sağ siyasetçilere yönelik saldırılar gerçekleştirdi. Sağ kanat lideri Jamie Guzman'ın öldürülmesi hakikatler sürecinin uzlaşma yaratma potansiyeline ket vurdu.

- Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kapsamında ele alınan ihlaller sadece ölüm ve kayıp vakaları ile alakalı hakikatleri ortaya çıkardığından dolayı cunta döneminde işlenen bir dizi ihlal kapsam dışında kaldı. Bu yüzden, tam olarak tesis edilmemiş adalet hissi, hak ihlalleri yüzünden mağdur olmuş kişi ve kurumlar tarafından yeni bir komisyon çalışması yapılması talep edildi. Bu doğrultuda, **Valech Komisyonu** olarak bilinen *Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu* kuruldu. Komisyonun görevi 11 Eylül 1973 ile 10 Mart 1990 arasında gerçekleşen sivil hak ihlalleri ve/veya politik temelli işkence vakalarını araştırmak, mağdurları belirlemek, tazmin için önerilerde bulunmak ve sonuç raporu hazırlamak olarak belirlendi. Bu komisyon iki rapor yayınladı ve ilk rapor 35.868 kişiden toplanan tanıklıklar arasından ilgili bulunan 27.255 tanıklığa dayanarak hazırlandı. Ek raporda ise 1.204 ek vaka yer aldı. Mağdurlardan Cumhurbaşkanı devlet adına özür dilemiş olsa da bu davalar

yargılama sürecine intikal ettirilmedi. Toplanan tanıklıkların önümüzdeki 50 yıl boyunca gizli statüde tutulmasında karar kılındı. Şili hükümeti 2005 yılında kayıt altına alınan 28.459 mağdur/mağdur yakınına ömürleri boyunca aylık 200 $ yardım yapmaya, ücretsiz eğitim, barınma ve sağlık hizmeti sunmaya karar verdi.

3 - Brezilya[Latin Amerika]

Komisyonun Adı: Brazil: No More (*Brasil: Nunca Mais*) - Gayri Resmi Hakikat Komisyonu

Faaliyet Süresi: Ocak 1979 – 1982 (yaklaşık 3 yıl)

a. Siyasi Arkaplan

Brezilya'da, 1960'lı yılların başında siyasi ve ekonomik gidişata yön vermek isteyen ordu, 1964 yılında darbe yaptı. Darbe sonrasında ordu, doğrudan seçim yerine seçim sürecini etkileyebildikleri bir siyasi sistem kurarak ordunun rızasını almış iki siyasi partinin rejim içerisinde olmasını sağladı.[241] Bu şekilde yeni rejimin toplumsal meşruiyeti örülmeye çalışıldı. Özellikle 1968-74 yılları arasında sol hareketin giriştiği politik şiddet eylemleri sürecinde ülkede yaşanan insan hakları ihlallerinde kayda değer bir artış oldu. 1970'li yıllarda, milyonlarca işçinin katılımıyla ülke çapında gerçekleştirilen grevler ve toplumsal hareketlerin demokrasi talepleri zamanla daha etkili olmaya başladı.[242] 1985 yılında yapılan seçimlerden itibaren doğrudan seçimlere tedricen geçilmeye başlandı. 1989 yılında ise uzun süren cunta dönemi sonrasında ilk kez doğrudan seçim yöntemiyle ülke yönetimi sivillere geçti.

Brezilya'da sivil hükümete geçiş cunta dönemi ile hesaplaşmayı sağlayacak bir sivil iradaden yoksun bir şekilde gerçekleştiğinden ve sivil iradenin geçen yıllar içerisinde ordunun gücünü sorgulayacak güce erişememesi yüzünden resmi bir hakikat komisyonu kurulamadı. Sao Paulo Başpsikoposu Kardinal Paulo Evaristo Arns'ın sponsorluğu ve Dünya Kiliseler Konseyi'nin desteğiyle insan hakları ihlallerini araştırmak adına 1985 yılında bir komisyon kuruldu. Resmiyeti kabul edilen bir hakikat komisyonu olmaması dolayısıyla komisyonun önündeki en önemli engellerden birisi devlet belgelerine erişimdi.

1979 yılında çıkarılan af kanunu gereği sanıkların avukatlarına ilgili dosyalar 24 saatliğine erişilebilir hale geldi. Avukatlara tanınan bu kısıtlı erişim, araştırmacılara belgelere

[241]Ruth Berins Collier, *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*, Cambridge University Press, 1999, s. 134-38

[242] Age. s. 135

erişim için bir imkan sağladı: Avukatlar, 24 saatliğine aldıkları belgelerin birer kopyasını çıkartarak Yüksek Askeri Mahkeme'nin elindeki bütün belgelere ulaştı.

Bu şekilde, 1964-1979 yılları arasında gerçekleşen olaylar için askeri mahkeme tutanakları kullanılarak komisyon birtakım bulgulara ulaştı. 1964 - 1985 arası süren askeri cunta rejimleri boyunca işkence yöntemi sistematik olarak rejime muhalif olan insanlara uygulandı. 400'den fazla kişinin infaz edildiği ya da kayıp olduğu, binlercesinin de işkence gördüğü tahmin edilmekte. Diğer yandan, 1979 yılında çıkarılan af kanunu her ne kadar belgelere erişimi mümkün kılmış ve siyasi mahkumların salıverilmesiyle sonuçlanmış olsa da hak ihlalleri yapan failleri de aklamış oldu.[243]

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Resmi olarak kurulan bir yapı olmaması sebebiyle, komisyon çalışmasının amacı ve edindiği görevler hakkında net bir çerçeve ortaya koymak zordur. Komisyon içerisinde bulunan araştırmacılardan birisinin belirttiği üzere; askeri kayıtların yok edilmesini engellemek ve yaşanan hak ihlalleri ile alakalı toplumu bilgilendirmek güdülen temel amaçlardı. Komisyonun odaklandığı temel vakalar kişilerin kaybedildiği ve işkence gördükleri olaylardı.

İhlalleri araştıran ekip 35 kişiden oluşmaktaydı. Komisyon çalışanlarının çoğu kimliklerinin açıklanmasını istemediler ve sadece iki kişi adının açıklanmasında bir beis görmedi: Kardinal Arns ve Presbiteryan Vekil Jaime Wright. Tam manasıyla profesyonel bir yol izlemekten ziyade komisyon yürütücüleri çalışanları alırken güven ilişkisini esas aldılar.

Çalışmanın arkasında kurumsal olarak *Dünya Kiliseler Konseyi* olduğundan dolayı komisyonun yapmış olduğu harcamalar da bu kurum tarafından sağlandı. Toplamda sağlanan tutar yaklaşık olarak 350.000 Dolardı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyonun faaliyetlerine başlamasını sağlayan süreç yaşanmış olan ihlallerin üstünü örtmek amacıyla çıkarılan af kanunu sayesinde olmuştu. 1964 ile 1979 yılları arasında askeri mahkemelerde görülen bütün dava kayıtlarına avukatların erişiminin geçici olarak mümkün olması, komisyon avukatlarına ilk aşamada kısıtlı sayıda dava dosyasına ulaşma imkanı verdi. Daha sonra bu arşivlerin yetkililer tarafından çok sıkı bir şekilde korunmadığı anlaşıldığında

[243] Louis Bickford. "Unofficial Truth Projects", *Human Rights Quarterly*, Volume 29, Number 4, November 2007, s. 1006

birkaç yıl sürecek olan tüm arşivin kopyalanması süreci başlatıldı.[244] Bu projeye katılanlar yaklaşık 1 milyon sayfa kadar dava dosyası kopyaladı. Bu dosyaların fotokopilerinin alınması işini yapan avukatların sayısı mümkün olduğu ölçüde kısıtlı tutularak kişilere ait bilgilerin korunması sağlandı. Fotokopiler gizli bir yerde tutulmakla birlikte her dosyadaki bilgiler mikrofilmlere aktarıldı ve Brezilya dışına çıkarıldı.

Komisyonun çabaları sonucunda toplanan 6.946 sayfalık arşiv öncelikle 12 bölüm olarak düzenlendi. İki profesyonel gazeteci tarafından eldeki veriler daha kolay okunabilir ve incelenebilir hale getirildi. Sonraki süreçte ise projenin lideri olan Jamie Wright tarafından elden geçirilen metin, bu şekilde daha objektif ve nötr bir dil kazandı.[245] Komisyon, resmen devlet tarafından tanınan bir kurum olmamasının da etkisiyle, geniş kitleleri etkileyebilmek adına biçimsel konularda objektif olmaya özen gösterdi. Rapor çalışmalarına hız verilmesi için özellikle çalışılmakta olan baskı döneminin nihayete erdiği 15 Mart 1979 tarihi beklendi.

Komisyonun makro siyasi dengeler konusunda gösterdiği hassasiyet raporun kitaplaştırılıp yaygınlaştırılma tarihini de belirledi. 1964 yılından bu yana Berzilya'nın ilk sivil başbakanının göreve geldiği Mart 1985 tarihi beklendi ve rapor bu şekilde yaygınlaştırıldı. Bu tarih geldiğinde raporun ABD'de yayınlanacak olan İngilizce çevirisi de hazırlanmıştı. Cenevre'de muhafaza edilen mikrofilmler de düşünüldüğünde, rapor yayınlanıp kitap olarak dağıtıldığı zaman hükümetin raporun ortaya koyduğu bulguların duyurulmasını engellemesinin hiçbir yolu yoktu.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Nunca Mais'in elde ettiği bulgulara göre işkence yöntemi ordunun cezalandırma sistemi içerisinde esaslı bir yer tutmaktaydı. İşkencelerin yapılmasının temel amacı, siyasi faaliyetlerinin baskı yoluyla engellenmesini sağlayacak bilgileri mağdurlardan almak yani işkenceyle konuşturmaktı. İmzalatılan sanık ifadelerinin de işkence altında kayda geçtiği belirlendi. Bununla birlikte, yargı sürecine müdahil olan tüm yetkililerin bu durumdan haberdar olduğu öğrenildi.

Raporda yer alan yaklaşık 2700 sayfalık tanıklık içerisinde 300 farklı işkence yöntemi tespit edildi. Aynı zamanda, nihai rapor kapsamında 17.000 mağdur isimleriyle belirtildi. Bu

[244] Age, s. 1006.

[245] Age, s. 1006

hakikat projesi kapsamında, dava dosyalarında adı geçen 444 işkencecinin yani failin isimleri kamuoyuna açıklandı. Hepsi olmasa da, bu kişilerden bazılarının memuriyetleri sona erdirildi, terfi etmeleri engellendi. Rapora göre askeri baskı döneminde kaybettirilen insan sayısı 479 olarak belirlendi.

Nihai raporda yapılan en önemli tavsiyelerden bir tanesi de geçmişte yaşanmış olan adaletsizliklerin ve insan hakları ihlallerinin yeniden yaşanmasını engellemek adına toplumun siyasi süreçlere müdahil olması ve yaşanan ihlallerde devletin sorumluluğunu tespit etmek adına gerekli yasal düzenlemelerin yapılması çağrısıydı.

Raporun yayınlanmasından on yıl kadar süre sonra Brezilya ordusu sistematik işkence iddialarının doğru olduğunu kabul etti. Bu doğrultuda, 1995 yılında çıkarılan bir yasa ile cunta döneminde 136 kişinin öldürüldüğü kabul edildi ve *Ölümler ve Kayıplar Özel Komisyonu* kurulmasının ardından bir tazminat progamı başlatıldı. Bu yasal çerçeve dışında kalan mağdurlar için de 2010 yılında kurulan Af Komisyonu ile yaklaşık 12 bin mağdur tazminat kapsamına alındı.

Ayrıca, 2010 yılı itibariyle, Brezilya ordusu tarafından darbe yapıldığından bu yana gerçekleştirilen yıl dönümü kutlamalarına son verildi.

e. Brezilya'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Brezilya'da gerçekleştirilen hakikat projesinin en önemli yanı, diğer birçok komisyon gibi devlet tarafından resmi olarak kurdurulmamış olmasıdır.
- Başlangıcından faaliyetlerin yürütülmesine kadar sivil inisiyatifle geliştirilmiş olan bu hakikat projesi, Brezilya'da rejimin demokratikleşmesine paralel bir şekilde siyasi etkiler ve sonuçlar üretmeye başladı.
- Her ne kadar komisyon bulguları resmen bağlayıcı olan sonuçlar üretmemiş olsa da, sivil iradenin siyasi çatışma sürecinde yaşanan ihlallere dair ciddi bir ulusal ve uluslararası farkındalık yaratabileceği ortaya kondu. Örneğin, nihai bulguların yer aldığı *Brasil: Nunca Mais* adlı kitap 25 hafta boyunca en fazla satan kitaplar arasında yer aldı.
- Resmi olarak dönemi tam manasıyla açığa çıkarak olan bir hesaplaşma süreci henüz Brezilya hükümeti tarafından başlatılmamış olsa da, güncel siyasi tartışmalar içerisinde en önemli konulardan birisi resmi bir hakikat komisyonun kurulmasıdır. Diğer bir deyişle, sivil

irade tarafından zor koşullar altında ortaya konan bir hakikat projesinin resmi ve hukuk-siyasi bağlayıcılığı olan bir hakikat komisyonu kurulması sürecini ciddi bir şekilde tetiklediği örneklerden birisi Brezilya'dır.

3- El Salvador [Latin Amerika]

Komisyonun Adı: El Salvador Hakikat Komisyonu

Faaliyet Süresi: Temmuz 1992 – 15 Mart 1993 (8 ay)

a. Siyasi Arkaplan

1970'ler itibariyle, El Salvador, gelir dağılımı adaletsizliğinin en yoğun yaşandığı Latin Amerika ülkeleri arasındaydı. 1970'lerde, halkın en yoksul yüzde 50'si toplam gelirin yaklaşık yüzde 15'ini elinde bulundururken, en zengin yüzde 20'lik kesim toplam gelirin yüzde 60 kadarına sahipti.[246] 1948-1979 yılları arasında El Salvador'da rejim ardı ardına gelen askeri yönetimlerin ABD desteğiyle siyasi süreçlere yön vermesine şahitlik etti. 1972 yılında yapılan seçimlere hile karıştırarak Hristiyan Demokratların seçilmesini engelleyip halkın seçimi yönünde değil kendi isteği doğrultusunda yarı-demokratik bir yapıyı sürdürmeye çalıştı.

Sosyalist hareket tarafından ortaya konulan sınıfsal taleplerin demokratik işlemeyen rejim içerisinde kendisine yer bulması mümkün değildi. 1970'ler sürecinde silahlı mücadeleye yönelerek kitle desteğini artırmak isteyen sol hareket gerilla grupları kurmaya başladı. 1977 yılında gerçekleşen seçimlerde kendisine muhalif unsurlara yönelik kanlı bir tasfiye kampanyası başlatan ordu, baskı ve şiddet kullanarak General Carlos Romero'yu başa getirdi. Sonraki yıllarda ortaya konan muhalefeti bastırmak adına 1979 yılında sıkıyönetim ilan eden Romero, aynı yılın Kasım ayında reformist bir darbe ile alaşağı edildi.

Ertesi yıl gerçekleşen barışçıl muhalif eylemleri kanlı şekilde bastıran ordu, sonraki on yıl boyunca vuku bulacak olan sivil savaşın temellerini atmış oldu. 1980-1991 yılları arasında yaşanan sivil savaş boyunca El Salvador ordusu özellikle FMLN (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional) üyesi olan sol militanları, sempatizanlarını ve FMLN'nin kontrolünde olan kırsal alanlarda yaşayan köylüleri hedef aldı. Sivil savaş sürecinde işlenen insan hakları

[246] Jeff Goodwin, *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. USA: Cambridge University Press, 2001, s. 151

ihlallerinin büyük bir çoğunluğu devlet görevlileri tarafından işlendi, ihlallerin az bir kısmı da FMLN tarafından gerçekleştirildi.

Yaşanan silahlı çatışma sürecinin çatışmanın sonucunu artık değiştirmemesi, El Salvador hükümetinin FMLN gerilla hareketini tasfiye edemeyeceği ve FMLN'nin sosyalist bir devrim gerçekleştiremeyeceğini göstermekteydi. Çatışmanın doygunluğa ulaşması sonrasında, 1991 yılında başlayan barış görüşmelerine üçüncü taraf olarak Birleşmiş Milletler katıldı. Birkaç yıl süren barış görüşmeleri sırasında, geçiş dönemi adaletini tesis etmek adına *El Salvador Hakikat Komisyonu*'nun 1992 yılındakurulması kararlaştırıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun temel görevi 1980 yılından sonra gerçekleşmiş olan ve toplum nezdinde yarattığı etkiler dolayısıyla hakiki boyutlarının ortaya çıkarılması aciliyet teşkil eden 'ağır şiddet eylemleri'ni araştırmaktı. Komisyonun görevleri arasında sadece araştırma yapmak değil ayrıca hazırlanacak olan nihai raporda uzlaşma süreci için birtakım tavsiyelerde bulunmak da vardı.

Komisyonun faaliyetlerini yürüteceği yasal çerçeve, 27 Nisan 1991'de BM'nin aracılık ettiği ve El Salvador Hükümeti ile FMLN arasında imzalanan barış anlaşmasıyla belirlendi. Bu çerçeveye göre, komisyon istediği her bireyle ve kurumla görüşme yapma yetkisine sahipti. Bu yetki kapasamında herhangi bir kurumun veya mekanın önceden haber verilmeden ziyaret edilmesi de vardı. Komisyona aynı zamanda çatışmanın her iki tarafından ve devlet kurumlarından arzu edilen her belgeye erişim hakkı da verildi. Lakin daha önemlisi, komisyonun tespit edeceği bulguların çatışmanın her iki tarafı için bağlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ve bu bulguların gerektireceği adımları atmak konusunda somut değişiklikler yapılacağını taraflar en başında taahhüt ettiler.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Çatışma sürecinde hem coğrafi olarak hem de siyasi olarak bölünmüş olan El Salvador'da, kurulan hakikat komisyonu çalışmasını yürütmek adına üzerinde tarafların uzlaşabileceği yerli insanlar bulmak oldukça zordu. Bu yüzden, komisyona başkanlık eden kişiler Birleşmiş Milletler tarafından çatışmanın her iki tarafının da onayıyla belirlendi. Bu kişiler; Kolombiya Eski Devlet Başkanı Belsario Betancur, George Washington Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Thomas Buergenthal ve Venezuela'nın eski Dışişleri Bakanı Reinaldo F. Planchart'dı. Bu üç komisyon üyesine ek olarak komisyon içerisinde; 4

danışman, 17 araştırmacı, 8 uzman -adli tıp uzmanları, balistik uzmanları, travma radyologları vs-, 4 avukat, 2 gazeteci, 10 dokümantasyon uzmanı, 3 idari personel, 6 güvenlik elemanı, 7 stajyer bulunmaktaydı.

Komisyonun yapacağı harcamalar Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler tarafından ve ABD ile Avrupa Devletleri tarafından karşılandı. Yapılan harcamalar toplamı yaklaşık olarak 2.5 milyon dolardı. Buna rağmen, ülkenin başkentinde merkezi ofis kurulmuş olsa da hak ihlallerinin en yoğun şekilde yaşanmış olduğu El Salvador'un kırsal bölgelerine ulaşıp tanıklıklar toplanması konusunda komisyon faaliyetleri oldukça zayıf kaldı.

İnsanlar tanıklık yapmalarının öğrenilmesi durumunda iki taraftan da ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalabileceklerini düşündükleri için komisyon tam bir gizlilik içinde çalıştı. Hatta ifadeler bazen komisyon tarafından belirlenen gizli yerlerde alındı ve tanıklık yapanların isimleri mutlak suretle kamuoyuna açıklanmadı. Bu minvalde, normal bir kriminal incelemede olması gereken 'suç atfedilen kişilere kendilerini savunma hakkı' sağlanamadı. Bu durum komisyonun elde ettiği verileri başka kaynaklarla doğrulamak zorunda kalmasını getirdi. Bu nedenle, birinci elden sağlanan ve ikincil kaynaklarca doğrulanmayan bilgilere komisyonun yazdığı nihai raporda yer verilmedi. Uluslararası örgütlerin ya da hükümetlerin sağladığı bilgiler ikincil kaynak sayıldığından ötürü birincil kaynaklarca ve başka delillerle somutlaştırılmadığı müddetçe güvenilir sayılmadı. Buna rağmen, komisyon raporunda doğrulandığına inanılan suçlara ilişkin fail adlarına yer verildi. Bunun nedeni, komisyonun işlenmiş olan hak ihlallerine ilişkin hakikatin ortaya çıkartılmasının faillerin adlarının ortaya konmasını gerektirdiğine inanması ve aksi bir durumun zaten El Salvador'da geçerli olan cezasız bırakma mefhumunu güçlendireceğinin düşünülmesiydi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador adlı rapor 15 Mart 1993'de tamamlandı. Rapora göre, komisyonun belgelediği 22.000 vakanın yüzde 60'ı yargısız infaz, yüzde 25'i kayıp, yüzde 20'si işkence ve kalanlar da birden fazla hak ihlali içermekteydi. Komisyon raporu aynı zamanda ihlallerin büyük kısmında sorumluluğu olan yetkililerden 40 tanesinin isimlerini açıkladı. Daha önemlisi, nihai rapora göre, işlenmiş olan hak ihlallerinin yüzde 85'i devlet güçleri tarafından yüzde 5'i ise FMLN tarafından yapılmıştı. Rapora yöneltilen eleştrilerden birisi vakaların şiddet boyutunun yeterince derinlikli incelenmediği

yönündeydi.[247] Örneğin etkileri oldukça bilinen ölüm mangalarının raporda yeterince ele alınmadığı düşünüldü.

Yapılan tavsiyeler ise şunlardı: [1] Suç işleyen/suça karışan askerler, memurlar ve diğer devlet görevlileri görevlerinden alınmalı ve memuriyet için ehliyetsiz kılınmalı, [2] Yargı sisteminde ve güvenlik birimlerinde kapsamlı kurumsal reformlar yapılmalı (örneğin doğrudan orduya bağlı olan eski polis birimi (CUSEP) dağıtılmalı ve yerine Ulusal Sivil Polis teşkilatı kurulmalı), [3] Mağdurlara maddi tazminat ödenmeli. Ülkenin ekonomik koşulları göz önüne alındığında bunun gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu sonucuna varıldı. Lakin El Salvador'daki iç savaşla yakından ilgilenen zengin ülkelerden bir fon oluşturmaları yönünde talepte bulunulabileceği ve El Salvador'a yapılacak tüm maddi yardımlarda en az %1'lik bir payın bu fona ayrılabileceği önerisi yapıldı, [4] Çatışma sürecinde hayatını kaybeden herkesin adının yer alacağı bir anıt yapılmalı, [5] İç savaşta hayatını kaybedenlerin anısına ve toplumsal uzlaşmayı anmak için bir ulusal tatil ilan edilmeli, [6] Tavsiyelerin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere toplumu temsil eden kesimlerden bir forum oluşturulmalı.

Bu tavsiyelere ek olarak, suça karıştığı belirlenmiş olan kişilerin yargı sürecine dahil edilerek cezalandırılmaları yönünde bir tavsiye raporda yer almadı. Bu tavsiyenin yer almaması bir yandan ülkenin siyasi dinamikleri ile alakalıyken diğer yandan da mevcut yargı sisteminde faillerin yargılanmasının bir sonuç getirmeyeceğine dair inançtı.

Nihai rapor açıklandıktan sonra hükümet ve ordu komisyon raporunu reddeti ve atılması gereken adımları denetlemesi planlanan bir forum oluşturulmasını engelledi. Bununla birlikte, her ne kadar BM'nin baskısıyla 1996 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu yenilense de kapsamlı bir yargı reformu yapılması önerisi de askıya alındı. Bu önemli adımlar atılmamış olsa da yaklaşık 200 ordu mensubu görevlerinden uzaklaştırıldı ve hak ihlallerinin işlenmesine sebep olan yüksek rütbeli askerler ünvanları korunarak emekliye ayrıldı.

Raporun yayınlanmasından beş gün sonra bir yasa çıkarıldı ve bu yasayla failler için af çıkarıldı. Bu yasama yüzünden faillerin komisyonun ortaya koyduğu hakikatler ışığında yargı sürecine dahil edilmeleri engellendi.[248]

[247]Priscilla B. Hayner, "Fifteen Truth Commissions - 1974 to 1994," *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), s. 628.

e. El Salvador'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Barış anlaşmasının imzalandığı çatışma sonrası süreçlere kıyasla geçiş dönemi adaleti tesis edilmeye çalışılırken yargılamalar boyutu oldukça zayıf kaldı. Sadece birkaç önemli davada El Salvador hukukunun uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği sonucuna varıldı.
- Çatışmanın ciddi seviyede yarattığı yıkım nihai raporda yer almasına rağmen anlaşma sonrasında hiçbir tazminat programı uygulanmadı.
- Geçiş dönemi adaletinin tesis edilmesi için en başından itibaren süreç Birleşmiş Milletler tarafından yürütülmüş olsa da ortaya çıkarılan hakikatlerin yarattığı siyasi ve legal etkiler çok kısıtlı kaldı.
- Çatışmanın tarafları hakikat komisyonun ulaşaçağı bulguları kabul edeceklerini en başında taahhüt etmiş olmalarına rağmen El Salvador ordusu raporun yayınlanması sonrasında uzun bir cevap metnini ulusal televizyondan yayınlayarak komisyonun faaliyetlerinin illegal olduğunu ve devlet ile resmi bir bağının olmadığını ilan etti.
- Diğer hakikat komisyonları deneyimlerine kıyasla sivil toplumun sürece dahil olma seviyesi oldukça düşüktü. Bu nedenle, ortaya çıkarılan hakikatlerin yeterince gündemleştirilememesi komisyonun yarattığı siyasi ve toplumsal etkilerin arzu edilen seviyede olamamasına yol açtı. Ayrıca, El Salvador Hakikat Komisyonu raporunun dağıtım seviyesi ve ülke içerisinde ilgili kişi ve kurumlara ulaştırılma derecesi oldukça düşük kaldı. Medya üzerinde devam etmekte olan sansür mekanizmaları ile siyasi partilerin çatışmaya dair suskun kalmayı çıkarlarına uygun görmeleri hakikatlerin toplumsal hafızada yer etmesinin önüne geçti.
- Nihai raporun yeterince gündemleştirilememesi ve dağıtılmaması yüzünden hakikatlerin ortaya çıkması için tanıklık yapanların çoğu kendi ifadelerinin raporda nasıl yer aldığı konusunda bile fikir sahibi olamadı.

4- Guatemala [Latin Amerika]

<u>Komisyonun adı:</u> Tarihi Aydınlatma Komisyonu (Comisión para el Esclarecimiento Histórico)

<u>Uygulandığı Süreç:</u> Subat 1997- Subat 1999

a. Siyasi Arkaplan

Guatemala'da 1960-1996 yılları arasında sürmüş olan uzun çatışma döneminin ardında yatan temel neden, milli gelir bakımından çok geri olmayan Guatemala'nın gelir dağılımı adaletsizliği bakımından dünyadaki sayılır ülkelerden birisi olmasıydı.[249] Sivil savaş sürecini başlatan temel siyasi gelişme ise -soğuk savaş atmosferinde- 1954 yılında, Guatemala'da seçilmiş hükümetin CIA'in desteklediği güçler tarafından devrilmesiydi. ABD, Guatemala'nın komünist bir yapıya evrilmesini engellemek adına Guatemala ordu güçlerine ciddi siyasi ve ekonomik destek sağladı.

1954 sonrasında kurulmaya çalışılan otoriter ve ırkçı rejime muhaliflerin kullandığı yöntem ise silahlı mücadele oldu. Ordunun baskıcı kontrol politikalarına, Maya halkına yönelik ırkçı pratiklerine ve büyük toprak sahiplerinin iktidarına karşı gelme iddiasıyla yola çıkan farklı silahlı gruplar 1970'lerde halihazırda mevcuttu. Ama bu yapılanmalar yıllarca ayrı ayrı mücadele verdikten sonra, 1982 yılında *Devrimci Guatemala Ulusal Birliği* (URNG) adı altında birleşme kararı aldı. Bu kararın alınmasının hemen ertesinde, 1982 yılında, hükümet güçleri kapsamlı bir kontrgerilla harekatına girişerek hem sivillere hem de silahlı gruplara yönelik kıyımlara ve insan hakları ihlallerine başladı. Bu süreçte, silahlı direnişçiler ise güvenlik güçlerini ve yer yer yabancı diplomatları ve işadamlarını da hedef alan silahlı saldırılar, suikastler ve bombalama eylemleri yaptı.

Sivil savaşın kurbanları arasında; hemen her toplumsal gruptan kadınlar, erkekler ve çocuklar varken işçiler, köylüler, kilise üyeleri, siyasetçiler, öğrenciler ve akademisyenler de sivil savaşta en mağdur edilen kesimler oldu. Şiddet olaylarının yüzde 83'ü Maya etnisitesine mensup olan kişilere yönelik yapıldı. Ayrıca, çatışmanın en yakıcı olduğu süreçte yerli Maya halkından yaklaşık 1 milyon kişi devletin kontrgerilla stratejisi kapsamında zorla göç ettirildi.[250] Diğer bir deyişle, Guatemala'da kurulan rejim ile rejim karşıtları arasında yaşanan

[249] Greg Grandin, "The Instruction of Great Catastrophe: Truth Commissions, National History and State Formation in Argentina, Chile and Guatemala". *The American Historical Review*, Vol. 110, no.1 (February 2005), s. 58

[250] Eleanor Dictaan-Bang-oa & Jack G. L. Medrana. 'The Guatemala Peace Agreements of 1996:

A Case Study', *Beyond the Silencing of the Guns* içinde (eds.) Chandra K. Roy, Victoria Tauli-Corpuz &

uzatmalı sorunun önemli bir boyutunu etnik çatışma oluşturmaktadır. Diğer yandan, kontrgerilla harekatını yürütenler ise Guatemala devletine bağlı çeşitli güçlerdi. Bunlar arasında ordu yetkilileri, polis güçleri, paramiliter gruplar ve ölüm mangaları işlenmiş olan insan hakları ihlallerinin yüzde 93'ünden sorumlu bulundu.[251]

En şiddetli hali 1980'lerin ilk yarısında yaşanan bu sivil savaşın sonra ermesi ise dünyada değişmekte olan makro siyasi dinamiklerle yakından ilişkiliydi. Soğuk Savaş rejiminden kaynaklanan siyasi çekişmeler Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle çözülme aşamasına geldiğinde Guatemala'da başa gelen sivil hükümet ile barışçıl bir anlaşma yapmanın mümkün olacağına dair inanç doğdu ve 1990 yılında URNG ile Guatemala hükümeti arasında barış görüşmeleri başladı. Yaklaşık beş yıl süren bu görüşmeler sonucunda 29 Aralık 1996 tarihinde taraflar arasında kapsamlı bir barış anlaşması imzalandı ve bir hakikat komisyonunun kurulması kararlaştırıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun iki temel hedefi olduğu söylenebilir: birincisi Guetamala'nın geçmişinde vuku bulan insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmak, ikincisi de toplumsal barışın ve uzlaşının nasıl tesis edilebileceğine dair önerilerde bulunmak. Bu doğrultuda, komisyondan kanlı bir içsavaş sürecinin yaşanmasına neden olan yapısal etkenleri belirlemesi ve yaşanan vakalar ile bu vakaların neden ve nasıl gerçekleştiği gibi konuları kapsayan bir rapor hazırlaması istendi.

Tarihi Aydınlatma Komisyonu'nun kapsamında 36 yıl boyunca (1960-1996) gerçekleşen hak ihlallerini tespit etmek ve soruşturmak vardı. İhlallerin en yoğun olduğu 1980'lerin ilk yarısına ilişkin bir odak süreç belirlenmedi. 36 yıllık süreçte otoriter rejimin idaresinde yaşanan sayısız ihlallerin hepsini soruşturmak mümkün olmadığı için en yakıcı olan vakalar üzerinde yoğunlaşıldı. Guatemala'nın her bölgesinde yaşanan ihlalleri ortaya çıkarma misyonu ile yola çıkan komisyon, Maya halkının yaşadığı dağlık bölgelere ulaşmak konusunda sıkıntılar yaşadı. 1960-1996 yılları arasında işkence gören ve yakınlarını siyasi nedenlerle kaybeden herkese komisyonda tanıklık etmeleri için çağrı yapıldı. Diğer bir yandan, hakikatler

---

Amanda Romero-Medina, Tebtebba Foundation, 2004. s. 109

[251]Strategic Chocies in Design of Truth Commissions, "Cases: Guatemala", http://www.truthcommission.org/

ortaya çıkarılırken bireysel olarak kimlerin suçlu olduğuna veya işlenen suçların bireysel sorumluluğunun kimde olduğuna dair komisyondan tespitlerde bulunması istenmedi.

Komisyonun yaptığı önerilerin keskinkes yerine getirilmesi gibi yasal bir bağlayıcı mekanizma kurulmadı. Yani komisyonun hukuki bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı. Diğer bir deyişle, yargı gücü kullanılarak kişilerin rızası alınmadan tanıklık yaptırma, işlenen suçlar için af sözü verme veya affetme, iddianamelerde geçen failleri suçlu bulma gibi yetkileri yoktu. Herhangi bir yargı gücü olmamasına rağmen resmi belge ve dökümanlara erişme hususunda komisyon oldukça geniş bir serbestiye sahipti. Bu minvalde, Guatemala ordusu, hükümet yetkilileri ve gerillalar ile görüşmeler yapmak noktasında da komisyon herhangi bir sınırlama ile karşılaşmadı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Biri kadın ikisi erkek olmak üzere komisyonun işleyişine liderlik eden 3 yetkili vardı. Bu yetkililerden birisi Maya orijinli olmak üzere diğer ikisi Guatemalalı'ydı. Komisyonun başkanlığını Alman hukuk profesörü Christian Tomuschat yürüttü. Komisyon üyelerinin seçimi konusunda taraflar belirli bir aday listesi üzerinden uzlaşıya vararak bu üyeleri atadı. Faaliyetleri yürüten üyeler ağırlıklı olarak BM tarafından belirlendiği için yürütücüler genellikle uluslararası sivil toplum örgütlerinde çalışan ve çatışma sonrası barış-inşası süreçleri konusunda deneyimli kişilerden oluşmaktaydı.[252]

Komisyonun toplam bütçesi 9.5 milyon dolar olmakla birlikte bu kaynağın çoğunluğu hükümet ve bağış yapma konusunda cömert davranan ülkeler tarafından sağlandı. Bu ülkeler arasında: ABD ($ 1.5 milyon), İsveç ($ 0.99 milyon), Norveç ($1.34 milyon), Japonya ($0.75 milyon), Hollanda ($1.1 milyon), Danimarka ($0.85 milyon) ve Guatemala ($0.75 milyon) vardı. İlk yapılan planlamalara göre 60 kişinin komisyonlarla ilgili faaliyetleri yürütmesi planlanıyordu. Sonrasında gerçekleşen fon akışı sayesinde bu sayı 100'e çıktı. Hem yerli hem de yabancı insan hakları savunucularından oluşan komisyon çalışanlarının 40 tanesi soruşturmaları yürütmek için görevlendirildi. 4 farklı ofiste çalışmaların sürdürülmesine rağmen geniş seyahat imkanı sayesinde Guatemala'nın birçok ücra yerlerine de komisyon üyeleri ulaşabildiler. Bunun yanısıra merkezi bir çalışma yöntemi benimsenmediğinden dolayı tanıkların komisyona erişimi konusunda da çok sıkıntı yaşanmadı.

[252] Age. s. 58

Komisyonun yapmış olduğu faaliyetler arasında kamuya açık bir şekilde duruşmalar yoktu. Uzun süren çatışmalı süreç dolayısıyla ve faillerin çoğunun hala aktif görevde olmaları dolayısıyla genel hassasiyet düşünülerek kapalı salonlarda duruşmalar gerçekleşti. Her ne kadar komisyon yargılama gücüne sahip olmasa da, sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışmalar yürüterek, medikal ve psikolojik hizmet sağlayarak, kamusal ritüellere katılım göstererek yaptığı faaliyetlerin alanını genişletmeyi bildi.

Tarihi Aydınlatma Komisyonu mağdurlardan toplamda 8.000 tanıklık kayda geçirdi. 80 önemli vakaya odaklanıldı ve bu vakalar sonuç raporuna da eklendi. Kayda geçirilen tanıklıklar ya doğrudan gerçekleştirildi ya da aynı konu üzerine yoğunlaşan sivil toplum örgütlerinden alındı. Bu tanıklıklar arasında hükümet yetkilileri, ordu mensupları ve gerillalar da bulunmaktaydı. Tanıkların güvenliği göz önünde bulundurularak ele alınan vakalar kamusal alana açılmadı. Lakin bunun aksine sonuç raporu birçok mecrada yer buldu ve medya aracılığı ile kayda değer bir bilinirliğe ulaştı. Komisyonun ortaya çıkardığı hakikatler doğrultusunda bir yargı sürecine girilmesinin önündeki temel engel 1997 yılında çatışmanın tarafları arasında imzalanan 'Ulusal Uzlaşma Yasası'ydı. Bu yasama doğrultusunda faillerin bireysel başvuru yapmaları durumunda herhangi bir hukuki sürece dahil edilmeyecekleri üzerinde görüş birliğine varıldı. Bu yasa yüzünden, yargılanan yüksek rütbeli askerlerin sayısı oldukça azdı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Sonuç raporunda yapılan tespitlerde ve tavsiyelerde faillerin isimlerine yer verilmedi. Diğer yandan, mağdurlara tazminat verilmesinin faydalı olacağı yönünde bir öneride bulunuldu. Ek olarak, sivil savaş sürecine dair anıtlar yapılması, kamusal parkların veya binaların belirli isimlere adanması, Maya halkına ait bölgelerin bu insanlara verilmesi ve yakınları faili meçhule kurban gidenlere mali destek olunması gibi öneriler yer aldı. Bunun yanı sıra, ordu yapısının ve eğitiminin reforma tabi tutulması, hukuk sisteminde yeniden yapılanmaya gidilmesi ve karşılıklı saygıyı geliştirecek olan demokratik süreçler başlatılması önerildi.

Her ne kadar Başbakanlık düzeyinde hükümetin geçmiş dönemlerde yaptığı hatalar ve ihlaller için özür dilenmiş olsa da, yapılan tavsiyelerin yerine getirilmesi gerekli görülmedi. Diğer bir deyişle, raporun yarattığı siyasi etkiler çok kısıtlı kaldı. Buna rağmen, raporda şu belirlemelerde bulunuldu: [1] Yaşanan süreçte öldürülen insan sayısı 200.000'dir. Bu

kişilerden yüzde 83'ü Maya halkından, yüzde 17'si ise Ladino kökenli kişilerdir. [2] Kayda geçirilen ihlallerden yüzde 93'ü devlet güçleri veya ilgili paramiliter güçler tarafından yapılmıştır. [3] İsyancıların eylemleri ihlallerin yüzde 3'üne sebep olmuştur. [4] Devlet baskısına karşı gerçekleşen mobilizasyon sürecinin en yoğun olduğu dönem 1978-82 aralığıdır ve yaşanan ihlallerin çoğu da bu zamana denk gelmektedir.

e. Guatemala'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Sivil savaş sürecinde devletle silahlı çatışmaya giren sol gruplar her ne kadar çatışmanın sonra ermesi konusunda uzlaşmaya razı gelse de Guatemala'daki yerli Maya halkının talepleri karşılanmadığı için barış-sürecine muhalefet bu kanattan geldi.[253] Her ne kadar yerli Maya halkının temsilcileri yer yer barış sürecinden dışlanmış olsa da barış süreci yerli halklar için de siyasi bir fırsat teşkil etti.

5- Güney Afrika

Komisyonun Adı: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (HUK)

Faaliyet Süresi: 1995 - 2002 (faaliyet süresi 1998'te sona erdikten sonra uzatıldı.)

a. Siyasi Arkaplan

Irk ayrımcılığına dayalı Apartheid rejimi 1948-1990 arasında hüküm sürdü. Afrika'nın en gelişmiş ülkelerinden birisi olan Güney Afrika'da ırkçılık sorunu geniş oranda sınıfsal eşitsizlik ve sömürü mekanizmaları ile iç içe geçmişti. Ulusal Parti (The Nationalist Party) koloni yönetimi sırasında gayri resmi bir biçimde var olan ayrımcı politikalarını bağımsızlık kazanıldıktan sonra 1948 yılında kurumsallaştırdı ve yaygınlaştırdı. Bu siyaset doğrultusunda, rejime itiraz eden herkes polis baskısına, işkenceye ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına maruz bırakıldı.

Özellikle 1980'li yıllarda yoğunlaşan Apartheid karşıtı mücadele, hem siyahların hem de beyazların Marksist bir çerçevede bir araya geldikleri ANC (Afrika Ulusal Kongresi) tarafından yürütüldü. Ağırlıklı olarak barışçıl mücadele yöntemlerini tercih eden ANC üyeleri

[253] Eleanor Dictaan-Bang-oa & Jack G. L. Medrana. 'The Guatemala Peace Agreements of 1996: A Case Study', *Beyond the Silencing of the Guns* içinde (eds.) Chandra K. Roy, Victoria Tauli-Corpuz & Amanda Romero-Medina, Tebtebba Foundation, 2004. s. 106-127

rejimin baskı ve şiddete başvurduğu koşullarda politik şiddet eylemleri de gerçekleştirdi. Çatışmalar ve eylemler 1980'li yılların sonunda doygunluğa ulaştığında, ANC'nin, arzuladığı devrimi yaparak devlet aygıtını ele geçirme hedefi ve Ulusal Parti'nin ANC'yi yok ederek ırkçı ve sömürücü rejimi devam ettirme gayesinin artık mümkün olmayacağı berraklaştı.[254] Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Ulusal Parti'nin anti-komünizm söylemini kullanarak baskı ve şiddet politikalarına uluslararası kamuoyunun gözleri önünde devam etmesi mümkün değildi.

ANC ve hükümetin müzakereleri 1990'da başladı ve üç sene sürdü. 1991-93 yılları arasında yapılan barış görüşmeleri ANC ve Ulusal Parti'ye ek olarak sivil toplumun da aktif olarak müdahil olduğu oldukça katılımcı ve şeffaf bir şekilde ilerledi.[255]*Yeni* Güney Afrika'nın nasıl bir siyasi ve ekonomik rejime sahip olması gerektiği konusunda yapılan uzun tartışmalar oldukça verimli geçti ve nihayetinde hükümetlerin siyasi hareket alanını oldukça daraltan sınırları net çizilmiş bir anayasal çerçeve ortaya çıktı. Lakin Apartheid döneminde işlenen hak ihlalleri ile nasıl hesaplaşılacağı ve af çıkarıp çıkarılmayacağı gibi konuların nasıl çözülebileceği konusunda ciddi bir tıkanıklık yaşandı. Sonuç olarak, kurulacak bir hakikat komisyonu çerçevesinde, işlenen ihlallere dair kamuoyu önünde tanıklık yapacak olan faillere af imkanı verilmesi konusunda uzlaşıya varıldı.

1994'te ilk demokratik seçimler yapıldı ve geçici bir Anayasa yürürlüğe girdi. Seçimleri ANC'nin büyük bir çoğunlukla kazanmasının üzerine ve yeni başkan Nelson Mandela'nın güçlü desteğiyle *Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu* (HUK) planlandığı şekilde faaliyete geçti. HUK çok hızlı bir şekilde kuruldu. Temmuz 1995'te Mandela'nın imzasıyla kurulan komisyon üyeleri Aralık 1995'te atandıktan bir gün sonra ilk toplantısını yaptı. Bu hızlı sürecin komisyonun yetki ve sorumluluklarının komisyon çalışanları ve halk tarafından tam algılanmamasına neden olduğuna ilişkin bazı eleştiriler yapıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun kurulmasını sağlayan yasal çerçeve *Ulusal Bütünlüğün Sağlanması ve Uzlaşma Yasası* ile *(Promotion of National Unity and Reconciliation Act)*26 Temmuz 1995 tarihi itibari ile sağlandı. Komisyon temel olarak 1960-94 yılları arasında işlenen insan hakları ihlallerinin araştırılmasını ve bu ihlallerin toplum nezdinde mahkum edilmesini hedefledi.

[254] Richard A. Wilson. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, Cambridge University Press, 2001, s 6-11.

[255] Age. s. 8

HUK kapsamında ele alınan ihlaller siyasi motivasyonla gerçekleştirilmiş olanlardı. Bu bağlamda, siyasi bir motivasyonla "öldürme, kaçırma, işkence veya suikast, tahrik, azmettirme gibi eylemlerin gerçekleştirildiği veya bu eylemlere teşebbüs edildiği" vakalar komisyonun faaliyet alanına girmekteydi.[256] İnsan hakları söylemiyle yeni bir toplumsal ahlak kurma kapsamında hem devletin hem de özgürlük hareketlerinin her türlü ihlallerini araştırma ve failleri ifşa etme hedefinde olan komisyon, meselenin ekonomik ayağına ilişkin yapısal ihlalleri ise kapsam dışında bıraktı.

Toplamda 17 komisyon üyesinin 9'u erkek 8'i kadındı. Komisyona Anglikan Kilisesi Kardinali Desmond Tutu başkanlık yaptı. Üyelerin tamamı Güney Afrikalı olmakla birlikte farklı etnik köken ve bölgelerden seçilmişlerdi. Üyelerin seçim süreci ise şu şekilde oldu: Başkan Mandela'ya komisyon için 25 üye önerilmişti. Mandela liste dışından iki kişiyle birlikte 17 kişiyi belirledi.

Güney Afrika'daki hakikatleri ortaya çıkarma sürecinin öncekilerden ayrıştığı temel konu komisyonun yetki alanının yargı sürecini doğrudan etkileyebilecek derecede olmasıydı. Faillerin yapmış oldukları ihlalleri (öldürme, işkence, kaybettirme vs) eksiksiz bir şekilde kamuoyuna açık duruşmalarda dile getirmesi durumunda bu kişilerin işlemiş oldukları suçlardan ötürü yargılanmamasına karar verme yetkisine komisyon sahipti.

Çoğunluğu imha edilmiş olsa da komisyonun devletin ve güvenlik güçlerinin ellerinde bulunan tüm belgelere erişim hakkı vardı. Buna ek olarak, komisyon insan hakları örgütlerinin de ellerinde bulunan raporlara ve belgelere erişim yetkisine sahipti. Daha önemlisi, komisyon arzuladığı her kişiden (mağdur yakını veya fail) bilgi almak adına tanıklık yapmaları için duruşmalara getirme yetkisiyle de donatıldı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyon esasen üç komiteden oluşmaktaydı: *İnsan Hakları İhlalleri* ile ilgili komite, *Rehabilitasyon ve Tazminat Komitesi* ve *AfKomitesi*. Toplamda yaklaşık olarak 300 kişi komisyon faaliyetleri kapsamında çalıştı. Bu kişiler faillere ve mağdurlara yapılan çağrılar doğrultusunda tanıklıkları kayda geçirdiler veya bazı vakalar için tanıklar ifade vermeye çağrıldılar.

[256] Audrey R. Chapman and Patrick Ball. 'The Truth of Truth Commissions: Comperative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala', *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 1(Feb., 2001), s. 13

Komisyon merkezi bir ofis (Cape Town) ve üç bölgesel ofisten (Johannesburg, East London, and Durban) oluşuyordu. Komisyon içerisinde çalışan personeller ve komisyon üyeleri tanıklıklar ve duruşmalar için sık sık seyahatler yaptılar. Diğer bir deyişle, komisyon faaliyetleri coğrafi olarak oldukça kapsayıcıydı. Komisyon çalışmaları sadece İnkata Özgürlük Partisi'nin egemen olduğu KwaZulu Nathal bölgesinde aksadı. Bu bölgede mağdurlar tanıklık yapmak konusunda çekingen davrandılar. Ayrıca, tanıkların ifadelerinin sıhhatli bir şekilde alınabilmesi için tercüman gerekli olduğunda tahsis edildi.

Komisyonun icra ettiği faaliyetler geçmişte yaşanmış olan ihlaller hakkında araştırma yapmak, duruşmalar ile görüşmeler gerçekleştirmenin ötesine geçti. Kayıpların tespit edilmesi, mezarların açılması ve defin işlemlerinin gerçekleştirilmesi, mağdur yakınları için medikal ve psikolojik destek sağlamak, duruşmaları kamuya açık şekilde gerçekleştirmek ve televizyondan yayınlamak, mağdur yakınlarına tazminatlar verilmesi, hangi koşullarda siyasi suçlar işleyenlerin affedilebileceğine ilişkin rehberlik ve nihai raporun hazırlanması gibi faaliyetler de gerçekleştirdi.

Komisyon üyeleri arasında Apartheid mağdurları, ruhani liderler ve psikolojik uzmanların olması mağdurların ihtiyaç ve beklentilerinin iyi analiz edilmesini sağladı. Komisyonun zayıf olan tarafı ise komisyonun oluşturulması sürecinin hızlı olması nedeniyle ilk ifadelerin beyaz ve tecrübesiz bir ekip tarafından alınmış olmasıydı. Diğer bir yandan mağdurlar ve failler tarafından komisyonun işleyişi karmaşık bulunduğundan eleştirilere konu oldu.

Komisyona toplamda 21.000 mağdur ifade verdi ve bu mağdurlardan 2.000 tanesi kamuya açık bir biçimde gerçekleştirilen oturumlara iştirak etti. Tanıklıklar başlangıç sürecinde mağdurların hikayelerinin tamamının dinlenmesiyle gerçekleşirken sonraki aşamalarda sadece vakalara dair ihtiyaç duyulan bilgilerin alındığı bir sisteme geçilmiş olması tanıklarda ciddi bir memnuniyetsizlik yarattı.[257] İşlenmiş olan siyasi suçlar kapsamında tanıklık yapıp yargılanmadan muaf olabilmek için hakimlerden oluşturulan Af Komitesi'ne

[257]Age. s. 15

başvuru yapmak gerekmekteydi. Toplamda 7.112 af başvurusu yapıldı. Bunlardan 849'u kabul edildi ve 5.392'si reddedildi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

5 cilt halinde 1998 yılında dağıtımına başlanan rapor İngilizce olarak yayınlandı. Raporun tam hali internet aracılığı ile herkese açık olmasına rağmen geniş kapsamlı bir dağıtım yapılmadığından kırsal bölgelerde yaşayan insanların rapora erişmesi pek mümkün olmadı. Nihai raporun yaptığı tespitlere ve tavsiyelere Başkan Mandela tam destek verdi.

Raporda insan hakları ihlalleri işlemiş olan faillerin isimleri açıklandı. Yıllarca süren ırkçı rejimin hangi yapısal ve tarihsel dinamiklerle sürebildiği, bu süreçte yaşanmış olan hak ihlalleri vakaları, belirli bir biçim oluşturan ihlallerin nasıl gerçekleştiği ele alındı. Toplam 21.000 kişinin tanıklıklarına başvuruldu ve 38.000 ihlalin bilgilerine ulaşıldı. Komisyon belgeler üzerinde çalışırken Ulusal İstihbarat Teşkilatı tarafından 1990-94 dönemine ait kayıtların büyük bir bölümünün yok edildiği ve 1996 yılında bile teşkilatın benzer pratiklere devam ettiği belirlendi.

Komisyon üç temel noktada tavsiyeler önerdi: [1] Çatışma sürecinde mağduriyet yaşamış olanlara maddi ve manevi tazminat verilmesi istendi. Her mağdura ya da ailesine altı yıl boyunca yılda 3.500 dolarlık tazminat ödemesi yapılması talep edildi. [2] Komisyon bir dizi reform önerisinde bulundu. Toplumsal ve kurumsal olarak yıllarca derin bir ayrışma halinde yaşamış olan toplumların birlikte yaşamasını mümkün kılmak için yargı, dinsel kurumlar, iş sektörü, hapishaneler, ordu, sağlık ve eğitim kurumları gibi alanlarda ayrımcılığa son verecek olan reformlar istendi. [3] Komisyondan af talebinde bulunan ama komisyonun cezadan muaf tutmadığı failler için yargılama sürecinin devam ettirilmesi istendi. Bunlara ek olarak, komisyonun elde ettiği belgelerin ve buguların sıkı bir şekilde arşivlenmesi istendi.

Başkan Nelson Mandela Komisyonun yapmış olduğu tespitleri kabul etmekle birlikte önerilerin hepsinin pratiğe geçirilmesi için gerekli talimatları verdi. Dönem itibariyle hem Başkan yardımcısı hem de ANC'nin Başkanı olan Mbeki raporda ANC ile Ulusal Parti'nin aynı kefeye konuş olmasından ileri gelen çekincelerini ortaya koydu.

HUK'un en fazla tartışılan hamlesi olan komisyona af yetkisi verilmesiydi. Verilen bu yetki sonrasında yargılamalar sürecinin nasıl devam edeceği en fazla merak edilen konulardan birisiydi. Af Komitesi'ne yapılan başvuruların birçoğu komisyon tarafından

reddedilmiş olmasına rağmen affedilmeyen başvuruların çoğu herhangi bir yargı sürecine sokulmadı. Yargı sürecine giren davalardan bazılarının seyri şu şekilde gerçekleşti: 1989'da devlet güçleri tarafından öldürülen Reverend Frank Chikane davasında üst düzey polis yetkilileri mahkum edildi. Savunma Bakanı Magnus Malan ve 19 yetkilinin yargılandığı dava beraatla sonuçlandı. Yargılamalar süreci verimli bir şekilde ilerlemiyorken 2005 yılında yargılama politikası gözden geçirildi ve başsavcılığa verilen soruşturma açmama yetkisi genişletildi. 2007'de HUK komitesinin verdiği aflara ek olarak yeni afların tanınmasını sağlayacak adımlar Başkan Mbeki zamanında atıldı ve Motlanthe ve Zuma tarafından bu politika devam ettirildi. Sivil toplum örgütleri buna karşı pozisyon aldı. Diğer yandan 2008 yılında Pretoria Yüksek Mahkemesi faillerin *de fakto* affedilmesi manasına gelen bu hükmü anayasaya ve hukuka aykırı buldu.

Tazminatların mağdurlara iletilmesi hususunda da ciddi gecikmeler yaşandı. 21.000 mağdura ödenen tazminatlar komisyonun raporda önerdiği miktarın altında kaldı. Hükümet tazminatların kalan kısmını ödemek konusunda zorluklar çıkardı. Kamuya açık oturumlarda ifade veren mağdurlar büyük ilgiye mazhar olsalar da özel görüşmelerde ifade veren mağdurların tazminat taleplerine cevap almaları bir yılı buldu.

e. Güney Afrika'daki Hakikat Komisyonunu Diğerlerinden Ayıran Özellikler

- Güney Afrika deneyimi, öncelikli olarak komisyona tanınmış olan geniş yetki alanı üzerinden önceki tüm komisyon deneyimlerinden ayrılır. Komisyona yargı sürecini doğrudan etkileyebilme ve yani failleri cezadan muaf tutabilme yetkisi verilmişti.
- Tanık ifadelerinin kamuya açık bir şekilde alınması, faillerle mağdurları aynı platformda buluşturma çabası hakikat komisyonları bağlamında ilk kez denenen bir yöntemdi. Kamuya açık bir şekilde alınan ifadelerle ırk bazında ayrışmış bir toplumda barış-inşası gerçekleştirmek adına yeni bir birlikte yaşama rejimi kurulmaya çalışıldı.
- HUK'u diğerlerinden ayıran en temel farklılık 'hakikat' tanımını öncekilerden farklı yapmış olmasıydı.[258] Ortaya çıkarılan ilk hakikat türü kişisel olaylar üzerine, ikinci hakikat türü ağır hak ihlallerinin nedenleri üzerineydi. HUK bu tür hakikati 'bilimsel' ya da 'adli' hakikat kategorisi olarak ele alıp klasik hakikat tanımının ötesine geçti. HUK'un ortaya koyduğu yeni hakikat tanımı içerisinde mağdur hikayelerinin anlatılmasına dayanan ve iyileştirici niteliğe sahip olduğuna inanılan *anlatı hakikati* (narrative truth) vardı. Ayrıca *toplumsal* ya da *diyalog*

[258] Audrey R. Chapman and Patrick Ball. 'The Truth of Truth Commissions: Comperative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala', *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 1(Feb., 2001), s. 9-12

hakikati, açık duruşmaları ve medya iletişimi yoluyla toplumla etkileşim halinde ortaya çıkarılan hakikati tanımlamak için kullanıldı.

- Alınan ifadeler belirli bir süre kadar mağdur hikayelerini dinleme odaklı gitmiş olsa da sonrasında yalnızca mağdurlardan ihtiyaç duyulan bilgileri edinmeyi amaçlayan işlevselci bir yaklaşım dolayısıyla, tanıklık yapan mağdurlar yeniden hatırladıkları acı verici olayların iyileştirici olabilecek etkilerini yayamadılar.
- Komisyonun yetki alanının geniş olması sayesinde ortaya çıkarılan ve gündemleştirilen hakikatler hem niceliksel hem de niteliksel olarak yüksek seviyede oldu.
- Diğer komisyonlarla kıyaslandığında Güney Afrika deneyiminde en fazla göze çarpan dinamiklerden birisi de Başkan Mandela'nın komisyon faaliyetlerine kayda değer şekilde destek olmasıdır. Siyasi aktörlerin komisyon faaliyetlerine yeterince detsek vermediği ve ortaya çıkarılan hakikatlerin pratik etkilerinin pek olmadığı ülkelere kıyasla Güney Afrika deneyimi oldukça ayrı bir yerde durmaktadır.

6- Doğu Timor [Asya]

Komisyonun Tam Adı:*Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu* (CAVR)

Uygulandığı Tarih Aralığı: 7 Şubat 2002- 31 Ekim 2005 (45 Ay)

a. Siyasi Arkaplan

Doğu Timor uzun yıllar boyunca Portekiz sömürgeciliği ile idare edildikten sonra 1970'li yıllarda yükselmekte olan bağımsızlık mücadelesiyle 1974 yılında Karanfil Devrimi'ni gerçekleştirdi. Sonrasında Portekiz, Doğu Timor için kendi kaderini tayin hakkı sürecini başlattı. 1975 yılında *Bağımsız Doğu Timor İçin Devrimci Cephe* (FRETLIN) bağımsızlık ilan etme sürecindeyken komşu Endonezya devleti –Doğu Timor'da yaşanan iç çatışmaların kendi güvenliği için tehdit oluşturduğu gerekçesi ile- 7 Aralık 1975'te Doğu Timor'u işgal etti. Her ne kadar Endonezya, Doğu Timor'u işgal ettikten sonra bu bölgeyi yeni bir eyaleti olarak duyurmuş olsa da bu toprak ilhakı Birleşmiş Milletler tarafından hiçbir zaman resmen tanınmadı.

24 yıl boyunca Endonezya işgali altında kalan Doğu Timor'da bağımsızlık yanlısı direniş güçleri işgal sürecinde bastırılmış olsa da 1990'lı yıllarda Endonezya'da yaşanmakta olan rejim değişikliklerine paralel, FRETLIN ve silahlı kanadı FALINTIL faaliyetlerine yeniden

başladı. Doğu Timor'u kendi hakimiyeti altında tutmak uğruna Endonezya güvenlik güçleri 1975-99 yılları arasında yoğun insan hakları ihlallerine girişti. 1998 yılında Endonezya'da askeri dikta rejiminin sona ermesiyle birlikte Portekiz, Endonezya ve Birleşmiş Milletler arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Doğu Timor halkı yapılacak olan bir seçimle ya bağımsızlık yönünde ya da Endonezya ile birleşme yönünde bir karara varacaktı. Sandıktan bağımsızlık çıkması durumunda otorite geçici bir süreliğine Birleşmiş Milletler'e devredilecek ve anlaşmayı imzalayan ülkeler de Doğu Timor halkının yaptığı seçime saygı duyacaklardı.

Varılan anlaşma gereği Endonezya hükümeti seçim sürecine etki etmemek konusunda güvence vermiş olsa da, seçimlerden önce Doğu Timor'lu milisler aracılığı ile bağımsızlık yanlılarına yönelik yoğun şiddet eylemlerine girişti. Buna rağmen 30 Ağustos 1999'da yapılan seçimler sonucunda Doğu Timor halkının yüzde 78'i bağımsızlık yönünde oy kullandı. Sonuçtan memnun olmayan Endonezya hükümeti sonuçlar açıklandıktan hemen sonra yerel milisleri harekete geçirdi ve topyekün savaş stratejisi izleyerek binlerce insanı öldürdü, 200.000 kadar insanı zorunlu göçe tabi tuttu ve büyük şehirlerdeki önemli binaların çoğu ateşe verildi. Bu şiddet dalgası ancak BM Uluslararası Gücü'nün (INTERFET) 20 Kasım 1999'da yaptığı müdahale ile son buldu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Mart 2000 itibari ile Doğu Timor'da *Birleşmiş Milletler Doğu Timor Geçiş İdaresi*'nin (UNTAET) kurduğu temyiz mahkemesi ve bölge mahkemeleri aracılığı ile soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ile 1 Ocak ile 25 Kasım 1999 arasında işlenmiş cinayet, cinsi münasebet ve işkence suçlarının kovuşturulması için bu mahkemelere özel yetki verildi. Yukarıda adı geçen ağır suç türleri, Ağır Suçlar Birimi'nin *(Serious Crimes Unit)* ortaya koyduğu çerçevede özel panellerin kurulmasıyla gerçekleşecekti. Buna ek olarak, nispeten hafif suçlar için *Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu*'nun (CAVR) kurulmasına karar verildi. Bu şekilde bir yandan ağır suçlara karışmış Endonezyalı ve Doğu Timor'lu milisler hem Endonezya'da hem de Doğu Timor'daki ulusal mahkemelerde yargılanacekken diğer taraftan hafif suçlar ile CAVR ilgilenecekti.

1 Ocak-25 Kasım 1999 tarihleri arasında Doğu Timor'da işlenen insan hakları ihlallerine ilişkin kurulan Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu'nun (CAVR) amaçları şunlardı: [1] İlgili dönemde işlenen ihlallere dair hakikatlerin ortaya çıkarılması, [2] Kurbanların iade-i

itibar elde etmelerini sağlamak, [3] Toplumsal uzlaşı yöntemleriyle topluma zarar verici eylemlerde bulunmuş bireylerin topluma entegrasyonunu desteklemek, [4] Gelecekte gerçekleşebilecek ihlalleri önlemek, [5] Ağır suçlar kapsamına giren hak ihlallerinin sorgulanması amacıyla Genel Savcılar Ofisi'ne tavsiyelerde bulunmak.

Komisyona verilen yetki alanının yarattığı en büyük kısıtlama yalnızca 1999 yılı içerisinde gerçekleşen ihlallerin araştırılmasıyla sınırlı kalmasıydı. 23 yıllık Endonezya işgali sırasında gerçekleştiği tahmin edilen 100.000 ölümden 1.400 kadarı incelenmiş oldu. Komisyona verilen yetkiler arasında faillerin isimlerini kamuoyuna açıklamak yoktu. Ayrıca, failler komisyon ile işbirliğine girmediğinden dolayı komisyon tanıklık edenlere af sağlama yetkisini kullanmamayı seçti.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyon esasen ikisi kadın beşi erkek toplamda yedi üyeden oluşmaktaydı. Buna ek olarak, bölgesel düzeyde 29 adet komisyon yetkilisi bulunmaktaydı.

CAVR olarak bilinen bu komisyonların işleyiş çerçevesi, *Toplum Uzlaştırma Prosedürleri* (CRP) olarak bilinen yöntemler esas alınarak yapıldı ve bu doğrultuda hafif suçlara karışmakla itham edilenler *adat* olarak bilinen yerel hukuk içtihatı çerçevesinde duruşmalarda yer aldılar. Bu CRP duruşmaları sonrası suçlu bulunanlar *Toplum Uzlaştırma Anlaşması'na* (CRA) uygun davranışlar ortaya koyacaklarını taahhüt ettiler ve bu şekilde hukuki soruşturmadan muaf kaldılar.

Ağır suçlara bulaşmış olan kişilerin hakkaniyetli bir şekilde yargılanacağına ilişkin genel kanı sayesinde hafif suçlara karışmış kişiler; hakikatlerin ortaya çıkarılması ve cezası daha ağır olabilecek bir yargılama sürecinden kurtulmak adına CAVR komisyonuna katılmaya karar vermişlerdi. Lakin izleyen süreçte, ağır suçlar işlemiş bireylerin ve görevlilerin türlü nedenlerden ötürü hakkaniyetli bir şekilde yargılanamayacağı ortaya çıktı. Bu nedenle, Doğu Timor'da yaşanan insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve insan hakları ihlallerinin faillerini yargılamak konusunda başarılı olamayan Ağır Suçlar Birimi, kapsamlı bir şekilde adaletin tesis edilmesi görevini yerine getiremedi. Ağır Suçlar Birimi'nin faaliyetleri ile kıyaslandığında *Kabul, Hakilat ve Uzlaşı Komisyonu'nun (CAVR)* oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Komisyonun harcamalarının karşılanması adına Mart 2005'te ABD Kalkınma Ajansı, Norveç, Avrupa Komisyonu, İrlanda ve Kanada gibi ülkeler 1 milyon dolarlık fon sağladı. Ek

olarak: Portekiz, Avustralya, Japonya, Finlandiya, Yeni Zelanda, İsveç, Birleşik Krallık, Almanya, Danimarka hükümetlerinin yanısıra Birleşmiş Milletler ve bir dizi sivil toplum örgütü adaletin tesis edilmesi için finansal destekte bulundu.

Komisyon 8 adet ulusal duruşma gerçekleştirdi, 1.048 adet soruşturma maksatlı görüşme yapıldı ve 7.760 kurbanın ifadesi alındı. Ayrıca, *Toplumsal Uzlaştırma Prosedürleri* sürecini hafif suçlar işlemiş olan 1371 kişi tamamladı. 90 şüpheli için yargılama yetkisinin kullanılmasına karar verildi, bu 90 kişiden 18'ine suç isnat edildi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun faaliyetleri bir rapor olarak Ekim 2005'te Cumhurbaşkanı Xanana Gusmao'ya, Kasım 2005'te de Başbakana ve parlementoya sunuldu. Kamuoyunun bilgisine sunulması için insan hakları kurumları kapsamlı bir kampanya başlattı. Komisyon raporu, açlık ve hastalık gibi nedenler de dahil olmak üzere, yaşanan 102.800 ölümün Endonezya işgali ile alakalı olduğu tespit edildi. Bununla birlikte, Endonezya Savunma Bakanı ve aynı zamanda silahlı kuvvetler komutasının başında olan General Wiranto gibi yüksek rütbeli askerler BM raporlarında yer aldı, lakin adil bir yargılama sürecine dahil edilemedi.

2008 yılında, sonuç raporu (Chega!) parlemento tarafından anonim bir şekilde kullanılarak bu rapor üzerinden bir kararname çıkarıldı. 2009 yılı itibariyle bu rapora dayanarak resmi bir siyasa oluşturulması henüz gerçekleşmemişti. Buna ek olarak, raporun yaygınlaştırılması için hükümet tarafından bir sekreterya oluşturuldu. Bu doğrultuda halka eğitim verilmeye başlanırken diğer yandan da reformların yapılması için destek toplanmaya çalışıldı.

Doğrudan sonuç raporu üzerinden olmasa da paralel bir hakikat komisyonu faaliyeti ile yaşananlara ilişkin tespitlerde bulunuldu: Endonezya ve Timor-Leste hükümetlerinin 2004 yılında kurdukları Hakikat ve Dostluk Komisyonu (CTF) insanlığa karşı işlenmiş suçların faillerinin belirtilmesi bakımından önemli bir yer tuttu. Herhangi bir yargı gücüne yaslanmamış olsa da, 2008 yılında bu komisyonun yayınladığı rapor 1999 yılında insanlığa karşı işlenen suçların esas sorumlusunun Endonezya ordusu ve polisi ile sivil hükümet ve milis grupları olduğunu kabul etti.

2005 yılında Ağır Suçlar Birimi'nin tasfiye edilmesi ise Endonezya hükümetinin siyasi gücü karşısında Timor-Leste hükümetinin çaresiz kalması dolayısıyla tesis edilemeyen adaletin yerini bulmasını çok daha imkansız hale getirdi.

Endonezya Devlet Başkanı Yudhoyono komisyon raporunun yapmış olduğu tespitleri kabul edip bu süreçte ülkesinin sorumluluğunda olan ihlallerden ötürü pişmanlık duyduğunu belirtti. Buna rağmen mağdurlardan özür dilenmedi ve faillerin adli yargılama sürecine sokulmaları konusunda pratik bir adım atılmadı. Bunun temelinde ise Endonezya'nın uluslararası alanda sahip olduğu itibarı korumak yatmaktaydı. Endonezya, Timor-Leste, ABD, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde bulunan sivil toplum kuruluşları ihlallerden sorumlu olan kişilerin yargılanması için somut adımlar atılması ve mağdurlara tazminat ödenmesi için çağrılar yapmış olsalar da bu çağrılar pratik bir etki yaratamadı.

e. Doğu Timor Hakikat Komisyonunu Diğerlerinden Ayıran Özellikler

- Doğu Timor vakasından çıkarılması gereken en önemli derslerden birisi, çatışma sonrasında geçiş dönemi adaletinin tesis edilmesi için bütünsel bir planlamaya ihtiyaç duyulduğu gerçeğidir. Ağır Suçlar Birimi'nin çeşitli yargı aygıtlarının iyi zaman planlaması ve koordinasyon yapamaması dolayısıyla ağır suçlara karışmış olan birçok kişi hiçbir ceza çekmeden topluma karıştı. Ağır suçlara karışmış olmalarına rağmen Hakikat Komisyonları'na başvuran ve Ağır Suçlar Birimi'ne yönlendirilmesine rağmen birimin kapatılması yüzünden yargılanamayan birçok fail oldu.
- Endonezya'da yaşanmakta olan kırılgan demokratikleşme süreci yüzünden Birleşmiş Milletler kendi siyasi iradesini Doğu Timor'da adaletin tesis edilmesi için tam manasıyla kullanmadı. General Wiranto gibi yüksek rütbeli sorumluların yargılanması noktasına gelindiğinde aynı siyasi irade eksikliğinden dolayı bu yargılamalar gerçekleştirilemedi.
- Doğu Timor yargılama sistemindeki yerel kapasite eksikliği en başından bilinmekteydi. Buna rağmen, en başından uluslararası kapsamlı bir suç mahkemesinin kurulması yönünde inisiyatif kullanmayan Birleşmiş Milletler, ulusal mahkemeler aracılığı ile suçluların yargılanabileceğine insansa da, Endonezya mahkemelerinin bağımsız ve korkusuz bir şekilde adelet peşinde koşabileceğini ummak en başından itibaren fazla naif bir yaklaşımdı. Nitekim, Endonezya'da bulunan faillerin yargılanması noktasında Endonezya yargı sistemi Doğu Timor'da kurulan Ağır Suçlar Birimi ile kayda değer bir işbirliğine hiç girmedi.

- İşlenen ağır suçların failleri layık oldukları şekilde yargılanmadıkları için hakikatlerin ortaya çıkarılması ve toplumsal uzlaşının güçlendirilmesi faaliyetlerinin etki alanı daraldı. Genel kanıda oluşan esas faillerin yargılama sürecine dahil olmadan ve herhangi bir ceza almadan kurtuldukları inancı, Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu (CAVR), çok önemli işlere imza atmış olsa da, hak ettiği toplumsal ve siyasal karşılığı bulmakta zorlandı.

7- Sierra Leone [Afrika]

Komisyonun Adı: Sierre Leone Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu (SLRTC)

Faaliyet Süresi: Kasım 2002- Ekim 2004 (2 Yıl)

a. Siyasi Arkaplan

Sierra Leone'da 1991-2002 yılları arasında sivil savaşın patlak vermesinin altında yatan iki temel nedenden bahsedilebilir. Birincisi, elmas kaynakları bakımından oldukça zengin olan ve milli gelirinin kayda değer bir kısmı yeraltı kaynaklarının çıkarılmasıyla sağlanan bu ülkede siyasi elitlerin ülke kaynaklarını yolsuzluk yaparak kendi inisiyatifleri için kullanmaları. Bu durum, hükümetlerin sahip oldukları gücü sağlıklı bir devlet-toplum ilişkisi kurmak yerine salt iktidarlarını devam ettirmek amacıyla güçlerini kötüye kullanmalarını da beraberinde getirdi. İkinci temel sebep ise Sierra Leone'un Liberya ile komşuluk ilişkisi üzerinden ortaya çıktı. 1991-2002 sürecinde Sierra Leone hükümetine karşı silahlı muhalefet geliştiren *Devrimci Birlik Cephesi (RUF)* isimli örgüt ile siyasi çıkarları örtüşen *Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi* isimli gerilla örgütünün Liberya'da ve Sierra Leone'da iktidarı ele geçirme istekleri çatışmaya yol açan ve çatışmanın ölçeğini genişleten bir işbirliğine imkan verdi.

1991-2002 yılları arasında yaşanan çatışmanın bir tarafı Sierra Leone hükümeti iken diğer tarafı da iktidar elde etmek için hemen her yöntemi mübah gören *Devrimci Birlik Cephesi*'dir. Tam manası ile bir ideolojik çerçeveye yaslanmaktan ziyade -bu örgüt ne ulusalcı ne de sosyalist söylem ve pratiklere sahip değildi- halihazırdaki hükümetin ülke kaynakları üzerindeki tahakkümüne karşı bir mücadele geliştirdi. Bu doğrultuda, çocuk askerlerin kullanılmasından tecavüze kadar geniş bir yelpazede hemen her taktiği deneyen RUF, oldukça Makyavelist bir yol izlemek suretiyle sayısız insan hakları ihlalleri işledi.

Sivil savaş, ağırlıklı olarak ülkenin doğusunda RUF ile hükümet güçleri arasında sürmüş olsa da ülkenin tüm siyasi ve toplumsal işleyişini derinden etkileyen bir şiddet dalgası

geliştirdi. Her ne kadar 1996 yılı itibariyle Ahmad Tejan Kabbah liderliğinde sivil bir hükümet kurulmuş olsa da *Devrimci Silahlı Güçler Konseyi* (AFRC) askeri bir müdahalede bulunarak idareyi ele geçirdi. 1998 yılında yeniden seçilen sivil hükümete askeri müdahale yapılmak üzereyken Birleşmiş Milletler duruma müdahale ederek Sierra Leone'nin yeni bir siyasi istikrarsızlık çemberine girmesine engel oldu.

7 Temmuz 1999'da hükümet ile Devrimci Birlik Cephesi (RUF) arasında imzalanan anlaşma gereği, imza atılmasına müteakip, 90 gün içinde bir hakikat ve uzlaşı komisyonu kurulması kararlaştırıldı. 2000 yılında Sierra Leone Parlamentosu'nun onayı ile komisyonun faaliyetlerine başlamasının legal zemini oluşturuldu. Çatışmalı süreçte işlenen ihlaller temel olarak iki kanaldan yürütülecekti. Hakikat Komisyonu adalet tesis etmek için düşünülen ilk mekanizma iken insanlığa karşı işlenmiş suçlar ile savaş suçları *Özel Mahkemeler* aracılığı ile yargılanacaktı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Taraflar arasında yapılan anlaşma gereğince *Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu* aşağıda sayılan amaçlar doğrultusunda kuruldu: [1] 1991 yılından itibaren gerçekleşen insan hakları ihlalleri hakkında bir rapor hazırlamak, [2] Hem kurbanların hem de faillerin biraraya getireleceği bir forum oluşturmak, [3] Hem uzlaşmanın sağlanması hem de gelecekte gerçekleşebilecek ihlallerin engellenmesi için tavsiyeler sunmak.

SLTRC, 1991-2001 yılları arasında vuku bulmuş olan insan hakları ihlallerini soruşturmak amacıyla görevlendirildi. İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar ve savaş suçları kapsamı dışında kalan tüm insan hakları ihlalleri Hakikat Komisyonu'nun alanına girmekteydi. Sivil savaş sürecinde çatışmaların çoğu Sierra Leone'un doğu bölgesinde gerçekleşmişti. O yüzden tanıklıkların çoğu da bu bölge üzerinden ortaya çıkacak olsa da, ihlallerin bu bölge ile kısıtlı olmaması dolayısıyla ülke genelinde bir soruşturma yapıldı.

Komisyonun yetki alanına ilişkin en önemli noktalardan birisi, komisyonun yaptığı önerilerin hukuksal olarak bağlayıcılığının olduğu hususudur. Diğer bir deyişle, ortaya konan önerilerin hükümet tarafından yerine getirilmemesi demek tarafların imzalamış oldukları anlaşmalara aykırı davrandıklarını göstermektedir.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

SLTRC'nin kuruluş sürecinde ortaya çıkan sıkıntıların temelinde etkin bir şekilde işleyecek bir yapının kurulması sorunu vardı. UNDP'nin 2002 yılında hazırladığı rapora göre, komisyonda görevlendirilmek üzere alınan personelin üçte biri gereksiz ve kalifiye olmayan kişilerdi. Bu minvalde, çalışanların alımının siyasi ölçütler kıstasında yapıldığına ilişkin kuvvetli göstergeler vardı. Sonrasında çeşitli BM milletler birimlerinden yardım isteyen komisyon faaliyetlerine yeni personeller alarak devam etti. Hakikat komisyonu için aktarılan fonlara paralel bir şekilde personel sayısı da artırıldı.

Komisyon bünyesinde idareci konumunda olan 7 komisyoner bulunmaktaydı. Bu komisyonerlerden 4 tanesi erkek 3 tanesi de kadınlardan oluşmaktaydı. Bu grup içerisindekilerden toplamda 4 kişi Sierre Leone uyrukluyken geri kalan üyeler ise uluslararası uzmanlardan oluşmaktaydı. Komisyonun başkanlığını ise Dr. Joseph Humper yürüttü.

Diğer komisyonların işleyişinin aksine, SLTRC, komisyon faaliyetlerini aşama aşama gerçekleştirme yoluna gitti. İlk dört ay boyunca tanıklıklar alındı, sonraki dört ay boyunca kamuya açık duruşmalar gerçekleştirildi ve son dört aylık süre de nihai raporun yazılması için kullanıldı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun elde ettiği bulguları beş madde halinde özetlemek mümkündür: [1] Komisyon yapmış olduğu soruşturmalar sonucunda Sierre Leone'da gerçekleşen savaşın nedenini yolsuzluk ve yetkililerin aşırı kontrol peşinde olmaları olarak tespit etti. Buna ek olarak sömürgecilik döneminin negatif etkileri de konu edildi. [2] Kurbanların çoğu yetişkin erkeklerden oluşsa da kadın ve çocukların da sivil savaş sürecinde ciddi kayıplar yaşadığı belirtildi. [3] Zorla göç ettirme, kaçırma, keyfi gözaltılar ve cinayetler ile yağmalama eylemlerinin sivil savaş döneminde en fazla vuku bulmuş ihlaller olduğu tespit edildi. [4] Sivillere karşı yapılan insan hakları ihlallerinden sorumlu olan siyasi yapılar şunlardı: Devrimci Birlik Cephesi (RUF), Devrimci Silahlı Güçler Konseyi (AFRC), Sierra Leone Ordusu (SLA), Sivil Savunma Gücü (CDF). RUF'un lideri olan Foday Sankoh'ın ve Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi'nin (NPFL) lideri Charles Taylor'ın çatışma sürecinde öncül rol oynadıkları belirtildi. İşlenen insan hakları ihlal sayısı bakımından RUF en üstte yer alırken sırayla AFRC, SLA ve CDF gelmektedir. [5] Süreç içinde gelen hükümetlerin muhaliflere karşı ölüm cezasını kötüye

kullandığına ve hukuk-dışı yöntemleri uyguladığına hükmedildi.

Komisyonun yapmış olduğu en önemli önerilerden birisi yolsuzlukla mücadele konusunda oldu. Bununla ilişkili olarak, katılımcı bir süreç içerisinde hazırlanacak bir anayasa çerçevesinde bağımsız yargı mekanizmalarının kurulması, parlementonun gücünün artırılması, güvenlik güçlerinin kendi inisiyatifleri doğrultusunda hareket etmesini engellemek adına daha sıkı bir şekilde kontrol edilmeleri, merkezi yönetimin hem idarenin hem de ekonomik yürütmeyi kısmen yerellere devretmesi, kadınların ve gençlerin siyasete daha etkin bir biçimde katılmaları adına gerekli yapıların oluşturulması ve hükümetin temel kamu hizmetlerini sağlamak noktasında kararlı adımlar atması gibi önerilerde bulunuldu.

Tüm bunlara ek olarak, komisyonun yapmış olduğu diğer bir öneri ise kapsamlı bir tazminat projesinin hayata geçirilmesi hakkında oldu. Bu projenin hayata geçmesi için gerekli kurumsal mevzuatın halihazırda Lome Anlaşması'nda belirlendiği üzere icrası talep edildi. 2008 yılı itibariyle Sierra Leone hükümeti ile Birleşmiş Milletlerin işbirliğinde bir yıllık bir proje çerçevesinde tazminatlar meselesi üzerine çalışmak için bir proje başlatıldı. BM Barış-İnşası Fonu'ndan aktarılan $3 milyon sayesinde yapılan çalışmalar doğrultusunda 29.733 başvuru toplandı. 2010 yılı itibariyle de sivil savaş sürecinde yaralanmış olan, herhangi bir uzvunu yitirmiş olan ve cinsel şiddete maruz kalmış olan kişilere aylık 100 dolar miktarında geçici bir ödeme yapıldı. Buna ek olarak, eğitim ve sağlık alanında da hizmetlerin yoluna koyulmasına kısmen de olsa başlandı.

e. Sierra Leone Hakikat Komisyonunu Diğerlerinden Ayıran Özellikler

- Hakikat komisyonunun kurulması ve faailyetlerine başlaması için yerel STK'lar tarafından taraflara baskı yapılmış olsa da komisyona yönelik halk desteği oldukça sınırlı kaldı. Bu yüzden, Sierra Leone örneğinden çıkarılabilecek en önemli ders, her ne kadar sivil toplum kuruluşlarının tam desteği alınmış olsa da toplumun geniş kesimlerinin komisyonun neden gerekli olduğuna inanmaları ve sürecin takipçisi ve katılımcısı olmalarının büyük önem taşıdığıdır.

- Kitlesel destekten yoksun bir biçimde gerçekleşen bir hakikatleri ortaya çıkarma sürecine tanıklık eden Sierra Leone örneğinde hem mağdurların hem de faillerin izlediği temel strateji 'affet ve unut' yaklaşımı oldu.

- Güney Afrika örneğinde olduğu gibi Sierra Leone'da da çatışmalı süreci hafızalaştırma çabaları oldu. Kamuya açık bir şekilde hakikatlerin anlatılması ve şiddetle örülmüş hafızaların yeniden gözden geçirilmesi hakikatlerin ortaya konmasının iyileştirici etkileri olduğuna inanmaktan ileri gelmekteydi. Lakin komisyon faaliyetlerine desteğin yeterli olmadığı koşullarda, kamuya açık duruşmalar aracılığıyla birlikte yaşama dair yeni bir etik oluşturmanın oldukça zor olduğu görüldü.

''Örneğin Batı Afrika ülkesi Sierra Lieone'un bu konudaki tecrübeleri çok önemli bence. Orada 10, 11 tane yüksek seviyede değişik örgüt yöneticisini yargılayabilmek için uluslararası bir mahkeme kuruldu ve bu mahkeme çok maliyetli olmuştur ve adaletin sağlandığı konusunda da halkta gerçek anlamda bir başarı olarak görülmemektedir. Yani bazen belli noktalarda bu süreçlerde saplantı olabiliyor ve o birkaç kişinin yargılanması, cezalandırılması, ama asıl hedef o adaletin toplumun her kesimi tarafından hissedilebiliyor olması, onu sağlamak bence toplumsal barışta çok önemli.'' [259] ''

9- Peru [Güney Amerika]

Komisyonun Adı: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (CVR)

Faaliyet Süresi: 13 Temmuz 2001 – 28 Ağustos 2003 (yaklaşık 2 sene). 25 Haziran 2003'te komisyonun süresi 31 Ağustos 2003'e kadar uzatıldı.

a. Siyasi Arkaplan

Neredeyse yüzyılı aşkın bir zaman zarfında istikrarlı bir siyasi rejime kavuşamayan Peru, zaman zaman reformist demokratik denemelere sahne olsa da 1970'lere kadar otoriter askeri rejimlerle yönetildi. 1980'de Maoist Aydınlık Yol hareketi Peru'da süregiden derin sosyal ve ekonomik eşitsizliklere tepki göstererek askeri diktatörlüğü ortadan kaldırmayı ve devrim yoluyla idareyi ele geçirmeyi amaçlayan bir siyasi hareket başlattı. *Aydınlık Yol* kurtarılmış bölgeler yaratarak halk savaşı stratejisi ile devrimi gerçekleştirme amacındayken diğer bir yandan *Túpac Amaru Devrimci Hareketi*, Küba devrimini örnek alarak doğrudan gerilla savaşı yoluyla 1982 yılında orduyu hedef alan eylemlerine başladı. Bu iki örgüt zaman

[259] Prof. Dr Alparslan Özerdem, 04-07-2013, TBMM Komisyon Tutanağı

zaman birbirleriyle çatışmış olsalar da esasen güvenlik güçlerine yönelik politik şiddet eylemleri gerçeleştirdiler.

1981 yılında Aydınlık Yol'un en etkin olduğu Ayacucho bölgesinde sıkıyönetim ilan eden devlet güçleri birçok anayasal hakkı askıya almanın ve hak ihlalleri işlemenin yanısıra devrimcilere karşı silahlanan yerel topluluklara destek de verdi. 1980'li yılların ortasında sivillerle devrimcilerin karşı karşıya geldiği birçok katliam yaşandı. 1990 yılında iktidara gelen Alberto Fujimori, Aydınlık Yol'un silahlı gücünü tasfiye etme amacıyla 'anti-terör' kampanyası altında geniş çaplı bir kontrgerilla stratejisini yürürlüğe koydu. Nisan 1992'de ise Fujimori parlementoyu feshetti ve anayasayı dahi yürürlükten kaldırdı. Eylül 1992'de lideri Abimael Guzmán ve diğer önemli üyelerinin yakalanmasıyla Aydınlık Yol'un gücü büyük ölçüde azaldı ve 1999 yılında örgütün yeni liderinin de yakalanması sonrasında örgüt ayrışmalar yaşadı ve siyasi etkinliğini büyük ölçüde yitirmeye başladı.

Savaş yoğunlukla Ayacucho bölgesinde olmak üzere 70.000 kişinin ölümüyle ve ortadan kaybettirilmesiyle sonuçlandı. 2000'de Başkan Alberto Fujimori'nin görevden alınmasıyla hükümet de hala süregitmekte olan çatışmaları tırmandırmaktan vazgeçti. Aralık 2000'de Valentin Paniagua geçici hükümeti sivil toplum kuruluşlarının da baskısıyla bir hakikat komisyonu kurulmasına karar verdi. Komisyon, Başkan Alejandro Toledo'nun göreve başlamasından sonra faaliyete geçti.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Diğer birçok hakikat komisyonu gibi CVR de resmi bir hakikat komisyonu olarak kuruldu. Paniagua döneminde bakanlar kurulunun aldığı karar gereği, hakikat komisyonunu oluşturmak üzere başkan tarafından atanan bir çalışma grubu oluşturuldu. Bunu izleyen süreçte, 4 Haziran 2001 tarihinde bir kararname ile komisyon kuruldu. 4 Eylül'de ise yeni Başkan Toledo döneminde yayınlanan yeni bir kararnameyle komisyonun ismi değiştirildi ve yetkileri daha da genişletildi.

CVR'nin hedefi Mayıs 1980 ve Kasım 2000 arasında devlet, Aydınlık Yol ve Túpac Amaru'nun neden olduğu cinayet, işkence, kayıplar, yerinden edilme, terör eylemleri ve diğer ihlallere ilişkin hakikatlere ulaşmaktı. CVR ayrıca ihlallerin tarihsel ve yapısal arkaplanını da inceledi. Mağduriyetlerin tazmin edilmesine ve yapısal reformlara ilişkin öneriler yapmak da CVR'nin misyonu içindeydi.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyon 10'u erkek 2'si kadın olmak üzere toplamda 12 Perulu üyeden oluşmaktaydı. Komisyon başkanlığını ise saygın bir akademisyen olan Salomon Lerner yürüttü. Buna ek olarak, komisyon üyelerinin atanması Bakanlar Kurulu tarafından yapılan önerilerini de dikkate alan Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirildi. Komisyon faaliyetlerini gerçekleştirmek adına 5 bölgesel ofis kuruldu.

Komisyon iki temel yapı üzerinden faaliyetlerini yürüttü. Bu yapılardan birincisi *Sonuç Raporu Merkezi* (NIF) diğeri ise *Kamusal Aktörler Grubu* (GAP) isimleriyle kuruldu. NIF, CVR'nin teknik ve idari meclisi olarak belirlendi, nihai raporun derlenmesi işini yürüttü. NIF bünyesinde toplamda 3 komisyoner ile 6 idari personel çalıştı. Diğer yandan, GAP ise CVR'nin halkla ilişkiler faaliyetlerini yerine getirdi. GAP faaliyetleri kapsamında bir dizi faaliyet gerçekleştirildi: nihai raporun kamuoyuna etkin bir şekilde anlatılması, raporun yaptığı tavsiyelerin yerine getirilmesini sağlamak adına ilgili toplumsal aktörler ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yürütülmesi, siyasi aktörler ve devlet kurumlarıyla görüşmeler gerçekleştirilmesi ve uluslararası kurumlarla ilişkilerin yürütülmesi gibi görevler yerine getirildi.

Yaşanmış olan hak ihlallerinin arkaplanlarının anlaşılması için devlet kurumları ve askeri yetkililerle de görüşüldü. Devlet yetkilileri zaman zaman işbirliği yapmaktan kaçındı. Lakin komisyonun hakikatleri ortaya çıkarmak için temel olarak kullandığı yöntem tanıklarla yapılan görüşmelerdi. Tanıklıkların alınması için hem mobil hem de sabit bölgesel ofisler oluşturuldu. Bu ofisler tanıklıklar toplanması, kayıtlara ulaşılması, rapor hazırlanması, vakaların araştırılması, çalışmaların anlatılması ve eğitimler verilmesi gibi faaliyetler yürüttü. Sonuçta toplam 15.220 kişinin ifadesine başvuruldu. Bu tanıklıklar alınırken kamuya açık oturumlarda komisyonerler çoğunlukla soru sormadılar, detaylı görüşmeler ise idari personel tarafından ayrıca yapılmaktaydı. Farklı temalarda açık oturumlar yapılmasının amacı mağduriyetlerin sağaltılması ve hakikatlerin kamu nezdinde de açığa çıkarılmasıydı, nitekim ele alınan temalardan bazıları zorunlu göç süreci, kadınlara ve gençlere yönelik ihlallerdi.

İncelemeler kapsamında belirlenen bazı toplu mezarlar da açıldı. Bununla birlikte, çatışma sürecinde yaşanan kayıpların tam listesi de oluşturuldu. Faaliyetlerinin kapsamını oldukça geniş tutan komisyon, tazminatlar konusuna ilişkin önerileri yapmak adına 1.161 kişinin katıldığı 9 atölye çalışması da gerçekleştirildi. Gerçekleştirilen diğer etkinlikler

arasında yurttaşlık eğitimi uygulamalarının yapılması, öğretim üyelerinin eğitilmesi, ve yeni bir eğitsel müfredatın oluşturulması da vardı. Tüm bu faaliyetler yelpazesi gerçekleştirilirken komisyon birçok STK ve devlet kurumuyla kurumsal ortaklıklar kurdu ve birçok kuruluş elindeki verileri komisyonla paylaşarak önemli katkılarda bulundu.

Ayrıca, ihtiyaç duyulan toplam $11.740.000'lık kaynağın $4.430.000'lık kısmı çeşitli hükümet ve uluslararası fonlardan sağlandı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun yapmış olduğu incelemeler, aldığı tanıklıklar ve yaptığı analizler ışığında 28 Ağustos 2003'te 10 ciltlik ve 8.000 sayfalık bir rapor yayınlandı. Rapor başkan ve hükümet üyelerine sunuldu.

Komisyonun elde ettiği bulgular şunlardı: [1] Yüzbinlerce kaybın yanında, tahminen 61.007 ila 77.552 kişinin öldürüldüğü ortaya konuldu, [2] Ölümlerin %54'ünden Aydınlık Yol, %44,5'undan devlet ve %1,5'undan Túpac Amaru sorumlu bulundu, [3] Yasama, yargı, sivil toplum, medya ve eğitim sistemi de ihlallerin gerçekleşmesinden kurumsal olarak sorumlu bulundu.

Nihahi raporun yapmış olduğu tavsiyeler arasında mağdurlara yönelik bir tazminat programının başlatılması önemli yer tuttu. Nitekim, çatışma sürecinde mağdur olan kişiler ağırlıklı olarak toplumun en yoksul olan kesimlerinden gelmekteydi. Nihai rapor kapsamında ulusal uzlaşı çağrısı yapılarak, Peru'da yaşayan halkların farklı etnik unsurlara ve dillere sahip olduğunun altı çizildi. Rejimin kendisini toplumun bu gerçeklerine göre yeniden düzenlemesi gerektiği belirtildi. Tavsiyeler arasında yer alan bir diğer konu da hak ihlalleri gerçekleştiren faillere ilişkin af sorunuydu. Tespit edilen hak ihlallerinin yargı sürecine götürülmesi yönünde öneriler yapıldı ve kurumsal reformların gerçekleştirilmesi gerektiği belirtildi.

Komisyon bulgularının gündemleştirilmesi amacıyla, tüm hakikat arayışı süreci ve geçmiş ihlaller adım adım fotoğraflanarak 1.700 fotoğraflık bir fotoğraf projesi yapıldı. *Yuyanapaq: Para recordar* isimli sergi farklı şehirlerde gösterildi ve bu çalışma kitap olarak da yayınandı. Bununla birlikte, kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilen oturumlar televizyondan yayınlandı ve diğer basın-yayın araçları etkin bir şekilde kullanılarak ortaya çıkarılan hakikatlerin çok sayıda kişiye ulaşması sağlandı.

Komisyonun ortaya çıkarmış olduğu hakikatlere ilişkin devletin yüksek mercilerinden olumlu tepkiler geldi. Kasım 2003'te Başkan Toledo, devlet adına çatışmalı süreçte tüm acı çekenlerden özür diledi. Lakin CVR'nin yapısal reform önerilerinin çoğu hayata geçirilmedi. Buna rağmen raporda ortaya konan reformlar çerçevesi sonraki süreçler için yol gösterici bir belge olma niteliğini kazandı.

Tanınan yetki alanı doğrultusunda, komisyon hiçbir zaman mahkemelerin görevini üstlenmedi. Zaten sivil toplum da yargılamalarının önünün açık kalması için komisyonun "adalet sağlama" işlevininin olmaması gerektiği belirtilmişti. Yargılama süreci diğer bir yandan devam etti. Ekim 2006'da, mahkeme Aydınlık Yol'un liderini ve yardımcısını ömür boyu hapis cezasına ve diğer on kişiyi ise farklı sürelerde hapis cezasına çarptırdı. Ayrıca, infazlardan ve kayıplardan sorumlu bazı askeri yetkililer hakkında tutuklama kararı çıkarıldı. Halihazırda bu davaların görülmesi süreci devam etmektedir. Ocak 2003'te ise Anayasa Mahkemesi 1992'de (Fujimori döneminde) yürürlüğe giren terörle mücadele yasasının bazı maddelerini anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu çerçevede, sivillerin askeri mahkemelerde vatana ihanet suçu üzerinden yargılanması ve müebbet hapis cezasına çarptırılmaları durdurulmuş oldu. Diğer bir yandan, 2004 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından alınan karar doğrultusunda kayıpların akıbeti hakkındaki hakikatlere ulaşma hakkı onandı.

Tazminatlar konusunda da önemli adımlar atıldı. İlk olarak, 2004 yılında temsiliyeti yüksek olan bir komisyon CVR'nin barış, kolektif tazminatlar ve toplumsal uzlaşma gibi başlıklarda yapmış olduğu tavsiyelerin takipçisi olma sıfatıyla kuruldu. Temmuz 2005'te kongre tarafından tazminat yasası çıkartılarak uygulamaya dönük ilk pratik adım atılmış oldu. Ekim 2006'da ise –her ne kadar tazminatlar süreci kesintiye uğramış olsa da- ödemelerin gerçekleşmesi için bir konsey kuruldu. Nihayetinde, 2008 yılı itibariyle komisyonun ortaya koyduğu çerçeveyi dikkate alan bir tazminat mekanizması işler hale getirildi.

e. Peru'da Hakikatleri Ortaya Çıkarma Sürecini Diğerlerinden Ayıran Özellikler

Peru'da yaşanmış olan hakikatlerin ortaya çıkarılması süreci Latin Amerika örnekleri arasında kamuya açık oturumların gerçekleştirildiği yegane ülke oldu. Bununla birlikte, CVR deneyimi diğer komisyon deneyimleri ile kıyaslandığında, iyi bir işleyişe sahip olması ve hedeflerine kısmen de olsa ulaşmış olması nedeniyle başarılı örnekler arasında sayılmaktadır.

10- Fas [Orta Doğu]

Komisyonun Adı: Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonu

Faaliyet Süresi: Aralık 2004 – Kasım 2005 (12 ay)

a. Siyasi Arkaplan

On yıllarca Fransız sömürge idaresi altında yönetilen Fas 1956'da bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkede anayasal monarşiye dayalı bir siyasi rejim kuruldu. V. Muhammed reform politikalarını desteklemesine rağmen iktidarı muhalif güçlere kaybetmekten korktuğu için her türlü muhalefeti bastıran bir politika izledi. 1961'de II. Hassan Kral olunca bir yandan Muhammed'in baskıcı uygulamalarına devam etti diğer yandan da yeni bir anayasa yazılarak kontrollü demokratik adımlar atılmaya başlandı. 1963 yılında Fas'ta ilk kez genel seçimler yapıldı ve muhalefet partisi mecliste küçük bir grup oluşturdu. 1965 yılında rejime yönelik muhalefetin gerçekleştirdiği eylemleri bastırmak adına Kral olağanüstü hal ilan etti ve bu durum 1970 yılına kadar sürdü. Parlamento faaliyetlerinin de askıya alındığı, "kurşun yılları" dile bilinen izleyen dönemde; gizli göz altıları, keyfi tutuklamalar, siyasi muhaliflerin kaybedilmesi yaygın uygulamalar haline geldi.

Eski İspanya sömürgesi olan Batı Sahara'nın kendi kaderini tayin hakkına karşı çıkan Fas 1975 yılından itibaren Polisario hareketi ile silahlı çatışmaya girdi. Yıllarca süren çatışmalar bölgenin statüsüne dair siyasi bir sonuç üretmezken Fas'ta sürmekte olan baskı rejimi için milliyetçi bir dalgalanma yaratarak halk desteği sağladı ve muhalefeti zayıflattı.

1990'lı yıllarda Fas ağırdan işleyen kontrollü bir demokratikleşme sürecine girdi. II. Hassan 1990'da *İnsan Hakları Ulusal Danışma Konseyi*'ni kurdu ve halkın gerçekleştiridiği protestolar karşısında taviz vererek siyasi tutukluları serbest bırakmaya başladı. 1997 yılında iki meclisli parlemento sistemine geçildi ve 1998 yılında ise Fas tarihinde ilk kez muhalif bir hükümet iktidar oldu. 1999 yılında Hassan'ın ölümünün ardından oğlu VI. Muhammed başa geçti. Halkın artan tepkilerinin farkında olan VI. Muhammed geçmiş ihlaller için *Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komisyonu* ismiyle bir tazminat programı oluşturdu. Buna rağmen toplumsal muhalefet tatmin olmadı, yani birçok mağdur ve mağdur yakını geçmişteki suçlarla ilgili hakikatlerin yeterince açıklığa kavuşmadığını düşünüyordu. Bunun üzerine VI. Muhammed 7 Ocak 2004'te *Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonu*'nu kurdu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun ilk kurulum süreci kraliyet kararnamesi ile gerçekleşti. Komisyonun görev tanımı ise şu şekildeydi: Fas'ın bağımsızlığına kavuştuğu 1956'dan 1999'a kadar meydana gelmiş olan kaybedilme ve keyfi göz altıları araştırmak; 1999'da kurulmuş olan *Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komisyonu*'nun elinde bulunan yerine getirilmemiş tazminat ödemelerinin gerçekleşmesini sağlamak, sadece maddi değil, sosyal ve sağlık hakları ve psikolojik desteği de kapsayan tazminat programları önermek ve devletin ve diğer suçluların sorumluluklarını ortaya çıkarmak.[260]

Hala monarşik bir rejim tarafından yönetilmekte olan Fas'ta, komisyon krala doğrudan rapor veren bir yapı olarak kuruldu. Yetki alanı ise diğer komisyonlarla kıyaslandığında dar olarak nitelendirilebilir. Çok az komisyon pratiğinde görülen yargı sürecine doğrudan müdahele etme yetkisi Fas'taki hakikat komisyonuna da tanınmadı. Buna ek olarak, komisyonun failleri veya mağdurları ifade vermeye zorunlu kılma ve işlenen hak ihlalleri hakkında kişisel sorumlulukları beyan etme gibi bir yetkisi de bulunmamaktaydı. İşlenen ihlaller hakkında araştırma yapma ve bilgi toplama gibi işlevleri yerine getirmesi adına komisyona resmi arşivlere başvurma ve bilgi edinmek için talepte bulunma gibi yetkiler verildi. Faillerin isimlerini komuoyuna açıklama yetkisi olmamasına rağmen krala bu konuda bildirim yapma yetkisi komisyona verilmişti.

Komisyon kapsam ve yetki bakımından öncesinde kurulan *Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komisyonu*'nun oldukça ötesindeydi. Komisyon, Fas'ın bağımsızlık kazandığı tarihten 1999 yılına kadar geçen sürede uygulanan tüm baskı politikalarının daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde dökümünü ortaya koydu ve devlet ve toplum ilişkileri bakımından Fas'ın tarih yazımına önemli bir katkıda bulundu.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faliyetleri

Komisyon üyeleri Kral VI. Muhammed tarafından belirlendi. Kralın atadığı 17 kişilik komisyonda 1 kadın yetkili bulunmaktaydı. Eski bir siyasi tutuklu ve aktivist olan Driss Benzikri komisyonun başkanı olarak belirlendi. Komisyon üyelerinden beşi eski tutuklu, ikisi de öncesinde sürgüne gönderilmiş kişilerdi. Komisyon üyelerinin arasında eski tutukluların ve

[260] Human Rights Watch, *Morocco's Truth Commission*, 27 Kasım 2005, http://www.hrw.org/reports/2005/11/27/moroccos-truth-commission

insan hakları hareketinden saygın kişilerin bulunması komisyonun güvenilirliğini artırmaktaydı.

Komisyon bünyesinde; tazminat, soruşturma ve araştırma grubu olmak üzere üç alt komite bulunmaktaydı. Faaliyetlerin yürütülmesi için 100 kişilik bir kadroyla çalışıldı. Ayrıca Rabat merkezde acil tıbbi destek için psikiyatrist, hasta bakıcı ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan bir kadrosu da komisyon bünyesinde yer aldı. Tazminatlar alt komisyonu, ödenmesi gereken tazminatı belirleyip doğrudan başbakana gönderdi ve bu tazminat ödemeleri devlet bütçesinden karşılandı.

İki yıl boyunca Komisyon binlerce mağduru dinledi, ülkenin çeşitli yerlerinde saha araştırmaları yürüttü. Bazıları televizyonda da gösterilen, mağdurların yaşadıkları zulmü anlattıkları 7 halka açık oturum düzenledi.[261] Ayrıca acil yardıma ihtiyacı olan mağdurlara tıbbi destek de sağlandı. Kuruluşunun üçüncü ayında komisyona yaklaşık 20.000 başvuru gelmişti. Görev süresinin sonunda komisyon 40.000'e yakın başvuru almıştı. Bu başvurular arasında 10.000 kişi sırf Rabat'taki merkeze başvurdu.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Rapor Aralık 2005'te Krala sunuldu ve izleyen süreçte rapor halka da açıklandı. 742 kişinin yaşadığı çeşitli ihlaller rapor sayesinde günışığına çıkarıldı. Rapor aynı zamanda ilgili zaman zarfında uygulanan politik şiddet pratiklerinde devletin rolünün hangi ölçüde olduğunu da ortaya koydu. Lakin suçluların adı açıklanmadı, hatta komisyona katılanlar suçluları afişe etmeyeceklerine dair imza vermek zorunda bırakıldılar.

Komisyon tarafından yapılan tavsiyeler ise şu şekildeydi: [1] Yürütme organının gücünün azaltılması, yasamanın güçlendirilmesi ve yargı bağımsızlığının artırılması, [2] Güvenlik sektöründe reformlar yapılması, ceza hukukunda değişikliklere gidilmesi ve cinsel şiddete karşı yasaların yürürlüğe konması, [3] Uluslararası Ceza Mahkemesi şartnamesinin imzalanıp onaylanması ve idam cezasının kaldırılması, [4] Yetkili mercilerin soruşturmaları devam ettirmesi, [5] İncelenen 16.000 tazminat başvurusundan 9779 mağdura maddi tazminat ödenmesi, sağlık giderlerinin karşılanması ve psikolojik destek verilmesi; bazı toplulukların toplu tazminat almaları.

[261] Age, s. 2

Kral Komisyonun tavsiyelerini halkın önünde kabul etti ve İnsan Hakları Danışma Komisyonu'nu tavsiyelerin uygulanmasını izlemekle görevlendirdi. Ayrıca tavsiyelerin yeniden düzenlenmiş bir anayasaya dahil edileceğini de açıkladı. Lakin 2011 itibariyle bakıldığında, Uluslararası Ceza Mahkemesi şartnamesi halen onaylanmamış durumda ve idam cezası da henüz kaldırılmış değil. Komisyonun ortaya koyduğu hakikatler ışığında hiçbir yargılama gerçekleşmedi. Bazı suçlular hala devlet görevlerini nihai rapor sonrasında da sürdürdüler.

Ağustos 2007'de *İnsan Hakları Danışma Konseyi,* II. Hasan zamanında yaşanan ihlallerden zarar gören 23.676 mağdurun tazminat aldığını açıkladı. 2007'nin sonunda bireysel tazminatların dağıtımı neredeyse tamamlanmıştı ve 16.000 kişiye toplam $85 milyon tazminat ödendi. Topluluklar için belirlenen tazminat programlarının uygulamasını yürütmek üzere bir mekanizma da kuruldu.

e. Fas'taki Hakikatleri Ortaya Çıkarma Sürecini Diğerlerinden Ayıran Özellikler

- Fas'ta yaşanan hakikatleri ortaya çıkarma süreci Ortadoğu coğrafyasındaki ilk ve tek deneyim olarak kayıtlara geçti.
- Belirli topluluklara toplu tazminatlar (bölgesel sosyal, ekonomik kalkınma destekleri) ödenmiş olması diğer komisyon deneyimleri ile kıyaslandığında ilerici bir adım olarak görüldü.
- Tazminatlar açısından başarılı uygulamalar gerçekleşmesine karşılık yargılama, hesap verme, suçluları bulma ve adlarını açıklama gibi uygulamalar gerçekleşmedi. Suçluların adı ifşa edilmediğinden faillerden bazıları hala devlet kademelerinde görevlerine devam etmekteler. Komisyonun en çok eleştiri alan yönlerinden birisi de bu oldu.
- Komisyonun görev tanımının sadece kayıplar ve keyfi tutuklamaları kapsaması, işkenceleri dışarıda bırakması da eleştirilen bir başka yön olarak kayda geçti.
- En baskıcı uygulamaların olduğu Batı Sahara konusunda ise rapor sessiz kaldı.
- Eksikliklerine ve sınırlarına rağmen Fas'ın geçmiş insan hakları ihlallerini gündeme getirmesi açısından komisyonun çok önemli bir rolü oldu.

Kaynakça: Özgür Sevgi Göral, Hakikat Komisyonları ve Dünya Deneyimleri Makalesi, Hakikat, Adalet, Hafıza Çalışma Merkezi

8.BÖLÜM

8. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN TANINMASI ve KABULÜ

Anadolu ve Mezopotamya toprakları hem coğrafi, hem siyasi konumları gereği tarih boyunca farklı topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu topluluklar tarihsel süreç içerisinde farklılıkları ile bir arada yaşayarak bugüne kadar gelen zengin bir kültürel miras yaratmışlardır. Etnik, dilsel, inançsal ve kültürel farklılıklardan oluşan bu kültürel miras tüm siyasi ve iktisadi baskılara rağmen günümüze kadar taşınmayı başarmıştır. Türkler, Kürtler, Çerkezler, Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Keldaniler, Araplar, Lazlar ve diğer halklar bu topraklarda kendi kültürel, dilsel ve inançsal değerleriyle var olmayı başarmanın yanında, bir arada yaşayarak kültürel bir mozaikte yaratmışlardır.

Nasıl ki doğada milyonlarca yılda oluşmuş biyolojik çeşitlilik tüm canlı türleri için yaşamsal bir öneme sahipse; yüzlerce yıllık birikim sonucu bir coğrafyada oluşan biyo-kültürel çeşitlilikte o coğrafyada yaşayan toplumlar açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Farklı etnik kimliğe sahip, farklı dilleri konuşan, farklı dini mekânlarda farklı ritüellerle ibadet eden insan toplulukları birbirini dışlamadan, ötekileştirmeden birlikte ve bir arada yaşamışlardır. Farklılıkların hem kendi kültürlerinin özgül yanlarını yaşatarak bugüne kadar taşımaları, hem de bir arada yaşama kültürünü oluşturarak var olmaları insanlığın barış, demokrasi ve insan hakları açısından kazanmış olduğu büyük bir evrensel değerdir.

Ne yazık ki aynı zamanda, bu farklılıklar çoğu zaman siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklı evrensel bir değer ve zenginlik kaynağı olarak görülmemiş, bunlar üzerinden savaş, çatışma ve gerilimler üretilmiştir.

Farklılıklardan kaynaklı çatışma ve savaşların özellikle ulus devletlerin dünyaya yayılması ile birlikte arttığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Ulus devletlerin temelinde yer alan homojen toplum yaratma ideali egemen unsur dışındaki etnisite, dil, inanç, mezhep ve diğer tüm kimliklerin ortandan kaldırılmasına yönelik sistematik imha, inkar ve asimilasyon politikalarının geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu tekçi politikaların bir dirençle karşılaşması ile birlikte insanlık tarihi yeni savaş, çatışma ve gerilimlere sahne olmuştur.

Türkiye'de de mevcut durum bundan farklı olmamıştır. 1924 yılından bugüne tek dil, tek kültür, tek millet, tek din adına bu ülkede yaşayan tüm farklılıklar dışlanmış, yok sayılmış, asimilasyon ve imha politikaları ile karşı karşıya bırakılmıştır. Bir güvenlik devleti oluşturulmuş, bu güvenlik devleti kendini demokratikleştirme yerine, sürekli şiddete dayalı çözümler bulmaya çalışmıştır.

1925 yılında çıkarılmış Şark Islahat Planı, tekçi politikaların en önemli kanıtlarından biridir. Planın en dikkat çekici maddeleri olarak Kürtçe'nin resmen yasaklanması, kızların okullara alınarak asimilasyonun hızlandırılması, isyana katılanların akrabaları ile başka yere nakledilmeleri, Kürtler'in memur ve jandarma olarak tayin olunmamaları sayılabilir. Ayşe Hür'ün ifadesiyle: "Şark Islahat Planı adı altında 1925'te yürürlüğe konan, Kürtlüğün her türlü emaresinin yok edilmesine dair maddeleri olan, Kürtçe konuşmayı para cezasına bağlayan bir plan vardır devletin. Hatta bu plan günümüze kadar neredeyse yürürlükte kalmıştır denilebilir. Komisyona davet edilen ve bu konu ile ilgili bir takım belirlemelerde bulunan İHD Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan konuşmasında; ''*Şark Islahat Planı'nın 14'üncü maddesi ne diyor bakın, sadeleştirerek biraz okuyorum: "Aslen Türk olup Kürtlüğe yenilmeye başlayan Malatya, Elâzığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hısn-ı Mansur, Behisni, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde "Hükûmet ve belediye dairelerinde ve diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar, Hükûmet ve belediyenin emirlerine muhalefet etmek ve direnmek suçundan cezalandırılacaklardır." Yani hani bazen sanılıyor ya "Ya yasakları nereden uyduruyorsunuz?" diyorlar bazı kişiler. Bu yasaklanmış, hakikaten de uygulanmış 5 kuruş cezaları, dediğiniz gibi. Jandarma takibi, işte ihbar ediliyor. Okullar hele başlı başına bir alan yasak uygulama açısından."*[262]

Yukarıda sadece bir örneğine değindiğimiz tekçi politikaların bir sonucu olarak, yaratılan yeni ulus devletin kimliği, "Türk" olarak tanımlanmıştır. "Türk" ifadesinin toplumda var olan tüm kültürel ve etnik aidiyetleri aşan bağımsız bir üst-kimliğe vurgu yaptığı iddia edilmiş olsa da hem teoride hem pratikte "Türk" kimliğine vurgunun karşılığı, yalnızca tek bir etnik kimliğe karşılık geliyordu. Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt'un "*Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle*

[262] 06-06-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

olmaktır." sözü yeni ulus devletin tüm farklılıklara nasıl yaklaştığını açıkça gösteriyordu. Burada kullanılan "öz Türk" ifadesi ve tanımlaması, yeni ulus devletin sınırları içerisinde yaşayan ve kendini etnik açıdan "Türk" olarak tanımlamayan Müslüman toplulukları– özellikle de Kürtleri– ve gayrimüslim azınlıkları dışlayan ve yok sayan bir içeriğe sahipti.

Yaratılan yeni ulus devletin dili de bu politikalara uygun bir hale getirilerek Türkçe olarak tanımlanmıştır. Bu coğrafyada yaşayan Kürtler olmak üzere Ermeniler, Lazlar, Süryaniler, Çerkezler vd. tüm halkların dilleri belleklerden silinmeye çalışılmıştır. Bu dillerin konuşulması devlet dairelerinde ve kamusal alanda yasaklanmış "vatandaş Türkçe" konuş kampanyalarıyla herkesin Türkçe konuşması devlet politikaları geliştirilmiştir. Farklı ana dillerin ülkenin bütünlüğüne tehdit olarak algılanmıştır. Bunun somut tezahürü 1980 askeri darbesinden sonra çıkartılan anayasanın 42. Maddesi ile ana dilde eğitimin ve 2932 sayılı kanunla dillerin her alanda konuşulmasının yasaklanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu politikalar sonucu bu toprakların kültürel bir mirası olan farklı dillerin bir çoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Unesco'nun yayınladığı rapora göre Türkiye'de son çeyrek yüzyılda konuşulmakta olan dillerden üç tanesi yok olmuştur. 15 tanesi de yok olma tehdidi altındadır.

Yaratılan yeni ulus devletin din ve inançlara yaklaşımı da tekçi politikaların cenderesinden kurtulamamıştır. İslam dinini ve onun Sünni Hanefi mezhebi dışındaki tüm din ve inanışlar yok sayılmış ve tüm farklılıkların sünnileştirilmesi yönelik politikalar esas alınmıştır. Gayrimüslimler, Aleviler ve diğer inanç gruplarına yönelik katliamlara varan uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Farklılıkları dışlayan yeni ulus devletin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren erkek egemen bir paradigmaya sahip olduğu aşikârdır. Bu eşitsizlik ve erkek egemen paradigma politik ve kamusal alana hakim bir şekilde yerleşmiş durumdadır ve kadınların sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, bilimsel tüm alanlardaki emeğini görünmez kılmaktadır. Kadının dışlandığı, yer almadığı ve susturulduğu her alanda yaşanan sorunlara ilişkin kalıcı bir çözüm üretilememektedir.

Ulus devletler tek tipleştirmeye yönelik uyguladığı politikalara ilişkin Louis Althusser'in tanımlamasıyla ideolojik ve baskı araçlarını devreye sokmaktadır. Ulus devletler için vazgeçilmez öneme sahip ideolojik aygıtların başında da eğitim gelmektedir.

Fransız devriminden sonra ulus devletlerin inşası ile birlikte yaygınlaştırılan ve zorunlu hale getirilen eğitime temel olarak iki misyon verildi. İlki sermaye için gerekli iş gücünü yetiştirmek, diğeri ise devletin bekası için "iyi yurttaşlar" yetiştirmekti. "İyi yurttaş" ise, zihnine yeni homojen ulusun tüm değerlerini yerleştiren ve bunları içselleştiren, aynı zamanda koruyup yeniden üreten bireyler olmalıydılar.

Türkiye'de okullarda verilen eğitimin de benzer amaçları taşıdığını söylemek mümkündür. Türk Milli Eğitim sisteminde, Cumhuriyetin türlü badireler atlatıldıktan sonra bin bir güçlükle kurulduğu anlatılır ve yurttaşlara bugün sahip oldukları her şeyi Cumhuriyete ve kurucusuna borçlu oldukları belletilir. Keza yurttaşlara Cumhuriyetçi değerlere sadakat göstermenin en büyük erdem olduğu öğretilir, onlardan Cumhuriyetçi ideoloji doğrultusunda hareket etmeleri beklenir.

Okulda verilen zorunlu eğitimde her disiplin belli değerlerin taşıyıcısıdır. Bu alanlardaki ortak yön ise tekçi yapıları (etnisite, din ve inanç, dil, cinsiyet vd. egemen kimlikler) aktaran, meşrulaştıran donelerin çokça bulunmasıdır. Bu doneleri eğitime dair tüm alanlarda görmek mümkündür, fakat en açık ve yaygın görüldüğü alan hiç kuşkusuz Tarih'tir. Tarihin görevi, ulus-devletin öncelikli ihtiyacı olan ulusal kimliğin yaratılmasına katkıda bulunmaktır. Ulusal kimliğin oluşturulmasında ilk yapılması gereken ise, ortak bir belleğin imal edilmesidir. Ulus-devlet nasıl bir tarihsel belleğe ihtiyaç duyuyorsa, tarih öğretimi de buna göre dizayn edilir. Örneğin; Türk olmanın –Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla kırılan– gururunu onarmak zorunluluğu, çok eskiye dayanan bir ortak geçmiş vurgusu, devasa büyüklükte bir toprak hâkimiyeti fikrine dayanan ("Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar") betimlemelerin sıklığı ve devlet kurma konusunda Türklere özel bir yatkınlık atfedilmesinden duyulan gurur ("Yeryüzünde hiçbir ulus Türkler kadar devlet kurmamıştır") Türk tarih anlatısının önde gelen temalarıdır.

Tarih dersi yanında müfredat ve eğitim uygulamalarının tümünde, ülkede neredeyse sadece Türklerin varlığını esas alan, Atatürk ve Türk milliyetçiliği empoze eden ve Türklük dışındaki kimliklere yer vermeyen bir içerik söz konusudur. İlköğretim okullarında okutulan "Öğrenci Andı" bu uygulamanın en çarpıcı örneklerindendir.

Bu konu ile ilgili komisyona konuşan İHD Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan şunları belirtti: *"Okullarda Kürt çocuklarına her gün "Türk öğün, çalış, güven. Türküm, doğruyum…" bunlardan vazgeçilmesi lazım. Bu, gereksiz bir şey, bu militarist bir zihniyet. Yani bu, 12*

Eylülün getirdiği militarist bir zihniyet, bundan vazgeçmemiz gerekiyor. Her yere işte, "Bir Türk dünyaya bedeldir." hani bir sürü laf var, şimdi aklıma gelmiyor, bunların kaldırılması gerekiyor. Yani şehirlerin girişlerinde, tabelalarda, dağlarda, tepelerde bunların hepsinin kaldırılması gerekiyor."[263]

Azınlıkların ötekileştirilmesi sürecinde de eğitim sisteminin kendisi önemli bir rol oynamaktadır. Zira müfredatın yanı sıra ders kitapları bugün hâlâ ya Türkler dışında binlerce yıldır Anadolu'da yaşayan -Süryaniler, Ermeniler, Rumlar ve Kürtler dâhil– kalan topluluklardan söz etmemekte ya da onları düşman gösteren ifadelere yer vermektedir. 2011 yılının Ekim ayında gazetelere yansıyan haberlerden de açıkça anlaşıldığı üzere 10. Sınıflar için hazırlanan bir tarih kitabında Süryanilerden "Batılı devletler ile işbirliği yapan hainler" olarak söz edilmektedir.

2010 yılında Tarih Vakfı tarafından yayınlanan "Burada Benden Bir şey Yok mu Öğretmenim? Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve Barışa Dair Algı ve Deneyimler, Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi Alan Araştırması Raporu"nda bazı toplulukları düşman gösteren yaklaşımlar bir görüşmeci tarafından şöyle aktarılmaktadır:

"Erzurum'da Ermeni katliamları olduğu için Mart aylarında hocalar sınıf sınıf dolaşıp Ermenilerin vahşi, kana susayan bir millet olduklarını, Türk düşmanı olduklarını vs. öğrencilere anlatırdı. O dersten çıkan öğrenciler dışarıda o an bir Ermeni görselerdi, anında linç edecek kadar motive edilmiş olurlardı. PKK konusunda da buna benzer sunumlar yapılırdı. Mesela hatırlıyorum, lise son sınıftayken emniyetten gelen görevliler bir sunuş yapmışlardı." (İşsiz, 23 yaş, Erzurum)"

Türkiye'de Anayasa ve Milli Eğitim Temel Kanunu ayrımcılığı yasaklamaktadır, ancak mevzuat ayrımcılığın tanımını yapmazken, eğitimde ayrımcılık mağdurlarının ne tip bir başvuru yapabilecekleri, nasıl bir yardım/tazmin alabilecekleri konusunda düzenlemeler bulunmamaktadır. Sistematik olmasa dahi sivil toplum örgütlerinin çalışmaları ve azınlıklar ile yapılan görüşmeler azınlık kökenli pek çok çocuğun eğitim hayatında diğer öğrenciler, öğretmenler ve idareciler tarafından ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir. Roman, Kürt, Alevi ve gayrimüslim çocuklar bunların başında gelmektedir. 2010 yılında Tarih Vakfı

[263] 06.06.2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

tarafından yayınlanan alıntıda da öğrencilere yönelik ayrımcı davranışlara örnekler yer almaktadır:

"Benim İstanbul'da bir tane Ermeni arkadaşım var, bir kolejde okuyor. Ermeni olduğunu bilmiyorlar, sadece Batmanlı, buralı yani Doğulu olduğunu biliyorlar. Arama yapılmış sınıfta, yani sınıfta bir sürü milliyetçi çocuk var, Türk milliyetçisi. 'Hocam çantasına iyi bakın, molotof kokteyli falan olabilir' demişler. 'Bir de Ermeni olduğumu bilirlerse ne olur!' demişti. Doğulu olduğu, sadece Doğulu olduğu için öyle davranmışlar. Bir de Ermeni olduğunu bilseler! Bir de şey diyor bana, 'tarih dersinde resmen küfrediyorlar Ermenilere,' ama sesini çıkaramıyor"

Eğitimde farklılıkların dışlanmasına yönelik uygulamalar toplumsal cinsiyet alanında da karşımıza çıkmaktadır. Kadına, aile hayatı ve ev işlerinde rol veren metinler ve görseller ile hemen hemen bütün derslerde karşılaşmak mümkündür. Bu politikalar kız öğrencilerin okullaşma oranlarında da kendini göstermekte, kız çocuklar özellikle ilkokuldan sonraki düzeylerde ya okula gönderilmek istenmemekte ya da açık öğretime yönlendirilmektedir.

Benzer deneyimleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak eğitim sistemindeki ayrımcılık sadece müfredatla sınırlı değildir. Uygulamada da ötekilere yönelik dışlayıcı çok sayıda pratikle karşı karşıya kalınmaktadır.

Toplumsal farklılıkların tanınması ve kabulü konusunda en önemli işlevlerden biri eğitim sistemine düşmektedir. Bugüne kadar ötekileştirme politikalarını yeniden üreten eğitim sistemi, tam da bu noktada karşıt bir politik anlayışla, bugüne kadar kendi aracılığıyla yaratılmaya çalışanı tersine döndürebilir. Bu bir bütün resmi ideolojinin terk edilmesi ile ve farklılıkların tanınması ile mümkündür.

Türkiye'de 1924 sonrası imal edilen ulus devlet temelli resmi ideolojinin yarattığı sorunların çözümüne bu coğrafyadaki tüm farklılıkların ön kabulüne dayanmaktadır. Gayrimüslimlerin, Alevilerin, Kürtlerin, Asuri-Süryanilerin, Lazların, Çerkeslerin, Romanların, Kadınların, Emekçilerin, Yoksulların, Köylülerin vd. tüm ötekileştirilmişlerin sorunlarının çözümü bunları tanımaktan ve tüm haklarını yasal ve anayasal güvence altına almaktan geçer.

BDP'nin parti programında da yer aldığı üzere, tüm farklılıkları kabul ederek, onları bir arada onurlu bir biçimde yaşatmanın yollarını demokratik bir Cumhuriyette, demokratik ortak bir vatanda, yani demokratik Türkiye'de bulunacaktır. Tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür ve erkek egemen anlayış yerine toplumdaki bütün etnik, kültürel, inançsal ve cinsiyet farklılıklarını kapsayacak şekilde, "Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı" esas alan, ve tüm farklılıkları bu kapsayıcılıkta bir üst kimlikte buluşturacak yasal ve anayasal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Tüm yurttaşların, ülkenin bütünlüğü içinde kendilerini özgürce ifade edebilme, kültürlerini geliştirme, ana dillerini konuşma ve geliştirme, ana dillerinde eğitim yapma, görsel, işitsel ve yazılı medya araçlarını kullanma hakları temel insan haklarıdır ve dolayısıyla anayasal güvence altına alınmalıdır.

Sosyal adaletin ayrılmaz bir unsuru olan eşitlik ancak, farklılıkların kabul görmesi ve esas alınmasıyla anlamlı olabilir. Eşitlik hukuki açıdan, fert ve topluluklar arasında fark gözetmeksizin, aynı hak paylaşımını öngörür. Farklılık, evrenin olduğu kadar toplumun da esaslı bir özelliğidir. Farklılık aynı türden hak paylaşımına değil, farklılık üzerine kurulu bir hak paylaşımına dayalı bir kavramdır. Dolayısıyla farklılık, özgürlüğe gönderimde bulunur. Gerçek adalet ancak farklılıkları temel alan bir eşitlik anlayışı içinde gerçekleşebilir. Farklı ve eşit haklı olmak özgürlüğün teminatıdır.

Toplumdaki bütün farklılıkları ve renkleri kucaklamasının yanı sıra, tekçi zihniyete dayanan her türlü militarizmin, şiddetin, çeteleşmenin ve darbe hazırlıklarının önünü kesen sivil bir anayasa, halk ile bireyleri, bireyler ile devleti birbirlerine yakınlaştıracaktır.

Aynı zamanda farklılıkların yukarıda belirtildiği bağlamda tanınması ve güvence altına alınması, Kürt sorununda demokratik çözümünde ve toplumsal barışın tesis edilmesinde anahtar bir işleve sahiptir.

Anma Mekânları Ve Toplumsal Hafıza

İnsanlık tarihi, bir anlamda toplumların yeniden inşasının tarihidir. Toplumsal bir varlık olarak insanın toplumu oluşturmasının temelinde ise tarihsel bilgi-deneyim birikimi ve bu birikimin en temel dinamiği olarak toplumsal hafıza yer alır. Toplumların eşitlik ve özgürlük temelli bir arada yaşamalarının temel koşulu, toplumsal hafızanın diri tutulması ve

adalet duygusunun bireyler ve toplumlar düzeyinde sağlanmasıdır. Tarihinde savaşlar, çatışmalar, soykırımlar, askeri darbeler vb. acı deneyimleri olan, yaşanan süreçler ve travmalara dair geçmişiyle yüzleşememiş, geçmişini yok sayan ve dolayısıyla toplumsal hafızasını diri tutma eğilimi olmayan toplumlarda, yeniden bir araya geliş; bireylerin hak ve özgürlükler temelinde birbirleriyle ilişkilenmeleri, kısacası toplumsal uzlaşı mümkün değildir. Demokratik, adil ve barışçıl bir gelecek inşa edebilmek için toplumların geçmişte yaşanmış sistematik insan hakları ihlalleri, büyük katliamlar ya da başka türden şiddetli toplumsal travmalarla hesaplaşmalarına odaklanmış toplumsal hafızayı diri tutacak her türlü pratik, toplumların yeniden uzlaşı ve inşa sürecinde kritik öneme sahiptir.

Türkiye'de demokratikleşmenin önündeki en önemli engellerden birisi sistematik-yaygın insan hakları ihlalleri, faillerin 'cezasızlık' zırhı ile korunarak yargılanmak bir yana terfi ettirilmeleri ve devlet kaynaklı şiddetin hesabının sorulamaması, dolayısıyla mağdurların zararlarının onarılamamasıdır. Türkiye, devlet eliyle sistematik biçimde örgütlenmiş etnik, dini ve cinsiyet temelli hak ve özgürlük ihlallerinden, farklı biçimlerde işleyen ayrımcılık mekanizmaları ve bu mekanizmaların birer sonucu olarak çeşitli katliamlar, soykırımlar ve travmalar bakımından birçok farklı deneyime sahiptir. Kürtlerin inkar-imha ve soykırım politikaları altında ezilmek istenmesi, Müslüman olmayan azınlıkların dışlanması, Ermeni soykırımı ve Ermeni toplumunun mülklerine el konulması, Rum ve Yahudilerin maruz kaldıkları ayrımcı politikalar, katliamlar, programlar ve ırkçı devlet pratikleri, 6-7 Eylül Olayları (1955), Trakya olayları (1934), Varlık Vergisi (1942), Alevilere yönelik Maraş (1978), Çorum (1980) ve Sivas (1993)'ta uygulanan katliamlar, askeri darbeler, darbelerin sonuçları, cezaevlerindeki sistematik işkenceler ve cinsiyet temelli ayrımcılık politikaları bu bağlamda akla gelen ilk tarihsel toplumsal pratikler olarak sayılabilir. Fakat, ne yazık ki bu sorunların tümüyle kapsamlı bir yüzleşi ve hesaplaşmanın gerçekleştiği söylenemez. Murat Çelikkan, bu konudaki düşüncelerini "Türkiye'de bazı olumlu girişim ve çabaları görsek de özellikle devletin aktör olduğu büyük mağduriyetlerin kabulü ya da özür dilenmesi gibi bir gelenek ve kültür maalesef yok. Türkiye'de bugüne kadar genel uygulama -darbe dönemleri de dâhil olmak üzere- yapılanların üzerine bir sünger çekme ve bir on yıl geçmeden bu süngerden tekrar kan fışkırmasıyla sonuçlandı. Yani, biz bir yüzleşme ve hesaplaşma sürecini yeteri kadar yaşayamamış bir toplumuz." sözleriyle açıkladı.[264]

[264] 10.07.2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

Geçmişteki ihlallerle hesaplaşma, adaletin sağlanması, hasarların onarımı ve toplumsal uzlaşı ancak adaletin tesisi ve toplumsal hafızayı diri tutacak pratiklerle mümkün olabilir. Özgür Sevgi Göral'ın ifadesiyle: "Sevdikleri insanları kaybedenler, cezalarını çekmelerini istiyorlar, cezasızlık zırhının kırılmasını, sorumluların hangi kademede olursa olsun yargılanmasını istiyorlar. İkinci istedikleri, devletin yaşananları ve yaşananlardaki taammüden hatasını kabul etmesi ve suçunu açıkça tanıması. Bu çok önemli çünkü diyorlar ki mesela: *"Bu olmadığı durumda eğer bize bir tazminat ödenirse biz bunu kan parası kabul edeceğiz ve almayacağız. Bizim kaybımızın önce tanınması ve buradaki taammüden suçun kabul edilmesi gerekiyor."* Sonrasında, tanındıktan ve kabul edildikten sonra da bir özür dilenmesi gerektiğini düşünüyorlar çünkü bunu yapanlar devletin görevlisiydi, devletin bilgisiyle birlikte yaptılar. Bütün bunlar olduktan sonra, yaşanan sürecin maddi ve manevi tazminini istiyorlar."[265]

Toplumsal uzlaşının en temel koşulu olarak Dünyada diğer ülkelerde yaşanan barış süreçleri incelendiğinde, toplumsal hafızanın önemi ve toplumsal hafızanın diri tutulmasına yönelik pratiklerin oluşturulması hayli önem taşımaktadır. Murat Çelikkan bu durumu şöyle açıklıyor: *"Bir toplumsal uzlaşma sağlamak ve mağdurların yaralarını tedavi etmek üzere ülkelerin hemen hemen hepsinde 'hafızalaştırma çalışmaları' yapılıyor. Yani, bu mağduriyetlerin ve mağduriyet mekânlarının müzeye dönüştürülmesinden tutun, bunlara yönelik yeni anıtlar yapılıp özellikle bunların hepsinin de genç kuşakların eğitimi için kullanılması gibi mekanizmalar var."*[266] Bu mekanizma ve pratiklerin başında ilk olarak yaşananları araştırma ve geçmişle yüzleşme vardır. Bu bağlamda, hakikatleri araştırma ve toplumsal uzlaşı komisyonları temel öneme sahiptir. İkincil olarak toplumsal hafızayı gelecekte de diri tutacak mekanizmalar, simgesel öneme sahip anıtlar, müzeler ve daha başka kamusal anma mekanları, toplumsal hafızanın diri tutulması ve içselleştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bunun aksi durumlarda toplumsal uzlaşı mümkün olmamaktadır. Örneğin, *"Güney Afrika'da, bu mekanizmalar ve özellikle cezalandırma mekanizmaları yeteri kadar çalıştırılmadığı için, on yıl sonra çok ciddi bir toplumsal şiddet patlamış vaziyettedir. Dolayısıyla, öncelikle devletin sorumlu olduğu suçlar konusunda bir kabul, bunların faillerinin yargılanması, mağdurlara ve toplumun geri kalan kesimlerine gerçeğin ne olduğunu, insanların üzerinde kabul edip hareket edebileceği gerçeğin ne*

[265] 10.07.2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

[266] 10.07.2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

olduğunun anlatılması, bu mağduriyetlerin -mağduriyet hangi taraftan olursa olsun, burada onu belirtmem gerek- giderilmesi için mekanizmalar oluşturulması ve toplumsal hafızanın bunların bir daha yaşanmaması için canlı tutulması çok önemli."[267]

Dünyada bu mekanizmaların ve mekanların çok çeşitli örnekleri mevcuttur. Güncel bir örnek olarak, Berlin'de 2005 yılında halkın ziyaretine açılan Holokost Anıtı (Holocaust Memorial) incelenebilir. Yine II. Dünya Savaşı sırasında soykırım kampı olarak kullanılan Auschwitz kampı, 1979 yılında Auschwitz-Birkenau Devlet Müzesi ve Holokost anma mekânı olarak kamuya açılmıştır. Yine Kosova'daki Srebrenica Soykırım anıtı, toplumsal hafızanın diri tutulması bakımından örnek olarak gösterilebilir. Taşın üzerinde Srebrenica katliamında öldürülen 8372 kişinin ismi yazılıdır. Bir diğer önemli örnek olarak Arjantin'deki 'Devlet Terörü Anıtı' belirtilebilir. Arjantin'deki bu anıtta darbe döneminde kaybedilenlerin isimleri yer almaktadır. Henüz isimleri tespit edilemeyenlerin plakaları boş, hamile olan kadınlar için de ayrıca hamile oldukları belirtilmiştir.

Türkiye'de Kürt Sorunu bağlamında geliştirilen sistematik inkar-imha ve soykırım politikalarının üst düzeyde kendisini gösterdiği yerlerden biri Diyarbakır Cezaevi'dir. 1980 askeri darbesiyle birlikte asimilasyon ve işkence merkezi olarak çalışan cezaevinin bugün müzeye dönüştürülmesi toplumsal hafızanın diri tutulması oldukça önemli bir gelişme olacaktır. Yine Sivas katliamında(1993) yakılan Madımak Oteli'nin müzeye dönüştürülmesi aynı bağlam içerisinde önemli olacaktır. 2011 yılında gerçekleştirilen ve 34 sivil insanın savaş uçakları tarafından bombalanarak öldürüldüğü Roboski katliamının toplumsal uzlaşı ve toplumsal hafızanın diri tutulması için simgesel öneme sahip bir anıtsal mezar ya da toplumsal hafızayı diri tutacak, içselleştirecek ve adalet duygusunu bireyler ve toplumlar düzeyinde sağlayacak düzeyde bir anma mekanıyla simgeleştirilmesi toplumsal hafızanın geleceğe aktarımını sağlayacaktır.

Etnik, dini ve cinsiyet temelli ayrımcı politikaların, devlet eliyle örgütlenen sistematik işkence, katliam ve soykırımların toplumsal hafızadaki yerinin resmi olarak tanınması toplumsal uzlaşının tesisi bağlamında temel esas eder. Her toplumda "Niye yaşanan kıyımları hatırlıyoruz? Bunları unutup yeni bir geleceğe bakalım" diyenler çıkmıştır ve elbette Türkiye toplumunda da çıkacaktır. Bu sorunun, cevabının Nazi soykırımına ilişkin olarak Hannah Arendt'in verdiği çok basit bir cevabı vardır: "Çünkü hatırlanmayan savaş, soykırım, kıyım ve

[267] 10.07.2013 Tarihli TBMM Komisyon Tutanağı

hak ihlali tekrar eder!" Yaşananların bir daha asla tekrarlanmaması için olanları hatırlamak ve olanları yaşananların ağırlığına uygun yeni bir anma adabıyla toplumsal hafızaya kazımak şarttır. Çünkü, anma mekanları oluşturulması ve yaşanan kıyımların toplumsal hafızada hatırlanması talebinin temeli bu "Bir Daha Asla" fikridir. Ve tam da bu yüzden, adalet duygusunun bireyler ve toplumsal düzeyinde sağlanması için, tarihsel yüzleşme elzemdir. Bu bağlamda, toplumsal hafızanın nesiller boyu aktarımı ve bu hafızanın her daim diri tutulması, anma mekanlarının oluşturulması; demokratikleşme, toplumsal uzlaşı ve birarada yaşam için kritik öneme sahiptir.

9. BÖLÜM

9. SAVAŞ VE EKONOMİ

Kürt sorununun tarihsel gelişimi içerisinde almış olduğu boyutların en önemli ayaklarından biri olarak ortaya çıkan ekonomik yıkım ve sömürü, çözüm tartışmalarına paralel olarak ele alınması ve çözümün temel ayaklarından biri olarak tanınması gereken bir parametredir. Resmi ret ve inkar politikasının bir halkın ekonomik ve sosyal haklarını bir bütün olarak hedef aldığı yönünde ki bir saptama, 30 yıllık savaşın sonucunda ortaya çıkan tablo tarafından da gözler önüne serilmektedir ve doğrulanmaktadır.

Kürt sorunun demokratik ve barışçıl yöntemlerle siyasal çözümünü hedef alan çalışmalara doğru ve sonuç alıcı katkıyı sunmak için, sorun, 30 yıldır devam eden savaş ortamının da ötesinde, cumhuriyet tarihi ve yakın geçmişiyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Kürt sorununun boyutlarını ve almış olduğu güncel boyutu saptarken, 30 yıllık savaş koşullarını da kapsayan tarihsel bir perspektife ihtiyaç vardır. Bu perspektif sorunun temellendiği dönemi ve sonrasını algılamak açısından elzemdir.

Cumhuriyet in kuruluşuyla birlikte teorik olarak eşitliğin baz alınması gerektiği algısı, yine bu tarihin hiçbir döneminde uygulanmaya konmamış, kurucu asli öğeler içinde bu ilke her defasında ihlal edilmiştir

Cumhuriyetle birlikte artarak devam eden ret ve inkar politikaları zaman zaman büyük kitlesel katliamları beraberinde getirmiş ve bir toplumun topyekûn ortadan kaldırılmasını hedef almıştır. Şey Sait, Dersim, Zilan katliamları bunun en açık örnekleridir. Bu katliam girişimlerinin siyasal, kültürel ve sosyal boyutlarının yanı sıra en yakıcı boyutlarından biri de ekonomik boyuttur. Bir bölgeyi bir bütün olarak insansızlaştırma politikası, katliamdan geriye kalan ve katliam çevresinde yaşayan insanlar açsından büyük sorun alanlarının oluşması anlamına gelirken, sonraki nesiller açısından da büyük sorunlar ortaya çıkarmış-çıkarmaktadır.

Bu sorun alanlarının araştırılması ve ortaya çıkacak sorunlara göre önlemelerin belirlenmesi toplumsal adalet açsından vazgeçilmez bir taleptir.

30 Yıllık Savaş ve Ekonomik Yıkımlar

Kürt halkının varlığının inkarı ve buna karşı geliştirilen imha siyasetiyle ortaya çıkan 30 yıllık savaşın en büyük yakıcı etkilerinden biri de ekonomik alanda yaşanmıştır. Bir bölge bir bütün olarak insansızlaştırma riskiyle karşı karşıya bırakılmış, bunun sonucunda binlerce insanın ölümü ve milyonlarcasının göçe maruz bırakılması gerçekleşmiş, ekonomik faaliyetler bir bütün olarak aksamıştır.

Savaş köylerin büyük bir bölümünü ortadan kaldırmıştır.

Zorunlu göç ettirmenin en büyük sorunlarından biri insansızlaştırılan coğrafyadır. Bu insanszılaştırmanın en büyük sonuçlarından biri doğrudan ekonomik faaliyet alnına olmuştur. Başta tarım ve hayvancılık sekteye uğramış, milyonlarca insan kendi kendine yeterliliği olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden vazgeçmek zorunda bırakılmışlardır.

- Zorunlu göçün en büyük sonucu coğrafyanın insansızlaştırılması olmuştur.

- İnsansızlaştırılmanın en büyük etkisi sosyo kültürel alanda gerçekleşirken, bireyin ve toplumun yerleşik yerle bağlarının koparılması aynı zamanda bütün ekonomik işleyişi de değiştirmektedir.

- Zorunlu göç sonucu yerlerinden edilenlerin büyük metropoller başta olmak üzere gittikleri yerlerde dahil oldukları ekonomik ilişkiler emek sömürüsünün en yoğun olarak yaşandığı yerler olmuştur.

- Bir çok göç mağduru formel bir çalışma alanına dahil olmadığı için enformel alanlara yönelmiş ve bu alanın yarattığı başta derin yoksulluk olmak üzere, yaşam koşullarında en kötü düzeye mahkum edilmiştir.

- Geride bıraktıkları yerlerde tam bir talan yaşanmış, yaşam alanlarında ki ormanlık alanlar, meyve ağaçları ve bahçeler yok edilmiş, bireyin kendini ait hissedeceği yaşam alanları bir bir ortadan kaldırılmıştır.

- Yerinden edilmişlerin kendi yurtlarına geri dönemlerinin yollarının açılması hem sosyo kültürel hem de bölgenin ekonomik koşullarını yeniden üretmesi açısından elzemdir.

- Geri dönüşler için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması, göç edenlerin belirlenmesi, zarar tespit ve tanzim sisteminin oluşturulması, bir bellek arşivinin oluşturulması ve ekonomik örgütlenme için gerekli koşulların sağlanması önemli başlıklar arasındadır.

Koruculuk ve Üretimden Kopuş

Koruculuk sistematik olarak PKK ye karşı savaşta bir araç olarak öngörülmütür. Sayıları on binlerle ifade edilen, bugün dahi yaklaşık 90 bine yakın oldukları tahmin edilen köy koruculuğu sistemi hem ekonomik hem de sosyo kültürel boyutuyla oldukça tahripkar sonuçlara yol açmıştır. Koruculuk sistemi sadece eline silah alanı değil, bütün bir aileyi ve yakın çevreyi militarize eden bir sistem olarak işlemiştir. Büyük bir kitlenin ekonomik geçiminin devletten aldıkları düşük düzeyli maaş olması hem bu kişilerin yaşadıkları yerle, torakla, suyla ve doğanın bütün yapılarıyla bir ilişki kurmalarını engellemiş ve de ekonomik faaliyet alanlarını bir bütün olarak tahrip etmiştir.

Yoksulluk ve emeğe dayalı geçim kaynaklarından izale yaşamak aynı zamanda suç teşkil eden fiillere de zemin hazırlamıştır. Bunların başında da zorla göçe tabi tutulan köylülerin bağ bahçe ve tarlalarına el koyma, ağaçların kesme ve bu gibi yollarla kendilerine ekonomik bir güç devşirme olmuştur. Bunun yanı sıra silah alarak elde ettikleri devletin bir temsilcisi olma statüsünü, çete ve uyuşturucu organizasyonlarına dahil olma ve buradan ekonomik güç devşirme boyutunda da kullanmışlardır.

Koruculuk sisteminin lağvedilerek yerine toplumsal dokuya uygun, sivil bir yaşamın yeniden örgütlenmesi elzem hale gelmiştir. Öncelikle bu konuyla ilgili bir çalışmanın bizzat meclis tarafından yapılarak gerekli önlemlere dönük irade beyan edilmesi oldukça önemlidir.

Böyle bir çalışmanın sonucunda;

- Bu kadroların sivilleştirilmeleri
- Emeğe dayalı yeni geçim imkanlarına kavuşturulmaları
- İşgal edilen başkalarına ait toprakların devri ve bu konuda zararların telafi edilmesi,
- Suça karışmış olanların belirlenmesi ve bu konuda toplumsal vicdanı rahatlatacak bir tavır içinde olunması elzemdir.
- Bu alanla ilgili bir yüzleşme mekanizmasının oluşturulması bu boyutta beklenen adımlardır.

Emek Sömürüsü

Kürt sorununun çözümsüzlüğünün en büyük sonuçlarından biri de emek sömürüsü ve düzeyi olmuştur.

Milyonlarca insanın yerinden edilmesiyle metropollere doğru yaşanan büyük göç, bu metropollerde çok sayıda işsiz kitlenin birikmesine neden olmuştur. Özellikle sanayi ve hizmetler sektöründe ortaya çıkan emek arzı fazlası ücretler genel seviyesinde düşüşlere neden olmuş, bu durum üretim süreçlerinde büyük bir eşitsizliği ortaya çıkarmış, sermeye büyük kazançlar elde etmiştir.

Bu durumun toplumsal adalette açmış olduğu yaralar, işsizlik, yoksulluk ve düşük ücretle çalıştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu sorun alanlarının Kürt sorununun çözümsüzlüğüyle olan bağları net olarak ortaya çıkarılmalıdır. Bu durumun anlaşılması savaşın sonuçlarını anlama ve bu bağlamda yapısal çözüm önerileri sunma açısından elzemdir.

Yokluk ortamında göç etmek zorunda kalanlar.

Savaşın sadece zorla göç ettirme boyutunun yanı sıra aynı zamanda savaşın yaratmış olduğu can güvenliği ve yoksulluk sorununda kaynaklı da göçlerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. OHAL koşullarından kaynaklı olarak ortaya çıkan devlet şiddetinin varmış olduğu boyut, bölgede yaşayan bir çok insanın normal yaşam faaliyetlerini yürütemez hale getirdiği ve temel ekonomik faaliyetlerini sürdüremediği için insanların göç etmek zorunda kaldıklarıdır. Bu göçler temel ekonomik alan ve düzeni tahrip ettiği için, bu durumun sonucunda yoksulluk da derinleşerek artmıştır.

Bu göçlerin bölge üzerindeki ve göç edenler üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı tespit edilerek mağduriyetlerin telafi mekanizmalarının oluşturulması elzemdir.

Mevsimlik Tarım İşçileri

Sayıları 3 milyona yakın olarak ifade edilen mevsimlik tarım işçilerinin tamamına yakını Kürt illerinden yola çıkarak yüzlerce kilometreyi aşıp ekmek parası kazanma derdinde olanlardır. Bu tür bir çalışmanın en büyük nedenlerinden biri bölgede ekonomik hayatının tamamen tahrip edilmesinden ve kamu kaynaklarının savaş ekonomisi dışında bölgeye akmamasından

kaynaklı olarak ortaya çıkan yokluk koşullarıdır. Bir diğer deyişle mevsimlik tarım işçiliği savaş sırasında milyonların göçü ve tahrip edilen doğa, ekonomik hayat ve bir bütün olarak sosyal kültürel ilişkilerin sonucunda geride kalan insanlara kendi yaşamalarını idame ettirecekleri başka bir alternatifin bırakılmaması sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu kişilerin birçoğu çocuk yaşta olmaları dolayısıyla eğitimlerini tam olarak gerçekleştirememekte, bu nedenden kaynaklı olarak yoksulluk zinciri devam etmektedir.

Bu alan emek sömürüsünün en açık ve derin yaşandığı alandır.

Gidilen yerlerde yeterli sağlık ve hijyen koşulları bulunmadığı için oldukça elverişsiz koşullarda hayat idame ettirilmeye çalışılmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerinin tamamına yakını Kürt nüfus olduğu için gidilen yerlerde ırkçı saldırılara maruz kalabilmektedirler.

Gidilen yerlerdeki askeri ve mülki yetkililerinin keyfi bir şekilde tarım işçilerinin kent merkezlerine girişinin yasaklandığı defalarca gözlenmiştir.

Bu durum karşısında Mayıs 2012'de DTK'nin düzenlediği Kürdistan'da Çalışma Yaşamı ve Emeğin Örgütlenmesi Çalıştayında Kürdistan mevsimlik tarım işçilerinin örgütlenmesi için bir girişim başlatma kararı alınmış ve bu karar DTK Emek Göç ve Yoksulluk Komisyonu tarafından Mezopotamya Mevsimlik Tarım İşçileri Kurultayının toplanması ile hayata geçirilmiştir.

Mezopotamya Mevsimlik Tarım İşçileri Kurultayı'nda bir araya gelen Kürt, Arap ve diğer milliyetlerden işçiler kendi temel sorunlarını şu şekilde sıralamışlardır:

1- Zorunlu Göç, Geçimlik Tarımın Yıkımı ve Toprak Mülkiyetinin Eşitsiz Dağılımı

Kürtlere yönelik inkar ve imha politikalarına bağlı olarak Kürt köylülerinin zorla göç ettirilmesi; neo-liberal tarım programıyla geçimlik tarım ekonomisinin yıkılması; Kürdistan'da topraksız ve az topraklı köylülüğün yaygınlığı, mevsimlik tarım işçiliğinin arkasındaki temel toplumsal ve politik gerçeklerdir.

Kürt köylüsünü geçim araçlarından koparan, köyünde geçinemez hale getiren ve mevsimlik tarım işçisi olmaya zorlayan bu koşullar tümüyle devletin siyasi ve ekonomik alandaki politikalarının ürünleridir.

2- Yasal Hakların Dışında Tutulma

Mevsimlik tarım işçileri, İş Kanunu, SSGSS Kanunu, İş Sağlığı İş Güvenliği Kanunu ve Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu gibi işçileri ilgilendiren yasaların kapsamı dışında tutulmuşlardır. Yasalar, mevsimlik tarım işçilerini en ilkel, insanlık dışı, güvencesiz ve istismarcı çalışma ve yaşama koşullarında çalıştırılmalarını emretmektedir.

Tek sağlık güvencesi olan Yeşil Kart Uygulaması ise göç eden bölgelerdeki işçilerin temel sağlık hizmetlerini karşılamaktan uzaktır.

Yürürlükteki mevzuat, mevsimlik tarım işçilerinin sendikalaşma hakkını kullanılamaz hale getiren uygulamalarla doludur. Bu örgütlenme yasağı, mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarını, aracıların, elçilerin ve patronların merhametine bırakmaktadır.

Mevsimlik tarım işçileriyle ilgili olarak 2010 yılında çıkarılan Başbakanlık genelgesi, bizleri bir "güvenlik sorunu" olarak görmektedir. Bu temelde Valilikler tarafından oluşturulan "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerini İzleme Kurulları", işçilerinin sorunlarını çözemez.

3- Ayrımcılık, Toplumsal Dışlanma, Potansiyel Suçlu Muamelesi

Kürdistanlı mevsimlik tarım işçileri çalışmaya gittikleri yerlerde; temel kamu hizmetlerinden faydalanma açısından ayrımcı muameleye maruz bırakılmakta; Kürtçe konuştukları için toplumsal hayattan dışlanmakta, yalıtılmakta, ölen çocuklarını mezarlıklarına gömememekte ve ırkçı linç girişimlerinin hedefi olmakta; devletin güvenlik kurumları ve yerli halkı tarafından "suç topluluğu" muamelesi görmektedir.

4- Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimi

Aileleriyle birlikte mevsimlik tarım işçiliği yapan çocuklarımız, sağlık, beslenme, barınma ve hijyen koşullarından uzak büyümekte; eğitim haklarını yitirmekte; bedensel ve ruhsal bakımdan büyük zararlar görmekte, kız çocuklarımız erken yaşta evlenmeye zorlanmaktadırlar. ILO'nun "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimi" olarak tanımladığı bu çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için devletin bir politikası yoktur.

5- Kadın Emeğinin Aşırı Sömürüsü

Mevsimlik tarım işçilerinin büyük bir çoğunluğunu kadınlar ve ergenlik çağındaki genç kadınlar oluşturmaktadır. Son derece ilkel barınma koşullarında hem gündelik ev işlerinde hem de tarım işinde çalışan genç ve yetişkin kadınlar, aşırı çalışma nedeniyle sağlıklarını en çok yitiren, iş kazalarına en çok uğrayan ve sosyalleşme olanakları bakımından en kötü durumdaki işçilerdir. Mevsimlik tarım işçileri, ölü doğum ve bebek ölümü oranlarının en yüksek olduğu grubu oluşturmaktadır. Birçok durumda kadın işçilerin ücretleri erkek işçilere göre düşük tutulmaktadır. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar, göç yollarında ve gittikleri bölgelerde taciz, tecavüz, kadın cinayetlerine maruz kalmaktadırlar.

6- İlkel Barınma ve Sağlık Koşulları

Mevsimlik tarım işçileri, sağlıklı zemin, temiz su, elektrik, çöp ve atık giderme, yol gibi temel altyapı gereksinimlerinin hiçbirini karşılamayan toplanma alanlarında, ilkel barınaklarda yaşamaya mecbur edilmektedir. Devlet kurumları, bu barınma alanlarına hizmet götürme alanları olarak görmemekte, "suç merkezleri" olarak görüp, polis ve jandarma baskısının hedefi haline getirmektedirler.

Barınma alanları, yerleşim merkezlerinin uzağında tutulmakta, dere kenarı, bataklık gibi yerlerde kurulmakta, işçi aileleri çalıştıkları bölgenin yerleşim merkezinden sağlayabilecekleri hizmet ve sosyalleşme olanaklarından dışlanmaktadırlar.

Gübre ve ilaç olarak kullanılan kimyasallar herhangi bir iş güvenliği tedbiri alınmaksızın uygulanmakta ve başta çocuklar olmak üzere tüm tarım işçileri sürekli bir biçimde zehirli kimyasallara maruz kalmaktadırlar. Tarım işçilerinin sağlıkları hiçe sayılmaktadır.

7- Güvenliksiz Ulaşım Koşulları

Tarım işçileri çalışacakları yerlere son derece güvenliksiz, toplu taşıma kurallarına aykırı ve insanlık dışı koşullarda taşınmaktadır. Çalışma yerine gidiş, büyük bir eziyete dönüşmektedir. Bu durum her yıl yüzlerce tarım işçisinin ölümüne neden olmaktadır. Devlet, "trafik denetimlerini sıkılaştırmak" gibi sözde tedbirlerle yaşanan rezalete seyirci kalmaktadır.

8- Düşük ve Keyfi Ücretler ve Kötü Çalışma Koşulları

Mevsimlik tarım işçileri çalışacakları yer, alacakları ücret ve çalışma koşulları hakkında hiçbir söz ve karar hakkına sahip değildir. Tüm bu konularda işçiler, "elçi, çavuş, dayıbaşı" gibi adlarla anılan aracılara, komisyonculara bağımlıdır. Asgari ücret, azami 45 saat çalışma süresi, eşit işe eşit ücret gibi temel ilkelerin hiçbiri gözetilmemektedir.

Kürt Mevsimlik tarım işçileri çoğunlukla asgari ücretin bile altında ücretlendirilmekte, kimi zaman günlerce durup dinlenmeksizin çalışmaya zorlanmaktadır.

Ücretler geciktirilmekte, eksik ödenmekte ya da hiç ödenmemektedir.

Aracılar, mevsimlik tarım işçilerinin simsarlığını yaparak kazanç sağladıkları gibi, ücret avans, peşin gıda ve su alımı, ulaşım araçlarının sağlanması gibi yollarla tefecilik ve karaborsacılık da yapmaktadır.

Bu da yetmezmiş gibi aynı işi yapan mevsimlik tarım işçileri arasında etnik, coğrafi, yaşa ve cinsiyete göre ücret farklılıkları da uygulanmaktadır.

Sorunların çözümü için temel talepler ise şöyle sıralanmıştır:

1- Emekçileri "mevsimlik" ve "gezici" işçiliğe zorlayan koşullar ortadan kaldırılmalıdır.

- Her ne şekilde olursa olsun boşaltılan köyler yerleşime ve üretime uygun hale getirilmelidir.
- Köye dönüş etkili bir biçimde desteklenmeli, geri dönenlerin köylerinde üretim yapabilmeleri için uygun koşullar oluşturulmalıdır.

- Topraksız köylülere etkili bir Toprak Reformu ile toprak sağlanmalıdır. Başta Ceylanpınar olmak üzere, devletin elindeki tarım arazileri, devlete ait kullanılmayan topraklar ve mayınlı araziler temizlenerek topraksız köylülere dağıtılmalı; her ne ad altında olursa olsun büyük toprak mülkiyetine kısıtlama getirilmeli, büyük toprak sahiplerine arazilerinin belirli bir büyüklüğün üzerindeki kısmı topraksız köylülere dağıtılmalıdır.
- Küçük çiftçiliğin sürdürülebilir hale getirilmesi için, ekolojiye ve gıda güvenliğine öncelik veren köklü bir Tarım Reformu yapılmalıdır.

Göç ettirilen köylülerden, sonradan yerleştikleri kentlerden ayrılamayacak durumda olanları için bu kentlerde güvenceli iş alanları oluşturulmalıdır.

2- Mevsimlik Tarım İşçilerinin temel haklardan yararlanmalarını sağlayacak kapsamlı bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

- Mevsimlik Tarım İşçilerine, hizmet akdi, ücret, çalışma saatleri, sosyal haklar gibi temel haklar bakımından diğer işçilerle eşit haklar sağlanmalıdır.
- Mevsimlik Tarım İşçileri sosyal güvenlik kapsamı içine alınmalı, sigorta primleri işverenler ve devlet tarafından ödenmelidir.

Mevsimlik Tarım İşçileri Sendikalar, Grev ve Toplu Sözleşme yasası içine alınmalı; kendilerini ilgilendiren tüm kurumlarda sendikaları aracılığıyla temsil edilmeli; Aracılık sistemi ortadan kaldırılmalıdır

Mevsimlik Tarım İşçilerini İzleme Kurulları üzerindeki devlet ve toprak sahibi vesayeti kaldırılmalıdır. Bu kurullar Mevsimlik Tarım İşçileri örgütlerinin etkin katılımına olanak sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmeli, emek, meslek, kadın ve gençlik örgütlerinin temsilcileri de bu kurullarda temsil edilmelidir. Mevsimlik tarım işçilerinin ücretlerinin, çalışma saatlerinin üst sınırları, ulaşım, barınma, sağlık, eğitim, iş güvenliği ve güvenliklerinin sağlanmasına ilişkin tedbir ve uygulamalar işçilerin eşit haklarla katılacağı kurullarda kararlaştırılmalıdır.

3- Mevsimlik Tarım İşçileri'ne yönelik dışlama, aşağılama ve şiddet politikaları durdurulmalı, çalıştıkları yerlerde temel yurttaşlık haklarından yararlanabilmeleri için gereken idari ve toplumsal tedbirler alınmalıdır.

- Mevsimlik Tarım İşçileri'ni "potansiyel suçlu" olarak gören tüm idari uygulamalara son verilmelidir. İşçilerin ve ailelerinin "fişlenmesi", yerleşim alanlarının sıkı gözetim altında tutulması uygulamaları kaldırılmalıdır.

Mevsimlik Tarım İşçileri'nin çalıştıkları yerlerde başta sağlık ve eğitim kurumları olmak üzere kamu kurumlarında, Mevsimlik Tarım İşçileri'ne Kürtçe hizmet sunulmalı; yerli halk, Kürt tarım emekçilerinin ulusal-kültürel kimlikleri hakkında bilgilendirilmeli; Kürt işçilere yönelik kışkırtma ve saldırı politikalarına son verilmelidir.

4- Çocukların mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştırılmasının önüne geçilmeli, işçi çocuklarının eğitim koşulları sağlanmalı, sağlıklarının korunması ve bakımları için kamusal destek oluşturulmalıdır.

- İşçi ailelerinin çocuk ücretine duydukları ihtiyaç ortadan kaldırılmalı, bu ailelere gelir desteği sağlanmalıdır.

İşçi çocuklarının eğitimlerinin kesintiye uğramaması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

- İşçi çocukların sağlıklarının korunması için etkin bir aşılama ve takip sistemi kurulmalı, beslenme desteği sağlanmalıdır

İşçi çocuklarının bakımları için kreş ve anaokulu desteği sağlanmalıdır

6- Kadın mevsimlik tarım işçilerinin üzerlerindeki çocuk bakımı ve ev işleri yükü kaldırılmalı, sağlık sorunlarının çözümü için özel bir sağlık politikası uygulanmalıdır.

- İşçilerin yerleşim alanlarında kreş, ortak mutfaklar ve çamaşırhaneler oluşturulmalıdır.
- Gebe kadınlar takip edilmeli, tıbbi destek sağlanmalı ve ana-baba eğitimi programları düzenlenmelidir.

Kadın işçilere erkekler için eşit işe eşit ücret ilkesi uygulanmalıdır.

- Kadın ve erkek işçiler toplumsal cinsiyet eğitiminden geçirilmelidir

7- Mevsimlik tarım işçileri için insan onuruna uygun, güvenli ve ücretsiz bir ulaşım düzeni oluşturulmalıdır.

- Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma bölgeleri arasında transferinde toplu taşıma ilkelerine uygun, işverenlerin ve devletin finanse ettiği bir taşıma sistemi oluşturulmalıdır
- Mevsimlik tarım işçilerinin ulaşımında traktör, kamyon kasası gibi taşıma araçları kullanan işveren ve aracılara etkili müeyyideler konulmalıdır.

8- Mevsimlik tarım işçileri için çağdaş yaşama uygun, sağlıklı ve sosyalleşme imkanı sağlayan barınma alanları oluşturulmalıdır.

- İşçilerin barınma alanları, çalıştıkları yerlere yakın kent ve kasaba merkezlerinin toplumsal hayatına katılabilecekleri yerlerde belirlenmelidir

Barınma alanlarına elektrik, temiz su, kanalizasyon, çöp toplama ve yol hizmetleri ücretsiz ve etkin bir biçimde sağlanmalıdır

Barınma alanları için devlet, yerel yönetimler ve işverenlerin finanse edeceği bir prefabrik yerleşim sistemi kurulmalıdır.

9- İşçilerin ücret ve çalışma koşulları, devlet, işveren ve işçi temsilcilerinin katıldığı müzakerelerle saptanmalı; belirlenen ücret ve çalışma koşulları işçi örgütleri tarafından denetlenmelidir.

- Ücretler, tavan ücret olarak değil, "taban ücret" olarak belirlenmelidir
- Bütün işçiler yazılı iş akdiyle işe alınmalı, sözleşmeler işçi örgütünün onayından geçmelidir.
- Çalışma süreleri günde 8 saati, haftada 45 saati aşmamalı; hafta tatili, bayram izni gibi dinlenme günlerinde yapılan çalışmalar için fazla mesai uygulanmalıdır
- İşçiler için kıdem ve ihbar tazminatı sistemi oluşturulmalıdır
- Mevsimlik tarım işçilerine çalışmadıkları dönemler için yoksulluk koşullarının altında olmayan bir yurttaşlık ücreti ödenmelidir

10- Mevsimlik tarım işçilerinin sağlıklı yaşama hakkı güvence altına alınmalıdır.

- Mevsimlik tarım işçileri için kapsamlı bir "halk sağlığı" stratejisi uygulanmalıdır
- Mevsimlik tarım işçileri ve aileleri için ayrı bir kamusal sağlık hizmeti sistemi oluşturulmalı; bu sistem, işçi örgütlerinin de katıldığı bir denetim ve iyileştirme düzeneğiyle işletilmelidir.

İşçiler iş kazaları, meslek hastalıkları, trafik kazalarına karşı güvence altına alınmalıdır.

30 Yıllık Savaş ve Türkiye Halklarına Maliyeti

30 yıl süren kanlı çatışmanın Türkiye'ye maliyetinin en açık alanlarından biri de ekonomik kayıplar ve ortaya çıkan rant ve talan sistemidir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Kürt bölgesine yapılan sayısız taarruz ve katliamların bir bölgeyi tamamen insansızlaştırması ve ekonomik haklarını gasp etmesinin beraberinde getirdiği sorunlar bugün daha açık bir noktaya ulaşmıştır.

Kürt illerinin sosyo ekonomik gelişmişlikleri büyük oranda gerilemiştir.

Türkiye'nin ilk en büyük ekonomileri arasında yer alan Diyarbakır gibi kentler en yoksul kent düzeyine gerilemiştir.

Tarım ve hayvancılık büyü oranda gerilemiştir.

Türkiye'nin en yoksul kentleri sıralamasında en son 16 il tamamen Kürt illerinden oluşmaktadır.

KATÜ öğretim görevlilerince yapılan 2003-2010 sosyo ekonomik gelişmişlik araştırması grrafiği durumu çok net göstermektedir

30 yıllık savaşın Türkiye ekonomisine maliyeti resmi ağızların beyanlarına göre 400 milyar dolar ile 1 trilyon dolar arasında değişmektedir. Bu rakam farkı aynı zamanda bir itiraftır: Öyle bir savaş ki, maliyeti bile tam olarak tutulamamış, topyekûn bir imha ve talan siyasetinin açık göstergesidir.

Bu dönemde Türkiye ekonomisinde kayıt dışılık artmıştır.

Enflasyon halkın bütün gelirlerini yutmuştur.

Türkiye'de sağlıklı ve öngörülebilir bir ekonomi zemini ortadan kalkmıştır.

Dış borç stokları tarihi zirvelerine ulaşmış, Türkiye tamamen dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir.

Bütçe açıkları kapatılamaz bir seviyeye ulaşmış, bunun en büyük mağduru da çalışan emekçi sınıflar olmuştur.

Savaş ve Bütçe

Türkiye bütçesinin yaklaşık %70 i yoksullardan, emeğiyle geçinen ücretlilerden, zorunlu geçim maddelerinden alınan dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Bugüne kadar bu bütçeden yoksul emekçi kitlelere bir hayır gelmedi. Savaş politikaları sağlık ve savunma harcamalarını eşitlerken, gizli aktarımlar ile birlikte savunma harcamaları bütün eğitim ve sağlık harcamalarını solladı.

Sayıştay denetimine sınırlama getirilerek savunma harcamaları halkın denetiminden uzak tutuldu, şeffaflık ilkesi ve halkın bütçe yapma hakkı gasp edildi.

Yıllarca bu politiklar nedeniyle türkiye bütçe açıklarıyla yatıp, borç stoklarıyla uyandı.

2012 yılında Kürdistan'da yürütülen savaşa ayrılan bütçe de yetmeyince Haziran-Temmuz aylarında savaşa 800 milyon liralık bir ek bütçe ayrıldı. Ve hemen akabinde başta temel geçim maddeleri olmak üzere, toplum, bir çok alanda zamlarla karşılaştı.

Bütün Türkiye'den alınan vergilerle oluşturulan bütçeden illere aktarılan miktarlar yine savaş ortamının yarattığı adaletsizliği gözler önüne seriyordu. Kürt illerine gönderilen bütçe kaynaklarının Şırnak'a aktarılan kısmının yaklaşık % 70 i asker –polis harcamalarına ayrıldı. Dersim e gönderilen rakamın %60'ı yine asker ve polis harcamalarına gitti. Bölge illerine gönderilen bütçenin ortalama olarak yarısına yakını asker polis harcamlarına gitmiştir.

Eşitsiz Gelişim ve Ekonomik Sömürü

Bölge'nin ekonomik gelişiminin 3 farklı biçimde Türkiye sermayesinin genel birikim hedeflerine göre yönlendirildiğini görmek gerekiyor. Bu anlamda sermayenin merkez ülkelerle kurduğu eşitsiz ilişkinin bölge ile benzer bir ilişki kurmasına engel olmadığı, bu ilişkinin bölge üzerindeki baskıyı arttırdığını söylemek mümkündür. Örneğin üretkenlik sorunundan kaynaklanan cari açık ve sıcak paraya dayalı ekonomi, bölgenin enerji sömürüsünü Türkiye için vazgeçilmez kılmaktadır. Bölge ekonomisini yerel dinamiklerinden ayırarak, kendi merkezi yönelim ve ihtiyaçlarına göre belirleyerek, bölge ile merkez arasında sürekli korunan bir fark yaratılarak bölgenin enerji-maden-elektrik-ucuz işgücü kaynağı olarak tutulurken, bir yandan da pazar olarak önemsendiği dikkate değer. Fakat bölgenin

temel sorunları, sermaye birikiminde yapılan tercihler ve genel olarak emekçilere yönelik ve bölgesel olarak eşitsizlikler yaratan kapitalizm dinamiklerinden bağımsız değildir. Yani bölge geri kalırken, Türkiye'nin diğer yerleri de kendi içinde ciddi eşitsizlikler ve ekonomik sömürü ilişkileri içinde yaşıyor.

1960-80 sanayileşmesinde bölge kaynakları çok büyük ve kritik bir önem arz eder. Petrol krizi, döviz kitliği ve borç krizleri acısından bölge kaynakları Türk ekonomisi açısından hayati bir işlev görmüştür.

1960 – 1980 arası ithal ikameci dönemde bölgenin kaynaklarının özellikle barajlar ve petrol kuyuları yardımı ile doğrudan batı illerine konuşlu sanayi sermayesinin ve ekonominin genelinin ihtiyaçlarına yönlendirildiğini görüyoruz. Ekonominin içine itildiği döviz kıtlığı ve borç krizi çerçevesinde bu kaynaklar hem parasal değer olarak hem de ekonominin hayatiyeti açışından kritik bir önem arz etmiştir.

1960-80 dönemi; iç tüketime yönelik sanayileşme dönemi olduğu için sanayi yatırımlarının gerektirdiği petrol, elektrik ve enerji ihtiyacı açışından bölgenin net sömürüye uğratıldığı bir dönemdir. Bu kaynaklar çok büyük değerlerde olmalarına rağmen bölgede istihdam ve diğer bağlantılar açısından ciddi katkısı olmayan yatırımlardır. Petrol üretimi olarak örneğin Keban barajı ülke enerjisinin ilk kurulduğunda %15 ini üretirken çalışan sayısı 60 kişiyi geçmemektedir. Petrol sahaları için de benzer bir durum söz konusudur. 1966-1970 arası Türkiye'de kullanılan petrolün %50 si bölgeden üretilmiştir. 1963-1980 arası 17 yılda bu oran %30 olarak gerçekleşmiştir. Petrol fiyatına bağlı olarak yıllık ham 1- 1.2 milyar doları asan bir üretim yapılırken, bölgeden elde edilen bu sanayi girdisi bölgeye ciddi bir istihdam getirmeden, çıkarılıp bölgeye yönelik yapısal gelişme politikalarında ve yatırımlarda değerlendirilmemiştir. Emek gücü sömürüsü ve tarımsal eşitsiz değişim göz önüne alındığında, veriler bu dönemde bölgenin bağımlılık ve sömürüsünün had safhada olduğu ve bu dönemde bölgede gerçekleştirilebilecek gelişme stratejilerini bölgenin kaderini belirgin bir bicimde değiştirebileceği görülür. Türkiye'nin toplam tarım ve sanayi ihracatı 1970'ler boyunca yılda 2 milyar dolar olduğu düşünülürse, ham olarak 1 milyar dolarlık petrol (piyasa satış fiyatı ve ekonomiye katkısının büyüklüğü çok daha fazladır) üretiminin ne anlama geldiği ortaya çıkar. **Bu rakam o dönemki ekonomi açışından çok büyük bir rakamdır. Türkiye döviz açığının kapatılmasında "isçi dövizleri" önemli bir etken olarak sunulurken, Türkiye iktisat tarihi kitapları bölgenin bu**

kaynaklarının daha büyük döviz katkısından bahsetmezler. Kürt halkı kabul edilmeyince, coğrafya da Türkiye ekonomisine hizmet edecek doğal bir kaynak olarak kabul edilir, bölge insanına dönmeyen, yerel bağlantıları olmayan yatırımlar Türkiye için hayati önemde olmasına rağmen kitaplara girmez.

1980-2000 arası, Türkiye sermayesinin dışa açık büyüme ya da üretken sermayenin uluslararasılaşması ve dış satım politikaları dönemidir. Bu süreçte 1988-2000 arası bölge petrolleri üretimi tekrar yüksek seviyelere çıkar, yeni barajlar ve termik santraller devreye girer (Atatürk, Karakaya, Afşin –Elbistan, Kıralkızı) ve ihracatın gerektirdiği ucuz iş gücü ve enerji açışından bölge yine Türk sermayesinin ihtiyaçlarına koşulur. 1995 yılında Türkiye'de elektrik üretim kapasitesi 20 bin MW iken bölgede yaklaşık 7000 MW üretim kapasitesi bulunmaktadır ve oranlarsak %35 gibi çok yüksek bir değerdir. Türkiye ekonomisinin yine çok önemli bir kaynağı olarak kullanılmaya devam eder. Zorunlu göç, köy yakmalar ile birlikte dış satımın gerektirdiği ucuz emek ihtiyacı ve tekstil patlamasının temel gücü bölgeden giden işgücüdür. Tarımsal desteklemelerin azaltılması ve bölgedeki yem fabrikası, süt fabrikaları, çimento fabrikalarının özelleştirilmeleri emeğin ve tarım ürünlerinin değer kaybını ve bölgedeki istihdam olanaklarını sınırlar. GAP yatırımları 2005 yılına gelindiğinde bile sulama değil enerji yatırımları olarak gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında bile enerji yatırımlarının gerçekleştirilme oranı %75 iken sulama yatırımlarının %15 olduğu görülür. Bu anlamda GAP zaten yapılan yatırımı fazlasıyla enerji olarak ödeyecek ve bölgeye yapılan yatırım harcamaları yanında çok daha fazla kaynağı bölgeden götürecektir. Bu dönem çeşitli çalışmalarda gösterildiği gibi bölgedeki Kürt hareketinin etkisi ile devletin bölgeye yönelik sosyal harcamalarında artış görüldüğü bir dönemdir. Bu harcamaların bölgesel eşitsizlikleri aşacak kalıcı sonuçlara ve gelişmelere yol açacak değil, eşitsizliği sürdürecek ve bölgenin gelişen sermayenin tüketim alanı olarak da yer almasına yol açacaktır. Dönem ayrıca Türkiye çapındaki ihracat politikalarının bir adımı, parçası olarak Tarım ve Hayvancılığın ciddi zarar gördüğü bir dönemdir.

2000-2013 arası dönem: Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından biri cari açık haline gelir. Küresel kırılganlıklar ve krizler döneminde dış ticaret açığı ekonominin gücünü ve yatırım çekme kapasitesini sınırladığı için sermaye açışından önemsenmektedir. Hızla bitirilen yeni barajlar ve termik santraller bu donemde devreye girerken (Birecik, Berke, Batman, ...) artan ve kimi yıllar 100 doların çok üstünde seyreden petrol fiyatları bölgede yıllık 2.5 milyon ton olan üretimin önemini arttırır. Kamusal yatırım yapmaktan tamamen çekilen hükümetin,

özelleştirmelere hız kazandırdığı, arazi temelli rantı vergilendiremediği, teşvik politikalarının ise gerekli etkiyi yapamadığı görülür. Cari açık sorunu ve yükselen petrol fiyatları ile bir kez daha bölge kaynakları sermaye açışından kritik kaynaklar haline gelirken, Türkiye ekonomisinin kritik ihtiyaçları bölgenin eşitsiz konumu üzerinden karşılanır. Bölgeye gelen devlet harcamaları yatırıma dönüşmese de bölgeyi Pazar olarak gören sermayedarlar için bir avantajdır. 2002-2007 arası %5 ten fazla ortalamayla büyüyen ekonomi bölgeye yönelik sosyal harcama ve üretken olmayan yatırımların arttığı bir donemdir ancak bölgeye yönelik teşvikler ucuz işgücünü işlevlendirmeye yönelik neoliberal rekabetçi politikaların uzantısı olarak gerçekleştirilmeye çalışılır. Verilen ciddi teşvikler sermaye adına eşitsizlik yaratırken bölgeye ciddi bir katkı yapmaz.

Enerjide Temel Tablo

- Türkiye'de toplan petrol üretimi 40 yılda: Net 100 milyar dolar olmuştur.

- Bölgede Petrol Üretimi: 2.5 milyon ton / yıl, piyasa değeri 4.5 milyar dolar, net katkı 2.5 milyar dolardır.

Bölgede elektrik üretimi:

Kurulu Güç: 10000 MegaWat (MW), Türkiye Kurulu gücünün %19 u, maliyeti en düşük enerji bölgeden üretiliyor. Rusların yapacağı nükleer santral kwh başına 12.5 cent, bölgede elektrik maliyeti 1-2 cent dolayındadır.

Bölgenin:

Yıllık bazda: 30.000 GwH(Gigavatt saat), kullanımı 15.000 GwH, Net 15000 GwH, net katkı 2 milyar dolardır.

Sadece 26 HES Barajı toplamda Bingöl Sınırları içerisinde yapılmış ya da yapılacaktır.

Bingöl'e bir yılda toplam 30 trilyon yatırım ödeneği gelirken, sadece Özlüce Barajı'ndan yılda 85 trilyonluk elektrik üretiliyor. İnşaatı biten Özlüce Barajı ve HES'ten yılda 413 (Cigawatt saat) GWh yıllık enerji üretiliyor.

Bölgenin ülke geneline enerji katkısı yılda 4.5-5 milyar dolardır. Bu miktarın bölgede yapılan yatırım harcamalarına göre çok daha fazla olduğu görülüyor. Bu üretimin bölge işgücüne

katkısı oldukça az. En büyük barajlarda 3 vardiya 50-60 kişi çalışır. Madenleri de katmak gerekli.

Bölgenin enerji katkısı böyle iken devletin zaten kendi yatırımını geri döndüren enerji ve madencilik dışındaki yatırımları 2012 yılında 1 milyar dolar civarında. Demek ki enerji katkısının çok az bir kısmı bölgeye yatırım olarak dönüyor.

Bölgeye yapılan yıllık net vergi transferi: 30 milyar TL, %30 güvenlik harcaması, geriye kalıyor NET: 20 milyar TL / yıl.

Bölgenin enerji katkısını çıkarsak bile en az 10-12 milyar TL net bütçe geliri var. Bu rakam her şeyin üzerinde, tabi temelde personel gideri (bunun yarısından çoğu) ve yüksek memurlar bu gelirin önemli kısmını alıyor ama sonuçta bölgeye gelen net bütçe harcaması bu, bölgenin enerji katkısını çıkarsak bile açık ara fazla, bunların tabi çoğu cari harcamalar, yatırım değil.

Bölgeye yapılan net yatırım harcaması bölgenin enerji katkısının net olarak altında. Demek ki bölge üretkenliğini uzun vadede arttıracak bir devlet politikası yok

Tüm bunlara bağlı olarak;

1- Bölge Türkiye sermayesinin pazarı konumundadır ve burada bir sömürü, bağımlılık ilişkisi, eşitsizlik var. Yani bölgeye gelen para batı şirketlerine kar olarak dönüyor.

2- Bölge şirketleri Türkiye ortalamasının altında maaş veriyor burada ikinci bir sömürü var.

3- Tarımsal ürün üreticilerinin zaten prodüktivite (üretkenlik) sorunları nedeniyle diğer sektörlere kaynak aktarımı var.

4- Bölgeden giden işgücü ve tarım isçileri doğrudan bati illerinde sömürülüyor.

5- Bölgeye yapılan sosyal harcamalarda ve yatırımlarda artış bölgedeki Kürt Hareketinin etkisiyle oldu.

6- Bölgeye verilen teşvikler işe yaramıyor, doğrudan halkın katıldığı kooperatifler ve belediyelerin üstlenebileceği kamusal yatırımlar öne çıkarılmalıdır. Bunun için gerekli merkezi teşvik ve mevzuat oluşturulmalıdır. Bölgedeki küçük işletmelerin üretkenliklerini ve bölgesel

geri bağlantılarını arttıracak uygulamalar ile tarım ve hayvancılık yatırımları gündeme alınmalıdır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Bugüne kadar GAP için yapılan harcamalar 32 milyar lirayı aştı. Toplam hedeflenenler 40 küsur milyar liraya mal olacak. Master planının yüzde 80 nakdi gerçekleşmesi tamamlandı. Fiziki gerçekleşmeye bakınca, enerjide yüzde 75'lik, sulamada yüzde 17'lik bir gerçekleşme söz konusu. GAP kendi maliyetini zaten enerji ile fazlasıyla çıkarmış-çıkaracaktır. Devletin buraya net bir yatırımı yoktur. Batıya kaynak transferi vardır.

AKP rejimi barış konusunda samimi ise yeni bir bütçe kanunu ile Güneydoğu illerine merkezi bütçeden ve diğer örtülü fonlardan harcanan kaynakları, bu illerin sivil kullanımı için illerin belediye bütçelerine aktarılmasına ön ayak olur. İktidar, GAP sulama yatırımları için **İşsizlik Fonu'nu** tırtıklamaktan da vazgeçmeli. İşsizlerin parasıyla oluşturulan Fon'dan, GAP için 4 yılda **12 milyar TL'ye** yakın para kullanıldı. Bir taraftan Kürt illeri sömürülürken, diğer yandan emekçinin parası bu sömürüde araç olarak kullanıldı. Katmerli bir sömürü var. Asker-polis harcamasını azaltamayanlar, işsizin parasını hortumlamakta beis görmediler. ASKER-POLIS harcaması yatırıma yönlendirilmeli.

Gerçek asker polis harcamaları, bütçede gösterilenin çok üstünde. Bunun farkında olarak, bütçenin görünen harcama kalemlerine bakıldığında bile Güneydoğu illerine, ayrılmış gösterilen (örtülü olmayan) kaynakların bile yüzde 30'undan fazlasını asker-polis harcaması oluşturuyor. Bu oran bazı illerde çok daha yüksek. Örneğin Tunceli'de il bütçesinin yüzde 60'ı, Hakkari'de yüzde 56'sı, Şırnak'ta yüzde 46'sı, Siirt'te yüzde 37,5'u. En yüksek bütçeli Diyarbakır'da bile yüzde 30'u…

KÜRT COĞRAFAYASINDA BARAJLAR VE EKOLOJİK TAHRİBAT

Savaş süresince yapılan çok sayıda HES barajının yanı sıra güvenlik amaçlı barajlarda inşa edilmeye başlandı. Bu baraj yapımlarının en büyük etkisi yerleşim yerlerini tehdit ettiği için göçleri arttırması ve ekolojik yapı üzerindeki tahribattır.

PKK Lideri Sayın Abdullah Öcalan'ın çağrısı ile başlayan ve aşamalar şeklinde ilerlemesi öngörülen çözüm sürecinin hemen akabinde barajların yapımının hızlandırılması halkta büyük kaygılara neden olmaktadır. Silvan'da temeli 4 Mayıs 2012 tarihinde 4 bakanın

katılımı ile atılan ve 31 Ocak 2017 tarihinde tamamlanması beklenen Silvan Baraj Projesi, Bakanlar Kurulu'nun kararı ile 9 Eylül 2016 tarihine çekildi. Silvan'ın 18 kilometre kuzeyinde olup Kulp Çayı ve Göderni (Taşköprü) Çayı'nın birleştiği yerde inşaa edilen Silvan Barajı yaklaşık 178 kilometre kareyi kapsıyor. Bölge halkında tedirginliğe neden olan baraj için 18 köy boşaltılırken, 50 köyün ise aktif olarak barajdan etkilenmesi bekleniyor.

Bu yaklaşım esas olarak doğanın tahribi ve bir bölgenin kaynaklarının sömürüsüne neden olduğu için, hızlandırılmış bu baraj yapımları bir fırsatçılık olarak da halk tarafından yorumlanmaktadır.

Siyasal iktidar tarafından Türkiye'de 2023'e kadar 2 bin 500 HES projesinin hayta geçirilmesi düşünülmektedir.

HES' lerin, barajların, "enerji üretmek" amacıyla yapıldığından ziyade, sulama ve yaşam alanlarını yağmalamaya yönelik bir yaklaşım olduğu bugün açığa çıkmış ve genel kabul görmüş bir yaklaşımdır.

Bu santrallerin tamamı tamamlanıp üretime geçtiğinde bile ülkemizdeki enerjinin sadece yüzde 5'ini karşılayacaktır. Üstelik bu barajların sadece 25-35 yıllık bir ömürleri vardır.

HES projeleri kapsamında dereler ve ormanlar yok olmakla kalmıyor, binlerce yıllık tarihi alanlarda sulan altında kalıyor. Tarihi milattan önce 8 bin 500 yıllarına dayanan Nevala Çori ve Komagene Krallığı'nın önemli kentlerinden Samsat, Atatürk Barajı'nın altında kalırken, Hasankeyf ise Ilısu Barajı Gölü'nün altına gömülmeye çalışılıyor. Devlet Su İşleri (DSİ) verilerine göre, barajların ömrü, nehrin taşıdığı alüvyon miktarına bağlı olarak 40 ile 60 yıl arasında değişiyor. Verilere göre Türkiye'de küçüklü, büyüklü 142 adet HES bulunuyor. Türkiye için önümüzdeki 20 yıl içinde öngörülen HES sayısı ise 747 olarak planlanıyor.

Trabzon'da 135, Rize'de 84, Artvin'de ise 24 adet HES yapımı planlanmıştır.

Türkiye’ nin enerji politikasında doğayla uyumlu ve ekolojik dengeyi gözetici bir politika tercihinde bulunması bugün genel toplumsal taleplerden biridir. Bu politika tercihlerinin Türkiye’ nin oldukça avantajlı olduğu güneş ve rüzgar enerjisi yönünde olması oldukça önemlidir. Türkiye doğa ve yaşam alanlarının tahribi üzerine kurgulandığı anlamsız baraj politikalarından vazgeçmelidir.

Bu konuyla ilgilenen meslek odaları temsilcilerinin beyanatları oldukça ufuk açıcıdır. EMO Urfa Şubesi Teknik İşler Sorumlusu Ferhat Yıldız, coğrafyası uygun Türkiye'de güneş ve rüzgar enerjisinin neden kullanılmadığına anlam veremediklerini belirtirekn, şunları da ifade ediyor**."Almanya'da yılda 100 gün güneş var. Türkiye'de ise 300 gün güneş var. Almanya toplam enerjisinin yüzde 35'ini güneş enerjisinden sağlarken, Türkiye'nin güneş enerjisi miktarı yüzde 1'in altındadır"** Urfa ve Mardin gibi illerin olduğu illerin ise yılda 320 gün güneş aldığı da bu bilgiler arasındadır.

Türkiye de ki meslek odaları rüzgar ve güneş enerjisini tek enerji kaynağı olarak gördüklerini de ayrıca belirtmektedirler.

Güvenlik Barajları

Türkiye' nin savaşta ısrar etme mantığının en son fiiliyatlarından biri de yüksek maliyetli ve büyük ekolojik tahribatlara yol açacak olan güvenlik barajı projeleridir. PKK gerillalarının geçişini engellemeyi hedef alan bu uygulamaların arka plandaki amacı ise, yine bu bölgeleri imansızlaştırmaktır.

Türkiye-Irak sınırında yer alan Şırnak ve Hakkâri illeri arasındaki derin vadilerde yapılan sulama, enerji güvenlik amaçlı barajlara 103.5 milyon liralık bir kaynak harcandı. Bu bölgeye ayrıca toplamda 11 güvenlik barajının yapılması düşünülmektedir. Türkiye Irak sınırdaki derin vadilerde bulunan debisi yüksek akarsuların üzerine kurulması planlanan 7 barajın toplam maliyeti ise 207 milyon lira olacaktır.

Savaş Aklında Israrın Tezahürü Olarak Kalekollar

Kürt sorununda demokratik çözüm ve barış sürecinin başlamasına paralel olarak PKK gerillalarının geri çekilmeyi başlatması, güvenlikçi politikalarında yumuşama beklentisini ortaya çıkarırken, bu beklentilerin tersi yönünde bir durum ortaya çıktı. PKK gerillalarının sınır dışına doğru hareketlenmek için konumlanmalarında yaptıkları değişikliklerle beraber, devletin kalekol yapım sureci de hız kazandı. Bu durum Kürt halkının büyük tepkisini çekerken, sürece ilişkin umutları da yaralayan bir etkileyen oldu. Diyarbakır' ın Lice ilçesinde kalekol yapımını protesto eden sivil halkın üzerine karakoldan açılan ateş sonucu Medeni Yıldırım adlı bir yurttaşımız hayatını kaybetti, çok sayıda kişi de yaralandı.

Bütün bunlarla beraber;

- **Dersim'de 21, Diyarbakır'da 36 ve Bingöl'de de aynı** sayılarda karakol yapımları devam etmektedir.

- Kalekollar bölgede sosyal huzursuzluklara sebep olmaktadır. Hazarşah Köyü yıllardır karakol istememesine ve imza kampanyası düzenlemesine rağmen Karakol yapımı ısrarla sürdürülmektedir.

- TOKİ tarafından yapılacak **olan 402 kalekol'dan 149'u tamamlanıp** faaliyete girerken, diğerlerinin yapım çalışmalarına ise hızlı bir şekilde devam ediliyor. Irak sınırında yer alan Şırnak- **Hakkari sınır hattındaki 2 bin metrelik yüksek dağların zirvesinde 149 'kalekol'un t**amamlandığı ve faaliyete başladığı belirtildi.

- İlk aşamada ikisi yedek olmak üzere 16, ikinci aşamada 27 olmak üzere toplam 43 modüler geçici üs bölge tesisine yönelik proje çalışmaları ise devam ediyor.

- TOKİ Başkanı Ahmet Haluk Karabel, bir grup ekonomi muhabirine değerlendirmelerde bulundu. Karabel'in açıklamasına göre TOKİ ile Milli Savunma Bakanlığı (MSB) ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı arasında yapılan protokoller kapsamında toplam **280 karakol binası ihale edildi. Bu karakollardan 114 adedi (Jandarma 76, MSB 38) teslim edildi. 120'si Jandarma, 46'sı MSB'ye ait olacak 166 karakolun inşaat süreci ise devam ediyor.**

Bölgeden Gelen Somut Öneriler

- Doğal taşların tescillenerek bölge ihtiyaçlarında kullanılması ve yerel yönetimlerin buna öncülük etmesi,

-İçme ve kullanma suyunun kayıp ve kaçaklarının tespiti ve engellenmesi (GAP Belediyeler Birliği bünyesinde bölgesel ölçekte)

-Belediyelere bağlı ve köylerdeki sebil çeşmelerin ıslahı,

-Yağmur suyunun değerlendirilmesi için örnek model tesislerin oluşturulması,
- Atık su tesislerinin yapılması,

- Bölgelerin bitkisel ve hayvansal üretim potansiyeli araştırmalı ve ürün planlaması yapılmalı,
- Ekonomi politikalarının halkla birlikte belirlenmesi,

-Yatırımların halk oylaması ile gerçekleştirilmesi

-Geliştirilen politikaların önünde engel olan mevzuat ve yasaların değişmesi,
- Yerelde merkezi su yönetimi için birim kurulması,

- Su, tarım ve enerji politikalarının birlikte düşünülmesi,

-Su kaynakları projelerinin ekolojik dengeyi koruması sağlanmalı,

- Üretimde kayıt dışı çalışma, ayrımcılık ile ucuz iş gücü olarak görülen genç kadın ve çocuk işçiliğini önleyecek mekanizmaların oluşturulması,

-Köylerde eski su değirmenlerinde kullandığı gibi (değirmen türü) kolektörlerle küçük ölçekte enerji üretimi yapılması

-Sulama tekniklerinin doğru kullanılması için halka yönelik bilinçlendirme çalışmalarını yapılması,

- Her türlü enerjinin üretimi konusunda ekolojik yaklaşımın benimsenmesi ,
-Yerel yönetimlerin, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için önlemler alınması,
-Yapılaşmada izolasyonun sağlanması için kullanılacak malzemelerin ekolojik yerel ürünlerden olmasının teşviki (Bazalt, Mardin taşı vb)

-Yerel yönetimlerin de kolektif üretim tesisleri ile yerel kaynakların kullanımı gerçekleştirilmeli (çimento fabrikası, bazalt tesisleri, asfalt tesisleri)
- Jeotermal tesislerin turizme kazandırılması ve seracılıkta ısıtma amaçlı kullanım için yerel yönetimlerin etkili olması,

- Su kaynakları projelerinin ekolojik dengeyi koruması sağlanmalı,
- Tarımda kolektif üretim modelleri benimsenmeli ve bu konuda yerelde taraflarla birlikte ortak karar verilmeli,

-Üreticiden tüketiciye direkt dağıtım ve pazar ağının oluşturulması sağlanmalı,
- Üretimde yerel ham maddelerin yerelde işlenerek yerel markaların oluşması sağlanmalı ve tüketiciye sunulacak ürünlerden marka etiğinin oluşturulması sağlanmalı ve desteklenmelidir.

BÖLGE ÖLDÜRÜCÜ SERMAYE AKIMLARININ YENİ HEDEFİ OLMAMALIDIR

21 Mart 2013 günü PKK lideri Sayın Abdullah ÖCALAN' ın çağrısıyla başlayan demokratik çözüm ve barış süreci, çatışmaların da önüne geçmiş, ülkede görece bir huzur ortamı oluşmuştur. Yıllarca bölgeyi ekonomik olarak dışlayan ve eşitsiz gelişim koşullarını düzeltmeye dönük bir politika içerisinde olmayan siyasal iktidar, çatışmasızlık dönemini bir sermaye ağı üretme açısından fırsata çevirmeye çalışmaktadır.

Türkiye' nin özelikle 1980 sonrasında içine girdiği ve eklemlenmekte bir sakınca görmediği neo-liberal ekonomik sistem bugün reel üretimden ziyade sermaye dolaşımı üzerinden şekillenen bir ekonomik ağı ortaya çıkarmış ve tüm faaliyet alanları sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Sermaye akımlarını bir zenginleşme olarak gören iktisadi akıl, dünyada dolaşıma sokulduğu her yerde büyük sömürü çarkları ve yoksulluk üretmiştir. Emeği ucuz işgücü politikalarıyla başkaldıramaz hale getirirken, mobilite ağlarını sınırlamış, yeryüzünü halklar için bir eziyet yurduna çevirmiştir.

Bölgenin ekonomik olarak kalkınması ve Türkiye' de en yüksek işsizliğin olduğu Kürt illerinde istihdamın artması için siyasal iktidar tarafından yapılan öneriler, bölgeyi Çin' leştirmeden öteye geçememiştir. Karın tokluğuna sermayeye emeğini satmayı öngören bu model ayrıca ırkçı ve ayrımcı bir yaklaşımdır. Bölgesel asgari ücret ve benzeri öneriler bir toplumun tarihsel sömürüsünü katmerlendirmekten başka bir işlev görmeyecektir.

AKP iktidarının Kürt illerini sermayeye ham bir alan olarak sunup, ekonomik kalkınmayı sadece özel girişimler ve sermaye hareketleri üzerinden yapmaya çalışmasının kabul edilir bir yanı yoktur. Zenginleşme bir bütün olarak toplumsal bütün kesimleri kapsamalıdır. Kapitalist işleyişin bugün her alanda ekonomik hayatı tahrip edici boyutu ve sosyal, siyasal ve kültürel bütün bunalımların kaynağını oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra insanlığın ihtiyacı olan yeni ve insan-toplum odaklı bir ekonomiyi yeniden inşa etmektir. Bunun içinde katılımcı ekonomik modeller üzerinde durularak, bölgede bu yönlü yatırım ve faaliyet alanlarının oluşturulması, teşvik edilmesi elzemdir.

10. BÖLÜM

10. TOPLUMSAL CİNSİYET

Savaş ve Kadın

Çatışma bütün çağdaş toplumların temel bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sömürü ilişkilerine açık bir toplum yaratan kapitalist modern toplumlarda toplum sınıf, kast ya da başka iktidar yapılarıyla dikey olarak, cemaat, etnisite, din vb. unsurlarla da yatay olarak bölünmüştür. Bu bağlamda çatışmasız hiçbir toplum, hiçbir devlet yoktur. Esasen kapitalist modern toplumların bir nişanesi olarak ulus-devlet formunun kendisi siyasal olarak çatışmalar üzerine kurulduğu için alternatif bir toplum yaratmadan çatışmasız bir yapı oluşturmak imkansız görünmektedir. Dünyada 2. Dünya savaşından bu yana 151 farklı bölgede 231 çatışma yaşanmıştır ve bu çatışmaların büyük bir bölümü yaşanmaya devam ediyor.

Ülkeler ya da bir ülke içindeki gruplar arasında gelişen ve fiziksel imha ile sonuçlanan yok etme sürecine ise savaş denmektedir. Günümüzde çok karmaşık modern silahların geliştirilmesiyle, cemaatler arası, dinsel, etnik, ulusal ve uluslararası çatışmalarda yaşanan şiddet artık dev boyutlara ulaşmıştır. Modern silahlar, özellikle nükleer ve biyolojik silahlar birkaç saniye içinde binlerce insanı öldürecek kapasitedir. Bu saldırılardan kurtulan insanlar yaşasalar bile şok dalgaları, ısı, radyoaktif kalıntılar gibi faktörlerden dolayı inanılmaz hastalıklar ve acılar yaşamaktadırlar.

Binlerce yıldır erkek egemen toplum yapısı altında ezilen kadınlar ise savaş zamanlarında çocuklar ile birlikte en büyük mağduriyetleri yaşamaktadır. Kadınlar esasen herhangi bir savaş halinin olmadığı zamanlarda da sömürülmeye devam etmekte ancak savaş zamanlarında bu sömürme ve baskı mekanizmaları çok daha fazla görünür hale gelmektedir. Savaş hali fiziksel yok etmeler kadar ideolojik anlamda parçalanmalara da işaret eder. Toplumsalın içindeki bu ideolojik parçalanmalar kendini kadının sömürülmesinde ve kadın erkek eşitsizliğinde gösterir. Hangi uygarlık döneminde yaşarsak yaşayalım bu parçalanmalar kadın erkek eşitsizliğini derinleştirir ve kadın her daim sömürüye açık bir nesne olarak görülür.

Kadınlar, ulusal ve etnik süreçleri farklı biçimlerde hem etkilemekte hem de bundan etkilenmektedirler. Ulus yaratım süreçlerinde olduğu gibi savaş zamanlarında toplumun biyolojik üreticileri olarak görülmekte, bir anlamda yeni bir toplum yaratmaya çalışan erkeklerin gözünde toplumun taşıyıcıları olarak görülmektedir. Anthias ve YuvalDavis'e göre kadınlar etnik ve ulusal sürece beş ana yol ile dahil olmaktadır.

1. Etnik toplulukların mensuplarının biyolojik üreticileri olarak,
2. Etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden-üreticileri olarak,
3. Topluluğun ideolojik yeniden-üretiminde merkezi bir rol alarak ve kültürün aktarıcısı olarak,
4. Etnik ve ulusal farklılıkların gösterenleri olarak- yani, etnik ve ulusal kategorilerin dönüşüm, yeniden-üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan semboller olarak,
5. Ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde katılımcı olarak.

Modern uluslar çoğunlukla aile metaforlarıyla tahayyül edilirler. Afeseneh Najmabadi özellikle, ulusal cemaatin bir erkek kardeşler birliği (Fraternity) olarak inşa edilmesinin milliyetçilik ruhunun yaratılmasında erkek bağlarının merkeziliğine ve kadınların toplumsal sözleşmeden dışlanmasına işaret ettiğini söylemektedir. Bu sözleşme hem kadınları erkeklerin iktidarına tabi kılmakta hem de erkekler arasında birleştirici bağlar oluşturmaktadır. Bu anlamda, kadınlar yeni siyasal ve toplumsal düzende erkekler arasındaki toplumsal ilişkilerin gösterenleri olmaktan öteye bir yere sahip değildirler. Örneğin kadın erkek onurunun bir göstereni olarak "namus" olarak görüldüğü için erkekler arası iktidar kavgalarında cinayete kurban gitmektedirler. Savaş zamanlarında bir tür silah olarak kullanılan taciz ve tecavüzler her şeyden önce bir ulusun göstereni olarak algılandığı için kadınları üzerinden o halkın kendisini aşağılamaya yönelik bir girişim olarak algılanabilir. Bu noktadan hareketle, Rubina Saigol kadın bedenini şiddet dolu mücadele alanı olarak tasvir etmektedir. Çatışma ortamlarında kadınların acımasızca tecavüze uğradığı, aşağılandığı ve öldürüldüğü bilinen bir olgudur. Saigol, 1970'te Doğu Pakistan'daki harekat sırasında Pakistan ordusunun askerlerinin 200 bin kadına tecavüz ettiğini aktarmaktadır. Benzer şekilde Bosna'da ve Kaşmir'de kadınlara yönelik şiddet kullanımına yönelik haberler çıkmıştır. Cemaatler arası, etnik ve uluslararası çatışmalarda şiddet herkese yöneltilir ancak kadınlar gördükleri şiddet ve baskının yanı sıra tecavüze de uğrarlar. Kadınlara karşı işlenen suçların üç özgül niteliğinden bahsedilebilir. Vahşilik, aşırı cinsel şiddet ve kollektif eylem. Saigol, açık

cinsel taciz ve saldırganlığın geniş bir yelpazeyi kapsadığını söylemektedir: “Soyma, Çıplak teşhir edip dolaştırma, sakatlama ve beden zarar verme, zafer sloganları atarak göğüsleri ve cinsel organları dağlama veya bunlara dövme işleme, göğüsleri kesme, rahmi bıçakla kesme, tecavüz ve ceninleri öldürme.” Çatışma ortamında kadınlara karşı işlenen tecavüz suçunun sosyo-patolojik arka planını Zajovic şu şekilde anlatmaktadır: “Savaş da, tecavüz de bir ataerkil kardeşle topluluğunun erkekliğini gösterir. “Kadınları” tecavüze uğrayınca, bu, kadınların yaşadığı bir acı olarak algılanmaz, erkeklerin uğradığı bir yenilgi olarak görülür. Erkeklerin, sahip olduklarını koruyamayacak ölçüde zayıf oldukları anlaşılmıştır.”

İster ideolojik savaş olsun, ister asimetrik, ister kirli savaş olsun, kadınlar ve çocuklar savaşlarda en çok yara alan kesimleri oluşturmaktadır.

1990’ların başında Bosna’daki etnik temizlik kampanyasında yirmi binden fazla Müslüman kadın, Somali’de 1991–1992 yıllarında 300.000 kadın, Japon ordusunun Kore işgali sırasında 300.000 kadın, Rwanda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Vietnam’da binlerce kadının cinsel taciz ve tecavüze maruz kalmıştır. Ortadoğu’da devam eden savaşlar, kadınlara sadece işkence, tecavüz, intihar, fuhuş, yoksulluk ve ölüm olarak geri dönmektedir.

Barış zamanlarında küresel erkek egemen sistemin sömürü alanı olarak görülen kadınlar savaş zamanlarında da savaş ganimeti olarak görülürler. Cinsiyetçi yaklaşımlar baskın hale geldiği için, kadınlar aynı zamanda taciz ve tecavüze de maruz kalmaktadır. Dünya’da yaşanan pek çok savaşta kadınlara saldırı bir tür savaş silahı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla savaşlarda toplumun tamamı travma yaşarken kadınlar için bu travma ikiye katlanmakta, kadınlar cinsel saldırıların hedefi olmaktadırlar.

Kürdistan’da yaşanan 30 yıllık çatışmalı ortamı, Türkiye Genel Kurmayı düşük yoğunluklu savaş olarak nitelendirmiştir. 40 bin insanın hayatının kaybetmesine, binlerce insanın yaralanmasına neden olan savaş boyunca binlerce insan gözaltına alınmış, gözaltına alınan kadınlar devlet görevlileri ve askerler tarafından taciz ve tecavüze maruz kalmıştır. Savaş kirli boyutlara ulaşmış, köylülere dışkı yedirmek gibi insan onuruna hakaret içeren derin boyutlara varmıştır. Bölgenin insansızlaştırılması amacıyla topyekün savaş ilan edilmiş, milyonlarca insan yaşadığı yerleşim yerlerini terk edip başka şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Savaş süresince Kürt kadınları hem sosyal hem ekonomik hem de psikolojik anlamda tarifi imkansız mağduriyetler yaşamışlardır. Cinsel taciz ve tecavüz Türkiye'de sistematik bir savaş politikası olarak uygulanmıştır. Yayımlanan raporlarda cezaevinde kalan pek çok kadın cinsel taciz ve tecavüze maruz kaldığını ifade etmiştir. Ancak toplumdaki namus algıları nedeniyle cinsel şiddete uğrayan kadınlar, kendi aralarında dahi konuşulamayan, anlatılamayan bir işkence biçimi olarak bu durumu içlerine sindirmek zorunda kalmıştır. Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu 1997 yılından itibaren bu alanda hukuki mücadele yürütmektedir. 2005 yılında TCK'da cinsel taciz suç kapsamına alındığı, tecavüzün tanımı genişletildiği halde devlet anlayışının hala değişmemiş olması nedeniyle cinsel işkencenin belgelenmesinde hala sorunlar yaşanmaktadır. İşkencenin belgelenmesinde Adli Tıp tarafından onaylanma zorunluluğu vardır. Adli Tıp'ın bir devlet kuruluşu olarak devletin bir başka biriminin uyguladığı işkenceyi belgelememiş, açılan davalar olduğu halde şimdiye kadar bu suçtan yargılanmış tek bir devlet memuru olmamıştır.

Bütün bunlardan hareketle söylenebilir ki, kadınların dahil olmadığı barış süreci gerçek anlamda barış süreci olmayacak, yeniden çatışmalı bir ortama dönülmese bile savaş halinin toplumda yarattığı travma yenilenerek, hatta katlanarak büyüyecektir.

Barış ve Kadın

Bilindiği gibi dünyada yaşanan çokça barış sürecinin sonunda iki hedefin gerçekleşmesi beklenir. Bunlardan birincisi egemenliğin yeniden paylaşılması, diğeri ise toplumsal barışın inşasıdır. Birincisi çerçevesinde anayasal düzenlemelere gidilirken, ikincisi çerçevesinde sıklıkla başvurulan yollar hakikat komisyonlarının kurulması ve savaşta işlenen suçların açığa çıkarak yargılanması ile silahsızlanme ve güvenlik sektörü reformlarıdır.

Kadınlar nüfusun %50'sini oluşturur. Barış süreçleri toplumun yeniden inşa edildiği ve yeni toplumsal sözleşmelerin ortaya çıktığı dönemlerdir. Bu dönemlerde kurulan yapıların tamamında kadınlar eşit temsil edilmezse kadınlar bu sözleşmeye katkı sunmamış, rıza vermemiş olur. Bu nedenle, Türkiye'nin de imzacısı olduğu 1325 nolu Birleşmiş Milletler Kararı barışın inşasının müzakereler de dahil her aşamasında kadınların eşit temsil edilmesinin sağlanması gerekmektedir.

Kadınlar savaştan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmişlerdir. Yakınlarını kaybetmiş, zorla göç ettirilmiş, gözaltında taciz ve tecavüze uğramıştır. Savaş olan toplumlarda

militarizm sebebiyle erkekler saldırganlaşmış, erkeklikleri kışkırtılmıştır. Bu sebeple kadına yönelik şiddet artmıştır. Cinsiyet eşitsizliği ve savaşçı ideolojilerin biçimlendirdiği erkeklikler arasında ilişki kurulması ve buna karşı alınacak önlemlerin tüm toplumsal sözleşmeler ve barış çalışmalarında yer alması gerekir.

Kadınların yer almadığı barış süreçleri toplumsallaşamaz. Erkekler barış sürecini egemenliğin yeniden paylaşılması olarak algılar. Oysa kadınlar için önemli olanların başında savaşın toplumsal dokularda yarattığı zararın onarılması, tazmin ve telafisi gelir. Barış süreçlerinin %50si başarısız olmuştur. Araştırmalar kadınların katılımının barışı toplumsallaştırmaya ve böylelikle derinleştirmeye katkı sunduğunu gösterir.

Dünya'da Kadınların Barış Süreçlerine Katılımı

Kadınlar, barış görüşmelerine müdahale etmek için bu güne kadar çok farklı yöntemler kullanmışlar. Örneğin kadınlar ya zaten var olan arabulucu heyetlerine dahil olarak ya da kendi heyetlerini kurarak temas grupları oluşturmuşlar ve taraflarla görüşmeler yapmışlar.

Görüşmelere tanık olarak ya da sivil toplum ve akademisyenlerden oluşan gözlemci heyetler kurarak dahil olmuşlar. Arabuluculara ya da taraflara cinsiyet meselesinde danışmanlık yapmışlar. Yine cinsiyet eşitliğinin; yapılacak anlaşmalarda, anayasa dahil olmak üzere varılacak tüm mutabakatlarda, nasıl ifade bulacağı ile ilgili raporlar yazmış, önerilerde bulunmuşlar. Tüm anlaşma maddelerinin kadınlara ve cinsiyet eşitliği ile diğer toplumsal eşitsizlik ilişkilerine nasıl yansıyacağı üzerine bilgi üretebilecek teknik heyetler kurmuşlar. Son olarak kadınlar, sivil toplumda resmi görüşmelere paralel oluşumlar yaratmışlar. Örneğin Burundi'de kadınlar "gölge" görüşmeler yapıp, anlaşmalar imzalamış, Guatemala'da sivil toplumun katıldığı ve bir anlaşma taslağı da içeren kadın konferansları düzenlemişler.

Dünyada sayısız yapılan uluslararası ya da bölgesel barış antlaşmalarında kadınların barışın yapılması, korunması ve tesis edilmesinde gibi süreçlerde olmadığını ya da çok yetersiz düzeyde olduğu tespit edilmektedir. Birleşmiş Milletleri'nin 2000 yılında bu açığı kapatmak amacıyla oluşturduğu 1325 nolu Karara rağmen bu düzeyin oldukça düşük olduğu yapılan barış anlaşmaları incelendiğinde görülmektedir. Birleşmiş Milletlere bağlı UNIFEM'in 2010 yılında yayınladığı rapor bu tabloyu ortaya çıkarmaktadır. 1992 yılından 2010 yılına

kadar incelenen 24 barış anlaşmasında bilgilerine ulaşılabilen 14 anlaşmada kadınların müzakere delagasyonlarına katılımı %8'den daha az. Sadece %3'ünde kadınlar imzacı, baş arabulucu olarak ise kadınlar yok. 2008 yılında 33 barış anlaşmasının incelenmesiyle yapılan araştırmada ise bu süreçlere dahil olan 280 kişiden sadece 11 kişinin kadın olduğu görülmüştür. Bu oran hükümetin oluşturduğu delegasyonda %7 iken, karşıdaki örgüt için daha düşük olmaktadır. Bu rakamlar, ne yazık ki BM'nin önlem almasına karşın çok az değişmiştir. Ancak dünyada kadınların barış süreçlerine katıldığı az da olsa iyi örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri Güney Afrika örneğidir, siyasi partilerin, grupların oluşturduğu müzakere süreçlerinde kişilerin %50'sini kadınlar oluşturmuştur, her partiden iki temsilci sağlanarak birinin kadın olması, eğer olamıyorsa da o sandalyenin boş kalması sağlanmıştır. Sadece müzakere sürecinde değil, hakikatle yüzleşme süreçlerinde ülke çapında yaklaşık 3 milyon kadın odak gruplara ve tartışmalara katılmıştır, oluşturulan tüm barış masalarında %30 kadın kotası konarak kadınların temsiliyetinin düşük olmasının önüne geçilmiştir. Güney Afrika'da barış adına yapılan anlaşmalarda cinsiyet eşitliği ile ilgili pek çok önemli düzenlemeler yapılmıştır.

2000'li yıllardan sonra çok az örnekte sağlanan bu gelişme, cinsiyet eşitliğinde görece daha iyi durumda olan ülkelerde dahi bu şekilde devam etmektedir. Kadınların ve çocukların savaş ve barış süreçlerinde farklı etkilenmeleri ve etkilerinin olduğu farkedilmediği için halen kadınlar barış süreçlerine çok kısıtlı bir şekilde dahil edilmektedir. Bunun bir nedeni de sivil toplumun bu süreçlere katılımının az olmasından kaynaklanmaktadır. Kadınların sivil toplum alanında güçlü bir konumda olmamaları, bir yandan müzakere süreçlerine katılsalar bile kendi gündemleri dışında partilerinin gündemleriyle sınırlı kalmaktadır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki kapsayıcı ve açık modellerin kullanıldığı süreçlerde anlaşmalar daha uzun sürerken çatışmalı döneme geri dönüş de olmamıştır. İkinci elde edilen önemli bir nokta ise kadınların bu süreçlere katılımlarının sağlanması ile yapılan anlaşmalardaki cinsiyet eşitliği perspektifi anlaşmaların daha kapsayıcı olmasını ve geçerliliğinin de daha fazla olmasını sağlamıştır.

Yapılan barış anlaşmalarının çok azında anlaşmaların içeriğinde bir cinsiyet perspektifi bulunurken katılımcı olarak kadınların olduğu anlaşmalarda bu oranın daha yüksek olduğu ortadadır. UNIFEM'in 1990 yılından 2010 yılına kadar yapılan 585 barış anltaşmalarına ait belgelerde sadece 25'inde toplumsal cinisyet ya da ayrımcılık yapmama üzerinden siyasi ve yasal eşitlik konularına referans verildiği tespit edilmiştir. 17'sinde kadın ya da toplumsal

cinsiyet tanımları özellikle belirtilerek sosyal eşitlik ve işçilerin haklarından bahsedilmiştir. 17 antlaşmada açıkça cinsel şiddetten bahsedilirken, kadın haklarının korunması gerekliliği 16 antlaşmada belirtilmiştir. Kadına özgü daha spesifik konular belirtildikçe antlaşmaların içerikleri giderek daralmıştır. Ancak başa dönüldüğünde, bu antlaşmaların en başından kadınlar ne kadar bu süreçlere dahil olduysa ve bu süreçte imzalanan antlaşmalarda toplumsal cinsiyet eşitliği ne kadar baz alındıysa o kadar kalıcı bir barış sağlanmaktadır. Bu nedenle BM'nin de 1325 sayılı karar çerçevesinde işaret ettiği gibi, barış süreçlerinde sivil toplumun katılımının desteklenmesi, kadınların süreçlerin en başından itibaren masalarda ve görüşmelerde bulunmasıdır. Kadınlar sadece kadın insan haklarına dair konularda değil genel teknik konular, güvenlik reformları, ekonomik reformlar, gelir düzenlemesi vs. gibi diğer alanlarda da aktif bir şekilde yer almalılar. Tüm bu alanlar yine kadın erkek eşitliğinin olması gerektiği ve kadın uzmanlığının aktarılması gerektiği alanlardır. Bunun anlamı da şudur, kadın erkek eşitliği konusunda kadınlar bu süreçlerde yer alması gerektiği kadar, teknik konularda kadınların da uzman ekip olarak bulunması gerekmektedir. BM'lerin bu süreçlere dair bir diğer önerisi ise, tüm kadın ve erkek arabuluculara görevlerine başlamadan önce toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini sunabilecek eğitimlerin verilmesidir. Böyle bir eğitimin kadınların durumuna dair analiz yapmalarında faydalı olabileceği belirtilmektedir. Bir diğer tedbir ise kadınların bu süreçlerde anlatıcı, arabulucu ya da bizzat katılımcı olarak bulunabilmelerinin önündeki maddi engellerin kaldırılmasıdır. Kadınların çocuk bakımı, yolculuk vs gibi masraflarına yönelik bir bütçenin barış süreçlerinde ayrılabilmesinin faydası belirtilmektedir.

Kadınların barış süreçlerine katılımı konusunda uluslararası kurumların ve akademinin giderek artan ilgisi doğrultusunda yapılan araştırmalar da çeşitlilik göstermiştir. Womenkind kadın örgütünün kadınların barışı tesis etme ve müzakere süreçlerindeki durumunu incelemek amaçlı Afganistan, Liberya, Nepal, Pakistan ve Sirra Leone'da kadınlarla yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda kadınların aile içinde başlamak üzere eğitim, sağlık gibi pek çok yaşam alanlarında erkeklere göre barış fikrine daha derin bir barış anlayışını benimsediklerini bulgulamıştır. Araştırma, erkeklerin ise barışı daha çok bir çatışma sürecinin olmaması olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda kadınların barış süreçlerine dahil olamamalarının nedenleri ise şu şekilde bulgulanmıştır:

1. Kısıtlayıcı sosyal normlar ve davranışlar: Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin varlığı kadınların barışın inşaa edilme süreçlerine yeterince ve güvenli bir şekilde katılabilmelerinin önünde engel olmaktadır.

2. Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet: Uzun dönemli çatışma ortamı ve militarizm kadınların barış süreçlerine katılımını olumsuz etkilemektedir. Kadınlar kendi toplumlarında aktif rol alma istediklerinde gözdağı ve tehditle karşılaşmaktadır. Şiddetle karşılaşmış kadınların adalete erişimlerindeki zorluklar da engelleyici bir faktör olmaktadır.

3. Yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik: kadın yoksulluğunun daha yüksek oranda olması ve kadınların ev işlerindeki yükü olumsuz etkilemektedir.

4. Eğitim olanaklarına erişimdeki eşitsizlik: Kadınların eğitime erişimleri bir eşitsizlik alanı iken, kadınların eğitimsiz olduğu öne sürülerek barışın tesis edilme sürecinde dahil edilmemeleri başka bir eşitsizliği beraberinde getirmektedir. Kadınların barışın tesisi konusunda katkı sunmalarının yüksek eğitimli olmalarıyla ilgisinin olmadığı yapılan araştırmalarda da görülmüştür. Bu konuda Afganlı bir kadın "erkeklerin barış süreçlerine dahil edilmesinde eğitimli eğitimsiz ayrımı yapılmazken, kadınlar eğitimleri yetersiz gerekçesiyle dışarda bırakılmaktadır" ifadesi bu durumu açaklamaktadır.

5. Kadınların barış tesis edici olarak kendilerinin değerini görmemeleri: Kadınların pek çok nedenden dolayı barışın tesis edilmesinde oynayabilecekleri önemli rolün farkında olmamaları.

6. Desteğin sürdürülebilirliği: Kadınların barışın tesisi konusunda destek vermek amaçlı çalışan örgütlerin çalışmalarına devam edebilmeleri önünde bazı bariyerlerle karşılaşmaları söz konusu olabilmektedir. Özellikle fon bulabilme vb.

Türkiye'de uzun zamandır barış için mücadele veren 2009 yılında kurulmuş olan "Barış için Kadın Girişimi" sivil toplum alanında kadınların barış süreçlerinde aktif rol alabilmeleri için çalışmalar yürütmektedir. 20 Haziran 2013 tarihinde Komisyonu bilgilendirmek için gelen Girişim üyeleri Türkiye'de devam eden çözüm sürecine yönelik çalışmaları anlatmışlardır. Türkiye çapında 400 üyesi olan girişim, İstanbul başta olmak üzere Ankara, İzmir ve Adana illerinde çeşitli atölye çalışmaları yaparak kadınların barış sürecine bakış açısını tartışmıştır. Yapılan toplantılar sonucunda anayasa, göç, güvenlik reformu ve hakiketle yüzleşme komisyonları kurduklarını ve ayrıca barış sürecini izlemek amacıyla

Dersim'de bir temas heyeti kurduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla Girişim Türkiye'nin heryerinden kadınlarla toplantılar yaparak barışa kadınların nasıl daha etkin bir şekilde dahil olabilecekleri tartışmalarını yürütürken bir yandan da heyetlerle var olan süreci aktif olarak takip etmektedir.

Barış için Kadın Girişimi'nin Komisyonda yapmış olduğu sunumda dünyada kadınların barıştan beklentileri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

1. Ortaya çıkan tüm toplumsal sözleşmelerde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik maddeler bulunması.

2. Barış ortamının kalıcı olması ve erkeklerin karar verdiği savaşlarından artık diğer toplumsal kesimlerin zarar görmemesi için kadınların tüm siyasal yapılarda yüzde 50 temsiliyetinin garanti altın alınması.

3. Kadınlara yönelik tüm savaş suçlarının, taciz, tecavüz, zorla yerinden etme, yakınlarını öldürme, kaybetme, sindirme, faillerinin bulunması ve bir daha bu suçların işlenmesine izin verilmeyecek reformların hayata geçirilmesi.

4. Kadınların anadilerini eğitim ve öğretimde kullanmalarının garantiye alınması.

5. Toplumsal cinsiyet, genç ve çocuk odaklı eğitimlerin tüm mülki amirliklere mecbur edilmesi. Toplumsal cinsiyet, genç ve çocuk odakli güvenlik sektörü reformu.

6. Kadın gerillaların silah bırakmaya karar vermeleri halinde işlemlerinin tamamının kadın savcılar tarafından yapılması.

7. Kadınların savaş boyunca barış ve demokratikleşme mücadelelerinde kazandıkları kamusallıklarının garantiye alınması ve bunların arttırılması konusunda gerekli siyasetlerin benimsenmesi.

Dünyanın dört bir yanında kadınlar barış sürecine katılım için çok çeşitli yöntemler benimsemişlerdir. Barış için Kadn Girişimi'nin Komisyonda yapmış olduğu sunumda bu yöntemler aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

- Kurulan tüm resmi heyetlerde yer almak için baskı ve kamuoyu oluşturmak

- Resmi heyetlere toplumsal cinsiyet eğitimi ve danışmanlık

- Resmi olmayan arabulucu, tanık ve gözlemci heyetleri oluşturmak

- Taraflar adına paralel görüşmelerde bulunmak

- Toplumsal cinsiyet merkezli alternatif barış anlaşması taslakları oluşturmak

- Farklı kadınları bir araya getirerek müzakere, anlaşma, tanıklık paylaşma gibi farklı mekanizmaları çoğullaştırma ve toplumsallaştırma

Komisyona katılan CPT üyesi Prof. Dr. Yakın Ertürk Yakın Ertürk toplumsal barış insanlarının insan oldukları için saygı gördüğünü ve insan oldukları için insanca yaşama hakkının garantilendiği bir anlayış oluğunu ve bu bağlamda da kadın haklarının ve kadının barış sürecine katılımının çok önemli gördüğünü aktardı. Ertürk,özelikle barış süreçlerinde kadınların dışlanmaması gerektiğinin altını çizerek şunları belirtti.[268]

" Dünya deneyimlerine baktığımız zaman da kadınların dışlandığı barış süreçlerinin eksik kaldığı görülür. İşte, Guatemala ve El Salvador'dan söz ettim. El Salvador'da, ilginçtir, savaşan gerillaların yüzde 40'ı kadındı ancak barış sürecine oturulduğu zaman kadınlar evlerine gönderildiler. Bu 1992 yılı, düşünün, 1992 yılında hâlâ bu yapılabiliyordu fakat tabii, savaş sırasında farklı bir güçlenme ve bilinçlenme kazanmış olan kadınlar barıştan dışlanmış olsalar da daha sonraki dönemlerde yeni bir mücadele başlatarak kendi barış süreçlerini başlattılar ve bugün El Salvador hâlâ barış içinde bir toplum değil. Tutucu güçler kontrole dayalı birtakım kaygılarla El Salvador'da kadınları ve demokrasiyi engellemeye devam ediyorlar ama mücadele devam ediyor.

Sürecin en başından beri kadınların, azınlıkların, çeşitli mağdurların dâhil olması gerekir. Ama, bunu sözde bırakmamamız gerekir, protokollerin kabul edilmesi gerekir bu yönde. Nasıl dâhil edeceğiz bu insanları? Mesela, gene, Guatemala'dan örnek vereyim: Şimdi, 96'da barış süreci yapılıyordu Guatemala'da, 96 da kadın hakları açısından çok canlı bir dönemdi, uluslararası konjonktür açısından. 95'te 4'üncü Kadın Konferansı olmuştu ve bütün kadınlar bir yerde ayaktaydı. Dolayısıyla, Guatemala'daki barış sürecini çok etkiledi bu konjonktür. Şöyle bir şey yaptılar, çok olumlu bir örnek, iyi örnek olarak verebileceğim: Kadın katılımından sorumlu bir kişi atadılar ve bu kişi bu görevle, belli mekanizmalarla daha sistematik ve kurumsal bir şekilde kadınların katılımını sağlamakla sorumluydu. Dolayısıyla,

[268] 11.07.2013 tarihli Komisyonunun toplantı tutanağı

bizim de tanımlayacağımız çeşitli grupların katılımını garanti altına alabilmek için mekanizmalar oluşturmamız, kurumsal yapılar oluşturmamız gerekir".

Çözüm Önerileri ve Kadınların Talepleri

Kadınlar savaş boyunca barış için mücadele ederler. Bu mücadele sırasında etnik ve sınıf ayrımlarını aşarak birliktelik geliştirir ve ortak diller üretirler. Yani barışma konusunda deneyimlidirler ve bu yeni dönemde erkeklere öğretecek bilgileri mevcuttur.

Kadınlar savaş sırasında kayıpların bulunması, faili meçhul cinayetlerin faillerinin bulunması, sivil halka yönelik saldırı ve katliamlarınaraştırılarak hesap verilmesi ile ilgili mücadele içindedirler. Onların bu mücadelelerini hesaba katmayan ve kadınların taleplerini içermeyen bir barış güven vermez, kalıcı olmaz.

Kadınların kendilerini temsil etmediği bir barış sürecinde erkekler ve egemenler arasındaki silahlı savaşı dursa dahi, gündelik hayatta yaşanan ırkçılık, cinsiyetçilik ve eşitsizilik devam eder ancak görünmez, konuşulmaz olur.

Kadınların Türkiye'de barış sürecine dahil edilmesi için yapılması gereken ve Barış için Kadın Girişimi'nin de 20 Haziran 2013 Komisyon toplantısında dile getirdiği çözüm önerileri dikkate alınmalıdır. Bunlar en temel başlıklarla şu şekilde ifade edilebilir:

1. Dünya örneklerinden ortak çözüm önerileri
2. Türkiye'de kadınların Anayasal/yasal talepleri
3. Hakikatlerin ortaya çıkarılması, suçluların yargılanması ve savaş kaynaklı zararların telafi edilmesi
4. Güvenlik reformları
5. Kadınların her kurulan kurumda eşit temsilinin sağlanması

Dünya örnekleri incelendiğinde de görüldüğü üzere savaştan en çok payını alan kadınlar bir yandan da barışın sağlanması ve tesis edilmesinde de en kritik rolü olan toplumsal kesimlerden biridir. Ancak yine dünya örnekleri göstermektedir ki kapsamlı bir toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımının barış süreçlerinin en başından sonrasında yapılacak yasal-anayasal düzenlemelere kadar sağlanması durumunda gerçek bir barıştan söz edilebilir. Yukarıdaki çözüm önerileri gerçek bir toplumsal barışın tesis edilmesi yönünde dile getirilmektedir. Özellikle Türkiye gibi uzun dönemli karanlık bir döneme sahip olan bir ülkede

90’lı yıllardaki kadına yönelik suçların, hakikatlarin ortaya çıkarılması için kadınlara özgü hakikatler komisyonunun kurulması gerekmektedir. 2000’ler için ise ayrı bir kadın hakikat komisyonu kurulmalıdır. Yani özetle, 90’lar ve 2000’ler kadın gerçekliği ayrı komisyonlar kurularak araştırılmalıdır ve yüzleşme sağlanmalıdır.

11. BÖLÜM

11. DEMOKRATİK ANAYASA

Anayasa tartışmaları Türkiye'nin siyasi ve entelektüel tarihi ile Türkiye muhalefetinin çok önemli ve temel bir parçası. 19. yüzyıl sonunda Genç Osmanlılar muhalefetinden cumhuriyetin ilk yıllarına 1970'li yılların devrimci hareketlerinin dahi kendi meşruiyetlerini anayasaya dayandırmalarından son yıllarda entelektüel yelpazenin her kesiminin hararetle yeni anayasa üzerine tartışmasına, anayasa tartışmaları hep canlı, hep önemli olagelmiş. Anayasalar, basit bir yasal düzenleme metni değil toplumun nasıl bir arada yaşayacağının temel kodlarını oluşturan metinler. Üstelik dibacelerinden temel hak ve özgürlüklerin nasıl düzeleceğine idari yapının tanımlanmasından yerel yönetimlerin yetkilerine sadece maddelerinde söyledikleri bakımından değil sembolik olarak, işaret ettikleri siyasi yönelimden ötürü de önemliler.

Osmanlı devletinin son dönemlerinden itibaren başlayan merkezileştirme ve tektipleştirme hamleleri İttihat ve Terakki Cemiyetinin de etkisiyle kontrol altındaki tüm alanlarda bir homojenleştirme, asimilasyon ve yok etme projesine dönüşmüştür. İlk olarak Türklük ve İslam dışı unsurlar olarak Ermeni ve Rumlar bu projenin ana hedefi haline geldi. Nitekim Osmanlının son zamanları ve Cumhuriyet tarihi boyunca bahsi geçen halklar bu coğrafyadan adeta silindi. Öbür yandan İslam içi sayılan fakat Türklük dışında kalan diğer halklar modern cumhuriyetin birer asimilasyon öznesine dönüştüler. Bu eritme ve yok etme hareketi devletin merkezi bir projesi haline gelmeye, hatta ana ideolojik omurgasını teşkil etmeye başladı. Yeni cumhuriyet bu özelliğinden dolayı Kürtlerin direnişiyle çok geçmeden tanışacaktı. Günümüze dek süren isyan dalgası zaman zaman sert zaman zaman cılız bir şekilde modern Türk devlet aygıtının karşısına dikilecekti. Devletin isyanlara cevabı istisnasız katliam, sürgün ve asimilasyonun tırmandırılması oldu.

Bu kültürel ve fiili yok etmenin en önemli ayaklarından birini anayasa ve yasalar oluşturdu. Genelgelerden yönetmeliklere, tüzüklerden anayasaya kadar mevzuatın tümü incelendiğinde görüleceği üzere cumhuriyetin kuruluşundan bu yana hayatın her alanında, kendine yönelik bir tehdit olarak addettiği ötekine farklı muamele etmeyi 'yasal' hale getiren bir devlet ve hukuk mekanizması mevcut olmuştur. 1924 anayasasıyla birlikte bütün vatandaşları Türk olarak tarif eden, kendisinin tanımladığı Türklük ve Sünnilik dışında hiçbir

halka ve inanca yaşam alanı tanımayan, kültürel çokluğu çorak bir çöle dönüştürmeyi hedefleyen bir ulus devlet aygıtının yasa-hukuk nosyonu da bu doğrultuda şekillenmiştir. Anayasal açıdan 1924 anayasası ile başlayan bu süreç 1961 ve en son 1982 darbe anayasaları ve kurumlarıyla perçinlenmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiyeli bütün demokrasi güçlerini, örgütlü kesimleri boğmaya ve hayatın bütün alanlarını faşizan uygulamalarla doldurmaya devam etmektedir. 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye sınırları içinde kalan bütün bir Kürt coğrafyasını kasıp kavuran ve günümüzde de devam eden son direniş süreci de tetiklenmiş oldu. Kürtlerin başlattığı son direniş dalgasının bu seferki hedefi cumhuriyet tarihi boyunca sürdürülen red, inkar ve asimilasyon politikalarının doruğa ulaştığı darbe yönetimi ve onun anayasası oldu. Hala demokratik hak ve talepler karşısında büyük bir engel olmayı sürdüren, Türklük dışında paye tanımayan, başka halklara ve inanç gruplarına nefes aldırmayan, kadınları ve diğer cinsiyet kimliklerini yok sayan, doğayı talana açan ve daha birçok yönden baskıcı ve yok sayıcı bir darbe anayasasıyla yönetilmekteyiz. Türkiye'deki demokratik Kürt siyaset geleneği yıllardan beridir demokrasi ve hak taleplerini tüm baskı ve öldürmelere karşın ısrarla sürdürmüştür. Onlarca Kürt; siyasetçisiyle, gazetecisiyle, insan hakları savunucusuyla bu mücadele sırasında katledildi, işkencelere maruz bırakıldı ve hala süren, sürdürülen zindan cezalarıyla karşı karşıya kaldı. Bütün bu zorlu mücadele boyunca Kürt halkının temel isteklerinin başında anayasal talepler gelmektedir. Bu doğrultuda Kürt halkı diğer bütün Türkiyeli demokratik kitle örgütü, parti ve sivil toplum kurumlarıyla beraber yeni ve sivil bir anayasa talebini en güçlü dile getiren kesim olmuştur. DEP, HEP döneminden beri Kürt halkının anayasal istekleri parlamentoya taşınmış ve Kürt meselesinin çözümünde anayasa tartışmaları başat rolü üstlenmiştir.

Türkiye hem uluslarası siyaset düzeyinde hem de entelektüel düzeyde tüm bu gelişmelerden etkilendiyse de darbe sonrası yazılmış olan 1982 anayasasıyla hesaplaşması hiç kolay olmadı, halen de olmuyor. Bunun temel sebebi, 1989 sonrası kısmi demokratikleşme dalgasını ve NATO ekseninde soğuk savaş bağlamında örgütlenmiş kontr-gerilla yapılarının bir ölçüde temizlenmesi sürecini Türkiye'nin yaşamamış olması. Türkiye'de mevcut kontr-gerilla aygıtı 1980'li yıllar boyunca zayıflamak şöyle dursun, tahkim edilerek yeniden yapılandırıldı ve Kürt savaşı çerçevesinde etkin bir biçimde yeniden işlevlendirildi. 1990'lı yıllar boyunca da Kürdistan'ı bir ölüm ve kıyım mekanına döüştürmek konusunda epey maharetli bir özel harp yapısı ve aygıtı oluşturuldu. Dolayısıyla militarizmin siyasi ve toplumsal etkisinin sürekli artması, Kürt sorununda topyekün savaş yaklaşımı ve temel hak ve

özgürlüklerin başta Olağanüstü Hal Bölgesi olan Kürdistan'da ve sonra tüm Türkiye'de sistematik olarak kullanılamaz hale getirilmesi olağan hale geldi. Bütün bu dönem boyunca birçok kez anayasa değişikliği yapıldıysa da bunlar köklü değişiklikler olmaktan çok darbe anayasasının artık hiçbir biçimde savunulmayacak en absürd maddelerinin revize edilmesi şeklinde oldu.

Son yıllarda yeni anayasa talebinin bu kadar güçlü bir şekilde duyulması öncelikle Türkiye'nin farklı kesimlerinin mevcut darbe anayasasıyla devam etmeyi artık istemediği anlamına geliyor. Bu talep aynı zamanda 1990lı yılların topyekün savaş stratejisine de siyaseten bir itiraz. Bugün Milliyetçi Hareket Partisi'nin ve onun da sağındaki kimi soy ırkçı siyasi eğilimlerin dışındaki herkes 1982 anayasasından önemli ölçüde farklılaşan bir yeni anayasa ihtiyacı olduğunda hemfikir. Buradaki soru, yeni anayasanın ne ölçüde bir kopuş anayasası olacağı, ne ölçüde Türkiye'nin tarihsel anayasacılık geleneğiyle süreklilik içinde olacağıdır. Yeni yazılacak anayasanın adına yakışır, gerçekten eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik bir yeni anayasa olması için her anlamda gerçek bir kopuş anayasası olması ve mevcut anayasacılık geleneğiyle arasında radikal kimi farklılıkların bulunması gerekir.

Neredeyse iki yıldır TBMM Anayasa ve Uzlaşma Komisyonu'nda devam eden yeni anayasa yazım sürecindeki belki de en temel tartışma vatandaşlık tanımı ekseninde yaşandı. Vatandaşlık maddesindeki tanım "Türk vatandaşlığı" ibaresi kullanılarak mı yazılacak yoksa "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı" terimi kullanılarak nötr ve farklı etnisitelerden tüm yurttaşları içine alan bir tanım mı kullanılacak? Aslında bugün itibariyle bu tartışmanın olması bile epey utanç verici. Zira vatandaşlık epeydir dünya anayasalarında nötr bir hukuki ilişki olarak tanımlanıyor veya anayasalarda vatandaşlık hakkında bir madde yok, vatandaşlık tanımı yasalara bırakılmış durumda. Üstelik vatandaşlık meselesi bugün artık sadece vatandaşlığın bir etnisiteye göre tanınmaması ve bütün yurttaşları kapsaması bağlamında tartışılmıyor; göçmen ve yabancıların oy hakkı ile kadınlar, LGBT bireyler, azınlıklar gibi dezavantajlı toplumsal kesimlerin eşit yurttaşlık haklarından yararlanmasının önünün açılması gibi temel tartışmalar vatandaşlık literatürünü belirliyor. Biz ise hala "Türk milletinin düşmanları anayasadan Türklüğü attırıyor" gibi ırkçı argümanlarla imza toplayan aydınların olduğu bir ülkede yaşıyoruz. Vatandaşlık tanımının tarihsel olarak nasıl bir etnik ayrımcılığa denk düştüğünü, neden anayasanın bazı maddelerde "her vatandaş" denilirken bazı maddelerde "her Türk" demeye gerek duyulduğunu Mesut Yeğen çok güzel anlatmış: Burada kabaca yapılmak istenen her etnisiteden Türkiye Cumhuriyeti yurttaşını Türklük dairesi içinde

asimile ederek eritmek ve yine de bazı durumlarda "özde Türklük" ve "anayasal Türklük" ayrımını hatırlatmak için "Türk" terimini tekrar ederek en öz, hakiki Türklerin ancak etnik olarak Türkler olduğunu belirtmek. Etnik olarak Türklerin üstünlüğüne dayalı bir hukuk rejimi tam da mevcut vatandaşlık maddesinden yola çıkılarak kuruluyor, dolayısıyla bu maddenin tüm yurttaşları kapsayacak şekilde yeniden yazılması şart.

Fakat vatandaşlık maddesi sadece bir başlangıç aslında. Yeni anayasanın gerçekten kopuş anayasası olmasının yolu bugüne kadar Türklük, Sünnilik ve erkeklik üzerine kurulu bir hukuki ayrıcalıklar rejimini ortadan kaldırmak. Burada kültürel kimlik haklarının tanınması ve kabul edilmesinden anadil hakkının anayasal garanti alınmasına dinsel azınlıkların kimi pozitif tedbirlerle korunmasından seçimle oluşturulan ya da idarenin atamalarıyla yapılandırılan tüm organlarda kadınların eşit katılımını sağlayacak özel önlemler almaya düzenlenmesi gereken bir çok mesele var. Yeni anayasa tüm yurttaşların haklarını gasp edilmeden kullanması için destekleyici kimi düzenlemeler yapmak zorunda. Bu sadece kadınlar, LGBT bireyler, Kürtler, Ermeniler, Süryaniler, Aleviler gibi farklı sömürü ve tahakküm yapılarıyla ezilmiş kesimlerin eşit yurttaşlık haklarının tesis edilmesini sağlamayacak aynı zamanda Türk, Sünni ve erkek olmaktan kaynaklanan ayrıcalıkların da tasfiyesini sağlayacaktır. Bugüne kadar akademide ve entelektüel çevrelerde layıkıyla ele alınmayan ve Türk olmanın hangi türden ayrıcalık setlerinden yararlanmak anlamına geldiğinin açığa çıkarılması anlamına gelecek "Türklük ayrıcalıkları" dokunulmadan kaldığı sürece gerçek bir siyasi eşitliği sağlamak mümkün değil.

Çözüm sürecinde önemli konu başlıklarından biri olan Yeni Anayasa mevzusu gerek komisyonun en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Anayasanın içeriğine ilişkin farklı görüşler olsa da Meclis de dinlenenen konukların tümünün müşterek olduğu mevzulardan bir Yeni bir anayasanın yapılması gerektiği yönündeki görüş olmuştur. Ayrıca komisyonun hem Batı hem de Kürt illerinde yaptıkları yerinde incelemelerde ve cezaevlerinde dinlenen siyasi tutsaklar demokratik ve özgürlükçü bir anayasa talebinde bulunmuştur.

BDP Bingöl Milletvekili İdris Baluken bu konudaki görşlerini şöyle belirtmiştir;[269]

"Birinic aşamayla beraber paralel yürümesi gereken ikinci aşamada demokratik, yasal ve anayasal değişikliklerin yapılmasıdır. Bu Komisyonun raporu Genel Kurula sunulduğu zaman Komisyon bence Meclisin artık demokratik, yasal ve anayasal değişikliklerle bu sorunu

[269] Komisyonun 09.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

tarihî bir adım olacak şekilde çözmeyi ve bu konuda Meclisi sorumluluk altına davet etmeyi bence ilkesel olarak kendi önüne koymalıdır."

AKP Adıyaman Milletvekili Mehmet Metiner de yen anayasa ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir;[270]

"Ben çözüm sürecinin bileşenlerinin de zaten bu süreçte böyle bir dil kullanacakları kanaatinde değilim ama bu dilin terk edilmiş olması sınır dışına çekilmenin gerçekleştiği dünden itibaren süreçte demokratikleşme adımlarının -başta yeni anayasa olmak üzere- yani herkesi bu ülkede hür ve eşit vatandaş kılacak demokratikleşme adımlarının ivedilikle atılmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu konudaki bir gevşeklik, 98 sürecini beraberinde getirir ki Allah muhafaza bunu hiçbirimiz temenni etmeyiz. Bu yüzden, ben komisyonun bu analizden hareketle birtakım şeyleri yapması gerektiğine inanıyorum yani silahların bırakılmasından sonraki normalleşme sürecinde atılması gereken adımlar ne olmalıdır? Anayasal ve yasal altlıklarının oluşturulması bağlamında bunların çok açık bir biçimde belirlenmesi gerekiyor ve bunu Hükûmete bildirilmesi gerekiyor. "

Ankara Milletvekili Yaçın Akdoğan komisyonun çalışmalarında yeni anayasa sürecine dikkat çekilmesinin önemine şu şekilde işaret etmiştir.[271]

Elbette yeni anayasa, demokratik reformlar meselesi de burada önemli bir bağlamdır. Bunun önemine işaret etmek ve dikkat çekmek de elbette bu süreçle ilgili Komisyonun önemli bir misyonudur diye ben düşünüyorum.

Burada " sorun sadece etnik sorun" demek de doğru değil çünkü bu, önümüzdeki sorun türevlerinden bir tanesi. Yani devlet felsefesi, siyasi paradigma, bu bir çok sorunlar üretti. Yani o ulus devletin eritici ideolojisi, bunun içerisnde aleviler de var, Kürtler de var, İslamcılar da var, farklı toplum kesimleri, sosyalistler de var. Bunların hepsinin önüne bir takım kimlik problemi ortaya koyan bir siyasi paradigmadan söz ediyoruz. Şimdi, bu değişmedikten sonra meseleyi sadece lokal ya da kimlik problemi üzerinde tanımlamaya çalışmamız da doğru olmaz. Bunun için bunu demokratik inşa süreci olarak görüp bütün

[270] 09.05.2013 tarihli toplantı tutanakları
[271] Komisyonun 14.05.2013 tarihli toplantı tutanakları

toplum kesimlerinin iradesini ortaya koymasıyla "nasıl bir Türkiye arzuluyoruzbunun da en pratik karşlığı yeni anayasadır."

Komisyonun görüşlerine başvurduğu Nihat Ali Özcan şu hususları ifade etmiştir:

"Şimdi, iç politika ve hukuki konularda tabii ki, anayasal… Yani siz egemenliği paylaşacaksanız doğal olarak bunu anayasayı değiştirerek yapacaksınız. Şimdi, bu anayasayla ilgili tartışmalar da şu anda onun bir parçası. Şimdi, bu parça çerçevesinde önümüzdeki süreçte bunun güvenlik boyutuyla ilgili konularda da birtakım yasal düzenlemeler yapmanız gerekiyor. Bu yasal düzenlemeler içerisinde eğer bu stratejinizi hayata geçirmek istiyorsanız bu ateşkes ve sonrası süreçte -büyük ihtimalle önümüzdeki dönemde- PKK'nın da birtakım politik ve hukuki talepleri olacak yani sonuçta politik, askerî bir strateji izlediği için askerî bir hamle yaptığında yani dışarı çekildiğinde bunun politik sonuçlarını görmek isteyecek. O zaman siz de büyük ihtimalle, Parlamento oturacak bunun anayasal ve yasal gereklerini yerine getirecek, eğer böyle bir yol haritası var ve buna inanıyorsanız." Sonuçta egemenliğin paylaşımı ya da egemenlikle ilgili tartışmaları belirleyecek olan Anayasa. Şimdi, biz Anayasa'nın nasıl yapılacağı veya üzerinde nasıl mutabakata varılacağı, ülkenin yeni siyasal sisteminin mimarisinin nasıl olacağı konusunda usuller, esaslar tamamen belli yani bu işi yapacak olan yer Parlamento, burası sonuçta…" [272]

Mardin Milletvekili Erol Dora ise Anayasa ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

"Tekçi ulus paradigmasının çözülmesi ve bunun yerine ikame edilecek yeni bir paradigmaya ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Şimdi, bu tekçi ulus paradigmasında neler vardı? Bunları da tabii ki tartışmamız gerekir ki bir çözüm bulabilelim diye. Mesela şu andaki Anayasa'mızda da mevcut olan vatandaşlık tanımında, Türkiye'de bütün insanlar, bütün vatandaşlar, bütün etnik gruplar Türk olarak kabul ediliyor. Her ne kadar son yıllarda ısrarla vurgulanıyorsa da aslında "Türklük bir etnik yapıyı tarif etmiyor, yalnız Türkleri kastetmiyor."

[272] 21-05-2013 tarihli komisyon toplantı tutanağı

denirse de bunu hepimiz bu şekilde algılamışızdır ve Türkiye'de bu şekilde bu içselleştirilmiştir ve esas hedef de buydu. Şimdi, gerçeklerle de yüzleşmediğimiz sürece özgürleşemeyeceğimize inanıyorum ben. Ondan sonra tabii ki Türkiye'de yalnız Kürtler değil, Türkiye'de Lazlar, Çerkezler, Ermeniler, Süryaniler yani Türkiye'miz aslında farklı etnik kimlikler ve inançlar açısından da çok zengin bir ülkedir. İşte, bütün bu farklılıkları, gerçekten zorunlu bir vatandaş olmaktan çıkarıp hepsini nasıl gönüllü birer vatandaş yapabileceğimiz yönünde kafa yormamız gerektiğine inanıyoruz: İşte o açıdan, 1924'ten beri anayasalarımızda mevcut olan bu, Türkiye'nin yapısına, zenginliğine, farklı kültürlerine aykırı olan düzenlemelerin yerine yeniden bir onları bertaraf edecek anayasal ve yasal düzenlemeleri yapmamız gerektiğine inanıyoruz."[273]

İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel ise Yeni Anayasa ile ilgilişu hususu ifade etmiştir;[274]

"Yeni anayasada "Türklük" diye tanımlarsak, o zaman yine bu kan, soy, akrabalık bağına bağlı olmayanlar ya da farklı kan, akrabalık, soy bağına bağlı olanlar bunun dışında kalacak ve bu savaşın, çatışmanın devam etmesine neden olacak. O yüzden yani yeni bir, aynı zamanda size önerim -eleştirilere açık olduğunuzu ifade ettiniz- yeni bir tespite, yeni bir çözüm modeline ihtiyaç var diye düşünüyorum."

İHD Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan katıldığı komisyon toplantısında yeni anaya ile ilgili görüşlerini şöyle paylaşmıştır: [275]

"Parlamentomuzdaki Komisyonun umarım çalışmaları başarılı olur ve bu konuda bir adım atılır çünkü Anayasa'nın başlangıç ve ilk 4 maddesi bu hâlde kaldığı sürece bu ülke Kürt sorununu çözemez. Ben bu konudaki görüşümü çok net ifade ediyorum çünkü başlangıç metni ideolojik ulus devleti kutsamakta, ayrıca, ona bir militer karakter kazandırmakta, ilk 4 madde

[273] Komisyonun 22 05 2013 tarihli toplantı tutanağı
[274] Komisyonun 28 05 2013 tarihli toplantı tutanağı
[275]

ise bu gibi sorunların çözümünü engelleyici hükümler içermekte. Şimdi, dolayısıyla, mutlaka yeni anayasa yapılacak, yepyeni bir anayasa yapılacak, yani her şeyi yeniden yazılacak bir anayasa yapılacak ve demokratik bir anayasa yapılacak. Yani çoğulculuğu içerecek, katılımcılığı içerecek, açıklığı içerecek ve insan haklarına saygıyı içerecek. Yeni anayasada insan onuruna, insanların onurda ve haklarda eşit olduğuna, çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün anayasal güvence altına alınması gerektiğine ve yerinden yönetim ilkesine dayalı bir ademimerkeziyetçi yönetim yapısının… Ha, bu nasıl olur? Bilemem. Bakın, biz insan hakları savunucularına göre, Türkiye, tek parlamento, çift parlamento, başkanlık, yarı başkanlık, mevcut sistem her şeyi tartışabilir, yeter ki insanlar yönetime etkili bir şekilde katılsınlar ve kendi bulundukları bölgede kendi yöneticilerini kendileri seçip kendi kararlarını kendileri alıp uygulasınlar. Bu noktada çok çeşitli modeller vardır, bunların tartışılması gerektiğini vurgulamak istiyorum."

Komisyonumuza sunulan ve Ankara, Diyarbakır ve Brüksel'de toplanan "Barış ve Demokrasi Konferansları" sonuç bildirgelerinde de yeni anayasaya vurgu yapılarak;

"konferansımız yeni anayasa çalışmaları kapsmanında ibadethanelerin anayasal güvenceye alınmasını talep etmektedir…"

Türkiye'de herkesin buluşacağı anayasanın;

- Herkesin anadiliyle eğitim gördüğü ve hayatın her alanında anadiliyle yaşadığı;
- Farklı dil, kültür ve inançların,inançsızların; cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimlerin eşitlik hukuku çerçevesinde tanındığı ve korunduğu;
- Toplumsal cinsiyete duyarlı, vicdani hed hakının tanındığı

  Siyasi katılımı, ekonomide adaleti, çevre ve iklim adaletini esas alan bir anayasa olması hepimizin acil, vazgeçilmez talebi ve ihtiyacıdır" görüşüne yer vermektedir.

Nasıl Bir Anayasa?

Anayasa; barış kültürünü esas alan, bir arada yaşama iradesini güçlendiren, her türlü ırk, cinsiyet ve dini-mezhebi ayrımcılığı ortadan kaldıran, ekolojik dengeyi gözeten, emek eksenli, doğrudan demokrasiyi hedefleyen, geçmiş anayasa pratiklerinden ayrılmış, bir ‘‘kopuş anayasası’’dır. Çözüm süreci ile beraber düşünüldüğünde yeni anayasa yapım çalışmalarının özellikle Kürt meselesinin çözümünde kilit bir rol oynadığı bugün birçok kesim tarafından da dillendirilmektedir. Çözüm sürecinin başarıya ulaşması, toplumsal barışın sağlanması için yeni ve demokratik bir anayasa yapımı elzemdir.

Kürt sorunu başta olmak üzere diğer etnik, inançsal, kültürel ve her türlü kimlik sorunlarının çözülmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için bireysel ve kolektif hak taleplerini dikkate alan yeni bir anayasa hazırlanmalıdır. Tüm bireylerin ve halkların uluslararası standartlardaki insan hak ve özgürlüklerden yararlanmasını hedefleyen, demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anayasa talebi artık Türkiye halklarının ortak istencidir. Türkiye’de yaşayan tüm farklı kimliklerin, kültürlerin, dillerin ve inançların yeni demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi anayasanın güvencesi altında olması gerekir. Irk, din, dil, mezhep, cinsiyet, etnik köken, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve başkaca hiçbir türden ayrım yapılmaksızın tüm yurttaşlar eşit anayasal haklara sahip olmalıdır. Emekçi kesimlerin sosyal haklarının bütün boyutlarıyla sağlandığı ve güvence altına alındığı, kadın haklarının tanındığı ve güçlendirildiği bir anayasa yazılmalıdır. Yeni anayasa sadece insanların değil dünyadaki tüm canlıların varoluşunu dikate alarak ekolojik bir yaklaşımla yazılmalıdır. Yeni anayasa merkezi yetkileri toplumun öz örgütlenmeleri eliyle yerel bölgelere ve halka yayan gerçek anlamda demokratik bir anayasa olmalıdır. Adına yakışır bir demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi “yeni anayasa”, Türkiye’nin en temel meselesi olan Kürt sorununun barışçıl ve demokratik yollardan çözümü, diğer tüm farklı toplumsal kesimlerinin demokratik hak taleplerinin karşılanması ve geçmişimizle hesaplaşılması bakımından son derece önemlidir.

Demokratik Özerklik

Yaklaşık ikiyüz yıllık tarihsel bir geçmişe sahip olan Kürt sorunun çözülmesi ve Türkiye’nin demokratik ve adem-i merkeziyetçi bir idari yapıya kavuşması için yeni anayasada Demokratik Özerkliğin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu öneri aynı zamanda Kürt

toplumunun en temel taleplerinden birini de anayasal güvence altına almak demektir. Demokratik özerkliği hayata geçirmek için üç önerinin hayata geçirilmesi zaruridir.

- İlk boyut ademi merkeziyetçiliği Türkiye Cumhuriyetinin temel ilkelerinden biri haline getirmek için ilk maddelerde bu ibarenin geçmesini sağlamak;
- İkinci olarak merkezi devletin görevlerini sayma yoluyla belirterek adalet, ulusal savunma, ulusal güvenlik ve dış ilişkilere dair görev ve hizmetler ile maliye, hazine, dış ticaret alanındaki hizmetler dışındaki tüm alanları yerel yönetimlerin yetki alanına bırakmak; ve
- Sadece mevcut yerel yönetimler yapısıyla yetinmeyip Türkiye'nin özerk bölgelere ayrılarak her özerk bölgenin de "Bölge Meclisi" oluşturması.

Burada basitçe yerel yönetimlerin güçlendirilmesi değil halkın kendi kendini yönetmesinin mekanizmalarını oluşturmak anlamında ademi merkeziyetçiliği ve özerkliği yerleştirmektedir. Meselenin en kritik boyutu merkezi yönetimden yerel yönetimlere ve birimlere yetki devridir. Merkezi yönetim sadece ülkenin genelini ilgilendiren çok temel konularda karar alırken bölge meclisleri ve yerel yönetimler eğitim, sağlık, kültürel politikalar gibi birçok konuda tam bir karar alma yetkisine sahip olacaklardır. Yerel birimlerin mali özerkliği tam olarak sağlanacak ve Bölge Meclisleri kararıyla yeni resmi diller seçilebilecek. Yine Bölge Meclisleri yasa yapabilme yetkisine sahip olacak. Dolayısıyla yerel yönetimleri güçlendirmek paradigmasını çok aşan, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında yeni bir işbölümü öngören, ademi merkeziyetçiliğe ve halkın yerel meclisler eliyle kendi kendisini yönetmesine dayalı bir modelden yola çıkar.

Prof Dr. Ahmet Özer, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönündeki hususu şu şekilde açıklamıştır;[276]

"Biliyorsunuz, Türkiye katı bürokratik bir yapıyla idare ediliyor. Mevcut, en son çıkan Büyükşehir Yasası'yla ilgili de bir yerele yetki devri gibi görülse bile bir vesayet odağı görüyoruz orada. Tartışma konumuz bu değil ama burada söylemek istediğim nokta şu: Türkiye aynı zamanda idari yapısını da gözden geçirmelidir, dört tane temel konu dışında, bütün konularda yetkiyi kaynakları ve sorumluluğu yerele devretmelidir. Bunlar nedir? Genel güvenlik, adalet, diplomasi ve mega projeler yani ülkenin tümünü ilgilendiren projeler

[276] 23.05. 2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

dışındaki bütün işleri, yetkiyi sorumlulukla beraber devretmelidir. Böyle bir devir sadece beledi sorunları çözmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin Kürt sorunu başta olmak üzere, diğer sorunlarının da çözümüne büyük katkı sağlayacaktır diye düşünüyorum."

Yrd Doç. Dr. Şener Aktürk, İdari özerklik ve ana dillerin resmî dil statüsüne geçmesi konusundaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: [277]

"6 Ağustos 2011'de Sabah gazetesinde şöyle yazmışım, aynen buraya da almayı uygun gördüm: Türkiye'nin 81 ilden oluşan idari yapısını muhafaza ederek mevcut iller temelinde mahallî bir özerklik sağlanabilir. Hâlihazırda her ilin seçilmiş belediye meclisi ve belediye başkanları mevcuttur. Türkiye'nin bütün illerinde değişik yoğunluklarda yaşayan Arap, Boşnak, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz, Zaza vesair etnik kökenlerden gelen vatandaşlar nüfusun önemli bir kısmını oluşturuyorsa şayet, yerel temsilcileri aracılığıyla Türkçe'nin dışındaki dillerde de ek belediye hizmetlerinin verilmesini talep edebilir, yasalar çerçevesinde gerekli değişikliklerin yapılmasını müteakip, demokratik çoğunluğa ulaşılmasını müteakip, ulaşım, sağlık hizmetleri, resmî duyurular, yayınlar, şayet talep varsa, azınlık dillerinde yapılabilir." Ve böyle bir reform gerçekleştiği için, sırf bazı illerimizde Arapça ve Lazca, Gürcüce talep geldiği için ve bu dillerde paralel hizmet ve yayın yapıldığı için bu bölgelerin bir Arabistan, bir Gürcistan, bir Lazistan olarak algılanması gerekmez. Modern dünyada bunun pek çok örneği var. Bunun makul, meşru ve demokratik çoğunluğu bulabilecek bir çözüm önerisi olduğunu düşünüyorum çünkü siyaset sonuç olarak makul ve mümkün olanın sanatı"

Anadilde eğitim

Anayasal düzenlemede de bir diğer önemli talep anadilinde eğitim, kamu hizmeti alma ve iletişimde bulunma boyutlarının tümünü kapsayacak şekilde anadilde yaşamın anayasal güvence altına alınması gerekir. Anadlinde eğitim, kamu hizmetinin sağlanması ve kitle iletişim araçları da dahil özgürce iletişim/basım yayın olarak kullanılması dil haklarının en temel veçheleri. Anadilinde yaşam ancak tüm bu boyutlar birlikte yaşanırsa sağlanmış kabul ediliyor ve diller ancak bu boyutların tamamında kullanılırlarsa kendilerini geliştirerek varoluyorlar.

Resmi dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi şartıyla herkes, anadilinde eğitim ve öğrenim görme hakkına sahip olmalıdır. Bu hak, eğitim ve öğrenim sürecinin bütün aşamalarını

[277] 28.05.2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

kapsamalı ve sonuç olarak herkes kendi anadilinde kamu hizmeti görme ve kamu idaresiyle olan ilişkilerinde anadilini kullanma hakkına sahip olmalıdır. Bu hakların anayasal teminatı olmalıdır.

Prof Dr. Ahmet Özer aynı tarihli komisyon toplantısında kültürel hakların ihyası ve ana dilde eğitimin sağlanması gerektiğini ifade ederek şu yorumda bulunmuştur:[278]

" Bu ana dil meselesi de şöyle, yani bir filozof der ki: "İnsan haddizatında eldir." Yani biz insanın ayırıcı özelliğini akıl olarak ortaya koyuyoruz ama kimse şimdiye kadar aklıyla duvara çivi çakan bir adam görmüş müdür? Hayır. Bu odada gördüğünüz her şey bir elin ürünüdür. Bütün maddi kültür öğelerini el yaratır ama yetmez, bir de ne var? Bizi hayvandan ayıran, diğer canlılardan ayıran tarih bilincidir, aktarma bilincidir. Bunu ne yaratır? Dil yaratır. Dolayısıyla, bir adamın dilini elinden almak onun insanlığını elinden almaktır aslında. Yani hem pedagojik açıdan hem insani açıdan hem vicdani açıdan hem de demokratik ve siyasi açıdan. O nedenle, bunlardan da korkmamak lazım, eğer bir birliktelik yeniden inşa edilecekse, bir bütünlük yeniden inşa edilecekse… Ki bunu inşa edecek kişi bana göre Türkiye tarihinin en önemli figürlerinden biri olur yani Mustafa Kemal'den sonra tarihe geçer. Bunu yapan parti de kim olursa olsun, başa tekrar gelecekse gelsin yani yeter ki bu kan dursun, bu iş çözülsün, Türkiye demokratikleşsin"

Kültürel Kimlik Hakkı

Yine Kültürel Kimlik Hakkı başlığı altında Kürt toplumu başta olmak üzere ama aynı zamanda bu topraklarda yaşayan tüm farklı kimlik ve kültürlerin kolektif haklarını ve özgürce yaşamasınının anayasal koşullarının sağlanması gerekir. Dvelet anayasal düzeyde yurttaşların tümünün insani varoluşun çoğulcu yapısından kaynaklanan farklı kültürlere ve kimliklere sahip olduğunu tanımalıdır. Aynı zamanda tüm yurttaşların kendi kültürünü ve kimliğini geliştirme hakkı da vardır. Devlet ancak tüm kimlikleri ve kültürleri tanıyarak ve kendilerini geliştirme haklarını, kendilerini özgürce ifade etmeleri de dahil olmak üzere, korunması ve geliştirilmesini sağlar.

[278] 23.05. 2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

Eğitim ve Öğrenim Hakkı

Hiç kimse eğitim ve öğrenim hakkından mahrum bırakılamaz. Herkesin nitelikli ve anadilinde eğitim ve öğrenim görmesini sağlamak devletin başta gelen ödevlerindendir.

Eğitim ve öğrenim; özgür düşünceyi esas almalı, insan onurunun tam olarak gelişmesine ve insan haklarına saygının güçlenmesine yönelik olmalı, herkesin özgür bir topluma etkin olarak katılmasını sağlamalı ve her türlü farklı gruba karşı anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirmeyi amaç edinmelidir. Devletin, eğitim ve öğrenim üzerindeki gözetim ve denetimi, bu esaslar dâhilinde yapılır.

Temel eğitim ve öğrenim, bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun öğrencilere, eğitimlerini ve öğrenimlerini sürdürmelerini sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

Cinsiyet eşitliği

Kadın Hakları: Toplumsal cinsiyet rollerine itiraz ederken aynı zamanda kadınların kazanılmış haklarını destekleyen ve artıran, pozitif ayrımcılık ve kadın kotası gibi kadın örgütlerinin desteklediği güçlendirici mekanizmaların yaratılması gerekir. Kadın erkek eşitliğinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel tüm alanlarda sağlanması ve korunarak geliştirilmesi temel hedefimiz. Dernekler, siyasi partiler, üniversiteler ile sendika ve üst kuruluşların yönetim organlarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, il genel meclisi, il belediye meclisi ve büyükşehir belediye meclislerine kadınların eşit temsil ile katılımını ve bunu sağlayacak kota politikalarını önerdik. Ayrıca kadına yönelik şiddetin ve namus cinayetlerinin anayasal olarak insanlık suçu olarak tanımlanmasını önerdik.

Ekoloji

Çevrenin Korunması

Herkes, sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli bir çevrede yaşama, çevre konusunda bilgilenme, katılma ve başvuru hakkına sahiptir. Çevrenin en üst düzeyde korunmasını, çevre kalitesinin iyileştirilmesini ve gelecek kuşakların da çevreden yararlanmalarını sağlayacak önlemleri almak, sürdürülebilir kalkınma ilkesiyle uyumlu olarak, herkesin ve Devletin

görevidir. Herkesin deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla deniz ve göl kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanma hakkı vardır. Kıyılar, özel mülkiyete konu olamaz.

Herkes tek başına ya da toplu olarak, doğaya ve çevreye zarar verme olasılığı olan tüm plan ve uygulamalarda ve yaşam alanlarıyla ilgili her konuda, bilgi ve belge edinme, karar mekanizmalarına katılma ve yargıya erişim haklarına sahiptir.

Devlet, ormanların ve toprağın verimli olarak işletilmesini ve biyolojik çeşitliliği korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve tarım alanlarını geliştirmek amacıyla gerekli tedbirleri alır. Orman alanlarında özel veya kamusal amaçlı yapılaşmaya ve ormanlara zarar verebilecek hiçbir işlem ve faaliyete izin verilemez. Çevrenin krounmasına dair bütün haklar anayasal güvence altına alınmalıdır.

Vatandaşlık tanımı

Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilmemelidir.

Kürtlerin eşit yurttaşlık haklarının ve tam bir siyasi eşitliğin sağlanması için bir diğer önemli talebi nötr yani herhangi bir etnik kimliğe referans yapılmadan vatandaşlığı tanımlamaktır. Bugünkü anayasada vatandaşlık "Türk vatandaşlığı" olarak tanımlanıyor ve vatandaş olan herkesin etnik olarak Türk olduğu varsayılarak tüm vatandaşlara belli bir etnik kimlik dayatılıyor. Dünyanın kimi anayasalarında vatandaşlık tanımlanmış değil, birçok ülkede varandaşlık yasalara bırakılıyor. Ancak Kürt meselesi ekseninde vatandaşlığın nötr tanımı, yani hukuki bir ilişki olan vatandaşlık bağının zorunlu olarak bir etnik aidiyetle, Türklükle tanımlanmasına son verilmesi zorunlu.

Prof Dr. Ahmet Özer, Anayasa'nın 66'ncı maddesindeki "Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağıyla" ya da "Türkiye devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür." Şeklindeki sözlerine atıfta bulunarak şu değerlendirmede bulunmuştur:[279]

"Şimdi, Anayasa maddesine böyle yazdınız diye bir Çerkez, Türk olur mu? Ya da "Ben Çerkez'im." derse, "Aidiyetim budur." derse… Ama ben Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşıyım. Ya da bir Kürt'ü yasa maddesiyle Türk yapabilir misiniz? Yani sözgelimi, şöyle bir yasa

[279] 23.05. 2013 tarihli komisyon toplantısı tutanağı

maddesi yazsanız: "Türkiye'deki bütün ağaçlar kavaktır." Çınarı nereye koyacaksınız? "Türkiye'deki bütün kuşlar leylektir." Kartalı ne yapacaksınız? Bunu böyle yapamazsınız.

"…Yani eğer bu birliktelik olacaksa bu birlikteliğin de kimseyi incitmeyecek, herkesin kendini altında görebileceği bir yapı olması lazım. Özellikle bu türden ırkçı, ideolojik, ayrımcı yapıların anayasada olmaması, özellikle bu geçtiğimiz dönemin ruhu açısından son derece önemlidir ve zamanın ruhu bize bunu zorluyor"

28.05.2013 tarihli komisyon toplantısında söz alan İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel Türk kavramıylabir sorunlarının olmadığını kaydederek, vatandaşlık konusuna ilişkin görüşlerini şu sözler ile açıklamıştır:

"Anayasa'ya "Türk" yazılacaksa o zaman yanına yazılacak Kürt, Laz, Çerkez, Arap, Pomak, Azeri, yani bunlar da yazılacak bu işten kurtulmak için ya da bunların hiçbiri yazılmayacak "Türkiyelilik" diye bir tanım yapılacak. Şimdi siz her şeyi Türk diye tanımlarsanız, AKP'nin en son Anayasa'da önerdiği şey Türklük kimliğinden vazgeçmemek. O zaman bu, sorunu çözmeye götürmez yani başka şeylere neden olur. Mesela illa "Türk" yazılacaksa o zaman yanına yazacağız, sadece Kürt'ü de değil, bu ülkede yaşayan 36 farklı etnik grubu tek tek sıralayacağız. Korkmayalım bir şey olmaz, birkaç kalem daha gelişir. Sorunun çözümü açısından bu önemli bir nokta diye düşünüyorum"

Önce ulus devlet oluşturulduğunu, sonra onun içerisinde bir Türk kimliği oluşturulduğuna vurgu yapan İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel, Yeni Anayasa'da "Türklük" kavramının herkesi kapsamasının mümkün olmadığını kaydederek, şunları ifade etmiştir:

"Yani, dolayısıyla, bu "Türklük", kimseyi kapsaması mümkün değil ve önümüzdeki dönem çözüm olması da mümkün değil bu kimliğin. Çünkü mesela "Türklük", evet, herkes ifade ediyor, işte, "Türkler sadece Türkler değildir, Türklük, Kürt, Laz, Çerkez, Pomak, Azeri, Arap'ı da sayıyor; yani, Müslüman olan şeyleri de ifade ediyor." diye ama öyle ifade etmiyor. Mesela bizim için "Türklük", "işkence" demek, "baskı" demek, "gözaltı" demek, "katliam" demek, "yok sayma" demek. Yani bunu sadece asimilasyonla anlatamayız."

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

Kürt sorunun çözümü konusunda büyük umutların yeşerdiği bir anda TBMM'de kurulan Çözüm Komisyonu tarihsel bir görev ve sorumluluk ile başlamıştı. Maalesef iktidar partisi başından beri gösterdiği gayri ciddi, oyalamaya dönük ve günü kurtarma hesabı güden yaklaşımıyla bu tarihsel görev ve sorumluluktan kaçarak mevcut tavrını komisyonda da sürdürmüştür. Son olarak AKP'nin kendi hazırladığı raporu, komisyon üyelerinin tartışmasına sunmadan, bütün çalışmaları boşa çıkaran, siyasi nezaketten ve politik uzlaşıdan yoksun bir yaklaşımla raporu Meclis B*aşkanlığına sunması bunun en somut örneği olmuştur. Komisyonun AKP'li üyelerince tek yanlı olarak işletilen hazırlık sürecinin sonunda ortaya çıkan bu rapor, komisyonun tüm iradesini yansıtan, parlamentonun bir çalışması olarak değerlendiremez.*

1990'ların yoğun çatışmalı dönemlerinde kimi STK ve Siyasi Partiler tarafından kaleme alınan raporların bile gerisinde kalan AKP raporu, toplumdaki çözüm umudunu güçlendirmek yerine güvensizliği arttıracağı aşikârdır.

Geleneksel resmi reflekslerle Kürt sorununu çözmeye kalkışmanın yeni sorunlara kapı aralamaktan başka hiçbir işe yaramadığını tarih birçok defa göstermiştir. Çünkü had bildiren, akıbet hatırlatan, itaate zorlayan, hizaya getirmeye çalışan, biat isteyen ve inkâr eden egemen dil bu kapsamlı sorunu bireysel haklar temeline sıkıştırarak derin ve kapsamlı siyasal ve sosyolojik tahliller gerektiren Kürt Sorununu doğru bir eksene oturtamaz.

Kurulan komisyonun temel amacı, soruna kaynaklık eden geleneksel zihniyet kalıplarını kırarak sorunu geçmiş, bugün ve gelecek zaman diyalektiği içerisinde değerlendirmek, soruna kaynaklık eden asıl sebepleri teşhis etmek, sorunu doğru tanımlamak, bir halkın gasp edilen kimliksel, kültürel, anayasal tüm haklarının teslimi yönünde irade beyanında bulunmak olmalıydı. Ancak komisyonun AKP'li üyeleri böyle bir perspektif ile yaklaşmayarak kalıcı bir çözüm iradesi ortaya koymamıştır. AKP'li üyeler Kürt sorununda bu güne kadar izlenen geleneksel politikaların, resmi tezlerin ötesine geçmemiştir.

Barış ve Demokrasi Partisi olarak başından beri AKP'li üyelerin çözümden uzak bu yaklaşımını fark ettiğimiz için zamanında gerekli uyarılarımızı yaptık. Bu konuda farklı bir

amaç ya da hesap gütmenin sorunun çözümüne hizmet etmeyeceğine dair şerhimizi de baştan beri düşmüştük. Bu temelde;

Demokratik ulus olma hakkının, Kürt sorununda barışçıl çözüme en yakın asgari çözüm formülü olduğuna dikkat çektik.

Sorunun hem tarihsel hem de güncel evrensel gerçeklikle bağı kurulmadan yeni bir ilmek atmanın zorluğunu ifade ettik.

Komisyonun çatışmasızlığı güvence altına alacak, çözüm sürecini ilerletecek demokratik bir yol haritasını sunması gerektiğini ısrarla belirttik.

Kürt sorununun çözümünün önünü açabilecek ve Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlayacak bir perspektifin gerekliliğine işaret ettik.

Bunun için hükümetin ve parlamentonun Kürt sorunu gibi yüz yıllık tarihsel bir sorun karşısında daha ciddi, daha samimi ve daha kararlı bir irade ortaya koyması gerektiğini söyledik.

Ancak önerdiğimiz bütün bu temel yaklaşımlar ve gösterdiğimiz çaba, komisyonda gereken karşılığı bulmamıştır. Gerek komisyon gerek parlamento gerekse de hükümet çözüme, barışa ve Kürt-Türk ilişkilerine stratejik bir noktadan değil, günübirlik siyasi hesaplarla bu meseleye bakmış ve kapsamlı çözüm yaklaşımı ortaya koymamıştır. AKP'li üyelerce hazırlanıp sunulan rapor, bu minvalde çözümden uzak bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Tüm bu çözümden uzak yaklaşımlara rağmen Türkiye halklarının makûs talihini değiştirmek için barışa güvenmeli ve cesur olmalıyız.

Anadolu ve Mezopotamya halkları 30 yıllık çatışmanın sonucu ortaya çıkan öfkelerini ve kırgınlıklarını 'BARIŞ'a bağışlamalı.

Halkımıza verdiğimiz sözün arkasındayız.

Halkımıza onurlu bir yaşam, hakça bir yaşam, onurlu bir barış ve özgürlük sözümüz var.

Tarih tanığımızıdır!

Geçmişte içine düştüğümüz dogmatizmin ağından ancak, zihniyet devrimiyle kurtulabiliriz. Bunun için bu toprakların birikimine ve çözüm iradesine güvenmemiz gerekiyor

Biz güvendik…

Demokratik ve barışçıl bir çözüme iman ettik…

'Barışa giden yol yoktur, barışın kendisi bir yoldur.' düsturunu kendimize rehber eyledik…

Çözüm sürecinin sunduğu en büyük kazanımlarından biri olan çatışmalardan kaynaklı ölümlerin durmasının sürekliliğe kavuşması ve Toplumsal Barış'a evirilebilmesi için somut olarak sırası ile şu adımların atılması gerekir;

1- Toplumsal Barışın kalıcılaşması için yasal zemin hazırlıklarına acilen başlanmalıdır. Barış ve Müzakere sürecinin yasal bir zemine ve statüye kavuşturulması aynı zamanda barışın toplumsallaşmasını da sağlayacaktır.
2- Çözüm ve Müzakere Sürecinin temel siyasal aktörlerinden biri olan Sayın Öcalan'ın bütün koşullarının müzakereleri yürütecek şekilde iyileştirilip yeniden düzenlenmesi gerekir. Sayın Öcalan'ın ailesi ve giden resmi heyetlerin dışında gazeteci, aydın, siyasetçi ve STK temsilcileriyle görüşme olanağının sağlanması gerekir. Türkiye'de bir benzeri olmayan ve herhangi bir cezaevi mantığıyla açıklanamayan İmralı Tecrit Sisteminin Türk infaz yasalarında bir karşılığı yoktur. Tamamıyla keyfi bir esaret mantığına dayanmaktadır. Bu tecrit sisteminin derhal lağvedilmesi gerekir. Cezaevlerinden bütün diğer siyasi tutsaklarla birlikte Sayın Öcalan'ın da siyaset yapma hakkının sağlanmasının yasal koşulları acilen oluşturulmalıdır.
3- Demokratik siyasal mücadele koşulları sağlandıktan sonra bütün silahlı güçlerin siyasal yaşama dahil olmasının koşulları yaratılmalıdır. Tüm bu güçler dahil olmak üzere tüm silahlı grupların temel hak ve özgürlükler mücadelesine katılımının önü açılmalıdır. Bu düzenlemelerde ve bu süreçte silahların susması için üçüncü bir gözlemci gözün olması şarttır. Ayrıca bu süreçte karşılıklı verilen güvencelerin de yasal dayanaklarının oluşturulması elzemdir.
4- Çözüm ve Müzakere Sürecinin daha hızlı ilerlemesini sağlayacak gerekli yasal düzenlemelerin ve çeşitli yasalarda değişikliklerin acilen yapılması çözüme giden yolun temizlenmesi elzemdir. Bu bağlamda;

a- *Terörle Mücadele Yasası'nın kaldırılması,*

b- *Türk Ceza Kanunu'nun çeşitli maddelerinde [TCK-215, 220, 314] acilen demokratik, evrensel hukuk kurallarına uygun düzenlemelerin yapılması,*

c- *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda yeni düzenlemeler yapılarak hasta tutsakların derhal tahliyelerinin sağlanması,*

d- *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda demokratik düzenlemeler yapılarak kişilerin demokratik hak ve taleplerini dile getirmelerine yönelik engellerin kaldırılması,*

e- *Ceza Muhakemesi Kanunu'nda değişiklik yapılarak haksız ve uzun tutuklamaların sonlanması ve bu bağlamda halihazırda çoğu nerdeyse infaz süresini dahi tutuklu olarak geçirmekte olan siyasi tutsakların cezaevlerinden tahliyelerinin sağlanması,*

f- *Milletvekili Seçimi Kanununda değişiklik yapılarak demokrasinin ve temsilde adaletin önünde engel teşkil eden %10 seçim barajının kaldırılması,*

g- *Siyasi Partiler Yasası'nda yapılacak değişiklik ile seçimlerin, seçim çalışmalarının demokratik ve hakça yapılabilmesinin önünü açacak düzenleme derhal yapılarak %1 oranında oy alan siyasi partilerin hazine yardımından yararlanmasının sağlanması ve yine anadilde propaganda yapılmasına yönelik gerekli yasal düzenlemelerin yapılması,*

h- *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da düzenleme yapılarak anadilde propaganda yapılabilmesinin önü açılmalı,*

i- *Özel Yetkili Mahkemelerin derhal kaldırılması,*

j- Kürt sorunun çözümü için demokratik siyasal alanda atılacak adımlarla paralel olarak çatışmalı süreçten kalma politikaların ve kurumlaşmaların hızla devreden çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan koruculuğun derhal lağvedilmesi,

k- *Her türlü dini inancın yaşanması yönündeki baskı mekanizmalarının kaldırılması ve ibadethane, dini ritüellerine uygun gerekli düzenlemelerin yapılması,*

l- *Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasasında gerekli düzenlemeler yapılarak polisin görev ve yetkileri sınırlandırıcı düzenlemeler yapılması ve böylece kişi hak ve özgürlüklerinin önündeki tehdit ve sınırlamaların kaldırılması,*

m- *BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ottowa*

Sözleşmesi başta olmak üzere; Uluslararası Sözleşmelerde yer alan çekincelerin kaldırılması,

n- BM Kişileri Gözaltında-Zorla Kaybedilmeye Karşı Uluslar arası Sözleşme Türkiye'nin imzalaması,

o- Türkiye'de yaşanan çatışmaların en korkunç yüzü olan toplu mezarların BM Minnesota Prensiplerine uygun araştırmaların yapılabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi çözüm sürecinin önünü açacağı gibi toplumsal barışa da katkı sunacaktır.

5- Türkiye'nin kendisine bir yol aramaya çalıştığı bu 'yeni' süreçte, yeni paketlerin yerine Kürt halkının da bir taraf olarak üzerinde durduğu hakikatlerin açığa çıkması için geçmiş ile yüzleşmelidir. Bu açıdan Meclis kararıyla bir an evvel Hakikatleri Araştırma ve Yüzleşme Komisyonları kurulmalıdır.

6- Bölgemizde ve özellikle Rojava'da yaşanan siyasi gelişmeler ülkemizi yakından ilgilendirmektedir. Rojava Kürtlerinin en temel yaşamsal hakkı olan kendi bölgesini savaştan ve yıkımdan uzak tutup özerkleştirme hakkına karşı geliştirilen milliyetçi refleks ve Kürt Fobisi barış ve müzakere sürecini büyük oranda zedelemektedir. Hükümet kanadı Rojava Kürtlerinin kendi iradeleriyle yaratmaya çalıştığı yaşam kültürüne ve yüzyıllar önce Batı Emperyalizminin haritalar üzerinde çizip parçaladığı Kürt halkının statü talebine saygı duymak ve kabul etmek zorundadır. Kürt halkının statüsünün tanınması ve kademeli olarak Kürtler arasındaki yapay sınırların kaldırılması gerekmektedir.

7- TBMM Bünyesinde kurulan Çözüm Komisyonuna defalarca parti olarak önermemize rağmen barış ve müzakere sürecinin asıl muhatabı olan ve KCK tarafından baş müzakereci olarak kabul edilen Sayın Öcalan ile görüşülmedi. Biz bunu bir yetersizlik olarak görüyoruz. Bu eksikliği gidermesi için Meclis bünyesinde Toplumsal Barış ve Müzakere Komisyonu ve ona paralel olarak Hakikatleri Araştırma ve Gerçeklerle Yüzleşme Komisyonu kurulmalıdır.

8- Çözüm Komisyonu'nun Kamu Güvenliği Müsteşarlığı tarafından koordine edilmiş olması büyük bir yanlışlıktır. Çünkü sorun, güvenlik sorunu değil, barış, özgürlük, haklar ve en önemlisi politik bir sorundur. Bu eksikliğin kapanması, yüz yıllık bir geçmişe sahip Kürt sorunun bütün yönleriyle çözümlenip demokrasinin değişen ve

dönüşen yapısını karşılayabilmesi için Toplumsal Barış ve Demokrasi Bakanlığı kurulmalıdır.

9- Sayın Öcalan tarafından önerilen sekiz komisyondan biri olan Misak-ı Milli Komisyonu meclis bünyesinde oluşturulmalıdır. İncelendiği vakit, Sayın Öcalan tarafından kurulma önerisi sunulan sekiz komisyon, sorunun kalıcı bir şekilde çözülmesinin formülünü sunmaktadır. Bu bağlamda Kürt halkının ulusal birliği ve statü talebi ne devleti ne de toplumu korkutmamalı ve saygıyla karşılanmalıdır.

10- Bireysel ve kolektif hakların bir bütün olduğu gerçeğinden hareket edilmeli, 200 yıllık Kürt sorunu tek başına bireysel haklar ekseninde çözülemeyeceği kabul edilerek, Kürtlerin bir halk olarak bütün haklarıyla birlikte tanınması gerekir.

11- Bu topraklarda yaşayan bütün halkların ve farklı inanç gruplarının bir arada eşit ve özgürce yaşayacağı, demokratik ve özerk bir siyasal yapının hayata geçirilmesi hayati önem taşımaktadır. Demokratik Ulus, Demokratik Vatan, Demokratik Cumhuriyet ve Demokratik Özerklik olguları tartışmaya açılıp gündemleştirilmelidir. Kürt sorunu başta olmak üzere bu ülkede yaşanan etnik, mezhepsel ve dini gerilimlerin ortadan kalkması için, demokratik özerk bir sistem ile farklı bölgeler şeklinde örgütlenen yapıların bir araya gelmesiyle oluşan demokratik ulus ve eşit haklar üzerinden kurulacak yeni bir Cumhuriyet partimizin temel önerisidir.

12- Türkiye'nin demokratik ve adem-i merkeziyetçi bir idari yapıya kavuşması için yerel toplumsal dinamiklerin güçlendirildiği ve merkezi otoritenin yetkilerinin kısıtlandığı, yeni bir idari reformun hayata geçirilmesi gerekmektedir.

13- Kürt Siyasal Hareketinin tasfiyesi amacıyla gerçekleştirilen KCK operasyonları kapsamında tutuklanan kadın, aktivist, emekçi, gazeteci, tutuklu vekiller ve siyasetçilerin de içerisinde olduğu binlerce insanın serbest bırakılması sürecin sağlıklı ve doğru yönde ilerlemesi için kapsamlı bir yargı reformuna gidip cezaevlerindeki politik tutukluların tümünü kapsayan bir ''toplumsal yaşama yeniden dahil olma'' uygulamasının yasal zemini hazırlanmalıdır

14- Muhalif her bakış açısının meclisteki temsiliyetini elde edip etmemesine bakılmaksızın, tehdit olarak algılandığı anda kapatılması, cezalandırılması demokratik ülkelerde kabul edilebilir değildir. Unutulmamalıdır ki, şu anda Hükümet olan Parti bile hukuka aykırı olarak kapatılmak istenmiş ve para cezasıyla cezalandırılmıştır. Bu nedenle siyasi partilerin faaliyetlerinin ve kapatılmalarına neden olan hükümlerin

baştan düzenlenerek, parti kapatmanın olağanüstü ve istisnai bir niteliğe kavuşturulması gerekmektedir.

15- Kültürel Kimlik Hakkı kapsamında Kürt toplumu başta olmak üzere bu topraklarda yaşayan tüm farklı kimliklerin, kültürlerin, başta Aleviler olmak üzere farklı inanç gruplarının kolektif haklarının tanınması, geliştirilmesi ve özgürce yaşamasının önündeki bütün yasal engellerin ortadan kaldırılması ve bu hakların anayasal güvenceye alınması gerekir.

16- Kürtçe ve diğer dillerdeki tüm coğrafi yer isimlerinin iadesinin sağlanması için yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

17- Ceza mevzuatının yeniden düzenlenerek anti-demokratik ve temel insan hak ve özgürlükleri önünde engel teşkil eden hükümlerin kaldırılması gerekir.

18- Basın ve ifade özgürlüğünün önündeki engeller acilen ortadan kaldırılmalı, Türkçeden başka dillerde yayın yapılmasının önündeki engeller kaldırılmalıdır.

19- Anadilde eğitim hakkının anayasal güvence altına alınması elzemdir. Yine bununla birlikte eğitim mevzuatında yapılacak düzenleme ile ayrımcı, eril, tekçi, milliyetçi ve asimilasyoncu uygulamalardan derhal vazgeçilerek; anadilde eğitim hakkını sağlayacak, bireylerin dini inançlarına saygılı, anti militarist düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Tevhidi Tedrisat Kanunu, Azınlık Okulları Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu gibi eğitim sistemine dönük temel yasalarda değişiklik ve düzenlemeler yapılmalıdır. Milli Eğitim müfredatındaki din dersleri dahil olmak üzere bütün müfredatın bilimsel, laik, çoğulcu, özerk, demokratik, evrensel ve anadilde olması gerekmektedir. Böylelikle bu ayırımcı politikanın eğitim ayağı iyileştirilmeli, tüm inançlar eşit şekilde ve ayırımcılığa maruz bırakılmadan tanıtılmalı, özellikle Alevi inancına karşı geliştirilen ayırımcı uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır.

20- Kamusal alanda anadilde hizmet verilmesin yönelik gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekir. Başta sağlık, adalet ve eğitim olmak üzere kamunun tüm alanlarında çok dilli hizmet faaliyete geçirilmelidir.

21- Mevcut kanunlardaki mezhepçi, militarist, cezayı esas alan ayırımcı uygulamalara son verilmelidir.

22- Kürt Sorunu ekseninde en önemli kırılmalardan birisi de insanların göçe zorlanmaları noktasında olmuştur. Bu zararları gidermek amacıyla çıkarılan 5233 sayılı yasa genel

yapısı itibarıyla zorunlu göç olgusunu bütüncül, gerçek manada çözümüne dönük bir çözüm üretmekten uzaktır. Bu nedenle zorla göç ettirmekten kaynaklanan zararların başvuru sürelerinin kısa olması sebebiyle başvuru yapamayan mağdurları da içine alacak şekilde gerçek anlamda bir zarar tazminini öngören ve geriye dönüşlere ilişkin ekonomik, sosyolojik boyutları da içinde barındıran yeni bir düzenleme yapılması gerekir.

23- 30 yıllık savaşta yaşanan büyük göç ve sürgün dalgasında yerlerinden edilmiş insanların terk etmek zorunda kaldıkları yaşam alanlarının (köy ve mezraları) yeniden yaşanılır hale getirilmesi, Avrupa'da sürgünde bulunan gazeteci, yazar, siyasetçi ve mahkûm olduğu için ülkelerine dönemeyen bütün insanların, Mahmur Kampında 1990'ların başından beri yaşayan insanların ve Kürtlerin sürgündeki kurumlarının (Radyo, Televizyon, Kültür ve Sanat Kurumları, Gazeteler) tekrar geri dönüşü için yasal zemin hazırlıklarına başlanmalıdır. 1990'ların başında Sürgünde kurulan ve üyelerinin büyük bir çoğunluğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Kürt Parlamentosu üyelerinin tekrar legal siyasal yaşama dahil edilmeleri bir zorunluluktur.

24- Güvenlik Güçleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinin tekrarlanmasında ve ya kullanılan şiddetin yüksek seviyelerde sıklıkla gerçekleşmesindeki en önemli faktör "**cezasızlık politikasıdır**". Bu kapsamda Temizöz ve Musa Çitil gibi davaların etkinleştirilmesi ve yeni davaların açılması gerekmektedir.

25- Yakın tarihimizde yaşanan ve 34 sivil insanın ölümüyle sonuçlanan Roboski Katliamını adalet tesisi açısından önemli bir başlık olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Katliamın sorumluları hala yargı önüne çıkarılmamış, olayın failleri hakkında ne yargı ne de insan hakları komisyonu tatmin edici bir sonuca ulaşmamıştır. Bu katliamın aydınlatılması, sorumluların yargı önüne çıkartılarak cezalandırılması, çözüm sürecindeki yol temizliği ve toplumsal travmanın onarılması açısından önem taşımaktadır.

26- Demokratik reformların önemli bir ayağını da devlet içindeki kurumların özellikle de güvenlik bürokrasisinin demokrasi ve insan haklarının gereklerine uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması gerekir. Bu itibarla ordu ve emniyet kurumu içerisinde kurumsal reforma gidilmelidir.

27- Mayınlı arazilerin temizlenmesi ve askeri yasak bölgelerin yerleşime-tarıma açılması gerekir.

28- Kalekol yapımlarının sürmesi toplumda çözüm sürecine olan güveni sarsmakta, kuşkular uyandırmaktadır. HES ve Güvenlik Barajlarının doğa, tarih ve kültür üzerindeki tahribatı göz önüne alınarak yapımına son verilmeli, bunların yerine alternatif enerji kaynakları oluşturulmalıdır.

29- Türkiye'de toplumsal farklılıkların tanınması ve kabulü için anma mekanları ve toplumsal hafıza merkezleri kurulmalıdır.

30- Kadınların yer almadığı barış süreçleri toplumsallaşamaz. Dünya deneyimlerinde de görüldüğü üzere kadınların yer almadığı barış ve müzakere süreçlerinin %50'si başarısız olmuştur. Kadınların barış süreçlerine katılımı barışı toplumsallaştırmaya ve derinleştirme noktasında hayati önemdedir. Bu bağlamda Çözüm sürecinde kadınların aktif ve eşit temsilde yer alması için gerekli çalışmaların yürütülmesi zorunludur.

31- Kadın-erkek eşitliğinin siyasal, ekonomik, sosyal bütün alanlarda sağlanması ve korunarak geliştirilmesini sağlayacak yasal ve anayasal değişikliklerin ve düzenlemelerin acilen hayata geçirilmesi gerekir.

32- Barış kültürünü esas alan, bir arada yaşama iradesini güçlendiren, her türlü ırk, cinsiyet, dini-mezhebi ayırımcılığı ortadan kaldıran, ekolojik dengeyi gözeten, emek eksenli, doğrudan demokrasiyi hedefleyen, geçmiş anayasa pratiklerinden tamamıyla ayrılmış yeni bir anayasa hazırlanmalıdır.